

# SOPRONI SZEMLE



**XXII. ÉVFOLYAM**

**1968.**

**1. SZÁM**

---

# SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÖLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HAMMERL LAJOS, HILLER ISTVÁN, HORVÁTH JÓZSEF, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZAMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

	Oldal
<i>Hárs József</i> : A soproni idegenforgalom fejlődése 1945-től napjainkig . . . . .	1
<i>Mikó Sándor</i> : Jobbágysors Sopron megyében a XVII. és XVIII. században . . . . .	10
<i>Emresz Károly</i> : A soproni ev. gimnázium a reformkorban és az abszolutizmus korában (1803—1867) . . . . .	20
<i>Mollay Károly</i> : Többnyelvűség a középkori Sopronban. II. A latin nyelv 1451—1549 . . . . .	37

*Helytörténet-írásunk időszerű kérdései*

<i>Csatkai Endre</i> : Hozzászólás Mollay Károly: Helyrajzi neveink védelme c. tanulmányához . . . . .	59
--	----

*Helytörténeti adattár*

<i>Boronkay Pál</i> : A Fertő megmentése . . . . .	61
<i>Csatkai Endre</i> : Adalékok a soproni barokk festészethez. I. . . . .	64
<i>Szita Szabolcs</i> : A Fertő kiszáradásának építészeti emléke 1872/3-ból . . . . .	70
<i>Hegyi Ferenc</i> : Legújabban előkerült házjegyek a bécsi külvárosban . . . . .	73
<i>Kelényi Ferenc</i> : A soproni óvónőképzés kezdetei . . . . .	75
<i>Izes Mihály</i> : A Sopron környéki hátkosár . . . . .	79
<i>Kovács József László</i> : A „Kultura” folyóirat (Sopron 1911—1913) . . . . .	81

*Sopron kulturális élete*

<i>Domonkos Ottó</i> : A soproni múzeum 1966. évi jelentése . . . . .	84
---	----

*Megemlékezések*

<i>Kiss Ervin</i> : Dr. Dr. h. c. Geleji Sándor . . . . .	87
---	----

Az olvasó kérdez, az olvasó közöl . . . . .	90
Soproni könyvespolc . . . . .	94

Felelős kiadó: Ugróczy Mihály, a Lapkiadó Vállalat igazgatója

Terjedelme 6 B/5 ív = 8 3/8 (A/5) ív - 68.4296 Győr Sopron megyei nyomda 1. telep, Sopron  
Terjeszti: Posta Központi Hírlap Iroda

# SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXII. ÉVFOLYAM

1968

I. SZÁM

## A soproni idegenforgalom fejlődése 1945-től napjainkig

Írta: Hárs József

1945 tavasza meghozta a lehetőségét annak, hogy országosan újrafogalmazzák az idegenforgalom céljait, és olyan szervezetet hozzanak létre, amely most már mindenki számára lehetővé teszi az olcsó utazást és üdülést. A felszabadulás nyújtotta *lehetőség* azonban nem volt egyenlő a *megvalósulással*. A kettő közti időbeli különbség az a történet, amelynek soproni vonatkozásairól szeretnénk képet adni a továbbiakban.

A hitelét veszített megyei és városi vezető réteg helyét azok a polgárok foglalták el, akik korábban anyagi vagy származásbeli okok miatt nem juthattak nagyobb hatalomhoz. Orvosok ültek a főnemesek elhagyott főispáni székeibe, fővárost alig látott falusi plébánosok, tanítók a képviselőház padsoraiba, fogalmazók, altisztek az igazgatás, rendészet fontosabb helyeire. Ezeknek célja szerencsés esetben sem igen lehetett más, mint *jobban* csinálni *ugyanazt*, amit elődeik csináltak.<sup>1</sup>

A munkásosztály, a proletárdiktatúra védelmében, bizalmatlanul nézte a polgárság mozgolódását, s részben központi intézkedésekkel, részben a mozgalmi fellegrárból küldött megbízható elvtársak segítségével szállt szembe velük. Ezeknek az embereknek azonban meg kellett ismerkedniük a környezettel, sőt sok esetben még bele kellett tanulniuk a vezetésbe. Nem vehettek észre minden, ma már elismert hasznos, polgári gyökerű kezdeményezést vagy hagyományt.

Ilyen volt az idegenforgalom. Gyanús dolog, s az újjáépítés harcaiban nem is lehetett másként. Régi formáinak felélesztése úgy hatott, mintha a volt kizsákmányolókat, ellenforradalmárokat és imperialista ügynököket azért hívnák be itthonmaradt szakértelőik, hogy a dolgozó nép kárára növelhessék nyereségüket. Nyilván volt is erre példa akkoriban.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Dr. Hám Tibor, kispapárti budapesti orvos, soproni főispán 1945. július 23-án arról beszél az újjáalakult törvényhatósági bizottságban, hogy tűnjön el a német szó, tűnjenek el a németek, de át kell menteni a múltból minden értéket, pl. az autonómiát, s meg kell tanulni a demokráciát. (Városi közgyűlési jegyzőkönyv.)

<sup>2</sup> A Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat története (gyűjt. és szerk. Szabó Alajos, lektorálta Gyolcs István, a vállalat igazgatója, 1967.) c. kéziratban lévő munka 31. oldalán olvashatjuk: „Egy nagyon helytelen szemlélet uralkodott a vendéglátóiparral kapcsolatban. Valami kizsákmányoló, az emberektől a pénzt elszedő állami intézménynek nézték. Sok gánccsokkodás, rosszakaratú intézkedés született ebből (az évek során.” Vagy: Üdülés a Lövérökben (Győr-Sopronmegyei Hírlap 1952. július 20.) A régi urak — Schuschnigg-tól Imrédyig —, csömörükben unatkoztak, dorbézoltak itt. Vagy: 1947-ben figyelmeztetik a polgármestert, hogy a Lövér-szállót olyképpen hozza rendbe, hogy ne csupán a burzsoáziák, hanem a dolgozók is látogathassák.” (Városi kgv. jkv. 1947. május 10. 134. sz.)

Így került egymással ellentétbe — ezen a területen éppen úgy, mint más kérdésekben — a városok régi reflexek szerint működő önkormányzata és az állam, a proletárdiktatúra végrehajtó hatalma. Pedig a fasizmus elnyomó évei után a 48-as szabadságharcra vagy a 18-as polgári forradalomra való hivatkozások nem nélkülözik a haladás elemeit a városok életében. A szavak mögött rejlő gondolkodás azonban a régi.

Sopron idegenforgalmának alapja 1945-ig a város hatalmas erdeje, fontos tényezői — kereskedelmén kívül — a tulajdonában lévő Lövér-szálló, az irányításával működő Soproni Idegenforgalmi Rt. és a polgárság különböző egyesületei (a Városszépítők, a Soproni Lovas Egylet stb.), melyek a város anyagi támogatását élvezték. A háborús események végeztek az egyesületekkel és vagyonukkal, a Lövér-szállót is több mint felerészben tönkretették. A városnak mint önkormányzatnak anyagi erőforrásai pedig jóformán semmivé váltak. Ehhez a veszteséglistához számították még azt is, hogy az erdők az állam tulajdonába kerültek. Az előbbiekből érthető, hogy ez az államosítás nem vehette figyelembe a soproni idegenforgalom sajátos szempontjait, amelyek megkövetelték, hogy a város és az erdőterület, a műemlékek és idegenforgalmi létesítmények egységes irányítás (vagy legalábbis egységes szempontú irányítás) alatt legyenek.

Ennek szószólói egyelőre kevés megértésre találtak. De azt nem lehet mondani, hogy semmire sem.

A Debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormány rendelete alapján és a Függetlenségi Frontba tömörült pártok megegyezésével 1945. július 23-án újjáalakult törvényhatósági bizottság saját kebeléből a többi közt idegenforgalmi bizottságot is választott (egyenes folytatásaképp az 1926-ban alakultnak, melynek létszámát időről időre — még 1944-ben is — új tagokkal egészítették ki). Ez a kommunistákból is álló testület azonban inkább csak nevében létezett, hiszen nem volt mit irányítani.<sup>3</sup> Ez látható a Soproni Idegenforgalmi Rt. sorsából is.

A rt. első írásos életjelének dátuma 1945. június 24. A levélből kiderült, hogy a készpénzkészlet és az irattár legfontosabb okmányait sikerült a romok közül kibányászni, a Városszépítők irataival együtt. A bomba a pénztárt érte, ehhez még nem tudtak hozzáférni. Az írás egyébként beadvány a városhoz. Magasabb összegű segílyt vagy kölcsönt kérnek. Választ csak szeptember 20-án kapnak. (Sok minden történt addig a városházán.) Ebben közlik velük, hogy az iroda elhelyezése elháríthatatlan akadályokba ütközik, különben is — a tanács megítélése szerint — az iroda jelenleg közérdekű munkát kifejtteni nem képes, s ezért felhívják a vállalat igazgatóságát, hogy alkalmazottainak haladéktalan elbocsátása iránt intézkedjék. Ezt részben meg is tették, így került már 1945. október 1-én Pöttschacher Rudolf igazgató és Horváth Alajos hivataloslag lakáshivatal állományába. A részvénytársaság felszámolása azonban nagy összegeket emésztene fel (a végkielégítések miatt), ezért az egyelőre várát magára.<sup>4</sup>

Még 1945. augusztus 14-én felveszik a kapcsolatot az IBUSZ központjával, s közlik velük, hogy az idegenforgalmi iroda helyisége elpusztult. Az IBUSZ

3 Az idegenforgalmi bizottság tagjai: Tóth Béla, Netzkó Ernő, Kurcz Antal, Gulyás Jenő, Peredl János, Marton József, Kardos Árpád, Berecz Dezső, Dributz Ernő, Molnár János, Lajtai (Luksander) Károly, Juhász Endre, Tremmel Mihály, Vorsatz Brunó és Radó Ferenc. (Kgy. jkv. 1945/46. 1945. július 23.) (4.), (5.) és (6.) SÁL. IX. 2/945.

# SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXI. ÉVFOLYAM

1967

1-4. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

A GYÖR-SOPRON MEGYEI LAPKIADÓ VÁLLALAT

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÖLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HAMMERL LAJOS, HILLER ISTVÁN, HORVÁTH JÓZSEF, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZAMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

## Tartalomjegyzék

<i>Csatkai Endre</i> : Karcsey Lajos festőművész 1860—1932 . . . . .	17
<i>Domonkos Ottó</i> : Száz éves a soproni múzeum . . . . .	123
<i>Hárs József</i> : A soproni idegenforgalom története 1937—1945 . . . . .	193
<i>Hárs József</i> : Idegenforgalom Sopronban a két világháború között . . . . .	97
<i>Házi Jenő</i> : A Képes Krónika festője . . . . .	114
<i>Hiller István</i> : A korai magyar-szovjet tudományos kapcsolatok néhány újabb soproni vonatkozása . . . . .	300
<i>Jakus Lajos</i> : Gödör József . . . . .	233
<i>Lovas Gyula</i> : A brennbergi bányavasút . . . . .	224
<i>Mollay Károly</i> : Többnyelvűség a középkori Sopronban . . . . .	155. 205. 317
<i>Molnár József</i> : A százéves soproni gázgyár története. I. . . . .	30
<i>Simkovics Gyula</i> : A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatása Sopronban . . . . .	290
<i>Székely Lajos</i> : Sopron város mezőgazdaságának szocialista átalakulása . . . . .	2
<i>Szerkesztő bizottság</i> : Köszöntő . . . . .	1
<i>Verbényi László</i> : A huszitizmus egyik fő támogatója Sopronban . . . . .	43
<i>Zárai Károly</i> : Kedves Olvasó . . . . .	289

*Helytörténet-írásunk időszerű kérdései*

Mollay Károly: Helyrajzi neveink védelme . . . . . 334

**Helytörténeti adattár**

<i>Boronkai Pál</i> : A soproni patakokról . . . . .	179
<i>Brand Imre</i> : Soproni vonatkozású szemészeti adatok a XIX. századból . . . . .	74
<i>Busa Margit</i> : „Sopron-megye ünnepe 1834 Sept. 22ikén” . . . . .	263
<i>Csaba József</i> : A Soproni Fiatalok mozgalma . . . . .	64
<i>Csatkai Endre</i> : Értelmiségi fiatalok névtelen irodalmi köre . . . . .	61
<i>Csatkai Endre</i> : Ki építette a soproni Liszt Ferenc Művelődési Házat? . . . . .	283
<i>Csatkai Endre</i> : Liszt Ferenc köszöntése Sopronból 1873-ban . . . . .	275
<i>Csatkai Endre</i> : Maulbertsch nyomai Sopronban . . . . .	364
<i>Csatkai Endre</i> : Paszkvill kantáte formájában . . . . .	261
<i>Csatkai Endre</i> : Törekvések munkás-egyesületek alapítására a 19. század utolsó harmadában . . . . .	48
<i>Csatkai Endre</i> : Zichy György plébános halotti arcképe a Szt. Mihály templom sekrestyéjében . . . . .	354
<i>Csepregi Horváth János</i> : Egy csepregi néphagyomány-gyűjtő emléke . . . . .	276
<i>Fried István</i> : Juraj Palkovics soproni kapcsolatai . . . . .	55
<i>Fried István</i> : Toldy Ferenc Gamauf Teofilről . . . . .	266
<i>Gál István</i> : Bóka László verse Sopronról . . . . .	353
<i>Gerencsér Nándor</i> : A Soproni Orvos-mykológiai állomás . . . . .	369
<i>Győriványi Sándor</i> : Fonóöv a Liszt Ferenc Múzeumban . . . . .	280
<i>Házi Jenő</i> : A középkori Ravó (Roy, Rovo) várának fekvése Sopron megyében . . . . .	73
<i>Hiller István</i> : Egy érdekes soproni kép történelmi vonatkozásai . . . . .	49
<i>Hiller István</i> : Hauer István tükörképe Széchenyi István írásaiban . . . . .	172. 254
<i>Ikvai Nándor</i> : A petőházi Csali csárda . . . . .	67
<i>Jurkovičs Milos</i> : A soproni tanintézetek szlovák diákjai . . . . .	357
<i>L. E. Liszt</i> első soproni hangversenyéhez . . . . .	368
<i>Lovas Gyula</i> : Magyar Közlekedési Múzeum . . . . .	72
<i>Mikó Sándor</i> : A lozsi iskola a XIX század végén . . . . .	269
<i>Pröhle Jenő</i> : A soproni líceum két egykori jeles szlovák diákja . . . . .	361
<i>Smidt Lajos</i> : Bősárkány pusztulása 1849-ben . . . . .	272
<i>Smidt Lajos</i> : Soproni emlékpohár . . . . .	77
<i>Storno Gábor</i> : Tilgner Viktor szobrász ismeretlen levele Storno Ferenchez a soproni Liszt-szobor ügyében . . . . .	82
<i>Szabó István</i> : A selmeci eredetű műemlékkönyvtár ügyének lezárása . . . . .	79
<i>Tomka Péter</i> : Későrómai sírok a Hátulsó utcában . . . . .	245
<i>Varga Gábor</i> : A dénesfai park ismertetése . . . . .	341

**Sopron kulturális élete**

<i>Friedrich Károly</i> : Művészeti események Sopronban (1965) . . . . .	372
<i>Tompos Ernő</i> : Címertani kiállítás . . . . .	86

## Megemlékezések

<i>Banner János</i> : Paúr Iván 1806—1888 . . . . .	377
<i>Lóránt Ödön</i> : Fuchs Károly 1851—1916 . . . . .	286
<i>Mátyás Vilmos</i> : Győrfi János 1905—1966 . . . . .	89
<i>Zambó János</i> : Faller Jenő 1894—1966 . . . . .	284

## Soproni könyvespolc

A soproni Városi Tanács VB Kórházának I. évkönyve. (Ism.: Cs. E.) . . . . .	384
<i>Balogh Jolán</i> : A művészet Mátyás király korában. (Ism. Házi Jenő) . . . . .	94
<i>Hiller István</i> : Az ifjúsági mozgalom 10 esztendeje Sopronban (Ism. Nagy István)	383
<i>Hiller István</i> : Egyetemi oktatók és tudományos dolgozók irodalmi munkássága 1955—1965. (Ism. Csapody István) . . . . .	95
<i>Kubinszky Mihály</i> : Vasutak építészete Európában. (Ism. Zádor Anna) . . . . .	190
Magyarországi Óvónőképző Intézetek Tudományos Közleményei. III. (Im. Cs. E.)	92
Magyarországi Óvónőképző Intézetek Neveléstudományi Közleményei (Im. Cs. E.)	92
<i>Prahács Margit</i> : Franz Liszt: Briefe aus ungarischen Sammlungen. (Im. Csat- kai E.) . . . . .	93
Soproni vonatkozású cikkek a Folia Archaeologica XVII. kötetében . . . . .	192

## A képek jegyzéke

### 1. Arcképek

Karcsay Lajos . . . . .	17	Faller Jenő . . . . .	284
Palkovics Jurej . . . . .	55	Fehér Dániel . . . . .	315
Gerezdes Jenő . . . . .	62	A líceum érettségizői 1885. . . . .	359
Győrfi János . . . . .	89		

### 2. Soproni részletek

Széchenyi tér . . . . .	42	Városmajor 1917 . . . . .	199
Látkép 1890 körül . . . . .	84	Szt. János templom . . . . .	217
Tanítóképző 1870 körül . . . . .	88	Brennbergi vasút . . . . .	225. 227. 229
Lőver-uszoda 1934 . . . . .	99	A Hauer család sírboltja . . . . .	259
Lőver-szálló 1934 . . . . .	103	Caesar-ház. Mennyezet . . . . .	274
Vöröskereszt üdülő . . . . .	107	Gazda utca 28 . . . . .	279
Várkerület 1930-as évek . . . . .	109	Fuchs Károly emléktáblája . . . . .	287
Látkép 1739-ből . . . . .	122	Középkori terem . . . . .	324
Templom utca 5 . . . . .	126	Kellner Sándor utca 22 . . . . .	340
Madártávlati kép 1700 . . . . .	180	Rákóczi utca 29 . . . . .	362
Az Ikva medrének szabályozása . . . . .	181	Mária oszlop . . . . .	363
Brennbergi víztároló . . . . .	184	Múzeumkert . . . . .	136. 371
Nagyuszoda . . . . .	185—87	Halász utca 16 . . . . .	
Lőverseny tér. 1910 . . . . .	195	Bécsi-domb . . . . .	376

### 3. Sopron környéki és burgenlandi részletek

Petőháza. Csali csárda . . . . .	67—71	Kismarton. Kastély . . . . .	267
Lándzsér (Landsee). Vár . . . . .	223	Balf. Középkori templom . . . . .	333
Vimpác (Wimpassing) . . . . .	265	Fertőrákos. Kőfejtő . . . . .	375

#### 4. Múzeumi felvételek

Liszt Ferenc Múzeum 128—133. 135—142.	Fabricius-ház . . . . .	146—149
144—145. 381	Zettl-Langer gyűjtemény . . . . .	366
Lábas-ház . . . . .		143. 147

#### 5. Művészeti alkotások

Karcsay Lajos képei . . . . .	17—24. 26. 28	<i>Storno Ferenc</i> : Harkai típusok . . . . .	277
<i>Klette</i> : Hauer István fiának teme- tése . . . . .	50	Zichy György a halottas ágyon . . . . .	354
<i>Keleti Gusztáv</i> : Bánfalvi részletek 51. 52		Maulbertsch: Madonna. Metszet . . . . .	365
<i>Keleti Gusztáv</i> : A Városház tér . . . . .	54	Két oltárkép a volt Bencés tem- plomból . . . . .	365—366
A Képes Krónika címlapja . . . . .	117	Maulbertsch: Judit . . . . .	366
János rendi lovag . . . . .	215		

#### 6. Régészeti leletek

Leletek a Hátulsó utcából . . . . .	247—251
-------------------------------------	---------

#### 7. Történelmi események

A múzeum felavatása 1913. . . . .	127	Ferenc József látogatása Sopron- ban 1857-ben . . . . .	257
Nyomorúság az első világháború idején . . . . .	199. 293. 295. 297	A csornai csata 1849-ben . . . . .	274

#### 8. Természeti felvételek

A dénesfai park 342—345. 347. 349. 351	
--	--

#### 9. Kéziratok, könyvrészletek, pecsétek

Sneider János pecsétje . . . . .	87	72. számú kódextöredék 209 . . . . .	209
Az Ödenburger Nachrichten jelen- tése a múzeumegyesület megalá- kulásáról . . . . .	124	71. számú kódextöredék . . . . .	211
A Múzeumegyesület első tisztikara	125	A Laura újság címlapja . . . . .	239
Artner Szebald levele . . . . .	157. 159	Haynau hirdetménye . . . . .	273
Weiner János pasquillusa . . . . .	163	A Soproni Hírlap és a Soproni Napló 1918. február 11-i külön kiadása . . . . .	299
A Teuerdank egyik fóliója . . . . .	169	István soproni pap miscskönyve . . . . .	319
III. István oklevele . . . . .	206	A Doctrinale egy lapja . . . . .	325

#### 10. Grafikonok, térképek

A Soproni Állami Gazdaság terü- lete . . . . .	5	A Bánfalvi patak bebojtózása 1876-ban . . . . .	163
		Sopron utcáinak, tereinek száma . . . . .	337

#### 11. Iparművészet, néprajz

Soproni emlékpohár . . . . .	78	Fonóöv . . . . .	281
------------------------------	----	------------------	-----



illetékesei azt vélik kiolvasni a levélből, hogy a városi tanács az iroda további működése mellett foglalt állást. Ennek örülnek és szeretnének továbbra is együtt dolgozni Sopronnal. (Amire egyébként az 1944-ben kötött szerződés kötelezi is őket.) Hiába kérnek azonban megfelelő üzlethelyiséget a várostól, a levél irattárba kerül.<sup>5</sup>

Meghívó érkezik a városhoz az Országos Idegenforgalmi Napok-ra (1945. augusztus 18–19.). A Magyar Kereskedők Országos Központi Szövetségének rendezésében Budapesten tartott rendezvény előadói közt volt Mező Ferenc és Markos Béla is. Az ügyiraton a „sürgős” jelzés, mégis – az érdemi elintézés jele nélkül – irattárba kerül.<sup>6</sup> Ezekből az adatokból kár lenne arra következtetnünk, hogy a város akkori vezetősége, Fábján Lajos polgármesterrel az élén, egyáltalán nem törődött az idegenforgalommal. De ami Debrecenben, sőt Budapesten akkor már régen elkezdődhetett: a hatalom megszervezése, az egyik utoljára felszabadult helységben nem haladhatott olyan gyorsan, hogy ezekben a mégis csak másodrendű kérdésekben is dönthessenek. 1946. június 5-én azonban már foglalkozik a közgyűlés a rt.-gal, s az igazgatóságba és felügyelőbizottságba új tagokat választ a társadalmi változásoknak megfelelően.<sup>7</sup>

A társaság 1947. február 14-én tartott rendkívüli közgyűlésén határozza el felszámolását. A költségek fedezésére pedig felajánlja a városnak a Lövéruszodát, amit az el is fogad. Hogy ne maradjon Sopron várható idegenforgalma irányítás nélkül, *városi idegenforgalmi irodát* állítanak fel. Az Ógabona tér 8. sz. városi bérház sarkán lévő elhagyott üzlethelyiséget jelölik ki erre a célra (itt a mai iroda főbejárata). A városi közgyűlés 1947. március 14-én felhatalmazza a polgármestert, hogy bízta meg szerződéses alapon Gereben Bélát, aki akkor az IBUSz-szal kapcsolatban lévő MATEOSz kirendeltség élén állt, az iroda vezetésével. A város adta – a helyiségen kívül – a fűtést, világítást, telefont és még havi 200 Ft-ot is, a menetjegyárusítás jövedelmének fele pedig Gereben Bélát illette. Ennek fejében át kellett vennie a volt rt. tevékenységi körét. Az iroda 1947 tavaszán nyílt meg.<sup>8</sup>

Az idegenforgalom szervezetének pillanatnyilag lehetséges formáját így sikerült megtalálni, de az egyik pillér: a város romokban, a másik: az erdő az államé. Úgy látszik, elég széles alapokon, harc indul az erdőért, végül is vala-

7 Városi kgy. jkv. 1945/46. 1946. június 5. A választás egyhangú. Az igazgatóságba Perkovátz Félix, Horváth Gyula, Bársony István, Linka József, Kurcz Antal, Csaba József, Feller Viktor, Noéh Zoltán, a felügyelő bizottságba Kóczán Péter, Kovács Lajos, Fehér Gusztáv, dr. Antalffy László és Kremszer Gusztáv bizottsági tagok kerültek.

8 Városi közgy. jkv. 1947. 71. sz. alatt március 14-én hoznak határozatot az iroda felállításáról, 108. sz. alatt (máj. 10-én) a járandóságokról tárgyalnak, 109. sz. alatt (május 10.) pedig az IBUSz kérelmére 5000 Ft-os garanciát szavaznak meg 32:17 arányban a menetjegyirodának. A megnyitást Gereben Béla a SSz. IX. évf. 3–4. sz.-ban megjelent Sopron város idegenforgalma a felszabadulás tíz esztendejében c. cikkében 1947. március 1-ére teszi, holott a polgármesterhez közel álló Soproni Világosság 1947. március 17-i száma „Április elsején nyílik meg a város új Idegenforgalmi Irodája” címmel közöl cikket, s ebben egyedüli nehézségként a menetjegyiroda garanciavállalását említi, amelyet mint látjuk, csak május 10-én szavaz meg a közgyűlés.

mit visszkap belőle a város.<sup>9</sup> Ugyanakkor küzdenek a bormérésekért is, de a siker reménye nélkül. (Az egyik bizottsági tag: „Ha Mária Terézia az idelelepített sváboknak ezt a kiváltságot meg tudta adni, véleménye szerint a miniszter ur is megadhatja a most idetelepített magyarságnak.” Persze nemcsak arról volt szó: a szövetkezetesítés idején nem támogathatta az állam a magánspekulációt.)<sup>10</sup>

Az újjáépítés lendülete lassan elérte az idegenforgalom létesítményeit is. A fertői vízitelepet már az első szabad nyáron igénybe vette a szociáldemokrata párt, igaz, hogy inkább csak 1948-ból vannak adataink az ottani élénk víziélet-ről. A Pannónia-szálló működik. „A Lövér-szállót (anyagi fedezet hiányában — de ha lenne is, az most elsőbrendű szükségletekre kellene) egyelőre nem tudjuk felépíteni” — mondja a polgármester 1945. augusztus 16-án tartott programbeszédében. Ennek ellenére foglalkoznak a kérdéssel. („Sopron helyreállításának egyetlen lehetősége az idegenforgalom mielőbbi újból való megindítása.”) A régi szárny újjáépítését 1947-ben kezdik el, s 1948. június 1-re fejezik be.<sup>11</sup>

A Hatvan-ház vendéglői részével már az első hónapokban csinálhattak valamit, mert ott már 1945. augusztusában a szovjet parancsnokság vendégül látott kétszáz szegénysorsú gyereket. A természetbarátok és a Magasépítési V. dolgozói a következő években — részben rohammunkával — teljesen használhatóvá teszik.<sup>12</sup>

1947 márciusában megjelent a Magyar Sopron c. könyv, amely a város társadalmi, ipari és kereskedelmi életét tárgyalta az újjáépítés tükrében. Egyik fejezetét Gereben Béla írta — természetesen az idegenforgalomról —, s már arról számolhat be, hogy a Lövér-fürdő „ezidén már teljes békebeli színvonalon áll az érdeklődők rendelkezésére.” A Lövér-szálló új szárnyához azonban még évekig nem nyúlnak hozzá. Űzemben van viszont a háború alatt épült Sport-szálló, a Gruber-szálló vendéglője és a Hernfeld-penzió. A Muckon lévő menedékház (volt István-menedékház) szép forgalmat bonyolít le, ugyancsak az istenszéki menedékház is. Utóbbi kettő a Természetbarátok kezelésében. A ko-

9 A soproni erdők állami birtokba való átadása. (Új Sopron, 1945. július 31.) A városi kgy. jkv-ben 1947. május 10-én olvasható, hogy a Belügyminisztérium magáévá tette a város kérését az erdők visszajuttatása ügyében. Az 1952. máj. 24-i tanácsülésem egy felszólaló megemlíti a város 370 kh. erdejét, amelyen a Károlykilátó is van. L. még a SSz. XV. évf. Bognár Dezső: A Soproni Tanács tíz éve c. tanulmányát (2. sz. 119—120 o.).

10 S. városi kgy. jkv. 1947. május 10. 95. sz.

11 A fertői vízitelepről I. SÁL. XV; 29/945. A bejelentés ápr. 28-án kelt, aláíró Hárs György. A május 13-án kelt városi határozat csak ideiglenes. Addig lehet a telep a szoc. dem. párté, amíg a kormány nem intézkedik a levontevagyonról. 1948-ból: Munkásvitortások jelennek meg a Fertőn (Sopronmegye, 1948. júl. 22.). A polgármester beszédét I. a kgy. jkv-ben; a Lövér-szállóval 1947-ben többször is foglalkozik a közgyűlés. 134. sz.: a helyreállításhoz szükséges póthitel, 349. sz.; a helyreállított I. rész részbeni bútorzatáról, 452. sz.: romeltakarítás és kertrendezés stb. A zárójelben lévő idézet a polgármester által 1947. április 11-én aláírt iratból való, melyben államsegélyt kérnek a szállók helyreállítására (5707/947. II. sz.)

12 Gyermekdélután a Turistaházban. (Új Sopron, 1945. aug. 8.) A cikkben azonban semmi sincs az épületről. 1946-ban még „szörnyű állapot uralkodik” ott (a Természetbarátok jkv-e 1946. ápr. 10.) 1949. május 18-án mondanak jegyzőkönyvi köszönetet a természetbarátok a rohammunkáért, aug. 27-én pedig már matracok készítéséről emlékeznek meg.

rábbi autóbusszvállalkozó újból megindította járatait. Télen síversenyek is voltak a Dunántúli Turista Egyesület rendezésében. Az egyesületet azonban – néhány jobboldali vezetője miatt – nem ismerték el, sőt fel is oszlatták.<sup>13</sup>

A Tómalom berendezése úgyszólván teljesen megsemmisült, de 1947 nyarán, ha szerény keretek közt is, megkezdhette működését. A fertői strandfürdő és a Nagyszoda már nem volt ilyen szerencsés: mindkettőt egészen elmosta a víz.

Sopron üdülőhelyé nyilvánítását kéri a városi közgyűlés 1948. július 22-én. Horváth B. Jenő újságíró üdülőhelyi bizottságot is javasol. Ez látná el a város tiltakozása ellenére feloszlattott Szépítők feladatait.<sup>14</sup>

Ekkor már beszélhetünk idegenforgalomról. A városban 43 szoba állt az idegenek rendelkezésére 71 ágygal (3 szállóban). 1948-ban belföldi: 16 722, külföldi: 37 fordult meg a városban, tartózkodási napjaik száma: 31 526, ill. 66. A járás főjegyzője pedig átiratot kap az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivataltól, hogy a nyáron nagyobb számú nyaraló szeretne jönni Sopron környékeire mint fizetővendég.<sup>15</sup>

Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy már 1946. szeptember 22–29-ig Soproni Őszi Vásárt tartanak hangversennyel, irodalmi esttel, képzőművészeti és fotokiállításal. Jellemző a viszonyokra a katalógus egyik hirdetése: „Ősszel melasz helyett már egyen valódi cukrot!”<sup>16</sup>

Ezt a rendezvény-sorozatot 1947-ben Soproni kultúrhét követi (október 4–12), majd a IX. soproni nyári egyetem 1948. július 4-től 24-ig és a Soproni Ipar 100 Éve c. kiállítás 1948. szeptember 19-től 26-ig. (Ez is kulturális megmozdulásokkal egybekötve, s 27 101 látogatóval, még bécsiekkel is.)<sup>17</sup>

Körülbelül eddig tart a régi reflexek uralma a város vezetésében. Ennek nemcsak helyi okai vannak, ez országos folyamat, a szocialista szektor erősödésének következménye. A szociáldemokrata párt 1948 tavaszán megszűnt, nemsokára rá megalakult a Magyar Dolgozók Pártja és a Magyar Független-

13 A menedékházakra és a Természetbarátokra 1. A soproni munkásturisták történetét a SZ. XX. évf. 1. sz.

14 A Szépítők 1947. március 20-án választmányi ülést tartottak, s közgyűlést terveztek (Soproni Világosság 1947. március 21.) Díszelnök Heimler lesz (ekkor már 1943 óta súlyos beteg), alelnök Leitner József, főtitkár dr. Arszin Miklós, titkár Kamenszky Illés. A legfőbb feladat a Hubertusz rendbehozása és tagtoborzás. 1947. május 10-én azonban már „Sopron város közönsége megdöbbenéssel értesült arról, hogy a Belügyminiszter úr 285 551/1946. IV. 13. sz. (!) rendeletével a Soproni Város-szépítő Egyesületet feloszlatta...” A felszabadulást követő években, az infláció romboló napjaiban természetesen ez az egyesület sem (működhetett), ... de ebben az évben ismét talpraállt... Városunk nem nélkülözheti...” (A szociáldemokrata párt javaslatára elfogadott felterjesztésből.)

15 A férőhelyek számát a Soproni Világosság 1947. március 7. száma közli. Az 1948. évi idegenforgalom statisztikája Markos Béla szíves közlése 1967. A fizetővendégek jelentkezéséről a Soproni Újság 1948. január 8-i száma ír. A városi Idegenforgalmi Hivatal első különvonatait 1948. aug. 1., 8., 15., 22-re hirdette a Balatonra, 1948. aug. 27-re Kőszegre a Sopron megyében. (1948. júl. 31.)

16 A Petőházi Cukorgyár hirdetése.

17 Az 1947-es Kultúrhétről a Soproni Világosság 1947. okt. 6-tól ír. Idegenforgalmi értekezlet is volt. A nyári egyetemről Hiller István: Adatok a soproni, nyári egyetem történetéből c. könyvében. A soproni ipar 100 éves előkészületeiről, eseményeiről a Sopron megye 1948. július 11-i számától szeptember 28-ig számos cikk olvasható.

ségi Népfront. Nem volt szükség arra, hogy a vezető tisztségeket a pártok számaránya szerint osszák el. Bognár Dezső lett a polgármester 1948. december 18-án, elődje pedig nyugalmába vonult.

Az idegenforgalom terén ez a korszak nem hozott még országos javulást, sőt a látszat szerint inkább visszafejlődés tapasztalható. Pedig már kezdenek kialakulni a mai keretek. Egy akkor hozott törvény alapján 1949. december 7-én a törvényhatósági bizottság elhatározza a Soproni Vendéglátóipari Községi Vállalat megalapítását.<sup>18</sup> És egy országos változás: már 1948-ban cikkeznek arról, hogy a már addig is meglévő üzemi üdülőket a következő évben a Szakszervezeti Üdülési Központ fogja megtölteni beutaltakkal, hogy ne mindig csak egy helyre mehessenek pihenni a dolgozók.<sup>19</sup> 1950 tavaszán pedig államosítják az összes üdülőszállót, és kormányhatározat alapján a SZOT megindítja a dolgozók szervezett üdültetését. „Ezután már megszűnt a szállók teljes kihasználtságának gondja.”<sup>20</sup>

1950 más szempontból is elhatározó jelentőségű Sopron város életében. Ekkor tér át az ország a tanácsrendszerre. A megyék szervezetében, területében is változások történnek. A határövezetben lévő Sopron elveszti megyeszékhelyi rangját, s a nagyiparáról híres Győr hatáskörébe kerül. Maga a tény bizonyos szempontból szükségszerűnek mondható, hiszen Sopron vonzásterülete alig terjedt túl Kapuváron, a megye keleti járásai már régebben is Győr felé fordultak. Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy milyen indokok játszottak még közre a két megye egyesítésénél, akkor a város jelentőségének természetes csökkenésén kívül bizonyos mesterséges háttérbe szorítás jeleit is fel kell fedoznünk. Ez utóbbiban többféle irányzatot is megkülönböztethetünk. Elsősorban is talán azt a korabeli országos politikát, amely Budapestet erősítette a vidékkel szemben, a nagyipari centrumokat a kevésbé iparosodott városokkal szemben, a belső országrészeket a határvidékkel szemben. Aztán a tájékoztatlanságból eredő véleményeket: „Sopron elmaradt az újjáépítésben” (aminek oka nem az emberekben volt, hanem a késői felszabadulásban és a nagy veszteségekben), „Sopron a nyilasok székhelye volt, tehát nyilván nyilas is” (ezért még a főiskolások zöld választásalagját is bűnjelnek tekintették), „német, volksbundista város” (a sok kitelepített miatt;; a vádról persze csak addig lehetett volna vitatkozni, amíg a volksbundisták itt voltak, nem pedig akkor, mikor már magyarok kerültek a helyükre). S talán még egy – nem formája, hanem hangsúlya szerint – tájékoztatlanságból eredő állítás: a soproniak lokálpatrióták. Ez ma már egyáltalán nem hangzik vádnak, de akkoriban az elzárkózó, kispolgári, klerikális és sovíniszta világnézetűeket jelentette. Hogy ebben a Sopron iránti ellenszenvben mennyi része volt a dogmatizmusnak s mennyi a történelem cseppet sem haladó hagyományainak, azt most már kár lenne fejtegetni. Tény az, hogy a város súlyosan károsodott gazdasági téren is általa. Amíg ez a megkülönböztetés tartott, a jogosnál is kevesebb támogatást kapott műemlékei helyreállítására vagy iparának fejlesztésére, holott éppen a háborús pusztítások

18 A Soproni Vendéglátóipari Községi Vállalat megalapítása az 1949. dec. 7-én hozott városi határozattal és dec. 30-án a Pannónia éttermenek igénybevételével kezdődött. L. 2. jegyzet.

19 A Szakszervezeti Üdülési Központról l. a Sopronmegye 1948. aug. 26-i cikkét: A dolgozóké lesz Lillafüred.

20 Gereben Béla: i. cikke a SSz. IX. évf. 3–4. sz.-ban A 149. o.

eltüntetése és az idegenforgalom fellendítése érdekében a lehetségesnél is többre lett volna szüksége.<sup>21</sup>

Félig készen állt a Ciklámen-szálló, a Lövér-szálló rombadőlt új szárnyának tetején már nyírfa nőtt, az utak rosszak, a közvilágítás gyenge, az utolsó autóbusz este nyolckor visszatér a városba.

Balfon — egy nagyobb összegű segélyben bízva — elkezdik a bontást, s ezzel a meglévőt is tönkreteszik, bezár a fürdő. A sportuszoda betonfala bedől, a Lövér-uszoda medencéjéből megszökik a víz. A vízzel amúgy is bajok vannak városszerte, különösen a lövérekben és nyáron. S össze lehetne szedni még néhány furcsaságot a belvárosi kóbor kutyák látványáról a lövérekben hízlalt disznókig azoknak az állapotoknak az érzékeltetésére, amelyek az ötvenes évek elején Sopronra jellemzőek voltak, csak hogy ez nem lenne igazságos. Sopron elmaradottsága részben abból következett, hogy egyes üzemei, főleg a közművei már a múlt században kiépültek, s történetünk idejére már elavultnak számítottak. Aztán pedig: nemcsak a rossz volt jellemző erre az időszakra.

A soproni városi tanács alakuló ülése 1950. augusztus 15-én zajlott le, október 31-én már a választásokon bekerült tanácsstagok ültek a városháza nagy tanácstermében. Elkezdődhetett a szocializmus szervezett építése. December 10-én sor került az állandó bizottságok megválasztására, köztük a gyógy- és üdülőhelyi bizottságára is. Elnöke Hollós Richárd, a népszerű kommunista orvos lett.<sup>22</sup>

Heimler városházi tevékenységét, ha alacsonyabb beosztásban is, de nem kisebb lelkesedéssel újíttotta fel Friedrich Károly, aki a Városi Mozi éléről — annak államosítása után — mint városi üdülőhelyi előadó dolgozott azon, hogy Sopront megismerjék és megszeressék az idegenek.<sup>23</sup>

1951-ben a dolgozók javaslatára akciót indítanak: állítsanak padokat az erdőben az üzemek pénzén. Kidolgozzák a Virágos Sopron tervét (felelevenítve a Városszépítők régi elgondolását), s megvalósításában — bizonyos túlzások mellett — sok eredményt is érnek el.<sup>24</sup>

Az üdülőhelyi bizottság gondoskodik a három üdülő (a Rákosi Mátyás Vas

21 Csak néhány korabeli idézet: „Azt jelentette felfelé (a színház igazgatója), hogy Sopron reakciós város, nem látogatják a színházat, ha haladószellemű darabot adnak elő” (Városi tanács kgy. jkv. 1951. febr. 14.) — „Sajnos amióta Győr lett a megyeszékhely, Sopront mellőzik és nagyon sokat kellett harcolni Sopron érdekeiért. Azonban mindig azt a választ kaptuk, hogy sovíniszták vagyunk...” (Tanácsülési jkv. 1953. szept. 28.) — Rákosi elvtárs a megyei pártértekezleten külön és nagyon sokat foglalkozott Sopron városával s még hozzá úgy, hogy Sopront mint határszéli várost, meg kell erősíteni, „... (ez) elégtétel számunkra, mert ezideig mindig hallottuk a minisztériumokban, hogy Sopron határszéli város, ahová beruházni nagyobb összegeket nem lehet” „... egyes minisztériumi vezetők talán bizonyos előítéllettel viseltetnek Sopronnal szemben...” (Tanácsülési jkv. 1954. ápr. 23.)

22 Tagjai: Tózsér Mária (elnökhelyettes) gyári munkás, Bausz István hitoktató, Kollár János sörgyári munkás, Mulzer Lajosné szövönő, Orbán rendőrfhdgy., Rasztovits Ferenc traktorvezető, Schwenk Lajos festő és mázoló. (Városi tanács kgy. jkv. 1950. dec. 10.) 1951. ápr. 14-én változik az összetétele: elnökh. Noéh Zoltán mozdonyvezető lesz, kimarad Bausz és Tózsér Mária, bekerül még Edöcs Irén. Aktivákat szerveznek be, hogy az idegenvezetést megoldják. 1954. ápr. 23-án kiemelik Gereben Béla, Edöcs Pál, Alföldi Gábor és Szentjóbi Mihály munkáját. Az ötvenes évek idegenforgalmáról I. Bognár Dezső i. m. (SSz. XIV. évf. 2. sz. Idegenforgalom c. fejezet.)

23 Első időben az egészségügyi, majd az igazgatási osztály keretében dolgozott.

24 Tanácsülési jkv. 1951. ápr. 14. Túlzás volt a járdaszélek „parkosítása”, mert teljes összeviasszást eredményezett.

és Fémművek, a Pedagógus Szakszervezet és a Pamut-Selyem Vállalat üdülője, amelyekhez később a Gheorghiu Dej Hajógyár üdülője csatlakozott) beutaltjainak szórakoztatásáról.<sup>25</sup>

A Szép Sopron vetítettképes előadása, zeneiskolai növendékek hangversenyei és városnézések alkotják a programot. A bizottság jó munkájának eredménye – emeli ki Bognár Dezső tanácselnök 1953-ban –, hogy a Rákosi Mátyás Művek Sopronban üdülő dolgozói olyan jól érezték magukat, hogy újra és újra Sopronba kérik beutalásukat. Akkoriban sokat idézik egy munkás levelét, aki itt tanulta meg a régiségeket értékelni, becsülni. A kétételes turnusokban üdülők száma nyaranta váltásonként kétszázötven körül mozgott, míg télen százra csökkent.<sup>26</sup>

1953-ban megjelenik a régen várt nagy összefoglalás: Sopron és környéke műemlékei. Írói – Csatkai Endre és Dercsényi Dezső – Kossuth-díjat kapnak. A példányszám azonban kicsi, a könyv nagyon hamar elfogyott. Új kiadásról kellett gondoskodni. Csatkai Endre Sopron című könyvét 1954-ben jelenteti meg a Képzőművészeti Alap, ennek második kiadása 1956-ban lát napvilágot, 5000 példányban.<sup>27</sup>

1953 augusztusában megyei idegenforgalmi értekezleten tárgyalták meg Sopronban a város idegenforgalmi tervét, ugyanezen év utolsó napjaiban pedig országos műemléknapokat tartottak. 1954. április 9-én és 10-én országos idegenforgalmi értekezletre került sor. Ezt igen hangulatosan a múzeumban és a Storno-házban rendezték, s részt vettek rajta a nemrég alakult megyei idegenforgalmi hivatalok vezetői is. (Győr-Sopron megyéé Sopronban nyílt meg mai helyén. 1954. január 1-én.)<sup>28</sup>

Már a következő évben (1955. május 25-től június 5-ig) szépen rendezett kiállítással bizonyították, hogy milyen fontos tényezője nemcsak Sopronnak, hanem most már a megye életének is az idegenforgalom. (A Festőteremben volt kiállítás rendezője Thier László, aki először a hivatal ablakaiban állította ki helytörténeti anyagát a lottóról, később a Liszt Ferenc Kultúrházban Haydn-ról, majd ugyanebben az épületben a vendéglátó iparról.)

A Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat kezelésében ekkor már 4 étterem, 1 népbüfé, 8 italbolt, 4 cukrászda és 4 büfé volt 1427 férőhellyel és 700 kerti férőhellyel, valamint két szálloda 114 férőhellyel. Állapotuk azonban távolról sem kielégítő, mert nincs pénz a folyamatos felújításokra, az alacsony besorolások miatt pedig nincs lehetőség a modernizálásokra, a felszerelés kiégésére.<sup>29</sup>

25 Noéh beszámolója a tanácsülésen 1951. június 16.

26 A téli üdülésről l. a Győr-Sopronmegyei Hírlap 1953. okt. 11. és 1954. jan. 9-i cikkeit.

27 A Sopron és környéke műemlékei I. kiadása 800 pl-ban jelent meg, javított és bővített II. kiadása 1956-ban 3 300 pl-ban, a Sopron 1954-ben 4 200 pl-ban. Azóta van egy újabb „Sopron” című kiadvány, ez a Panoráma kiadó Útikönyvek sorozatában jelent meg 1965-ben, 10 700 példányban.

28 Horváth Ferenc szóbeli közlése (1967.) szerint 1956 előtt három tábla is volt a hivatal bejáratán: a Megyei Idegenforgalmi Hivatalé, az IBUSz-é és az üdühelyi előadóé. A megyei hivatal megszervezésében érdemes munkát végzett Gimes Endre, aki vezetője is volt 1956–1961-ig. Utóda Fábján Lajos.

29 A 2. jegyzetben idézett munka bőven tárgyalja a témát. Itt csak egy újságcikkre hivatkozom: A vendég szemével a soproni eszpresszókban (Gy.-Sm. H. 1956. szept. 4.) A zsúfolt Ciklámen-presszó középső asztala üres: a beázott mennyezetről csöpög rá az eső.

Nagyobb a mozgás 1955-ben és 1956 első felében. „Sopron országszerte kedvelt üdülőhely” — írják a megyei újságban. 1955. május 12-én megnyílik a Ferenczi János utcában a diákszálló (75 férőhellyel). Ez év októberében két-napos őszi vásárt tartanak 35 000 látogatóval. Még 1954. október 2–10. közt Ünnepi Hetet rendeznek, 1956 tavaszán pedig Soproni Zenei Hetet.<sup>30</sup>

Szeberényi Lehelnek Soproni jegyzetek címen a Művelt Nép 1956. május 13-i számában megjelent cikke nyomán ankétokon és újságban kibontakozott vita a nézetek tisztázását ígéri a két város, Győr és Sopron között, a dogmatizmus utolsó fellépése azonban ekkor még elakasztja ezt a folyamatot.<sup>31</sup>

Az ellenforradalom ősze, a disszidálók tömegei mintha elsodornák az eddigi szerény eredményeket is. Kihalt üdülők, tüzelőhiány, suhancok által meg ronggált Károly-kilátó, a vezetőjének nyugatra távozása miatt gazdátlan Idegenforgalmi Hivatal, s feltámadni látszó bizalmatlanság a város iránt. De már 1957 nyarán nagyszabású ankétot tartanak az elhanyagoltság felszámolására idegenforgalmi szempontból, minisztériumi segítséggel, s nemcsak a Lövér-szállót állítják teljesen helyre, nemcsak a Ciklámen-szálló (vagyis Állami Szanatórium) építkezését fejezik be, hanem új szálló építését is elhatározzák. S hozzákezdnek a műemlékek sorozatos helyreállításához. Megjelenik a Sopron környéke útikalauz, majd a Soproni útikalauz, várostérkép stb. Elkezdődik az egyre színvonalasabb és egyre ismertebb Soproni Ünnepi Hetek sora, s fokozatosan nő a látogatók száma, a külföldieké is. Megnyílik a Fenyves-szálló, stb. stb.

De ez már nem a múlt, az idegenforgalom története, hanem a jelen.<sup>32</sup>

30 A Soproni Zenei Hét 1956. március 24-től április 3-ig volt. A Csatkai—Thierféle Soproni útikalauz négy kiadást ért meg. Győri kalauz is jelent meg.

31 Szeberényi Lehel cikkére a Gy.-Sm. H. először 1956. május 20-án közöl választ, majd 23-án, ezek győriek írásai, 25-én jelenik meg Radó Ferenc válasza (Nem Győr városa a hibás, hanem a dogmatizmus.) Május 31-én: Vita Sopronban a második ötéves terv irányelveiről, június 3-án Sopronnak tovább kell fejlődnie. Nagyszerű ankét Sopron város kulturális kérdéseiről (6 órán át). Végül június 17-én a Győr-Sopronmegyei Tanács VB. akkori elnökének cikke zárja le a vitát.

32 A Fenyves-szállóról a Magyar Építőipar c. folyóirat 1966. 1. száma közöl képes ismertetőt. Tervezője: Perczel Dénes és Kisdí Pál. 1963-ban kezdték építeni (felhasználva a turistaház emeletes részét), a kivitelezés végösszege 22 millió Ft volt. A közlemény szerint 223 szállodai ágy van benne a pótágyakkal együtt és 410 férőhely az étteremben, a két bárban és a teraszon. Ettől eltérő adatokat közöl a 2. jegyzetben i. m. a 42. oldalon. Eszerint 198 az ágyak száma és 480 a férőhelyeké. S megjegyzi még, hogy „Penziórendszerrel és SZOT-beutaltak üdültetésével egészül ki a csendes időszak forgalma.” A fizetővendégszolgálat 1959-ben 63 férőhellyel, 1960-ban már 1485 férőhellyel segít az elhelyezési gondokon. A turistatábor (camping) 1961. VI. 21. óta van üzemben. — Tanulmányom végére érve még egyszer köszönetet mondok azoknak, akik adatokkal, tanácsokkal segítettek. Gondolok elsősorban Csatkai Endrére, Nováki Gyulára, Fábján Lajosra, a levéltár és az idegenforgalmi hivatal munkatársaira, nemkülönben Radó Ferencre mint szemtanúra és a Kisalföld kritikusra egyaránt.



## Jobbágsors Sopron megyében a XVII. és XVIII. században

Írta: Mikó Sándor

### I. rész

1. A XVI. században nagyobb ütemben indult meg a majorsági gazdálkodás, és ennek következtében a jobbágyterhek is emelkedtek. A robot a XVII. század közepén elviselhetetlenül súlyos, a század végén pedig már korlátlan volt. Ilyen kizsákmányolás alatt éltek a jobbágyok 1767-ig, amikor a királynő, Mária Terézia a sok keserű panasz hallatára elrendelte, hogy új urbáriumokat készítsenek és ezekben rögzítsék a földesúr és alattvalói jogait és kötelességeit.

A nyomor, a jogért, az igazságért való szakadatlan küzdelem országos jelenség volt. Sopron vármegye még hatványozottabban kivette belőle részét, mert közvetlenül Bécs szomszédságában terült el. Erről bőven ír a megye történetének két kiváló ismerője, Mollay Károly<sup>1</sup> és Soós Imre.<sup>2</sup> Parasztságunk sanyarú életét tükrözik a már publikált periratok<sup>3</sup> és jobbágylevelek is.<sup>4</sup> Néhányat ezekből is felhasználva, többségben olyan protokollumok alapján mutatjuk be ezt az áldatlan állapotot, amelyek eddig nagyrészt érintetlenül heverték a különböző levéltárakban. Ezek legtöbbször az Országos Levéltárban és a Soproni Allami Levéltárban találtuk.

2. „Anno 1594. az Pogány miath” Rábaköz helységei „tellyességgel ell Pusztoltanak”. Ezért úrbéri szerződést a „Kapu Vár”-hoz tartozó helységek közül csak Szentmiklóssal, Szerdahellyel, Csapoddal, Sarróddal, Süttörrel, Endréddel, Szergénnyel, Vittnyéddel és Kapuvárral kötött a földesúr 1597-ben<sup>5</sup>, amely a XVII. század első felében is érvényben volt. A szilieknek is „Az Urral eő Nagyságával Contractusok vagyon, melj még Szegény Urral Nádasdy Pál Ur eő Nagyságával in *ā* 1628 lett”. 1660 és 1680 között új Urbárium készült, amely már a kapuvári uradalom minden helységére kötelező volt. E helységekre vonatkozó idézeteket és adatokat ebből vettük.<sup>6</sup> A megkötött úrbéri szerződések mindenre kiterjedtek, amivel az úr életét könnyébbítették, kényelmesebbé tették, a jobbágságot pedig nyomorúságba döntötték. A paraszt dolgozott, éhezett, a kastélyokban pedig folyt a vidám élet. „Az amikor eő Nagyságha váraiban menyegszők szolgáltatnak, tisztességes ajándékkal tartoznak eő Nagyságának”. (Szentmiklós, Süttör, Endréd, Csapod, Szil, Vittnyéd, Pordány, Bogoyoszló stb.) Ugyanígy volt a Viczayak birtokain is. „Midőn az földesur

1 Mollay Károly: Sopronmegye vázlatos története. Megjelent Csatkai Endre—Dercsényi Dezső, Sopron és környéke műemlékei c. kötetben. Budapest, 1956. 39—112 lap.

2 Soós Imre: Ősi sopronmegyei nemzetségek. Sopron 1940.

3 Úriszék. XVI—XVII. századi perszövegek. Szerk. Varga Endre. Budapest, 1958. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 5.) 393—504 l.

4 Takáts Endre: Sopronmegyei jobbágylevelek a 18. századból. SSz. IX, 18—32 l. — Jobbágylevelek, összeállította, s az előszót írta H. Balázs Éva Budapest, 1951.

5 Az Eszterházi Család Hercegi Ágának Levéltára. Országos Levéltár: P. 108. Rep. 65. Jelzet 7. Csomó 386. No 57.

6 Urbarium Anno 1660 et 1680. Országos Levéltár: (a továbbiakban: O. L.) P. 108. Rep. 14. Fasc. R. No 486.



avagy házasodik, avagy atyafiát házasejtja, avagy körösztlöt tart, mindenféle éléssel arra idendőre és zabbal is tartozzék az jobbágyság de nem pinzzel”.<sup>7</sup> A csornai prépost pedig karácsonykor kapta meg a jobbágyok adományát. „Egész belesék tartoznák be szolgálni, az kalastromhoz; Karácsonra két kapant, egj Itze váját, egj Turot, Karacsonra egj Szekér fat, Czap pénz minden egész heltul két forintot”.<sup>8</sup> Azonban nemcsak ünnepélyes alkalmakkor kellett ajándékkal „kedveskedni”, hanem olyankor is a paraszt nyitotta meg a szűkös éléstárat, amikor az úr meglátogatta őket. „Mikor az Ur közibük megy, kötelesek a vágásból a konyhára való élelmet adni”. (Szil, Bodonhely, Vittnyéd) A bodonhelyiek az uraságnak még „esztendőként egy kövér tehenet adnak.” A felső- és alsószakonyiak is tartoztak „egy egy Mező Borjut az földes Urnak adni”.<sup>9</sup> A szentmiklósiak, endrédiak a két kövér vágó tehén mellett még egy „Eőzet” is ajándékoztak az uraság konyhájára. A bogyoszlóiaknak még ennél is többet kellett beszolgáltatni. „Faluul adnak esztendő által az eő Nagysága Konyhájára Kövér vágó Tehenet 2, Karácsonban mind faluul adnak vár éllés pénzt f. 15, den. 75, eőzet No 1”. A kecöliek „esztendő által adnak vár éllés pénzt Belediekkal és Pápocziakkal f. 7”. A baromfi és tejtermékek felajánlását sem felejtették el írásba foglalni. Szentmiklóson „Minden heltől Esztendő által adnak Tikot 9, Kapant 5, Ludat 2, Turot 2, vajad gvad 2, Tikmonyat 20”. Zsel-lérek ennek felét adták. Hallal is ellátták Esterházy kastélyait, mert a vittnyé-diek családonként minden héten 3 halat, az egész helyesek ezenkívül eszten-dőként „nyolc Gyikin rákot”, „faluul” pedig „nyolc vödör csukát adnak eő Nagyságának”. Megtörtént, hogy a hal árát pénzben kellett kiegyenlíteni. „Egy ebéd halert 3 foréntot adnak”. Amikor az előírt mennyiséget valami oknál fogva nem tudták előteremteni, akkor a szergényiek, akik „hal adó éléssel nem tartoznak”, „az Vitnyédék mellé ebéd halat adnak segítségül”. A Hanyáság melletti települések szintén juttattak halat a „fejedelmi” (így !) udvarba. (Babót stb.)

Súlyos terhet jelentett a jobbágy számára a terménybeadás is. Ennek köz-pontjában a gabonabeszolgáltatás állott. További szolgáltatások: szőlődézsma vagy hegyvám, a sertések, juhok, bárányok, méhek, kecskék tizede. A babotiak „Eősi és Tavasz vetésből, Méhekből, Bárányokból, és Kecské fiakból is tized-et adnak az Urnak eő Nagyságának, és az hol a tized ki nem esik, mindenik kas méhtől den. 10 fizetnek. Báránytul és Kecské fibul den. 6 fizetnek”.

Nehéz és szokatlan teher volt a földesúri borok kimérési kötelezettsége. A földesúri kocsmatartás a jobbágy kizsákmányolására irányult. Az év nagy részében csak az uraság borait mérték ki. A szentmiklósiak a hegyvám fizetése mellett „az mikor az Ur eő Nagyságágha Borát szerrel nem árulják, minden egész helytől fizetnek annuati mf. 2”. Ugyanezt fizették a süttöriek és a hővejek is. Csapodon a „Piarczon eü Nagyságának régenten Pintzéje volt, mellj Vásárokor Bort árultanak az eő Nagyságára számára”. Bort házaknál is adtak el. Bősár-kányban „Minden egy egész heles Jobbágy egy hordo Bort tartozik ki árulni”.

Parasztok végezték az úr majorsági földjén az összes mezőgazdasági munkát, szántást, vetést, aratást, kaszálást és gyűjtést. Hővejen 1684-ben „Vagjon az Uraságnak egy Eőreg Réte, az melljet tartoznak meg kaszalni és be takarí-

7 Döry Ferenc: Lózs város urbéri szerződése 1635-ből. Magyar Gazdaságtörté-nelmi Szemle. 1901, 163. l.

8 O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. R. No 487

9 O. L. P. 108. Rep. 13. Fasc. O. No 324

tanj, az puszta helyek réteitis, az Ur Szamaró tartosznak megh kaszalni s-be tákarni". Ők munkálták meg az urasági kerteket és szőlőket, az egyház földjeit, rájuk hárult az épület- és tűzifa kitermelése és behordása. Szilben az egész helyesek hat napot szolgáltak és az ispánok kikötötték, hogy ezek „nem gyermekek, hanem eöregh emberek legyenek, á midön pedig az hat napi Szolgálat gonosz idök miatt végben nem vitethetnek, más alkalmas idöben helben állani tartoznak". Továbbá részt vettek az utak és hidak építésében, karbantartásában és folyók szabályozásában. Ezeken kívül különböző háztartási munkák elvégzése is feladatuk volt, levélhordás, fuvarozás, várórségállás stb. Alsó- és Felsőszakonyban „Az olyatni Söllérek, á kik mások háta möget laknak, tartoznak az földes Urnak Levél hordással három, négy mérföldigh rendel vinni".<sup>10</sup> A parasztságot terhelte a katonaság ellátása és egyik községből a másikba való szállítása is.

Rohamosan nőttek a pénzbeli adózások is. Fizettek tized, porció, kvártély megváltása címén. Fizettek még csap-pénzt, füstpénzt, mészárszékért, bormérésért, egyenruha (mundur) pénzt stb. A babótiak csap-pénz címén róttak le az 1750-es években 20 forintot, mészárszékért 5 forintot, füstpénzt 8 forintot, egyenruha pénzt 5 forint 20 dénárt.<sup>11</sup> Ugyanekkor a felsőszakonyiakra kivetettek 232 forint 20 dénárt árenda címén és 23 forint kvártély pénzt.<sup>12</sup> Az „Oskola Mester fizetise" szintén a falu terhei közé tartozott. Ismét a szakonyiaktól vették a listát (1674). „Egi fertaly haztul kisz pinz den. 10. Buza Cub. 1/4

Sellyer fizet kisz pinz den. 12

Lako it feleséges den. 12 Egyes den. 6

Haotrul való Enekléstől den. 25

Temetistől egj tik egj Kenyér

Harangozástul den. 8"<sup>13</sup>

De nemcsak pénzben és természetben adóztak a parasztok, hanem katonáskodni is kellett nekik. „... á Török háborukban Pordányi Helséget Bodonhelj Lakosok közül tizen ketten éjjel és nappal örzötték".<sup>14</sup> A kapuváriak pedig Buda ostrománál harcoltak. „Eszterházy Paáll Kmes Urunk eö Hercegsige Uralkodásában Buda álát voltak eleink 17 Legenyünk el veszet az hárczbán".<sup>15</sup>

3. Az állandó háborúk miatt a falvak lakossága megritkult, ezért a földesurak kénytelenek voltak a jobbágyság terhein enyhíteni. Ez a szükségszerűség nyilatkozik meg a XVII. század második felében szaporodó községi szabadalmak és kiváltságsevek, földesúri és állami terhek alóli mentesítések szándékában. Esterházy Pál, Magyarország palatinusa 1702-ben javasolja a királynak, „hogy az ollyatin Helységhek és Gazdák, kik Személyek Szerént Táborban mennek, á Németh tartástul és forspontul mentek legyenek". Ezzel egyidőben felhívja tisztartói figyelmét arra, hogy, „afféle Helységeket Németh tartással és forspontozással oneralnj és terhelyny ne merészellyék". Jelen esetben a mentesség a tamásiakat illette meg. „Mivel Tamássj ezen Nemes Soprony Vármegegyében lévő Katonáknak eö Fölséghe Szolgálottyában Táborba Groff Eszterás (így!) Gábor Fiunkal el kölletik mennyiek".<sup>16</sup> A tamásiak már a múlt század-

10 U. o.

11 O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. S. No 514

12 O. L. P. 108. Rep. 13. Fasc. O. No. 338

13 O. L. P. 108. Rep. 13. Fasc. O. No 324

14 O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. R. No 497

15 O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. S. No 519

16 O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. R. No 522

ban is katonaszolgálatot teljesítettek a földesúrnak, mikor a helyzet úgy kívánta. Ezt Nádasdi Pál Comes 1630-ban írt levelében olvassuk, ahol megtudjuk, „hogy minket meg találván Kovács Istvány névő böcsületes katona Ember s jelenté alázatos könyörgése által, hogy ha meg engednék, és nékie firul fira valo Szolgálatot adnánk, tehát eő Rába közben Sopron Varmegyében lévő Thamássy névő Pusztá Falu Hellyunkett magához hasonló jámbor katona Emberekkel meg Szállittya és nekünk azokkal edgyütt az katonai állapot, és mod Szerént az mikor kíványuk igaz hioséggel és engedelmességgel Solgal”.<sup>17</sup>

A gartaiak az első engedményt 1663-ban kapták. „Vagyon ezen Garthaiaknak Levelek az falu épülésérül, mely Költ in anno 1663. Idvezült Nádasdy Ferencz Uram eő Nagysága neve alatt három forintban egy esztendőre engedvén mind házat, aki Muskateros volt közülük, holnapı fizetésében De Falcáltatik”.<sup>18</sup> Tíz év múlva „eő Fölsége kegyelmes Resolutioja Szerént bizonyos Szabadság, avagy Privilegiom, az emlétett, és föllyebb meg nevezet Gartaj Lakosoknak az Nemes Kamorátúl Ezer hat Száz Hetven három esztendőben Sz:András hatának tizenötödik napján ki adatott. Az holottis Tekéntet lévén az emlétett Lakosokra, minden némő nyomorúságos Szolgálatoknak avagyis robotnak onusta alól föl Szabadítottak, mind azoktul mentéssek. Ellenben pedig, Házoktul, és egyéb ingó és ingatlan javaiktul esztendőnként járandó censust, avagy járandó Arenda Pénzt az Földes Urnak két Tallért tudni illik minden esztendőben le tenni tartoznak. Ezek így lévén, ugyan az meg nevezett, és előbb emlétett Pusztá helyben hát s az Nemes Tisztek hirivel mindenkor több Földeket irthassanak, és csinálhassanak, melly Földekrül mind azon által, valamint más Földekrül az igazságot vagy is az Uraságnak járandó Dézmát meg adni tartozzanak. Továbbra, az tüzzi és Házi Szükségre való fázás mindenkor Szabad léssen nekik; Nem külömben pedig az Epülletre való fát is, az Fitensbélj Tiszteknek tudtával, vagyis kimiet vágni Szabad légyen nekik, az karós makk termő fán kívül. A Sörtés marháktul való Dézmát mi illeti, csak azokbül tartoznak Dézmát adni mellyek az Fitens makkos erdejn járnak és hiznak, nem pedig azokbül mellyeket othon nevelnek, és házoknál hizlalnak: Az Lakosoknak pedig tovább való hasznokért és előmenetekért Sz:Mihály Archangyal Napjátul fogvást, Karácsony Napjáig Szabad korcsmát engedünk nekik: Mind ezeken föllyül minden Vámok meg adásátul mentessek, vagy is Sémminémü Vámot a Layta folyo Vizeig nem tartoznak adni és régentén néhaj Nádasditul ki adott Igasságok, Szabadságok, és Privilegiumok Szerént élhessenek ezen Szabadsággal”.<sup>19</sup>

1676-ban „eő Feölsége” a kapuváriaknak is adott Szabadság jogokat és Privilegiumokat. Ezek a következők:

1. Mindenhéten valoegy Nap robottul Szabadok
2. Szent György és Szent Mihály napra járandó husz foréntot nem adnak
3. Az Mészáros Széket magok birják
4. Az Irtás földektul dézmát nem adnak, mellyektul az ország Törvényne Szerént másképpen Sem adnának,
5. Babotiakkal és vitnyédiekkel határossak, Lévén megh engedtetett nekik az erdőllés és Pascuatio,<sup>20</sup> dekár nélkül, és az Szomszédoknak pro-judiciuma nélkül!”

17 O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. S. No 522

18 levonni

19 O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. R. No 483

20 Ti. 'legeltetési jog'

Ezzel szemben kötelességük volt,

1. Hogy a Pápista hűtben megmaradjanak, mert ha nem, Szabadságok elvész...
2. És a Eő Feölsége hüsegében Fegyverrel tartoznak szolgálni valahova kivantatik, és valahol kívánja á Kapuvárj Uraságh.
3. A Kapuvárj hidakat és Töltéseket jó megh csinálják, és fogyatkozás nélkül tarcsák.
4. A Specificált adokon kívül, valamint az előtt soktanak adozni és szolgálni, azt végben vigyék ez utánis".

A babotiak „az még régi Baboth helen laktanak és házok elnem pusztult volt” nem kaptak semmiféle mentességet. „Most, — 1660-ban a szerződés megkötésekor — az Uraságh tezéséből a Salitromos Kemenczéhez fát vágván, azonkívül Semmit Sem Szolgálnak, avagy robbotolnak”.<sup>21</sup>

A török dúlás Sopron környékét sem kerülte el. „Az mastani hosszú haboruságh, és az üdőnek boldoghtalanságha miatt Leövő névű Falúnk, ki N. Sopron Vgyében vagon, tellyességgel el pusztúlt volna”—írja Széchenyi György 1691-ben. A továbbiakban megparancsolja tisztjeinek, hogy új lakosokat telepítsenek Lövőre, és ezek „ött egész esztendeigh mindennemű Adózástúl, Robottúl és munkátúl mentek legyenek, az egy igaz Dézmán kivül, azt abbúl á mitt Isten adand praestalni tartoznak”. Figyelmezteti őket, hogy a „Lövőre Szállot Szegény embereinket ez nékiek adott Szabadsághban megh tarcsák, s csak legh kisebbben is háborgatni ne merészellék”, és amikor eltelt „az Szabadságnak ideje”, „úgy eők is Jobbágykodni, de nem robotolni, hanem pénzül esztendőnként füzetni, ugy mint egy egész Helytül tiz forintot, fél helytül ötött adni mind végigh tartozzanak.”<sup>22</sup>

Megtörtént, hogy a földesúr a neki rokonszenves családoknak engedett Privilégiumokat. Osliban „Orbán Jákobnak és fiának Jánosnak éltéigh vagon Szabadságok egy egész helrül”.

Vámmentessége nemcsak a gartaiaknak, hanem a kapuváriaknak is volt. Hogy ez mit jelentett számukra, azt az alábbi vámtarifa is megmutatja, amelyet Esterházy vámosai szedtek a rábakecöli hídon:

Gyalogh Ember ád	den. 1
Juhtul és apró marhátul	vien (nensis) 1
Száz Juhtul egyet adnak	
Minden hordo Bortul adnak egy pint Bort	
Minden Tung méztöl adnak	den. 4
Minden Szekér Sóotul egy kő Sóot	
Minden erdeitöl és eöztül	den. 4
Nyultul	vien (nensis) 1
Minden Szekér Szilvátul egy fertaly Szivát	
Minden Szekér Tiktul egy Tikot, avagy Kappant	
Lekötözött Kalmár árutul	den. 4
Kalmár ha vásárra megyen minden Lotul	den. 2
Minden eöregh baromtul den. 1, aprotul	vien (nensis) 1
Minden Szekér Testbeli haltul halat 4	
Száz fogas Száraz haltul fogast 1	
Deczeget mikor hajtanak, minden Lotul	den. 1
Mikor Sereggel eökröt hajtanak, egytül	den. 2

21 Csatkai Endre: A salétromfőzés soproni múltjából SSz. XIX, 274—279 l.

22. Széchenyi család levéltára. O. L. P. 623. II. k. 25. sz.—I. cso. 1 sz. B.

Minden Szekér fazéktul fazekat 4

Hordozo Szekértől

den. 40

Minden Szekér Csiktul Csikot pint 1

Minden végh posztotul

den. 1

Nemes Ember Semmit sem fizet, mikor az maga majorságát, avagy az maga szükségére valot viszen.

Az Esterházy uraságnak „Vámossa” volt még Bodonhelyen, Kapuvárott és Sarródon. Ez utóbbi helyen komp működött a Hanyon. A kompot négy révész kezelte. Itt a rév jövedelmének egyik fele „esztendő által” az úré, a másik fele pedig a négy révészé volt. A kapuvári vámon a vittnyédiek, babótiak és a hidasiak szabadon közlekedhettek, mert „ezek epetnek az Töltessen”.

A vámkötelezettség vásárok alkalmával is fennállt. A haszon a vásártartási jog tulajdonosát illette. Szilban, ahol „esztendő által négyszer esik országos sokodalma, Szent György napján, Sz:Bertalan napján, Szent Tamás napján és Mindszent napján, melly Sokodalomkor Ur eö Nagysága Számára vámot szednek. Minden Szekértől, á ki á Piarczon árul, egy egy garast, s minden Szekér Sotul egy egy Soót adnak. Tekenijöböl tekenyöt, ostort, Lapátot és egyebet”. Szentmiklóson szintén négy alkalommal volt vásár és szedtek helypénzt. A lozsi birtok tulajdonosának Zsigmond király még 1431-ben adományozott vásárjogot. A XVI. század végén már Csapodon is tartottak vásárokat, de az 1597-es Urbárium szerint vámot itt nem fizettek, „mért hogy az Sokodalom nem régen kezdetett”.<sup>23</sup>

4. A felsorolt kötelezettségek világos képet adnak a jobbágyok helyzetéről. A földesúr azonban ezekkel sem érte be, mert állandóan fokozta a szolgáltatásokat és a természetbeni beadásokat. Kapzsiságát pedig a jobbágy telki állomány megnyirbálásával, az irtásföldek erőszakos visszavételével vagy minimális összegű visszaváltásával elégítette ki. Ezzel természetesen a jobbágy ellenállása is növekedett. Vonakodva végezte a rákényszerített robotot, vagy egyszerűen megtagadta a jogtalanul, igazságtalanul követelt szolgáltatásokat. Terheinek enyhítése érdekében kérvényezett az uralkodóhoz, a nádorhoz, a kamarához, földesúrhoz, az úriszékhez, általában mindenhová, ahol meghallgatást remélt és ahonnet szerencsétlen sorsa könnyebbülését várta. Gyakran „föl zöndülvén” erőszakhoz folyamodott, hogy ne engedje régi szerzett jogait eltiporni, semmibevenni. „Mi csak á mi régi Igasságunk és Szabadságunk mellett állottunk fel, és így csak Nagyságod nekünk hadgyon békét, mi mindgyárt le teszszük á fegyvert”. Ezt az idézetet a széplaki jobbágyok szájából hallottuk, mert 1745-ben földesuruk, Széchenyi Zsigmond, aki a püspöki tizedet is bírta, régi jogaik ellenére a mezőn természetben kívánt dézsmálni. A végrehajtást „tisztviselő Vrajmék” akarta elvégezni, azonban a parasztok ellenálltak neki. Erre maga Széchenyi Zsigmond ment ki a szántóföldre és a kívánt dézsmát össze akarta szedetni. Az ott dolgozók kérték, „hogy régi szabadságunktul minket ne kíványon meg fosztani, mert máskint semmi jó á Dologból nem következik, ha mind meg halunkis de á mezőn Gabonánkat meg Désmálni nem engedgyük”.<sup>24</sup>

Merev ellenállást tanúsított 1619-ben Szabó György lozsi jobbágy, mert az úrnő, Szennyesi Krisztina ispánja jogtalan robotra akarta küldeni, mire ő így szidalmazta: „Beste kuruaffi, bizony megh hídgied, hogi hatadhoz rakom az

23 O. L. P. 108. Rep. 65. Jelzet 7. Csomó 386. No 57

24 Takáts Endre: i. m.

szekerczetth”.<sup>25</sup> Egyébként ebben a században a lozsiaknak sok sanyargatásban volt részük földesuruk részéről. Erre utal Tóth Mihály pinnyei lakos vallomása is. „... emlékezik reá, hogy az egész város el akart menni Viczay Ádám allul, és Nádasdi Páll fokságára akartak menni”.<sup>26</sup>

A nyílt lázadozásnak, ellenállásnak legtöbbször börtön, verés lett a vége. Gyakran el is menekültek a büntetés letöltése elől. Így cselekedtek 1753-ban a lövőiek. „... az Méltóságos Urasághnak fogságátul megh rettenvén, attul magunkat futásunk által megmenteni kívántuk”. Börtönbe vetették ebben az időben azokat is, akik boszorkányozást üztek. Így került lozsi „foghsághban” Takács Örzse ebergőci lakos, akit „bubajos és boszorkányos személnék tartotak”. A kurzslás következtében kapott bajt nem volt szabad gyógyítani. „Nem küleömben némelly betegeket, érttvén mind embert, mind pedig marhát, állítván, hogy az olyanok boszorkányozás által az ollyatin nyavalában estek nem gyógyítottak”.<sup>27</sup>

A nagyobb bűnösök a börtönben is bilincsben voltak. „Széplakon á Mtgos Groff Szécsényi György Urunk eő Nga Tömlöztében vasson tartatott” Rigorics Ádám újkéri lakos, mert egy ott „kvártélyozo Granatéros Németet”, aki házából „egy olmárjomot ell akart vinni”, megvert és ez később behalt sérüléseibe. (1730)<sup>28</sup>

A büntetésnek egy másik fajtája a deresre húzás volt. Így fenytették meg Molnár János lozsi jobbágyot 1783. január 23-án, mert a Göböcse nevezetű tilos erdőben fuvarozás alkalmával karófát vágott a maga szükségletére. „... az népnek láttára az Kastély előtt Deresre huzatván, parancsolattya szerint, nyilván és másokk is példájára megh csapatta” az uraság. A büntetést az ispán, Mészáros Pál hajtotta végre.<sup>29</sup>

A megye tilalmazta, hogy a marhákat „vas vellával, Durungokal, Fejszével, avagy más illetni verekedésre való eszközökkel” őrizzék, aki ezt áthágta „tizenkét pálczával” büntették. Ha „a Korcsma házoknál” a megye csendrendeletét „az Nyalka pajkos életű Iffiak” nem tartották be, hanem verekedtek, akkor ezeket „Arestomba” zárták, ahol a kezdeményező ötven pálca ütést kapott. Ha valaki Peresztegen a szobán vagy konyhán kívül az „utzán, udvarokon, kertiben avagy Szinben pipázni tapasztaltatik, elsőben 12, másodsor 24 és igy mindenkor duplázva pálczával büntetessék”.<sup>30</sup>

5. A börtönbe vetés és a testi fenytés elég gyakori volt. Amikor sorsuk szinte elviselhetetlenné vált, levélben rögzítették le panaszukat és eljuttatták a felsőbb hatóságokhoz. A lozsiak 1635-ben fellázadtak földesuruk, Viczay Ádám ellen és annak tudta nélkül a nádorhoz fordultak segítségért. A nádor igazat adott panaszuknak és az ő védnöksége alatt kikényszerítették az úrtól, hogy két oldali szerződésben rögzítsék a két fél jogait és kötelezettségeit. Így jött létre az úrbéri egyezés Viczay Ádám földesúr és Lózs mezővárosi lakói között.<sup>31</sup> A csornai prépostság jobbágyai pedig az úriszék támogatását kérik 1729-ben, mert uruk önkényesen megnövelte terheiket. „De mivel az Méltóságos Vraságok, nékiek Szép Igasságokat és Privilegiumokat el temetni, és

25 Úriszék. 403 l.

26 O. L. P. 623. Fasc. 44. No 166

27 Soproni Állami Levéltár. Acta iuridica magnatum Viczai. Tom 3. Fasc. 3. No 19

28 O. L. P. 623. II. k. 25. sz.—I. cs. 4. sz. B.

29 O. L. P. 623. Fasc. 44. No 311

30 O. L. P. 623. II. k. 18. sz.—II. cs. 4. sz. E.

31 Dr. Dóry Ferencz: i. m.

túlőis megh fosztani kívánván, nagyobb és nagyobb terhel és igával, meg súlyosították és terhelték ő Nsg hog, kit is nem csak kiris, de jőbban Tőmlőczőzės által vittek végben ő Nsg hog, és Igasságotul fosztották. Még ezzel is megh nem elégedvni mostani Mltsgos Csornai Praepost Urunk eő Nsg ha mint Földes Ur, olly nagi Igá és Terh alá, kívánván bennünket huzni, és haitani, az melly éppen elviselhetetlennek láczot, és láczikis".<sup>32</sup> Az Esterházy uraság a farádiaknak a csornai határban lévő szántőföldjeit vette el, és az árendát is föllebb emelte. „Hogy miképpen ab Anno 1687. die 1a Iunii á Nagy Méltóság hu üdvözült Herczegh Eszterházy Pál Kegyelmes Urunk méltoztatott bennünket irgalmassan akkori kevés Árendás Jobbágyit mind eddig az ideig kegyelmes Igéreti Szerint meg tartani, holott akkor már sok fogyatkozásink és káraink ki tezetek, most annál is inkább több fogyatkozásink és káraink vannak, holott már á Csornai No Huszonnyolcz egész Holdbul álló Szántó földjeink el vétettek, egy magános Megyer névű Rét elvétetett, mostanában ismét á Helyeinkhez Ember emlékezetitől fogva tartozandó Két egész Rétünk el vétetett, és á Nagy Méltóság u Uraság Hasznára fordéttatott, á mellyből nekünk közőnségesen nagy rövidségünk és fogyatkozásunk vagyon, á Száz forint Árendánk is Huszon egy forinttal föllebb ment, é mellett Főlség hes Aszszonyunknak is reánk vetett súlyos Portio fizetise reánk szállott, ugy annyira, hogy á beneficium mellyel élünk már ippen igen meg kevésedett, és már tsak alig is éldegelünk és tenge dünk".<sup>33</sup> Széchenyi Zsigmond pedig 1746-ban a sarródi jobbágyok learatott gabonáját még tarlószántás előtt elvitette, irtásföldjeiket pedig önkényesen kisajátította magának. Az elkeseredett jobbágyok a megyének küldtek erről jelentést. „Méltosaggos Groff, Szechenyi Szighmond eü Nagyságo, ol hatalmat követvin Szeginyeken, hogy az mi nimő gabonaink Hegyküi hatarban voltak, mind egy kiviigh el hordatta, és ezen kívül mely Irtas földeket Nehez aron Szerzettünk, azokatis Tülünk mind egy berazdaigh el vette, pinz nélkül, ol nyomorsuágro Jutottunk miatta, hogy majd Szokunknak egy falat kenyérünk nem lisen".<sup>34</sup> Széchenyi Zsigmondnak a jobbágyok ellen tanúsított embertelen, kapzsi magatartását a hegykőiek is elkesergek az úriszék előtt. „... országunk élő Törvinye ellen Szegény Jobbágyi Státusinkat, minden kitelhető móddal, héte Robotokkal, és más efféle adományokkal ugy megh terheltek, hogy ezen Terhünket tovább el viselnünk éppen lehetetlen". A jó földeket is eltulajdonította és rosszakkal kárpótolta őket. „... azok is akiket, érettek adott rosszak, hasznát nem vehettyük hanem pusztán állonak". Kapzsi és harácsoló volt olyan esetekben is, ha egy gazda meghalt és „fia nem marad légyen ámbár két három leánya mind azon áltol megh is minden nemő Jóságát nem tsak azt, hanem vires verőtikel keresett pénzt is el szokta venyi a M. Uraságh ez élyetin árváktul". Továbbá a fertői vadászástól is eltiltotta őket. „Ennek előtte a Fertő vizin szabad volt a vadázás, de mast már ez is tülünk el tiltatott".<sup>35</sup> A süttőri, szentmiklósi, endrédi, szergényi és csapodi lakosok a terméketlen esztendő következtében beállott rossz sorsuk miatt kérnek engedményeket a hercegtől 1766-ban. „... az Ur Isten eő Sz: Főlségének légyen nagy háláadás ez mastani életben ol termék telyenségel látogat bennünket, hogy sok közülünk csak alig tőngédik".<sup>36</sup> A csapodiak panaszát a rossz időjárás mellett termőtalajuk silány-

32 Takáts Endre: i. m.

33 O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. S. No 519

34 Takáts Endre: i. m.

35 Takáts Endre: i. m.

36 O. L. P. 179. Fasc. E. No 34

sága is fokozta. „Mezőkk termiketlensége miatt egy Eszlendő sincsen hogy testi táplálosságunkra való kenyeret ne köllessik vennünk”.<sup>37</sup>

Az esős idők is nehéz akadályokat gördítettek a parasztság boldogulása elé. Az acsalagiak panasza, siránkozása ekképpen hangzik a XVIII. század ötvenes éveinek elején: „ha Essős üdők vannak, annyra meg Szorulunk, hogy Se ki, se bé nem mehetünk, még csak Malombais nyomoruságat mehetünk, Sokszor Szomszidságbélieket köl Drága pinzen fogadnunk, az Marhájnki Szüntelen való veszedelmekben vannak, gyakran kölletik kötelekkel Sárból Vizből vondoznunk; Nintsen egy ollyas Esztendő, á melyben három, s négy Marhánk el nem veszne a nagy Sárba, mezej veteményinket el rontya, Szénánkat Sokszor le kaszályuk, de az vizek el rontván el vész tőlünk, mind ezek keserves állapotok, de az mi nagyobb, Istenj Szolgálatra Holnap Számra Sem mehetünk, néha gyonás nélküli és kereszttség nélkül kintelenttetnek Cselédink meg halni: De még az kvártélyosokat Sokszor bé nem vihettyük, hanem drága pinzen az Szomszid helyekben kölletik kvártélyt nékiek fogadnunk, és Szenájokat meg vennünk. Mind ezeket nem csak Szomszid béli lakosok, de az N. Vármegyei Tiszt Vrajmékis bizonihatták”.<sup>38</sup>

Allandó sérelem volt a jobbágyság számára a beszállásolás, a házába telepített zsoldosok ősztől tavaszig való ellátása és fuvarozása. A szentmiklósiak és a süttöriek nem kapálták meg a herceg szőlőjét, ezért az otllévő katonák létszámát felemelte. A süttöriek a viceispánnál „alázatossággal jelentvén, hogy 35. Lovas Személyből álló Katonáság á nálunk lévő Quartelos Katonáságon kívül hozzánk szállítattott, melly Szomoru és fölöttéb fájdalmas terh, miért reánk szállítattott légyen”. Ugyanekkor Szentmiklósrá 24 lovast szabadítottak rá.<sup>39</sup> Az agyagosiaknál a forspont emelkedett jelentős mértékben. „Az katonák is avagy kovartelosoknak hordani Forsponttban el köl vinnünk hol Balfra holy pediglen Rakosra köl vinnunk az sem vitedődik Semmiben is”.<sup>40</sup>

Panaszok merültek fel az urasági ispánok, pallérok ellen is. Fertőszéplakon a mezőn kinnmaradt ekéket „á pallerok föl rakatták Czigány kocsrá á korcsmán bé itták egyikét egyikét”.<sup>41</sup> Az acsalagiak a tiszttartójuk zsarolásai miatt keseregnek. „Tiszt Vrajmék bizonyos Számu vesszőtis ránk vetnek, akár hol fejünk vesztére szedgyükis, kiköll állítanunk”.<sup>42</sup> A lozsi tiszttartó annyira vitte túlkapásait, hogy még urát is becsapta. „Nemzetes Vitézleő Bursics János Uram Loosi tisztartó a bor árát a Loosi és Iványi csapon”, továbbá Vicán, Ebergőcön és Nemeskíren „kevesebbre tette”, ezért az úriszék őt számonkérte. Azzal védekezett, mert „nem lévén az teölteliknek semmi helye”.<sup>43</sup>

A XVIII. században a falusi bíróság jogköre is bővült. „... minden helységekben az Birák, és Esküdtek á végre rendeltetnek, hogy Leg inkább az igazságnak egyenlőképpen való szolgáltatásakban eljárjanak, minden Személy válogatás nélkül, és az által mindennemű kártételek el távoztassanak, melly miatt gyakran az hatalmasabbak által az erőtlenebbek el Szoktak nyomat-

37 O. L. P. 179. Fasc. E. No 35

38 O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. S. No 21

39 O. L. P. 179. Fasc. E. No 21

40 O. L. P. 179. Fasc. E. No 35

41 Tatkáts Endre: i. m.

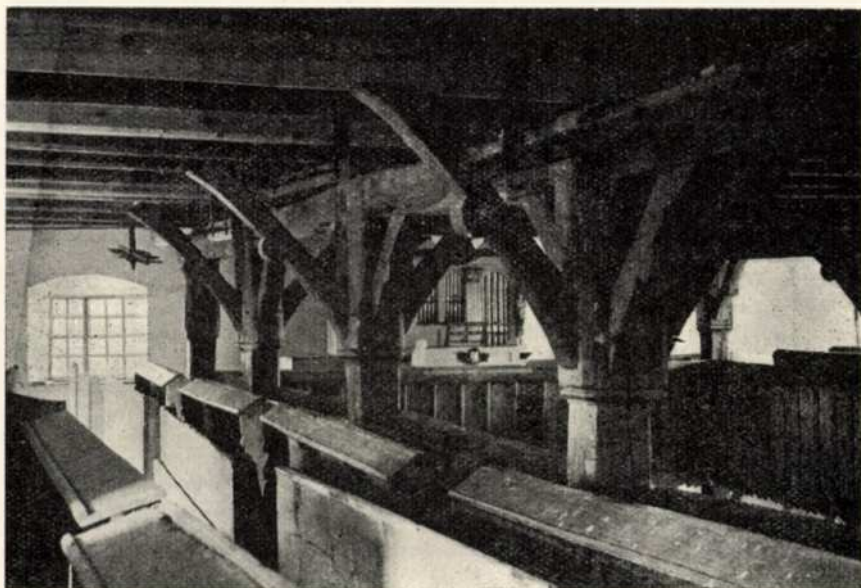
42 O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. S. No 519

43 Sál. Acta Urbarialia. Iltmo Comitissa Vidua Jobo Viczajano Estera Ebergényi, Tom. 3 Fasc. 6. No 100



tatni".<sup>44</sup> A tisztségnek gazdasági előnyei is voltak, mert a bíró és esküdtársai adó- és robotmentesek voltak. Gyakran megtörtént, hogy ezek is túllépték hatáskörüket. „1769-ik esztendőben Sz István napján, nem tudatik minémő vakmerő tilalmas vigezésbül a föllyebb nevezett Losi Város-béli előjárók a többi ugyan Losi lakosokkal egy értelemmel, és akarattal Dulicz Ferenc, Ovárdics György, és özvegy Rogács Mihályné ugyan Losi Helységébéli Lakosoknak Kőrís nevezetü Diverticulumban léveő Urbarialis Réttyeikre hajtván Vonyos Marháikat azokat hatalmasul, és erőszakosan megh etetvén azon réteken volt jó Sarjut". Az ebergőciek szerint „78 forint és 90 pinzbéli károkat tettek”.<sup>45</sup>

(Folyt. köv.)



A nemeskéri ev. templom; a 18. század első feléből

44 O. L. P. 623. II. k. 18. sz. II. cs. 4. sz. E

45 S.Á.V. Acta iuridica ... Viczai Tom 11. No. 7

## A soproni ev. gimnázium a reformkorban és az abszolútizmus korában (1803—1867)

Írta: Emresz Károly

Az iskola 410 éves történetéből 2 generációt felölelő korszakot ragad ki és óhajt bemutatni ez a tanulmány. A visszapillantás azzal az idővel kezdődik, amikor a mai egyéni anyakönyvezés előde, a tanulójegyzék kifejlődött és végződik azzal a korrallal, amely napjainktól egy évszázadnyi távolságra van. Sorsdöntő évtizedek ezek az iskola történetében. Az ellenreformáció megsemmisítő támadása után most másodszer kellett harcolnia létéért. Másrészt ebben a korban alakultak ki azok a szervezeti formák és főbb tantervi keretek, amelyekre ezután a modern gimnázium felépülhetett.

A források megbízható, bár eléggé szűkszavú feljegyzések; nem könnyű egyedül rájuk támaszkodva kibontakoztatni az akkori iskola életkörülményeit, szólásra bírni a számok néma seregét, hogy általuk egy eseménydús kor történései elevenedjenek meg. Az évkönyvekben, elmúlt jubileumok emlékfüzetekben kevés szó esett magáról az ifjúságról. Az akkori elemzések főként a hitbuzgalmi élet és a tanári egyéniségek méltatására, személyi kérdésekre helyeznek súlyt. Didaktikai vonatkozású feljegyzések alig találhatók; itt csak következtetésekre szorítkozhatunk. Hasonlóan nehéz társadalom- vagy művelődéstörténeti elemzést folytatni a leghitelesebb kortársnak, Müllner Mátyásnak az iskola 300 éves jubileumára írt értekezése alapján. Megbízható támaszt, bár nyers és száraz adatokat a kézzel írt latin jegyzékek, majd a nyomtatott magyar és latin, részben német nyelvű évkönyvek nyújtanak (Schematismus, Catalogus, Index Alphabeticus, Nomenclator stb.).

Azok a kérdések, amelyek e korszak tanulmányozása során felmerültek s amelyekre választ próbálnak adni e sorok, a következők voltak: Honnan jött Sopronba az iskola diáksága; mi hozta éppen ide a távoli országrészek ifjait; hogyan tükröződnek a kor társadalmi, politikai eseményei az ifjúság sorain; milyen vonzóerőt jelentettek az iskola diákjóléti intézményei; milyen tanításmód honosodott meg itt és milyen szellem áradt innen; hogyan alakult az iskola szervezeti felépítése és milyen volt diákmozgalmi élete a tárgyalt időszak folyamán? (A tanítási anyag tartalmi elemzése, művelődéspolitikai taglalása külön tanulmány tárgya.) A problémák felvetődése és megoldásuk boncolgatása során a soproni helytörténet 6 évtizedes korszakára vetítünk több fényt, s vele a magyar művelődés egyik régi hajlékával ismerkedünk.

A tanulók állandó lakhelyét feltüntetető táblázaton felsorakozik a történelmi Magyarország csaknem minden vármegyéje. Volt olyan tanév, amikor 34 vármegye, ill. tartomány küldte el fiait a soproni gimnáziumba (pl. 1867/68.). Átlagban 25 megye és ország, ill. Habsburg tartomány volt képviselve itt. A vonzókörön belül lévő valamennyi előfordult közigazgatási terület együttes száma eléri a 65-öt. A külföldet 16 ország és tartomány képviseli a diákság között. Ebből néhány nem is volt határos hazánkkal. Feltűnő jelenség, hogy a Pozsonyban működő evangélikus gimnázium ellenére, onnan mindig jöttek diákok Sopronban is, magyar és szlovák anyanyelvűek egyaránt. Ott a nemzetiségi súrlódások napirenden voltak — ez az iskola ilyen nem ismert. A pozsonyi liceum a reformkorban már egyik gazdag forrása a szlovák nemzeti kultúrának, míg a soproni inkább magyar szellemű oktatásáról volt ismert. Az iskola nagy próbatételei a nemzeti válságok idején bizonyítják ezt. Az 1803-ban alakult iskolai Német Társaság egészen a forradalomig testvériesen együttműkö-

dött a magyarral, sőt az 1840-ben keletkezett Szlovák Társasággal is. A kettős tagság is gyakori volt. A Somogy, Baranya, de különösen Tolna megyéből jött diákok száma mindig nagy. Ennek oka, hogy Sárszentlőrincen, majd utána Bonyhádon csak algimnázium működött, mely csak jóval később vált 8 osztályos főgimnáziummá. Ausztriában és az osztrák örökös tartományokban nem működött protestáns gimnázium. Az onnan származó, majd mindig fellelhető diákok szülei feltehetően a magasabb állami hivataloknál, hadseregnél szolgálatban álló magyar személyek.

A vonzókör sugara sokat változott a kor folyamán. Az 1800-as évek elején már 20 megye küldi Sopronba diákjait, a század második felére megnő a külföldi érdeklődés. Pl. a kiegyezés évében, 1867-ben már 35 külföldi tanul itt, vagyis a diáklétszám csaknem  $10\frac{0}{0}$ -a. Feltűnő azonban, hogy ezek jórésze az érettségi előtti legfelső évfolyamba járt. Nagyrészüik magyar diák volt — a névelemzésben nincs elég bizonyító erő —, akit külföldi szolgálati helyükről küldtek a szülők a messze földön ismert, érettségét is nyújtó soproni gimnáziumba. De fontos tényező volt, főleg a messziről jötteknél a felekezeti azonosság is. Az iskola evangélikus jellege mégsem volt soha kizárólagos. Ezt 3—4 más felekezethez tartozó diák állandó jelenléte is bizonyítja. Bár az is igaz, hogy a diákság felekezeti egységében, számarányában mutatkozó evangélikus jelleg éppen a soproni gimnáziumban maradt meg legtovább az összes magyarországi hasonló jellegű iskolák közül. Mindent egybevetve megállapítható, hogy a nemzetiségi, felekezeti türelmetlenség távol állt az itteni nevelési szellemtől, mely a szélsőségeket letompítani igyekező, nemzeti, vallási, de ugyanakkor liberális jellegű is volt.

Az eddigi megállapítások csak részben válaszolnak arra a kérdésre, hogy mi hozta éppen Sopronba messze vidékek tanulni vágyó fiataljait. A magyar nyelvű és szellemű oktatás csak azok számára volt vonzó erő, akik a gyarmati és félgymnáziumi viszonyok közt is ki tudtak állni meggyőződésük mellett. Jól esik tudni, hogy ilyenek — a számok bizonyítják — bőven akadtak mindig. A tömeget mégis hasznosság szempontok, a város helyzeti előnyei, az iskola diákjóléti intézményei, vagyis objektív tényezők vonzották Sopronba. Persze a maguk módján ezek is az iskola jó hírét öregbítették. A nagy kapacitású táptintézet (Alumneum) egyik specialitása a soproni iskolának. Ugyanakkor feltűnő, hogy más, főleg református iskolákkal ellentétben a diákokthon bennlakásos intézménye nem fejlődött itt ki. Mindössze 1854-től működött 5 éven át egy 20 férőhelyes konviktus. Ez azonban nem véletlen jelenség. A magánháznál történő elhelyezkedés Sopronban egyúttal a német szó elsajátítását is jelentette. És ez is egyik célja volt az idejövételnek. De számos példája volt a csereakciónak is, vagyis hogy soproni németajkú és színmagyar vidékek fiataljai cserezállást adtak. Igen hasznos diákszociális intézmény volt a társadalmi hozzájárulásból fenntartott ösztöndíjrendszer is. A juttatásaiban részesülők száma meglepően magas volt. Pl. az 1839-ben zárult tanévben a diákság  $50\frac{0}{0}$ -a részesült valamilyen ösztöndíjban, ill. táptintézeti kedvezményes vagy ingyenes ellátásban. Ebből a számból a legfelső osztály  $75\frac{0}{0}$ -a osztozik. A legrégibb és egyik legnagyobb ösztöndíj alapítvány Lackner Kristóf, a város híres polgármesterének nevéhez fűződik, aki azt még az első latin nyelvű iskola idején adományozta, s 1631-ben bekövetkezett halála óta folyósítják. Összege a 18. században már évi 8000 Ft volt. Persze 1811-ben ezt is devalválták.

A 19. század elején az iskola önkormányzati szellemtől duzzadó atmoszférában él. Nem fogadja el sem az első, sem a második Ratio Educationist (1777, 1806). Katolikus szellemet, maradiságot lát benne s nevelési példákért

inkább a távolabbi nyugatra néz. Régóta ápolta szellemi kapcsolatait használja fel, melyek az akkori neohumanista irányt képviselő középnevelési városokkal voltak kifejlődve. Az önkormányzat többször hangoztatott törvényes biztosítéka az 1791. évi 26. tc. De még az 1825/27-es országgyűlés tanügyi bizottsága is arra a következtetésre jut, hogy az állami tantervet lehetetlen olyan iskolákra kötelezni, amelyeket magánosok, alapítványok, hitközségek tartanak fenn.<sup>1</sup> Másrészt ellenkezik a protestáns önkormányzat szellemével mindaz, ami sérti az iskolák sajátos individualista jellegét. Ez útját állja néha még a tulajdon egyházi főhatóság egységesítő törekvéseinek is. A tanterv, a tanítási módszer, a tankönyvek megválasztása, tanárok meghívása az igazgató jogköre és feladata. A sajátos történeti fejlődés Sopronban is külön jelleget kölcsönzött a gimnáziumnak, s miként a társiskolák az országban, ez is büszke volt hagyományosan jellemző, a másokétól eltérő nevelési szellemére. A tradíciók ápolása konzervativizmussal is jár, s kár volna tagadni, hogy ez itt Sopronban is észrevehető jelenség. 1843-ban is csak részben vezetik be azt az új tantervet, melyet az evangélikus iskolák képviselőinek bizottsága készített (Zay-Ugróczy rendszer). Ez az első „korszerű” tanítási tervezet; irányelvei széles horizontúak, s átveszik az állami tervből is azt, ami jó: szakrendszerű oktatás, több természettudományos tárgy, átlépés lehetősége az iskolák közt és – kötelező magyar tannyelv! Igen ezt is sürgetni kellett! A tudomány egyre terebélyesedő fája nehezen engedte kitépni latin gyökereit. Csak a reformkori megújulás volt képes erre. Pár évtizede még pénzbírsággal, kizárással sújtották Pápa, Nagykőrös, Sárospatak iskolái a tanulókat, ha anyanyelvüket, azaz a megvetett parasztság nyelvét beszélték pl. az óráközi szünetekben (hungarizánsok). Egyébként az új tanterv csak megerősítette az itt már két éve gyakorlatban volt magyar tanítási nyelvet. Előzőleg – 1828 óta – a földrajzot, történelmet és magyar nyelvtant magyarul tanították. Bátor kezdeményezés, magyarul élni akarás jele volt ez is az akkor még többségében németajkú városban. Hiszen az állami (katolikus) középiskolák számára csak az 1844. évi törvény rendeli el a magyar tannyelvet.

Szinte az egész korszakon végigvonul egy sajnálatos jelenség, a gyakori tanárváltozás. Ennek oka a javadalmazás rendezetlensége, ami viszont az iskolafenntartás örökös gondjaival magyarázható. Nyugalmasabb és jobban jövedelmező lelkészi állással cserélték fel a tanárit. Az 1810-i egyházkerületi gyűlésen megszavazott hozzájárulások hiányosan folytak be, s csak a soproni gyűlekezet volt kitartóan áldozatkész. Kívüle a jobbára egyéni „jóltevők” sok kis forintját-krajcárját nyugtázta és köszönte az iskola évről évre. A tanári rátermettség dolgában is volt sok kívánnivaló. 1861-ben az iskola főhatóságának rendelete kimondja: „Az ezentul alkalmazandó tanárok kötelesek hivatalképességi vizsgát tenni.”<sup>2</sup> 1853-tól a dunántúli evang. egyházkerület az iskolafenntartó.

Az iskola szervezeti felépítése a tárgyalt kor folyamán sokat változott. A maitól legmesszebb áll időben is, szerkezetében is az 1803–1839 közti évek gyakorlata. Az akkori 5 osztályból négyet 2–2 év alatt végezték el a tanulók: előbb novitiusok, majd veteránok voltak. A legkiválóbbak – igen kivételesen – 1 év alatt is elvégezhettek egy osztályt. A maihoz képest fordított az osztá-

<sup>1</sup> Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei. Bp. 1927 I. kötet, 312. oldal (Opinio)

<sup>2</sup> Tudósítvány a soproni Lyceumról; 1861/62. évf. 12. old.

lyok sorszámozása: a legifjabbak voltak az 5. osztály novitiussai. Ők és a másodéves veteránok jártak a donatisták osztályába. A következő két évben a diák 4. osztályos volt és grammatikásnak hívták. Ezután újabb két-két évre sintaxista, retor, majd filozófus-teológus volt a neve. Ez az utóbbi, vagyis az akkori első osztály (primani) mai szemmel nézve már főiskolai rangú volt; 4–5 évig végezték el, jogot és teológiát hallgatva. Ez gyakorlatilag annyit jelentett, hogy a diákság 12 évig járt a soproni gimnáziumba. Persze nem mind! Kérdés: mennyire volt az akkori átlagtanuló kitartó az iskolához, tantervhez? Vegyünk taláalomra egy példát: Az 1818-ban végződött tanévben 37 tanuló fejezte be a retorikai osztály 2. évét, azaz felért a mai érettségis korhoz. Közülük csak 11-nek a nevével találkozunk a 8 évvel korábban az ötödik osztályba (donatisták) jártak között. A lemaradottak és máshonnan jöttek száma a két év összehasonlításában kb. azonos. Nagy divat volt tehát a diákvándorlás, az időnként más-más iskolába történő átiratkozás. Ezzel szemben kb. 30% volt ebben a korban a normális idő alatt és ugyanennél az iskolánál végzők száma. A magyarosító-nyelvújító törekvések hatására a reformkorban megváltozik az osztályok hagyományos latin elnevezése. Egyszerűen lefordították a neveket. Ezek alighanem szokatlanok lehetnek a 120 év előtti fül számára is: szónyomozási osztály, szónok-költési osztály, ékesszólási osztály, hittani-jogtani osztály. Volt idő, amikor ún. elemi vagy magyar nyelvtani osztály is működött, valószínűleg mint előkészítő tanfolyam a magyarul nem tudók számára. 1853 után majdnem 100 évig az osztályoknak 1-től 8-ig terjedő sorszámmal történt a jelölése.

Sok szempontból érdekes megállapításokra jutunk, ha az iskola benépesülésének egyik legstabilabb korszakát, egyúttal a reformkori társadalmi-gazdasági viszonyoknak a tanulókon is tükröződő képét közelebbről megvizsgáljuk. A szociális kategorizálás a közelmúlt iskolai gyakorlatának visszavetítése. Ma sincs jobb módszer a letűnt kor társadalomvizsgálatára. A szülők foglalkozása, azaz a tanulók származása alapján megítélhető, mennyire van jelen a kor társadalma az iskolában. A következtetések azután már egyszerűek. Pl. az 1844-ben végződött tanév adatai alapján — a szülők sokféle foglalkozását 12 csoportra tömörítve — a következő kép tárul elénk:

hites ügyvéd, bíró, orvos, mérnök	17 fő	— 6%
mesterember	50 fő	19%
közbirtokos nemes	60 fő	22%
tanító	20 fő	7%
kereskedő	20 fő	7%
földműves jobbág	20 fő	7%
lelkész	27 fő	9%
földesúr, táblabíró, szolgabíró, agilis	21 fő	7%
városi tanácsnok, irnok, jegyző	16 fő	6%
számtartó, kasznár, vámtiszt, esküdt, rendőr	12 fő	4%
kocsmáros, szabadalmas, tisztartó	10 fő	3%
egyéb	10 fő	3%
Összes:	276 fő	— 100%

Mint cseppben a tenger, jelen van itt a kor társadalmának minden rétege. A helyi adottságoknak megfelelően túlsúlyban van ugyan a polgári elem (a tanulók 47%-a Sopron megyei), de utat találtak ide és befogadást nyertek a jobbágyság fiai is. A viszonylag legnagyobb csoportot (22%) a közbirtokos,

vagyis a szegényebb nemesi osztály fiai jelentik. Ez annak a következménye, hogy a feudális viszonyok felbomlóban vannak, a birtok már nem tud eltartani a régi módon, s a jobb jövőt értelmiségi-polgári vonalon kell keresni. A részesedési arányok természetesen eltolódnak az iskola falain belül éppen az alacsony néprétegek rovására. De ez kortűnet még több mint 100 esztendeig, s ez alól a soproni gimnázium sem lehetett kivétel.

1842-től a tanulók személyi adatait, érdemjegyeit latin helyett hirtelen, évközben magyarul kezdik feljegyezni a szokásos latin nyomtatványokon. Szinte még ma is érezni az akkori új idők friss szelét a 125 éve sárguló papírosról. A reformkor nacionalizmusa, a nemzeti nyelvért folyó harc itt is győzött. A magyar nyelvű anyakönyvezés az abszolutizmus éveiben is megmaradt. Sőt még a helységek megjelölésénél is szemmel láthatóan kerülnek az iskolai évkönyvek a közhasználatú német elnevezéseket. És ez nagy szó abban az időben! Pl. Sopron helyett sehol sem szerepel az akkor közismert Ödenburg névalak. Pedig ez volt a hivatalos. Egyedül Kőszegnek van csak német neve: Güns. Az akkor német jellegű Sopronban a helybeliek jórésze családi neve után ítélve is németajkúnak tűnik. Ennek ellenére pl. 1844-ben a 79 soproni diák éppúgy, mint az iskola valamennyi tanulója egytől-egyig magyarnak vallotta magát.(!) Az iskola akkori 4 osztálya mai szemmel nézve elképesztően magas létszámú: 64, 76, 72, 64. Ebből következik, hogy aligha lehetett szó a tanulókkal való egyéni foglalkozásról, nevelői ráhatásról, pedagógiai aprómunkáról. A tanárok jobbára előadói módszerrel, diktálással dolgozták fel a tananyagot, évvégi vizsgáztatással fejezték be a tanévet. A főiskolai rangú legfelső évfolyamok pedagógiai gyakorlata szabott irányt a többiek számára is.

A magas létszámhoz képest a magatartás, a szorgalom, a munkamorál igen jónak mutatkozik. Iskolaátlagban számítva a tanulók negyedrésszének volt csak „templombeli” vagy „oskolabeli” mulasztása a tanév folyamán s az is csak néhány nap. Az „erkölcs” vagyis a magatartás osztályozása csak a legfiatalabb korcsoportnál két fokozatú: a 64 fiú közül 53 „jó” és 11 „ajánlatos” erkölcsű volt. Az idősebbek mindegyike már „jó”. A tanulmányi elbírálás a ma is szokásos 5 fokozatú: kitűnő, dicséretes, középszerű, csekély, rossz. A rendűséget jelölő általános osztályzat ismeretlen. Ritka volt a tiszta kitűnő bizonyítvány, de a buktatás sem volt nagy divat (2–3%). Korai volna még a minőségi kiváncsóság döntő szerepét, korunk nevelési gyakorlatának fő feladatát keresni. Természetesen a tantárgyak zöme a klasszika-filológia köré csoportosul, de itt-ott a természettudományos oktatás nyomai is felbukkannak. A reáliák mostoha helyzetére jellemző, hogy még a számtan sem kapott helyet minden osztályban. A földrajz, természetrajz és „népszerű természettan” nyomai pedig csak egy-egy évfolyamban lelhetők fel. De még 10 évvel később is, azaz 1854-ben a követett gimn. tanterv a „természeti tudományok” oktatására az összes órák 80%-át szentelte csak.<sup>3</sup> Hogy a reáliák bevezetésének szüksége éppen itt merült fel, de semmiképp sem volt beilleszthető a humanista gimnáziumi keretbe, arra jó példa, hogy az iskola egyik tanára, Poszvék Keresztély volt a helybeli reáliskolai tagozat elindítója. Ez nemcsak az iskolát és fenntartóját dicsérő kezdeményezés, de jele annak, hogy az újítás gondolata és valóra váltása Sopronban jóval megelőzőtt más városokat.<sup>4</sup>

3 Ugyanaz, 1853/54. évf.

4 Verbényi László: Adalék a reális irányú nevelés történetéhez. SSz, 1942. évf. 303. old.

A tanulók heti óraszámáa 30, a tanároké 16–18 volt. A 8 osztályra ekkor már a tantestületi törzstagok létszáma 12 és ennyi is marad. A tanítás délelőtt 3 és délután 2 órában folyt; nyáron reggel 7 órakor kezdtek. A tanév október 1-én indult és a közvizsgákkal július végén fejeződött be. A más iskolából jöttek csak sikeres felvételi vizsga után iratkozhattak be. Az 50-es évek elején az algimnáziumban 12 pengő forint, a felgimnáziumban 15 p. f. volt egy iskola-évre a tandíj. Fizetni kellett ezenkívül a beiratásért, könyvtárhasználatért, fűtésért, a testnevelési, nyelvi és zenei oktatásért.

A kor nevelési eljárásaira érdekes fényt vetnek az innen-onnan felbukkanó közlések. A testi fenytés napirenden lehetett. 1853-ban rendelet tiltja meg „a növendékeknek netaláni sérüléssel járó verését”.<sup>5</sup> Öt évvel később a tanulók fegyelmi helyzetképét megnyugtatónak találja a jelentés. Ezt bizonyítja azzal, hogy „a felgymnasiumi tanulókra nézve a börtön egész éven át zárva maradt.”<sup>6</sup> A büntetések fajtái is kideríthetők. Jórésztük még az előző évszázadban kiadott iskolatörvények óta ismeretes és használatos.<sup>7</sup> A mindenütt szokásban volt pénzbüntetés oka többnyire az istentiszteletekről való elmaradás. Emiatt főleg az ösztöndíjasokat sújtották fejenként 1 krajcárral. A megszegyenítés eszköze volt az iskolabörtön (carcer), ahová éjjeli csavargás, verekedés, gyümölcslopás, botok, török viselése miatt jutott a tanuló. Még súlyosabb esetben a kizárás is előfordult. Kétségtelen azonban, hogy a korabeli református kollégiumi élet kolostori ridegsége, fegyelmi merevsége itt ismeretlen volt. Nincs nyoma annak, hogy itt is szokásban lett volna még a más iskolából ismert signum viselése. Ezt a kényszerű jelvényt vagy erkölcsi vétségért, de méginkább a tiltott anyanyelv használata miatt kellett hordani. Itt Sopronban, ebben az iskolában a hagyományos nevelési szellem hártott el minden ilyen szokást. Az „osztály-nokok” gyakran látogatták a tanulókat szállásaikon. De a tantestület sokat panaszkodik a szülők közönyéről, mert pl. 1859-ben a félév végén elküldött 284 leveleire csak 12 szülő válaszolt az iskolának.

A tanulók élelmezési módja külön feljegyzés tárgya. Eszerint pl. 1844-ben 119 fiú (43<sup>0</sup>/<sub>0</sub>) étkezett és lakott soproni családoknál mint csere- vagy „fogadott” gyerek; 78 volt a tápintézeti és 79 a helybeli. A tápintézetiakkal együtt a diákság 71<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-a volt soproni házaknál vendégszálláson.

Anyanyelv dolgában – az egész kort figyelembe véve – a magyar ajkúak számaránya általában a diákság 80<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-a volt. Kivétel a reformkor már említett színmagyar statisztikai eredménye, de ezt a körülmények ismeretében fenntartással kell fogadni. Vallásra nézve az evangélikus többség mellett a többiek 15–20<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-ot tettek ki. Katolikusok a kiegyezés koráig nem iratkoztak ide: nekik külön gimnáziumuk volt Sopronban. A zsidók ellenben képviselve voltak az egész korszakon át. Akadt mindig református vallású diák is, bár elenyészően kevés. Őket a pápai gimnázium vonzotta magához, de feltűnő, hogy Veszprém megye mindvégig évente 20–30 diákot küldött a soproni ev. gimnáziumba is. Az ok itt is a felekezeti szelekció.

E korszak ifjúságának diákmozgalmi életéről szólva mindenekelőtt a Magyar Társaságot kell említenünk. 175 éves fennállása óta sok irodalmi méltatás látott róla napvilágot. Ezért itt most csak hangsúlyozni érdemes az országban

5 Tudósítvány a soproni ev. Főtanodáról. 1853/54. évf. 31. old.

6 Ugyanaz, 1858/59. évf. 28. old.

7 Németh Sámuel: A soproni ev. líceum ifjúsága a 18. században. SSz, 1957. évf. 65. old.

első kezdeményezés jelentőségét. Nem kis dolog a magyar nyelv és irodalom ápolására, tehát a nemzeti művelődés pallérozására vállalkozni egy németajkú város latin nyelvű iskolájában. A kisebbségi sors mindig több szellemi erőforrást fakaszt, másrészt pedig éppen a magyar nyelvű fogalmazás tanításának hiánya ébresztette a tollforgatás iránti kedvet és igényt. Mintájára jött létre évtizedek folyamán sok más iskola önképzőköre. Célja, jelszava volt: „Műveltté tenni a nemzetet, nemzetivé tenni a műveltséget!”<sup>8</sup> Miként az iskolát, ezt is erős önkormányzati szellem éllette. Könyvtára, saját folyóiratai és kiadványai voltak. „Örömnépei” eseményszámba mentek a városban. Ezek a vezetőség egy időben magyaros ruhába öltözve jelent meg, sőt a nemesi kiváltság szimbólumaként kardot is viseltek.<sup>9</sup> A legszivesebben művelt munkaterület az irodalom volt. Ezt bizonyítja az iskolából szárnyra kelt írók, költők sora is, valamint a kor írói nagyságainak a Társasággal folytatott levelezése. 1804 után Kazinczy Ferenc, Virág Benedek, Révai Miklós, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi Dániel voltak a Társaság legismertebb levelező tagjai. Kazinczy Ferenc 1805-ben a Magyar Társaság új kiadványát megköszönve többek közt ezt írta: „Kedves nekem azt látnom, hogy az a szent tűz, melly ezt a Társaságot alkotta, meg nem lohadt...”<sup>10</sup> Még ha szubjektivitását leszámítjuk is, igen találó, ahogy 1823-ban Döbrentey Gábor, a reformkor ismert írója emlékezik meg egyik levelében egykori iskolatársairól: „... szívesen köszöntöm azon derék Ifjakat, kik a Társaság tagjai közt Nemzeti Literaturánk mellett dicséretes igyekezettel buzognak.”<sup>11</sup> Katona József Bánk bán-jának 1821-ben megjelent első kiadása ma is mutatja csaknem selejtté olvasásának nyomait. Kézről kézre adják itt a nagy irodalmi művet akkor, amikor a hivatalos kritika még hallgatott róla. (Hosszú az út innen a kötelező olvasmánnyá válásig.) Mindez tehát már az új idők hangja és annak jele, hogy az 1790-es nagy nemzeti felbuzdulás a magyar jakobinus mozgalom elfojtását követő megtorlás ellenére újra éledni kezd. Egyedül Sopronban nem szünetel az irodalmi diáktársaság működése.<sup>12</sup> A reformkori megújulás mozgalmát országosan az irodalom lendíti előre, és ehhez akart és tudott méltó lenni az iskola ifjúsága is.

A század elején főúri pártfogóknak hódol az iskolai diákegyesület. Ilyen pl. az irodalombarát Festetics György is. Bizonyos, hogy a Széchenyi család több tagja is gyakori vendége volt az ünnepélyeknek. Talán éppen itteni gyermekkori emlékei ösztönzésére tette meg Széchenyi István nevezetes felajánlását az akadémia alapítására.<sup>13</sup> A Hítel egy példányát ajánló sorokkal ellátva küldte meg az iskolának. A 19. század elejének minden kiválóbb írója képviselve van az iskolai könyvtárban művének első kiadásával.

Az 1825-ös országgyűléssel megélenkült politikai-társadalmi élet a nemzeti törekvéseknek új lendületet adott. A polgári átalakulás vágyával együtt megnő a szellemiek iránti igény is, nagyobb a tanulás iránti kedv. Ennek és talán az iskola jó hírének is tulajdonítható, hogy a tanulólétszám 1827-ben – történetében először – a 400-at is túlhaladta. Szerepe van a tekintély megnövekedésében annak is, hogy 1825-re befejeződik a nagy átépítés, melynek során csaknem mai formáját kapta az épület. Legtöbbet áldoz az építkezésre Fabricius Endre

8 Soproni lyceumi értesítő; 1890/91 évf. 19. old.

9 Soproni Magyar Társaság jegyzőkönyvei, V. kötet.

10 Kelényi Ferenc: Kazinczy Ferenc soproni kapcsolatai; SSz, 1959. évf. 315. old.

11 Kovács Sándor: A Magyar Társaság 100 éves története. Sopron. 1890, 109. old.

12 Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok. Bp. 1963, 20. old.

13 Ugyanott, 142. old.



polgármester, későbbi országgyűlési követ. Az akkori homlokkő „Aedes Musis Erectae 1825” felirattal ma is hirdeti az átépítést. (Mai helyén az iskola 1658 óta, tehát majdnem 310 éve működik.) Az iskolából kerültek ki a soproni magyar színjátszás úttörői.<sup>14</sup> 1808-ban előadtak egy Zrínyi Miklósról szóló, maguk írta drámát a nyilvános játékszínen.<sup>15</sup> Magyar nyelvű előadással hivatásos színészek először csak 1820-ban próbálkoztak Sopronban.<sup>16</sup> Ugyancsak az iskola diákjai vitték színre 1827-ben Vörösmarty fiatalkori tragédiáját, a Salamon királyt.<sup>17</sup> A színdarab valószínűleg addig és azóta sem került máshol bemutatásra, de itt még egyszer. A költő ezzel kapcsolatban a Társasághoz küldött levelében egyebek között a következőket írja: „Az ifjuság éveiben egyebet is tenni, mint szilaj kicsapongást, ritkaság, de annál nagyobb érdem.”<sup>18</sup> De volt ennek az évnek még egy nevezetes diákmozgalmi eseménye. A nemzeti törekvések újjáéledésének egy sajátos ifjúsági szervezete alakult meg az iskolában 1827-ben: a Deákkúti Vármegye. Ennek is nagy az irodalma. Talán azért, mert ritkaság számba ment a közigazgatási megyét utánzó diákszervezet — legalábbis Magyarországon. Lehet, hogy mintája külföldi, de ez méginkább a szentszövet-ségi európai reakció ellentáborához való tartozását bizonyítja.<sup>19</sup> A magyar nyelv, zene, viselet, tánc kultusza, vagyis a hangsúlyozottan, néha tüntetően „magyaros” szórakozás a német többségű Sopronban leplezetlen kiállítás volt a hazafiság mellett. Voltak is emiatt súrlódásaik. Tüntetés volt az is, hogy 1834-től a forradalom utáni átmeneti megszűnésig „Magyarkúti Vármegye” volt az egyesület neve. Jellemző, hogy e tény 1873-ban már „nemzeties viselkedés”-nek nevezi a krónikás.<sup>20</sup> A Deákkútnál rendezett majálisok, vagyis erdei tömegszórakozások a romanticizmus gondolatvilágában születtek. Tehát a jelenség nálunk is korhű. A gonddal szépített forrás és környéke közkedvelt sétahely lett, az ötlet pedig kiinduló pontja a későbbi városzépítő és turista egyesület tevékenységének. Negatív jelenség a Deákkúti Vármegye életében a gyakori belső pártoskodás, mely soraikat megbontotta, és jogegyenlőséget, demokráciát se keressünk mindig a tisztújítások körül. A hazafias összefogás vágya nem tudott túltenni a vallási korlátokon sem: a kat. gimnázium elutasította az egyesülethez való csatlakozást. A nagy egymásra találás ideje még nem jött el.

A Magyar Társaság az ország más iskoláinak irodalmi diáktársaságaival, főleg a pápaival és pozsonyival állandó kapcsolatban állt. A Magyar Kurir, majd a Hazai és Külföldi Tudósítások, a Jelenkor után megjelenése óta járatták a Tudományos Gyűjteményt, az Auróra című évkönyvet, majd az Aethnaeum c. irodalmi folyóiratot és az Életképeket. Ezek az országos lapok gyakran felfigyeltek a Társaság örömmünnepeire. Először a Tudományos Gyűjtemény (1823), majd a Jelenkor (1841) és az Életképek (1846) adott bő ismertetést.<sup>21</sup>

14 Csatkai: Az első magyar soproni színelőadás. SSz. 1942. 37. lap.. Fodor Ottmár: Sopron első magyar színészei a líceumi diákok. Sopron. 1944; 14. old.

15 Soproni Magyar Társaság jegyzőkönyvei. II kötet.

16 Gautner Antal: A soproni színház és színészet története. Sopron. 1941; 22. old.

17 Csatkai Endre: Vörösmarty Mihály soproni kapcsolatai. SSz. 1955. évf. 124. o.

18 Kovács Sándor i. m. 55. old.

19 Falér Jenő: Jegyzetek a soproni Deákkúti Vármegye történetéhez. SSz. 1963. évf. 270. old.

20 Zábrák Dénes: A Deákkúti Vármegye egyesületének története. Sopron. 1873; 21. old.

21 Bodolay Géza i. m. 679—686. old.

1836-ban, az országgyűlés berekesztését követő újabb reakciós előretörés betiltja mindenütt az ifjúsági egyesületeket. A soproni lelkes pártfogói megmen-  
tik azzal az érveléssel, hogy nem politikával, hanem nyelvvel foglalko-  
zik. És egyáltalán nem befelé fordul az egyesület. Sőt! Száz váltóforintot gyűj-  
tenek a pesti Nemzeti Színházra (1836). Önálló szerzeményeik „Virágfűzér”-e  
1837-ben jelenik meg. A legnagyobb nyilvánosság előtt, kétnapos ünnepséggel  
emlékeznek meg az egyesület fél évszázados fennállásáról (1840). Azután bevo-  
nul a könyvtárakba és az ünnepélyek műsoraira Petőfi. Rövidesen ő lesz Vö-  
rösmarty mellett a legtöbbet szavalt költő. Személyesen is megfordul (való-  
színűleg) Petőfi a Társaság ülésein és olvasnivalót kap a könyvtárból.<sup>22</sup> 1845-  
ben a kormány megismétli az általános betiltó rendelkezést, a Társaság pedig  
megismétli, mint minden évben a nyilvános örömnepet. Kölcsey Himnusza  
alig két évvel a pesti bemutató után, az 1846. évi örömnepen hangzott fel  
először Sopronban. Erről így ír a jegyzőkönyv: „Kluge Samu társunk ügyes  
hangszkara Isten áld meg a magyart című hatályos danával” nyitotta meg  
az ünnepséget.<sup>23</sup> A helyi népszerűsítés megindult. Nyílt dacolás volt az is, ami-  
kor az 1847-es örömnepen nagy költőink, politikusaink arcképével díszítet-  
ték a falakat és a szónoki emelvényt. Az ünnepség méreteire, hangulatára kö-  
vetkeztethetünk a jegyzőkönyv soraiból: „Vendégeink száma – kivált a szép  
nem – a tavali nagyban felhaladta, különösen örültünk olyak szemlélésén  
kik nyelvünk nem értése dacára is megjelentek, valamint hogy catholikus val-  
lásu atyaink fiai közül hét pap és tanító jelent meg – magunk papjai közül  
pedig egy sem.”<sup>24</sup> A forradalom előtti években a Magyar Társaság taglétszáma  
kb. 40<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-a volt a felső osztályosokénak.

És hogyan fogadta a népek tavaszát a soproni gimnázium? Az évtizedek  
óta áhított újkor szabadság-termése egyszerűre megérett. Kossuth Pesti Hírlap-  
ját jól ismerik, olvassák. A bécsi hírek előbb érnek ide, mint Pestre. A két-  
nyelvű, kétvallású városban az ifjúság forradalmi lelkesedése mutat példát,  
s ragadja magával a polgárságot is. Az iskolai rend felborult, a tanítás fél évig  
szünetelt. A diákság a kor szokása, ill. a pestiek, győriek, pozsonyiak példája  
szerint „Reform kívánatok”-at szerkeszt és terjeszt a tanári kar elé, „remélve,  
hogy az ifjui kebel szent hevülése hideg megvetéssel találkozni nem fog.”<sup>25</sup>  
A tanárikar gyorsan válaszolt ugyancsak röpirattal, kétoldalas, kétnyelvű nyom-  
tatványon, vaskalaposan. Meg volt lepve; lázítónak, diktatórikusnak mondja  
a memorandumot. Szerinte csak 3–4 gonosz kéz ármánykodott az egész ifjúság  
nevében, mely nem is tudott a petícióról, vagy meg lett félemlítve. „Szomorú  
dolog megtámadva látni egy egész intézetet saját fiai által...”<sup>26</sup> Az ifjúság  
viszontválaszának türelmetlen tónusa méginkább elmérgesítette a helyzetet.

De mit is követelt az ifjúság? Röviden: új szellemet az oktatásban. „Mi  
legyünk a kárhuzatos iskolai rendszer utolsó áldozata!” Legyen stabilabb az  
iskola anyagi ellátása, csak diplomás tanárok tanítsanak, vezettessenek be kor-  
szerűbb tantervet, legyenek reális tárgyak és diktálás helyett tankönyvekből  
tanítsanak, testgyakorlás és vívás is legyen, állítsanak fel iskolai esküdtszéket,  
a Német Társaság szűnjék meg, ne kelljen koldulni a szegény diáknak, vagy

22 Csatskai Endre: Petőfi Sopronban. Sopron, 1948.

23 Soproni Magyar Társaság jegyzőkönyvei. V. kötet, 1846. V. 21.

24 Ugyanott: V. kötet, 1847 május 13-i ülés.

25 Reform kívánatok a soproni evang. főiskola körében. Röpirat. Sopron; 1848.

26 Felvilágosító jegyzések a Reform kívánatok a soproni evang. főiskola körében  
c. röplapra. Röpirat. S. 1848.

seperni az iskolát, hogy ingyen ebédet kapjon stb. Mindehhez nem kell kommentár. A 15 pontból álló memorandumban benne van a reformkori társadalmi haladás minden törekvése – az ifjúság horizontjára vetítve. Talán szenvédélyesebb, kíméletlenebb a soproni petíció hangja a többinél. A legjobban az fájt az iskola vezetőségének, hogy míg a bécsi, müncheni, göttingai egyetemi ifjúság követeléseit a tanárok irányították, itt Sopronban a diákság a tanári kar nélkül lépett fel. Napokon keresztül az ifjúság alakítja, irányítja a város lakosságának hangulatát. „Csak ezek birták a város egyébkint halavány színezetét életfrissé tenni” – írja a győri Hazánk c. lap áprilisi száma. Magyar és német nyelvű szónoklatok hangzanak el István nádor és Kossuth arcképei alatt, a fényárban úszó iskola kapujában. A színházban a Falusi lakodalom c. népszínművet adják elő a diákok s a bevételt közcélra ajánlják. Fáklyásmenet vonul a színház és az iskola közt és elszavalják a Talpra magyart. „A sziv tombolt örömeiben s a kitört érzetár éjféli felé kezdte szokott medrébe visszasimulni” – fejezi be az újságíró.<sup>27</sup> Sopronban tehát külön helyi forradalmat kezdeményezett ennek az iskolának az ifjúsága.

Aztán hamarosan eljött az ideje azoknak a tetteknek, melyekre méginkább szükséges volt „az ifjui kebel szent hevülésével” készülni. Az idősebbek fegyvert fognak; naponta katonai előképzésen vesznek részt egyik nemzetőrkapitány tanáruk vezetésével. És most már felekezeti és társadalmi különbség nélkül. Kossuth toborzóját, a haza hívó szavát a soproni ifjúság is visszhangozta – és követte. Előbb mint diák az iskolai gyakorlótéren, aztán mint honvéd becsülettel a harctereken.

A reformkor éveinek kiegyensúlyozott tanulólétszámai után az elnyomatás elején ijesztő mértékű a visszaesés. A diákság 1849-ben csak 35<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-a az egy évvel korábbinak. Tanérvnyitás után felsőbb rendelethez bezárják az iskolát, s csak nehéz közbenjárással és feltételekkel sikerül kb. egy hét múlva a tanítás újrakezdésére az engedélyt megszerezni.<sup>28</sup> A széles vonzókör összeszűkül, a távolabbi megyék fiataljai teljesen hiányoznak. A 96 tanulóból 40 helybeli. Nyolc év kényszerű apálya után éri csak el a létszám az eredeti szintet. A Bach-korszak éveiben Sopron az ország 5 kerületi székhelyének egyike. Nem volt „rebellis város”. Kormányzói hatásköre kiterjed majdnem az egész Dunántúlra, Pozsonyig a Kisalföldre. Nagy a vonzóköre. Ám az ebből származó, iskolafronton is lemérhető előnyöket lerontja a katolikus egyház hatalmi túltengése, államegyház jellege, mely a protestáns intézmény létét veszélyezteti, jogait korlátozza, sőt egy időre fel is függeszti. Az 1849-ben kiadott gróf Thun Leó-féle oktatási tervezet az első kísérlet a vallás és közoktatás ügykörének összekapcsolására. (Entwurf der Organisation für Gymnasien) A cél az oktatási színvonal emelésének ürügyén a nemzeti szellem kiirtása. Az osztályok számát 8-ra, a tanárokat az eddigi 5–6 helyett 12-re kell emelni, szertárakat felszerelni. A tannyelv megválasztása tekintetében a rendelet betűje még a nemzetiségek egyenjogúságát hangoztatja, de hogy ez a „Gleichberechtigung” mekkora képmutatás, szemfényvesztés, azt a kortárs hitelességével Széchenyi István leplezte le.<sup>29</sup> A rendelet megtorló szankciót is tartalmazott: az iskola elvesztheti nyilvánossági jogát. De csalétek, ígérgetés is volt: államsegély az autonómiáról való lemondás fejében. Az iskola ellenkezett, dacolni próbált a

27 Kelényi Ferenc: Sopron 1848-ban. SSz. 1965. évf. 351.

28 Verbényi László: A soproni ev. líceum bezárása 1849-ben. SSz 1941. 243.

29 Széchenyi István: Ein Blick auf den anonymen Rückblick. London, 1858.

magyartalanítási törekvéssel. De függetlenségét önként feladni nem akarta, viszont az átszervezés költségeit önként előteremteni nem tudta. Végül a protestáns iskolai autonómia sem nyújtott már elég védelmet: 1851–54 közt megvonták nyilvánossági jogát, s csak magániskolaként működhetett. Ezekben az években a diákság kizárólag a közeli vármegyékből jön össze, ezek közül is Sopron és Vas adja a tanulók 70<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-át. Ez az összezsugorodás az itteni magyar szellemű nevelésnek fájó következménye, bár ékes bizonyítéka is. Négy év múlva a fenntartási költségeket a társadalmi összefogás előteremtette és néhány tantárgy német nyelven történő előadásának ígéretével a nyilvánossági jog újra biztosítva volt. Később a Concordatum, majd a Protestáns pátenis megpróbáltatásait is kiheverve, az iskola új szervezettel ugyan, de ismét régi vonzókörének birtokában folytatja munkáját. A tanárok és tanulók összetartozása az iskola nagy erénye e válságos években. Volt mitől félniük, hiszen az iskola egyenrangúsága, bizonyítványadási joga állandó veszélyben forgott. A kijelölt tantárgyakat sem tanították mindig németül. De az iskolalátogatások alkalmával csak a németajkú diákok feleltek, s mentették meg a kemenesaljai és rábaközi magyar fiúkat és az iskolát. És mindezt a Bach-huszárok és zsandárság gyanakvó és fojtó légkörében. Nagyon is érthető, hogy a zord politikai légkör miatt csak erősen lefojtott lelkesedéssel méltatja az iskola megújulását a kortárs és egyben a 3. centenárius krónikása: „Hálás örömmel a multa, édes reményekkel a kétéves jövőre nézve ülheti meg a tanoda a jelen 1857-ik évben háromszázados lételének s működésének emlékűnnepét.”<sup>30</sup>

Megható emléket állít e kornak a Magyar Társaság 100. évfordulójára 1890-ben írt, Sopron című versében Torkos László költő, a Kisfaludy és Petőfi Társaság tagja, az iskola 1857-ben végzett öregdiákja:

„Dermedt kor zordon éjszakáján  
 szent oltárt vettünk itt körül,  
 élesztve lángját lankadatlan,  
 hogy hajnal keljen fényibül.  
 Kiolthatatlan lángolással  
 szeretni hont és nemzetet:  
 Nemes versenyben lelkesíté  
 egymást vezérlő s vezetett.”<sup>31</sup>

Hogy valóban így volt, arra hiteles fényt vetnek az évkönyvek feljegyzései. A dolgozatok témáinál a többnyire vallási, etikai, mitológiai világból merített tárgykör közé belopja magát egy-egy nemzeti irányú gondolat is. Pl. 1855-ben megemlékeztek Vörösmarty haláláról, 1856-ban már Arany Toldiját elemzik, majd egyre több költeményét kezdik méltatni, míg 1858-ban, tehát még a Bach-korszak idején utat tör magának Petőfi is (!). Négy verse, köztük a Kard és lánc c. költemény „szépészeti elemzése” szerepel a kötelezően megoldandó témák közt. Ugyanakkor az ifjúsági magyar könyvtár is megszerzi összes költeményeit kétkötetes díszpéldányban. A kezdeményezés helybeli volt, s hogy leintették, az abból gyanítható, hogy a következő tanév dolgozataiból már újra hiányzik Petőfi. De ha volt merészségük közzétenni ennyit is az évkönyvekben, mennyi lehetett a magyarság-ápolásra elhangzott bátor szó? A sej-

30 Müllner Mátyás: A soproni evang. főtanoda története. Sopron, 1857; 116. old.

31 Soproni lyceumi értesítő. 1890/91. évf. 13. old.

tésnél többet árul el ebből a Magyar Társaság jegyzőkönyve. Ötéves kényszer-szünet után 1853-ban folytatják a működést azzal az óhajjal, „bár csak tehet-nénk ezt olly szabadtossággal és sikerrel, mint derék elődeink.”<sup>32</sup> És hozzá is fognak szinte hihetetlen merészséggel: 1835-től kezdve üléseiken újra szavalni kezdik Petőfi, Vörösmarty, Bajza hazafias költeményeit. A diákfórum bátorsága – tanári vezetéssel – túltette magát az óvatosságra kényszerített tanterven. Történik ez azzal egyidejűleg, hogy a felszínen félelmetes elnyomó erők működnek. Az iskola körül ijesztő mértékben felgyűlnek a tilalmak, korlátozások. Az 1853/54. tanévben összesen 452 könyv használatát tiltja el a helybeli cs. kir. helytartóság cenzurahivatala. 1856-ban szigorúan megtiltják az ifjúság színpadi szereplését. Közben kíméletlenül folyik a németesítés. Az 1857-ben érkezett miniszteri rendeletek félreérthetetlenül kimondják, hogy a gimnázium négy felső osztályában németül kell tanítani a legtöbb tárgyat és az érettségi vizsgálat is csak német nyelven folyhat.<sup>33</sup> Vörösmarty halálakor a hatóságok megtiltják az ifjúság nyilvános gyászünnepélyét. Az új tanterv a latin, görög, német nyelv tanítására hatszor annyi óraszámot ad, mint a magyarra, ill. a magyart rendkívüli tárgyként mint óratöbbletet iktatta be a tantestület, mert az állami tanterv (Lectiionsplan) anyanyelvként csak a német tanítását tette kötelezővé. A 8 osztályban a latint 48, a görögöt 25, a németet 24, a magyart viszont csak 16 órában tanították hetenként. Dicséretére váljként a tanároknak, hogy önzetlenül, tanórán kívül is végeztek anyanyelvi gyakorlatokat az ifjúsággal. 1857-ben már megjelenik egy kézírásos magyar hetilap is a felsőbb osztályosok gondozásában Hajnal néven, majd egy másik Emlény címmel. Az iskolai könyvtár állománya ekkor már húszezer kötet.

Ez a magyarság-ápolás akkor itt kétségtelenül haladó irányú volt, mely Eötvös Károly, Lehr Albert, Dóczy Lajos, Torkos László első szárnypróbálgatásait ösztönözte a soproni iskolapadban. De bizonyos, hogy csirája volt ez is a később oly szenvedélyessé váló, sokaknál túlzó nacionalizmusba torkolló hazafiságnak (*Extra Hungariam non est vita*).

Az Októberi Diploma engedékenyebb légköre teszi lehetővé az iskolai autonómia visszaállítását és vele együtt (1861-ben) a magyar tanítási nyelv is elfoglalja ismét régi helyét. 1861. május 25-én Teleki László halálakor már „feketén bevont kardokkal és lefátyolozott nemzeti zászlóval” vonul fel az egész diákság, s közben a Himnusz és a Szózatot énekli. Együttérzésük jeléül a boltok is bezártak.<sup>34</sup> A kiegyezés küszöbén tehát a politikai enyhülés előjelei mutatkoznak, és a szellemiek terén is újjászületés, kiegyensúlyozódás észlelhető. Erre reagál érzékenyen, azaz visszatükrözi ezt az iskola diákmozgalmi élete. 1863-ban újjáalakul a Deákkúti Vármegye, a következő évben újra felavatják az erdei forrást. Egy év múlva már szépirodalmi-kritikai hetilapot szerkesztenek *Bimbófüzér* címen. Eleinte kézzel írták több mint 100 példányban. 1864-ben ifjúsági magyar gyorsírókör alakul; litografált folyóirata a Soproni Gyorsíró. Öt év múlva jön létre az ifjúsági zenetársaság. Mindkettő az ország legregibb ilyen irányú ifjúsági egyesülete. Meglepő jelenség volt ugyanezekben az években – egyúttal a gyors stabilizálódás jele – a határainkon túliak idevonzódása. Pl. az 1866/67-es tanévben a 8. osztály 57 tanulója közül 23, vagyis 40% Ausztriából, Morvaországból, Galiciából és a Határőrvidékről jött Sop-

32 Soproni Magyar Társaság jegyzőkönyvei; V. kötet.

33 Tanári értekezletű jegyzőkönyv; 1857. nov. 30.

34 Soproni Magyar Társaság jegyzőkönyvei; VI. kötet.

ronba, hogy érettségét szerezzon. Ugyanez az osztály az előző tanévben, vagyis hetedikes korában csak 31-es létszámú volt.

Stabil tanulólétszámmal, erős iskolaszervezettel lép át az intézet a dualizmus korának évtizedeibe.

\*

Befejezésül tekintsünk végig azok nevein, akik ebből az iskolából 1803 és 1918 között kikerülve a magyar közélet és a tudományos világ kiválóságai lettek.<sup>35</sup>

### 1. Irodalmi élet, nyelvészet:

Név	munkakör	ittléteinek utolsó éve	irodalmi utalás
Bárány Boldizsár	színműíró, műford.	1811	IL. I. 100
Becht Rezső	író, műfordító	1911	IL. I. 125
Bolgár Imre	író, újságíró	1911	SSz. 1965. 378
Csatkai József	író, zeneszerző	1911	
Csengey Gusztáv	író	1892	IL. I. 208
Dóczy Lajos	író, műfordító publicista	1864	IL. I. 260, UML. II. 81
Döbrentey Gábor	költő, szerkesztő, MTA első titkára	1803	IL. I. 264 UML. II. 93
Edvi Illés Pál	költő, tankönyvíró, MTA tagja	1812	IL. I. 275
Eötvös Károly	író, politikus	1860	IL. I. 300 UML. II. 205
Gombocz Zoltán	finn-ugor nyelvész, MTA tagja	1895	IL. I. 400 UML. III. 75
Győrffy Béla	finn nyelvkönyvíró		
Hamvas József	író	1889	IL. I. 436
Kerpel Jenő	író, műfordító	1914	IL. I. 627
Kovács Sándor	író, egyet. tanár	1885	

35 Az irodalmi utalások rövidítései:

IL: Irodalmi Lexikon; 1—3 kötet; Budapest, 1965

UML: Új Magyar Lexikon; 1—6 kötet; Bp. 1959—62

ML: Művészeti Lexikon; 1—2 kötet; Bp. 1935

Műv. L: Művészeti Lexikon; 1—2 kötet; Bp. 1965/66

ZL: Zenei Lexikon; 1—3 kötet; Bp. 1965

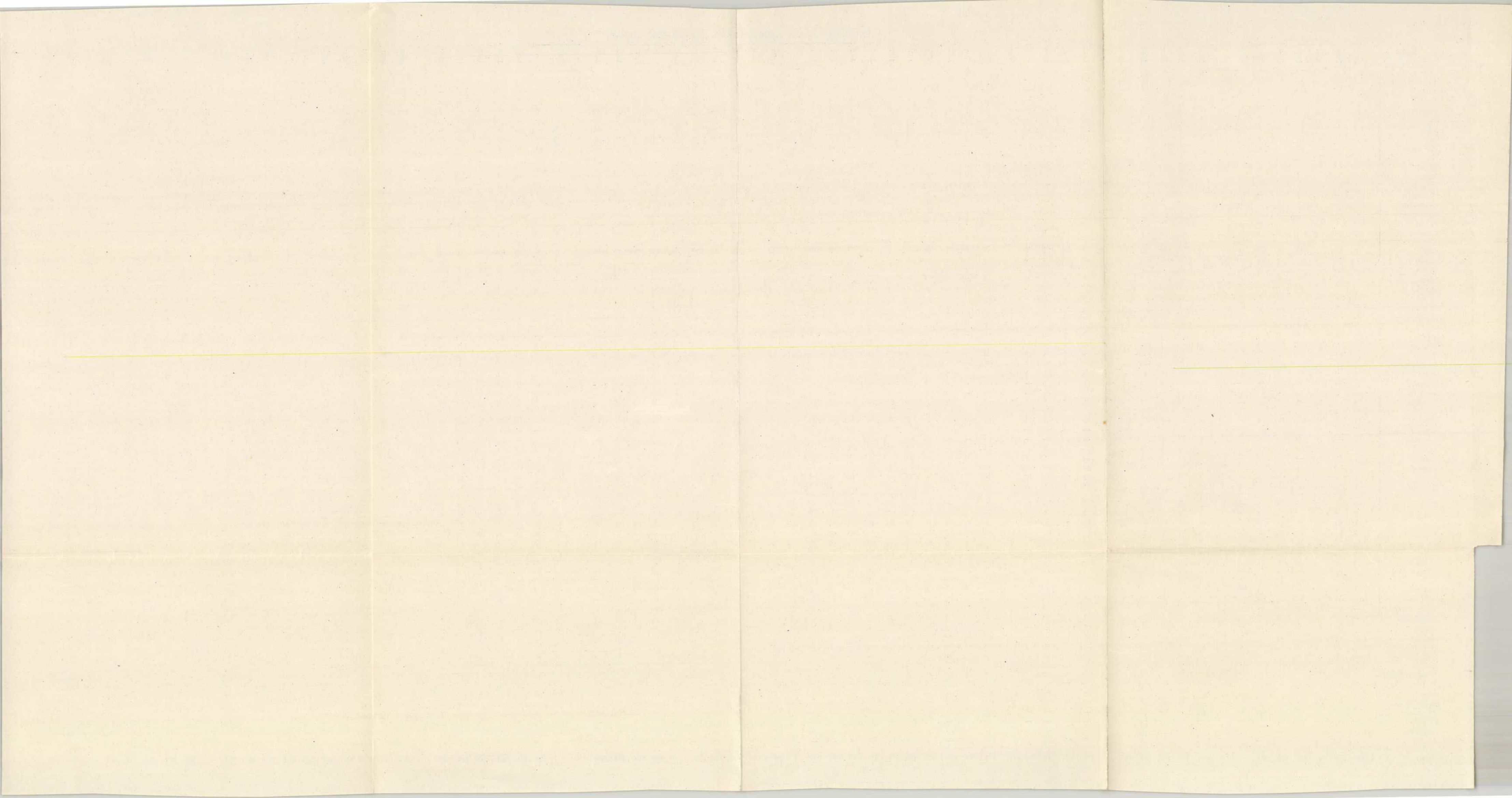
TTL: Természettudományi Lexikon; 1—2 kötet; Bp. 1964/65

RL: Révai Nagy Lexikona; 1—21 kötet; Bp. 1911—1935

PL: Pallas Nagy Lexikona; 1—18 kötet; Bp. 1893—1900

SSz: Soproni Szemle







Kukucin Martin	szlovák író	1885	UML. IV. 277
Lehr Albert	nyelvész, MTA tagja	1861	IL. II. 28, UML. IV. 341
Lőrincz Zsigmond	műfordító	1861	IL. II. 54
Marconnay Tibor	költő, műfordító, újságíró	1914	IL. II. 186
Moór Elemér	nyelvész, egyet. tan.	1910	
Nagy Lajos	költő	1895	IL. II. 329
Pákh Albert	író, szerkesztő, Petőfi soproni barátja	1840	IL. II. 418, UML. V. 349
Pröhle Vilmos	nyelvész, orientalista	1891	IL. II. 526 RL. XV. 734
Remport Elek	költő	1915	
Sántha Károly	költő	1856	RL. XVI. 547
Szabó József	nyelvész	1809	IL. III. 117
Székács József	költő, műfordító	1829	IL. III. 173 RL. XVII. 446
Szigethy Lajos	költő, műfordító	1880	
Torkos László	író, műfordító, esztéta	1857	IL. III. 384 RL. XVIII. 357
Thirring Gusztáv	statisztikai író, MTA tagja	1880	UML. VI. 435
Töpler Teofil Ed.	nyelvész	1820	
Traeger Ernő	író, gyorsírástört.	1907	IL. III. 419
Vajda Péter	író, költő	1826	IL. III. 470, UML. VI. 588
Zsirai Miklós	nyelvész, MTA tagja	1912	IL. III. 610, UML. VI. 780

## 2. Történetírás, bibliográfia:

Bruckner Győző	történetíró, MTA tagja	1896	RL. XX. 55
Heimler Károly	soproni helytörténész	1897	SSz 1955. 3.
Jausz Béla	pedagógus, egyet. tanár	1913	
Nagy Imre	történész, Petőfi barátja	1840	RL. XIV. 180
Müllner Mátyás	isk. történész, könyvtáros	1839	SSz 1966. 78
Németh Sámuel	isk. történész, pedagógus	1897	
Papp Ferenc	irodalomtörténész	1890	IL. II. 438
Petrik Géza	bibliográfus	1861	IL. II. 500, UML. V. 424

Schneller István	pedagógus, MTA tagja	1865	UML. VI. 39
Tatay István	tankönyvíró	1840	IL. III. 316
Töpler Károly	Soproni helytört. orvos	1847	

### 3. Művészeti élet:

Alddörfer Viktor	zeneszerző, orgonaművész	1878	ZL. I. 59
Baditz Ottó	festőművész	1863	ML. I. 63; UML. I. 217; Műv. L. I. 142
Csatkai Endre	műtörténész, Kossuth-díjas	1914	IL. I. 206 Műv. L. I. 456
Kássa Gábor	festőművész	1911	ML. I. 532 Műv. L. II. 574
Karcsay Lajos	festőművész	1876	ML. I. 526, Műv. L. II. 565 SSz 1967. 17
Kőszegi Károly	operaénekes	1840	RL. XII. 182
Orlai Petrics Soma	festőművész, Petőfi rokona	1839	ML. II. 235, UML. V. 289

### 4. Politika, publicisztika, hadászat:

Asbóth Sándor	ezredes, USA tábornagy	1823	UML. I. 167
Berecz Ábel	függ. képviselő	1868	
Hodzsa Milan	szlovák politikus	1894	
Hoitsy Pál	publicista	1864	IL. I. 467, UML. III. 295
Ihász Rudolf	soproni képviselő	1840	
Ihász Dániel	ezredes, itáliai magyar légió parancsnok	1822	UML. III. 370

### 5. Természettudományok:

Balassa János	sebész, egyet. tanár	1827	UML. I. 225
Gombocz Endre	botanikatörténész, flórákutató	1900	UML. III. 75, TTL. II. 885
Guoth Gy. Endre	állatorvos, egyet. tanár	1905	
Hrabovszky Dávid	földrajzi író	1823	IL. I. 478
Kalchbrenner Károly	természettudós	1827	RL. XI. 136

Lumniczer Sándor	orvos, egyetemi tanár	1837	UML. IV. 413
Manninger Rezső	állatorvos, MTA tagja, Kossuth-díjas	1908	UML. IV. 542
Manninger Vilmos	orvos, egyetemi tanár	1893	UML. IV. 542
Makoviczki Dusan	orvos, L. Tolsztoj barátja	1885	
Mikola Sándor	fizikus, MTA tagja	1891	RL. XIII. 749
Renner János	geofizikus, Kossuth-díjas	1907	
Róth Gyula	erdőmérnök, egyet. tan. Kossuth-díjas	1892	UML. V. 611
Sass István	orvos, Petőfi barátja	1839	
Soós Lajos	zoológus, Nemz. Múz. ig.	1897	RL. XVII. 31
Szontagh Miklós	orvos, természettudós	1862	RL. XVII. 709 SSz 1960. 161
Schöpf-Merei Ágost	gyermekgyógyász, Széchenyi orvosa	1821	UML. VI. 40
Taubner Károly	matemat. író, MTA tagja	1831	PL. XV. 966

#### 6. Közélet, teológia:

Bancsó Antal	teol. akadémiai igazg.	1870	
Gyurátz Ferenc	evang. püspök	1862	
Fabricius Endre	Petőfi soproni barátja	1841	RL. IX. 242
Kapy Béla	evang. püspök	1897	RL. XXI. 487
Lehr András	Petőfi tanára	1824	
Pröhle Károly	egyetemi tanár	1895	RL. XXI. 698
Zsivora György	bíró, MTA lev. tagja	1822	RL. XIX. 763

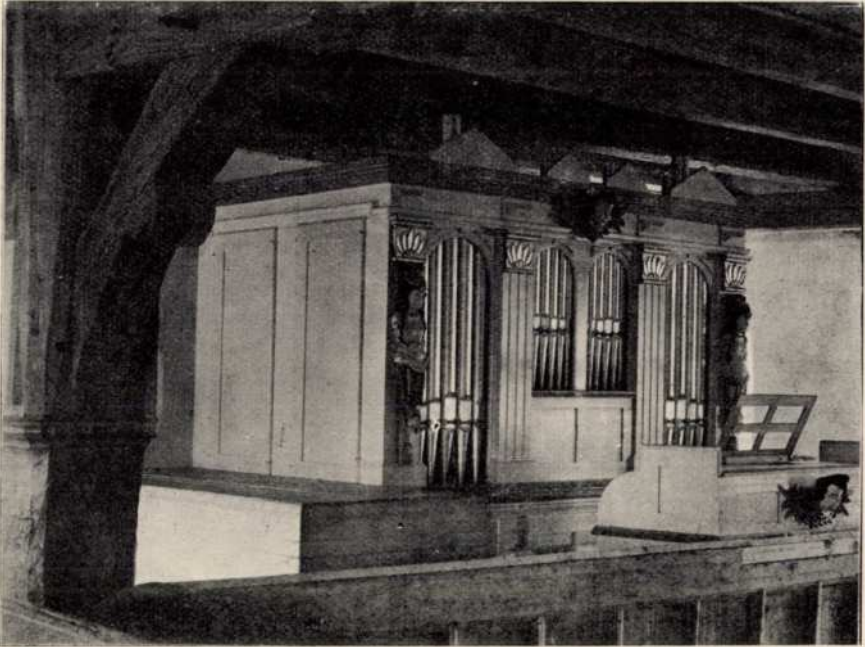
#### A jegyzeteken kívül felhasznált irodalom:

- 1 Crusius: Post Lexikon. Wien, 1798—1805
- 2 Emlékfüzet a Magyar Társaság 150. évfordulójára. Sopron, 1940.
- 3 Késő válasz a korai megtámadásra. Röpirat. Sopron 1848.
- 4 Iskolai évkönyvek, anyakönyvek, értesítők. Sopron, 1803—1890.
- 5 A Liceumi diákszövetség emlékkönyve. Sopron, 1938.
- 6 Németh Sámuel: A soproni ev. liceum küzdelme a magyar tannyelvért, nyilv. jogért a Bach-korszakban. Lic. értesítő, 1939—40.
- 7 Payr: Negyedfélszázados főiskola Sopronban. Sopron, 1907.
- 8 A Soproni Magyar Társaság jegyzőkönyvei. I—VI. lapszám nélkül.

*Das Soproner evang. Gymnasium im Reform-Zeitalter und während des Absolutismus  
(1803–1867)*

Der Aufsatz behandelt aus der 410 Jahre umfassenden Geschichte der Schule eine Spanne von zwei Generationen. Untersucht werden in erster Linie die Fragen: woher kamen die, auch aus fernen Teilen des Landes und sogar aus dem Ausland stammenden Schüler; wie spiegeln sich die politischen und gesellschaftlichen Ereignisse in der Schuljugend; welche Anziehungskraft übten die Wohlfahrtseinrichtungen der Schule; wie waren die Methoden des Unterrichtes

und welcher Geist strömte von hier aus; wie gestaltete sich der organisatorische Aufbau? Alle diese Fragen werden anhand von sorgfältig geprüften Quellen eingehend beantwortet, wodurch das Bild dieser, für die ungarische Geisteskultur so wichtigen Lehranstalt eine wertvolle Ergänzung erfährt. Im Anhang werden jene ehemaligen Schüler angeführt, die sich auf dem Gebiete der Literatur, Kunst, Wissenschaften und Politik besonders hervorgetan hatten.



A nemeskéri ev. templom orgonája a 18. század elejéről

## Többynnyelvűség a középkori Sopronban

### II. A latin nyelv (1451–1549.)

Írta: Mollay Károly

17. A soproni írásbeliség megoszlásának második szakaszát elsősorban az írástudók számának gyors növekedése, az írni-olvasnitudás, az írásbeliség kiterjedése, kéziratos, majd nyomtatott művek forgalmazása jellemzi. A harmadik szakasz (1550–1631.) előkészítése szempontjából azonban még ennél is fontosabb az írástudók társadalmi helyzetének emelkedése. Ez utóbbi jelenség a városi nótáriusoknál szembetűnő.

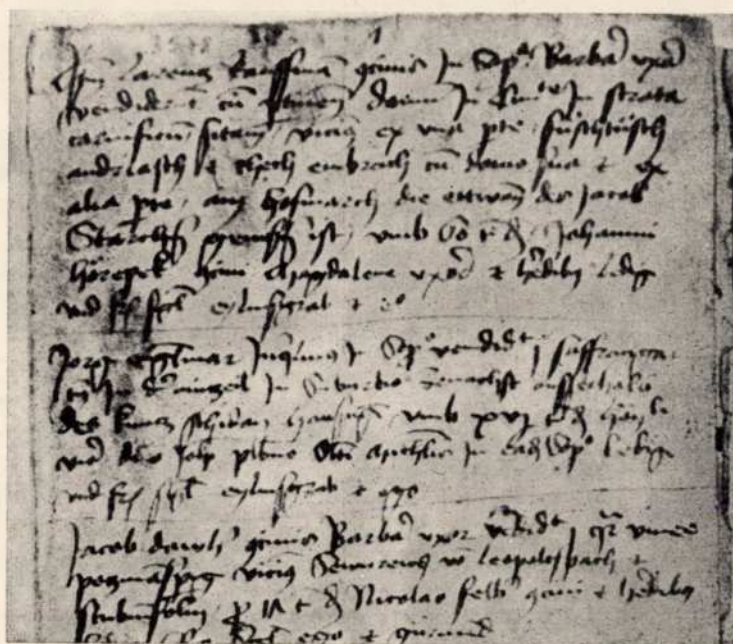
A városi nótáriusok között még mindig nincsen soproni származású. Ez nyelvi műveltségük, tehát latin, főleg pedig német nyelvű írásaik megítélése szempontjából figyelemre méltó. Ziegler János (1450–1475.), Steck János (1475–1487.), Gugelweit János (1487–1495.), Schöckel Bernát (1495–1509.), Treskwitzki Farkas (1514–1517.), Schwartzentaler Kristóf (1518–1521.), Auer Jakab (1521–1534.), Rosenkrantz Farkas (1534–1549.) Ausztriából jöttek: Schwartzentaler Kristóf Bécs-újhelyről, Auer Jakab Grácból, Treskwitzki (*de Treskwitz*) Farkas meg neve után ítélve Morvaországból (Treskowitz) származott el Sopronba. Ziegler János kezdetben a Kolostor utcai városházán lakik (SoprOkl. II/4, 53, 59, 127, 149), majd első felesége, János ijgyártó leánya révén Szt. György utcai házhoz (II/4, 161, 192, 281, 310), továbbá hat szőlőhöz jut (GerB. 388; II/4, 316). Ingatlan vagyonát 1459-ben 56 dénár-fontra, 1468-ban 84 dénár-fontra becsülik: a belvárosi adófizetők között a 64. helyen áll, vagyona az utána következő 52 adófizetőével együtt is kevesebbet ér a két leggazdagabb belvárosi polgár vagyonánál (1417. ill. 1400 dénárfont). E nagy vagyoni ellentét e fejlődési szakaszban már nem akadályozta társadalmi emelkedésének: nemcsak lakója a belvárosnak, hanem polgárjogot is szerez. 1466-tól kezdve a Sopronban, de egyebütt is kiállított oklevelek ezt állandóan kiemelik: „burger, die czeit statschreiber ze Ödenburg” (I/5, 250, 254, 270, 271, 273, 275, 293–5, 299, 302, 309, 311, 314, 318, 320, 322, 327–33). Ez arra mutat, hogy akkoriban ez nem volt magától értetődő dolog, bár a városi nótárius a városnak – mai szóhasználattal – úgyszólván utazó követe. Ő tárgyal a város nevében a szomszédos Macskakő várának és Rákos falunak urával, a bécsújhelyi császári udvarral (I/3, 333; II/3, 304; I/4, 107–10; II/4, 241, 258), majd Sopron elzalogosításának megszüntével Mátyás király udvarával (I/5, 107, 110, 155). A vármegyei főispán és a csornai konvent egy-egy oklevelükben – nyilván jogi műveltségére utalva – *magister*-nek mondják (I/5, 120; SoprVmOkl. II, 483). Végrendeletekben, adóslevelekben leggyakrabban ő az egyik tanú<sup>135</sup>, köriratos címer-



Alexander de Villa-Dei Doctrinale c. soproni kéziratainak (1420-as évek) vízjegye

135 Vö. SoprOkl. II/1, 73, 79; I/4, 122, 233; II/1, 84, 88; I/4, 261, 352; I/5, 27; II/1, 92, 94; I/5, 38–9, 69, 126; GerB. 117; II/1, 102, 111, 118.

pecsétje (háromszögű pajzsban két jobbra néző nyakas sasfej, a sisakdísz egy nyakas vasfej) elismert hitelesítő eszköz (SoprOkl. I/4, 261). Fizetése az adómentességen kívül évi 16 dénárfont (II/3, 415–7), továbbá a magánfelek számára végzett írásbeli munkák szokásos taksája. Az 1455. évi városi közgyűlés egy-egy adásvételi szerződés, adóslevél megírásáért 24 dénárt, egy-egy ajánlólevélért 12 dénárt, azaz 1 pint óbor árát szabta meg (II/2, 178), de például Fraknói Pál gróf özvegyének végrendeletéért 10 dénárfontot, Eilinsgrab Egyed pátricius végrendeletéért 10 magyar aranyforintot kapott (I/3, 395; II/1, 101). Pályájának csúcspontját jelenti, hogy 1475-ben a belső tanács tagjává választják (I/5, 335;



Ziegler János városi nótárius (1450–1475) telekkönyvi feljegyzései 1459-ből. Részlet. Adorján A. felvétele

II/1, 186–7, 123; I/5, 349, 353), a nótáriusi tisztségről viszont ugyanakkor lemond.<sup>136</sup>

Mint nótárius nemcsak folytatta az 1450-ben elhalt Ernst Konrádnak, a városi kancellária tulajdonképpeni megalapítójának munkáját, hanem egy füzetben latin nyelven megkezdte a telekkönyvi feljegyzéseket. E feljegyzések kö-

136 1477 februárjában halt meg, nagyobb adósságot hagyva hátra (GerB. 388). A városi tanáccsal egy évvel a halála után egyik fia, Mihály számol el (Bb. 9), Ziegler János mint tanácsos tehát nyilván adószedő volt. Özvegye 1495-ig még kétszer ment férjhez (II/6, 253; GerB. 162–3). Két fia (Mihály, Gábor) közül az első 1471-ben iratkozik be a bécsi egyetemre (Hauptmatrikel der Universität Wien 1471. II, félév; Schrauf Károly: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. Bp., 1902, 119); 1489-ben már pap Sopronban (II/4, 412; II/5, 3, 16). Második házasságából származó leánya, Borbála, Gugelweit János nótárius felesége lett.

tetlenségük miatt jellemzőbbek az akkori soproni latinságra, mint a formuláriumok révén erősen kötött oklevelek. Kettőt e feljegyzésekből bemutatunk:

Item *Larenz kauffman* conciuus In Sopronio. Barbara vxor vendiderunt cum pertinenciis domum In Ciuitate In strata carnificum sitam / vicinus ex vna parte *füschtüs ch andriasch* et *chech embreich* cum domo sua et ex alia parte / *ain hofmarch die ettwann des Jacob Starchen geuesen ist* / vmb 60 tal. den. / *Johanni Hoerepek* conciu / *Magdalene* vxori et heredibus *ledig vnd frei sigel eylingsgrab* et ego.

*Jorg engelmar* Inquilius In Sopronio vendidit I *saffrangarten In der ainczeil* In Suburbio *zenachst ausserhalb des kuncz schidan hausung vmb XV 1/2* tal. den. honorabili viro domino *Johanni plebano Sancti Michaelis* In eadem Sopronio *ledig vnd frei sigel eylingsgrab* et ego.<sup>137</sup>

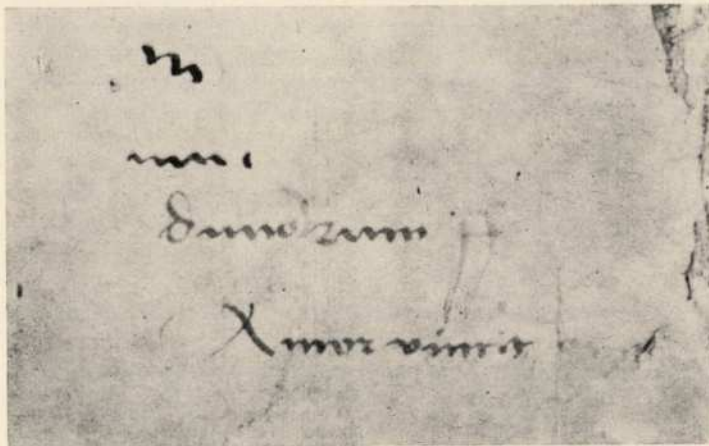
A latin szövegbe vegyített nem latin elemeket kiemeltük. Az erősen kurzív írás (vö. a hasonmást!) mutatja, hogy e fontos feljegyzések sebtében készültek. Az írásbeli teendők megsokasodtak, az írás díszítő elemei elmaradnak, már csak gyakorlati célt szolgál. Ezt bizonyítják a nem latin elemek is: ha a megfelelő német vagy magyar szó gyorsabban jött a tolla alá, akkor azt használja, még a neveknél is. Máskor a neveket is fordítja: „In der Fleischhackergassen” — *In strata carnificum*. A város latin neve mindig *Sopronium (In Sopronio)*, ami a magyarországi okleveles gyakorlat hatása lehet, hiszen a német latinságban van a város német nevének latinosított *Odenburgum*, sőt *Odenburga* alakja is (SoprOkl. I/2, 223–4, 388). A latin és a német nyelv különben gyakran annyira keveredik, hogy nem is lehet eldönteni, végül is milyen nyelven íródott például egy-egy vagyonösszeírás vagy adójegyzék, amelyek éppen Ziegler János kezeírásában maradtak fenn a legnagyobb számban. A házak sorrendjében készült jegyzékek szóhasználatának összehasonlítása nemcsak a soproni latinságra nézve lehet tanulságos, hanem a források helyes értelmezését is elősegítheti. Ha például az egyik káplán házánál ez áll: „*Circa* dominum *Johannem Müchnicer: Groblokh XXX* den.” az 1461. évi adójegyzékben, az 1495. éviben pedig ugyanitt „*ibidem* *Niclas Groblokh XX* den.” (II/4, 153, 133), akkor bizonyos, hogy a latin *circa* elöljárónak itt '-nál, -nél', még inkább '-ban, -ben' ('házában') jelentése van. Ez helyrajzi adatok értelmezésénél lényeges lehet. A középlatin nyelvállapot rögzítése a humanista, azaz klasszikus nyelvhasználat feltűnésének megállapítása miatt is fontos. A kettő között jelentős különység lehet. A *carnifex* szó például az egyikben 'mészáros', a másikban 'hóhér' jelentésű stb.

18. Ziegler Jánossal bővebben foglalkoztunk, hogy egy városi nótáriust közelebről is bemutatthassunk. A többenél már csak azt emeljük ki, amiben Ziegler-től eltérnek. Steck János nótárius az első, aki *syndicus*-nak ('ügyész') nevezi magát („*Johanne Sstekenn sindico*” I 5, 404), ami a Zieglernél kiemelt jogi képzettséggel kapcsolatban a nótárius jelentőségének újabb emelkedését dokumentálja. Ez a latin végrendelet ugyan a városnak, azaz Steck Jánosnak 1486. évi (I/6, 38), ill. a tárnokmesteri ítélőszéknek 1488. évi budai (I/5, 52) átiratában maradt fenn, az ugyancsak fennmaradt soproni német fordítással való összevetés igazolja, hogy valóban a nótáriusról („*Hannsen Stekhen der Zeit Stat-schreiber der bemelten Stat*” Dl. 2308) van szó. Az összevetés persze mindkét nyelv soproni szóhasználatára szempontjából tanulságos. A latin *vitricus* például a klasszikus latinban 'mostohaapa', a középlatinban pedig *kirichmaister*

137 A telekkönyvi feljegyzéseket Házi Jenő közölte (SoprOkl. II/6, 204–9; II/4, 213).

'templomatya' jelentésű; a német *paw* 'Bau' és a latin *fabrica* 'karbantartás' (nem: 'építés') jelentése viszont az okleveles adatok művészettörténeti felhasználásánál int óvatosságra.

Steck Jánost az 1488. évi adójegyzék már 'volt nótárius'-nak (*der alt stat-schreiber*) nevezi (II/4, 394, 396),<sup>138</sup> mivel ekkor már Gugelweit János a nótárius. Utóbbi 1492-ben nótáriusi tisztének megtartásával választják a belső tanács tagjává, s az marad 1492 tavaszán bekövetkezett haláláig. Az ő feljegyzésében maradt fenn a Soproni Virágének, a legrégebb magyar virágének, tollpróbái között pedig Vergilius tizedik eklogájának egyik sora: *Amor vincit omnia* ('A szerelem mindent legyőz'). E két feljegyzés kétségkívül Gugelweit



Gugelweit János városi notárius (1487—1495) tollpróbái a Gedenkbuch borítóján. Az utolsó sorban: *Amor vincit omnia*

János humanista ízléséről tanúskodik. Ő képviseli a humanizmus első jelentkezését Sopronban.<sup>139</sup> Ez azonban elszigetelt jelenség maradt: sem a királyi udvar és a kancellária, sem Bécs ekkor már fejlett humanizmusa még nem jutott el Sopronba.

Schöckel Bernát az első nótárius, aki egyúttal közjegyző (*gesworen stat-schreiber* II/1, 291) is. Közjegyzői oklevél nem maradt fenn tőle, csupán egy egyszerű végrendelet. A tanács most már emeli a nótárius fizetését, 1498-ban 15 forintot, 1504-ben 18 forintot, 1505-ben 28 forintot fizet neki, ezenkívül három évenként hivatalos díszruhára (*hofgewant*) 10 forintot kap, hogy a város kiküldetési során méltón képviselhesse (II/5, 94—5, 136—7, 165—6). Utódjáról,

138 Steck János 1489-ben és 1490-ben még 4, ill. 1 forint adót fizet. 1490-ben Pozsony nótáriusa lesz (Testamentbuch 226r, 224v.—225r, 228v.—229r; Ortway Tivadar: Pozsony város története. Pozsony, 1894, III, 437). Özvegyére 1499-ben Sopronban 1/2 forint adót vetnek ki (SoprOkI. II/5, 86).

139 Vö. Mollay Károly: Gugelweit János, a Soproni Virágének lejegyzője. SSz. 1939, 178—80. Az eredeti vergiliusi szöveg: *omnia vincit Amor: et nos cedamus Amori* (Ecloga X, 69).



Treskwitz Farkasról bécsi tanulmányain kívül nem tudunk (Schrauf 142; II/5, 229; I/6, 365.). Annál többet Schwartzentaler Kristófról. Nem volt ugyan soká a város nótáriusa, de már közjegyzői jogosítvánnyal (*offner notari*) foglalta el új tisztségét (II/1, 347–8, 350), sőt — Gugelweit Jánoshoz hasonlóan — 1520-ban a városi tanácsba is beválasztják (II/1, 358, 366; GedB. 220). Ugyanebben az évben elhalt felesége hagyatéka miatt 8 évig húzódó perbe keveredett, amelyben szörszálhasogató, csalafinta jogászi okfejtéssel, latin jogszabályok idézésével, az ellenprókátor kíméletlen bírálatával akarta vélt igazát bizonyítani (I/7, 1–25). Bár Kristóf közben Bécsújhelyre távozott, sőt Ferdinánd főherceg (utóbb magyar király) szolgálatába állt, elvesztette a pert, s vele soproni főtéri házát (I/7, 300, 354). Ez az első, a XVI. századra jellemző, sok papírt fogyasztó, bőbeszédű aktákat gyártó nagy perek közül.

E perben már Auer Jakab a város nótáriusa. Ugyancsak közjegyző (*notarius publicus, geschwornen statschreiber*), aki többek között testvérének, Miklós papnak a hűbéri jogról szóló könyveit (*die lehenpuecher*) tanulmányozza (I/7, 116; Lad. XXXV et KK fasc. 5 nr. 14/86; II/2, 82). Évi zsoldja már 52 magyar forint, azaz 65 dénárfont (II/5, 421–30, 433; 1528. évi számadáskönyv 39). A városi tanács 1525-ben polgárjogot adományoz neki, sőt a városi tanácsba is beválasztja<sup>140</sup>. Elődjéhez hasonlóan nagy örökösödési perbe keveredik, amely 1534-ben, terjedelmes német végrendeletének írásakor (I/7, 77–84) még nincsen befejezve, de máris 423 dénárfontnyi adósságot jelent. A végrendelet elsőizben vádolja a soproni tanácsot, hogy nótáriusát hosszú és nehéz szolgálatáért éh-béren tartotta: „vnd wäre mein liebe hausfrau mit irem guet nit gewest, ich het mich hungers nit erweren mugen bei sölchen meinen diennsten. Ir habt auch gesundigt mit aberkhennen meiner ordenlicher bsöldung”.

E szakasz utolsó nótáriusa, Rosenkrantz Farkas már 1530-ban, Auer Jakab idején a városi kancelláriában dolgozik, majd a vezető nótárius után átveszi a kancellária vezetését (I/7, 403; II/2, 100–123, 128, 144; MZsOkl. V/2, 409, 410).

19. A kancelláriai írásbeliségben — amint láttuk — új jelenség a közjegyzői intézmény. Közjegyzők azonban nemcsak a nótáriusok között vannak; sőt a világi papok között, legalább is Sopronban — ez az olasz eredetű, nálunk német közvetítéssel elterjedt intézmény még előbb tűnik fel. Közjegyzőink, a nótáriusok is, a papok is nem pápai, hanem császári kinevezéssel (*imperiali auctoritate*) hitelesítettek okleveleket, végrendeleteket stb. Így például a soproni származású Seinreich Péter<sup>141</sup> 1481–1488-ig, az ugyancsak soproni Dremel

140 Vö. Bb. 189; I/7, 183; II/2, 20; II/6, 418; 1530. évi számadáskönyv 19; — II/2, 198–9, 205; I/7, 348.

141 1473-ban mint scholaris iratkozik be a bécsi egyetemre, ahol 1475-ben mint baccalaureus folytatja teológiai és jogi tanulmányait (Hauptmatrikel der Universität Wien 1473. I. félv.; Schrauf i. m. 75). 1481-ben már pap Sopronban, ahol az 1482-ben a Szt. Mihály templomban alapított Szt. Borbála javadalmat nyeri el (II/1, 127–9, 212, 228; Gb. 374). Apja, Péter Lépesfalváról (ma Loipersbach Burgenlandban) települt be Sopronba (II/6, 204), ahol először a külvárosban lakik (II/4, 183, 197, 220, 245, 271, 290, 302; Gb. 9; GerB. 112). 1481-ben belvárosi polgár lesz (I/5, 398; II/6, 253; Gb. 13–4), sőt 1483-ban a belső tanácsos tagjává választják (II/1, 127–9, 212).

Mihály<sup>142</sup> 1483–1488-ig, az ebenfurti származású Radinger Tamás<sup>143</sup> 1506–1531-ig stb. Teljes latin közjegyzői oklevél csak Radinger Tamástól maradt (I/7, 14–6). 1521. máj. 26-án Ruszton (ma: Burgenland) kelt Schwartzentaler Kristóf nótárius fentemlített perével kapcsolatban. Formulás részeiben eltér a kancelláriai oklevelektől. *Invocatio* („In nomine domini amen”) után a keltezés következik, amely a kancelláriai oklevelek keltezésénél sokkalta részletesebb:

*anno domini millesimo quingentesimo vicesimo primo, indicione nona, die vero Solis, que erat dies summe ac individue Trinitatis, mensis Maii, infra secundam et terciam horas post meridiem in residentia et domo providi viri ac honesti viri Gotthardi Prantner civis turati in oppido Rust sub dominio viri egregii ac illustris Francisci capitanei Veteris Arcis, pontificatus sanctissimi in Christo patris domini, domini nostri Leonis pape decimi anno eius nono.*

1521-ben, a római indictio szerint a 102. ciklus 9. évében<sup>144</sup>, vasárnap, amely a legfölségesebb és osztatlan Szentháromság napja volt, május hónapban, dél után a második és a harmadik óra között, a bölcs és tiszteletreméltó Prantner Gotthard ruszti esküdt lakásában és házában, a tekintetes és nevezetes Ferenc magyaróvári kapitánysága idején, Krisztusban kedves szentatyánk, X. Leo pápa uralkodásának tizedik évében.

A következőkben a tanúk szokásos felsorolása helyett rögtön a tényállás elmondása (*narratio*) következik, ezt követi a tanúk (a meggyesi közjegyző-plébános) felsorolása, majd a közjegyzői oklevél legfontosabb része, a hitelesítő záradék a közjegyző kézigyének rajzával (vö. a hasonmást):

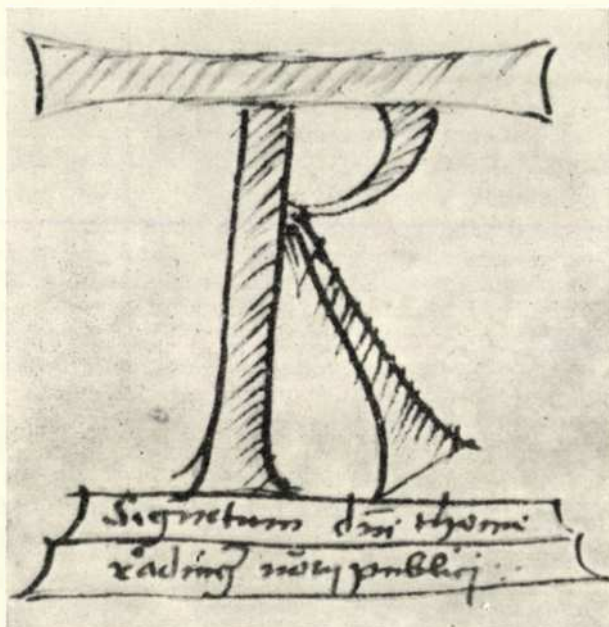
142 Apjának korai halála miatt, kiskorúsága idejére Zaukan Fülöp pátricius gyámsága alatt nő fel (GerB. 127–8). Ennek megszüntével, 1474-ben iratkozik be a bécsi egyetemre (Hauptmatrikel der Universität Wien 1474. I. félév). 1483-ban már mint *clericus Jauriensis diocesis, publicus imperiali auctoritate notarius* tünik fel Sopronban (II/1, 212). 1486-ban a Szt. Mihály plébánia templom és a Szentlélek templom egy-egy javadalmát kapja meg (sajátkezü reverzálisa: GerB. 430). Öt szőlője, 1 rétje van (II/1, 131; Gb. 30; II/1, 227–8), az akkor szokásos 10%-os kamatra pénzt ad kölcsön a polgároknak, a városnak (II/4, 397; Bb. 39). 1488-ban 3 forint adót fizet, ugyanekkor végrendeelkezik (II/4, 406). Apja és nagyapja miskároló (*sauschnaider*) volt. Nagyapja, Péter (1436–1440.) a külsővárosban (II/3, 44, 51, 70, 90, 114, 208), apja, János (1447–1461.) először a külvárosban lakott (II/3, 380; II/4, 34, 39, 43, 65, 116, 133), majd 1461-ben belvárosi polgár lett (II/4, 153, 163).

143 1506-ban már mint passauai egyházmegyei pap és császári közjegyző kerül Sopronba, ahol az ispotálytemplom és a Szt. Mihály templom egyik javadalmát szerzi meg (sajátkezü reverzálisa: GerB. 433; vö. még Pb. 229–32; II/6, 293). Végrendeleteket fogalmaz, hitelesít (II/6, 294; I/7, 16; II/1, 395; I/7, 265), mint egyházi közjegyző vesz részt az 1524. évi első soproni reformáció-ellenes vizsgálat jegyzőkönyvének írásában (világi részről Auer városi nótárius), s bár itt a kocsmákban tett egyes kijelentései miatt őt is elmarasztalják (I/7, 116–31), 1526-tól a papok testvérületének prépostja (I/7, 191). Javadalmához egy Halász utcai házon kívül (II/6, 316; II/5, 404, 434; 1527. évi adójegyzék; 1528. évi bordézsmajegyzék; II/5, 303, 327, 329–30, 333, 399) még négy szőlő tartozott. Ezeket halála után, 1531-ben a városi tanács eladta polgároknak, a befolyt pénzt a török veszélyre való tekintettel *zu gemainer stat gepeü der aussern ringkmaür vnd auf pulfer* fordította (Gb. 172–4). A városplébános csak 1536-ban, hosszas huzavona után tudta elérni a javadalom visszaállítását (vö. Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 169–70).

144 Erre vö. Mollay: SSz. 1962, 302.

*Et Ego, Thomas Rädinger de Ebenfurt, prespiter diocesis Pataviensis, altaria vero civitatis Soproniensis are Sancte Crucis ecclesie hospitalis, publicus imperiali auctoritate notarius, quia presencium requisicioni, protestacioni et testium productioni, omnibusque aliis et singulis premissis, dum sic, ut premittitur, fierent et agerentur, unacum prenomatis testibus presens interfui, eaque omnia et singula sic fieri vidi et audivi, idcirco hoc presens publicum instrumentum manu mea propria scriptum confeci et collacionavi et in hanc publicam formam redegi, signoque nomine et cognomine solitis et consuetis consignavi in fidem et testimonium omnium singulorum premissorum rogatus et specialiter requisitus.*

Én, Radinger Tamás Ebenfurtból, passauai egyházmegyei pap, a soproni ispotálytemplomban Szt. Kereszt oltárának javadalmasa, császári közjegyző, mivel mind a



Raidinger Tamás soproni pap és császári közjegyző rajzolt kézjegye (*signum consvetum* SÁL DL. 2620)

jelenlővő tanuk kikérdezésénél, ellenvetésénél és vallomásánál, mind pedig minden más előrebocsájtott dolognál, amíg ezek itt, amint előrebocsájtottuk, lefolytak és történtek, az előbb említett tanukkal együtt jelen voltam, azokat a dolgokat láttam és hallottam lefolyni, ezért ezt a saját kezemmel írt közokiratot elkészítettem és megfogalmaztam, s e közirati formában megszerkesztettem, kereszt- és családnevemmel, valamint kézjeggyemmel elláttam az előrebocsájtottak hitelül és tanuságtételül, erre megkérve és külön felszólítva.

Teljes terjedelmükben idéztük a közjegyzői oklevél, tehát egy gyakorlati s nem szépirodalmi rendeltetésű írásmű formulás részeit, annak bizonyítására, hogy Sopronban már 1520 táján jelentkezik e tanulmány első részében német szövegen bemutatott reneszánsz stílus, amelynek legjellemzőbb jegyei közül a bravúros körmondat-szerkesztést és az ún. dagályt ismertük meg (SSz. 1967, 165–8). Nem egyéni, hanem korstílus ez. Nem a közjegyzői oklevél jellegéből

adódik<sup>145</sup>, hanem új stíluseszmenyt képvisel. Seinreich Rupert által 36 évvel korábban, 1485-ben írt közjegyzői végrendelet ezt igazolja. Ez még a dagálymentes, egyszerűbb középkori formulákat őrzi (II/1, 217–9). *Invocatio*ja: „Jesus Maria 1485”. A keltezésben nem tünteti fel sem az órát, sem a helyet, sem a helyi felsőbbiséget, a tanúkat előírásos helyükön, latinul sorolja fel, a narráció, azaz a tulajdonképpeni végrendelet azonban németül, ugyancsak dagálymentesen íródott. Legfeltűnőbb a hitelesítő záradék, amely csupán ennyiből áll: *Ego, Rudbertus Seinreich notarius, in premissis ad hec rogatus et requisitus, manu mea propria* ('Én, Seinreich Rupert közjegyző, az előzőkben felkérve és felszólítva, saját kezemmel'). A soproni írásművek ilyen stílusvizsgálata közvetve rávilágíthat arra, mikor és hogyan terjed el a humanista műveltség az első reformáció-ellenes vizsgálat (1524.) előtt.

20. Írásvizsgálattal majd az is megállapítható, hány kéz írásával kell számolnunk a soproni szövegekben. A nótáriusokon és a közjegyzőkön kívül ugyanis kevés irnokot ismerünk név szerint. Így például tudjuk, hogy 1459-ben szüretkor a Bécsi kapunál Mihály deák (*student*) írja össze a városba szállított cefrét, mert az ellenőrzésül kirendelt külső tanácsosok nyilván nem tudtak írni (II/4, 79, 94, 103–13). A kimutatás ezért németül készült, a keltezések azonban kivétel nélkül latinul vannak. A mindenkori soproni harmincadosnak is vagy írástudónak kellett lennie vagy irnokot kellett tartania. Az 1483–1490. évekből két latin harmincadjegyzék maradt fenn. Ezekben az években Alföldi Bálint győri köznemes a soproni harmincadhivatal vezetője, akinek 1492-ben végrendelezés céljából összeírt ingóságai között 3 íróasztal is van (II/1, 233), a harmincadjegyzék akár tőle is származhat. Témánk szempontjából itt csak azt emeljük ki, hogy a harmincadjegyzék írója háromnyelvű volt: folyékonyan, szépen írt latinul, de tudott németül és magyarul is. Német és magyar elemek – a neveken kívül – alig-alig fordulnak elő a harmincadjegyzékben. Ilyen német elem például mindjárt az első nap negyedik tételében („*Idem cultorum tech VII*”) a *tech* 'tízcsomag, 10 darab' szó<sup>146</sup> (vö. a hasonmást!), amely a gyakoribb *techer* 'ua.' főnév<sup>147</sup> alapszavát őrizte meg; a többször előforduló *bal*, *ball* 'bála', *goltsch* ~ *joltsch* 'gyolcs' magyar is, német is<sup>148</sup> lehet, a „*razy joltsch*” kifejezés első tagja azonban csak magyar lehet ('ráci, azaz rác gyolcs'), mert németül ez a melléknév éppen Alföldi Bálint ingóságainak leltára szerint *Reczisch* volna. Siebenbürger Jakab soproni pátricius nevét a harmincadjegyzék meg állandóan és következetesen „*Jacob Erdeli*”-nek fordítja, a magyar szó rábaközi ejtéváltozatával. A többnyelvűség nyomai az író latinságában is kimutathatók. A Sopronból kivitt tehénbőröket és ökörbőröket következetesen „*guttis vaccinas*”, „*guttis bovinas*” változatban írja, ami csak német, közelebből bajor írásmód lehet a *cutes* helyett. A többnyelvűség vizsgálata nemcsak azt magyarázza meg, hogy például az ugyancsak latinul, németül és magyarul író Gugelweit János nótárius az adójegyzékek címében a latin *taxa* 'adó' szót

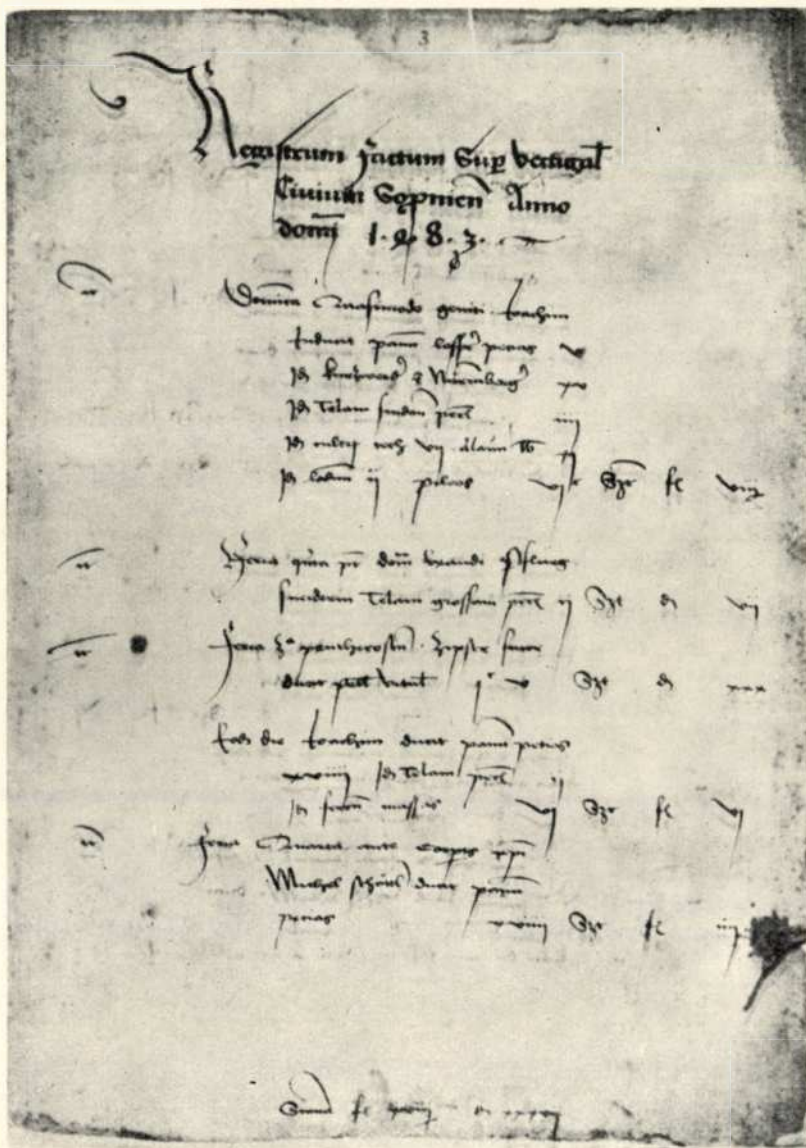
145 A császári közjegyzőkre vö. Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930, 239.

146 Házi Jenő az idézett helyet „*cultrum cech*”-nek, a kiemelt szót magyarul, *késnek* olvassa.

147 Vö. Mollay, Karl: Das Ofner Stadtrecht. Bp., 1959, 196.

148 Vö. Benkő Loránd (szerk.): A magyar nyelv történeti etimológiai szótára. Bp., 1967 a *bála* és a *gyolcs* alatt; továbbá az 1483–1490. évi soproni német harmincadtarifát (II/6, 259–62).

miért helyettesíti a megfelelő német szó latinositott alakjával (*steura* 'ua.' II/4, 393, 398, 407, 410; II/5, 1), hanem a magyar nyelv német és egyes latin jövevényszavai átvételének az útját is. Nem lehet ugyanis véletlen, hogy például az azonos jelentésű latin *sacerdos*, *parochus* (ebből a német *pfarrer*) és *plebanus*, ill. a német *züchtinger* és *hoher* közül éppen az utolsó változatot vettük át (plébános; hóhér).



Az 1483—1489. évi soproni harmincadjegyzék első lapja

21. Miként a városi nótáriusok, az iskolamesterek társadalmi elismertetésében is jelentős változást hozott a soproni írásbeliség megoszlásának második szakasza. A XV. század második felében az iskolamester — miként az előző száz esztendőben — Sopron társadalmában még nem játszik szerepet, nem utolsó sorban vagyoni helyzete, alacsony fizetése és bizonytalan alkalmazása (évenként Szt. György napján, ápr. 24-én fogadták fel) miatt is. Az iskolamesterek ezért alig-alig szerepelnek az adójegyzékekben. Mégis ebben a szakaszban már feltűnik az első soproni származású iskolamester, Drescher György, aki mint egy külvárosi polgárnak, Drescher Jánosnak (1424–1445.) fia, özvegy édesanyjának (II/3, 381) támogatásával 1448-ban iratkozik be a bécsi egyetemre<sup>149</sup>, legkésőbb 1457/58-ban mint pap (*her Jorig*), de papi javadalom nélkül iskolamester Sopronban (II/6, 225)<sup>150</sup>, majd káplán lesz a stájerországi Leibnitzben, ahonnan 1458. aug. 19-én ír német nyelvű levelet a soproni tanácsnak a városban maradt vagyona miatt (I/4, 307). Az iskola ekkor már két tanerős, az iskolamesternek, aki a kántori teendőket is ellátta, helyettese (*vndermaister*) is volt (I/4, 257). 1458/61-ben Fechter Willibald baccalaureus az iskolamester, akit a város adó- és vámszedésre is felhasznál (II/6, 225; II/4, 78–9, 98). 1462–1468-ig Péter iskolamestert ismerjük, az elsőt, aki már szerepel az adójegyzékekben: 3 dénár-solidus, majd 1 forint adót fizet; 1466-ban a belvárosban házat szerez, 1468-ban ingatlan vagyonát 25 dénárfontra értékeli és 6 solidus 20 dénár vagyonadót, 3 solidus 10 dénár kereseti adót fizet (II/4, 192, 206, 231; II/6, 219; II/4, 281, 297, 310). 1485-ből Bálint iskolamestert ismerjük (II/1, 217), az 1489–1495. évekből pedig adataink vannak pátriciusi család gyermekeinek taníttatásáról. Haberleiter János leányát 3 évre kolostorba adták, fia pedig a soproni iskolában tanult, de még egy deákot (*schueller, schtudent*) fogadtak melléje, aki naponként az iskolába is elkísérte.<sup>151</sup> Témánk szempontjából ezekből az adatokból kiemeljük, hogy a fiú 1489-ben 20 dénárért latin nyelvű könyvet (*daryn das ostende vnd benediczite stett*), 1495-ben pedig Bécsből egy latin-német glosszariumot kapott (II/4, 384, 389): a városi iskola tehát latin iskola volt. A plébániai iskolából úgy lesz városi, hogy a tanács még a reformáció előtt több terhet vállal át. 1503-ból van az első adatunk arra, hogy a városi tanács fizeti az iskolamestert, bár a plébánosnak ezt még felszámolja, hogy a város tataroztatja az iskolamester házat (II/5, 130, 133).

A XVI. század első felében következik be a lényeges változás az iskolamester helyzetében, s ez már a következő fejlődési szakaszt is jelzi. Hengst Lénárd az első iskolamester (1508–1514.), aki mint jómódú pátricius család tagja vállalkozik erre a tisztségre. Ezt megelőzően, 1503-tól ő is a bécsi egyetemen tanul, 1505-ben apjától, Hengst Mártontól a Szt. György templom mellett  $\frac{1}{2}$  telkes házat örököl; 1514-től viszont a várárokmenti Boldogasszony templom egyik javadalmas papja<sup>152</sup>. Úgy látszik, Hengst Lénárd az utolsó iskolamester, aki tisztségét papi javadalommal cserélte fel. Legkésőbb 1525 Szt. György napján fogadják fel iskolamesternek Reiss Jánost, mert 1526. ápr. 22-én már mint

149 Schrauf i. m. 104.

150 Házi Jenő (Sopron középkori egyháztörténete 236) e György pappal azonosítja az 1462-ben pályázó Kornberger Györgyöt, a hét szabad művészet magisterét (I/5, 41), aki azonban nem jutott el Sopronba.

151 A részletekre nézve vö. Mollay: SSz. 1941, 163–9.

152 Hauptmatrikel der Universität Wien 1503. I. félév; Házi i. m. 206, 244; SoprOkl. II/1, 296; II/5, 172; II/6, 284.

fogott bíró ítélkezik egy vitás ügyben (I/7, 183; II/2, 23). 1528-ban teszi le a polgáresküt (Bb. 83), 1530-ban választják be először a belső tanácsba, bár csak a külvárosban van háza (Gb. 161; GedB. 280; 1528. évi bordézsmajegyzék). Ez az első eset, hogy külvárosi polgár, még hozzá iskolamester, a belső tanács tagja lesz (1530–1534.)<sup>153</sup>, majd városbíró (1534–1538.)<sup>154</sup>, ismét tanácsos (1538–1540.)<sup>155</sup>, aztán polgármester (1540–1548., 1549–1551.)<sup>156</sup>. Ehhez még hozzá kell tennünk, hogy csak 1543-ban szerzett belvárosi házat<sup>157</sup>, hogy még 1535-ben, tehát városbíró korában is kiségitő kántor (*succentor*)<sup>158</sup>. Az új idők jele, hogy nemcsak a belvárosi polgárok egyeduralma szűnik meg, hanem az alakuló soproni értelmiség veszi kezébe a város irányítását. Reiss János utóda az iskolamesteri tisztségben, Hummel Kristóf esete is ezt példázza: 1533-ban kerül Sopronba, elveszi egy gazdag polgár özvegyét<sup>159</sup>, 1532-ben már végrendeleti tanu (II/2, 94), 1536-ban a belső tanács tagjának javasolják, 1537-ben azonban csak a külső tanács tagja lesz (II/2, 241, 253), bár ugyancsak a külvárosban, a Kovács szeren lakik, mint elődje, Reiss János. A külső tanácsban továbbra is mint adószedő működik<sup>160</sup>, csak 1543-ban választják be a belső tanácsba s 1553-ban lesz először polgármester<sup>161</sup>. 1539-ben a belvárosba költözik (Gb. 221), Mészáros utcai házát 1544-ben eladja, s a város legelőkelőbb részén, a Főtéren (ma: Beloiannisz tér) szerez egy másikat (Gb. 271, 346). Utódja, Löwe Márton iskolamester (1537–1549.), aki mellett, legalább is 1548-ban még Koppel Kristóf és Kellner Lőrinc működött. A következő fejlődési szakasz három tanerős latin iskolát örököl<sup>162</sup>. A vezető iskolamestert ezért most már *rektor*-nak nevezik (1534: *rectori scholae pro psalterio I fl. II/2, 92*).

22. E fejlődési szakaszból már vannak adataink az írásolvasással nem hiivatásszerűen foglalkozó, kereskedő vagy iparos polgárok írástudásáról, mert végrendeletükben gyakran hivatkoznak üzleti könyveikre (*register*), sajátkező adósleveleikre, nyugtáikra: legtöbbször természetesen kereskedő<sup>163</sup>, de van köz-

153 SoprOkl. II/2, 220, 223; GedB. 286; Gb. 186; Lad. N fasc. 1 nr. 2; Lad. XLVIII et YY fasc. 2 nr. 71; 1532. évi adójegyzék, mustrajegyzék 36; Gb. 177; II/2, 224, 231; Lad LVIII fasc. 5 nr. 40/6; 1533., 1534. évi adójegyzék; II/2, 75, 82, 85. Ezenkívül 1531-ben fertálymester és adószedő.

154 Lad. LVIII fasc. 2 nr. 16/1; Lad. XXXII et GG fasc. 7 nr. 37; Lad. XLVI et VV fasc. 2 nr. 107/40; GedB. 306; II/2, 234, 236, 240, 109–10, 246; 1534. évi adójegyzék; Gb. 190–213. Ezenkívül 1534-ben városi kamarás.

155 SoprOkl. II/2, 254, 263.

156 SoprOkl. II/2, 270, 142; Gb. 229–34, 346–72. — 1541-ben a tanács tagja (II/2, 275, 280, 155), a polgármester váratlan halála miatt lesz újra polgármester; 1548/49-ben újra tanácsos, de helyettesíti a polgármestert (Gb. 343).

157 Gb. 252; vö. még Gb. 279, 296.

158 Házi i. m. 245. Reiss János 1553. jún. 5-én már nem él (Gb. 387).

159 Lad. LVIII fasc. 5 nr. 40; 1533. évi bordézsmajegyzék; 1534. évi adójegyzék; Pb. 225. — Ugyanebben az évben Frank János az iskola másik tanítója, sőt tudunk egy harmadik tanerőről, Farkas iskolamesterről is (II/2, 100; Házi i. m. 239, 245). Az 1530-as évektől kezdve tehát már három tanerős soproni iskolával kell számolnunk.

160 SoprOkl. II/2, 254, 275–6, 159, 284.

161 Gb. 253, 258, 266, 228; Gb. 387–8. Hummel Kristóf 1562-ben halt meg (Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 30). Az 1535-ben említett Gáspár iskolamester (Házi i. m. 246) nyilván Hummel Kristóf mellett működő második tanító volt.

162 Bán i. m. 112, 115.

163 SoprOkl. II/1, 104, 249, 298–9, 311, 378–9, 387.

tük pék, posztónyíró, ötvös és kalaposmester<sup>164</sup>, sőt egy nő, Schwingenhammer Bálint özvegye (II/1, 362–3), akinek férjétől egy terjedelmes, német nyelvű hagyatéki elszámolás maradt fenn 1507–1515-ből (II/5, 175–204). Joachim Jakab pátricius-kereskedő kezeírásában egy terjedelmes, ugyancsak német nyelvű gyámelszámolás maradt fenn<sup>165</sup>, amely nemcsak szubjektív, naplószerű részleteivel tűnik ki, hanem írójának (már az apja is polgármester volt!) bizonyos latin nyelvi és retorikai ismereteivel is. Az ismertetett közjegyzői oklevelekhez hasonlóan latin invocatioval kezdi a különben tárgyilagos beszámolót: *Jesus + Nasarenus + rex + Judeorum. O Maria, virgo virgynneum etc., ora pro nobis*. A keltezők többnyire, lapalji, nem mindig hibátlan összeadások (*Summa ffacit, Summa facitt* 'összesen kitesz'), valamint egyes formulák vissza-visszatérő igealakjai (*dedy* 'adtam', *dedit* 'adott') mindig latinul fordulnak elő. Joachim Jakab bizonyára a soproni iskolában tanult: latin és német írásmódja a korabeli soproni kancelláriai írásmóddal nem egyezik, s így a soproni iskola alacsony színvonalára enged következtetni az 1460-as és 1470-es években. Teljes üzleti könyv csak egyetlenegy maradt fenn, Móricz Pál kalmáré az 1520–1530. évekből<sup>166</sup>. A keltezők többségükben itt is latinul vannak.

Az írásbeliségnek és az olvasásnak a kereskedők, iparosok és mások körében való elterjedése külföldön is, Sopronban is szükségessé tette a nem tudós, nem literátus célú, tehát az alacsonyabb, népnyelvi képzést. Így jöttek létre az ún. „német” iskolák. Ezekben német írást tanítottak olyanoknak, akiknek magasabb, latin tudást is igénylő műveltségre nem volt szükségük. Sopronban 1533-ból van az első adatunk ilyen iskolára. Egy János nevű „német” írónak (*des deutschen schreiber mit nomen Hanns*) volt ilyen magániskolája. Az írnotok zugírászattal vádolták meg, azaz, hogy Wohlleb Márton soproni polgár számára peres iratokat készítet, amit csak prókátorok és közjegyzők véggezhetek. A polgárjoggal nem rendelkező írnotok a városbíró a feljelentés alapján rögtön lecsukatta. A feljelentő, Nesslinger Gáspár soproni polgár állításait nem tudta bizonyítani; egyik tanú vallomása szerint a kérdéses iratokat a városbíró írnotoka készítette; a vádlott meg tagadott: „Er sei eerlich Vnd nit Vnerlich. Wenn er halt ain offne deutsche schuel alhie mit erlaubnuss seiner heren vnd lernn Khnaben vnd schreib vms gelt, wer sein begert, er hab Ims auch Vor an zaigt vnd gesagt, er schreib dem mert wolleb auch, aber kain schriften hab er Nit gestellt”<sup>167</sup>. Ezek alapján az írnotok felmentették, mindkét félt pedig hallgatásra kötelezték. Az írnotok vallomásában tanulságos, hogy iskolája a városi tanács engedélyével működött, hogy pénzért mások számára írásbeli teendőket végzett, de iratokat nem állított ki. Foglalkozásának és iskolájának elnevezésében a *deutsch* szónak természetesen még nincsen semmiféle nacionális tartalma, hanem 'népi'-t jelentett, a *lateinisch* ugyanakkor kezdi felvenni 'tudós, tudálékos; érthetetlen mint a madarak nyelve)' jelentést<sup>168</sup>, nem utolsó sorban a humanista, azaz klasszikus latinság bevezetése miatt.

164 Soproni. II/1, 401; II/2, 28, 74, 150.

165 Soproni. II/4, 351–92. Várostörténeti feldolgozását l. Mollay: SSz. 1941, 109–22, 153–72.

166 Zsidó vonatkozású részeit Házi Jenő tette közzé (MZsidóOkl. V/2, 328–50)

167 Protocollum Judiciarium (1533–1565.) 3–9. lapok. Városi levéltár Lad. IX et J nr. 4.

168 Vö. Lexer, Matthias: *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*. Leipzig, 1953<sup>27</sup>.



23. A soproni frásbeliség itt tárgyalt fejlődési szakaszának latin nyelvi műveltségéhez még hozzátartoznaak az e korban Sopronban forgalmazott kéziratos, majd nyomtatott irodalmi művek is. E művek fényt vetnek az alakuló értelmiség műveltségének tartalmára is, így a várostörténetnek fontos, bár eddig még fel nem használt, fel nem dolgozott forrásait képviselik. 1457-ben például Malzer Miklós festőművész több kéziratot, köztük a középkori lovagi epika Európa-szerte legelterjedtebb két művének, a XIV. századi *Gesta Romanorum* („A rómaiak tettei”) latin és a Nagy Sándor-regény (*Magnum Allexandrum*) latin (?) kézirátát hagyja fiának, Malzer Lénárd soproni papnak (II/1, 86)<sup>169</sup>. Ugyanez a pap 1466-ban Scherer György nevű pap-társától kapja Justinianus kelet-római császár (483–565.) „Institutiones” című híres joggyűjteményének XII. századi provanszál kivonatából Ricardus Pisanus által készített latin fordítását kéziratban (*summa Pysani* II/1, 185)<sup>170</sup>.

1481-ben végrendelezett Preirer György, a Szt. Mihály templom egyik javadalmas papja, aki e fejlődési szakasz egyik legnagyobb könyvgyűjtője volt (II/1, 198–200). Könyveit már nem hordóban, hanem almáriomban (*dy almar zw den puchern*) tartotta. A végrendelet szerint az almáriomot néhány könyvvel együtt az adósságok fedezésére el kell adni. Az eladandó könyvek között említ egy egyszerűbb bibliát (*wibel*), Antonius Rampegolus (a XV. első felében élt) olasz ágostonrendi jogtudósnak „Biblia aurea” (*auream bibliam*) című bibliamagyarázatát, Guilhelmus Duranti (1237–1296.) francia kánonjogász „Rationale divinorum officiorum” (*racional*) című, 1459-től nyomtatásban is megjelent liturgiátörténeti művét, Thomas Eben-dorfer von Haselbach (1387–1464.) bécsi egyetemi tanár vasárnapi prédikációit (*haselpach*), Aquinoi Szt. Tamásnak (1226–1274.), a híres domonkosrendi skolasztikus filozófus „Summa theologica”, azaz ’A teológia summája’ című munkájának második részét (*Thomam secunda etc.*), filozófusok életrajzi lexikonát (*vita philozophorum*), valószínűleg valamelyik nürnbergi kiadásban (1472.?, 1477., 1479.)<sup>171</sup>, egy jogtudományi művet (*iudiciarium*)<sup>172</sup>, Konrad Grusch (1409–1475.) svájci ferencesnek testvére, János bázeli egyetemi tanár neve alatt megjelent „Quadragesimale” (Ulm, 1475-től) című nagybőjtői prédikációit (*gruschen*) és egy egyelőre nem azonosított munkát (*fasciculum mundi*). E könyveket nagyrészt soproni papok vásárolták meg: nyilván így maradt meg a „Biblia aurea” 1476. évi ulmi kiadása XV. századi kötésben az evangélikus gyülekezet könyvtárában<sup>173</sup>; a *racionale divinorum* 1520-ban tűnik fel újra Flächel Farkasnak, a Szt. Mihály templom egyik javadalmas papjának végrendeletében (II/1, 355); a *Haselpach* pedig 1485-ben Resch Jakabnak, a vár-árokmenti Boldogasszony templom, 1493-ban Tämrrer Mártonnak, a Szt. Mihály templom javadalmasának végrendeletében (*libros Haselpach duos de tempore et sanctis* II/1, 217, 236)<sup>174</sup>. Az eladandó könyveken kívül Preirer Györgynek még volt nyom-

169 Az elsőnek Magyarországon 5 kézirata került elő, a másiknak magyar nyelvű feldolgozása is volt. Vö. Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bp., 1931, 179; Klaniczay Tibor (szerk.): A magyar irodalom története 1600-ig. Bp., 1964, 94.

170 Kiadása: Lo Codi. Eine Summa Codicis in provenzalischer Sprache aus der Mitte des XII. Jahrhunderts. Hg. von H. Fitting und H. Suchier. Teil 1: Lo Codi in der lateinischen Übersetzung des Ricardus Pisanus. Hg. von H. Fitting. Halle, 1906.

171 Az 1485. évi kölni kiadás második folióján található a következő kezdet: „Incipit tabula secundum ordinem alphabeti in vitas philosophorum” (vö. British Museum: General Catalogue of printed Books. London, 1964).

172 Ordo iudiciarius, Formularium ordinis iudicarii stb. címen a XI. század óta készültek a kánoni jogot gyakorló egyházi bíróságok szabályzatai.

173 Vö. Németh Sámuel: A soproni evangélikus liceum könyvtárának érdekességei: inkunábulák, unikumok. SSz. 1938, 293.

174 A németországi Esslingenben 1478-ban 2 kötetben megjelent mű első része így kezdődik: „Incipit prima pars sermonum dominicalium super epistolas Pauli et consequenter per circulum anni”. A második rész hasonlóan kezdődik (vö. British Museum: General Catalogue).

des et obolos quod notat cum dicit pater. pater enim dicit eo quod naturaliter diligit nos. ioh. x. iij. Ipse enim pater amat nos. Si pater et nos filij eius. et fratres adinuicem. et inter fratres perfecta amicitia pseuerat. Quinto ad saluandum iustos quod notat in eo quod dicit in nomine meo quod est Iesus et salus interpretatur. In nomine igitur Iesu id est salutis. pater misit spiritum. ut ostenderet quod ad saluandas gentes venit. Sexto ad docendum ignaros quod notat in eo quod dicit. Ille vos docet omnia. Circa octauum notandum quod dicit siue missus est in primitiua ecclesia per orationem. unde orantibus apostolis etc. Luc. iij. orante Iesu descendit spiritus sanctus etc. Decimo per verbi dei deuotam et attentam audientem Act. x. adhuc loquentem Petro cecidit spiritus sanctus super oculos qui audiebant uerbum etc. Tertio per assiduam operationem quod notat in manu impositione Act. viij. Tunc imponebant manus super illos et accipiebant spiritum sanctum. Vel impositio manu signat absolutum nem que fit in confessionibus.

**Gordianus a geos quod** est dogma siue domus et biam quod est clarum quasi clara domus in qua habitabat deus. Sicut enim dicit Augustinus in libro de ciuitate dei. Dona domus est pariter membris disposita. ampla et lucida. Sic ille factus fuit pariter dispositus per concordie imitacionem. amplius per caritatem. lucidus per ueritatem. Epymachus ab epy quod est supra. et machos quod est pugna. quasi per pugnas pugnas.

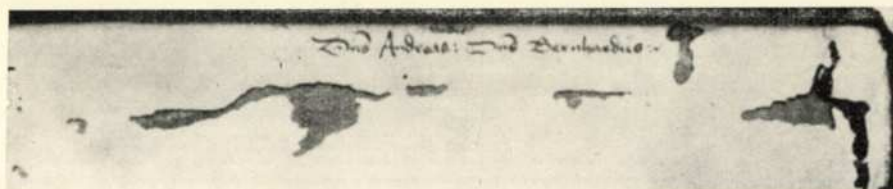
**Gordianus vicarius** Iuliani imperatoris cum quaedam epianum nomine Ianuarium ad sacrificandum compelleret. ad predicandam tamen ipsius Ianuarij. ad fidem cum uoce sua nomine Marina. et. lxx. uiris conuersus est. Quod audiens Iulianus iussit Ianuarium in exilium mitti. Gordianum uero si sacrificare nollet capite truncari. De collatus est igitur beatus Gordianus et corpus eius ad canes per octo dies per-

etum est. Sed cum omnino remansisset intactum. tandem a familia sua rapit et cum beato Epymacho. quem dudum predictus Iulianus occidit fecerat. non longe ab urbe miliario fere uno. circa annum domini. ccccl. sepelitur.

**Nereus interpretatur** lucia consiliu. vel Nereus a nereus quod est lucerna. et uis festinans. vel Nereus quasi ne. id est nequaquam reus. Fuit ergo consiliu lucia in uirginitatis predicatione. Lucerna in honesta conuersatione. Festinans in celi seruire. Nereus id est nequam reus in conscientie puritate. Achilles ab achi quod est frater meus. et lesa quod est salus quasi fratrum salus. Horum passionem Euthices. victorinus. et Maro serus in scriptis seruis.

**Nereus et Achilleus** Eunuchi cubicularij domitiani. neptis domitiani imperatoris fuerunt. quos beatus Petrus apostolus baptizauit. Cum ergo predicta domitilla Aureliano filio consulis nupta esset. et gemmis et purpureis vestibus regeretur. Nereus et Achilleus fidem predicauerunt. et uirginitatem multipliciter comendauerunt: ostendentes uirginitatem deo esse proximam. angelis germanas. hominibus innatam. uoces uero subijci. pugnis et calcibus cedi. deformes partus sepius procreari. Rursus que uir maritis pia monita sustinebat. oportet gratia conuicia pati mariti. Illa autem inter cetera dixit. Scio patrem meum fuisse zelotypum. et matrem meam ab eo conuicia plurima passam esse. Nunquid uir meus talis futurus est? Cui ille. Quoniam quibus sunt sponsi uident esse benigni: sed mariti effecti crudeliter dominantur. et aliquando ancillas preferunt dominabus. Omnia autem sanctitas amissa per penitentiam reuocari potest. nisi sola uirginitas ab suo statu reuocari non potest. Reatus enim per penitentiam et pelli potest. uirginitas reuocari non potest. Tunc flauia domi-

tatvány: káplánja, aki nyilván segédkezett javadalma kötelezettségeinek ellátásában, kapta egy második biblia példányából az új szövetséget (*novum testamentum*), két szótárát (*II vocabulari*), Hugo Spechtshart (1285–1359.) reutlingeni (Württemberg) káplánnak és latin iskolamesternek leoninusi hexameterekben írt *speculum grammaticae* ('A latin grammatika tükré') című közkedvelt, kéziratot latin nyelvtanát<sup>175</sup>, továbbá breviáriumát (*tacza pucher*); Slapan György városplébánosnak jutott a nagy, egyleveles, fametszetekkel illusztrált nyomtatvány (*den grossen prieff*), Weichselberger Flórián papnak egy régi legendagyűjtemény (*ein alcz legentpuech*); az említett Resch Jakab papnak 9 1/2 dénárfontért<sup>176</sup> engedi át a pisai Rainerus Giordani (†1348.) domonkos prédikátornak „Pantheologia, sive Summa universae theologiae” (Nürnberg, 1473 stb.) című, 1331-ben írt művét (*panthologey*), a középkor első teológiai lexikonát; Preidler Jánosnak, a Szt. Mihály templom egyik javadalmas papjának hagy egy egyelőre nem azonosított könyvet (*den amatrecht*), Herb Kristóf



Laindel Bernát soproni pap (1513–1541) bejegyzése a „Sermones Dormi Secure” (Reutlingen, 1484) c. ösnyomtatvány elülső fatáblájának belső oldalán. (Vö. a 187. sz. jegyzettel)

polgármester Judit és Holofernes ismert bibliai történetének irodalmi feldolgozását (*Judith*) kapja német (?) nyelven, „mert szereti a különös történeteket” (*wan er hat geren seldtsams*).

Az itt kétszer említett Resch Jakab pap szintén nagy könyvgyűjtő lehetett. Thomas Ebendorfer von Haselbach munkáját (*Den Haselpach*) 1485-ben gyóntatója, Márk pap kapja, utódjának a Szt. Anna oltár javadalmában<sup>177</sup> fehér bőrkötésű, *Erunt signa in sole* kezdetű,<sup>178</sup> vörös bőrkötésű, *Reverendo in Christo patre et domino*

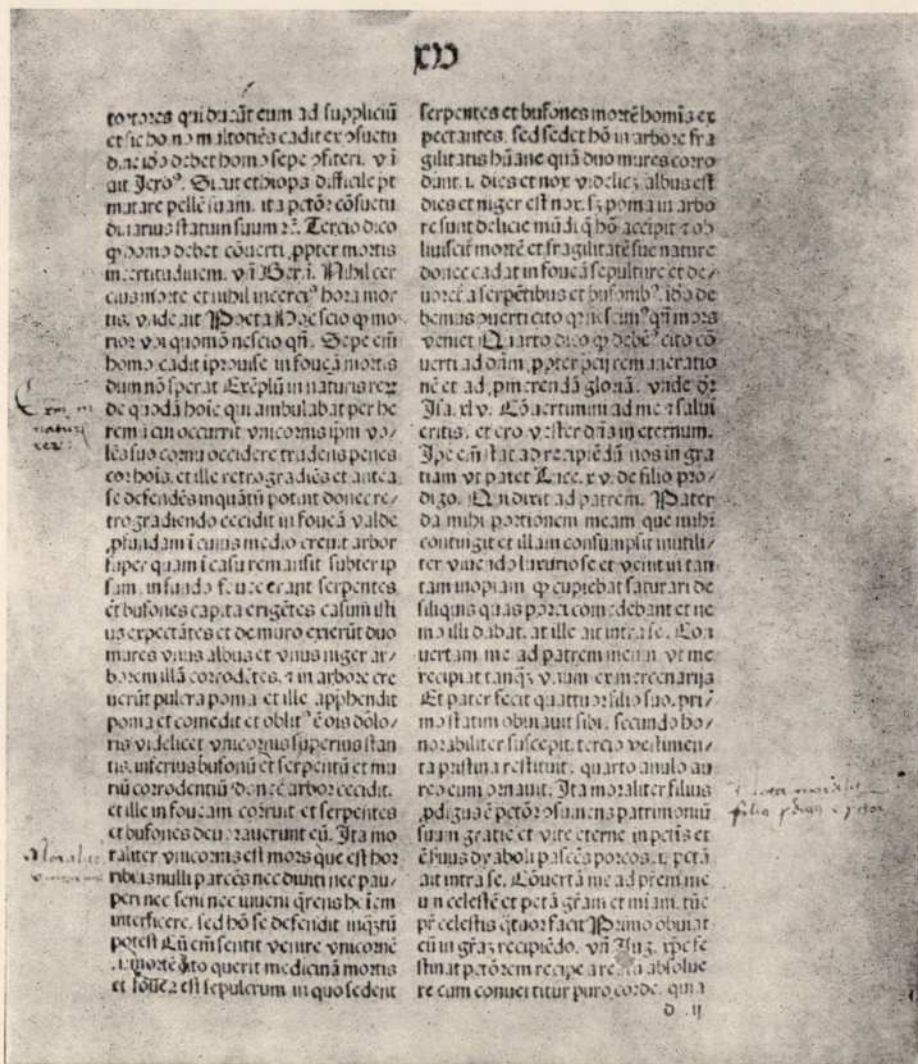
175 Az 1350-es években írt mű 5420 hexameterre betürendben tárgyalja a 4 coniu-gacio ígét, a szóképzést stb. Eddig kiadatlan; szemelvényeket közöl Diehl, Adolf: Mitteilungen der Gesellschaft für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte 1910, 1–26. Vö. még Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz. II. Bd. München, 1928, 479 (a Speculum grammaticae egy erfurti példányának leírásával). Kevésbé ismert és elterjedt volt Petrus de Dacia (1300 körül) „Speculum grammaticae sive de modo significandi” című munkája. Vö. Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs. Bd. I–II: Niederösterreich. Wien, 1915–1929 (Bécs, Melk).

176 Ennyiért akkoriban Sopronban két 1/4-es szőlőt vállaltak megmunkálásra (vö. Mollay: SSz. 1941, 120 utáni táblázat).

177 Tíz évvel korábban, 1475-ben a bírói ítéletkönyvbe saját kezével írt reverzálisában megígérte, hogy adó-, őrség- és robotmentessége fejében élete végéig saját költségén karbantartja az Előkapu tornyában elhelyezett órát: „das ich mein lebttag wil machen vnd machen lassen auff mein aygen guett vnd zerung allen prechen vnd abgangk dye dy vr antrittf ... in dem faderen stat tueren” (GerB. 138).

178 Vö. Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz II, 500.

kezdetű, és pergamenre írt egyéb prédikáció-gyűjteményét (*Speciale pergameneum*) hagyja néhány breviáriummal és imakönyvvel együtt; Dremel Mihály papnak és császári közjegyzőnek *Dieta salutis* kezdetű<sup>179</sup> prédikációgyűjteményét, Seireich Rupert papnak és császári közjegyzőnek „*Algorismus ratisbonensis*” (*Algorismus*)



A Sermones dormi secure (Reutlingen, 1484) c. ősnymtatvány soproni példányának egyik lapja, használójának széljegyzeteivel

179 A mű tartalma: „Hic premittitur tabula, in qua materia istius libri ducitur in formam pro sermonibus dominicalibus et eciam de sanctis in communi; deinde liber dividitur in capitula, et primo agitur de peccato et vicio in communi, de penitencia, de X preceptis, de consiliis evangelicis, de virtutibus theologicis et cardinalibus, de donis spiritus sancti, de beatitudinibus, de fructibus spiritus, de extremo iudicio, de penis inferni et gloria celesti”. I. m. 387—8, 411.

című regensburgi számtankönyvét<sup>180</sup>, Greiner Miklós papnak (1484—1500.) leveles-könyvét (*briefen*) szánja (II/1, 218).

1487-ben Amandel Farkas organista pap több könyvéről végrendelezik (II/1, 222), aztán a fenti Greiner Miklóstól kölcsönvett két könyvről szól, amelyeket Kismartonba (ma: Eisenstadt Burgenlandban) kölcsönzött tovább, az alsó-ausztriai Straudorf plébánosától kölcsönvett, pergamenre írt imakönyvről (*ain pettpuech in pergamen*), amely a passauai egyházmegye liturgiai előírásait (*Passauer rubrici*) is tartalmazta, valamint Greiner Miklósnak kölcsönadott könyvét említi<sup>181</sup>. Tämrrer Márton fentebb említett, Thomas Ebendorfer von Haselbach által írt könyvét s egy harmadikat, enyhén gránátalmaszínűt (*male granatum*), amely Petersil Mátyás belvárosi polgárnál volt, a ruszti Szt. Pongrác templomnak, egy nyomtatott misekönyvét (*unum missale impressum*) a rábaszentpéteri (Vas m.) templomnak adja 1493-ban (II/1, 236). Ezután több mint 30 évig a végrendeletek általában csak könyvekről szólnak, címüket, kezdetüket nemigen említik. Így tesz például Stadel Mihály kádármeister 1499-ben (II/1, 261)<sup>182</sup>, Mautter Miklós pap 1500. évi hagyatéki leltára (II/1, 267)<sup>183</sup>, Zehentner János pap 1507-ben és Gatterhofer Ferenc pap 1516-ban (II/1, 305, 339). 1513-ban Boldizsár pap Johannes Herolt, írói nevén Discipulus (†1468.) német domonkos prédikáció-gyűjteményét (*Discipulum librum sermoniciale*) a soproni papok testvérületének testálja, a könyv majd 1523-ban Schwartz Balázs pap végrendeletében tűnik fel újra; Lunzer István pap nyomtatott esztergomi breviáriumát (*breviarium Strigoniense impressum*) örökli (II/6, 295).

1520-ban végrendelezik ismét egy nagy könyvbarát, a fentebb már említett Flächel Farkas pap: Duranti említett művét, Jacobus a Voragine a szentek életével foglalkozó „Historia lombardica” legendagyűjteményét (*lamperticam historiam*)<sup>184</sup>, a „Rózsafüzér” (*rosarium*) nevű idézetgyűjteményt<sup>185</sup>, Angelus Carleti (†1495.) olasz ferences „Summa angelica de casibus conscientiae” (Chivasso, 1486 stb.) című, betűrendbe szedett útmutatóját gyóntatók számára (*summam angelicam*), esztergomi egyházmegyei misekönyvét (*das messpuech Graner bistumb*) és passauai egyházmegyei könyvét (*eyn puech Passauer bistumb*) a Szt. György templomhoz tartozó javadalma örökli (I/1, 355)<sup>186</sup>.

Még több könyvet testált 1523-ban Schwartz Balázs, a Szt. Mihály, a Szt. György

180 Kiadása: Die Practica des Algorithmus ratisbonensis. Ein Rechenbuch des Benediktinerklosters St. Emmeram aus der Mitte des 15. Jahrhunderts nach den Handschriften der Münchner Staatsbibliothek und der Stiftsbibliothek St. Florian hg. und erläutert von Kurt Vogel. München, 1954.

181 Húros hangszerét (*Clavicordium virginal*), amely a mai zongora őse volt, testvérének két diák fia örökli.

182 E könyveket, bükkfából készült íróasztalát (*I schreiberischen fakyn*) Schreiber Tamás kapja. A *fakyn* szóra vö. latin *faginus* ’bükkfa-, bükkfából való’.

183 Hat, jó állapotú (1 biblia, 3 prédikáció-gyűjtemény, 2 breviárium) és öt kisebb, silányabb (*scarteken*) könyvecske.

184 Vö. korai újfelnémet *lampartisch* ’lombardiai’. Vö. „Historiae Lombardicae opus cum legendis” (Nürnberg, 1478) az evangélikus gyülekezet könyvtárában (Németh i. h.). Alighanem ugyanez a könyv („Historia Longobardina”) kerül elő Pápay Balázs soproni beneficiátus 1565. évi végrendeletében (Bán i. m. 27). A mű ismertebb neve „Legenda aurea” (’Aranylegenda’).

185 Vö. Rosarium beatae Mariae Virginis (Antwerpen, 1489).

186 E műveket tisztének ellátásához kapja. A végrendelet ugyanis hozzáteszi, ha nem akarna tovább prédikálni vagy ha meghal, akkor a könyvek a Szentlélek templomban levő papi könyvtárra szálljanak. Íróasztalát (*schreybtisch*) a papok testvérülete kapja. — A jó módú, frásstudó Göckerl Péter pék 1521-ben az evangéliumok német fordítását (*das teytsch ewangely puech*), meg imakönyvét ajándékozta Schützner Pál pátriciusnak (II/1, 400).

és a várárokmenti Boldogasszony templom javadalmas papja. Végrendelete (II/1 413) összesen 12 művet sorol fel 14 kötetben, köztük az említett „Summa angelica” a „Gesta Romanorum” címűeket, aztán Johannes von Werden (1400—1437.) német ferences „Sermones Dormi Secure” (Reutlingen, 1484) című híres vasárnapi prédí-



Temesvári Pelbárt Pomerium c. munkájának címlapja. Augsburg, 1502.

káció-gyűjteményét (*dormi secure*)<sup>187</sup>, Temesvári Pelbárt (1435—1504.) magyar ferences híres prédikációinak, a „*Sermones Pomerii*” (Hagenau, 1489—1499) című három kötetes mű első és második kötetét (*due partes Pomerii*), Johannes Herolt 1513-ban már említett „*Liber discipuli de eruditione christifidelium*” (Reutlingen, 1479—1482) című prédikáció-gyűjteményét (*discipulus de eruditione*)<sup>188</sup>, Antonius da Bitonto (†1459) olasz ferences „*Sermones*” című prédikációinak (*sermones bitonti*) valamelyik kiadását<sup>189</sup>, az 1458-ban szentté avatott Vincentius Ferrer (1350—1419.) katalán domonkos, a középkor egyik legnagyobb prédikátorának beszédeit („*Sermones*”), amelyek 1474-től kezdve jelentek meg nyomtatásban (*duas partes Sermonum divi Vincencii*), „*A bűnbánat hajócskája*” (*naunculam penitencie*) című, egyelőre nem azonosított kéziratot, egy postillát (*postilla*), breviáriumokat (*diurnale, breviarium antiquum*) és egy bibliát (*ayn wibel*).

Kár, hogy Auer Jakab, e fejlődési szakaszban talán legjelentősebb városi nótáriusa 1534. évi végrendeletében csak kurtán szól könyveiről: latin és német szentírási könyveit (*all meine puechlein der heiligen geschrift in latein vnd deutsch*) testvérének, Auer Miklós papnak hagyja, akinek a hűbéri jogról szóló könyvei (*die lehenpuecher*) nála vannak kölcsönbe, s akinek a nótárius többi, külön meg nem nevezett könyvét el kell adnia; Reiss János iskolamesternél és városbírónál van viszont a szentírásból Izaiás próféta könyve (*den Tesaiam propheten*), amelyet 1 dénárfonta értékel (II/2, 82). Rákosi Mátyás soproni magyar pap 1541. évi végrendeletében (II/2, 166) Steiner Lipót pátriciusnak hagy egy német postillát (*mein deutsch postill*), Demeter esztergomi deáktól kölcsönvett 15 könyvet csak sommásan nevezi meg.

24. Tételszerűen soroltuk fel e fejlődési szakasz soproni könyvműveltségére vonatkozó adatokat, hogy érzékeltethessük, hogyan nő meg az előző szakaszhoz képest szinte ugrásszerűen az irodalmi kéziratok, könyvek, nyomtatványok száma. Felsorolásunkból hiányzanak többek között a Szentlélek templomban külön helyiségben elhelyezett papi könyvtár<sup>190</sup> és a ferences kolostor könyvei, a polgárok és papok lutheránus könyvei, amelyeket az 1524. évi vizsgálat után a városi hóhér a Fötéren (ma: Beloiannisz tér) ünnepélyesen elégetett; a mai ujságok elődei, a röplapok, amelyeket Schwartzentaler Kristóf volt nótárius 1523. évi közlése szerint a soproni vásárokon is árultak; a nyomtatott kalendáriumok, amelyek a naptáron kívül szövegeket is közöltek, amint ezt a Sopronban talált, reneszánsz díszítésű 1509. évi nürnbergi kalendárium<sup>191</sup> is mutatja.

A könyvek között még többségben vannak az egyházi, teológiai vonatkozásúak (domonkos, ferences szerzőktől), de találunk jogtudományi, történet-tudományi, szépirodalmi és nyelvészeti könyveket is. Adatokat kapunk a

187 E könyveket Schwartz Balázsnak Imre nevű testvére kapja, azonban csak a „*Sermones*” maradtak meg az ev. gyülekezet könyvtárában (vö. Németh i. h.). Az utóbbi könyvet Steuber András soproni javadalmas pap (1521—1539.) vette meg és ajándékozta Laindel Bernát soproni javadalmas papnak (1513—1541.), amint ez az elülső fatábla belső oldalának szüette boríttólappján olvasható: *Dominus Andreas: dedit Dominus Bernhardus* ('András úr adta Bernát úrnak'). A hátulsó fatábla belső oldalán ez a bejegyzés áll: *Wolff*.

188 XV. századi fatáblás bőrkötésben az ev. gyülekezet könyvtárában.

189 Teljes címe: *Sermones fratris Antonij de Bitonto ordinis fratrum minorum de obseruantia super epistolas dominicales per totum annum. Et super epistolas quadragesimales*. Kiadásai 1496-tól (Frankfurt, Strassburg).

190 E könyvtárat különösen a soproni származású Slapan György városplébános (1473—1500.) fejlesztette, részben soproni polgárok adományaival (vö. Házi i. m. 27).

191 Vö. Mollay: SSz. 1962, 307 (a naptár hasonmása a 304. és a 305. lap között).

könyvkölcsönzéséről, a polgárok olvasási kedvéről, a könyvek áráról, megbecsüléséről stb. További kutatás feladata lesz annak megállapítása, milyen műveltséget közvetítettek ezek a könyvek tulajdonosaiknak. A mi témánk szempontjából kiemeljük 1481-ből Spechtshart Hugo „Speculum grammaticae” című latin nyelvtanát, amely az előző fejlődési szakasznál megismert Doctrinale nyelvi normáját követte, azaz az akkor valóban élő, beszélt középlatin nyelv tankönyve volt. Még nem tudjuk, mikor került Sopronba Laurentius Valla (1407–1465.) olasz humanista „Opus elegantiarum linguae latinae” (Velençe, 1496) című művének egyik kiadása<sup>192</sup>, amely a humanisták Doctrinale-ellenes küzdelmének kezdetén jelent meg (a bécsi egyetemen 1499-ben törlik Alexander de Villa-Dei Doctrinaleját a hivatalos tankönyvek sorából), az elsősorban Cicerot követő, az ő stílusát követelő humanista latinság érvényesülése a XVI. század első évtizedeire esik. Valla az első, aki barbárnak minősíti a korabeli beszélt és írt latin nyelvet, amelynek nem klasszikus és nem latin elemeivel szemben a klasszikus elemek visszaállítását követeli. Még nem ismerjük részleteiben a magyar királyi és a német császári kancellária tudatos humanizmusának hatását a soproni írásbeliségre, csupán néhány példával érzékeltetjük, mikor és hogyan szüremkednek be humanista hatások a soproni városi kancellária latinságába. 1549-ig Sopronban még nem győz a humanista latinság, de mindjobban érvényesül a „barbár” latinság mellett. Ezáltal a latin írásbeliség maga is megoszlik: a beszélt latin nyelvhez közelebb álló, de mindinkább lenézett „barbár” latinság mellett alakul az elegáns, előkelő, humanista latinság. A soproni közjegyzők, köztük a fentebb nem tárgyalt Peck Kristóf városplébános (1514–1524.) és császári palotagróf, saját szóhasználatuk szerint „*imperiali auctoritate*”, azaz egyszerűen ’uralkodói felhatalmazással’ működnek, a városi kancellária az 1510-es évektől kezdve már „*a consilio cesaree maiestatis*”, azaz ’a cézári felség tanácsától’ kapott „*cesareas litteras*”, azaz ’cézári okleveleket’ emleget (SoprOkI. I/6, 350, 276). Amikor a városi kancellária szóhasználatában az *imperator*ból *cesar* lesz, ugyanakkor a végrendeleteket már nem „*in consilio*”, azaz ’a tanácsban’ (utolsó adat 1517-ből) mutatják be (I/6, 345), hanem „*coram consulatu*”, azaz ’a konzulok testülete előtt’, sőt még gyakrabban „*in senatu Soproniensi*”, azaz ’a soproni szenátusban’ (II/1, 317; II/6, 289; I/7, 179, 230, 422)! A belső tanács tagjai most már nem egyszerűen csak ’esküdt polgárok’ (*iurati cives*), röviden ’esküdtek’ (*iurati*), hanem *consules* ’konzulok’, még inkább *senatores* ’szénátorok’ (II/1, 352; 1534. évi adójegyzék). Nagyon jellemző ebből a szempontból két megbízólevél 1528-ból. Az elsőben „*Nos Michael Yban magister civium, Paulus Sütznier iudex et universi senatores iurati libere civitatis Soproniensis*” a város képviselőivel bízzák meg „*Casparem Kolb conconsulem nostrum iuratum*”, azaz ’esküdt konzultársunkat’ egy peres ügyben (I/7, 316); a másikban pedig két konzultársuk ugyanezzel a szövegezéssel kap felhatalmazást Sopronnak Nagyszombat (ma:Trnovo Szlovákiában) város ellen a tárnoki ítélőszéken érvényes ülésrend miatt folyó perére, de az alperes város vezetőségét már csak így nevezi meg: „*iudicem ac cives iuratos libere civitatis Thirnauiensis*” (I/7, 305). A május 4-én írt levél keltezése is tanulságos: „*in festo divi Floriani martyris*”. A kánonjog szerint ugyanis a szentté avatottnak a *Sanctus* ’szent’ cím járt, a klasszikus latin *divus* ’isteni’ címet a római császárkorban a haláluk után is istenített császárok, például Julius Caesar kapták meg. Mindez még tanulságosabb, ha tudjuk, hogy az előbbi ügyben a soproni

192 Először 1466-ban jelent meg.



tanács ugyancsak május 4-én levelet írt Báthori András királyi tárnokmesterhez: e levélből azonban hiányzik minden említett humanista szó, a tanács magát is, megbízottait is szerényen csak *iurati cives*-nek mondja, a keltezés pedig a kánonjognak megfelelő: „in festo *Sancti Floriani* martyris” (I/7, 304). Vitathatatlan, hogy a stílári különbségek mögött tudatos állásfoglalás húzódik meg! 1529-ben pedig már a soproni papok testvérelete szerint is az ispotály Szt. Erzsébet templomának plébánosa egyszer „hospitalis ecclesie plebanus”, egyszer pedig „hospitalis basilice, *dive* videlicet Elizabeth ... plebanus”, az itt épült kápolna sem „capella”, hanem „hospitalis basilice sacella” (I/7, 374). Mindezek a törekvések fokozott mértékben találkoznak e fejlődési szakasz utolsó nótáriusának, Rosenkrantz Farkasnak írásaiban, így például 1543. okt. 30-i levelében: a *consules* 'tanácsos' szón kívül még a *bellum* 'háboru' (a „barbár” *guerra* helyett), a *viri bellici* 'katonák' (*gentes armati*), a cicerói *procrastinatio* 'halasztás, haladék' (a *relaxare* ige helyett) stb. fordulnak elő (MZsOkI. V/2, 409). Az 1510–1549-ig terjedő időben a humanista latinság Sopronban is hódít.


25. A humanizmus soproni térhódítása 1510–1549-ig azzal is összefügg, hogy a város római vonatkozásai éppen ebben az időben foglalkoztatják egyre élénkebben a humanistákat. Mátyás király két híres olasz humanistája, Antonius de Bonfinis (1427–1503.) és Petrus Ransanus (1420–1492.) humanista elgondolás szerint „rómaisított” magyar történetükben már felhasználták Sopronnak a „*Descriptio Europae Orientalis*” (Kelet-Európa leírása) XIV. századi kézírataiban szereplő *Simpronum* ~ *Simpronium* névét<sup>193</sup>; ezt az akkor előkelő római eredet bizonyítása céljából *Sempronium*-ra javították, hogy a város eredetét a Semproniosok híres római nemzetségére vihessék vissza. E névalakot azonban szerintük csak a 'tudósok' (*doctiores*), azaz a humanisták használják, a „nép” (*vulgus*), azaz mindenki, aki nem humanista, a *Sempronia* változatot ismeri. E véleményt veszik át a XVI. századi humanisták is, mint például az ugyancsak híres Joannes Aventinus (1477–1534.) bajor történetíró, a bécsi Joannes Cuspinianus (1473–1529.), Miksa császár udvari történetírója, az ugyancsak bécsi Wolfgangus Lazius (1514–1565.) egyetemi tanár stb. Mindkét nevezetes bécsi humanista járt Sopronban: az első mint Miksa császár követe, a második mint római régiségek, különösen feliratok gyűjtője. Aventinus 1517-ben másolta le a XI. századi Nieder-Alteich-i Évkönyvek azóta elveszett kéziratát, a XI. századi magyar történelem egyik fontos forrását: másolatában az 1065. évnél szerepel egy város, „*quae Deserta civitas nuncupatur*” (amelyet *Deserta civitas*-nak neveznek'). Aventinus az első, aki ezt az adatot Sopronra vonatkoztatta, Sopron német *Ödenburg* neve latin fordításának fogva fel. Bár Aventinus másolatának s idézett adatának nyelvi hitele kétséges, a mai napig szerepet játszik Sopron német nevének, korai történetének, különösen pedig a nyugat-magyarországi német kontinuitás irodalmában. Az eredeti kéziratban egészen bizonyosan nem állt a *Deserta civitas* kitétel. Ez tipikusan humanista, itt tehát Aventinustól származó magyarázata az *Ödenburg* névnek. Cuspinianus, aki 1514–1526. években többször is járt Sopronban, nem ismerte az Évkönyveket, a nevet mégis így magyarázza: „*quasi dicas desertum burgum*”. Lazius

193 Ez a névalak a XI. századi, Sopronon is keresztül haladó kereszties hadak útját a XII. században tárgyaló krónikának francia *Cyperon* (olvasd: *szüpron*) adatából, ennek nyugat-európai kézírati hagyományozása folyamán keletkezett a *Cypron* ~ *Cipron* változatokból. Erre és a következőkre vö. Mollay, Karl: *Scarbantia, Ödenburg, Sopron. Siedlungsgeschichte und Ortsnamenkunde*. Bp., 1944.

pedig, aki 1541-ben a kilenc évvel korábban lebontott várarokmenti Boldogasszony templom kövei között 3 római feliratos követ talált, ezt írja: „si latine reddas, *deserta ciuitas uocata est*”. Aventinus még nem kísérli meg az *Ödenburg* név humanista 'puszta város' értelmezésének történeti magyarázatát, pedig ő adta ki elsőnek nyomtatásban azt a 859. évi oklevelet, amelynek *Odinburch* adatát a XIX. századtól kezdve sokan — minden bizonyítás nélkül — Sopronra vonatkoztatták. Cuspinianus a német név keletkezésénél III. Henrik német császár 1044. évi hadjáratára gondol, Lazius pedig már Nagy Károlynak a nyugat-magyarországi avarok ellen vezetett 791. évi hadjáratát is figyelembe veszi. Aventinus nem magyarázza városunk humanista *Sempronium* és magyar *Sopron* nevét. Cuspinianus a „római” *Sempronium* nevet tartja az eredetinek, „quod hodie corrupte *Suppronium* appellatur” (amelyet ma romlott formában Sopronnak neveznek); Lazius szerint viszont a magyar *Sopron*, latinosan *Sopronium* a *Sempronium* névtől független, de ugyancsak római eredetű: az eredeti név *Apronianum*, amelyet *Apronianus* „pannoniai” kormányzó nevéből magyaráz, aki persze csak Róma város egyik IV. századi prefektusa volt. A különböző történeti és névmagyarázatok problematikája akkor vált teljessé, amikor Lazius öt évvel soproni tartózkodása után „*Vienna Austriae*” (Basel, 1546) című, majd „*Commentariorum Reipub. Romanae, illius in exteris prouinciis, bello acquisitis, constitutae, libri duodecim*” (Basel, 1550, 1141–45) című hatalmas munkájában nemcsak a Sopronban, Harkán, Szombathelyen talált, soproni vonatkozású római feliratokat, hanem a római *Scarbantia*-ra vonatkozó görög (Ptolemaeus) és római (*Itinerarium Antoni*) forrásokot is közzétette, eredményeit pedig „*Regni Francorum orientalis sive Austriae ad Danubium alterius Descriptio*” című híres térképén értékesítette. Ezek alapján a római *Scarbantia* azonosítására három lehetőséget állapított meg: Sopront, Csepreget és Körmentet. Lazius ezzel olyan kérdést vetett fel, amelyet végérvényesen csak 1911-ben döntött el, még pedig Sopron javára a helytörténeti kutatás. A humanisták ezáltal megalapították a soproni helytörténeti kutatást. Még nem tudjuk, hogy Sopronban mikor szereztek ezekről az eredményekről tudomást, Ferdinánd bécsi kancelláriája mindenesetre 1526-tól kezdve már „*iudici ac consulibus civitatis Semproniensis*” (SoprOkl. I/7, 217, 241) küldi okleveleit. Következő lépésként már soproni humanisták is bekapcsolódnak e helytörténeti munkába. Ez azonban már a soproni írásbeliség megszólásának utolsó szakaszában (1550–1631.) megy végbe. Az itt tárgyalt második szakasz (1451–1549.) a humanizmus teljes befogadására érett értelmiségi réteget, író-olvasó polgárságot, három tanerős latin iskolát eredményezett.



# Helytörténet-írásunk időszerű kérdései



## Hozzászólás Mollay Károly: Helyrajzi neveink védelme c. tanulmányához

A SSz. legeslegelső számában, az 58—68. lapokon „A soproni utcanevek történetéhez” címmel cikkem jelent meg, amelyben írtam: „Az utcák elnevezése mennyi körültekintést, hány szempont figyelembe vételét kívánja!” A cikk befejezése: „A hagyomány tisztelete, nagy helyismeret, történeti tudás, nyelvérzék kell ... az utcanevek helyes kiválasztásához.” E tekintetben az azóta eltelt 30 év alatt azonban több helytelen elnevezést tapasztalhattunk, éppen ezért szívesen fogadtam Mollay cikkét, és annak megállapításait, kívánalmait — bizonyos módosításokkal — magamévá is teszem. Nagyon helyesnek tartanám, ha a város a műemléki és természetvédelmi bizottságok mellett történészek és nyelvészek bevonásával az utcanevekre felügyelő bizottságot is alakítana.

Mollay javaslatait azon ponton magam is szívesen elfogadom, ahol a még meglévő, hagyományokon alapuló elnevezéseink védelméről van szó, még akkor is, ha az Új utca egyik legöregebb utcánk, vagy az Újteleki utca már régen nem a frissebb városrészek egyike. Az utcanév nem azért van, hogy csak *neve* legyen utcának vagy térnek, legtöbb esetben funkciója is van, ez a funkció változik a századokon át, akként változik esetleg az utca elnevezése is. Nézetem Mollayval szemben az, hogy az újabb, jelenleg is megfelelő funkciós nevet ne változtassuk vissza. Példával is szolgálok. A mai Templom utca a középkorban a Mészáros utca néven ismeretes, de ez a mesterség kikopott onnan, és már a 17. század végén új név jelentkezik, Pék utca (Baekergasse); a 18. század vége felé egyelőre még csak a házior mögött, de eddigi alakjánál jelentékenyebb formában felépült a mai ev. templom. A nyelvhasználat az Imaház utcára változott át, míg a megyeház felépülése után ez a jelentékeny épület határozza meg az utcának arra tartó részét Megyeháza utcára. Visszaváltunk tehát a Mészáros utcára? Akkor, amikor az utcanév ma a Templom elnevezéssel, két templom is lévén a házai közt, funkcióját híven teljesíti. A Torna utca valaha nemcsak jelentéktelen köz volt, hanem a benne nyíltan folydogáló patakocská miatt erősen bűzös is, amiért *gúnyosan* Rozmaring utcácskának hívták, rendes neve nem is volt addig, amíg a Lenin körúton állt sarokházon meg nem jelent Heckenast kalaposmester feltűnő, nagy és jelenleg a múzeumban látható cégére két fejfedővel. Attól fogva Kalapos köznek hívták az utcácskát; 1870 körül beboltolták a patakot és a közelben levő, de akkoriban még eléggé eldugott Paprétén álló tornacsarnokra emlékezve, az utcát Torna utcának nevezték el. Még diákkoromban volt az egykori nagy Lederer sarokházon egy bádogtábla, valamiféle hirdetmény gyors hajtásról vagy efféléről, amely *Tornász* utcának hívtá az utcát, ahogy Mollay kívánja a visszaválttatását. De hát ha mindenáron a történelem talajára építünk, akkor tulajdonképpen a Kalapos közre kellene visszakoznunk.

Az én javaslatom az volna, hogy kirívó eseteket nem számítva, ami megvan, ne

bolygassuk meg. Ami a belső részekbe nem illik bele, ott olyan módon változtassunk, hogy az *általános* érzésnek ne essék fájdalmára. Mindannyian fejet hajtunk a szabadság vértanújának emléke előtt, de nevéől helyesebb lett volna valamely ligetet, vagy Lőver alji utcát elnevezni, mégpedig a nekem kedves gondolat szerint, hogy a szabadság hőseinek és vértanúinak panteonszerűen egy csoportban szerepeljen a neve, akár a mi aradi vértanúinknak is. Azokban az utcákban, amelyeknek valaha funkciójuk folytán régebben más neve volt, egy-egy emléktábla figyelmeztessen rá, hogy valaha az volt a Sópiac, vagy a mészárosok, később pékek utcája, netán hogy az elején ötvös, vagy kalapos lakott. Ha a Gazda utca nevét visszaállítjuk Wieden-re, akkor is a már 1937-ben javasolt Wiedeni utcát ajánlanám magyarázó emléktáblával, mert a történet ennyire mélyen hatoló ismerői kevesen vannak, más nem igazodik el a rejtélyes néven.

Mikor kezdődött az utcák nagy vagy nagynak vélt emberek nevéől való elke-resztelése, azt hiszem, eldöntetlen kérdés. A Mindenés Gyűjtemény 1790. évfolyamának IV. kötetében a 211. lapon arról van szó, hogy az 1769-es angliai Shakespeare ünnepek nyomán az egész birodalomban neveztek el utcát a költőről, Sopronban 1861-től 1900-ig csak módjával.

Itt a funkció volt a *főszempont*, *eredetileg* a mai Kossuth út is nevével jelezte, hogy a Déli pályaudvarra visz, a mai Állomás utca újabban szintén ilyen funkciós utca, míg a Köztársaság utcát épülése idején Győri vasút utcának nevezték, csak később Erzsébet utcának. A Lackner Kristóf utcát eredetileg Ferenc Józsefnek, a Várkerületet Erzsébet királynéről Erzsébet körútnak, a Mátyás király utcát épülésekor Baross utcának akarták *hivatalosan* elnevezni, a Magyar utcát a millenáris polgármesterről, Gebhardt Józsefről. Fontos ilyen esetekben, hogy pillanatnyi lelkese-dés ne irányítsa az utcák elnevezőit. Éppen azért célszerű volna az egykori határozat felélesztése is, hogy *élő* emberről sem utcát nem szabad elnevezni, sem pedig valami-féle intézményt.

Mollay is tudatában van annak, hogy ez a tömeges névváltoztatás elég költséges, hiszen nemcsak arról van szó, hogy a telekkönyvekben átírják az utcaneveket, de tömérdek utcajelző táblát és házszámot kell csináltatni. Hiszem, a fáradságot és költséget nyilván jelentékenyen csökkenti az emléktábla, amellet, hogy többet is fog mondani a hagyományt tisztelőknek és vendégeinknek egyaránt.

Csatkai Endre





## HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

### A Fertő tó megmentése

Az „Oesterreichische Wasserwirtschaft” 1967. évi 7/8. számában jelent meg Dipl. Ing. F. Kopf. „Die Rettung des Neusiedler Sees” c. tanulmánya. A Fertő tó oszt-rák részének rendezésével foglalkozó Neusiedler See Planungsgesellschaft, valamint a burgenlandi tartományi kormány megbízásából Kopf felmérte a Fertőt, a tavon keresztül 22 kereszt-szelvényt vett fel, megszerkesztette az iszapfelszín és a szilárd altalaj szintvonalas térképét, aminek alapján meg tudta állapítani a területi, továbbá a víz és iszap köbtartalmi diagrammjaikat. Ezek segítségével fel tudta állítani a tó víz-háztartásának mérlegét. Kopf tanulmányában 3 kérdésre kíván feleletet adni:

1. Fenyegeti-e veszély a tó fennmaradását?
2. Erdemes-e a tavat megmenteni?
3. Hogyan lehet a veszélyt elhárítani?

1. A veszélyt a vízmérleg jelzi. Ennek pozitív tényezői:

Zo= a felszíni hozzáfolyások, (Vulka)  
 Zu= a felszín alatti hozzáfolyások.  
 Ns= a tó felületére eső csapadék.

Ezzel szemben *negatív* tényezők:

V= a párolgási veszteség,  
 Ao= a Fertő-széli zsilipen távozó vízmennyiség,  
 Au= a földalatti elszívárgás.

Az állandó vízszint feltétele a *pozitív* és a *negatív* tényezők egyenlősége.

Ha a pozitív tényezők túlhaladják a negatív tényezőket, akkor vízszintnövekedés, áradás következik, ha viszont a veszteségek a túlnyomóak, akkor a vízszint apad, ami a tó kiszáradását okozza.

Az egyensúlyi egyenlet segítségével Kopf kiszámította a tó elméleti vízállásának havi középértékeit az 1955-1964 időközre.

A számításnál igénybe vette a tó-fel-mérés adta területi és köbtartalmi diagrammokat. A kapott havi közepes víz-állásokat rakta fel grafikonban. Az így szerkesztett grafikon meglepő hasonlóságot árult el a tényleges vízállások diagrammjával, ami azt igazolta, hogy a vízmérleg egyes tagjai megközelítik a tényleges értékeket. Ezek után hozzá lehetett fogni a Fertő-széli zsilip szerepének tisztázásához. A sok évi tapasztalat szerint a zsilipen leengedett vízmennyiség átlagban évi 20 millió m<sup>3</sup>. (Mió m<sup>3</sup>) A területi diagramm szerint a 283 km<sup>2</sup>-nyi vízfelülethez 115,56 m A. f. magasság és 265 Mió m<sup>3</sup> vízköbtartalom tartozik.

Mivel a közepes vízszint az 1930—1960 közötti időben 114,98 m A. f. volt, ebből az következik, hogy a zsilipen történt állandó 20 Mió m<sup>3</sup> évi vízlebecsátás miatt a tó közepes vízszintje 115,56 m-ről 114,98 m-re, tehát 58 cm-rel apadt és a vízköbtartalom 265 Mió m<sup>3</sup>-ről 129 Mió m<sup>3</sup>-re csökkent. A<sub>0</sub>= 10 Mió m<sup>3</sup>/év, tehát

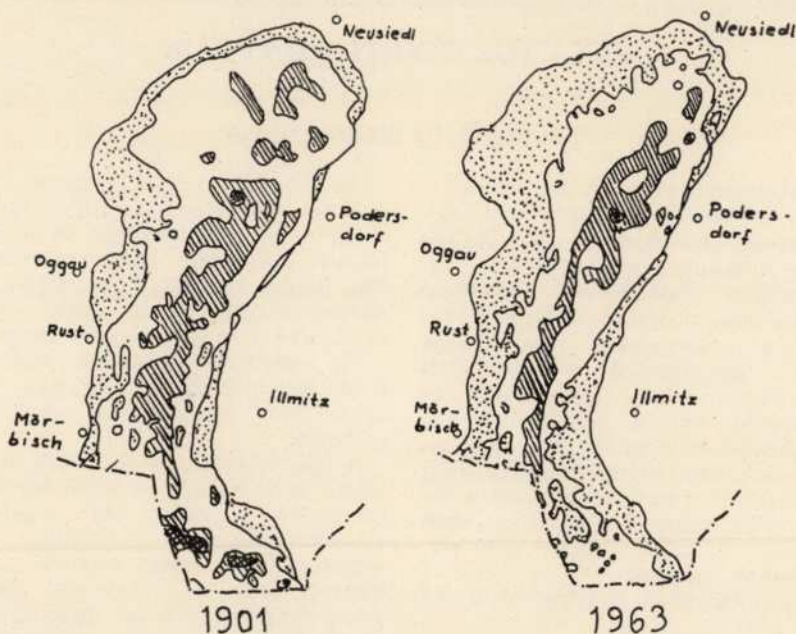
fele mennyiségű vízlebotcsátás esetén a víztükör felülete 250 km<sup>2</sup>, a vízszint 115,42 m, a vízköbtartalom 223 Mió m<sup>3</sup>. A víztükör emelése 10 Mió m<sup>3</sup>/év vízkivétel esetén 115,42 — 114,69 = 44 cm.

Az a körülmény, hogy évi 20 millió m<sup>3</sup> vízkivétel 58 cm-rel süllyesztette le a vízszintet, mutatja, mennyire érzékeny a rendkívül sekély tó a vízháztartásába való beavatkozás iránt. Ez a felismerés érlelte azt a gondolatot, hogy meg kell alkotni a zsilip kezelési utasítását. Kopf

3. ha a 670 mm-nél több és a vízszint a 115,20 m meghaladja:

Árvíz esetére külön megállapodás érvényes.

A fenti kezelési utasítást a magyar-osztrák vízügyi bizottság 1965. január 1-én léptette életbe. Ettől az utasítástól a víztükörnek 115,40 m-re, azaz kb. 40 cm-rel való emelése és az ingadozási amplitudónak felére való csökkentése várható. (114,90 — 115,60 m. A. f.)



Az 1901. és 1963. évi felmérés összehasonlítása

vizsgálatai során arra az eredményre jutott, hogy az évi középvízállások grafikonja hasonló menetű azzal a grafikonnal, amely a vizsgált év és az előző 6 év átlagos évi csapadékmennyiséget tünteti fel. Fentiek figyelembe vételével készült el a Fertő-széli zsilip kezelési utasítása, amely szerint a tóból csak akkor szabad a vizet leengedni, ha az Apetlon (Mosonbárfalu)-ban mért utolsó 3 évi átlagos csapadékmennyiség

1. 570 mm-nél kevesebb és a vízszint a 115,50 m-t meghaladja,
2. ha a csapadék 570 és 670 mm közötti és a vízszint a 115,40-m-t meghaladja.

Az utóbbi 3 csapadékdús év nem tette lehetővé a kezelési szabályzat eredményeinek vizsgálatát.

Kétségtelennek látszik, hogy a nádterület századforduló óta bekövetkezett feltűnő növekedésének a víztükör süllyedése az okozója. A helyzet tisztázása végett a győri Vízügyi Igazgatóság átadta az osztrák delegációnak az 1901. évi tőfelmérés összes adatait. Ezek alapján az osztrákok elkészítették az 1901. évi állapotra a szintvonalas térképet, valamint a területi és a köbtartalmi diagramokat. Így az 1901. évi állapot összehasonlítható volt az 1963. évivel.

A pontozott területek a náddal borított felületeket, a sraffozott területek a tó fenekének 114,00 m A. f. szintnél mélyebb részeit jelölik.

A két térkép összehasonítása minden-

nél meggyőzőbben mutatja a szabad víztükör katasztrófális sorvadását. A tó déli részén voltak a legnagyobb vízmélységek, ahol ma csak csekély vízmélységek, de legnagyobb nádszigetek találhatók.

Az alábbi táblázat rögzíti az osztrák Fertő-rész változásait 1901-től 1963-ig:

Tárgy	Mérték egység	1901	1963	Változás abszolút értékben + —	+ — %-ban
Vízkőbtartalom 115,00 m A. f. vízszintnél	Mió m <sup>3</sup>	187	119	— 68	— 46
Vízfelület 115,00 A. f. vízszintnél	km <sup>2</sup>	231	175	— 56	— 24
Szabad vízfelület	km <sup>2</sup>	180	124	— 56	— 31
Nádfelület	km <sup>2</sup>	50	106	+ 56	+112
Vízkőbtartalom közepes víz-állásnál éspedig 115.60 m (1901), 114.98 m. (1963)	Mió m <sup>3</sup>	360	119	—241	— 67
Vízfelület mint előbb	km <sup>2</sup>	238	175	— 63	— 28
Közepes vízmélység mint előbb	cm	81	68	— 23	— 28
Legnagyobb vízmélység mint előbb	cm	190	131	— 59	— 31

A közepes vízfelület beleér a nádövezetbe és nem azonos a nádmentes szabad vízfelülettel.

A közepes víztükörnek 60 cm-rel való apasztása és a nádövezetnek terjedése folytán a tó 1901 óta vízkőbtartalmának 2/3 részét veszítette el. Ha ez a folyamat ugyanazzal a sebességgel folytatódik, akkor 2100-ban nem lesz már szabad víztükör a Fertőn. A nádövezet évenként 8m-rel terjedt a tó közepe felé, a szabad víztükör pedig évenként 1 km<sup>2</sup>-rel csökkent. Kopf a Fertő tó vésszes betegségének diagnózisát a következőképpen foglalja össze:

a. A Hanságnak a múlt században történt szabályozásával elvonták a Fertőtől a Hanságba torkolt árvizet.

b. A hansági 1. sz. főcsatorna építésével, valamint a Fertő 1901—1911. évi megcspolásával és az állandó vízkivételrel a közepes víztükört kb. 60 cm-rel apasztották és a vízkőbtartalmat a felére csökkentették.

c. Ezekkel az intézkedésekkel megteremtették a náderdő befelé való növekedéséhez szükséges optimális vízmélységet, ezért a nádövezet 1901 óta megkészsereződött.

2. A 2. kérdésre, hogy érdemes-e a tavat megmenteni, Kopf felsorolja, mi a jelentősége a tó fennmaradásának a mezőgazdaság, a szőlőművelés, a nádgazdaság, a halászat, az idegenforgalom, az üdülés és a természetvédelem szempontjából. Idézi továbbá Dr. Mosernek 1868. évi jelentését a tó teljes kiszáradásától: „megszűnt a halászat és a jövedelmező nádgazdaság, helyébe silány kaszáló és problematikus mezőgazdaság lépett. A megmaradt iszapos ingoványokon kívül komoly veszélyt és súlyos ártalmat jelentettek a szél

által felkavart vastag szíkes porfelhők.”

3. A 3. kérdés, hogyan lehet a veszélyt elhárítani? Erre Kopf 3 lehetőséget ad meg:

- a. A Fertő-széli zsilip kezelési utasítása útján a közepes víztükröt kb. 40 cm-rel emelni és ezzel a nádövezet terjedését lassítani, sőt esetleg megállítani lehet.
- b. Víz hozzávezetésével a Lajtából és a Rábából.
- c. Gát építésével a Fertőn Mörbisch (Meggyes) és Illmitz között.

Kopf az 1963. évi tőfelmérés során megállapította, hogy a tómedence 64%-a víz és 36%-a iszap. Az iszap mozgásának meghatározása céljából vizsgálat tárgyává tette az állandó áramlásokat és a szél okozta vízmozgásokat, ezeket térképen ábrázolta. Időközben Schroll és Marhofer egy. tanárok kutató intézete izotópok segítségével megállapította a földalatti elfolyások mennyiségét is. (Au)

Ezek figyelembe vételével a vízmérleg egyenlete úgy alakul 115.40 m vízszintnél, hogy  $Z_0 = 67$ ,  $Z_u = 24$ ,  $N_s = 149$ ,  $V = 223$ ,  $A_0 = 10$ ,  $A_u = 7$ , valamennyi  $Mi^3$ -ben. A pozitív és a negatív tényezők összege 0.

Ezt az egyenletet azonban még ki kell egészíteni a magyar területre vonatkozó adatokkal. (A magyar Fertő-rész topografikus femérését a győri Vízügyi Igazgatóság a közelmúltban végezte el.)

Kopf szerint a végzett vizsgálatok egyértelműen tisztázták a Fertő tó betegségeinek okait, a diagnózis helyességéhez kétely nem férhet, és a terápia részére világos és célravezető utak állnak most már rendelkezésre. A tó megmentése érdekében az első lépést továbbiaknak kell követniük, hogy a tó páratlan szépséget még sok generáció élvezhesse. Ezzel a kívánsággal fejezi be Kopf rendkívül alapos tanulmányait.

Boronkai Pál

## Adalékok a soproni barokk művészethez

### I.

A 18. század első negyedét, legalábbis az első két évtizedet, sok baj jellemzi. 1704-től fogva mintegy 1710-ig állandóan veszélyeztetik portyázó kuruc csapatok a város éltető elemét, a szőlőművelést. 1705 karácsonykor Bottyán mintegy két hétig ostromolja a várost, nagy tűzkárokat okozva. 1713-ban pestis tizedeli a lakosságot. Erthető, hogy művészeti életről alig beszélhetünk.

Mégis gyakori a hagyatéki leltárakban a festmény, főleg az arckép. Lehetséges, hogy az állomány zöme még a korábbi időkből származik. Lehet, hogy vándorfestőket foglalkoztattak; az is lehet, hogy leszállítva az igényeket, a korszak (1700–1725) csak jelentéktelen munkákról ismert helyi festőit foglalkoztatták. Ezekről pedig különösen sokat nem várhatunk, főleg a város részéről érkezett megbízások semmitmondók.

Ude Kristóf, aki 1732-ben halt meg, már 1686-tól fogva serénykedik a városban. 1689-ben a líceum diákjainak színelőadására díszleteket fest, 1693-ban 37 zsákot jelöl meg a város címerével, majd a városházán rácsot, ablakkeretet és vasajtót fest, a második negyed dobját. 1700-ban a városházán őrzött római sírkő betűit színezi, 1715-ben a vásári zászlót festi. Magán megbízásról is tudunk. Ugyanis 1699-ben Ude bepanaszolja Despoth Imrét a tanácsnál, hogy egy bizonyos képet másolatott vele 5 forintért, de a rendelő nem akarja kifizetni. A városi bíróság kötelezi a rendelőt, hogy fizesse meg a másolat árát, mert ha nem, Ude szabadon eladhatja a másolatot. Despoth Imre azonban kifizette inkább az 5 ft-ot.<sup>1</sup>

Az 1699-ben elhunyt Hueber Joáchim Jakab festő fiát, Pált csak név szerint

<sup>1</sup> Gamauf kivonatai az ev. egyházközség számadáskönyveiből (OSZK): 1689, (díszletek, 1693, (Eck epitáfium, 116 ft.). Városi számadáskönyvek: 1636 7. 15 ft-os munka. 1693, 104. lap, a zászok festése. 1697. 92. lap. A második negyed dobjának festése. 1700. 110. és 112. lap. Ablakkeret és vasajtó festése a városházán; a római sírkő betűinek és a vásári zászló festése. 1712/14. A városháza építésénél a 10. számú elismervény 23 ft-ról. A Despoth-ügy a Tjk. 1699. évi Tjk. 1699. évi Tjk. 472. lapon.



ismerjük, 1735-ben a Templom utca 8-as számú ház egykori elődjében lakott. Unokatestvére, Steiner Abrahám innen Kőszegre került festőnek.<sup>2</sup>

Végül a 18. század első negyedének harmadik állandó soproni lakos festője *Fragner* (Fragér) Tamás. Róla többet tudunk. Úgy látszik, falfestéshez is értett: 1697-ben a Tűztorony belső falát ékesíti. A napóra volt a különlegessége, ilyet készített 1697-ben a mai Lábas-házra, és a Generális-házra, a balfi fürdőházra meg éppen négyet. Nála is megvannak a szabványos hivatalos megbízatások: 1702-ben a Tűztoronyról földre zuhant sasmarat aranyozza, 1705-ben a harmincad ház előtt a zászlórudat festi, 1722-ben a Gensel-ház előtt a kutat vörösre színezi. (Ma a munkásszálló áll a helyén az Orsolya téren).<sup>3</sup> Több gyermeket kereszteltet a Szent Mihály templomban, ezek nemigen értek nagy kort. Széchenyi György gróf is dolgoztatta 1718-ban.<sup>4</sup> Egyébként, úgy látszik, eladósodott, elszegényedett. A városi bíróságon gyakran tettek ellene panaszt, hogy adósságait nem rendezi, 1717-ben valahol 3 ft-tal tartozott, 1716-ban egy bécsi, majd egy bécsújhelyi kereskedő sürgeti a pénzét. Frager bizonykodik a bíróságon, hogy ha majd tud, megfizet. 1702-ben még komája lett Leitner Szervác soproni szobrásznak, de a neki elzalogosított gyémántgyűrűjét és ezüst láncocskáját annak életében nem tudta visszaváltani, 1716-ban a szobrász veje a bíróság útján kapta csak meg a pénzt.<sup>5</sup>

Fragner 1727 októberében halt meg, Dobner Sebestyén ügyvéd házában, amely előtt öt évvel korábban a kutat festette az Orsolya téren. A hagyatékot az özvegy, Mária Erzsébet október 21-én vétette fel. Hát biz nem sok dolga akadt a leltározónak. Rossz puhafaasztal (becsára 2 ft.



A soproni kat. konvent udvarán  
levő freskó.  
Diebold K. felvétele 1930 körül

50 denár) három támlásszék (70 den.), négy szék támla nélkül (40 den.). Puhafából mennyezetes ágy kevés ágyneművel (maradt az özvegyé, nem értékelték), rossz szekrény (50 den.). Irópalc (1.50). Öreg zöld láda (1.75); másik öreg láda (70 den.). Öreg sörétes puska (3 ft.). Ovidius *Metamorphoses* c. könyve rézmetsetekkel (50 den.). Festéktörésre való kő kifolyóval (1 ft.), kisebb (40 den.). Fede-

<sup>2</sup> Hueber Jakabot legkorábban az 1679-es *Protocollum iudicialium* 203. lapján találtam említve, „Burger und Mahler”, tehát polgárjogot szerzett. 1699-ben „gewester Maller”, Tjk. 257. Unokaöccse, Steiner Abrahám 1711-ben lett nagykorú. Tjk. 69. lap. Mint községi festőt említ a Tjk. 1732-ben. (93. lap) és 1736-ban (23. lap).

<sup>3</sup> Számadáskönyvek. 1697. 107 és 110. lap, Gamauf kivonatai 1699-ből, XVIII. kötet. Városi számadáskönyvek. 1702. 92. lap. 1705. 63. Zászlórúd a harmincad-ház előtt. 1722. Kút a Gensel-háznál. Adósságai: *Acta dicasterialia* és *Diarium iudicialium*. 1712. 187. lap. 1716. 44. lap. 1717. 187. lap. 1719–20. 112. lap, 1726–28, 80. lap.

<sup>4</sup> Bártfai Szabó: A Széchenyi család története. I. 1911. 411. lap. „Az képiró Tamásnak adtam előre az horpácsi templomba készítenő munkájáért 20 ft.”

<sup>5</sup> A Szent Mihály templom anyakönyvi bejegyzése szerint a festő Leitner Szervác szobrász (tévesen Schleittnernek írva) lánykájának keresztapja tett. 1702. IX. 22.



A fertőrákosi kastély kápolnájának  
egykori oltárképe.  
Adorján A. felvétele

les ágy (1.50). Rossz, öreg ágyacska (40 den), még egy öreg rossz darab (50 den). Öreg skatulyában berlini (kék) festék? (30 den.). Öreg ecset, kis ezüst tányérka (Muschel), a kettő együtt 11 den., különböző ecsetek (25 den.). Egy pár inggomb (4 den.). Egy csomag rossz író toll (3 den). Igaz, tartozás csak a házbér volt, de így is mérhetetlen szegénységről tanúskodik a leltár. A festőt egyetlen ruhájában, fehérneműjében temethették el.<sup>6</sup>

6 Gerichts-Protokoll. 1726–1727. 481. lap.

7 Számadáskönyv. 1719. 24. számú bejegyzés.

8 Számadáskönyv. 123. tétel.

9 Tjk. 1703. 125. lap.

10 Tjk. 1718. 20. lap.

Nem sok vizet zavart a művészet dolgában Payr Joachim sem. A vásári zászló megfestésével jelentkezik 1719-ben. Két ízben is nősül, másodszer egy alaposan felvágott nyelvű Terézt emelt magához, aki sok dolgot adott a városi bíróságnak különböző becsületsértései révén. 1736-ban már meg is halt a festő, özvegye csak 1767-ben.<sup>7</sup>

Jelentékenyebbnek látszik Post vagy Past Gáspár működése és a városi vezetőség is láthatóan pártfogolja. 1722-ben elengedik az adóját, mert mint arcképfestő többnyire távol van a várostól, amúgy is csak kevéssel ezelőtt érkezett. 1725-ben megtartotta esküvőjét Foger Katával, tanúi Roth Simon toronyzenész és Patzel tanító voltak. De arcképfestő létére sem menekült a hagyományos feladattól: 1731-ben az új vásári zászlót vele festetik.<sup>8</sup>

Céhük nem volt a festőknek, mégis fel tudtak lépni a vándorfestők ellen azon a címen, hogy köreiket zavarják, így ők adófizetési kötelezettségeiknek nem tudnak eleget tenni. Így történt po. 1703-ban, amikor Ude és Frager panaszára Liebling Ferenc és Mollen József képeit elkobozta a város. Kiutasították Drentwett Jónást is, aki azonban kb. 25 év múlva mint Savojai Jenő volt udvari festője tért vissza és telepedett le, itt is halt meg 1736-ban, de valószínűleg magas kora miatt aligha festett már.<sup>9</sup> Hogy a védelem bizonyos fokig legális legyen, a városi tanács 1718-ban úgy dönt, hogy az arcképfestők kivételével, akik hamarosan tovább mennek, másfajta (unterschiedliche) képek készítői évi egy tallér fizetésére kötelezettek. Nehezményezte a tanács, hogy két öregebb festő, bizányára Ude és Frager, nem lett polgár. Valószínűleg a tallért fizették, sőt Hueber Pál önként jelentkezett, hogy ő is hajlandó, mint a többiek.<sup>10</sup>

A bekérezkedők ellen való egyik támadásból érdekes dolog derül ki arra nézve, hogy még az akadémiai rendszer után is akadnak festők, akik céhszerűen fogadtak és szabadítottak fel inast. 1716-ban

ugyanis Frager tagadta, hogy a tanácsnál hiteles felszabadító levéllel jelentkező August Márton segédként alkalmazható volna, mert a kismartoni Pock Lőrincnek semmiféle joga nem volt efféle felszabadításra. Pockról egyébként alig tudunk, gyaníthatólag rokona volt a bécsi nevezetes Pock Tóbiásnak, aki a Szent István dóm főoltárát festette. Úgy látszik, nagyobb összetűzésre került a sor az öreg soproni festő és a jövevény közt, mert a városi bíróság úgy ítélte, hogy Frager vagy vegye hitelesnek a felszabadítást, vagy annak módja szerint semmisítse meg, de mindkét fél tartózkodék a veszekedéstől.<sup>11</sup>

A 18. század második negyedébe tehát még belenyúlik az aránylag jelentéktelen piktorok élete és a század derekára többnyire hasonló képességűek váltják fel őket, de ideig-óráig jelentékeny művész is leadja a névjegyt egy-egy művel. A katolikus konvent 1734-ben Szép Bernát tehető város végrendelete folytán jelentékeny összeghez jut. A végrendelező ugyan vagyonát unokájának szánta, de nyilván számolt azzal a lehetőséggel, hogy örököse nem marad életben; erre az esetre hatalmas összeget hagyott a konvent számára a Szent Lélek templom tornyára szerelendő harangra, a domkosok és a Szent Mihály templom főoltárára. A lélekharangot a bécsűjhegyi Montell Jakab öntötte, de a Tűztoronyba került, hogy városzerte jobban lehessen hallani; a konvent a Szent Mihály templom főoltárára nézve Altomonte Mártonnál szerződött, de nem ő, hanem szintén nagynevű fia, Bertalan festette a nagy képet. Tárgya szerint 1739-ben igen időszerű festmény volt; ekkoriban folyt III. Károly szerencsétlen végű háborúja a törökkel: a képen szent Mihály hártja el a veszélyt a keresztény világ felől. A számadásban még az apa, Márton, neve szerepel, ugyanígy a régebbi irodalomban is.

Az apa ekkor már nagyon öreg volt, bár még dolgozott. András nevű fia, aki színházi díszletfestőképp ismeretes, tervezte a piacon álló Mária-szobrot; a jelenleg javításban lévő domborművek valóban festőre vallanak. Ugyancsak ennek az Altomontenak tulajdonítják a Szent



Altomonte Márton:  
Mária koronázása. Heiligenkreuz

János kápolna volt hatalmas oltárképét, Krisztus keresztelődjét, az eléggé rossz karban levő kép a Szent Mihály templom egyik oldalfalán függ, ahol a hajdani főoltárkép és Leicher Felix bécsi festőnek Szent Péter elhívását ábrázoló oltárképe is. A fertőrákosi kastélykápolna oltárképének van valamelyes köze Altomonte Mártonhoz, szabad másolata ugyanis Altomonte Márton Heiligenkreuzban levő egyik képének, amely Mária megkoronáztatását ábrázolja. A rákosi kép aránytalanul megnyúlt a másikhoz képest, lényegtelen eltérései vannak, po. Krisztus kéztartásában, de színezése olyan, mintha Altomonte dús színeit kilúgozták volna, erősen rajzos hatást kelt. Mivel a kápolnát magát Storno Ferenc festette ki az 1860-as években, régebben azt hittem, ez a kép az ő munkája és hogy a vérbeli barokk képet az ő korának színeket tagadó ízlése szerint hangolta át. De miután a képet eltávolították a kápolnából, sikerült a hátlapját is látnom, azon ezt a felírást találtam: Fritsch 1745. Ebben az évben halt meg Altomonte Márton, nincs kizárva, hogy a győri püspök nyaralója számára a képet valamely gyengébb kezű legénye ké-

<sup>11</sup> Acta dicasterialia. 16. lap.



Altomonte András: A szt. János templom egykori oltárképe a szt. Mihály templomban

szította el; lehet, hogy annak a Caetano di Rosa nevű és Bécs környékén is foglalkoztatott freskófestőnek volt segédje, aki a díszterem mennyezetfreskóját festette 1745-ben. Aurenhammer Hans, a bécsi Barockmuseum tudósa volt szíves számomra a *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien* 6. kötetéből kikeresni ennek a Fritsch Zsigmondnak ismert életrajzi adatait, melyek szerint bécsi lakosként kimutatható 1733/4-ben, 1737-ben és 1742-ben. 1748-ban hunyt el, 54 évet élt.

A kis jelentőségű helyi festők sorából meg kell említeni e második negyedben Schauer Mihály Eliást. 1730-ban már itt él, itt született ti. Izabella nevű leánya, aki maga is festőgépítő, egy vázlatkönyve a Liszt Ferenc Múzeumban van (+ 1776). Az apa 1741-ben nyilván a koronázási ünnepélyekre készített kivilágítható ké-

pekért kap a várostól 5 ft 4 krajcárt. 1742-től fogva a belvárosban lakik, mégpedig a két első évben a Templom utcai Pálovich-házban, amely később Dorfmeisternek és Schaller Istvánnak szállást adott, majd a Szent György utcában, az Uj utcában és végül a Templom utcában. Özvegye 1782-ben halt meg, végrendeletileg számos képet hagyott papjainak, orvosainak, ismerőseinek. Schauer 1735-ben tanít egy Klein Kristóf Sámuel nevű ifjút, ennek gyámja első részletként 10 császári ft-t ad neki azzal a meghagyással, hogy a szegődtetési szerződésre jegyezze fel. Kleint 1739-ben már a bécsi akadémián találjuk; további sorsa azonban ismeretlen.<sup>12</sup> Valamiféle dolga lehetett Sopronban a bécsi Strass Godofréd Gallusnak, aki Gáspár Egyed nevű fiát itt keresztelteti meg a Szent Mihály templomban 1738. szeptember 2-án.

Lohna Antal, akinek a nevét sokféleképp írják, így Lehnauernek is, 1756-ban halt meg, alighanem csak aranyozó lehetett. Dolgozott Kismartonban is.

1738-ban eddig ismeretlen festő működik itt, Bodenburg Keresztély, aki a valószínűleg francia eredetű Loran Miklós parókaesinálónál kosztolt, de házigazdájával összekülönbözött, otthagyta, mire az lefoglalta a képeit. A városi bíróság viszont úgy találta, hogy az a pénzüsszeg, aminek a fejében a foglalás történt, csekély, és visszaadta a képeket.<sup>13</sup>

Heidenberger György neve az Arany Oroszlán patika számadáskönyvéből már ismeretes ugyan, legújabb adatok kissé közelebb hozzák alakját, bár nem mutatják kedvezően be. Vagy tehetős ember lehetett, vagy nagyon könnyelmű. A katolikus konvent házában lakott; papi rokonai voltak, így kerülhetett oda. 1749-ben szerepel a bírósági jegyzőkönyvben mint a szomszédságban elhalt Brodmann Mária Anna hitelezője 200 ft-tal. Viszont 1752-ben a tanácsjegyzőkönyv szerint betegsége és rossz vagyoni viszonyai miatt adómentességet kap; valóban a patikában mint „Mahler in Convent haus”-nak felhalmozódott az adóssága 77 forintra, amelyet még 1753-ban munkájával 20 forintra csökkentett. Számlája egy részét

<sup>12</sup> Diarium Judiciarium. 1735. 73. lap.

<sup>13</sup> Diarium Iudicisairium 1738/1740. 13. lap.

rokona, Fronhofer János pap adósságához írták, ennek legkorábbi tétele 1747. Együttesen 1761-ben az egészet meg is fizették, ugyanakkor a festőről mint megboldogultról emlékezik a számadáskönyv. Azok a munkák, amelyekkel a festő a patikának fizetett, nem éppen jelentősek, egy céltábla (2 ft), „wegen gemahlenen Apotheken Seitten laad” (10ft); tán ezen az az ovális festmény értendő az orvosszentekkel, amely ebből a patikából került a Liszt Ferenc Múzeumba és a községi patika mintájára két oldalt helyezkedtek el. De tán szabad a konvent-ház udvari lépcsőfeljáratánál levő freskót is Heidelbergernek tulajdonítani, mivel ott lakott. Ahogy Dorfmeister első monográfiusa írta, már 1915-ben is eléggé kopott volt; 1925 táján felújították a freskót és többet ártottak vele mint használták.

Heidenberger életének tarka krónikájához tartozik az is, hogy 1751-ben csempészés miatt nyolc forintra ítélték, mely összeget a város számadáskönyvének tanúsága szerint meg is fizetett.<sup>14</sup>

Az a körülmény, hogy a 18. század kö-

zépén a Szent Mihály templomot újonnan rendezték be, nyilván nemcsak a hosszabb-rövidebb időre letelepedett festőkre gyakorolt vonzó hatást, tán a jobb osztrák festők művei közül is akadt az eddig ismerteken kívül jelenleg lappangó munka. A templomnak regotizálása alkalmával a barokk korabeli oltárokat és képeket tudvalevőleg elárverezték. Szétszóródtak. A kolostorok belső folyosóiról is számos jó barokk kép került újabban a helyi múzeumba, de többnyire nem könnyű meghatározni még a körüket sem, mert néha több mester hatását ismerhetjük fel. Azután szokásos volt korábban, hogy ha feltűnt valamely kép, azonnal az élete javát, majdnem négy évtizedet itt leélt Dorfmeistert nevével említették. A neki tulajdonított művek közül a Szent Jakab kápolna hajdani oltárképét Garas Klára Maulbertschének határozta meg, a hajdani Teicher-gyűjtemény olajvázlatára, amely Mária eljegyzését ábrázolja, Troger nevét lehetett igénybe venni.

Csatkai Endre



Az egykori Peck-kávéház (ma bizományi áruház)

<sup>14</sup> Az Arany Oroszlán adóskönyve a SÁL-ban: Consignationes ab anno 1752. 8. 54. 67. lap. Fjk. 1752. 180. lap. 1757. 95. lap. Gerichtsprotokoll. 1749. 170. lap. Gerichtsprotokoll. 1764–1768. Számadáskönyv. 1751. 18. lap.

## A Fertő kiszáradásának építészeti emléke 1872/73-ból

Omladozó kápolna áll a Fertő partján, Fertőrákos határában. Az 1872—73-ban épített kápolnában talált feliratos kőtáblák indítottak arra, hogy a Fertő tónak a XIX. század első 70 évében való helyzetét, vízállásait tanulmányozzam és bemutassam. A Fertő tó vízállásának szélső ingadozásaival, a tó nagyságának és alakjának gyakori változásaival ugyanúgy találkozhatunk az egykori krónikák-



Pusztuló kápolna a Fertő közelében.  
Homlokzat

ban, mint az utóbbi évek kiadványaiban.

E sajátosságok Jókai Mór<sup>1</sup> fantáziáját is megragadták: „A Fertő igen szeszélyes tó. Az elmúlt utolsó két évtized alatt magunk is láttuk élő szemünkkel, hogy egyszer csak nagy részben kiszáradt: eltűnt, nem volt tó.”

A vízállásokat tanulmányozva a következő képet kapjuk: a Fertő vízfelülete<sup>2</sup> átlag 337 km<sup>2</sup>, eredeti legnagyobb hossza 37 km, legnagyobb szélessége 15, legkisebb szélessége 7 km. Átlagos mélysége közepes vízálláskor 60—70 cm, legnagyobb 160 cm. A vízállás nagyban az időjárás függvénye, csapadékszegény évek esetén alacsonyabb, csapadékból gazdag időben emelkedő. Közép-Európa harmadik legnagyobb tavára jelentős hatása van a szinte állandó széljárásnak, a szél hatására a vízszint északról délre (erős északi, északnyugati szelek) vagy fordítva ingadozik.

A vízszint változásait kevésbé ismert adatok közlésével bizonyíthatjuk: a XVIII. század végén magas vízállású volt a tó<sup>3</sup>. Magas vízálláskor a tó partjain vidám élet zajlott: vadászat, halászat, csónakozás, fürdés, úszás stb. A halászat is jelentékeny volt.<sup>4</sup> A halászati jog egyrészt Sopron sz. kir. város és a Fertő melléki községek, másrészt pedig az Esterházy és Széchenyi családok tulajdonát képezte. A vízben leginkább pontyok éltek, melyek gyakran óriási súlyt értek el.

Bár a Fertő 1804-től<sup>5</sup> gyorsan apadt, a Magyar Kurir beszámolt a Fertőre szánt vitorlás hajók készítéséről, „a környéken levő lakosok egymás között való kereskedésinek és közösüléseinek könnyebbítése végett.” 1807-ben pedig Széchenyi Ferenc Zsófia lányának Zichy Ferdinánddal való lakodalma alkalmával tengeri csatát rendeztek a Fertőn.<sup>6</sup>

1813-ig<sup>7</sup> a legtöbb helyen csak a szikso

1 Jókai Mór: Névtelen vár. Akadémiai kiadó, Bp. 1967. III, 108. l.

2 Csatkai-Varga-Vendel: Sopron környéke. Egy. Nyomda. Bp. 1962. II. kiad. 5. l.

3 Tomek Ödön: Történelmi helyek és műemlékek Sopron vármegyében. Sopron, 1902, 37 l.

4 Tomek: i. m. 40 l.

5 Sopron környéke. I. m. 27 l.

6 Magyar Kurir, 1806. III, 38 l. SSz 1939. 318. lap. Széchenyi István írja 1818-ba írt levétel naplójában nyilván a tó ingadozásaira emlékezve: „Te jó Fertő tavam téged is szeretlek, habár szép nem vagy, csak maradj meg nálunk, arra kérek, mert partjaid nem lévén, elég szivesség tőled, hogy el nem szaladsz. (Utinaplói és följegyzései. Bp. 1890. 216. lap)

virágzott. E<sup>8</sup> sólerakódások a víz utolsó maradékaiból kristályosodtak ki, de nagyon könnyen szétporladva „szikpor”-t (Zickstaub) képeztek, melyet a szél gyakran felkavart s óriási felhők alakjában messzire elvitt. Ezután a magas vízállás periódusa következett, a tó környéki lakosságot árvíz és kolera sújtotta, viszont 1840-ben<sup>9</sup> már a tó majdnem kiszáradt. A század közepén a vízszint intenzíven emelkedik, a Fertőn „Kormány intézkedés”<sup>10</sup> következtében kis vitorlás hajók eveznek. Újabb bizonyága a kormány gondoskodásának a közjó előmozdításában.” „1855-ben,<sup>11</sup> mikor a vízállás rendkívül nagy volt, akadtak vállalkozók, kik a közönség látogatásából hasznot akartak huzni és e célból fürdő intézeteket létesítettek.” (Fertőboz). Ugyanakkor augusztus elsején kísérlet történt a Sopron megyei Rákos és a Moson megyei Illmitz között a rendszeres vízi összeköttetés megvalósítására, a „Fertői<sup>12</sup> Vitorlás hajókázás Igazgatóságától.”

A szép üzleti kilátásoknak a Fertő szélye rövidesen véget vetett. 1856-ban „a<sup>13</sup> Fertő tava, mint ottani vidéken eszközlött mértani földmérésekből észre lehet venni, évről évre veszt kiterjedéséből. A félszázad előtt még partjain álló helységek most egy negyedóránnyira, sőt távolabb is fekszenek s a lepadása által nyert térséget, melyen a nád igen jól diszlik, marhalegelőül használják.”

A tó sótartalma<sup>14</sup> az 1860-as években történt szárazság következtében erősen csökkent, mert a szél az akkor szárazra került és kivirágzott szíksó, glaubersó és keserűső nagy részt elfújta.

1865-ben a Fertő majdnem teljesen kiszáradt, feneke vastag söréteggel volt borítva, amely Bánfalú (Apetlon) és Fertőrákos között frissen esett hónap látzott. Az Ödenburger Lokalblatt című helyi lap november 5-én megemlékezik róla, hogy 1862-ben még csónakon igyekezett egy társaság Pátfaluról Okkára, de

vihar támadt és a partra úgy jutottak, hogy egy pásztor a hátán vitte ki egyesével a kirándulókat. Bezzeg 1865-ben szeptember 24-én már gyalog 4 és fél óra alatt tették meg az utat Védény és Okka közt, míg az előbbi, furcsa szállítással végződő csónakút csak két és fél órát vett igénybe.

A tó ezen kiszáradása sokak érdeklődését felkeltette, kutatások indultak a kiszáradt tómederben. A<sup>15</sup> Fertő kiszáradásáról Széchenyi Béla Kőkori lelet a Fertő tava medrében című művében a



Pusztuló kápolna a Fertő közelében.  
Oldalnézet

8 Tomek: i. m. 42 l.

9 Tomek: i. m. 37 l.

10 Budapesti Hírlap, Bp. 1855, 2275 l.

11 Tomek: i. m. 38 l.

12 Tomek: i. m. 40 l.

13 Budapesti Hírlap, Bp. 1856, II. 26 l.

14 Bellitzky János: Sopron vármegye története, Bp. 1938, I, 29 l.

15 Tomek: i. m. 41 l.

következőket olvashatjuk: „Midőn a Fertő 1865. év elejétől kezdve kisebb-nagyobb tócsák kivételével egészen kiszáradt, mely utóbbiak 1868-ig szintén kiapadtak, érdekes volt látni, hogy a tómederben lassanként minő vegetáció jön létre. Tanulságos volt látni, hogy ily rövid idő alatt a természet mint végzé be a tökelyesítés munkáját.”

Szabó József<sup>16</sup> akad. lev. tag megállapításai: régen a Fertő volt Magyarország egyik széksó bányája. A tónak több for-

A búcsújárás feltehetőleg a kápolna környékéről indulhatott Illmitzen keresztül.<sup>17</sup> Célja Boldogasszony (Frauenkirchen) kéttornyú kegytemploma volt, ahol október 4-én teljes búcsú nyerhető.<sup>18</sup>

A virágosmajori kápolna kétszakaszos, keresztboltozatos, zárókövel, lezárva a nyolcszög három oldalából. Oldalt romános frizekkel díszített, a soproni romantika jegyében épült.

A bejárati ajtó fölé belülről latin nyelvű táblát helyeztek el:



A kápolna német nyelvű emléktáblája

rását vegyontás alá vették és mindennél sok kén-tartalom találtatott.

A történelmi múltú Rákos falu pusztuló virágosmajori kápolnája közel száz éves bizonyítékokat tartalmaz erről a száraz periódusról. A kápolnába belépve az első két ablak alatt bal és jobb oldalt voltak elhelyezve a magyar és német nyelvű táblák, melyek jelenleg már a romos épület felszedett padlózatán fekszenek. A magyar nyelvű tábla szövege:

A. B. szűz Mária tiszteletére, s annak emlékeztetére, hogy a rákosi hívek a kiszáradt Fertő medrén át 1869. okt. 3-dikán tartották Boldogasszonyba az első búcsújáratot.

Praedio Virágos anno 1872 suscitato anno 1873 sacellum hoc in lacu Fertő primum addidit et 8. Septembris eiusdem anni solemniter benedixit Joannes Zalka Episcopus Jaurinensis.

A búcsújárásról, valamint a kápolna történetéről bővebbet megtudnom nem sikerült, mivel a rákosi canonica visitatio a búcsújárással nem foglalkozik. E száraz periódus tanúja, a kápolna pusztulásnak indult: aligha menthető meg már. Kár érte, akár mint a Sopron környéki romantika szerény emléke, akár mint a Fertő kiszáradásainak egyik néma tanúja.

Szita Szabolcs

<sup>16</sup> Budapesti Szemle: Bp, 1866. új f. V. kötet 229 l. Akad. előad.

<sup>17</sup> Bán János szíves közlése.

<sup>18</sup> dr. Horváth Athanáz: A boldogasszonyi kegyhely története. Neusiedl a mSee, 46 l.



## Legújabbban előkerült házjegyek a bécsi külvárosban

A Sopron és környéke c., 1956-ban második kiadásban megjelent könyv olyan házjegyeket is közöl, amelyek nem műemlékes házon fordulnak elő, azaz a tulajdonos monogramját és évszámot. Ezek vagy a ház eredeti építését vagy legtöbbször átépítését, új gazda megjelenését ismertetik. Az utóbbi esetben újabb változásokor gyakran bemeszelték a házjegyeket. Ezekből egyébként nem egy

adatokat nem tudja azonosítani a házon láthatókkal. Pedig mint alább láthatjuk, néha a mészhabarcs alól előkerülő betűt rekonstruáláskor félreértik, és így éppen nem a tényleges betűt újítják meg. Az idézett könyv megjelenése óta egy évtized telt el, restaurálás és a vakolat lehullása folytán egynéhány házjegy került újból napfényre, ezeket jegyeztük fel a bécsi külvárosban és a következőkben



Sopron, Rózsa u. 10. kis Flórián szoborral

úgy pusztult el, hogy a legújabb időkben rászegezték a mai házszámot. Kb. 10–15 évvel ezelőtt viszont a zárókő helyéről, amelyen legtöbbször a házjegy volt, levették a bádognál készült házszámot. Ekkoriban több lappangó házjegy került elő a külvárosokban. Az említett könyvben levéltári kutatás alapján a legtöbb házjegyen sikerült a monogramokat feloldani, azonkívül rendelkezésre áll Thirring Gusztáv könyve: „Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1839-ig,” amely azonban nem évről évre követi a háztulajdonosok sorát, hanem legtöbbször csak 10 évenként, így tehát előfordulhat, hogy a közbeeső időben változás történt: így a kutató az ott közölt

megkíséreljük azok feloldását a könyv és Thirring munkája segítségével.

*Szent Lélek utca 7.* A házat 1966-ban az árvíz következtében nagy károsodás érte, sőt szoba került, hogy menthetelen, le kell bontani. Szerencsére nem került erre sor és a szakszerű restaurálás nemcsak kitűnően állította helyre a két emeletet, loggiával ékes házat, hanem a homlokzaton freskókat is hozott feszínre, és a kapun megtisztította a zárókövet, amelyen házjegy tűnt elő. A műemlékes könyv 377. lapján olvasható, hogy az első telekkönyv 1734-ben a ház tulajdonosaképp Fortschecker Ignácot nevezi meg, nyerges volt, majd évtizedekkel később, ahogy Thirringnél olvasható, veje Fede-

rer Ignác, szintén nyerges, nyerte el a házat. A restaurált ház egy ezzel szemben 1746 A J-t tűntet fel; ebben az évben tehát A F volt a házigazda, így a restaurálás nem volt helyes.<sup>1</sup>

**Rózsa utca 8.** A kapu zárókövén a házjegy alig betűzhető ki: Talán I V T (?) H (?). Thirringnél az 1734-es első háztulajdonos Höller Mihály. A házjegy két tulajdonost sejtet, lehet, hogy 1734 előtt valóban ketten voltak és a második, T H kezdőbetűs már a későbbi egyedüli gazdára utal. A ház egyébként nem műemlék, egyszerű.

**Rózsa utca 10.** Hosszú ház, fülkében Szent Flórián szobrocskával. A kapu zárókövén 1684 H H. Csatkai Endre szíves közlése szerint az 1686-ból ismert házjegyzék másolata arra utal a Rózsa utcában kettős h monogramos háztulajdonos Hans Hauer volt, talán az ő házáról van szó.

**Rózsa utca 13.** Házjegye 1698 M. G. Csatkai Endre közlése szerint 1686-ban Graetzer Márton kádár háza volt, aki 1703-ban halt meg; valamivel odább volt még egy háza, a család az elsőt még sokáig birtokolta. A kapu felett faragott farács 1876 G St jelzéssel: Steiner Gottlieb. Megjegyezzük, hogy az utcában még van korábban közölt házjegy a 4-es, 6-os és 5-ös házon, az utóbbin szépen megújították.

**Bécsi utca 16.** Az egyszerű ház kapuján a házjegy I G P 1765. Thirring nyomán feloldhatjuk: Johann Georg Pohr. Nem műemlék. Az utca 3-as és 5-ös számú épületein ismert és közölt a házjegy.

**Fővényszerem utca 9.** A második világháborúban erősen megrongált homlokzat közepén, fülkében jó Piéta-szobor, amelynek felírása csak csonkán volt ismert, ma világosan olvasható: Hanc aedem Christe in gratia tene. Ha chronostikon volna, azaz egyes betűk római számonként felfogva évszámot adnának, akkor 1703 volna az évszáma; lehet, hogy a kérdéses betűket valaha színezéssel emelték ki, aminek ma már nincs nyoma.

**Kellner Sándor (Szent Mihály) utca 26.** A sekrestyés lakása 1734. Minthogy a telekkönyvben ekkor nem vették fel, Thirringnél csak 1776-tal kezdődik az említése.

**Rózsa u. 1.** Tulajdonképpen nem házjegy, hanem árvíz emléktáblája, amely újabban kívánczított elő a falba vésvé a korábban 1787-es és 1833-as áradást jelző tábla alatt: WASSERHE 1787/DEN 5 MAI DEN 7 MAI. A Szélmalom u. 8-as számú házról újabban eltűnt a könyvben ismert Piéta szobor. Ott az ív alatt szépen munkált vasrács van, a 17/18. század fordulójának stílusában.

Hegyí Ferenc



<sup>1</sup> Legújabbán megtörtént a hibajavítás.

## A soproni óvónőképzés kezdetei

### Gyermeknevelés tanfolyamok

A magyar kiseddovás legkorábbi krónikása, *Briedl Fidél* „A kiseddovó intézetek történetileg”<sup>1</sup> című tanulmányában ismertette legelőször az olvasóközönséggel a magyarországi kiseddovás hőskorának, első két évtizedének vázlatos történetét.<sup>2</sup> *Brunszvik Terézia* mellett igen meleg szavakkal méltatja *Festetics Leó* érdemeit, aki az első kiseddovóképző intézetet létesítette 1837-ben *Tolnán*. Miként *Briedl* mondja:

„E képző intézet célja leginkább kiseddovó nevelő 's tanítókat készíteni, habár privát nevelők is képezetnek itt, 's mennyire haladt legyen ez intézet rövid idő alatt, tanusítják a' nyilvános egyesületi tudósítások,<sup>3</sup> melyekből értjük, hogy 1838-ban hatot ereszte ki kebeléből az intézet, kik közül kettő privát nevelővé lett, egy *Soprony*<sup>4</sup>, egy *Szekszárd*, 's egy Erdélyben fogadtaték el (a' hatodik végzett tanulmányai után korán elhunyt) most pedig mindegyre szaporodik számok olyannyira, hogy az évenként jelentkezőket alig fogadhatja el már az intézet.”<sup>5</sup>

*Briedl Fidél* volt az első, aki ebben a tanulmányában felvetette az intézet *Pestre* helyezésének gondolatát. Mint tudjuk, ez 2 évvel később, 1843-ban megtörtént, s ettől kezdve egyedül ez az intézet látta el hosszú ideig *képesített nevelőkkel* az ország kiseddovó intézeteit.<sup>6</sup>

*Ötvös József*, a magyar köznevelés egyik legkiemelkedőbb koncepciójú irányítója az 1848/49-es sikertelen kísérlet után, második minisztersége alatt kétszer is megpróbálkozott a kiseddovás *törvényes szabályozásával*. A *népoktatási*

*törvény* első tervezetében még nem volt szó a kiseddovók külön, szakszerű képzéséről. Törvényjavaslatának 29. §-a így szólt:

„Kiseddovoda igazgatótanítója lehet minden oly férfi és 24 életévet betöltött nő, ki okleveles népiskolai tanító és valamely kiseddovodában legalább félévig működött gyakorlatilag.”

A kiseddovó intézetek akkori, viszonylag gyors szaporodása idején ez a megoldás is több lett volna a semminél, sajnos azonban ezt, a kiseddovásról szóló részt a törvény megalkotásakor teljesen törölték.

Az 1870. április 7-én benyújtott törvényjavaslatban már külön fejezet szól az „*óvodai képezdek*”-ről. Ennek alapján 2 éves lett volna a képzési idő, s jöhet a tanítási anyag a tervezetben meglehetősen szegényesnek hat, megvalósítása mégis haladást jelentett volna az addig egy éves tanfolyamokkal szemben. Sajnos, ez a törvényjavaslat is megbukott, így a kiseddovók kiképzése még évekig egy évfolyamú tanfolyamokon történt.

A *Kiseddovó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület* kiseddovó képzője mellett a *Ronge János* alapította *Nevelési Nőegylet* 1869-től kezdődően 3–4 hónapos *gyermeknevelés tanfolyamokat* szervezett a *Fröbel-féle óvodai foglalkoztatási módszer* megismertetése céljából.

„E tanfolyamok nagyon is kezdetlegesek voltak. *Fröbel* nevelési rendszere és módszeres eljárása, valamint némi egészségügyi ismeret volt az elméleti oktatás tárgya, de a tanfolyamon inkább gyakorlatilag foglalkoztak”<sup>7</sup> — állapítja meg

1 *Tudománytár*, 1941. évf. 281–305. lap.

2 A *Kiseddovó Intézeteket Magyarországon Terjesztő Egyesület* már korábban is adott ki *Eulapokat*, ill. *Évkönyveket*, ezek azonban a nagyközönség körében csak igen kevesekhez juthattak el.

3 A *Kacs Kovács Lajos* egyesületi titkár szerkesztésében megjelent „A kiseddovó intézeteket Magyarországon terjesztő egyesület 1838diki évkönyve” című kiadványra utal.

4 *Grabner András*, az első soproni kiseddovó. — Saját kiemelésem.

5 I. m. 300. lap.

6 Ismeretes viszont, hogy még első évtizedekig igen magas volt a *képesítés nélküli* kiseddovók száma. — Lásd *Kelényi Ferenc*: „A magyarországi kiseddovók továbbképzésének kezdetei” (Magyarországi Óvónőképző Intézetek Neveléstudományi Közleményei, 1966. évf. 282–312. lap).

7 „A magyar kiseddovás multja és jelene”, Bp. 1896. 112. lap.

**Morlin Emil**, a magyar kiseddóvás régebbi történeti anyagának egyik legmegbízhatóbb feldolgozója.

A német nyelv terjesztésével vádoit, *Nevelési Nőegyletből* átszervezett, Magyarországi Központi Fröbel Nőegyletté alakult egyesület a korábbi rövid tanfolyamok helyett 1873-ban *Pesten egyéves gyermekkertész- és képző tanfolyamot* indított, amely nemsokára méltó vetélytársa lett az első magyarországi kiseddó-óvó-képzőnek. Még ebben az évben *Fröbel* legtúlzóbb magyar híve, *Szabó Endre*, aki korábban az óvodapedagógiában jónévvű *Rapos Józsefet* váltotta fel az első kiseddó-óvó-képző igazgatásában, *Kolozsvárott* létesített egy egyéves gyermekkertész- és képző tanfolyamot.

A Terjesztő Egyesületből és az Országos Kiseddóvédő Egyesületből alakult *Országos Kiseddó-óvó Egyesület* az első kiseddó-óvó-képző intézetben az 1874/75. tanévben a képzési időt 2 évre emelte fel, s példáját a *Magyarországi Központi Fröbel Nőegylet* és a *kolozsvári óvónő-képző intézet* is követte.

„Három képző intézet még kedvezőbb viszonyok és a kiseddóvás nagyobb arányu terjedése mellett is elegendő lett volna arra, hogy az új vagy üresedésbe jövő kiseddó-óvói állomások betölthetése végett kellő számú kiseddó-óvó vagy kiseddó-óvónő képeztessek ki. Daczára ennek *Kassán* és *Sopronban* még két, bár megfelelő szervezettel nem bíró, képző tanfolyam jött létre, s míg 1873 évet megelőzőleg csak egy ilyen intézet állott fenn, 1874-ben már a képzőintézetek száma ötre emelkedett” — írja *Morlin Emil*.

Ebből az adatból arra következtethetnénk, hogy az a tanfolyam, amelynek tervére már a *Soproni Gyermekkert Egyesület* alapszabálya is utal, s amelyről *Petrik Vilmának*, a kitűnő soproni gyermekkertész- és képző tanfolyam kapcsolatban is szó esik, *1874-ben nyílt meg városunkban*.<sup>9</sup>

A *Soproni Allami Levéltár* óvodatörténeti anyagában semmi nyomát sem ta-

láltam az óvónőképzés eme korai megindulásának. A korabeli helyi lapok áttanulmányozása során a *SOPRON* hasábjain<sup>10</sup> találkoztam a „*Gyermekkertész- és képző intézet Sopronban*” című tudósítással. A cikk bevezetőjében a Gyermekkert Egyesület alapszabályzatának 22. §-ára hivatkozik, mely szerint már a *megalakuláskor tervbe vették a gyermekkertész- és képző tanfolyam megindítását*.

Mint tudjuk, 1874. október 23-án nyílt meg az első soproni gyermekkert. *Morlin* adatát már első olvasásra is hihetetlennek tartottam, hiszem túlzottan merész vállalkozás lett volna az egyesülettől a gyermekkert életre hívásával párhuzamosan a képző tanfolyam egyidejű megnyitása. A *SOPRON* cikkéből kiderül, hogy *Morlin adata téves*, 1874-ben ugyanis még csak a tanfolyam létrehozásának terve született meg, a *megvalósításra csak 1875-ben került sor*.

A tájékoztató szerint „Az intézetbe olyanok vétetnek fel, kik legalább is 15-ik évüket betöltötték, s kik a felvételi vizsga követelményeinek megfelelni képesek.”

Sajnos, nem tudjuk, mi lehetett a felvételi vizsga követelménye, feltételezzük azonban, hogy megkívánták az elemi iskolánál magasabb iskolai végzettséget, annál is inkább, mert városunkban is működtek leányneveléssel foglalkozó *magánintézetek*, azonkívül leányiskoláink volt az *orsolvitáknak*, s 1871. október 3-án az első soproni *felsőbb leányiskola* is megnyílt.<sup>11</sup>

A gyermekkertész- és képző tanfolyam hirdetésében azt ígéri, hogy a tervezett egyéves tanulmányi idő „*felkarolja az elméleti kiképzést úgy, mint a gyakorlati ügyességeket*.”

Egvelőre csupán a két félévre tagolt vizsgákkal záruló tanfolyam *első félélének tantárgyait* közli:

„1. A gyermekkert pedagógiája kapcsolatban *Fröbel* kézi munkáival; 2. *Magyar nyelv*; 3. *Német nyelv*; 4. *A természettudományok*; 5. *Földrajz*; 6. *Történelem*; 7. *Számtan*.”

<sup>8</sup> Uo. 114. lap. — Saját kiemelésem.

<sup>9</sup> Lásd *Kelényi Ferenc*: „Soproni gyermekkertek a 19. század második felében”, SSz. 1963. 1. sz. 1–18. lap.

<sup>10</sup> 1874. december 5-1 szám.

<sup>11</sup> *Hammert Lajos*: „Soproni magánintézetek a XIX. században”, SSz. 1966. 2. sz. 143–150. lap.

<sup>12</sup> *Kelényi Ferenc*: „Az első soproni felsőbb leányiskola a XIX. században”, SSz. 1966. 3. sz. 239–254. lap. — *Petrik Vilma* és *Poszvék Vilma*, a két kitűnő soproni óvónő is itt tanult.

Ebből a szűkszavú felsorolásból is látható, hogy e tanfolyam színvonala magasabb volt ugyan a Ronge-féle rövid kurzusokénál, de elmaradt a két országos egyesület által fenntartott kisdedóvó-képzők színvonala mögött.

A leendő hallgatók *gyakorlati képzésével* kapcsolatban a cikk ezt mondja:

„A gyakorlati kiképzetés sikerét biztosítja a most fennálló gyermekkertnek legszebb sikerrel működő, tapasztalt vezetője.”<sup>13</sup>

A SOPRON tudósítója megerősíti Morlin Emilnek azt az állítását, hogy „a kisdedóvódk rohamosan fokozódó szaporodásának reménye” hívta életre a soproni tanfolyamot. A hirdetés ugyanígy érvel a tanfolyam fontossága mellett:

„Alulírott bizottmány felkéri az illető szülőket s gyámokat, hogy az alkalmat, mely gyermekük illetőleg neveltjük jövőjét biztosíthatja, el ne mulasszák.”

Közli még, hogy a tanfolyam évi díja 60 forint, s a felvételüket kérőknek a *Gyermekkert Egylet* titkáránál, Schranz Mihálynál, Templom u. 10. sz. alatt kell jelentkezniök, „ki egyszersmind kész ez ügyben bárkinek is bővebb felvilágosítással szolgálni.”

Semmi közelebbit sem tudunk a tanfolyam ezévi működéséről, csak a SOPRON 1875. december 9-i száma közli rövid hírből:

„A gyermekkertésznő-képző tanfolyam mind a 8 hallgatója úgy elméleti-, mint gyakorlati foglalatosságuk tekintetében szép sikerrel megfelelt a követelményeknek, mely vizsgálat véghezvitelére Kapi Gyula az ágost. ev. tanító-képezde igazgatója kéretett fel.”

Arra vonatkozóan, hogy a tanfolyam működése *folyamatos* volt — legalább az első 2 évben — némi támpontot ugyan csak a SOPRON ad. 1876. november 25-i számában „*Gyermekkertésznő-képző intézet*” címmel ezt olvashatjuk:

„Miután a helybeli gyermekkertésznő-képző intézetnél az új tanfolyam megnyitása december 4-ikére tüzetett ki, jelentkezőket növendékekül e hó végéig még mindig elfogad a tanfolyam vezető-

je, Fehér Samu tanár ur és a gyermekkert egyesület jegyzője Schranz Mihály ur.”

Bizony nem lehetett valami nagy az érdeklődés a tanfolyam iránt, ha még 9 nappal a megindulás előtt is mozgósításra volt szükség. Nem csoda tehát, hogy a soproni gyermekkertésznői tanfolyam nem volt hosszú életű.

Levéltári adatok híján egy negatív jelemből tudunk arra következtetni, hogy az *egyéves tanfolyam csupán 1875-ben és 1876-ban, tehát mindössze 2 éven át működött*, ugyanis a helybeli magyar és német nyelvű lapban sem 1877-ből, sem 1878-ból nem található semmiféle jelentkezésre figyelmeztető tudósítás.

Következtetésünk helyességét megerősíti a SOPRON 1879. szeptember 20-i számának „*Gyermekkertésznői tanfolyam Sopronban*” című közleményének a bevezetése is:

„A soproni gyermekkereti egyesület elhatározá, hogy f. é. október havában *újlag megnyitja* a nagymélt. vallás- s közoktatás-ügyi miniszterium által engedélyezett s néhány év előtt oly szép sikerrel működött gyermekkertésznőket képző tanfolyamot.”<sup>14</sup>

Ez a felhívás a felvétel alsó korhatárát már a 16. életévben jelöli meg, s szintén utal a *felvételi vizsgára*. A leglényegesebb különbség az előző tájékoztatóhoz képest, hogy a *tervezett tanfolyam időtartama 2 év*. Mint a hirdetés mondja:

„Az oktatás a szükséges általános ismeretek mellett főleg az általános és speciális gyermekkeretészeti paedagógiát, a megfelelő gyakorlatokkal fogja felölelni, mely utóbbira nézve a tanfolyam tanári kara 2 jól szervezett gyermekkeret felett rendelkezik.”

A tanfolyam díja az előzőhöz képest 10 forinttal csökkent, és azt ígéri a *Gyermekkeret Egylet* vezetősége, hogy amennyiben 8-nál több lesz a jelentkezők száma, „*a tandíj a szaporulat arányában kevesbül*.” A jelentkezéseket akár az egyesület elnökéhez, Kania Józsefhez, akár a tanfolyam vezetőjéhez, Fehér Sa-

13 Czсны Almdra, az első soproni gyermekkeretésznőre utal.

14 I. m. 114. lap.

15 Saját kiemelésem.

mu líceumi tanárhoz be lehetett küldeni.

A kedv-ébresztés, végső soron a tanfolyam megindításának sikerét igyekeztek biztosítani az egyesület vezetői az alábbi tudósítással:

„Rendkívüli növendékekül felvétetnek oly hajadonok is, kiknek nincs szándékban a gyermekkertészetet életpályául választani, hanem szeretnének megismerkedni a gyermekkerti kisdéd-neveléssel, hogy azt családi körükben érvényesíthessék. Ezek után tandíj csak akkor jár, ha valamely elméleti tárgyból is oktatást nyernek. A tandíj ez esetben az órák száma szerint határozatik meg.”

Mint tudjuk, a külföldi intézetekben és az első magyarországi kisdéd-óvónőképző intézetben is voltak már ilyen „rendkívüli növendékek,” itt Sopronban azonban — úgy látszik — egyenesen a tanfolyam léte függött attól, hogy lesznek-e ilyen jelentkezők.

Abból a tényből kiindulva, hogy a *Gyerlekkert Egyesület* vezetősége s maga a *SOPRON* szerkesztősége is minden alkalmat megragadott a nagyközönség tájékoztatására,<sup>16</sup> arra kell következtetnünk: ez a kétéves tanfolyam egyáltalán meg sem nyílt Sopronban, ugyanis többé semmiféle ezzel kapcsolatos utalással nem találkozunk, sem az egyleti iratok között, sem a hírlapokban. Nyilván nem akadt kellő számú jelentkező a tanfolyam megindításához. Igazat kell tehát adnunk *Morlin Emil*nek:

„A kisdéd-óvodák rohamosan fokozódó szaporodásának reményében felállított képző intézetek fentartásához (!) ekkor még nem voltak meg a kellő előfeltételek, a mit legjobban igazol, hogy néhány évre rá a két budapesti egyesületi intézet kivételével megszűntek.”<sup>17</sup>

#### **Az első soproni óvónőképző intézet megnyitása**

Egészen a XIX. század végéig nem esett szó Sopronban óvónőképző felállításáról. Legközelebb a *Kisdédnevelés*

1900-as évfolyamában, az *Égyesületek és intézetek* rovatban<sup>18</sup> találkoztam egy ilyen terven háborgó rövid tudósítással:

„Uj óvónő-iskolát kíván felállítani a soproni óvó-intézetek felügyelő-bizottsága. Mintha nem az volna a baj már most is, hogy nagyon sok az óvónő és nagyon kevés az óvónői állás. A felügyelő-bizottság nagyérdemű tagjai örök hálát érdemelnek, ha újabb és újabb óvó-intézetek felállításában munkálkodnak, de igen hiába való és káros dolgot mivelnek akkor, a mikor új óvónő-iskola szervezésén törik a fejüket.”

Ez a hír téves tájékoztatásra épült ugyan, de volt valami alapja. Semmiféle „felügyelő-bizottság” nem szorgalmazta ugyanis az óvónőképző felállítását, hanem az *Irgalmas Rend iskolafejlesztési programjában szerepelt a tanító- és óvónőképző intézet felállításának terve.*

1900. május 1-ére ugyanis elkészült a rendház hatalmas *Fürdő utcai* (ma: *Ferenczi János utca*) épületszárnya, s ezzel egyidejűleg megkapták *Zalka János* győri püspök leiratát, mely szerint:

„Mint hogy az 1868. évi 38. törvényezikk ilyen iskolának a törvény által megszabott módon leendő fölállítását megengedi, teljes készséggel engedtem meg szóval és engedem meg most írásban, hogy az 1899/1900. iskolai évvel a tanítónőképző intézet megnyithassék, s az iskolát a nyilvánossági joggal ezennel felruházom, megadván a nyilvánossági jelleget a tanítónőképző intézettel kapcsolatosan felállított óvónőképző intézetnek is, a mit a Nagyméltóságú Vallás- és közoktatásügyi magy. kir. Miniszter Urnak egyidejűleg tudomására is hoztam.”<sup>19</sup>

A népoktatási alaptörvény gyengéire utal, hogy akkoriban ilyen könnyedén — a tényleges igények legcsekélyebb figyelembevételével — lehetett új iskolákat létesíteni.

Sopron azonban határozottan gazdaggott az új intézménnyel. Nem kellett ezután már a „szürkekék”-nek<sup>20</sup> átjárniok nagy riválisuk, az orsolyiták tanítónőkép-

<sup>16</sup> Az egyesület javára rendezett bálokról, tombolákról éppúgy hírt ad, mint a karácsonyi ünnepelekről és a közgyűlésekről.

<sup>17</sup> I. m. 114. lap.

<sup>18</sup> 1900. november 15-i szám, 612. lap.

<sup>19</sup> Közli az intézet 1899/1900-as tanévi *Értesítője*, VII–VIII. lap.

<sup>20</sup> Sopronban az Irgalmas Rend növendékeit szürke formaruhájuk után nevezték népszerűen „szürkekék”-nek.

zójába, s óvónőképzőjük is megkezdte működését az 1899/1900-as tanévtől kezdődően. Ezévi *Értesítőjük* VI. lapján olvashatjuk:

„Azon czélból, hogy kisedvónőket is képesíthessünk, az eperjesi állam tanítónőképzőnek a tantervét követtük és az alkalmazott könyveket használtuk.”

Az 1901. évi polgármesteri jelentésben találkozunk először „a *Megváltóról elnevezett szerzetesnők vezetése alatt álló rom. kath. óvónőképzede*” említésével, ahol az *első évfolyamban* 12 növendék kezdte meg tanulmányait.

Az intézet működésének leírása külön tanulmányt érdemel. Itt csupán utalunk rá: a vallásos nevelés célkitűzéseit halatlan tudatossággal szolgáló, ugyanakkor — kitűnő szerzetestanárok kiszemelésével — a modern pedagógia elveinek és módszereinek alkalmazására mindenkor páratlanul érzékenyen reagáló oktató-nevelő munka folyt mind a tanítóképzőben és gyakorlóiskolában, mind pedig az óvónőképzőben és a mintaóvodában.

**Kelényi Ferenc**

## A Sopron környéki hátkosár

A hátkosár szemmel láthatóan kiveszőben van, valaha pedig a hátkosaras férfi és nő egyaránt hozzátartozott a soproni utca képéhez. Megfigyelhető volt régebben, hogy Soprontól keletre és délre a hátkosarat nemigen ismerték, csak a legközelebbi falvakban. Nagyon divott magyar vidéken az, az egészségtelen szokás, hogy az asszonyok kendőből kerekalakú gyűrűt képeztek, fejükre erősítették és arra helyezték kosarukat, fazekukat vagy akár vizesvödrukét. Hallatlan ügyeséggel egyensúlyoztak, igen ritkán fordult le a teher a fejükről. Ez annyira idegen volt Soprontól északra a főleg horvát és német falvakban, hogy ha egy-egy odaszakadt magyar asszony vagy más valaki ilyen terhet vitt a fején, hát a gyerekek utána szaladtak, a felnőttek a fejüket csóválták. Viszont ha Kapuvár vagy Csorna vidékén jelentkezett valaki hátkosárral, ott meg annak jártak csodájára.<sup>1</sup>

A hátkosár nem egészségtelen viselet, de elég sok alkalmatlanságot okozhat cipelőjének, sőt a környezetnek is, mert alaposan megnöveszti annak a térfogatát, aki vele jár, egyet fordul az illető a tömegben, máris beleütközik valakibe. Vonnaton felszállásnál, leszállásnál, elhelyezkedésnél egyaránt kellemetlen akadály.

Egyébként bőséges alkalmat ad holmik elhelyezésére, és az idősebbek elbeszélése szerint a parasztasszony úgy vitte magával, bárhová ment, akár csak tereferére is, mint manapság a városi asszonyok a retikült. Akik a közeli falvakból jártak be Sopronba nézelődni a vásárra, útközben egy-egy útszéli gyümölcsfatermést, kukoricscsövet, krumplit csak belesúlylyeztettek a hátkosárba, nem tűnt fel senkinek. Ma azonban már a tarsoly és aktatáska is nagyon otthonos a falvakban, a hátkosár épp fent vázolt kényelmetlenségei folytán kiszorul lassanként a használatból.

Ósi viselet lehetett, bár kevés nyoma van a levéltári anyagban. Csatkai Endre a 18. század eleji leltárakban 1714-ről talált rá adatot, Köller Keresztély fürdősnél, 5 denárra becsülték. Majd 1722-ben Janoch Mátyásnál, aki szabó volt.<sup>2</sup> De Csatkai Endre talált a kismartoni tanácsjegyzőkönyvekben is egy értékes adatot, amely azt mutatja, hogy a hátkosár a piacon is kellemetlen vendég volt, a falusiak sok alkalmatlanságot szereztek vele a városiaknak, ezért szigorú parancs ment a kapuőröknek, hogy senkit hátkosárral be ne eresszenek a városba; 1747. Tjk. 1776. lap.<sup>3</sup>

Ma külvárosi gazdáink még járnak

<sup>1</sup> Csatkai Endre közlése.

<sup>2</sup> Gerichts Prothokoll 1714. 125. lap. U. a. 1722. 87. lap. Janock a Rózsa utcában lakott.

<sup>3</sup> „Wegen denn allhier von Tag zu Tag von denen Inwohnern an ihrem Vortheill mithin gefaehrlich führenden Buckel Körben ist anheunt beschlossen worden, dass jener bei Straff eingestelt und dessent wegen das obachtsame Aug durch die Bergleut, Waldforster, Hütter und bei den Thor getragen werden solle.”



Hátkosaras Sopron környéki tejesasszony

hátkosárral a mezőre és a piacon hetivásárkor is látni egy-egy vidékit vele. Úgy mondják, hogy a harkaiak, bánfalviak, kópháziak más és másféle kosarat viseltek, azaz egy és más apró különbségen észre lehetett venni, a viselője melyik faluból való.

Egyik idős kosárfonó a Balfi utcából<sup>4</sup> a következőképp magyarázta el a készítés módját: a soproni mintegy 40–50 cm. magas, ugyanilyen széles, kisebbik felső átmérője 30–45 cm. A kosár fenékrészének átmérői 30–40 cm és 20–30 cm. Anyaga hántolt vagy hántolatlan, vízzel kezelt fűz- vagy hárs vessző. A kosárfonó a vessző előkészítése után a fenékrészhez kezd a fonást. A rögzítő középrészhez magasra köti az alapvesszőket, majd

körkörösön folytatja a fonást. A fenékrész alapvesszői a kosár oldalának alapvesszői is. A fenék rögzítő középrészéből 12 kötegben futnak szét a sugaras vesszők. A kosároltal alapvesszőinek száma 24. Ezek a számok a kívánt méret szerint a kötegeknél egyesével, az oldal alapvesszőinél kettősevel változnak. A gurtnikat (heveder) alul a fenékrészhez kívül dróttal vagy zsineggel erősített lécre, felül a perem alatt hagyott nyílásokon bebujtatva a gurtnik által a kosár belső falához szoruló léchez erősítik.

A kópházi és brennbergi kosár ma is szép számmal készül a Kószeg környéki horvát falvakban (Horvátzsidány, Fülles). Szemben a sopronival, a kópházi hátkosár alja nem egysíkú, hanem mélyülő. Az oldal körvesszőivel a kosárfonó három lécet fog be a kosár háti részének két oldalán (egyet-egyét) és a kosár hátulsó részén. A két elülső léce a gurtnik rögzítését segíti, a kosár hátulján levő pedig a hátkosár felöltését, letevését, hátravetését könnyíti meg. Ezek a lécek alul-felül magasabbak a kosárnál és körül fogják a gömbölyű alrészét, ezeken áll a kosár. A kópházi kosár anyaga hasított gesztenyevessző, erről hántolás nélkül is leválik a héj. A Fertő melléki községekben (Sarród, Fertőszentmiklós) az ugyanilyen készítésű kosarakat sásból állították elő, Ágfalván háncsból. Adatszolgáltatóim azonban nem ismeretek e falvakból olyan személyeket, akik ma is gyártanak ott hátkosarakat. Érdekes volna kideríteni, hogyan terjedt el a kópházi, azaz horvát kosártípus a német Ágfalván és Brennbergen. Hajdanában a hántolatlan kosarakat hántolt vesszőből alakított figurákkal díszítették, ezek a termékek a népművészet egyik megnyilatkozásának számíthatnak.

Sopronban és nyilván a környéken is valaha divott a fejkosár (Kopfkorb). Csatkai Endre — 1669-ig visszamenőleg feldolgozva a soproni hagyatéki és egyéb leltárakat — 1693-ban bukkant rá az első fejkosár említésére, attól fogva sűrűn szerepel. Van háztartás, ahol három is kerül említésre, itt-ott jelzője ez: öreg, máskor: nagy. 5 denártól néha egy forintig is felmegy az ára az értékelésben. 1771-ben—hogy úgy mondjam—aktivitás-

<sup>4</sup> Neve elhallgatását kérte.



ban említ egy akta fejkosarat. Schneider belvárosi kapitányné egy nagy halom pénzt küld a városházára, a cselédlány fejkosárban viszi el. Akkoriban még nem volt papírpénz. Így hát nagyobb összeg esetén szép súly nyomta a lány fejét.<sup>5</sup> Persze a szegényebb fajta asszony Sopronban is kosár nélkül, csak egyszerűen a fején vitte a terhet, erre is talált Csatkai adatot: a mai Lackner Kristóf utca tengelyében volt 1718-ban a lövölde, mögötte a várfal, de ez elég alacsony, vagy tán rongált lehetett; a lövöldében gyakorlatozók egyikének lövése túlmént

a falon és az ott húzódó úton egy szegény asszony fejről lesodorta a vizes-vödröt. Az ügy nyomán kéri a várost, hogy emeltesse ott magasabbra a falat.<sup>6</sup>

A kosárfonás könnyen elsajátítható mesterség. Epp ezért a hivatásos iparosok gyakran kéri a városi vezetőséget, hogy mint adózót védje meg őket a kontárok-tól. Ma is van ugyan a városban egy-két mester iparigazolvánnyal, de a vidéken dolgozgat olyan is, aki hadifogságban vagy börtönben tanulta meg a kosárfonást.<sup>7</sup>

Izes Mihály

## A „Kultura” folyóirat

(Sopron 1911—1913)

1911. január 25-én a soproni Röttginyomda kiadásában igényes kiállítású, irodalmi-művészeti, kritikai képes folyóirat jelent meg, több mint két évig folyamatosan. Az első szám magabiztosan gyűjtőtétékát kínált az előfizetőknek, júniusig hatszor jelent meg, a második féltől már havonta kétszer. A második évfolyam szintén tizennyolc szám, a harmadik évfolyamból azonban csak két szám került az olvasókhoz.

Amon Vilmos szerkesztői bevezetője szerint kiváló írók tértek le az útról, hogy a magyar irodalmat homályos síkátorokba vezessék. „A nemzetköziséget kedvelők-írja-dúsan terített asztaloknál várják a nekik tetsző irodalom munkáit.”<sup>1</sup> A társszerkesztő Hangay Sándor szerint a forradalmi írárok a modern irodalom hamis jelszavával indulnak út-

nak.<sup>2</sup> Budapestet a Nyugat előszobájának tartja, alig földrajzi céllal, inkább a Nyugat folyóirat elleni éllel, ismét szerkesztői cikk azt szögezi le, hogy „csinálunk olyan lapot, mely nem budapesti, hanem általános magyar.”<sup>3</sup> Az indulás második felében a szerkesztő Kárpáti Aurélt, Kosztolányi Dezsőt és Krúdy Gyulát igéri fő munkatársaknak, Krúdy azonban nem is szerepelt a lapban.

A lírai rovatban Kárpátitól a Manon című verset olvashatjuk, Kosztolányi egy versével szerepel, A szegény kisgyermek panaszai ciklusból. A második szám közli Szabolcska Mihály—talán Babits, talán Balázs Béla ellen irányított—Tálas Baruch című versét, itt lát napvilágot az ekkor Sopronban újságíróskodó Gyóni Géza hét verse,<sup>4</sup> több verssel szerepel Harsányi Lajos,<sup>5</sup> Keleti Artur és Szom-

5 Német fogalmazások jegyzőkönyve. 1771. 43. lap.

6 Acta dicasterialia, 1716. 19. lap.

7 Az említettek kivül még a következő adatközlőket illeti a szerző köszönete: Koloszar Imre, 27 éves, a kópházi tanács dolgozója, Fülöp János brennbergi születésű, 28 éves és felesége fertőszentmiklósi születésű 28 éves soproni lakosok.

1 1911. jan. 25.

2 1911. febr. 25.

3 1912. nov. 10.

4 Kárpáti Aurél verse az I. évf. VIII. 25.-i Kosztolányi Dezső verse a XI. 10-i számban található. Gyóni itt megjelent versei: Egy portré előtt, Mélységben, fehér függönyök, A Te tisztító csókid, Tükör előtt, Lelkek cseréje, Most, most, de meddig? Péntek este, Jó volna. V. ö: Csatkai Endre: Gyóni tevékenysége a soproni Kulturában, SSz, 1942, 217.

5 Harsányi itt megjelent versei: A látomások könyvéből, Pán szökése a nádasba, Napfölkelte előtt, Sóhajts napfényes táj után (A vers a május 23-i véres csütörtököt is említi).

bati-Szabó István, egy verssel Bodor Aladár és egyel, az inkább kuriózum számba menő Egy szomorú nap cíművel Bacsó Béla.<sup>6</sup> A soproniak modern hangú költőjének, Mészáros Sándornak két versét olvashatjuk, ebből egyet Ady csillagát követve írt (A fekete várban). Hangay Adyt elutasítja ugyan, Magyar Potéták éneke c. versében a Bujdosó kuruc rígmusát ismétli, Dacos éneke pedig felismerhetően az „Új vizeken járok” hatása alatt született.<sup>7</sup> A névelennek maradt költők sem vonhatták ki magukat az új művészeti forradalom hatása alól (Fiak András: Eljön a bánat néha hozám—Kosztolányi: A hugomat a bánat eljegyezte). Ezek után külön érdekesség, hogy a szerkesztő helyet adott Molnár Antal Pantheon című versének, mely Adynak, Babitsnak, Baláznak, Dutkának, Juhásznak, Kaffkának, Kosztolányinak, Tóth Árpádnak ígéri többiek között a halhatatlanságot.<sup>8</sup>

Kosztolányi ismert novellája (A magyar fiú) mellett főleg a Nyugat melletti nemzedék jelentkezik a Kultura széprójájában. Tizennyolc számon át jelent meg az első évben Ámon Vilmos Az idegasszony című szecessziós regénye. Izes, alföldi hangulatú novellákkal jelentkezik a szegedi Cserzy Mihály, (Homok), kultúrtörténet keveredik a mesterségbeli tudással Móricz Pál írásaiban, a riport érdekessége jellemzi Tábori Pál munkáit, témái éhező malommunkások, a magyar Svengali, a cár ellen lázongó földalatti Oroszország. Rexa Dezső, Falk Richárd, Lux Terka mellett novellában, versben egyaránt kísérletezik Győry Jenő. Számos novellával szerepel a figyelemre méltó Szász Menyhért. A próza a lírainál észrevehetően gyöngébb.

Az új magyar irodalom vidéki hullámvérését a lapban megjelent satírákon mérhetjük le igazán. A második évfolyam Parnasszus mozgó rovatában írja Hangay, hogy Adyt bármerre olvashatni

— előre és hátra, értelmetlen.<sup>9</sup> Örömmel tűzi tollhegyre Hatvány-Osvát párbaját,<sup>10</sup> ugyanebben a krokiban jobbra is vág, megtámadja a Varsányi csata szerény tehetőségű szerzőjét, Farkas Pált. Singerének máskor is odamondogat, a cég egyik jubileumán a cég kibérelt nagy írója Kerge Ferenc (Herczeg) a megnyúzott írók bőrére dugott cenzorollót nyújt át az ünnepeltnek . . .<sup>11</sup> Beregi Oszkár szavaló estjéről írt kritikában Somlyó Zoltán kap rosszindulatú vágást, „a modernségnek avval tesz eleget, ha szenyves ingben, piszkos gallérral, borotvátlanul jelenik meg.” Hangay azzal folytatja, hogy ha tehetné, kidobatná Somlyót!<sup>12</sup> Erdődi Mihály (Dimi) a Jó Csöndherceg előtt és A fekete zongora szövegéből állít össze primitív Ady-paródiát, a költő neve ebben jellemzően Ydy Ottó.<sup>13</sup> A Kultura kétarcúságának jegyében Remetey Dezső keményen bírálja az álnéven szerkesztett Nyugat ellen indított Kelet könyvtárt és „felfedezettjét” Szirbik Antalt.<sup>14</sup>

A Kultura kritikásai közül Harsányi Lajos következetesen Nyugat-ellenes. Szerinte Sik Sándor „az egyedül helyes, kissé konzervatív” nemzeti irányt képviseli.<sup>15</sup> Ady „megtévedt zseni”<sup>16</sup>, „egyik legtehetségesebb (sajnos egyúttal legperverzebb irányú) költőnk”<sup>17</sup>. Balázs Béla „a nyugatisták külön udvari zenésze”<sup>18</sup> aki a zenét a költészettel összekeveri, nem jár jobban Babits sem, a Herczeg, hátha megjön a tél is! kötet „hideg öt-ös mesterség”, a verseket csak „a klasszika-philológia gourmandjai” élvezhetik.<sup>19</sup> Kaffka Margit Tallozó évek kötete „szánalomraméltó. Csupa értelmetlenség-ritmustalan szómuzsika . . . a rossz prózánál is rosszabb.”<sup>20</sup> Gyóni Géza üdvözl: Kiss József újabb verseit, pl. „az Adagio verse alá sok poeta mohón írta a nevét.”<sup>21</sup> Thomée József fiatal költőt elítéli, mert Koroda Pállal irányíttatja magát, aki ugyan Reviczky barátja volt, de ezzel a

6 Azonos a mártír újságíróval?

7 1911. jún. 25. és aug. 10.

8 1912. márc. 10.

9 1912. jan. 10.

10 1912. jan. 25.

11 1912. ápr. 10. Farkas Singer könyvkiadó fia volt.

12 1912. febr. 25.

13 1911. dec. 15. (XVII.—XVIII. sz.)

14 1912. jan. 25.

15 1911. jan. 25.

16 1911. febr. 25.

17 1911. jún. 25.

18 1911. márc. 25.

19 1911. jún. 25.

20 1911. szept. 25.

21 1911. febr. 25.

barátsággal Reviczky sosem dicsekedett.<sup>22</sup> A korai Ady-filológus Szenes Béla Ady egy 1901-es cikkét veti össze egy 1911-essel.<sup>23</sup> Hangay a Modern Könyvtárt támadja—mely szerinte rosszabb az Olcsó- és a Magyar könyvtárnál, — már kiadója belébukott, így jár majd új nyomdá-sza is, mert „...jön egy Gömörly Jenő gimnazista és Sziklaynak a hasába beszél egy Modern Könyvtárt”<sup>24</sup>. Szász Menyhért Atta Troll ismertetése inkább támadás, mint kritika, feleslegesnek tartja, hogy Karinthy Babits mellett fordít, írása hangja durván személyeskedő.<sup>25</sup> Szenes Béla Móricz Harmatos rózsájának cselekményét unalmasan banálisnak, émelvítően szentimentálisnak tartja.<sup>26</sup> Kázmér Ernő Kosztolányiról azt írja, hogy „a legszebb verseket írja azok között, akik még nem múltak el harminc évesek.”<sup>27</sup>

A tanulmányrovat a Kultura erőssége volt. Pintér Jenő (aki a tízes években még más ígér későbbi állásfoglalásánál, pl. ő áll ki a Kulturában a Nyugat mellett) a II. évfolyamtól már szerkesztő bizottsági tagként közli Régi magyar író-nők és Dukai Takács Judit tanulmányát,<sup>28</sup> értékes Sirola Ferenc Petőfi fordításairól szóló értekezése.<sup>29</sup> Paulovits István Reviczky Gyuláról értekezik.<sup>30</sup> Ő mutatja be Petőfiné két ismeretlen levelét. Komjáthy Jenőt Köveskúti Jenő fedezi fel,<sup>31</sup> Halmi Bódog több szép tanulmányában szolgált elégtételt a folyóirat kritikái rovatában támadott Nyugat írói nemzedékének.<sup>32</sup> Viszonylag korán állapítja meg, hogy Ady a Petőfi és Arany utáni korszak legnagyobb írója, kedvezően mutatja be Juhász Gyulát, Kosztolányit. A legnagyobb megbecsüléssel Babitsról beszél. Így ír: „... az új magyar vers legnagyobb virtuozára, a lehiggadt kristálytisza logikájú, kiművelt lelkű tudósra, Babics (!) Mihályra gondolok, .. mestere a márványfehér klasszikus művé-

zeti formáknak.”<sup>33</sup> Halmi kifogásolta az írókat tönkretévő zsurnalizmus gyári munkáját, jelentékeny A város és vidéke, továbbá Dickens tanulmánya is.<sup>34</sup>

A Kultura műfordításokat inkább alkalmilag, mellékesen közölt, Träger Ernő Ottokar Kernstockot, Detlew von Liliencront és Richard Dehmelt fordította, Harsányi Lajos Henry Hermannnt mutat-ta be.

Bar a Kulturát Sopronban szerkeszteték és nyomták, néhány helyi szerzőt fogadott csak munkatársai közé, inkább több műmellékletének volt soproni jellege. A lap nyomdai kivitele vidéken még máig is el nem ért csúcs maradt, színes és fehér-fekete műmellékletei, a második évfolyamtól fényképszerűen beillesztett kis arcképmellékletei remek nyomdai kivitelben készültek, és kitűnő mestereket is mutattak be, jórészt, Szinyei-Mersét, Deák-Ebnert, Ferenczy Károlyt, Tornyai Jánost, Mednyánszky Lászlót, de engedve a kétarcúságnak, nem maradt el Margittay Tihamér Szerelmes versek c. képének reprodukciója sem.

Amon Vilmos egyhelyütt azt írja, hogy a Kulturát csak maga a Budapesti Művészház hivatalos lapjaként kétezer példányban rendelte meg,<sup>35</sup> eszerint ennél nagyobb számban kellett volna megjelenennie, ez azonban inkább szerkesztői kívánság lehetett, mint valóság. A folyóirat harmadik évfolyamának második száma után történt félbeszakadása azt sejteti, hogy Röttig nem folytathatta a vidék összefogásának reménytelen kísérletét, a kívülmaradottak tartós lázadását a Nyugat ellen. A Kultura több mint két éve mindamelllett valóságosan tükrözi az f hullámverést, amelyet a Nyugat írói küzdelmei 1911—13-ban Magyarországon, vidéken kiváltottak.

**Kovács József László**

22 1911. júl. 25.

23 1912. febr. 10.

24 1912. máj. 25.

25 1912. jún. 10.

26 1912. ápr. 25.

27 1913. jan. 25.

28 1911. aug. 25. és 1912. jan. 10.

29 1911. nov. 25.

30 1911. jún. 25.

31 1911. márc. 25.

32 Az 1911-es és Nyugat felé tanulmány-sorozatában.

33 1911. okt. 10.

34 1911. dec. 15. (XVII.—XVIII. sz.)

35 1911. okt. 10.



## A soproni múzeum 1966. évi jelentése

A múzeum 1966. évi munkája nem volt olyan látványos, külsőségeiben is megnyilvánuló, mint az előző évben, amikor három állandó kiállítást nyitott, központi fűtést épített. Az eredmények azonban így is jelentősek, melyek az anyag gyarapodásában, a nyilvántartási munkák statisztikai eredményeiben, a tudományos feldolgozásban, a népművelő és kiállítás-rendezési munkákban konkretizálódtak. A részletesebb eredmények a következők:

**Anyag-gyarapítás:** Ásatás folyt Sopron-Présháztelepen, ahol IX. századi temető leletei kerültek elő. Nagycenk Szőlőkalatt nevű határrészén rómaiakori temető feltárását végeztük el győri segítséggel. Csorna-Hosszúdombon pedig későavar temetőt tárt fel Tomka Péter, a múzeum régésze. Kapuvár-Kistölgyfa ásatása Árpád-kori település nyomait hozta napvilágra. Sopronkőhida-Deicht dűlőben Hallstatt-kori és IX. századi telep leletei kerültek felszínre. — Leletbejelentésre történt kiszállás Balf, Nagycenk, Süttör, Kapuvár, Csorna helységekre. — Az Országos Műemléki Felügyelőség költségén nagyobb méretű ásatás folyt a városfal Szent György utcai szakaszán, a Tűztorony tövében, valamint a Városház utcában. Az ásatásokat római, ill. középkoros budapesti régészek vezették, a munkában azonban a múzeum régésze is részt vett, az előkerült leletek pedig a soproni múzeumba kerültek. — A múzeum régésze ásatással, leletmentéssel összesen 93 napon át foglalkozott. Az egyedileg számbavehető tárgyak száma

997 db, becslés alapján kb. 2000 db a gyarapodás.

**Néprajzi** téren gyűjtés folyt Beledben, ahol egy felcser-borbély munkájának leírása, valamint eszközeinek részleges megszerzése történt meg. Ágfalván a temetéseknel használt himzett halotti terítőkben sikerült több szép darabot gyűjteni és leírni a hozzá fűződő szokást. Fertőrákosról faragott paraszt-székek, Répcevisről háztartási eszközök, Egyedről és Rábaszentandrásról pedig kisnemesi viselet darabjai kerültek megvásárlásra. Mozgalmat indítottunk a járás iskoláiban hűsvéti tojás gyűjtésére, ami harmincnál több szépen díszített tojást eredményezett, azonban ezek restaurálása rendkívül körülményes és elég nagy számú veszteséggel is járt. A múzeum néprajzosa egyben igazgató is, ami magyarázatát adja annak, hogy a korábbi évek néprajzi gyarapodásától jelentősen elmarad az idei 107 darabos szaporulat.

**Helytörténeti** vonatkozásban jelentős mennyiségben gyűlt anyag a város társadalmi egyesületeinek emlékeiből. Ezen belül is nagyobb hangsúlyt kapott a 100 éves Önkéntes Tűzoltó Egylet tárgyainak a gyűjtése, felkutatása a város területén. Brennbergbányán sikerült megvásárolni egy századforduló körüli bányászlakás teljes berendezését, valamint fontos dokumentumokat megszerezni a bányászmozgalmakra vonatkozóan. Magnetofon felvételek készültek a brennbergi nagy sztrájkokról, visszaemlékezések kerültek rögzítésre a Tanácsköztársaság idejére

vonatkozóan. A soproni ipar és kereskedelem emlékei szintén szerepelnek a gyarapodásban. Összesen 828 darabbal gyarapította a gyűjteményt Környei Attila, a múzeum történésze.

A képző- és iparművészet, valamint a numizmatika körében rendszeres gyűjtés nem folyt, szakember hiánya miatt. Főleg ajándékozás útján gyarapodott az anyag grafikákkal, szükségpénzekkel. A képzőművészet 86 db, az iparművészet 53 db, a numizmatika 758 (ebből revízió során 480 db került elő).

*Természettudományi* anyagunk öt darab őslélektanral gyarapodott. Összesen tehát a múzeum tárgyi anyaga 2834 darabbal gyarapodott.

A gyűjtemények növekedése a nyilvántartási munkákban komoly erőfeszítést követelt, hogy a leltározás naprakész állapotát biztosítani tudjuk minden egységben, a régészet kivételével. Itt a restaurálás után kerül sor a leltározásra.

A tudományos munka terén az ún. „B-téma” keretében végzett feldolgozást a néprajzos a soproni és a győri szabásminta-könyvekkel kapcsolatban, valamint levéltári kutatást folytatott a magyarországi kékestő ipar történetére vonatkozóan az eperjesi és a bártfai levéltárban. A régész a Győr-Sopron megye területén előkerült avar-kori temetők anyagát vizsgálta Győr, Magyaróvár és Budapest múzeumaiban. A történész a Tanácsköztársaság két soproni vezetőjének, Bors Lászlónak és Kellner Sándornak a tevékenységére vonatkozóan végzett kutatást soproni és fővárosi levéltárakban. Közlésre kész dolgozatok születtek a Hátulso utcai késő-római sírokról, Bors László irodalmi munkásságának értékeléséről, valamint a soproni kesztyűsök munkájáról. — Itt említjük meg, hogy megjelent a múzeum új vezetője „A soproni múzeum kiállításai” címmel, amely tárgyalja a központi épület, a Fabricius-ház és a Lábasház kiállításait.

*Népművelési munkánk*ból elsőként a kiállítás rendezést említjük. A Berzsényi Gimnáziummal közösen rendeztük meg a „300 éves a Berzsényi Gimnázium könyvtára” c. különkiállítást, amely a könyvtár keletkezésének, első leltárainak, használati szabályainak dokumentumai mellett bemutatja, hogy az iskola könyvtára mindig lépést tartott a haladással,

saját korának haladó műveit mindig megszerezte tanárai és diákjai számára. Itt ösnyomatványoktól kezdve a francia felvilágosodás klasszikusain, a magyar irodalom legkiválóbbjainak első kiadásain keresztül a marxista irodalom első megjelenéséig, mai új szerzeményekkel bezárólag, került bemutatásra a gazdag anyag.

Az Októberi Múzeumi Hónap keretében került sor „A sopronhorpácsi kutatóintézet munkája” c. kiállításra, amely az intézet létrejöttének története mellett a kutatás fő területét képező cukorrépa nemesítéssel ismertette meg a látogatót. A nemesítés hazai történetére való rövid visszaillesztés jó összehasonlítás alapot adott a kutatás mai lehetőségeire, anyagi ellátottságára. A munka eredményeit pedig a mennyiségi és minőségi mutatók, a népgazdasági haszn hatalmas összegei, a nemzetközi kapcsolatok, a mag-export térképei szemléltették. A vizsgálatok eszközei között helyet kapott az izotóp-kutatások műszere is. A kiállítás az intézet és a múzeum közös munkájaként jött létre, azzal a céllal, hogy a soproni bemutató után vándorútra kel a táblóanyag. A kiállítás mozgatóját az intézet végezte, 5–6 olyan községbe vitte el, ahol jelentős cukorrépatermelés folyik. A képanyag az újabb termelési eljárásokat ismertette meg a gazdákkal, a kiállítással utazó kutató pedig előadást tartott az időszerű nemesítési és termelési kérdésekről. — A soproni pártterkezet idejére (X. 14) az Ady Endre Kultúrház emeleti halljában rendeztünk kiállítást a levéltárral közösen „Fejezetek a soproni munkásmozgalom történetéből” címmel. A pártterkezet után az iskolák csoportos látogatására került sor, elsősorban a történelemtanítás szempontjából hasznos eredménnyel. — Az 1965-ös évben Sopronban megrendezett „Sopron belvárosának műemléki helyreállítása” című különkiállításunkat a város üzemei után a soproni járás területére is kivittük. Ágfalva, Fertőrákos, Balf, Újkér és Lövő helységek kultúrházaiban volt látható az anyag egy-egy héttig. A megvitát mindig összekapcsoltuk egy, a műemlékvédelmi munkát ismertető előadással. A kiállítás forgatásával az volt a célunk, hogy a környező falvak lakói is megismerjék azt a rekonstrukciós munkát, amelyről az újságok híreiből volt csak tu-

domásuk. Megjegyezzük, hogy a járás területén az 1966-os esztendőben semmi más kiállítás bemutatására nem került sor. E vállalkozásunk révén jó kapcsolat alakult ki a múzeum és a Járási Tanács illetékesei között és ilyen módon a járás kulturális életének alakításába a múzeum is közvetlenül bekapcsolódott. Erre az időre esett, amint fentebb már említettük, a járás területén működő horpácsi kutatóintézet munkájának bemutatása Sopron város közönsége számára.

A Múzeumi Hónap keretében a soproni járás történelemszakos tanárai számára továbbképzés keretében előadás-sorozatot tartottunk a múzeumban, különös tekintettel az iskolák tanmenetére, a helyi anyagnak az általános történelemben való illeszkedésére. Sopron város rajzszakosai számára pedig a megye népművészetéről tartottunk előadást, anyag-be-

mutatóval egybekötve. Elértük a város és több esetben a járás iskoláinál, hogy a múzeumlátogatások egy-egy tananyag részhez, összefoglalóhoz kapcsolódjanak, és a látottak maradandóbb élményt nyújtsanak, mintha végigrohannának a csoportok az egész múzeumon. Az év során összesen 26 előadást tartottunk a TIT, KISZ, Honvédség, üzemek kérésére és a Múzeumi Hónap keretében. — 1966-ban 116 alkalommal adtunk támogatást a helyi vagy más kutatóknak a múzeum anyagából, amit a kutatási napló is rögzít. — A múzeum állandó és különkiállításainak látogatottsága meghaladta a 77 000 főt, amiből több mint 50% volt iskolás. A csoportok számára összesen 630 tárlatvezetést tartottunk. — Előkészületeket tettünk az 1967-ben 100 éves múzeum jubileumának megünneplésére.

**Domonkos Ottó**



Részlet a fertőrákosi kastély homlokzatáról. 18. sz.  
Diebold K. felvétele

# MEGEMLEKEZÉSEK

Dr. Dr. h. c. Geleji Sándor  
1898 — 1967

Borongós, ködös napon érkezett Sopronba a gyászjelentés: 1967. november 3-án 70 éves korában elhunyt Dr. Geleji Sándor kétszeres Kossuth-díjas akadémikus, a Nehézipari Műszaki Egyetem nagyhirű professzora, a nemzetközileg is nagyrabecsült, kiváló tudós. Több mint négy évtizedes, alkotásokban és világszerte elismert tudományos sikerekben gazdag tevékeny munkásság végére tett korai pontot a súlyos

betegség, majd a könyörtelen elmúlás. Geleji Sándor élete elválaszthatatlanul egybefonódott a műszaki tudományokkal, a kohászati iparral és a mérnök-képzéssel. Soha nem lankadó fáradhatatlan tevékenységének fő célja mindig az alkotás tartalma a pontos és igényes munka volt.

Geleji Sándor ősei, a Greilingerek Sopronban a 18. század legelején tűnnek fel első ízben. Evszázadokon át a molnármesterséget folytatták. Különböző malmok voltak a bérletükben, később birtokukban. A 19. század közepén Bánfalván és a Bécsi kapun kívül jó messzire volt Greilinger Ferdinánd malma. Ez egy lépéssel tovább vitte a család jelentőségét a város életében: uszodát épített, ez a Nagyszoda, amelyet a második világháború eseményei tettek használhatatlanná. Geleji Sándor elődei már intellektuális pályákon mozognak, van közöttük orvos, hivatalnok. Geleji apja az evangélikus iskolák egyikében volt tanító és hosszú ideig a Halász utcában



az ev. árvaházban lakott családjával, köztük Sándor fiával együtt.

Geleji Sándor életének első szakaszáról fiatalkori és holtig jóbarátja, Csatai Endre értesít. Geleji Frigyes, az édesapja, rendkívül szabadgondolkodású ember volt. Szerkesztette a hetente néhányszor megjelenő Nemzetőr, majd a Sopron c. 48-as napilapot, írt a Szabad Gondolat c. fővárosi folyóiratba is. Ebben a szabadgondolkodású családi légkörben nevelkedett a három Geleji-fiú. Míg fivérei, Dezső és Géza inkább a humán műveltség hívei voltak, a fiatal Geleji Sándort a természettudományok érdekelték. Már 3. gimnazista korában a villamosság terén olyan jelentős megfigyelése volt, amelyet Edisonnal is közölt, és íme a nagy feltaláló érdemesnek tartotta, hogy a soproni kisdíákot értesítse: foglalkozott a dologgal és továbbra is szem előtt

tartja. Az első világháború kitörése folytán azután nem lett a dolognak folytatása. Geleji Sándor kedvence maradt a reáliskola hírneves fizikatanárának, Barta Miksának, és vele gyakran színvonalas vitákat is folytatott. 1917-ben kitűnő minősítéssel érettségizett a soproni reáliskolában, majd a Budapesti Műegyetemen folytatta tanulmányait. Ez persze nem jelentette, hogy elszakadt Soprontól. Budapesten tagja lett a Galilei-körnek, és 1919 márciusában már a proletárdiktatúra megbízásából jött haza Sopronba a fiatalságot szervezni. Édesapja a művelődésügyi tanács helyettes népbiztosaképp szervezte a proletárkönyvtárat. Ekkor már súlyos gerincbaja volt, a buzgalomtól és a fájdalomtól egyaránt lázban égett a szeme. 1919 augusztusának elején minden összeomlott. A két idősebb Geleji-fivér emigrált, az apát letartóztatták és Kőhidára került. Ítélete aránylag enyhe volt, néhány év ugyan, de ekkor már romos volt, a börtön kórházában feküdt. A büntetés kitöltése előtt, valószínűleg már a fegyházon kívül halt meg. Feleségét Sándorral együtt hatóságilag kilakoltatták a Templom utca 10-es számú szolgálati lakásból, az elhanyagolt Laehne-intézetből alakított szükséglakások egyikébe. Sándorra rettenetes gondok szakadtak. A Harkai út közelében a Schwartz-malomban kapott alkalmazást, oda gyalogolt ki minden reggel, miután alig látó anyját is ellátta és onnan vándorolt esténként holtfáradtan vissza a Bécsi útra.

1923 őszén a soproni Főiskola műegyetemi éveinek beszámításával hallgatói közé sorolta. Itt szerzett 1926-ban kitűnő minősítésű vaskohómérnöki oklevelet. Főiskolai tanulmányai alatt is nehéz anyagi körülmények között élt, házitanítóskodásból tartotta el édesanyját és önmagát. Mint fiatal kohómérnök a Magyar Rézhengerművekben kapott állást, és édesanyjával 1926-ban felköltözött Budapestre. 1935-ben az akkori Weiss-Manfréd gyár üzemmérnöke, majd 1939-ben főmérnöke lesz. Mérnöki munkájában már az első naptól kezdve arra törekedett, hogy elmélyülten foglalkozzék szakterületének elméleti, tudományos problémáival. Első tudományos dolgozatai 1928-ban jelennek meg, sőt 1931-ben már a Stahl und Eisen című legnevesebb külföldi szakfolyóirat is közli egyik tanulmányát. A soproni Főiskolán 1934-ben summa cum laude minősítéssel műszaki doktorátust szerez. 1939-ben a Főiskola egyetemi magántanára lesz, és előadásainak megtartására most már gyakrabban látogat el Sopronba. A felszabadulás után a Csepeli Féműipar igazgatója, majd 1946-ban kinevezik a soproni Műegyetem Kohógéptani Tanszékére tanszékvezető professzornak. Budapesten betöltött igazgatói állása mellett nagy lelkesedéssel és nagyszerű tervekkel kezdi meg a háborús cselekmények következtében erősen megrongálódott, nagyon szegényes felszerelésű tanszék talpraállítását. Az akkori mostoha közlekedési viszonyok mellett is örömmel vállalta a hetenkénti hosszadalmas utazás fáradalmait, hiszen rengeteg volt a tennivaló a tanszéken is. Új oktatási anyagot kellett kialakítani, jegyzetet írni, előadni, vizsgáztatni, a hiányos felszerelést pótolni és az eljövendő nemzetközi hírnevű tanszék alapjait lerakni. Mindezt fáradhatatlan munkabírással, nagy szeretettel és örömmel végezte. A fárasztó napi munka után oly nagy felüdülés volt számára a soproni fenyvesekben hosszú sétát tenni, a Hatvan-turistaházban megpihenni, vagy a volt Neher-féle tekepályán a kollégákkal elszórakozni, régi jó barátokkal egy-egy kellemes estét eltölteni.

A nagymértékben megnövekedett egyetemi feladatok ellátása, a tudományos munka hatékonyabb művelése már egész embert kívánt, ezért 1949-ben leköszönt a Csepelen betöltött igazgatói állásáról. A Nehézipari Műszaki Egyetem megalapításával a kohómérnöki kar tanszékei 1952-ben az egyetem új székhelyére, Miskolcra települtek át. Geleji Sándort ezután már csak ritkán lehetett Sopronban látni, de eredményeinek, sikereinek és kitüntetései hírére a soproniak mindig nagy örömmel fogadták.

Geleji Sándor a mérnökképzésben, valamint a szakmai tudományos tevékenységen túlmenően elévülhetetlen érdemeket szerzett a hazai műszaki tudományok szervezésében és irányításában is. A Magyar Tudományos Akadémia 1951-ben levelező, 1955-ben rendes tagjává választja. Mint az Akadémia Műszaki Tudományok Osztályának titkára 1956-tól 1962-ig a hazai műszaki alap kutatások legfontosabb elő-



feltételeinek megteremtésén munkálkodik. Ott volt mindenütt, ahol a műszaki előrehaladásért, a mérnökképzés fejlesztéséért és a kohászati iparág szakmai színvonalának emeléséért valamit tenni lehetett. Felsorolni is hosszadalmas lenne azt a sok különféle bizottságot, egyesületet, munkacsoportot, amelyekben vezető tisztséget töltött be. Szívéhez legközelebb azonban tanítványai, azok oktatása és nevelése állott. Tanári működését mindig elsősorú hivatásának tekintette és tanítványai szeretetét, ragaszkodását a legnagyobb jutalomként értékelte.

A magyar nyelvű kohászati szakirodalom a felszabadulást követő években még nagyon szegényes és jórészt elavult volt. Geleji Sándor felismerte azt, hogy a kohászat műszaki fejlesztése, a kohászati kutatások megalapozása, valamint a mérnök- és technikusképzés nem képzelhető el színvonalas magyar nyelvű szakirodalom nélkül. Irányításával és szerkesztésében 1949-ben elkészül az Alumínium kézikönyv, 1952-ben a Színesfémipar technológia. 1950-ben ő maga adja az egyetemi hallgatók és a hazai szakemberek kezébe az első „Kohógéptan” c. könyvet. Ennek második kiadása 1953-ban, német nyelvű kiadása 1961-ben és angol nyelvű kiadása 1967-ben jelent meg. Három magyar nyelvű, két német, egy orosz, egy cseh és egy japán nyelvű kiadásban jelentek meg a fémek alakításának elméletével foglalkozó könyvei. Ő kezdeményezte és még betegágyán is szerkesztette a Vaskohászati Enciklopédia-sorozatot, amelynek eddig megjelent kötetei nemzetközi viszonylatban is egyedülálló foglalatát adják a vaskohászati iparág elméleti és gyakorlati problémáinak. Az ő javaslatára indult meg az Acta Technika, a hazai műszaki tudományok reprezentatív idegen nyelvű rendszeres kiadványa.

Mint kiváló tudós, kutatómunkájának gazdag eredményeit könyvein túlmenően 125 magyar és idegen nyelvű szakcikkből tette közzé különböző hazai és neves külföldi folyóiratokban, műszaki kiadványokban. A fémek képlékeny alakításával foglalkozó szakemberek világszerte ismerik és nagyra értékelik tudományos munkásságát, könyveit világszerte megtaláljuk a kutatók, a tervezők, az üzemmérnökök és az egyetemi hallgatók könyvespolcán.

Geleji Sándor hallatlanul sokirányú, fáradhatatlan alkotó munkásságát itthon is, külföldön is elismerés kísérte. Kétszer részesült Kossuth-díjban, kitüntették a Köztársasági Érdemérem arany fokozatával, a Magyar Népköztársasági Érdemrend III. fokozatával, elnyerte a Wahlnér Aladár emlékérmét, megkapta az Oktatásügy Kiváló Dolgozója kitüntetését, és 60. születésnapján átvehette életműve elismeréseként a Munka Vöröszászló érdemrendjét. A Freibergi Bergakademie 1965-ben díszdoktorává avatta, a Lengyel Tudományos Akadémia pedig 1966-ban tiszteletbeli tagjává választotta.

Munkatársai, tanítványai és egy egész kohászgeneráció példaképének tekintette. Sok feladata, rengeteg tennivalója volt. Nagyon sokat vállalt, fáradhatatlanul dolgozott, alkotott, szervezett és irányított. De a teendők sokaságában is tudott mindig időt szakítani az irodalom, a zene, a színház, a múzeumok és az élet aktuális hétköznapi eseményei számára. Hallatlanul sokoldalú, kimagasló általános műveltségű ember és közvetlen, segítőkész, melegszívű jó barát volt. Feleségével, aki nagyműveltségű tanárnő és egyben legodaadóbb munkatársa is volt, három évtizeden át meghitt családi életet élt. Amikor felesége 1966 őszén meghalt, teljesen egyedül maradt. Életének utolsó évét társtalannal kellett volna leélnie, ha nem talál egy asszonyt, aki a súlyos betegség idején mellé állt, és bearanyozta életének utolsó hónapjait. Súlyos betegségéből lábadozva a soproni fenyevesekbe, a megannyi kedves emléket idéző ódon falak közé vágyott és remélte, hogy a soproni üdülés meghozza számára az anynyira áhított gyógyulást. A sors, sajnos, megtagadta tőle ezt az ajándékot. A nagy tudós, a magyar műszaki élet és a kohászati felsőoktatás kimagasló egyénisége mindig büszkén vallotta magát „soproninak”. Gazdag szellemi örökségét, soha nem feledhető példamutatását és nagyszerű emberségét kegyelettel megőrzi emlékezetükben a munkatársak, a tanítványok, valamint mindazok a soproniak is, akik ismerték, tisztelték és szerették.

**Kiss Ervin**



## A középkori Ravo (Roj, Rov) várának fekvése Sopron megyében

Dr. Házi Jenő a „Soproni Szemle” egyik számában (1967/1, 73. o.) e cím alatt Roj várának és falvának fekvése kérdését Sopron megyében, éspedig Oggau (Oka) körül, elintézettnak nyilvánítja. Nézetem szerint az említett 1382. évi okmány alapján azt bizonyítani nem lehet. Hogy Roj vára Sopron megyében feküdt, azt tulajdonképpen eddig senkisé sem vonta kétségbe, de a lényeges kérdés az, hogy a Lajta-hegység északi peremén állt-e — szerintem Stotzingnál —, vagy tényleg Oggau táján. Dr. Házi idézi ugyan az én erről írt tanulmányomat (Bgl. Heimatbl., 1947, 62-67.), de csak mint az eddig egymástól eltérő felfogások összefoglalását, és azt jegyzi meg, hogy nem mertem dönteni az egyik vagy másik felfogás mellett. Ez pedig nem felel meg a valóságnak, mert én ott határozottan amellelt foglaltam állást, hogy Roj a Lajta-hegység északi lejtőjén keresendő, amit azzal a belátható érvvel igyekeztem bizonyítani (65. oldal), hogy a Kanizsaiak 1390, illetve 1392 után, amikor is a Gathalok birtokait bekebelezték, Pirichendorf (az elpusztult Szék), Donnerskirchen (Fehéregyháza) és Oggau (Oka) falvakat a kismartoni uradalmukhoz csatolták, Rojt pedig a hornsteini (szarvkői)-hez. — Ez biztosan nem történt ok nélkül, mert miért is csatolták volna oda, ha szintén úgy, mint a többi, itt Kismarton vidékén feküdt volna.

Az 1382-i oklevelet ott már én is idéz-

tem. Aoban tényleg az áll, hogy Roj birtok Oggauval (usque ad metas possessiois Zaka vocate) volt határos, de ez nem zárja ki, hogy mégis a Lajta-hegység túlsó oldalán feküdt. Határai abban az időben tényleg érintkezhetek, éspedig vagy úgy, hogy Roj határa a La'ta-hegységen átnyúlt délnek, vagy hogy Oggau határa érte el északon a Lajta-hegység gerincét. Ma p. o. Oslip (Oszlop) határa még mindig a Lajta-hegység gerincéig ér és Stotzinggal ott határos. De az sincs egészen kizárva, hogy az idézett oklevélben tévesen Zaka áll Zeek helyett.

Azt a megjegyzésem, hogy a kérdés végleges megoldását az esetleg felszínre kerülő oklevélről vagy ásatási eredménytől várom, úgy értettem, hogy azoktól várom a további bizonyítékokat amellelt, hogy Stotzingnál állt Roj vára. Erre különben is már nyílt közben alkalom, mert a múlt években a vízvezetési ásatásoknál a földszín alatt talált vastag falak a stotzingi templom körül arra vallanak, hogy ott valamikor egy nagyobb épület tömb állt, és mivel más várról vagy épületről ezen a vidéken nincs tudomásunk, csakis a keresett Rojról lehet szó. Én tehát biztosnak tartom, hogy valamikor itt állt a már sokszor keresett vár és nem Oka vagy Ruszt táján. Ide vágna még az a felfogás is, hogy a mai alsó-ausztriai Au község villa Rojnak felelne meg.

Semmelweis Károly

## Sopron a villamos vasút első idejében

A Soproni Szemle 1966. évi második száma felidézte emlékezetembe hajdan Sopronban átélt kilenc kedves iskolaévet. Még a múlt század végén, 1898-ban kerültem először ide, az ev. gimnázium 3. osztályába, ahol a kedves és szeretett „Dáni bácsi”, Bothár Dániel volt az osztályfőnököm, egészen az érettségig, amely 1904-ben következett be. Azután három évig ott tanultam a soproni evangélikus teológián 1907-ig. Akkor búcsút mondtam a szép városnak, amelyet Fehér Sopronnak is neveztek, oly szép volt, hogy amint a horvátok fővárosukat Fehér Zagrebnek nevezik, ennek mintájára kapta Sopron is díszítő melléknevét. Sok mindent írhatnék ifjúkori soproni élményeimről, főképp a színházi dolgokról, mert szorgalmas látogatója lévén a műzsák csarnokának, én is írtam rövid recenziókat az előadásokról a Soproni Naplóban. Magam sem tudom, miként jutottam én, a szlovák fiú ehhez a kitüntető munkához, hogy belekontárkodhattam az írodalmárok dolgába. Ez a munka azonban egypár garast is hozott, pénzzel éppen nem nagyon tömött tárcámba.

Azok az évek, a század eleje, a modern operett aranykora volt.

Három híres operett hangzott akkor minden színpadról, Lehár *Víg özvegy* c. halhatatlan műve, mely tán a világ legnagyobb sikerű darabja volt, megjelenése után egy év alatt állítólag 17 000 ízben adták a világ minden színpadán, még Szibéria legtávolibb zugában is. Az otthoni szűkebb világban nagyon kedvelt két operett volt a *Bob herceg* és a *János vitéz*. De nemcsak a színház vilánozta fel ekkoriban a soproni kedélyeket, hanem az újdonszerű *villamos vasút* is, amelyről a SSz említett számában *Lovas Gyula* értékes cikke emlékezik meg. Szabad legyen a korai időszak ismeretéhez mint kortársnak személyes élmények megörökítésével szolgálnom.

Sopron közelében, Pozsonyban és Szombathelyen már csilingelt a villamos, Sopron utcáiról még hiányzott. Ezt a soproni nagyközönség és a modern idők haladását hirdető és követelő ifjúság — magamat, a liptói születésű diákok is beleértve — szinte sértő és méltatlan dolognak tartotta, hisz az akkoriban úgy hozzá-

tartozott a város fogalmához, mint ma az összes nagyvárosban a metró. Magam Liptóból Pozsonyon át utazva Sopronba, a mai Bratislavában a főpályaudvarról a Sopronba vezető vasútállomásra batyuimmal mindig már villamoson mentem, ott láttam először a ló nélkül szaladó masinát. Sopronba 1898 őszén érkeztem meg először, engem is elfogott a soproni láz a többi diákkal együtt. Roppant érdeklődéssel figyeltük, hogy fektetik le a síneket. Okoskodtunk, milyen utcákon megy a vonal, miért ott és miért nem másutt, végül felismertük, hogy a választott vonal volt a legmegfelelőbb, hogy ti. közvetítse az utasok forgalmát a város két vasútállomása között.

1900. május elseje volt azután a nagy nap. Mindenféle nagy urak és hivatalnokok végigjárták a vonalat, utána ezen a napon folyton jártak a kocsik, mindig tömve, mert hiszen minden épkézláb ember, főleg a fiatalság, részt akart venni a dicsőségben, hogy az első napon már utazott villamoson. Emlékezetem szerint az első napon ingyen szállították az utasokat, ami tán már Stephenson óta szokásos minden új vasúti vonal megnyitása napján. Magam is láttam az utóbbi évtizedekben vasúti megnyitások ünnepségén. De az új villamos vonal megnyitása a diákpoézisben is visszhangot váltott ki.

A polgárok szinte megittasodva az első szíves fogadtatásától, új vonalokról ábrándoztak. Szóba került a Szent Mihály templom környéke, de az ottani polgárok kénytelenek voltak belátni, hogy a nagy emelkedést nem bírná a villamos, no meg aligha fizetődnek ki. Azután ott volt a Bécsi-domb. Nagyon élénken foglalkoztatta a tervezetőket. Akkoriban kedves, pázsitos hely volt: juhok legelésztek arra és gyermekek rugdosták a labdát, fogalmuk sem lévén, mik a modern futball szabályai; nyári napokon sárkányt eresztettek nagy ribillióval. De a józanabb elmék hamar elejtették a gondolatát, hogy a juhok közé villamos vasút járjon.

Szárnyvonal azonban épült, ahogy *Lovas Gyula* is írja, mégpedig a Pannónia elől indult és a vágóhíd felé tartott. Kezdetből fogva kevesen használták, mert hisz a vidéki gazdák, akik a vágóhídra

hajtották marhájukat, nem utazhattak villamoson. De egyszer — csak egyszer — ennek a szárnyvonalnak is volt farsangja. 1902-ben vagy 1903-ban lehetett. Sopronba is eljött az akkor világhírű amerikai Barnum és Baily (Bejli) cirkusz, akkoriban a világ legnagyobb ilyen intézménye. Oriási reklámot fejtett ki Európaszerte, akkoriban a Barnum név a nagy hűhónak vált fogalmává. Falvainkon egész utcásorokat ragasztottak tele plakátokkal, ilyen volt a szakállas kisaszszony, a vasfeű ember, akinek a fejét kalapáccsal igyekezett szétverni egy atléta, de siker nélkül. A cirkuszhoz ugyanis egész panoptikum is csatlakozott, a fentebbieken kívül volt ott még fiatal hölgy, akinek lába helyett halfarka volt, egy Jávában elfogott majomszörrel borított vadember és más efféle blöffök. A cirkusznak saját szerelvényekből álló vonata volt. A vágóhíd mellett a réten állították fel a cirkuszt. Ezekon a napokon mindenki, még távolabbi falvakból is elment megnézni a csodálatos cirkuszt és akkor egyszer a villamos szárnyvonala is ezeket zsebelt be; a látványosság befejeztével a vasút vezetősége a vágóhídhöz irányította összes kocsjait. Ilyen

napjai csak egyszer voltak a szárnyvonalnak; hamarosan le kellett bontani. De erre a sorsra jutott a fővonal is, ahogy Lovas közli: 1923-ban megszűnt, be sem töltve egy negyedszázadot. Jőmagam 1914 júniusában 10 éves érettségi találkozóra érkeztem Sopronba. Akkor ugyan még megvolt a villamos. Aznap valami más, végtelenül tragikus és sorsdöntő esemény is történt, amely felizgatta az egész világot: azon a vasárnapon, június 28-án Szarajevóban, Bosznia fővárosában megölték Ferenc Ferdinánd trónörökösét és feleségét. Egy hónappal később kitört az első világháború . . .

Utoljára 1934-ben jártam Sopronban, harminc évi maturai találkozóink alkalmából, és önkéntelenül megint csak kereste szemem a régi jó villamost, ifjúkorom kedves emlékét . . . De már csak azt az emléket találtam, hogy a Várkerületen, közel az Ikvahídhöz az utca kövezetébe beleékelve ott rozsdásodott pár darab sín. Talán emlékül hagyták arra, ami volt, de ami soha többé nem lesz . . . Elmúlt a villamosok kora — felváltották őket az autóbuszok . . .

**Ruppeldt Fedor**

## Heimler Károly egy elfeledett akciója az idegenforgalom érdekében

Hárs Józsefnek az idegenforgalom múltjáról írt gondos tanulmányához volna hozzáfűzni valóm azon a címen, hogy annak idején Heimler Károly keze alatt dolgoztam, és így közvetlen közelről láthattam azt az önzetlen munkát, amelyet hivatali kötelességét messze meghaladó módon Sopron városa, főleg annak idegenforgalma érdekében végzett.

Hárs tanulmányában egy helyütt megállapítja: „Az állandó jellegű nyaralók javarésze inkább magyar, főleg nyugdíjas bírák vagy katonatisztek, az ún. középosztály.” Kevesen tudják, hogy ennek elindítója is Heimler Károly volt. A harmincas évek elején a magyar kormány rendelkezést bocsátott ki, hogy külföldön élő nyugdíjasainak nem fizet nyug-

díjat. Vonatkozott ez főképpen a Monarchia régi nyugdíjasaira, akik Ausztriában éltek és a magyar nyugdíjat ott költötték el. A kormány rendelkezése ezeket most választút elé állította: vagy hazatérnek Magyarországra, vagy elveszítik nyugdíjukat.

Ehhez kapcsolódott Heimler terve. Megszerezte a külföldön élő magyar nyugdíjasok névsorát, és mindegyiknek külön, nevére szóló levelet küldött, amelyben a város vezetősége nevében meghívta letelepedésre, üdülésre. Nem véletlen tehát, hogy nagy része van benne Heimlernek, hogy a városunkba megindult belső idegenforgalom élén nyugdíjasok jártak.

**Szabó Jenő**

## Festmények soproni részletekkel a bécsi Dorotheum árverésén

A bécsi Dorotheum árverésén gyakran fordul elő soproni vonatkozású műtárgy: így po. Liszt Ferencnek Rahl Károly festette arcképe, továbbá Dorfmeister-képek, amelyekről annak idején az SSz is megemlékezett (1940. 148. lap). Legutóbb az 1967. október 10-13 közti árverésen a 161. szám alatt került kalapács alá két vízfestmény soproni részletekkel. A szerző Sigel Antal, ismert név, számos osztrák útikép van tőle ausztriai könyvtárakban és gyűjteményekben. A szóban forgó

egyik kép a soproni bécsi külváros egyik terét, tán a Sas teret ábrázolja, mérete 19x25.5 cm. Jelzése „nach Natur gez. von Ant Sigel Odenburg im April 1850.” Becsértéke 1000 silling volt, kikiáltási ára 350 silling. A másik vízfestmény a mai Erzsébet-kertet ábrázolja, méretei: 19.5x27.5 cm. Jelzése Sigel Odenburg Juni 858. Ennek is ezer silling volt a becsára, kikiáltási ára 300 silling. Elkeltek-e, kihez kerültek, persze ismeretlen.

**H. Mosokovszky Éva**



A 48-as kaszárnya környéke 1900 körül



## SOPRONI KÖNYVESPOLC

**Békés István: Magyar ponyva Pitaval. Bp. 1966. Minerva. 480 lap**

Pitaval mester, a párisi parlament jogtudósa 1734-ben kötetet adott ki nevezetes jogesetekről, amely kötetet számtalanszor fordították, kiegészítették és ami fontosabb, olvasták. Németre nem kisebb íróművész ültette át mint Schiller. Békés István a magyar ponyvairodalomban leírt bünteteket és jogi eseteket kutatta ki és adta közre gazdag illusztrációs anyaggal; az aprólékos gyűjtőmunka valóságos diadala ez a testes könyv, mert szerzője nem elégedett meg azzal, hogy legtöbbször a könyvtárok lebecsült selejtből szedte össze anyagát, hanem hiteles levéltári vagy más-honnan merített bizonyítékokkal is kísérte. 1787-ből ismeretes az első magyar nyelvű füzetke, amely a mi külön Pitavalunk sorába beleilleszkedik. Vásárokon ponyvára rakva árusították vándorkereskedők. És a könyv éppen egy soproni rajzot mutat be ennek illusztrálására, id. Storno Ferencnek a SSz-ben is megjelent rajzát 1846-ból, amely egy effajta rémhistoria áruját ábrázolja. Egyébként Sopronnak nem jutott az a kétes dicsőség, hogy magyar nyelven gyarapította volna a Pitaval hatalmas tömegét, de igenis már a 18. század derekától fogva ismeretesek a vallásos ponyva termékei, amelyeket az egyház legalábbis eltűrt, ha nem is üldözött. 1770-ben Siess József nyomdászunk Két krónika címen regényes ponyvát nyomott ki Stillfried képzelt cseh királyról és fiáról, Brunsvikról. Igazi Pitavalba illő német nyelvű ponyva egy ismeretes; Romwalter adta ki németül egy 1850-ben lejátszódtott spanyol rablóbanda borzalmas cselekedeteiről, e nyomdának még három rémes eseményről szóló négylapos ponyvakiadványa ismert. Ezekről természetesen Békés könyve nem beszél, hiszen csak a magyar nyelvű Pitavalt állította össze.

**Cs. E.**

**Arrabona. VIII. kötet. Győr. 1966. Xantus János Múzeum. 367. lap.**

A győri múzeum nagyra tartott évkönyvének immár nyolcadik kötete jelent meg Uzsoki András jól bevált szerkesztésében. Tartalma sokrétű, képanyaga jó, a nyolcadik kötet is folytatja az eddigiek felfelé mutató útját. A soproniakat külön is nagyon érdeklő cikkek szép számmal akadnak benne. Így elsősorban Nováki Gyula a Fertőrákos mellett kiásott őskori településeket ismerteti eleven előadásmódjában, megemlíti a Gábler Dénes által kiásott római telepet, amelynek ismertetését szívesen vennők tőle a SSz-ben. Timaffy László a győri szíjgyártó és nyerges céhről írva szóba hozza ennek a céhnek kapcsolatait a sopronival, 1644-ben levélváltásban állott a két testület. Kőhegyi Mihály és Rákóczi Katalin a győri múzeum tulajdonképpeni alapítójának, Rómer Flórisnak az olmtői börtönből anyjának írt leveleit közlik. A később nagy hírű régész színes, de egyúttal nagyon szomorú börtönképeinek háttérében soproniak is mozognak, így elsősorban írt Rómer Laky

Demeterről, a csornai premontreiről, aki barátjához hasonlóan a szabadságharcban pap létére kardot ragadott; hosszú évek börtönbüntetéséből sokat kitöltöttek mindketten. Laky haza is hozta rabláncát, kár, hogy elkallódott az értékes ereklye. Mint tankönyvíró tette nevét Laky nevezetessé. Rómer a börtönben faragásaival és egyéb kézimunkáival örvendeztette meg rabtársait. Köztük a soproni Tóth Ágostonnal, a magyar katonai földrajz megalapítójával tartott fenn nagy barátságot. Tóth felesége Olmützbe költözött, hogy férje közelében lehessen. Rómer postáját is ő közvetítette anyjához. A soproni Liszt Ferenc Múzeum Tóth hagyatékában őriz egy kis skatulyát, amelyet Rómer készített Tóth számára. A cikkhez csatlakozik Kanozsai Margit írása Rómer fontos művéről, a Műrégészeti kalauzsról, amely 1866-ban került kiadásra, tehát 100 éve. Az elég szűkmarkú soproni tanács is megrendelte a könyvet a kiadás évében, még hozzá két példányt. Krammer Jenő, kedves munkatársunk egy Győrött kiadott gyermekkönyvet ismertet, amelyet németből 1892-ben fordított Lasz Samu, a soproni reáliskola volt tanulója, későbbi neves földrajztanár. Németh Imre a népi közösségekben élő fiatalok életmódjáról és kultúrájáról írt tanulmánya gazdag adalékot hoz a Rábaközről is, így különösen érdekli volt megyénk néprajzi kutatóit. Uzsoki Andrásné aprólékos gonddal összeállította a jelenlegi megye múzeumairól szóló újságközleményeket 1949—1963 közt; ezzel nemcsak hasznos bibliográfiát adott a kutatóknak, de a megye múzeumainak történetét is felvázolta a jelzett időszakban. Remélhetőleg sor kerül arra a bibliográfiára is, amely a múzeumokról szóló nagyobb cikkeket sorolja fel a szakfolyóiratok lapjairól. Végül Uzsoki András jelentést ad a megyei múzeumi szervezetről, amelybe tartozó múzeumaink nagy és érdemes munkáját tükrözi a mindenre kiterjedő cikk.

A felsoroltakon kívül is sok értékes tanulmányt tartalmaz az Arrabona jelen kötet, különösen kiemelkedik Dávid Lajos bátor tollú és terjedelmes írása, amely Győr—Moson megye 1945—1948-as forradalmi időszakát rögzíti. A kötet hozza meg Mithay Sándor, Gábler Dénes és Pusztai Rezső régészeti, Kozák Károly, Jenei Ferenc, Csatkai Endre művészettörténeti és Uzsoki András irodalomtörténeti cikkeit.

L. E.

#### Scheiber Sándor (szerk.): Magyar-zsidó Oklevéltár.

IX. kötet. 1282—1739. Budapest, 1966. 8°. 532 lap + 6 hasonmás

Példamutató és elismerésre méltó az a munka, főleg pedig az a gyorsaság, amellyel a Magyar-zsidó Oklevéltár új sorozatának egyes kötetei készülnek és megjelennek. 1959 óta, tehát nyolc év alatt hat vaskos kötet jelent meg, túlnyomó részt eddig kiadatlan, ismeretlen levéltári anyaggal. Az elmúlt évben e helyen (SSz. XX, 279—80) ismertettük a VIII. kötetet. Akkor már készült a most ismertetendő IX., most viszont már készülöben van a X.

A IX. kötet Házi Jenő, Kubinyi András és Pataki János közreműködésével készült, és elsősorban a pozsonyi levéltár zsidó vonatkozású anyagát adja közre. Erről Házi Jenő bevezetése tájékoztat, a kötet szerkesztőjének előszava pedig a magyarországi zsidóság középkori történetéhez, főleg letelepedéséhez (Vasvár, Kőszeg), zsidó orvosok működéséhez, a középkori zsinagógák történetéhez közöl adalékokat. Itt külön is megemlíthető az 1964—1965-ben feltárt budai zsinagógára vonatkozó ismereteink összefoglalása. Mindezek ellenére a helyreállított középkori soproni zsinagóga magyarországi viszonylatban ma is egyedülálló.

Mivel a kötet anyagának több mint a fele Pozsonyból származik, többnyire a pozsonyi zsidók életére vonatkozó adatokat tartalmazza, persze más magyarországi városok, így különösen Sopron és Buda viszonylatában is. A pozsonyi anyag főleg a bírói, a tanácsjegyzőkönyvekből és a számadáskönyvekből származik, s ennek meg-

felelően igen változatos tartalmú. E változatos tartalomra az előző köteteknél már rámutattam. Ebből a kötetből mégis kiemelem a 728. sz. forrást, Perlbeck Izsák regevényes életrajzát 1738-ból, amely élénken példázza, milyen lehetőségeket kínáltak az érvényesülésre az 1700-as évek. A kötet részleteiről a gondosan elkészített név-, hely- és tárgymutató tájékoztatót. Néhány kiegészítés és javítás:

A Moson vármegyei Gattendorf (ma: Burgenlandban) magyarul nem *Gáta*, hanem (Lajta) *Káta* (645. sz.). Hiányzik a Rábaköz (*Rabau*) említése (651. sz.). A 193. sz. forrásban szereplő „7 pahien tumbäk 8 centen wegendt' nem 8 mázsa csiriz (!?), hanem 7 bála tombák, azaz rézcink-öntvényből készült lemez. Az egészségügy története szempontjából fontos a pestis elleni védekezéssel kapcsolatban a *contumacyhaus*, azaz az elkülönítő, az izolator említése (375., 511. sz.). Hiányzik az akkor még újdonságnak számító kávéház (714. sz.), továbbá a rosoglio nevű pálinka (589. sz.) említése.

Miként az előző kötetek, ez a kötet is értékes nyelvtörténeti, különösen szótörténeti anyagot tartalmaz. Feltűnően kevés a jiddis nyelvi anyag (652. sz.), de annál több a korai, a német szótörténeti kutatás számára első adatnak számító adat, mint *ranczen* 'Reisesack' (163. sz.) 1659-ből (eddig ismert legrégebbi adata 1664-ből), *sattian* 'szattyán' (167. sz.) 1673-ból (1700) stb. A *nachrichter* (41. sz.) Sopronban szóföldrajzi és tárgytörténeti okokból nem lehet 'hóhér', hanem 'törvényszolga'.

Mollay Károly



Mesterségesen rendezett tüntetés az első világháború mellett  
1914. augusztus elseje. Gantner Antal felvétele



## SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau  
Lokalhistorische Quartalschrift

### Aus dem Inhalt:

- Hárs, Josef:* Entwicklung des Ödenburger Fremdenverkehrs seit 1945  
*Mikó, Alexander:* Schicksal der Leibeigenen im Ödenburger Komitat des 17—18. Jhs.  
*Emresz, Karl:* Das evangelische Gymnasium Ödenburgs im Reformzeitalter und während des Absolutismus (1803—1867)  
*Mollay, Karl:* Mehrsprachigkeit im mittelalterlichen Ödenburg II. Die lateinische Sprache 1451—1549  
*Csatkai, André:* Bemerkungen zu K. Mollays Aufsatz „Schutz der topographischen Namen“  
*Boronkai, Paul:* Die Rettung des Neusiedler-Sees  
*Csatkai, André:* Beiträge zu der Barockmalerei in Ödenburg  
*Szita, Szabolcs:* Ein Baudenkmal des Entwässerungsversuches vom Neusiedler See  
*Hegyí, Franz:* Neuentdeckte Hauszeichen in der Wiener Vorstadt von Ödenburg  
*Kelényi, Franz:* Beginn der Ausbildung von Kindergärtnerinnen in Ödenburg  
*Kovács, Josef:* Die Ödenburger Zeitschrift „Kultura“ (1911—1913)

### MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme ne haladja meg a 20 gépelt oldalt!
2. A dőlt szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkített szedést szaggatott aláhúzással jelezzék (a ritkítást csak szavaknál eszközöljék).
3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz = Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazzunk.
4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.
5. A kiadó csak teljesen nyomásra kész kéziratokat fogad el és a korrektúrában eszközölt pótlások esetén a nyomda külön költségeit a szerző tiszteletdíjából levonja (A korhű helyesírást is pontosan jelöljük a kéziratokban).
6. Kérjük a munkatársakat, sziveskedjenek rövid német összefoglalót is adni.

### OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj évi 48 Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Előfizetési csekkszám: egyéni 61.280, közületi 61.066

(vagy átutalás az MNB 8. sz. fióknál vezetett egy számlára).

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a szerkesztőségénél rendelhetők.

Levél cím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

ÁRA: 16,—Ft

INDEX: 25 915

# SOPRONI SZEMLE



**XXII. ÉVFOLYAM**

**1968.**

**2. SZÁM**

---

# SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDELY SÁNDOR, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÖLDI LÓRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HAMMERL LAJOS, HILLER ISTVÁN, HORVÁTH JÓZSEF, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKAR, ZAMBÓ JÁNOS, ZARAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

	Oldal
<i>Fekete Ferenc</i> : Sopron textiliparának fejlesztési lehetőségei . . . . .	97
<i>Simkovics Gyula</i> : A soproni szociáldemokraták ideológiájáról. I. . . . .	113
<i>Mikó Sándor</i> : Jobbágysors Sopron megyében a XVII. és XVIII. században II. . . . .	122
<i>Mollay Károly</i> : Többnyelvűség a középkori Sopronban II. . . . .	130
<i>Helytörténeti adattár</i>	
<i>Balogh Jolán</i> : Mátyás király soproni arcképe . . . . .	151
<i>Varga Imréné</i> : Adalékok a Sopronban és Sopron megyében megjelent magyar nyelvű újságok történetéhez . . . . .	155
<i>Horváth Mária</i> : A Batthyány család soproni vonatkozású irataiból . . . . .	160
<i>Hiller István</i> : Vándor Sándor emléke Sopronban . . . . .	164
<i>Moess Jenő</i> : Bécsi műépítészek szerepe Sopronban a 19. század második felében . . . . .	168
<i>Deme Zoltán</i> : Huszonöt év után ismét színpadon Pap Károly Mózes . . . . .	170
<i>Smidt Lajos</i> : Liszt Ferenc dedikált fényképe . . . . .	171
<i>Csenár János</i> : Széchenyi cenk kastélyának gázvilágítása . . . . .	172
<i>Gáspárdy Sándor</i> : A soproni képzőművészeti élet alakulása . . . . .	177
<i>Csatkai Endre</i> : Új adatok a soproni hivatásos színészet megindulásának történetéhez a 18. században . . . . .	173
<i>Takács Jenő</i> : Bartók Béla két ismeretlen levele a soproni Takács Jenőhöz . . . . .	181
<i>Sopron kulturális élete</i>	
<i>Friedrich Károly</i> : Művelődési események Sopronban (1936) . . . . .	183
<i>Megemlékezések</i>	
A soproni képzőművészet hatottjai 1966—1967-ben	
<i>Csatkai Endre</i> : Ruhmann Jenőné, Varga Margit . . . . .	186
<i>Cs. E.</i> : Steiner Antal 1898—1966 . . . . .	187
<i>Becht Rezső</i> : Wosinszky Kázmér 1895—1967 . . . . .	188
<i>Soproni könyvespolc</i> . . . . .	191

Felölös kiadó: Ugróczky Mihály, a Lapkiadó Vállalat Igazgatója

Terjedelme 6 B/5 iv = 8 3/8 (A/5) iv - 0,54 H Győr Sopron megyei nyomda 1. telep, Sopron  
Terjeszti: Posta Központi Hírlap Iroda

# SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXII. ÉVFOLYAM

1968

2. SZÁM

## Sopron textiliparának fejlesztési lehetőségei

Írta: Fekete Ferenc

Több évtizedes kérdés Sopron város fejlesztési irányának meghatározása. A város több szempontból érdekes adottsága a kérdést több irányúvá szélesíti.

A város földrajzi helyzete, természeti adottságai, a várost körülvevő hegyvidék turisztikai lehetőségei *idegenforgalmi* szempontból meghatározzák a fejlődés egyik irányát.

Másik irányként a soproni *ipar* fejlesztése ígérne megnyugtató perspektívát. Nyugat-Dunántúl ipari objektumokban nem nagy bővelkedése megfelelő biztosítéka annak, hogy ez az irány követendő. Az iparfejlesztés gondolata mellett szólnak azok a tényezők, melyek mint adottságok komoly kihatásúak.

### 1. A város földrajzi helyzete

Sopron az ország legnyugatibb városa, így a szomszédos Ausztria felől érkező import-anyagok feldolgozása és félkész termékként való továbbszállítása gazdaságos. A városnak nyugat és észak felé nincs termőhatára, és csak kelet-délkelet felől kapcsolódik az ország testéhez. Ez a helyzet a soproni járás munkaalkalmainak korlátozott voltát is rögzíti. Az egyes településeken lakók foglalkoztatása, a mezőgazdaságon kívül, csak nagyobb közigazgatási góccokon (járási székhely) belül oldható meg.

### 2. A város népessége és a munkaerő alapja

A város jelenlegi iparában a könnyűipar dominál. Az igen nagyszámú női munkaerő- foglalkoztatás lehetővé teszi, hogy fejlesztés után is megfelelő munkaerőtömeg álljon rendelkezésre. A város iparfejlesztésének kérdését csak összefüggéseiben vizsgálhatjuk úgy, hogy figyelembe vesszük a város jelenlegi foglalkoztatási helyzetét. A város termő könyvékének igen korlátozott kis területe a mezőgazdaság átfedését kizárja, így a kérdés tisztázásánál ezt a területet figyelmen kívül lehet hagyni. Számolni kell a fejlesztés meghatározásánál olyan tényezőkkel, melyek részben a jelenlegi helyzetből adódnak, illetve a fejlesztés folyamán felmerülnek.

Néhány adat a város jelenlegi foglalkoztatási helyzetéről:

Ipari összesítő

	Termelési érték 1000 Ft-ban		Össz. létszám		Export érték 1000 Ft-ban		Beruházás 1000 Ft-ban	Meg- jegy- zés
	1965	1970	1965	1970	1965	1970	1965-1970	
Könnyűipar	1 063 770.—	1 490 894.—	6 486	8 239	389 400	474 000	175 666.—	
Gépipar	227 578.—	390 000.—	2 017	2 908	27 100	41 500	380 000.—	
Élelmiszeripar	223 284.—	257 474.—	741	801	20	—	52 200.—	
Építőipar	188 359.—	340 000.—	1 051	1 237	—	—	47 037.—	
<b>Gyáripár összesen</b>	<b>1 702 991.—</b>	<b>2 478 368.—</b>	<b>10 295</b>	<b>13 185</b>	<b>416 520</b>	<b>515 500</b>	<b>654 903.—</b>	
Szövetkezetek	96 433	115 300	1 046	945	7 100	11 700	16 100.—	
Kereskedelem	451 280	561 634	952	1 111	—	—	94 700.—	
Közlekedés (Vasút és AKÖV nélkül)	25 500	32 360	1 135	997	—	—	14 600.—	
Egyéb (Helyi- ipar)	100 881	158 143	876	1 479	1 200	7 700	92 558.—	
<b>Gyáripáron kívüli össz.:</b>	<b>674 094</b>	<b>867 437</b>	<b>4 009</b>	<b>4 532</b>	<b>8 300</b>	<b>19 400</b>	<b>217 985.—</b>	
<b>Összesen:</b>	<b>2 377 085.—</b>	<b>3 345 805.—</b>	<b>14 304</b>	<b>17 717</b>	<b>424 820.—</b>	<b>534 900.—</b>	<b>872 861.—</b>	

Termelési érték 1965 = 2 377 millió Ft.

Ebből: Gyáripár: 72,— %

Könnyűipar	44,7 %
Gépipar	9,8 %
Élelmiszeripar	9,5 %
Építőipar	8,— %
	<hr/>
	72,— %

Gyáripáron kívüli: 28,— %

Létszám: 1965 = 14 304 fő.

Ebből: Gyáripár: 72,5 %

Könnyűipar	45,6 %
Gépipar	14,2 %
Élelmiszeripar	5,2 %
Építőipar	7,5 %
	<hr/>
	72,5 %

Gyáriparon kívüli: 27,5 ‰

Beruházás: 1965–1970: 873 millió Ft.

Gyáripár:	75,— ‰	Könnyűipar	20,— ‰
		Gépipar	43,6 ‰
		Élelmiszeripar	6,— ‰
		Építőipar	5,4 ‰
			<hr/>
			75,— ‰

Gyáriparon kívüli: 25,— ‰

Termelési érték 1970: 3346 millió Ft (tervezett)

Gyáripár:	74,— ‰	Könnyűipar	44,7 ‰
		Gépipar	11,7 ‰
		Élelmiszeripar	7,6 ‰
		Építőipar	10,— ‰
			<hr/>
			74,— ‰

Gyáriparon kívüli: 26,— ‰

Létszám 1970: 17 717 fő (tervezett)

Gyáripár:	74,6 ‰	Könnyűipar	46,6 ‰
		Gépipar	16,3 ‰
		Élelmiszeripar	4,5 ‰
		Építőipar	7,2 ‰
			<hr/>
			74,6 ‰

Gyáriparon kívüli: 25,4 ‰

Az összesítő adataiból kitűnik, hogy a városban dolgozók száma 14 304 fő. (Mezőgazdasági, vasúti, postai dolgozók nélkül.)

Ebből:

Gyáripár 10 295 fő

Gyáriparon kívüli dolgozók 4 009 fő (Vasúti és AKÖV-dolgozók nélkül)

A dolgozókból 10 145 fő soproni lakos, míg 4 159 fő a környező településekről jár be dolgozni (ingázó dolgozók).

Az ingázó dolgozók megoszlása:

A GySEV vonalain	2 012 fő
A MÁV vonalain	447 fő
Az AKÖV vonalain	1 700 fő
	<hr/>
	4 159 fő

A város lélekszámához viszonyítva (44 500 fő) 9,4‰ az ingázó dolgozók száma, melynek nagyságrendje a természetes népszaporodást figyelembe véve továbbra is megmarad — esetleg még növekszik —, ami a közlekedési eszközök további terhelését hozza magával. Figyelmeztető ez a közlekedés korszerűsítése, a járatsűrítés szempontjából.

Fenti megoszlás utal arra is, hogy Sopron iparának fejlesztése nemcsak a város lélekszámának növekedése arányában, hanem bizonyos fokig járásának, ill. a távolabbi földrajzi területek népesség-növekedésének arányában is igényli a munkalehetőségek számának bővítését.

Tekintettel arra, hogy a soproni üzemek berendezései egy-két kivételtől eltekintve nem korszerűek, ezért a fejlesztésben elsősorban a munkaigényességnek és nem a volumen növelésnek kell kifejezésre jutnia. Szükség van az üzemek termelőberendezéseinek számszerű növelésére, ezt az önköltség-javítás szempontjai is megkívánják, azonban ennek határt szab üzemeinknél a terület-hiány!

### Egyéb iparágak fejlesztése

#### Vasipar

Öntöde:

Elzett Zárgyár:

Fémlemezipari Művek:

Teljes rekonstrukció

Géppark csere

Tűgyár = Evőeszköz és ollók gyártására történő átállás

#### Élelmiszeripar

Húsipari Vállalat:

Söripari Vállalat:

Sütőipari Vállalat:

Tejüzem:

Nincs fejlesztés tervezve

Korszerű új gyár, további fejlesztés nem várható

Új gyár építése 1967–1969-ig

Modern felszerelés – a vajgyártás megszűnik – tejalackozás lesz

#### Közlekedés

Autóalkatrészgyár:

Posta:

Új gyár épül 40 millió forinttal

Helyi hálózat bővítése 4,9 millió Ft

Új távbeszélő központ 9,6 millió Ft

#### Kereskedelem

Szálloda és Vendéglátó V.

FÜSZÉRT:

TÜZÉP:

Élelmiszer Kisker.:

Iparcikk Kisker.:

Hálózat-fejlesztés (Bisztrók, éttermek, cukrászdák)

Jelenlegi létesítmények optimális kihasználása

Új TÜZÉP-telep létesítése

Üzlethálózat bővítés a szűk-kapacitású területeken

Pavilonok (ajándék), ill. boltok létesítése

#### Építésügy

É. M. Épületasztalos és

Faipari Gyár:

É. M. Északdunántúli Téglá  
és Cserépipari V.:

Bánya- és Építőanyagipari  
Vállalat:

Tanácsi Építőipari V.:

Építési és gépi beruházásokat valósít meg kb. 28 millió Ft értékben

Fejlesztésre nem kerül sor 1970 után új gyárépítés szerepel

Műanyag üzem fejlesztése. Budapestről ki-telepített acélszemcse-üzem telepítése

Üzembővítési rekonsztrukciós terv kb. 10 millió Ft



Az iparfejlesztésnél az emberi komponens két szempontját is figyelembe kell venni.

1. Olyan ipari ágat kell fejleszteni, melynek mélyebb gyökerű munkakultúrája régebbi keletű, mert ebben az esetben már bizonyos szakmai tapasztalatok segítik a gyorsabb megvalósítást.

2. Nagyobb általános műveltséget igénylő új ipari ágat, mely elsősorban munkaigényes, mert a középiskolákból kikerült érettségizett fiatalok a tapasztalatok szerint ilyen munkahelyekre szívesebben mennek. Elkerülhető ezzel a városon belül fellépő munkaerő vándorlás.

A városon belül az egyes iparágakban foglalkoztatott dolgozók statisztikai összehasonlításából megállapítható, hogy a legnagyobb létszámot a textiliparban dolgozók teszik ki. Ez az arány előreláthatóan nem változik meg a III. 5-éves terv végére sem.

E tanulmány célja Sopron Város textilipara fejlődési lehetőségeinek vizsgálata, ezért az egyes textilipari objektumok részletesebb elemzése szükséges a kérdés megvilágításához. Szükséges volt viszont az egyéb iparágak létszámkérdéseit figyelembe venni, mert a különböző arányok összehangolása nélkül az egyensúly nem teremthető meg.

## **A textilipari üzemek helyzetének vizsgálata és fejlesztési lehetőségei**

### *Lakástextil Vállalat Soproni Gyára (Sotex)*

Az összevont vállalatokhoz tartozik szombathelyi székhellyel.

A gyár jelenlegi profilja: takaró, műszaki szövet, bútorszövet és szőnyeggyártás. A berendezés nagy többsége elavult, csak szövő-előkészítő gépei korszerűek. Üzembehelyeztek a közelmúltban több nagyteljesítményű kártológépet, modern kettősszőnyeg-gépeket. Az üzem épületei elhasználódtak, egy részük életveszélyes. Szociális létesítményei nem kielégítőek. Szűk keresztmetszet mutatkozik a fonodai és cérnázó munkafázisoknál.

Fontos feladat a géppark egységesítése, a jacquardosítása, a géppark modernizálása. Gyártmányfejlesztési vonalon a szintétikus szálanyagok egyre nagyobb mértékű felhasználására kell törekednie. A jövőben kialakítandó profil teljes egészében lakástextília. A fejlesztésben nagy lépést jelent a tűzött szőnyeggyártás megindítása, mely a jelenlegi technológiával gyártott buchlé- és vágott szőnyeg termelést több mint kétszeresére emeli. A tervezett fejlesztés komoly termelés-felfutást jelent, mellyel nem áll arányban a dolgozólétszám növekedése.

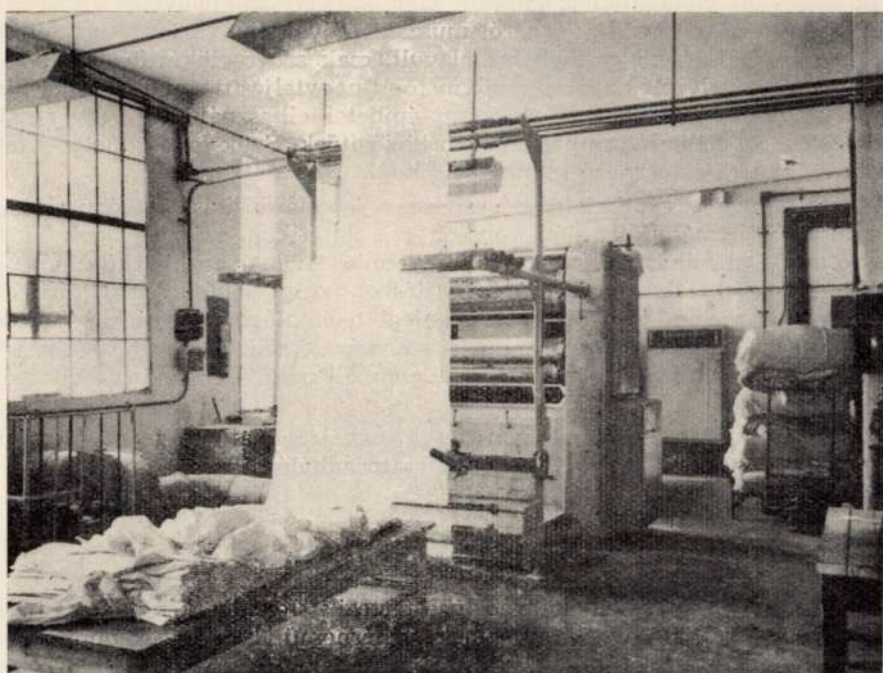
A gyár fejlesztése során a gyári csatornahálózat átépítése is szükséges lenne, melyet csatlakoztatni kell a városi csatornahálózatba.

### *Soproni Pamutipar*

A Pamutnyomóipari Vállalat kebelébe tartozik. Jelenleg készített termékei nyomóalapanyagok: női felső- alsóruhák, fehérnemű, batiszt- és puplin-félések. Az elmúlt évek során a gyár profiljában jelentős változás állt be, mert a korábbi közepes finomságú vászonfélések helyett a finomabb divatcikkek, műszál, szintétikus, nyüstösáruk termelését is felvette gyártandó cikkei közé.



A Soproni Pamutipar



Nyírógép (a soproni gépgyár terméke) a Soproni Pamutiparban

A telep sokszintű különböző épületei egyelőre nem teszik lehetővé a zárt szortimentű egységes gyártástechnológia kialakítását.

Horizontális szövőde. Alapanyagát az ország különböző fonodáitól (Miskolc, Szeged, Kaposvár, Budapest) szerzi be. Erősen kötött helyzete csak úgy javítható, ha a fejlesztés során egy évi mennyiségét termelő (kb. 3 200,— to) fonodát telepítenének a jelenlegi üzem mellé. Ezzel a telepítéssel fél vertikummá alakulna, lényegesen gazdaságosabb termelés jönne létre, gyorsabb profilváltoztatási lehetőséggel.

A fejlesztésnek magával kell hoznia a kisegítő üzemrészek, valamint a szociális létesítmények bővítését is.



Soproni Ruhagyár. Szabászat

### *Ruhagyár*

A város egyetlen önálló textiles üzeme. A jelenleg zsúfolt, nem megfelelő alapterületű és légköbméretű munkatermekben folyó termelő munka további szervezési, belső átcsoportosítási lehetőséget nem biztosít.

Az egyes munkafázisok szükség-elhelyezése (vasaló, MEO stb.) nem nagyüzemszerű és gátolja a további racionális munkaszervezést. A gyár rakterülete jelenleg nem elegendő, s ez különösen az ilyen darabárut előállító üzemben tarthatatlan. A szortimentek összevárása a szállítás üteme miatt zavarja az áttekintést.

Az üzem jelenlegi profilja: női-, leánykaruha, női blúzok. Az épület jelle gével ellentétesen gépparkja modern. Az egyre égetőbb helyigény kielégítése a mostani beruházás során megoldódik.

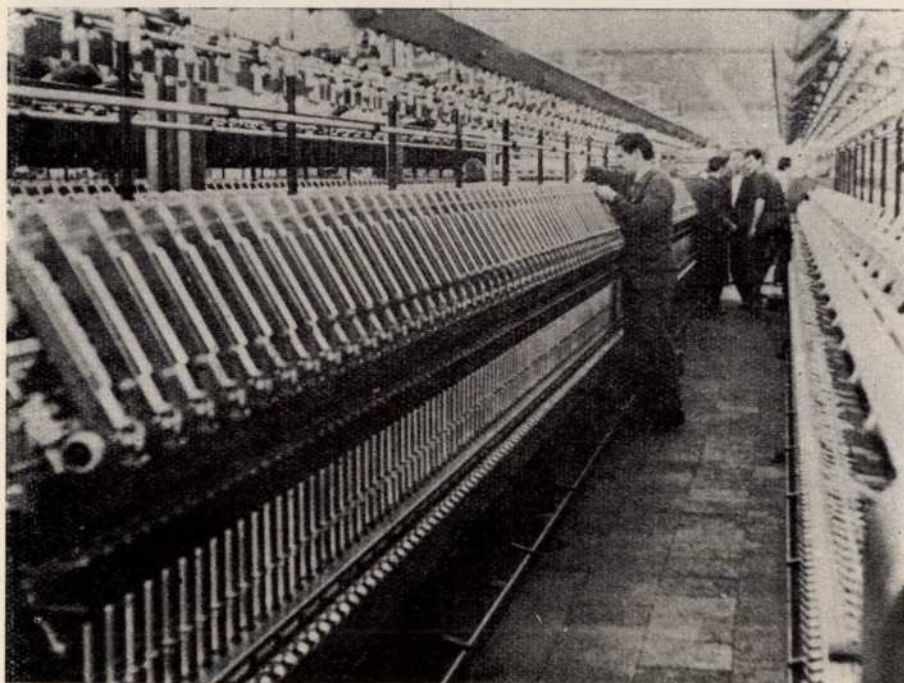
A távlati fejlesztésben egy kétszintes toldalék-épület szerepel, mely meg-

oldja az előkészítő részleg és befejező részek korszerűsítését. A második lépcsőben varrodai termék létesítése szerepel, ez lazítja a jelenlegi zsúfoltságot, egyben új termelő berendezések beállításának lehetőségét teremti meg.

A fejlesztés utáni termelés értéke mintegy 100<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-kal nő. Kielégíthető a második lépcső befejezte után a megfelelő belső anyagmozgatás is. A fejlesztés után várható létszám kb. 993 fő.

#### *Richards Finomposztó Soproni Gyáregysége*

A gyár jelenlegi profilja tiszta és kevert gyapjú- és fésűs-fonalak előállítása. Horizontális fonoda. A most befejezett rekonstrukcióval régi gépeinek egy részét modern nagyteljesítményű gyűrűs fonógépekre cserélték ki.



Richards Fésűsfonó. Olasz automata gépsor beállítása

A munkakörülmények további javítására a festőde helyiségében ködtelelítő és szellőző berendezést szereltek fel.

Távlati fejlesztése termelő berendezésben 1512 db orsó szaporulatot tenni lehetővé a hozzá tartozó előfonó berendezéssel együtt. Ezzel egyidejűleg a még meglévő régi fonógépei is kicselezhetők. Termelés-többlete 550,— to fésűs-fonal lenne, melynek értéke 97,— millió Ft. Létszámnövekedése a fejlesztéssel 112 fő.

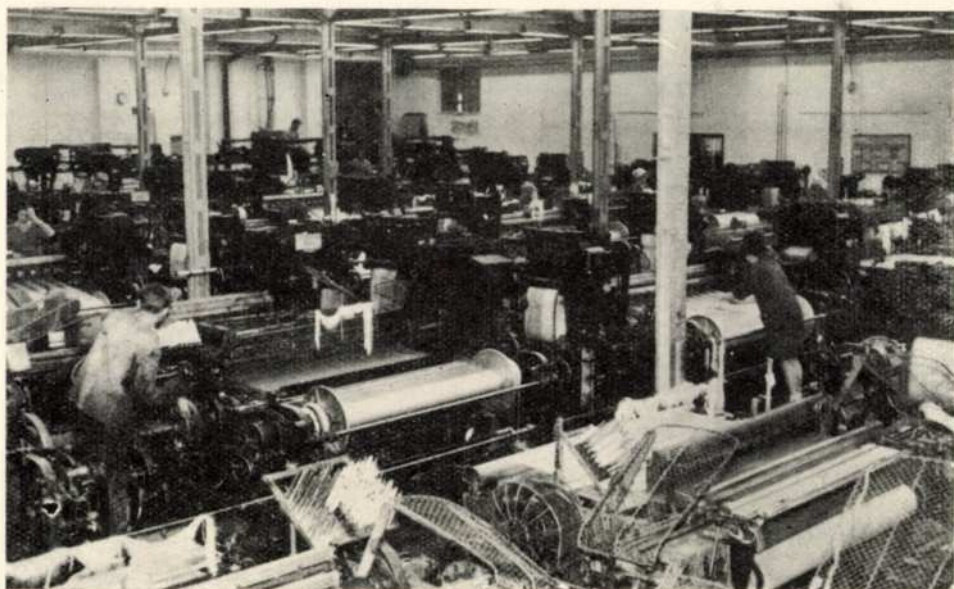
A közeljövőben új, modern öltözőt és zuhanyozót épít a vállalat; ezzel rendeződik a szociális létesítmények helyzete.

## Selyemipar

A Magyar Selyemipari Vállalat soproni gyáraként működik. Jelenleg 450 gépes horizontális szövőde. Az üzem gépei az előkészítő csévelőgépek kivételével átlag 60 évesek. Az üzemi épületek állapota gyenge.

Profilja jelenleg műselyem, vegyes összetételű szintétikus fonalból készült alsó ruházati és műszaki szövet.

Az üzem feladata nagyobb mértékű jacquardosítás (80 gép), mely választékbővítési lehetőséget jelent, magasabb termelési értékkel. Ebben az esetben,



Soproni Selyemipar. Szövődei üzembrész

mintegy 40 fő létszámnövekedést érne el, mely beruházási igénnyel nem járna. A többtermelés évenként 3,2 millió Ft-ot tenne ki.

Segíteni kell a szociális létesítmények helyzetén ezek nem kielégítőek, kevés a bölcsődébe és óvodába elhelyezhető gyermekek száma.

Az üzem második alternatívában 200 db széles automata szövőgép üzembeállítását tervezné, mely esetben kb. 7 millió m<sup>2</sup> terméktöbblet jelentkezne, mintegy 56 millió Ft értékben. A létszámnövekedés automatizálás esetén 90 fő. A beruházás költsége 65,-millió Ft-ot tenne ki.

Létszám-adatok

Az 1966. évben:						A fejlesztés után:				
Sor-szám	Üzem	Összes létszám	Létszám megoszlás			Összes létszám	Létszám megoszlás			Növekedés fő
			szakmunkás	betanított m.	alkalmazott		szakmunkás	betanított m.	alkalmazott	
1.	Lakástextil	1475	496	802	177	1550	524	846	180	75
2.	Pamutipar F. Sz.	2058	770	984	304	2828 2722	1100 1083	1384 1268	344 371	770 664
3.	Ruhagyár	1277	664	443	170	2270	1262	728	280	993
4.	Richards	813	107	615	91	925	112	718	95	112
5.	Selyemipar J. A.	893	472	262	159	933 983	512 512	262 297	159 174	40 90
	Összesen:	6516	2509	3106	901	8506 8450	3510 3493	3938 3857	1058 1100	1990 1934

F. = Fonoda-telepítés

Sz. = Szövödebővítés

J. = Jacquard-gépek beállítása

A. = Automatizálás

Termelési adatok

Az 1966. évben:					A fejlesztés után:		
Sor-szám	Üzem	Termelés/év ezerben		Termelési érték millió Ft-ban	Termelés/év ezerben		Termelési érték millió Ft-ban
		to. v. db	m <sup>2</sup>		to. v. db	m <sup>2</sup>	
1.	Lakástextil	—	2 260,—	200,—	—	2 760,—	235,—
2.	Pamutipar	—	26 976,—	235,—	3100,— —	26 000,— 34 400,—	359,— 311,—
3.	Ruhagyár db	1320,—	—	134,—	2700,—	—	264,—
4.	Richards to	1605,—	—	288,8	2155,—	—	387,9
5.	Selyemipar	—	6 590,—	86,7	— —	6 590,— 6 942,—	90,— 142,6
	Összesen: db to	1320,— 1605,—	35 826,—	944,5	2700,— 5255,—	35 350,— 44 102,—	1340,5 1335,9

Berendezés és anyag-érték 1000,— Ft-ban

Sor- szám	Üzem	1000.— Ft-ban			Tervezett beruházás ezer Ft-ban	Meg- jegyzés
		Állóeszköz	Alapanyag	Segéd- és ű. any.		
1.	Lakástextil	78 123,—	5 698,—	5 189,—	15 992,—	
2.	Pamutipar Sz. F.	130 704,— —	2 308,— —	5 128,— —	37 000,— 130 000,—	
3.	Ruhagyár	28 569,—	9 406,—	1 984,—	15 000,—	
4.	Richards	98 407,—	8 129,—	977,—	52 000,—	
5.	Selyemipar Aut.	84 597,— —	6 147,— —	4 148,— —	— 65 000,—	
	Összesen:	420 400,— —	31 688,— —	17 426,— —	119 992,— 277 992,—	

Üzemek kommunális objektumai. 1966.

Sor- szám	Üzem	Bél- csóde fő	Ovoda fő	Or- vosi ren- delő	Mun- kás lakás	Kul- túr- ház (kul- túr- ter- em)	Sport- telep uszoda	Megjegyzés
1.	Lakástextil	20	35	1	—	1	1	
2.	Pamutipar	50	70	1	—	1	1 u	
3.	Ruhagyár	20	60	1	—	1	—	
4.	Richards	20	25	1	14	—	1 u	
5.	Selyemipar	20	40	1	—	1	1 tornat.	
	Összesen:	130	230	5	14	4	4	

Üzemi terület 1966-ban

Sor- szám	Üzem	Üzemi terület m <sup>2</sup> -ben	Beépítettség %-a	Terület kihasz- nálás %	Alapítási év	Megjegyzés
1.	Lakástextil	38 682,—	70,—		1909.	
2.	Pamutipar	28 900,—	53,3		1922.	
3.	Ruhagyár	3 912,—	34,—		1950.	
4.	Richards	16 800,—	80,—		1934.	
5.	Selyemipar	26 777,8	21,3	5,8	1926.	
	Összesen:	115 071,8				

A fejlesztések meghatározásánál döntő a jelenlegi helyzet ismerete és figyelembevétele. A textiliparban foglalkoztatott dolgozók 1966 első félévi adatai szerint – melyben már egyes üzemekben megkezdett rekonstrukciókkal összefüggő létszámnövekedés is szerepel – 6516 fő. Ebből 2509 szakmunkás, 3106 betanított munkás, 901 fő alkalmazott. Az egyes üzemek fejlesztése után a különböző alternatívákat figyelembevéve kb. 8 506 fő lenne a textiliparban foglalkoztatott dolgozók száma. Ebből 3 510 szakmunkás, 3 938 betanított munkás és 1058 fő alkalmazott. A jelenlegi létszámhoz mérten mintegy 1990 fő beépítésével kellene számolni.

Termelési adatok a város üzeimeire:

Jelenleg fonal	1 605,— M to/év
Elkészült készruhában	1 320,— M/db
Áru m <sup>2</sup> -ben	35 826,— M/m <sup>2</sup>

Az 1966-os évre várható teljes termelési értéke  
a város textiliparának 944,5 M/Ft

A fejlesztés befejeztével a termelés  
fonalban 5 255,— M to/év

(Ez abban az esetben, ha a Soproni Pamutipar  
fonoda-telepítése létrejön.)

Készruhában	2 700,— M/db
Áruméterben	35 350,— M/m <sup>2</sup>
A becsült termelési érték	1 335,9 M/Ft

A termelés előzőben ismertett nagyságrendi növekedése beruházásban 277 992,— M/Ft ráfordítást jelentene.

Nem érdektelen a textilgyárak jelenlegi berendezés- és anyag-értékének vizsgálata sem.

Állóeszköz a gyárakban	420 400,— M/Ft
Alapanyagban	31 688,— M/Ft
Segéd- és üzemanyagban	17 426,— M/Ft



Természetes, hogy az egyes gyárak termelőberendezési értéke, valamint készletezett alapanyag-, segéd- és üzemanyag mennyisége és értéke a szakterület sajátosságai szerint változó.

A gyárak a város területén szétszórtan helyezkednek el. Igénybevett üzemi terület az öt gyárnál összesen: 115 071,8 m<sup>2</sup>. Az egyes gyárak beépítettségi százaléka nagy határok között mozog, melyben a 21,3<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-tól a 80,—<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-ig találunk beépítettséget. Ez arra mutat, hogy a gyárak fejlesztése során meggondolandó, hogy a fejlesztéssel felmerült építés a pavilonszerű megoldás vagy emelet-ráépítés alkalmazásával lazítja-e a beépítettséget. Nemcsak a fennálló rendelkezések, hanem a természetes belső forgalom is jelentős a kérdés eldöntésében. Az üzemek nagy részénél a zárt terület egyébként választási lehetőséget nem ad, mert az utcai körülhatárolások csak emelet-ráépítéses megoldásokat tesznek lehetővé.

Az egyes gyárak alapítási éveit utalnak arra is, hogy a gyárak épületkomplexumainak egyöntetűsége hiányzik, ami bizonyos mértékű belső térkihasználási zavarokat eredményez. Annak ellenére, hogy az utóbbi évek során bizonyos törekvésekkel találkozhattunk, a technológiai sorrend és a gazdaságos belső anyagmozgatás helyes kialakításában ezek azonban nem véglegesek, mert bőven van még tennivaló a legracionálisabb megoldásig.

A textilgyárak súlyponti üzemei a város iparának. Nem áll ezzel arányban az egyes üzemeken belül létesített kommunális objektumok nagyságrendje. Üzemeink mindegyikében van ugyan bölcsőde és óvoda, azonban az ezekben elhelyezhető gyermekek száma igen kevés. A bölcsődékben 130, az óvodákban 230 gyermeket tudnak fogadni. Tekintve, hogy az üzemi dolgozók gyermekeinek száma ezeknél lényegesen magasabb, így kénytelenek egyes területi óvodákban elhelyezni gyermekeiket.

Tekintve az óvodák különböző reggeli nyitási idejét, egyes esetekben gondot okoz a dolgozók szakmányos beosztása. Még azoknál a dolgozóknál, ahol ilyen szakmánykérdés nem merül fel, ott is előfordulnak nehézségek, mert a munkábaérkezés előtt előbb gyermekeiket kell az óvodákban leadni.

Orvosi rendelőt minden üzemnél rendszeresítettek. Szakorvosi rendelés azonban csak egy-két üzemben, a hét egy-egy napján oldható meg, mert az orvosi rendelők korábbi kialakítása nem tartott lépést az eddigi fejlődéssel sem. Természetes tehát, hogy az esetleges további fejlesztés az orvosi rendelők terén is igényeket támaszt.

Nem jobb a helyzet a munkáslakások terén sem, hiszen a gyárak közül egyedül a Richards Finomposztógyárnak van 14 munkáslakása, a többinek nincs.

Kultúrház, ill. sport-telep vonatkozásában sem mondható el, hogy az üzemek foglalkoztatási létszámának megfelelőek ezek a létesítmények, mert a jelenlegi igényeket is csak igen szűkösen elégítik ki.

Bevezetőben említettem, hogy a gyárak fejlesztésénél fellépő létszámgigényt a városon belül könnyű megoldani, hiszen a munkára jelentkezők száma erre bőven nyújt fedezetet. Vessük most össze a város felszabaduló munkaerő mérlegét a jelentkező igényekkel!

1965. december 1-én jelentkező munkaerő felesleg

	Fiú	Leány	Összesen
Gimnáziumot végzett	4	28	32 fő
Közgazdasági technikumot végzett	2	10	12 fő
Gépipari technikumot végzett	2	5	7 fő
	8	43	51 fő
Egyéb munkát kereső (18–60 évesig)	60	180	240 fő
Munkaerő felesleg jelenleg =			291 fő

1965–1970-ig iskolából jelentkező munkaerő

	Fiú	Leány	Összesen
Általános iskola	2019	1784	3803 fő
Továbbtanul (isk. és ip. tan.) 70 <sup>0</sup> / <sub>0</sub>			
Munkára jelentkezik	605	535	1140 fő
Gimnáziumot végez	841	1442	2283 fő
Gépipari technikumot végez	302	42	344 fő
Erdészeti technikumot végez	354	15	365 fő
Közgazdasági technikumot végez	117	573	690 fő
Ipari iskolát végez	1531	104	1635 fő
	3145	2176	5321 fő
A végzettek 40 <sup>0</sup> / <sub>0</sub> -a továbbtanul			
Munkára jelentkezik	1887	1306	3192 fő

Az 1965-től 1970-ig jelentkező munkaerő összesítése

	Férfi	Nő	Összesen
Általános iskolából	605	535	1140 fő
Középisk. és ip. szakm. képző	1887	1306	3193 fő
Eddig nem dolgozott (város+vidék)			
Jelentkező munkaerő	500	1000	1500 fő
1965-ben meglévő munkaerő felesleg	68	223	291 fő
Egyetemről visszajött	60	40	100 fő
	3120	3104	6224 fő

Elhelyezkedési lehetőségek 1965–1970-ig

	Férfi	Nő	Összesen
Nyugdíjba megy	1000	720	1720 fő
Elhalálozik vagy munkából és			
Sopronból távozik	150	50	200 fő
Üzemek és intézmények (+szövetk.) munkaerőigénye az 1965–1970-es fejlesztési tervek alapján	1000	1344	2344 fő
Összesen:	2150	2114	4264 fő
1965–1970-ig jelentkező munkaerő felesleg egyenlege:	970	990	1960 fő

## Az iparfejlesztéssel összefüggő kérdések

### a) Szakmunkás képzés

A textilipar fejlődése kapcsán fellépő létszámnövekedés egyaránt jelentkezik a betanított munkásokat, szakmunkásokat érintően, de igény mutatkozik a termelést vezető technikus és egyéb középkaderek vonatkozásában is. A város területén jelenleg működő technikumok, a Gépipari Technikum, Szövő- és Ruházatipari Technikum meg tudja oldani a középkaderek, ill. termelést vezető technikusok kiképzését. A betanított munkások egy részének képzése a gyárak belső problémáját jelentené, ahol céltanfolyamokon kellene a betanítást, ill. az esetleges átképzést biztosítani. A szakmunkásigények kielégítése az üzemek ipari tanuló iskolái és a MŰM Ipari Tanuló Iskolája útján valósítható meg.

Az egyes iskolatípusok a fejlesztés befejeztével továbbra is az évenként periódikusan megismétlődő fluktuáció áthidalását segítenék elő.

Az üzemek káderfejlesztési terveinek meghatározásánál eleve számolni kellene a várható fejlődés nagyságrendjével, mert ha a létszámgigények éppen a beiskolázás ütemtelensége miatt megfelelő csoportosításban (szakmunkás, betanított munkás) nem oldható meg, úgy a fejlesztések első lépcsőinek befejezte után a népgazdasági eredmény elmarad, ami kétségesse teszi további fejlesztés lehetőségeit is.

### b) Kommunális objektumok

A soproni ipar megnövekedése azonban nemcsak mechanikai foglalkoztatás jellegű kérdések megoldását sürgeti, hanem ezen belül, ill. azzal összefüggően a kommunális objektumok befogadó képességének növelését is előtérbe helyezi.

Így pl. feltétlenül megoldást kíván a megnövekedett létszámok arányában az óvodák, bölcsődék, napközi otthonok férőhelyeinek növelése is.

### c) Kereskedelem

Bővítendő a város kereskedelmi hálózata, különösen arra való tekintettel, hogy a város egyes peremrészein, az üzemek környékén nincs megfelelő nagyságú és választékú üzlethálózat. A kereskedelmi hálózat fejlesztését össze kell hangolni a város egyéb fejlesztési, ezen belül az iparfejlesztési lehetőségekkel.

### d) Közlekedés

Az 1970-es évtől a részben már megvalósult vagy megvalósítás alatt álló iparfejlesztés a város belső közlekedésének rugalmasabb, sűrűbb járataival is kell hogy számoljon. A közlekedés reformjának figyelembe kell vennie fokozottabb mértékben az üzemek műszakváltási idejét a közlekedés zavartalan bonyolítása érdekében.

### e) Közművesítés

A város üzemeinek fejlesztése, egyben a város természetes fejlődésének érdeke is azt kívánja, hogy a közművesítés hosszabb távlatra szóló megoldását tervszerűen kell folytatni. Az egyes közművek jelenlegi határérték körüli szol-

gáltatási nagyságrendje a természetes kulturális fejlődésnek is gátjává válik, amit menetközben kell rendezni, nem várható be azzal a fejlesztések befejezte után fellépő új helyzet.

#### f) Lakáskérdés

A város lélekszám-növekedése, a dolgozók számában beálló lényeges változás a lakásépítés problémáját is előtérbe helyezi. A vidékről beáramló dolgozók száma lényeges szerepet játszik a dolgozó-létszám kialakításában. Sopron speciális földrajzi helyzete — mely két oldalról körülhatárolt volta miatt, elsősorban a dél-kelet irányú környék adottságainál fogva, a környező falvak lakosságát elsősorban Sopron mint a környék legnagyobb települése felé — a kérdést erősen kielezi. Az ipari munkásság létszámát gyakorlatilag jelenleg és a későbbiekben is számottevő hányadával a környék fedezi. Erről a jövőben sem lehet lemondani, ezt megakadályozni sem lehet, ezért legalább részben a lakás-lehetőségeket is meg kell teremteni.

A város munkaerő helyzete a jelenben, de a jövőben is biztosítékot nyújt arra, hogy a textilipar profilváltozása, az egyre nagyobb munkaigény felé tololása a létszámkérdést zavar nélkül áthidalja.

Textiliánk alapanyaga importból kerül hozzánk, természetes, hogy értékének növelése csak az emberi munka közvetítésén keresztül lehetséges. Ezért fontos, mondhatni elsődrendű cél a város textiles üzemein belül az előmunka volumenének növelése, hogy értékben erősen megnövekedett terméket adjunk a belföldi és külföldi piacra egyaránt.

Ennek a törekvésnek — mely egyben a választékbővítés és gyártmányfejlesztés vonalával is egybeesik — kell az üzemek távlati fejlesztésének alapjává lennie.

A Lakástextil Vállalat választékbővítése, a Selyemipar jacquardosítása, a Fésűsfonó finomabb fonal termelése, a Pamutipar mintás és szintetikus alapanyagkészítése és a Ruhagyár rövid sorozatú — esetleg egyedi gyártású — termékei mind-mind több munkaértéket jelentenek. Ezeket a törekvéseket nagyobb népgazdasági erő kifejtés, nagyobb anyagi ráfordítás nélkül el lehet érni. Nemcsak műszaki—technológiai, ill. gazdasági kérdés az üzemek fejlesztése, hanem egyben a dolgok természetéből fakadó szociálpolitikai kérdés.

Az új generáció természetes életigénye a munkaalkalom. Ezt megteremteni erkölcsi felelősség. Nemcsak az életfeltétel gazdasági egyensúlyának kérdése, hogy a felnövő fiatalság munkához jusson, hanem az egészséges gondolkozásmód kialakításának is előfeltétele. A generációk közötti paritásnak csak a megalapozott, tervszerűen és tudatosan kialakított fejlődés lehet a biztosítéka.

Az ember szellemi fejlődése értelemszerűen a modern, új, igényesebb munka felé orientálódik. Szerencsésen találkozik ez a komponens a gazdasági életre jellemző piacigénnyel, így csak megfelelő kompozíció kérdése — az erők ismeretében és gazdaságos felhasználásban — a helyes egyensúly kialakítása.

Az eddigiekben vázolt fejlesztési lehetőség gazdasági számításokon, műszaki megfontolások alapján rögzített. Hiányzik ebből az elkövetkező évek során várható alkotó szellem, ami tágíthatja a kontúrokat, gyorsítja a kibontakozást.

A város formálásának két iránya: az idegenforgalmi és kulturális szempontból fontos Sopron, valamint a gazdaságilag erős, ipari Sopron megfelelően tervezett fejlesztése békésen megfér egymás mellett. Csak így lehet *Sopron a jövő városa*.

## A soproni szociáldemokraták ideológiájáról

Írta: Simkovics Gyula

A Szociáldemokrata Párt magyarországi megalakulása után (1890 december) Sopron megyében is hamar gyökeret ereszt a mozgalom. Az első agitátorokat, önkéntes pártmunkásokat nem ismerjük, de fellépésüknek számottevő értelme lehetett, mert már 1894 elején a belügyminiszter kénytelen megrovó hangú utasítást küldeni a városi tanácsnak, hogy Sopronban a szociáldemokrata propagandát hatásosabban „tegye ártalmatlanná” és biztosítsa a munkások között a termeléshez szükséges nyugalom.<sup>1</sup> A megyében a párttevékenység életerős, de elemi formájú munkásszervezkedést talált, amire hatékonyan épülhetett. Az előzmények optimálisan ösztönözték az agitációt, mert szinte minden szakma önszerveződő egyesületet, szakegyletet és betegsegélyező pénztárt tart fenn, annak ellenére, hogy jónéhány ilyen kezdeményezést a belügyminiszteri jóváhagyás hiánya csírájában elfojtott, vagy illegálissá tett.<sup>2</sup> *Ihrlinger Antal* (1842–1890) az Általános Munkásegylet egyik vezetője, az első szocialista-ellenes per vádlottja, az Általános Munkáspárt alapítója, *Frankel Leó* munkatársa is soproni születésű, iskoláit is itt végezte, szakmáját is itt tanulta a soproni nyomdában.<sup>3</sup>

Segítették a szociáldemokrata ideológia elterjedését a gyakran kirobbant sztrájkok, a különféle erejű és célú bérmozgalmak, tüntetések, munkásfelvonulások, amik nyilvánvalóvá tették a szervezett munkásmozgalom időszerűségét és kibontakozásához „tápdús” társadalmi talajt nyújtottak. A szociáldemokrata ideológia korai jelentkezésének fő okait a város sajátos gazdasági és társadalmi ellentmondásai között kell elsősorban keresni:

1. A lakosság rendkívül differenciáltan, végletek között részesedik a termelt javakból. Kiemelkedő jólétben élő családok az egyik póluson, női- és gyermekmunka, cselédsors a másikon.

2. Az alkalmazottak száma kirívóan magas a városban, akik a nagyburzsoázia életmódját közvetlenül szemlélhetik, ugyanakkor azok jövedelmének morzsáiból élnek. Állapotuk, társadalmi tapasztalataik nyugtalanítják és balra tolják a dolgozó osztályok nézeteit, a közvélemény állandó izgalomban él.

3. Sopron topográfiai helye három ország határainak találkozásában élénk átmenő kereskedelmet és gazdag árutermelést alakít ki, ennek következményeként nagyszámú, de főleg kisipari munkásság fejlődik ki. Ezek osztállyá még nem szerveződtek, de szubjektumuk reagensebb, kulturáltságuk már megüti a proletariátus osztálykritériumait. Rádöbbennek érdekeikre, a szervezethez és a tudatos törekvés fontosságát vallják. Ezekből verbuválódnak a szociáldemokrácia első hívei.

1 M. Mm. V. D. 2. kötet 1954. Bp. 234 oldal.

2 Csatkai Endre: Törekvések munkásegyletek alapítására a 19. század utolsó harmadában. Soproni Szemle 1967. 1. M. Mm. V. D. 2. 578 oldal. Simkovics Gyula: Adatok a korai munkásmozgalom gazdasági háttéréhez SSz. 1962. 3. Első lépések a szervezett munkásmozgalom felé (1870) SSz. 1959. 1. Kölkedi: A soproni május elsejék és a soproni szociáldemokrata pártszervezet kialakulása SSz. 1963. 1.

3 Vincze Edit: Ihringer Antal, Párttörténeti Közlemények 1967. 2.

4. Nagy hatással van a szociáldemokrácia terjedésére még a közeli osztrákok és csehek már fejlett pártélete, bár Pozsonyban csak 1911. március 1-től működik kerületi pártbizottság, amelyhez Sopron megye szervezetei is tartoznak.<sup>4</sup>

A város munkásmozgalma sokat köszönhet a környező államok szociáldemokráciájának, de éppen ez a sajátos „idegenkedés” oka is a munkásmozgalommal szemben, a nacionalizmusra hajlamos dolgozók felfogásában. A „kivülröhlözottság” okozta bizalmatlanságtól a városi pártszervezet ideológiáját és önmagát véglegesen megszabadítani nem is tudta. Az esetek nagyobb százalékában a megye és a város sajátos viszonyaira és lehetőségeire a megismert eszméket alkalmazni nem volt képes. A város és a megye belső helyzete és az elmélet kapcsolata, egymásra utaltsága között az összefüggést legtöbbször nem látta meg, taktikájának részleteit az európai állapotok értelmezéséből vezette le, és nem a magyar társadalmi osztályharc elemzésének szintéziseként ismerte fel. Sokat számított a gyors elterjedésében az is, hogy a szociáldemokraták kezdeti programja, annak bizonytalan megfogalmazása, nem túlságosan ijesztő a burzsoáziának, különösen nem a kis és középpolgárság rétegeinek, ugyanakkor szimpatikus az elnyomott tömegeknek is. A szervezeti formák primitívsége, az alacsony követelmények, járható utat biztosítottak a fejletlen világnezetű és a szervezeti fegyelemhez még nem szokott, az ilyesmiben járatlan munkásságnak. A liberális reformer polgári értelmiség is talált azonosságot a szociáldemokraták nézeteiben.

1896-tól a soproniak minden szociáldemokrata kongresszuson jelen vannak, és annak munkájában hathatósan igyekeznek közreműködni, ami élénk szervezeti tevékenységet és számító közéleti súlyt mutat. 1906-ig önálló, függetlenített vezetőapparátussal működő pártbizottság a városban nem volt, a szociáldemokraták néhány szakszervezeti, szakegyeleti és betegsegélyező pénztáron belül és annak keretei között működtek. Emiatt nem emelkedtek ki más mozgalmi formák fölé, nem különböztek attól adminisztratív, sajnos ideológiailag is alig. Amikor már önállósultak is, még sokáig hordozták ennek a kezdeti állapotnak visszahúzó örökségét. A forradalmi harc szempontjából annyira fontos önálló munkáspárt kialakulása azért is megakad, mert a proletariátus osztályra szerveződése, tökéletes elkülönülése a társadalom más, bármelyik rétegétől és osztályától a századforduló idején meglassul, és így Sopronban a dolgozó tömegek fejlettségi foka, osztályállapota egyelőre nem követel eredeti munkáspártot. Viszont rendkívüli pozitívum, hogy a munkáspárt létrejöttéhez szükséges szervezeti alapok „tiszán” a dolgozók spontaneitására épültek és nem burzsoá, liberális vagy reformer pártokból nőttek ki.

A különféle szervezetekkel való egységnek kétségtelenül nem lebecsülendő előnyei, de letagadhatatlan hátrányai is vannak, amiket nem semlegesítenek a pozitívumok. A pártélet javára felhasználható lehetőség: könnyű volt az eléggé konformista szociáldemokrata programot a politikailag iskolázatlan, az osztályharc körülményei között eligazodni nem tudó munkásokkal megismertetni, őket a szervezett harc, fegyelem és következetes taktika szükségességével megbarátkoztatni. Hátrány viszont az, hogy az ilyen szervezeti egymás mellett élésben nehéz, öntudatos proeltárrá nevelődni, és a szociáldemokráciát a mun-

4 M. Mm. V. D. 2. 432. 1869-ben Wiener-Neustadban, 1877-ben Lajtaszentmiklósön alakul szociáldemokrata párt. V. ö. Herbert Seiner: Die Arbeiterbewegung Österreichs. (1867—1889) Wien 1964.

kásosztály objektíve megkövetelt kritériumokkal rendelkező élcsapatává változtatni, a programot továbbfejleszteni, helyesbíteni, hibáitól megszabadítani, az ehhez szükséges taktikát kidolgozni, azt kipróbálni. Ugyanakkor lassúvá tette az ideológiai harcra való felkészülést is. A szervezeti együttélés az elvek békés együttélését is jelentette. Ez az állapot elhomályosította a párt vezető szerepének koncepcióját, és magában hordta azt a veszélyt — ami a szociáldemokráciát kompromittálta véglegesen a történelem előtt —, hogy a párt mint harci szövetség a munkásosztály győzelmének nélkülözhetetlen eszköze az embrionális fejlettség szakaszában a megengedettnél hosszabb ideig él, és ebben a helyzetében megcsontosodik, később, esetleg megfelelőbb, nagyobb követelményeket állító körülmények közé kerülve már nem lesz képes feltörni,



A Soproni Szociáldemokrata Pártszervezet 1907-ben. Ülő sor: Wajdits Béla, Groszmann Miksa, Berczeller Adolf. Álló sor: ismeretlen, Steiner Géza, Szatmáry István, Ferenczi János, két ismeretlen, Fischl László

a törvényszerűségek biztos ismeretében vezetni, az osztályharc élvonalába kerülni, ahogy lényegében történt is.

Minden szakszervezeti és szakegyleti tag automatikusan párttag is volt. A szakszervezeti, ill. szakegyleti díjak befizetésével a „pártadót” is befizette.<sup>5</sup> A párttagságnak lényegében ennyi volt a kötelező feltétele.

A szociáldemokrata párt fő szervezeti kerete Sopron megyében elsősorban a betegsegélyező pénztár volt. Ez az öntevékenységből táplálkozó legális egyesü-

<sup>5</sup> Szántó Béla: Az első világháború előtti magyarországi ellenzéki szociáldemokrata irányzatok, Párttörténeti Közlemények 1962. november 134. Buchinger Manó: Küzdelem a szocializmusért é. n. Bp. 116.

let 1896-ban létesült Berczeller Adolf nyomdász tevékenysége nyomán, más városok példájára. Berczeller Losonc-környéki születésű volt (1877-ben született). A Romwalter-nyomdában dolgozott, ahová szintén 1896-ban állt be munkásnak. Budapestről került Sopronba, erősen reformista nézetektől fűtve. Berczeller 1899-ben lett a pénztár elnöke, és 2 évvel később az egyesület önálló adminisztrációjának tagja.<sup>6</sup> Az egyesület székháza a Szent György u. 16. sz. alatt volt, ami egyben a szociáldemokraták pártközpontjaként is közismert a városban. 1912-ben Berczeller már városi törvényhatósági bizottsági tag, és mint ilyen, egyetlen, aki szociáldemokrataként tanácsi mandátumhoz jutott.

A Betegsegélyző Pénztár adott alkalmazást Fischl Lászlónak, Ferenczi Jánosnak, Steiner Gézának, később az önálló pártszervezet megalakulásakor ők alkották a vezetőséget még két ismeretlen munkásbiztosító alkalmazottal és egy Dubszky nevű, ugyancsak városi szociáldemokratával. Közéjük tartozott Zosmbor Géza is, aki később szembe fordult a mozgalommal, és a munkásarisztokrácia becsületvesztő útjára tért.

A szakegyletekkel és a szakszervezetekkel való azonosság, „egybenövés” hosszú ideig tartott, ami a pártszervezet ideológiáját feltétlenül rossz irányban befolyásolta, önálló pártpolitikára nem kényszerültek, sőt ilyen szükségességét sem látták be.

„A szociáldemokraták fő célja a mindenk felett álló és az egyedül megillető tisztelet és becsület megszerzése, ami ha másképpen elérhető nem lesz, forradalom útján is ki kell vívnia a Szociáldemokrata Pártnak, egyelőre azonban erős szervezkedés és összetartás azok a fegyverek, amelyekkel a kitűzött cél érdekében harcolhatunk” — méltatja a tennivalókat, célokat és eszközöket Bokányi Dezső egyik soproni beszédében még 1907-ben is.<sup>7</sup> „... mi nem akarunk forradalmat, békét és nyugodt fejlődést és jogot akarunk, ha a népet majd felvértezik jogokkal, akkor majd eldől, kinek a kezébe teszi le a hatalmat.”<sup>8</sup> — mondja Ferenczi János az egyik munkásgyűlésen 1912-ben. Ezek az állásfoglalások nem félreérthetetlenek, a feladatokat, célokat és eszközöket kézzelfoghatóan nem határozzák meg, sőt rendkívül sok lehetőséget adnak a különféle elképzelések megfogalmazásához, amik nem állíthatnak nagyobb tömeget a párt mögé. Az ilyen definíciójú ideológia nem ad biztos győzelemérzetet, tudományos indoklást a mit? miért tegyünk? és hová jutunk? kérdésekre és nem biztosít perspektívát sem. Túl általános, nem a helyzethez igazodó, a kort nem elemzi, és következtetéseket nem szűr le, nagyvonalú, a mozgalomnak társadalmi stabilitást nem kölcsönöz. A dolgozó tömegeknek ennyi nem lehet elég. A proletariátus érdeke egyértelmű és minden részletre kidolgozott eszméket kíván, és ami a fő: objektíve igaznak kell lennie. Ilyen koncepció talaján szükségképpen végtelenbe nyúló viták és egységbontó frakciók, erőt elfecsérelő személyeskedések keletkeznek a munkásmozgalom kárára. *Wajdits Béla* 1907-ben egyik agitációs körútja során Brennbergben a következőket mondja: „a szociáldemokrácia nem a kapitalisták ellen, hanem inkább a szervezetlen munkások ellen küzd, akik a munkások legnagyobb ellenségei. A szociáldemokraták célja nem a forradalom, hanem a munkásság helyzetének javítása törvényes úton és törvényes eszközökkel.”<sup>9</sup>

6 Berczeller Adolf 1965-ben még élt az Egyesült Államokban.

7 SÁL. 3033 (rk) 907—578 Soproni Napló 1907. március 17. Kölkedi: Bokányi és Sopron SSz. 1961. 4.

8 SÁL; Rendőrkapitánysági iratok 6438/1912.

9 SÁL, 578. (rk) 1907, 9931. (rk) 1907. Nemetör 1907. március 26.



A szociáldemokraták a város közvéleményében legtöbbször nem voltak rangos vitapartnerek a burzsoá pártokkal szemben, elméleti igényesség és probléma-érzékenység nem jellemezte őket. Eszmei igazságukat a tömegek előtt kis hatásfokkal képviselték, nem elhatároltan és kiugróan a többi pártoktól. Az ellenfelek: a közép- és nagyburzsoázia és a radikális polgárság az érdekeit következetesebben és imponálóbban, jobban átgondolt taktikával és sokszor „haladó” látszattal fejezték ki, merészebb következtetésekre is eljutnak, mint a szociáldemokraták:

„Nekünk a Tolsztoj és Gorkij nemzetének sorsával egyazon sors jutott osztályrészül. A hatalmi erőszak vaspántjai fognak le bennünket, alattuk azonban veszedelmes savak gyűlnek amelyek rágják és marják a nemtelen fémet míg időnként el nem pattan egy-egy pánt közülük. Ilyenkor felszabadul az óriási potencia. Esztendőről esztendőre áltatták a munkásokat, szüntelen becsapásokkal igyekeztek leszerelni őket, mire a vértől izzó csütörtökön egyszerre keményen és elszántan kiálltak a hitegetők elé. Felpattant egy vaspánt és a zsarnokság rajta volt, hogy nyomban összeforrasztja, amihez vért használtak választóvíz helyett és egymás után születtek a hatalmon lévők gazságai és megszülettek a magyar faj-oroszságok.”

Pl. a Nemzetőr egyik cikke ilyeneket ír 1912-ben a „véres csütörtökről”: „Nagyarányú demonstrációnak mondják a külföldi lapok azt a néhány napos utcai harcot, amely vörösre festette Budapest csütörtökjét és péntekjét. Ezúttal azonban enyhe volt az az elnevezés és rosszul szabott kabát a kétnapos forradalmi fellángoláshoz. Mi, akik idehaza, Magyarországon élünk és jobban érezzük és ismerjük a dolgokat, mi más szót keresünk számára. Mi tudjuk, a magyar humusz alatt izzik a föld és, hogy szüntelenül elfojtott morajlás reszkedtet meg félelmesen a magyar rögöt. Erősen bekerültünk Oroszország határkövei közé.

Végre is mi választ el bennünket Oroszországtól?

Éppen most múlt egy esztendeje, hogy odalenn Csabán Áchim András és névtelen ellenfelei megvívta az úr és paraszt szimbolikus párviadalát, amely a paraszt bukásával végződött és néhány fokkal magasabbra csavarta a földművelő proletár elkeseredését. Most az ipari munkások láttak hozzá a leszámoláshoz. Akkor büntetlenséget szerzett az önkényes hatalom a parasztvezér leterítőinek, most kivonult Budapest kozákhada a magyar államrendőrség és irtózatossá vérfürdőt rendezett nyersen és brutálisan, amelynek nyomában felbuzdult a forradalom nagyszerű és félelmetes erejével, felütötte fejét egy faj-oroszország, a fanatizmus, amire eddig keleti és tunya vérével képtelennek hittük a magyart. Ma kalapot emelünk e gyönyörű szenvedély előtt, ami hőssé avatott sok névtelent. Halottaink vannak, sok száz betegünk, és ezerszámra várják a börtönök testvéreinket. A magyar parlamentben meg egy hóbortos, szikár magyar főúr, edzi kegyetlenkedésben a maga sivár szívét, mint valami orosz politikai herceg. Ismerik Tisza István keszeg, száraz arcát, fénytelen szürke szemét és azt a raccsoló orrhangot, amelyből kiserceg a szívtelenség akcentusa? ő vezeti ma a magyar parlament bamba hadát. Látszólag nyugodt, a félelmet nem ismeri, belül meg rettenetesen borzalmasan, mint egy orosz herceg, hogy mikor vetik már kocsija elé a halálos bombát.”<sup>10</sup>

A szociáldemokrata párt ideológiájának következetlen és erőtlen irányvonalára és maga előtt sem tisztázott tartalmi állapota, a nem filozófiai rangú világnézete és a tett, erkölcs és szenvedély kötelező egységének a hiánya miatt nem tud valódi munkáspárttá nemesedni. „...a munkásosztály a vagyonos osztályok hatalma ellen vívott harcban mint osztály csak úgy cselekedhet, ha maga is külön párttá szerveződik, amely szembe helyezkedik és különbözik a vagyonos osztályok által alakított minden régi párttól.”<sup>11</sup> A szociáldemokraták sohasem tudták a városban ennek a követelménynek megfelelni, sohasem tudták bizonyítani, hogy ez a párt a lehetséges szervezeti fejlődés tetőpontján áll, minthogy azt sem bizonyították be, hogy a proletárpárt az osztályharc objektív jellegzetessége, tevékenysége a világtörténelem szükségyszerű menetével egybeeső, aminek szükségességéről és történelmi hivatottságáról vitakozni lehetetlen.

A pártszervezet kerüli az ideológiai küzdelmet programja megvalósításáért, a tömegek előtt való igazolásért sem harcol, hogy ezzel felhatalmazást nyerjen — mint erre egyetlen hivatott — a dolgozók érdekeinek a képviselőjére. Kizárólagos harci forma, amit előszeretettel használnak, a gazdasági küzdelem és csak néhány esetben vérszegény politikai manőver. Ez az utóbbi azonban ötletszegény, nem válogat az eszközökben, és ami a legnagyobb baj: nem tudatos, nincs elvi alátámasztása.

A gazdasági harc, az ökonomikus eredmények kicsikarása, magasabb munkabér, jobb munkakörülmények az üzemekben, mindaz, amit elérhetőnek tartanak és aminek kivívásához magukat képesnek is érzik. Az általános és titkos választójog biztosítása a dolgozóknak a politikai harc egyik formája, de a város szociáldemokratái előtt elsőrendű és egyetlen.

Az 1905-ös forradalom előtt tanácstalanul állnak, a tömegek ösztönös „törődését” az orosz eseményekkel nem használják ki, „az orosz elvtársak mostani mozgalma tulajdonképpen nem forradalom, nem hadüzenet a zsarnokságnak, hanem önvédelmi harc” — írja a Népszava 1905. július 9-én.<sup>12</sup> Ezt a központi véleményt a soproniak is hasonlóan vallották. Wajditsék a polgári és szocialista forradalom közötti minőségi különbségeket homályosan, csak nagyjából látták, egymásra következésüket hibásan értelmezték, az elsőt kevésnek, a másodikat meg soknak tartották. Keveredett felfogásukban a jó és a helyes a torzzal és a helytelennel, amit azután „világmegváltó” felismerésnek vélték.<sup>13</sup>

A város társadalmi állapota, kulturális csiszoltsága különösen megkívánta volna a világnézeti küzdelmet, a szociáldemokrata eszmék racionális, filozófiai értékű és egyben kézzelfogható bizonyítását, megértetését a közvéleménnyel, annál is inkább, mert ezek az eszmék a való világ igaz visszatükröződései voltak, ha hamisan fogalmazták is meg a társadalmi determinizmus szabályait, de visszatükrözték és minden politikai pártnál több igazsággal. A szociáldemokraták nem számítottak arra, hogy egyre szükségesebb az emberi értelmet rádőbenteni a történelmileg és filozófiailag igazra, sőt ez a megismerés létfontosságú, a történelem jövőjét eldöntő. A pártszervezet ilyen párharcba nem

11 Marx—Engels Válogatott Művek L. Bp. 1949. 365. (A Nemzetközi Munkásszövetség Szervezeti Szabályzata). Vincze Edit: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt első kongresszusa történeti körülményei, Párttörténeti Közlemények 1966 március, 42.

12 Simon Péter: A századforduló földmunkás és szegényparasztmozgalmai (1880—1907). Bp. 1953. 226.

13 Erényi Tibor: MSZDP. megalakulásának 75. évfordulója, Társadalmi Szemle 1965. 12. Böhm Vilmos: Két forradalom tüzeiben 2. Bp. 1946. 24—25.

bocsátkozik, nem igyekeznek alakítani a közvéleményt, Wajdits Béla mint párttitkár ugyan jó érzékkel felismeri egy ilyen front megnyitásának szükségességét és fenttartását, de ez nála sem „fundamentális” belátás. A szociáldemokratákról alkotott kép módosításán, a torzítások kiküszöbölésén, a szociáldemokrácia elveinek helyes megértésén alig fáradoznak, és ezért a tömegek még azt is félreértik velük kapcsolatban, amit helyesen állítottak. A Soproni Napló 1912. februárjában a következőket írja: „... A szociáldemokraták hadserege az elvért magáért folytat harcot, az új társadalmi rend, amire az osztályharc törekszik előttük ismeretlen, ... a legnagyobb gondolkodók is csak azt tudják mondani, hogy egy nagy katasztrófa után fejlődik ki.” A cikkben néhány sorral lejjebb még ilyeneket olvashatunk: „... az osztályharc törekvéseit nem a katasztrófa fogja megoldani, nem is a szakszervezeti mozgalom, hanem a kapitalista termelés osztályai, az a megértés mely a termelési érdek természetét kézenfekvő módon megvilágította.”<sup>14</sup> A kis- és középburzsoázia „életérzései” talajáról kevésnek és a történelmi küzdelemhez véznának tartja a pártszervezet törekvéseit és felkészültségét, amiben a fenti szociáldemokrata ügytelenségen kívül az is közrejátszik, hogy a város kispolgársága a világháború előtt gyorsabban távolodik a burzsoázia felsőbb rétegeitől, hevesebben romlik relatíve önmagához és a nagypolgársághoz viszonyítva a helyzetbe, mint a munkásosztálynak. Ebből következik, hogy radikalizmusa hamarabb és szélesebb alapokon fejlődik, mint a szociáldemokraták osztályalapjai. A való helyzet elemzése és a gyors „pauperizációja” felett érzett kétségbeesése a középburzsoáziát is eljuttatja a társadalmi mozgások dialektikájának valamilyen felismerésére. Hogy a soproni radikálisabb gondolkodású polgárság a társadalomban betöltött helyének ideiglenes változása felett érzett rémületében, a háború kilátástalanságának perspektívájában, a szociáldemokratákkal vívott elvi és gyakorlati küzdelemben meddig jut el a következtetésekben — ha nem is gondolja meg komolyan ítéletét — példának álljon itt ez a sor a Soproni Napló 1912. május 30-i cikkéből: „... A szabadságot pedig csak egy *kommunista* kormány létesítésével lehet elérni.” A forradalmi helyzet egyes nélkülözhetetlen feltételeinek megérését mutatja ez a kijelentés. A polgárság reformer rétege egy pillanatra felismerte az osztályharc alakulásának perspektíváit — és ebben nagy szerepük van a szociáldemokratáknak is, ha tudatos harcban nem is, de pusztá létükkel segítették ezeknek a felismeréseknek a megszületését —, jóllehet a szó szoros értelmében nincsenek tisztában azzal, hogy mit jelent egy kommunista kormány hatalomgyakorlása. Wajditsék ragaszkodva jónak induló álláspontjukhoz, eszméikhez, nem fejlődnek, a politikai élet gyors kavargása lehagyja őket. A polgárság is észreveszi ezt, mikor már 1907-ben a Függetlenségi Párt lapja, a Nemzetőr ilyeneket ír: „... a szociáldemokraták a forradalomra gyengék!...”<sup>15</sup>

Az általános közvélemény értékítéletét fejezi ki a Soproni Napló egyik cikke is 1912-ben: „Igaz, hogy nincs politikai párt az országban, amely a választójog demokratikus alapon a lehető legszélesebb körben való terjesztését, korszerűnek és méltányosnak el ne ismerné, de ennek a kiterjesztésnek határköve a magyar állameszme, a magyar nemzet szupremációjának a fenntartása. A szociáldemokraták ezt a határkövet nem ismerik, mert ők semmiféle nemzeti szupremációt jogosnak és érvényesnek el nem ismernek, mert ők inter-

14 Soproni Napló 1912. február 8.

15 Nemzetőr 1907. március 24.

nacionalisták és ezen az alapon általános emberi jogokat, általános emberi érdekeket képviselnek.”<sup>16</sup> A szociáldemokratákról kiállított bizonyítvány szép, okot ad a büszkeségre, a választójog kizárólagos követelése valóban nem érdem egy proletárpártnak, amikor más pártok is zászlajukra tűzik a követelését, de az internacionalista jelző kiérdemlése becsületükre válik. Az internacionalista politika marxista álláspont, korunk igaz és tudományos rangú, indoklású hazafisága, nagyra értékelhető az uralkodó osztályok mindent előntő sovíniszta és nacionalista magatartásával szemben, de könnyen hibára is vezethet. A szociáldemokraták is az internacionalizmus ürügyén nem vették figyelembe a nemzeti sajátosságokat, az egyetemes ember érdekeinek képviselete közben nem vették észre a közvetlen tennivalókat, a pillanatnyi magyar feladatokat. Az általános érvényesítése közben feláldozták az egyest. A közvetlen magyar érdekeket nem tudták összeegyeztetni átfogóbb európai érdekekkel: „... a szocializmus nálunk nem tudomány, hanem csupán a szociáldemokraták agitációjának az eszköze” — írja a *Nemzetőr* 1906. augusztus 22-én. A szociáldemokraták politikai munkájának bizonyítványa a cikk következő néhány mondata is: „... a burzsoázia Marx nevét ismeri, de ez a tény nem több számára mint a polgári intelligencia egyik adata. A marxizmus egy eszmei áramlat, amit szinte senki sem ismer, csupán néhány ellenzéki, azok is *torzan*.” A cikkíró a továbbiakban kifejti, hogy Marx tanai hasznavehetetlen utópiák, amiket egyetlen gondolkodó ember se vehet komolyan. Vajon a szociáldemokraták mit tettek azért, hogy a polgárság „általános intelligenciája” ebben a kérdésben több és igazabb legyen? Mit tettek azért, hogy a marxizmust ne egy eszmeáramlatnak lássák, hanem annak, ami: tudomány, mely mindenható, mert igaz?

1910-ben Wajdits lefordít egy svájci szociáldemokrata könyvecskét, és azt meg is jelenti a Röttig-nyomdában, a pártszervezet költségén; dr. Romeo Mansoni svájci szociáldemokrata képviselő „Pap az emberiség történetében” című munkája ez, amivel Wajdits az egyház és a keresztényszocialisták eszmei hatását szerette volna csökkenteni a munkások között. A mű antiklerikalizmus és érvei nem elégségesek, hatástalanok a vallásos hit bátyáinak a kikezdéséhez. Mansoni műve elsősorban a svájci és északolasz-francia állapotokhoz igazodva íródott, és ezért csak részben volt megfelelő a Sopron megyei agitációhoz. Az előszó Wajdits Béla munkája, amiben a vallás történelmi helyét és szerepét kívánja megkeresni és megfogalmazni. Szerinte a vallás az emberiség legnagyobb visszatartó bilincse, minden társadalmi ellentmondás, gazdasági baj oka, ami késlelteti a „kultúra” és a „történelem” előrehaladását, sőt meg is állítja azt. „A vallás gátat akar vetni az idő örökké forgó kerekére elé.” Azt állítja, hogy a szociáldemokráciának nincs fontosabb tennivalója, mint a vallást kizárni az emberiség történetéből, mert ez közvetlenül (!) egy csapásra elégtételt szolgáltat minden eddig elszenvedett nehézségekért, a haladás útját akadálymentessé, sebességét pedig maximálissá tenné. Az előszó világos képet ad Wajdits történelemfilozófiájának tartalmi jegyeiről, amiben hibásan értelmezi a vallás hatását és súlyát a társadalom életében, de helytelen a tudatformák és a társadalmi lét kapcsolatának felfogása is. Az előszóban arról nem esik szó, különben Manzoni is kerüli, hogy a vallás megszüntetésének oka és módszere miben áll. A század elején aktuális volt kétségtelen a vallás elleni harc a munkásosztály soraiban, ennek fontossága ma sem halványodott el, de semmiesetre sem tekinthető egyetlen és fő elvégzendőnek, nem elsőrendű kö-

vetelmény. A vallásnak mint tudatformának a megszüntetése a létkörülményekkel, a termelési mód megváltoztatásával kezdődhet, és csak azután van értelme másnak.

Wajdits tud a marxizmusról, de annak teljességét, más filozófiai rendszerek fölé emelkedettségét mindenoldalúan nem ismeri, erre lehetősége sincs, nehezen hozzáférhetők az alapvető művek. A marxizmus Wajdits korában még harcban áll a különféle szubjektivista, voluntarista és opportunista irányzatokkal, még építi magát, az idealizmussal vívott harc közben izmosodik, a küzdelem még nem mindenki által láthaótan eldőlt. Erősek a munkásmozgalmak ideológiájában a revizionista és más „inaszakadt” koncepciók, a változatok száma sok és az eligazodáshoz rendkívül kicsi az akkor rendelkezésre álló segítség.

Manzoni szubjektív jószándéka vitathatatlan, szenvedélye imponáló. De a valóság helytelen megítélése, nem teljes megértése, a századforduló gigantikus filozófiai harcának szokatlanul kiterjedt frontjai, a közvetlenül és közvetve rendkívülivé bonyolult filozófiai visszatükröződés elvi következetlenségekre, elméleti zavarosságokra vezettek Mansoninál és Wajditsnál egyaránt.

*(Folytatjuk)*



## Jobbágy sors Sopron megyében a XVII. és XVIII. században

### II. rész

Írta: Mikó Sándor

6. Az állandó hadsereg felállításával az Esterházyak felülvizsgálták a katonafalvakkal kötött szerződéseiket, és ezután ezeket is robotra vagy a robotnak pénzzel való megváltására kötelezték.

A tamásiakra 1755-ben szinte ráerőszakolta az új kötelezettségeket a főldesúr. „...robotokat fognak fizetni minden Sessiotul, valamint eddigh 8 f, zseller helytül 3 f”. Továbbá hetenként 4 nap kézimunkát végeznek és behordják az úr termését. „...minden Sessiotul adassék 1 nap, egy Szeker marhával Szena bé hordásra, nem külömben á Thamássy Csapra á szukséghe Borokat, midőn az Uraságh Áraltatt, horgyanak, és á Csap csak 1 fértály Esztendőre engedtetik az Helységhek, egyébéránt mind á csap mind pedigh az Mészárszék az Uraságé léssen”.<sup>46</sup> Hasonló túlterhelést róttak ki a többi helysége is, amelyek emiatt panasszal éltek az Úrnál s a megyénél. A pordányi egész helyesek 34 éven keresztül esztendőnként 8 forint árendát fizettek.” Ezen 34 Esztendőnek ell folyássa után” az uraság tisztjei arra is kényszerítették őket, hogy a „8 forint Árendán fellyül” „eő Hertzegsége Csapajra, Kortsmájra három Fertály Esztendeig (az honnénd eő Hertzegsége Tisztjej Parantsollni fogiák) Bortt hordani tartozának”. Ezenkívül még a következő szolgálataik voltak: „1<sup>mo</sup> Az midőn Herczeghsége Marhája hozzánk hajtatik onnénd alóll, annak főll hajtássára, há kívántatik, elegendő hajtó Embertt az Marha mellé Keöllt adnunk 2<sup>do</sup> Az előtt való údőkben Kétt Ház Vóllt Hellységünkben, á melly az M(e)ll(tosá)gos Uraság Leveleit hordozta, Most azon kétt Ház is Az M(e)ll(tosá)gos Uraságnak Árendát fizett, az Levelekett Falustul, keöll hordoznunk. 3<sup>tio</sup> Az M(e)ll(tosá)gos Uraság akár mi néven nevezendő Munkássinak (kiknek az Uraságh eledeltt ád) egész nyárod szaka Falustul Kenyerett Súttnünk keöll. 4<sup>to</sup>. Az midőn Parantsoltatik, az M(e)ll(tosá)gos Uraság Jozzágat, Gabonáját Esztendő álltal mi forgattyuk, és rostálókat falustul praestallunk. Mind ezen föllyebb Specificallt, Arendankon föllyül S egegység képpen praestalltt, jövendőben praestalandó szolgálatro Szegény Hellységünk magát többre nem ajánlhattyá”.<sup>47</sup> Ugyanebben az évben (1754) küldték el sérelmeiket a gartaikai az úri-székhez:

Tekéntetes Ur Széki.

Nagy alázatossan kintelenitetünk a Tekintetes Ur Székinek ezen Suplicationk által Laboihoz borulnyi, és ekkippen Sok keserves panaszinknak egy kis részecskéit representalni: mikeppen ezen Szegény helységünknek az határja olly csekél, hogy a kit egész hellnek szoktunk mi mondanyi, minden ugarjával együtt ahoz csak két hold Szántó föld, és nimellyekhez csak egy vagyon, a mellyekbül néha sok esők, néha a viletlen árviznek ki öntise miátt nagy kárunk (a mint mostis ki tetezik) következik, ugy rétünk is határunkban Senkinek csak egy kaszavágó nincsen. Ezenkívül alig Lépünk ki a falu végrül mingyárt az Uraság Gyikines névü tilossa, ugy a mellett közel a Babotiai csordos irtássa névü tilossa, a kiis régentén Szabad pascuationk

46 O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. S. No 519.

47 Uo.

vala, de Rohrer Uram Profectusságában, és Goór Ferencz Uram Tisztartóságában marháinktul el tiltatott, és más felől még szorosabban vagyunk a Szomszéd határokkal környül vive; ennek okáért mind marhainknak, mind magunknak (hogy a Kyráli contribucionak meg adására, ugy Kegyelmes Urunk Szolgálatyára alkalmazottabbak lehessünk) külső helysigeibül és távubb lévő tartományokbul köl táplálását Szereznünk. Mind ezek fölött Urbariumi contractusunk kívül tűzre való faizás-tul fizetünk, ugy mundér pinszt is adunk, és más egyéb approlékos kézbéli szolgálatott viszünk: mind ezeket fiui engedelmessiggel magunk nagy Kárával is Kegyelmes Urunkk örömet prostálljuk. (így!) De mostanában ujjonnan csak a kert fonyó veszszőnekis az árrá Sulyos exegualással raitunk meg vétetődött, ugy más egyéb épületekre való fának a birire gyakran intetünk, és Szorongattatunk, ugy a Vámnak meg adására is itt Kapuvárott kiválképpen circiter 6 vagy 7 esztendőtil fogva kinszeritetünk, erre való nize masutt is.

Anak okáért alázatossan is még a Tekintetes Ur Székinek Laboihoz borolunk ennyi és más efféle nyomorúságunkat a Christus Szerelmiért méltó refflexioban vennyi kegyessen méltosztassék. S, maradunk örvendetes deliberationak el várásával

A Tekintetes Ur Székinek  
alázatos engedelmes és Szeginy  
Szolgai Gartai Lakosok közön-  
sigessen".<sup>48</sup>

Hasonlóan emelkedtek a szolgáltatások és az adók Kapuvárott is. „... az Rábákon magunk költsigivel az Hidakot Csinálljuk, ugy következendő képpen az ország Uttyát nehéz munkával Vitnyédrül által ide hordván az kövecset töltjük, Ismit az Rabat nem Csak magunk hánem más helysigeek oltalmára nize Eszten(dő)kkát Csinálljuk és tártyuk, hogy mind nekünk mind Szomszid Helysigeeknek kárt ne okozzon az Rába Áradása”. Kéri a herceget, „hogy válámend Boldogh emlékezetü három Herczegek Urálkodásában megh tártattunk az Privilegiumunkbán, ugy mostányi kemes Urunk eö Herczagsige kegyes Szárnyai alát, méltosztássának azon Igasságban megh tártányi”. A hercegi udvar királyi közbenjárásra biztosított kevés privilégiumot a kapuváriaknak.

„... az Uraság Fiscalissa által kívánt ado, avagy Census helyben hagyatik ugyan, de á kívánt 5. forintok 4. forintokra minden Sessiotul, avagy Hajdu háztul esztendőnként füzetendőkre leszállitnak. Azoknak Szolgálni pedig így limitaltatnak, hogy az utaknak és hidaknak reparatiojukra, avagy kijobbitásokra ország Törvénye szerint, ugy mint az Vámtul, szabadok, tovább is kötelessek legyenek, és mivel en(n)ek előtte-is 8. nap kézi munkával, marha hajtással, levél hordozással, gyakorta pedig Szekér(r)el-is szolgáltak az Méltóságos Uraságnak, azért en(n)ek után(n)a-is annak modja Szerint ezek exigaltathatnak, és az Kapuvárj lakosok fognak tartozni Esztendő által minden Sessiotul 22 nap Kezes munkát tenni, és egy hosszu utra, ugy mint: Győré, avagy Kismartonban minden Sessiotul menni. Tizenkét forintokbul és 6l. pénzbul álló mundur-pézn pedig egész Dominiumban bevett szokás szerint, ennek utána- is meg füzetessék Kapuvári határban lévő Irtás földekrül az Dézsma, és az hasonló Rétektül 6. pénz minden kapás után adassék az Uraságnak. Á Mészárszék, ugy mint csupán az Uraságot illendő Beneficium, az Uraság Dispositiojátul fűgjön, á kit-is az válaszandó Váross Birájának Confirmatioja, és Uj-lakosoknak befogadása egyedül illeti, á Csap pedig egy fertál Esztendeig Sz: Miháll napjátul fogva Karácsonyigh tovább-is Kapuváriaknak engedtetik”.<sup>49</sup>

A homokiak 1765-ben Mária Teréziától kértek védelmet földesuruk ellen, aki földjüket elfoglalta, pénzszolgáltatásukat, robotjukat emelte, s ha a várme-

48 Uo.

49 Uo.

gyéhez folyamodtak, börtönbe vetette őket. „...szegyin helsigink anyira meg romlott, hogy immár egy máson nem segíthetünk. Azértis kirgyük nagy aláztosságot fejünk le borulván, le hajtott térdel fölsiges Maria Theresia Asszonyunkat, Magyar országunknak kegyes, és kegyelmes patronánkot, hogy ezen szegingy igyinket tekintetben venni és szeginy fijajihoz kegyes grátiát mutatni méltoztatna...”<sup>50</sup> Ugyancsak a királynőnél emeltek kifogást gróf Széchenyi Antal túlzott követelményei miatt a kiscigánfiaiak, horpácsiak, lövőiek és a hidegségiek.

7. Ilyen események előzték meg a Mária Terézia-féle 1767. úrbérrendezést. Ez az úrbéri rendelet a szolgáltatások maximumát állapította meg, hangoztatva, hogy a parasztot az úrbáriumban meghatározott terheknél több teljesítésére nem lehet kötelezni. Hernicz Egyed, aki Peresztegen Talián Gábor földesúr jobbágya volt, 17 1/2 hold szántó után 39 nap marhás robotot vagy ehelyett 78 nap kézi szolgálatot teljesített. 2 forint 93 1/2 denár kilencedet fizetett. Adói: „Árenda 1 frt, tűzrevalófa 6 öl, fonyás 4 1/2 funs, kifőzött vaj 1/2 icze, kappan 2, csirke 2, tojás 6”.<sup>51</sup> Rákóczi János újkéri lakosnak 18 hold szántó után marhás robot 38 1/2 nap, vagy ehelyett 77 nap kézi szolgálat volt. Kilenced: Két marhával 8 1/2 nap, ehelyett kézi robot 17 nap. Adózása: „Árenda 1 frt, tűzrevalófa 3/4 öl, fonyás 4 1/2 funs, kifőzött vaj 1/2 icze, kappan 2, csirke 2, tojás 13”.<sup>52</sup>

A rendelet végrehajtását királyi biztosok ellenőrizték. Sopron megye 204 községében Balogh László megyei királyi biztos augusztus végére már befejezte az úrbéri rendezést. Ezért a jó munkájáért az államtanács Balognak 200 körmőci aranyat akart juttatni, de Mária Terézia ezt nem engedte, hanem leiratában közölte: „E helyett a feleségének ékszeret küldtem. A fiát hadnaggyá neveztem ki”.<sup>53</sup>

1771. január 4-én a rábaközi helységek bírái és esküdtjei Csornán gyűltek össze, ahol Németh Mihály fiskális és Szummer Ferenc kapuvári tiszttartó megkérdezték őket: „kivannak e Fölséges Királyné Asszonyunk Kegyelmes Urbariuma szerént a M. Uraságnok robotolni, a vagy valamely szenvedhető Contractusra Lepni, és ha Contractusra Lépní Kivánnok készek e addig is mígh a mastani hanybéli munka Csöndesül elobbi Contractus szerent szolgálni, a mely szolgálotyok uj Contractusnak csinálásokor igasságossan fog bé vetetodni melyre Bodonhéli Biro Börtetics György öregh Eskütt Varga Jánoss és Doroghi Joseff azon esedeznek, hogy Contractust nyerhessenek addig is pedig előbbi Contractus szerént keszek szolgálni, inkább mint Urbarium szerént”. Ugyanezt az álláspontot képviselték Pordány, Szil, Barbacs, Bősárkány, Acsalag, Németi, Keresztur, Veszkeny és Osli községek küldöttei.<sup>54</sup>

Egy darabig a földesurak úgy-ahogy be is tartották a szerződésben parafált egyezményeket. Néha észrevették a nép nyomorát, és valamilyen formában próbáltak rajta segíteni. A XVIII. század hetvenes éveiben hosszan tartó szárazság volt. Ennek következtében a folyók, patakok kiszáradtak és a malmok keveset tudtak örölni. Ezt támasztja alá a vicai molnár, Molnár János esdeklő levele. „Szegény nyomorultakhoz való kegyes Irgalmasságátul bátoritattván,

50 H. Balázs Éva: i. m. 208—209 l.

51 O. L. P. 623. II. k. 18. sz.—II. cs. 3. sz. E.

52 O. L. P. 623. II. k. 25. sz.—I. cs. 9. sz. B.

53 Eckhart Ferenc: A bécsi udvar jobbágypolitikája 1761—1790 ig. Századok, 1956, 69—125 l.

54 O. L. P. 179. Fasc. E. No 14.



ujjonnan az Mtg(o)s Groff Uhr kegyességéhez alazatos Instanciával folyamodni és előtte esedezni kéntelenítetem azon okbul: Jól lehet Kegyes könyörületességéből velem olly kegyességet cselekedni méltoztatott vala az Mtgs Groff Uhr, hogy az Viczay Malomnak 80 f-bul álló árendája 50 ftokra le szállana, mely nagy Grátiajéért az Mtgs Gróff Uhr mindenkor halaló szívvvel voltam". Majd azért kesereg, hogy az állandó szárazság miatt megcsappant a malom jövedelme, ezért kéri, „ezen 50 forintoknak egyik részit az idére kegyessen relegalni és el engedni méltoztassék”. A kérést Viczay György nem vetette el, hanem az engedményt a következő módon adta:

„Mivel ezen Molnáron á mult Esztendőben volt nagy Szározság miatt kevés hasznot vehettem az én malmombul: ugyan ezért már eő néki 30 ftokat el is engedtem, azt nem kívánhattya, hogy még az hátra maradt 50 f. árendájából ismit valamely részt ujjra el engedjek, ha mind az által á mult esztendőre az meg irt árendáját meg nem adhatná, tehát Lósi Tisztartom, á mit le nem tehetne, azzal várapozzék, és előlbb ne Szorongassa.

Kisbaráti 22. Január 1775.

Groff Viczay György<sup>55</sup>

A földesúr gyakran adott el jobbágyainak állatokat és a rögtöni kifizetéshez nem ragaszkodott. Ismét Viczay segítőkészsége nyilatkozik meg, de jelen esetben Lozson, ahol „néhaj Nagy István egész helyes Jobbágy Mghos Uraság részére bizonyos ökrök árával, ugymint 35. forintokkal adós lévén”. A fennmaradt összeget elhalálozása miatt fia egyenlítette ki. „Mely Capitális Summát ugyan többször jelentett Nagy Istók mai napon ugymint az 35 ftokat minden heánosság nélkül kezemhez le fizette.”<sup>56</sup> Esterházy viszont a szentmihályiakkal szemben volt könyörületes. Itt „1 kerekü Malom vagyon”, amit „az Szegénységnek engedte gyarapodásokra”. Újkéren Somogyi János jobbágy legjobbkik „vonyós marhája” elpusztult, ezért másikat akart venni és kérte urát, „hogy leg alább tsak Tiz forintokat is, Id est 10 f. Költsön, azaz meg adom fejében resolválni méltoztassék”. A gróf engedélyt adott ispánjának a kölcsön adásra, de felhívta figyelmét, hogy „á vissza fizetis Terminussát messze ne tegye”.<sup>57</sup>

A szerződéseket a földesurak igen gyakran megszegették. Így történt 1787-ben Peresztegen is.

„Nagy Méltóságú Gróff, nekünk Kegyes Urunk!

Mi alább megh irattak, nagy térd s feő haitással Könyörgünk Nagyságodnak, hogy Istenben üdvözült Méltóságos Gróff Szétsényi Ignác eő Nagysága határunkban a mi némő völgy nevezendő Marha legelő gyöpséget magának el foglalt, úgy nem különben Nagyságod üdvözült édes Attya a Veikei kortsma ház mellett lévő, és maga Nagyságod is az erdő alatt Reteknek csináltatván, holot jól tudgya Nagyságod azt, hogy az előtt is mindenkor morha legelő Gyöpsége volt Szegény Helységünk, úgy azért Ujra kívánnjuk, és alazatosan kérjük mind közönségessen, hogy méltoztassék nekünk Szegény jobbágy Szolgainak vissza engedni, és adni. Azért folyomdunk pedig elsőben is Nagyságodhoz mint Földes Urunkhoz, mert tudgyuk Eő Feliségének Kegyes parantsolatlyát (amint Sub N<sup>ro</sup> 4<sup>o</sup> Die 27<sup>o</sup> May 1787 nekünk ki adattatott) a melyben parantsoltatik, hogy minden Földes Uraságok minden héten leg alább egy Tiszti napot tartani, és azt a Parasztyának tuttára adni köteles lészen, hogy azon napon (nem pedig máskor) a Paraszt az ő panaszait bé jelentse. De mivel hogy még nálunk mind ekkoráig meg nem tartatott. Azért jelentyük leg elsőben is Nagyságodnak, hogy ez eránt 90 napok alatt (mivel addig az üdőig várapozni tarto-

55 S. Á. V. Acta iuridica ..... Viczay. Tom. 3. Fasc. 1. No 1.

56 S. Á. V. Acta iuridica ..... Viczay. Tom. 3. Fasc. 3. No 59.

57 O. L. P. 623. II. k. 25. sz.—I. cs. 39. sz. B.

zunk) Kegyes valosát nekünk adni méltóztassék. És ez eránt való Kegyes resolutioját nagy tsendességgel, és alázatossággal el várván s maradunk Nagyságodnak

mindenkor köteles Szegény  
jobbágy Szolgai Pereszteghi  
lakosok mind közönségessen.<sup>58</sup>

A század végén az osztrák császár a franciák oldalán háborúba keveredett a „muszkák” ellen, ezért a Sopron megyei földesurak és nemesek a „császári Armadáának élelmezésére önként ajánlottak fel 3500 pozsonyi mérő őszi és tavaszi gabonát”.<sup>59</sup> Ezt természetesen a parasztnak kellett összeadni. De hogy emiatt a robotszolgáltatások ne korlátozódjanak, a megye ebben az ügyben 1796. aug. 29-én intézkedett.

„Megh hagyatott Szolga Biró Urakk, hogy mind Helységekben ki hirdessék, hogy á jobbágy midőn héti Robotra terhével valahová hajtatik, terhet vizsais vinni tartozik á nélkül, különös és több napszám Számláltassék be mint mennyi üdőt az uttban töltött”.<sup>60</sup>

A nőülést korhatárhoz kötötték. Aki valamilyen oknál fogva korábban akart asszonyt vinni a házhoz, ehhez az úriszéktől kellett engedélyt kérni. Németh István iváni lakos így tárja fel szándékát:

#### Tekintetes Ur Széki

Alább meg irattatván alázatossággal könyörgök a Tttes Ur Széki előtt, tudni illik e képpen

1. Eő Fölsége kegyes parantsolatyából jól tudom hogy az ollyatin Iffjaknak kik nek az üdejük altól nem hágta az huszon negy Esztendőtt, engedelmet kölletik nékiek kirni az Házosság meg nyerissieré.

2. Ehhez képest kinytelen vagyok ezen házosságnak meg nyerissiert esedezni, mivel Házi Gazdaságom vagyon annyi mint egy közönsiges Gazdácskának, és még eddigh az édes Anyámmol Gazdálkottam, de most a folyo Esztendőben az is meg halálózván már most Senki nintsen, a ki jóvaimnak gondját viselje egyedül vagyok, tehát méltóztassik kegyes engedelmet adnyi a Házosságnak meg nyerissire, noha üdöm nem több mint Sem husz Esztendő, de az kitett okokra nizve kinytelenítetttem annak meg nyerissiert esedezni.

Melly kirelemre nagy ohajtva el várván a Tttes Ur Széknek kegyes resolutioját, és maradok alázatos kéz Csókolással.

Költ Iványban 9<sup>a</sup> Junii 1788

A T(ekin)t(e)tes Széknek

Érdemetlen Jobbágya  
Niemeth István Iványi Lakos<sup>61</sup>

8. A tűzi- és az építkezéshez szükséges fát a jobbágyok az erdőkről szerezték be. A régebbi századokban az erdő-használat szabad volt. Mikor látták, hogy ez a „rablógazdálkodás” nem vezet jóra, a földesurak kezdték szabályozni a „faizási” jogokat. A megszorítás először a parasztokat érintette, mert a környékbeli nemesség korlátlanul elégíthette ki szükségletét. 1674-ben már a nemességgel szemben is kezdtek alkalmazni szigorításokat. Ekkor éles harc kezdődött különösen a Nagyerdő birtoklásáért, mert a tulajdonjog még tisztázatlan volt.

58 O. L. P. 623. II. k. 18. sz.—II. cs. 13. sz. E.

59 Mikó Sándor: A lozsi parasztság a XVIII. században. SSz. XX, 258 l.

60 O. L. P. 623. X. kötet. 2. cs. No 2.

61 O. L. P. 623. X. kötet. 2. cs. No 3.

Voltak helységek, amelyek továbbra is élvezték a szabad „fajezés”-t, de voltak olyanok is, amelyek súlyos összegeket fizettek a tűzi- és épületfáért. Sőt találunk olyanokat is, amelyek csak időnként rendelkeztek szabad fa-beszerzéssel. A lozsiak a XVII. század elején a fát a lövői erdőn vásárolták. 1639-ben a lövői bíró, Deák János és az esküdtek, Orbán Márton, Kováts Balázs és Kanizsay Mátvás „hütök alatt előttünk referáltak, hogy a Lossiak és Börgőcziek tűzre való fáért a Lövej erdőre mennek úgy hogy minden hat és négy ökör Szekérről adnak Aven(am) Cub(u)l(os) 3, az öregh Köböllel, Kapant 3. denarius 12. Két barmos Szekértül Aven(am) Cub(u)l(os). 2. Kap. 2 denarius 8”.<sup>62</sup> Az Egererdőről, „melly Napnyugotrul Szergényyel, Fertő felől Pomoggyal, föl Szélről Balával, Tétennel (*igy!*). Tarcsával, Samarjával, Nap Keletrül Szent Ivánnal, Szent Péterrel határos az Hanysággal együtt. Délrül Beő Sárkánnyal, Kapival, Maglóczával, Barbacsal, Csornával, Faráddal, Szárföldel, Veszkinnyel és Kapuvárral határos”, a fertőn-tuliak és „több falubeliek, mikoron az Hanyságh erőssen befagy tűzre és épületre való fát Szabadon hordanak, és minden Szekér fátul tartoznak adni denarius 15”. A szentmiklósi erdőn más volt a helyzet. „Ezen Sz(ent)Miklos tartománban való erdőkrül a Szoszéd Nemes Uraim jobbágyi, Tűzre való aszszu Fa hordásért fizetnek Sz:Miklos napjára ez Szerént. Sarrod f. 25, Széplak den. 14, Musay den. 9, Rőjtök den. 8, Chernelháza den. 1, Pusztá Agyaghos den. 7”. A baboti erdő is jó hasznot hozott gazdájának. „Ezen Erdőre a Rábaközi idegen Nems Uraim jobbágyi, mig az viz elnem vessezte az Rábaközt tűzrevaló fáért reá béllétenek, mellyből az Urnak eő Nagyságának igen Szép haszna volt, mindazonáltal mostis reá béllenek”. Ugyanilyen feltételek mellett kaptak fát a vidékiek a kecöli erdőn. „Ezen Erdőrül Erdő birt adnak az vidékiek, az mindenkor reá béllenek tűzre való fátul, karotul, és vesszőtül, ugmint Szent Miklos, Vásáros falu, és Pápocz, két marhátul egy köből zabot, és egy Kappant”. A csapodiaknak, endrédiaknak, szentmiklósiaknak, szerdahelyieknek, szergényieknek, vittnyédieknek és babotiaknak „tilos és Makkos erdejek bőven vagyon, mellybül tűzre való és haszontalan aszszu fát az Tisztartó engedelmébül szabad hordaniok”. A kapuváriaknak viszont 1685-ben Esterházy Pál megengedte, hogy „Tűzre való fát pedigh a Makk termő fákon kívül Szabadon vághatnak magok Szükségére, de az Iharos Erdőkben ne jártassák Marhájokat”. Az Iharos erdő a Rába mellett húzódtott, „melly az gödrös Értül fogvást egész Hővej és Himod határig tart, Két Rába Szakitja mind a két Szélét”.<sup>63</sup> A gartaiak is szabadon szerezhették be a szükséges famennyiséget. Mentesség illette meg az ivániakat is „... á nevezett Iványi Majorhoz nem külömben az falubélilakossoknak is épületre és tűzre való fa hordás, marhájok legeltetése mindenkor á föllyeb bnevezett Nagy Erdőn Szabad volt”.<sup>64</sup> A lozsiak többször birtokoltak szabad „fajezási” jogot a Nagyerdőn. Tóth Mihály pinnyei lakos vallomásában olvassuk: „... nem tudgya mennyi ideig, nem emlikezik reá, Nádasdi Páll eltiltotta volt mind az Losi Város lakosokat, mind az Viczai Adamot az Erdőrül, azonban meg halván Nádasdi Páll, Nádasdi Ferencz szabadította megént az erdőre őket”.<sup>65</sup> 1735-ben pedig Széchenyi Zsigmond engedte meg, hogy a lozsiak marhái „Nagy Erdő Névü erdein öriztetvén S ugyanazon erdőrül Szároz es haszontalan fabéli fajezással ilvén”. Azonban

62 O. L. P. 623. Fasc. H. No 12.

63 O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. S. No 527.

64 S. Á. V. Acta iuridica ..... Viczay. Tom. 3. Fasc. 1. No 10.

65 O. L. P. 623. Fasc. 44. N 16.

akadtak olyanok, akik visszaéltek a bizalommal, és a fával kereskedtek. Ezt meghallotta Széchenyi, ezért „ell tiltotta eő Nga Helségünket” a fa beszerzéstől és a makkoltatástól, sőt „a Szokot Engedelem, avagy Contractus Leveletis ezen folo alatt irt esztendőre ki nem adatta”.<sup>66</sup> A falópás elég gyakori jelenség volt. Tóth Pál lövői erdész feljelentése tartalmazza, hogy „a Csapodiak Méltóságos Grof Széchényi Uraságnak Nagy Erdejébe el szenvedhetlen károkat tesznek”. Erre példát is idéz. „A tavali Esztendőben őszve veredvén azon csapodiak többed magokkal, hogy az Erdő őrzők vélek ne birhassanak, mentek erőszakkal a Nagy Erdőre, és onnand őt különös izben Számos darab fákathatalmasan le vagdaltak és Csapodra az Erdő őrzők láttára el vitték”.<sup>67</sup> Egy másik eset: „1738-ik estendő február 10-én Méltgos Saárvári Fölső vidéki Groff Széchenj Sigmond Ur eő Nga Hegyküi emberej Méltgos Loosy Uraság Haraszt névő Tilos Erdeibul Folyaveszött vágta”. Munka közben meglátogatta őket Nagy Pál erdőőrző, mire ezek „káromkodásokal illetik Losiakat, azon föllül hatalmaskodván jól meg is verik Titulált Méltgos Uraság Erdőőrzőit véle léveő Jobágyokal edjütt”.<sup>68</sup> „Az kapuváry, és hettingi Erdőben rendetlenül, és engedelem nélkül Szokott fa vágás” lenni, ezért 1749-ben Esterházy felhívja tisztje, Hochszinger Mihály figyelmét arra, hogy „az Petőházybéli Lakosok”-nak, és „más Idegenek”-nek „se fát vágatni, avagy ki hordani tovább valo más érkezendő parancsolatig ne Engedgyen”. Javasolja, hogy az erdők körül „azon Arokat köll föll hányatatni”, mert így lehetetlen szekérrel az erdőbe bejutni.<sup>69</sup> Széchenyi György pedig újkéri katonáinak parancsolta meg, hogy „Erdeinkben Kár tévő Embereket megh fogni és arestomban hozni” kell.<sup>70</sup>

A pordányiaknak is „volt egy Kis tilos Erdejek, a kit Nagy Máté ur a több katonákkal el pusztittatta házok épületire”. A csornaiak a fa gondjaikon az 1684. évi úrbéri szerződés szerint úgy akartak enyhíteni, hogy makkos (bükk-, tölgy-) erdőt telepítettek. „Vagjon egj Rét mellyet nyarkónak hinák az Szeger Chéhi (így!) makot vetitet volt belé hogj Eördüt nevelljen”.<sup>71</sup> Csornán „mindenkor volt, ugy mostan is vagyon az közönséges Városnak egy darab füzesse”, amelyet „Legh főképpen az Marháink oltalmára ősz es Tavszí zür zavaros üdők ellen Conservályuk, más külömben nem is vágjuk, hanem ha néha az Város Qvártel háza hértelen valo reparátiojára kintelenittetünk”.<sup>72</sup> (1769)

9. A földesúr engedelmével az erdőkben a jobbágyok állatjai legelhetek és makkolhattak. Természetesen ezért fizetni kellett. A kapuvári uradalom erdeiben, mikor makk terem, „aprómarhákbul huszadot, Méh, Bárány és Kecskéből tizedet adnak”. A vidékiek mindenütt tizedet fizettek. A Széchenyi uraság a lozsiaknak és az ebergőcieknek a makkoltatás idején „a mak bért az Öregektül minden hétre két Garassával, az Malaczoctul pedig Egy Garassával Számlálván”. 1785-ben „Lágy üdők lévén”, ezért a Contractus lejártá után is (Karácsony) szerették volna állatjaikat az erdőn etetni. Mivel a jó makk „már egészen el-fogyott”, ezért fizetési engedményt kértek. „Nagyságod a Szegin ügye fogyott Embereknek keserves sorsokat méltó tekintetben vévén nem fogja meg szenvedni, hogy héjában füzessünk. Könyörgünk azért Nagyságodnak kegyes

66 O. L. P. 623. Fasc. 44. No 134.

67 O. L. P. 623. P. 108. Rep. 14. Fasc. G. No 481.

68 S. Á. V. Acta urbaria ..... Viczay. Tom. 3. Fasc. 3. No 12.

69 O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. G. No 459.

70 O. L. P. 623. II. k.—I. cs. 1. sz. B.

71 O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. R. No 487.

72 O. L. P. 179. Fasc. D. No 31.

színe előtt, méltoztassék az Maknak érdeméhez képest az Censust alább Szállitani".<sup>73</sup> Kedvezményben részesültek az ivániak is. „... marhaikat legeltették á Nagy Erdőn békességessen, csak a makoltatástul füzetvén fél Dezmát, vag fel mak bért”.<sup>74</sup> Az ivániak más falubelieknek is adhattak engedélyt a legeltetésre. „Sőt inkább más környül lévő Helységbéliek Iványi lakosoktól kértek engedelmet Szarvas Marhájok pascuatiójára”. Ezek „á Tölös Tho táján, á Pusza Szőlők alatt lévő főves uton belől, Gyötre völgyeben, á Káli harszton, és Czirák felé á Cseren” tilost tartottak, „melly tilosokban, ha vidéki marhát kaptak, bé hajtottak es buntetes nélkül ki nem bocsátották”.<sup>75</sup>

Az engedély nélküli legeltetés gyakori volt. A petőháziak a vittnyédi erdőn „pascualtották” juhaikat. Németh András vittnyédi jobbány vallotta az úriszéken, hogy a petőháziaknak „az juhait gyakorta látta az Vittnyédi Erdőn pascualtatnyi, Seőt ippen az Vittnyédi Templomhoz á falu vighre gyültek nimelkor az juhok”.<sup>76</sup>

Egyes családok „Szabad Pascuatio”-ra kaptak engedélyt. Nádasi Pál 1625 körül a Manko Büki Horváth családnak „az egész kapuvári Dominiumhoz tartozandó Erdőkben mindenféle marháinak Szabad Pascuatiot engedett és adott”.<sup>77</sup> Ahol nem volt legelő és rét, ott a jobbágyok a Hanyban próbálták élelmet szerezni állatjaik számára. „Amkior Kaszálni jönnek az hanban valahonnénd, soktanak minden kaszástul napjában adni, den. 5.” Ide jártak a tamásiak is.

10. Megszólaltak az írások. Felelevenítették előttünk azt a múltat, amely a parasztság számára életében a legkínosabbat, a legnehezebben elviselhető jelentette. A szerződéseket az uradalmi tisztek, fiskálisok, a kérvényeket pedig többnyire a helységek írástudói — deákok és papok — írták. Az utóbbiak olvasásakor szinte magunk előtt látjuk, hogyan állnak a levélíró mellett, hogyan diktálják panaszait, sérelmeiket.

A felhasznált anyag, amely a forrásmunkák megjelöléséből is világosan kitűnik, többségében először jelent meg nyomtatásban és ez is csak töredéke annak, ami még felkutatásra vár. A Varga Endre szerkesztésében megjelent „Úriszék. XVI—XVII. századi perszövegek” a Hédervári uradalom paraszttainak ellenállását bizonyítják, Takáts Endre jobbágylevelei a széplaki, sarródi, hegykői, lövői, ebergöci és csornai lakosok harcát illusztrálják, H. Balázs Éva könyvéből pedig megtudjuk, hogy a homokiakon kívül a hidegségiek is írtak fel a királynőnek, Mária Teréziának.

A paraszti terhet, keservet idézetekkel is alátámasztottuk. Ezzel az volt a célunk, hogy Sopron megye történetének és gazdasági helyzetének ismertetése mellett, a régi tájnyelvet is felújítsuk és ösztönzést adjunk a nyelvészeknek a rábaközi nyelvjárás sajátosságainak megállapítására és annak ismertetésére.



73 O. L. P. 623. II. k.—III. cs. No 327.

74 S. Á. V. Acta iuridica ..... Viczay. Tom. 3. Fasc. 1. No 11.

75 S. Á. V. Acta iuridica ..... Viczay. Tom. 3. Fasc. 1. No 10.

76 O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. G. No 456.

77 O. L. P. 108. Rep. 14. Fasc. G. No 465.

## Többynvelvűség a középkori Sopronban

### II. A latin nyelv (1550–1631.)

Írta: Mollay Károly

26. A soproni írásbeliség megoszlásának ez az utolsó szakasza egyúttal a soproni irodalom kezdeteit is jelenti. Nemcsak ebből a szempontból, hanem várostörténeti szempontból is még eléggé feltáratlan ez az idő. A kiadott soproni forrásanyag<sup>191</sup> a még kiadatlanhoz képest csekély, a feldolgozások részben felekezeti, helyenként hitvitázó éllel megírt egyháztörténeti művek<sup>195</sup>, iskolatörténetek<sup>196</sup> vagy csak Lackner Kristóf (1571–1631.) működésére<sup>197</sup> vonatkoznak. E mozgalmas szakasz fejlődését csak az egész forrásanyag feltárása és értelmezése után lehet majd megnyugtatóan áttekinteni, a többynvelvűség szempontjából is<sup>198</sup>.

Annyi ma már bizonyosnak látszik, hogy a reneszánsz műveltség befogadásának ez az ideje<sup>199</sup> három időszakra tagolódik: 1550–1579. (a reformáció győzelme); 1580–1603. (a humanizmus felülkerekedése); 1604–1631. (a reneszánsz kiteljesedése).

27. A reneszánsz jelentkezése Sopronban a XVI. század elejére esik: 1509-ből maradt fenn egy reneszánsz díszítésű nürnbergi falinaptár, amely valószínűleg Bécsből került Sopronba (SSz. 1962, 304–5), 1510-től kezdve érvényesül a humanista latinság az írásbeliségben (vö. az előző közlemény 24–5. pontját),

194 Sopron sz. kir.város monographiája. Kézirat gyanánt kiadva a monographiai városi bizottság számára. Sopron, 1890–1894, 2 kötet (rövidítése: Mon.); Házi Jenő: XVI. századi magyar nyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából. Sopron, 1928; ugyanő: Sopron a régi magyar irodalomban. Bp., 1937; ugyanő a Scheiber Sándor szerkesztette „Magyar-zsidó oklevéltár V–X. kötetében. Bp., 1959–1967; Heimler Károly: Payr György és Payr Mihály krónikája 1584–1700. Sopron, 1942. — Kisebb forrásközlések: Németh Sámuel: Mértékletességi Egyesület Sopronban 1619. SSz. 1940, 207–20; Mollay Károly: Adatok a soproni ispotály történetéhez. SSz. 1942, 19–36; Domonkos Ottó: Egy soproni csizármester levele a céhmesterhez 1621-ben. SSz. 1962, 280–2; Palla Ákos: A soproni ispotály gondnokának 1586. évi elszámolásáról. *Communiciones ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica* 32 (1964), 31–135; Bertók Lajos: Egy eddig ismeretlen régi magyar nyomtatvány: Artnér Vilmos soproni jogtudós (1602–1657.) tübingeni doktori értekezése. Bp., 1961.

195 Póda Endre: A soproni kath. parochia és a soproni kath. hitközség története. Sopron, 1892; Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története I. Sopron, 1917; Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939.

196 Müllner, Mathias: Geschichte des evangelischen Gymnasiums zu Oedenburg. 1857; Payr Sándor: Negyedfélszázados főiskola Sopronban. Sopron, 1907.

197 Payr Sándor: Emlékezés Doktor Lackner Kristófról, Sopron, 1932; Angyal Endre: Lackner Kristóf és a barokk humanizmus kezdetei. SSz. 1944, 1–18; Kovács József: A Lackner Kristóf felett tartott gyászbeszéd és temetésének számadása. SSz. 1965, 167–70; uő.: Adatok Lackner Ádám soproni megtelepedéséhez. SSz. 1966, 366–8.

198 Vö. e tanulmány bevezető részét (SSz. 1967, 155–71).

199 Reneszánsz stílusú képzőművészeti emlék a XVI. század első évtizedeiből a volt ferences (bencés) templom 1949–1951. évi restaurálásakor került elő. Vó. Balogh Jolán: Renaissance-oltár Sopronban. SSz. 1962, 144–6.

1510–1520 tájáról való az eddig ismert első reneszánsz stílusú oltár (199. jegyzet). A humanizmus, mint a reneszánsz polgárság világi ideológiája készítette elő Európa-szerte, Sopronban is a reformációt. Utóbbi a reneszánsz polgárság vallásos mozgalmává válik. Mindkét mozgalom a katolikus egyház intézményének, világszemléletének egyeduralmát rendíti meg, ha a humanizmust művelő, egyelőre még szűk világi értelmiségi réteg és a reformációnak a „tisza evangélium” szellemét hirdető, azaz „evangélikus”<sup>200</sup> tanítását osztályharca céljára kihasználó szélesebb polgári, népi rétegek szemlélete között volt is különbség. Nagyon tanulságos ilyen szempontból a reformáció első soproni írásos emlékeinek vizsgálata.



Lackner Kristóf „Coronae Hungariae emblematica descriptio” c. munkájának X. emblémája a magyar címer rajzával

200 A reformációt 1517. október 31-én elindító Luther Márton (1483–1546.) az egyházi latin *evangelium* 'újtestamentom' és *evangelicus* 'újtestamentomi', valamint az utóbbi mintájára képzett német *evangelisch* szók jelentését 1520 decemberében az ó- és újszövetségre, tehát az egész bibliára kiterjesztette. Az „evangélikus tanítás” ekkor még csak a biblia szövegén alapuló, a katolikus egyház akkori gyakorlatát (ige-hirdetés, búcsú, egyházi fegyelem, az egyháziak világi hatalma, szerzetesség, szentek tisztelete) a humanisták (Erasmus) által kiadott bibliaszöveg magyarázata alapján megreformált tanítást jelenti. Felekezeti jelentést a szó csak a katolikus egyházzal való szakítás után kap (vö. Kluge—Mitzka: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin, 1967). — Magyarországon a lutheránusok 1532 óta nevezik magukat evangélikusoknak („Lutheranis, licet se *Evangelicos* nominent”). Vö. Súlyom Jenő: *Luther és Magyarország*. Bp., 1933, 35. — Magyar szövegben a szó — eddigi adataink szerint — 1700-tól kezdve fordul elő (vö. *A magyar nyelv történeti—etimológiai szótára*. Bp., 1967), a magyar nyelvben azonban bizonyosan sokkal előbb is már megvolt.

1524. okt. 14-én Szalkai László esztergomi érsek és királyi főkancellár, maga is jellegzetes reneszánsz egyéniség, a király nevében a soproni tanácsnak küldött oklevelében említi „quendam fratrem ordinis minorum *divi* Francisci infectum heresi Luterana, qui adversus sanctorum patrum decreta et constitutiones Romane ecclesie tam pertinaciter ceperit predicare”, azaz 'egy bizonyos barátot az isteni (értsd: szent) Ferenc rendjéből, a lutheri eretnekségtől fertőzöttet, aki a szentatyák dekrétumai és a római egyház határozatai ellen kezdett rendszeresen prédikálni" (SoprOkl. I/7, 113). Kristóf soproni ferencesről van szó, aki ellen vizsgálatot indított, egyben fő- és jószágvesztés terhe alatt elrendeli, hogy „libros, tractatus, opera dicti Luteri, suorumque sectatorum latina germana seu alia quavis lingua edita" ('Luthernek és követőinek könyveit, traktátusait, műveit, akár latinul, németül vagy más nyelven is jelentek meg') három napon belül elégetés céljából összegyűjtsék, és megtiltja, hogy Sopronban ilyeneket bárki otthon tartson, olvasson, dicsérjen, erről az eretnekségről nyilvánosan vagy zárt körben vitatkozni merjen. Magát a vizsgálatot Gergely ferencendi teológiai professzor okt. 22–30-ig folytatta le, a jegyzőkönyvet egyházi részről Radinger Tamás javadalmas pap és közjegyző, világi részről Auer Jakab városi nótárius és közjegyző vezette. A jegyzőkönyvet Házi Jenő megállapítása szerint ugyan a vizsgálat vezetője diktálta, mégis a soproni latinságnak is tanulságos emléke. A kihallgatások a városházán (*in consistorio civitatis, in pretorio*<sup>201</sup>) a királyi harmincadvamosok, a polgármester, városbíró és az egész tanács (*jurati cives, totus consulatus, consules*<sup>202</sup>), a soproni papság és a város közönségének jelenlétében folytak (SoprOkl. I/7, 115–31). A jegyzőkönyv azonban a királyi oklevélben jelzettnél szélesebb körű vizsgálatról tanúskodik, amely a soproni ferencesekkel hatásköri kérdések miatt 1519 óta hadilábon álló városplébános feljelentésére következett be. Kristóf ferences prédikátora ellen emelt 8 vádpont közül hat általános egyházi vonatkozású volt: a pápa (*summus pontifex*<sup>203</sup>) iránti engedelmességet, az egyszerű papok bünbocsájtó hatáskörét, a fülgyónást, a szentek és Szűz Mária tiszteletét, a bűntöt, templomok és oltárok további építését érintette; kettő pedig soproni vonatkozású volt (vannak-e nyilvános ágyasaik a soproni papoknak; a soproni papoknak a zsidókhöz hasonló uzsoráskodása). Nemcsak Kristóf atya tagadta a vádakát, hanem a 27 javadalmas pap, az egyetlen világi tanú, Auer Jakab városi nótárius is, sőt a feljelentő, Peck Kristóf városplébános sem tudta saját

201 Amikor Zsigmond király 1422-ben az első, Kolostor utcai városházát Sopronnak ajándékozta, kancelláriája középlatin és humanista latin megnevezéssel is, *pro domo iudiciali seu pretorio* él (SoprOkl. I/2, 233). A *pretorius*<sup>a</sup> (*praetorius*<sup>b</sup>) melléknév, az 1524. évi *pretorium* (*praetorium*) főnév is a klasszikus latinban még tartományi kormányzók palotájára, jelentősebb vidéki udvarházakra vonatkozott. Feltevendő, hogy Ernst Konrád soproni nótárius, aki a latin nyelvben még nem a klasszikus norma híve volt (vö. SSz. 1967, 322–32), 1436-ban írt bordézsmajegyzékében ugyancsak humanista szóhasználattal *in domo consulum* 'a konzulok házában' (SoprOkl. II/3, 55) ír. Az 1524. évi *consistorium* eredetileg 'gyülekezőhely', a XV. századi Pozsonyi latin–német Szójegyzékben azonban már 'törvényház' (*consistorium — dinckhus*). 1542-től kezdve a protestáns államok, először Szászország egyházi főhatóságainak neve lesz (Schulz—Basler: *Deutsches Fremdwörterbuch*. Strassburg, 1913), s e jelentését majd a magyarországi latinság is átveszi.

202 A humanista *consulatus* 'városi tanács', *consul* 'városi tanács tagja' szókra vö. SSz. 1968, 56, valamint az előző jegyzetet.

203 A klasszikus latinban 'a legfőbb főpap', a humanista latinságban az egyházi latin *papa* helyett a pápa megnevezésére szolgál.



vádjait hitelt érdemlően igazolni, csupán a bőjttel kapcsolatos vádpontot („quod ieunium corporale non est necessarium”, hogy a testi bőjt nem szükséges) erősítette meg egyetlen pap vallomása.

A vizsgálatnak ez a része az említett vádat nem igazolta ugyan, annál inkább ilyen vádnak a lehetőségét. Még jobban kitűnt ez a Radinger Tamás jegyzőkönyvvezető elleni vizsgálatból, akit a külső tanács két belvárosi tagja, egy vargamester és egy gazda jelentett fel: a belső tanács egyik tagjának külvárosi, az Ispotályhid (ma: Ikvahíd) és a Fapiac (ma: Lenin körút) sarkán álló majorja pincéjében sillerbort (*roseum vinum*<sup>204</sup>) ittak, a papokról beszélgettek,

## Ubi lumen, transceant tenebræ.



Lackner Kristóf „Coronae Hungariae emblematica descriptio” c. munkájának IX. emblémája.

azokról a hírekről, „quod deberent ducere uxores” (meg kell házasodniok) s megegyeztek abban, hogy az isten majd mindent jól elrendez. Egy másik pap szemeláttára ekkor lépett közéjük Radinger Tamás, „negasset divinum provi-

204 Házi Jenő (Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 51) — nem egészen pontosan — ’vörösbor’-nak fordítja. Vö. latin *roseus*<sup>3</sup> ’rőzsaszín,’ (’vörös’: *ruber*). Ezt az adatot a soproni bortermelés története szempontjából eddig még nem méltatták figyelemre, pedig bizonyítja, hogy a nyugat-magyarországi bortermelés a belső-magyarországi, balkáni, de törökkori eredetű vörösportermeléstől (vö. Andrásfalvy Bertalan: A vörösbor Magyarországon. Szőlőművelésünk balkáni kapcsolatai. Népr-Ért. 1957, 49—69) független. A sillerbor ún. félvörös bor volt, amelyet ebben az időben német bortermő vidékeken nagyon kedveltek (vö. ném. *Schiller* ’zwischen rot und weiss spielender Wein’ Kluge—Mitzka i. m.). Vörös bort (*der rothe Wein*) kaptak 1593-ban az ispotály szegényei (Mon. I, 42).

denciam contra actus humanos, quod Deus esset spiritus et quod nec haberet os, nec aures, nec nasum, nec manus, neque pedes, ergo neque saperet, neque intelligeret, neque curaret quicquam de actibus humanis"<sup>205</sup> Móricz Pál kalmár kihallgatásával kapcsolatban hasonló apró, de nagyon tanulságos részletek kerülnek elő arról, hogy milyen a reformációt érintő kérdések foglalkoztatták akkoriban a soproni polgárokat. Móricz Pál kalmárnak a belvárosi Főtéren, az Előkapuval szemközt (ma: Angyal gyógyszertár) volt háza (SoprOkl. II/5, 358; II/6, 370; Gb. 137–8), az 1524. évi tiszttűjtáson a belső tanácsba is beválasztották. Rajta kívül a polgármestert, a városbíró és a többi 11 tanácstagot, valamint a város egyik vámosát (*portitor civitatis*<sup>206</sup>) hallgatták ki. Egyöntetűen, maga Móricz Pál is, azt vallották, hogy a kalmár saját bormérésében vendégeivel, két diákkal disznólábat (*unam calcedam de carnibus suillis*), családjával otthon<sup>207</sup>, Bors Benedek tanácsossal Székesfehérvárott<sup>208</sup> tojást evett tiltott napokon<sup>209</sup>. Az egyik tanácsos szerint Bors Benedek és Siebenbürger Ferenc tanácsosok ugyan Sopronban is ettek pénteki napon tojást, a vizsgálóbizottságot

205 Fordítása: 'tagadta az isteni gondviselést az emberek cselekedeteiben, hogy isten szellem, nincsen se csontja, se füle, se orra, se keze, se lába, tehát nem ízlel, nem érez és nincsen gondja az emberek cselekedeteire' A fordításban használt *szellem* szó csak a nyelvújítás (Kazinczy Ferenc) alkotása, azelőtt a magyar nyelv nem tudott különbséget tenni a latin *anima* 'Seele' és a *spiritus* 'Geist' között, hanem mindkettőt 'lélek'-nek mondta (vö. Sopronban 1406: „in des Heiligen *geistes* Capellen" SoprOkl. I/1, 287; magyarul a mai napig: Szentlélek kápolna). Az első magyar bibliafordítás a *spiritus*-ra a *szellet* szót használta, ami már a XV. században is teológiai vitát eredményezett (vö. Szabó Dénes: A magyar nyelvemlékek. Bp., 1952, 27–8; Károly Sándor: Első bibliafordításunk *szellet* szava. Magyar Nyelv 1955, 303–11). Radinger Tamás a bormérésben németül beszélt és nyilván a *geist* szót használta. Ennek értelmezése a korabeli németben sem volt problémamentes (vö. a nagy Grimm-szótár híres *Geist* címszavát IV/1, 2: 2623–2741). Radinger Tamást különben arra ítélték, hogy a legközelebbi vasárnapon (okt. 30.) lutherellenes prédikációt tartson és önbírálatot gyakoroljon.

206 A *portitor* szintén klasszikus, itt tehát humanista szó. A 'vámos' a hazai középletinban *telonarius*, *teloniator*.

207 Pontosabban *ante domum in quadam testudine* 'a ház előtti tornácon'. Ilyen tornác (németül *laube*) más főtéri ház, például a mai tanácsháza helyén 1892-ig állt három ház közül a második előtt is volt a XV. században (SoprOkl. II/1, 150). Ezek az apró adatok Sopron középkori városképének megállapításához fontosak.

208 Bors Benedek ezt a gráci Szt. János templomban meggyóna, és feloldozást nyert. Ebből is következik, hogy a magyar Bors Benedek németül (és esetleg latinul) is tudott.

209 Ilyen tiltott napok voltak a nagybőjt napjai, minden péntek és szombat, meghatározott ünnepek, például Péter és Pál napja (jún. 29.) előestéje stb. Az egyik tanácsos Móricz Pált a bőjt megszegése miatt megdorgálta, „hogy ne éljen ilyen szabadosan” (*ne ita licenter viveret*), egy másik pedig így fenyegette meg: „egyen meg téged az ördög!” (*comedat te diabolus*) és kiköpött rá (*et expuit super hac re*). Ehhez tudni kell, hogy a korabeli hiedelem szerint a kiköpés elűzi az ördögöt, amit már Cäsarius von Heisterbach (1180–1240.) a ciszterci rend híres történetírója is megírt (vö. Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Berlin und Leipzig, 1936–1937, VIII, 326). Ez tanulságos adalék a középkori soproni polgárság még feldolgozatlan szellemi néprajzához.

azonban csak Móricz Pál kalmár ügye érdekelte,<sup>210</sup> aki egy másik tanácsos szerint Székesfehérvárott, Szent István király ünnepén, a templomok és a szobrok meglátogatásakor kinevette és támadta őket, *quod ligna et lapides venerarentur*, azaz hogy holt (faragott) fát és köveket tisztelnek. Móricz Pál kivételével a kihallgatott tanácsosok tagadták, hogy lutheránus könyvek lennének a birtokukban; Móricz Pálról azonban még azt is vallották, hogy ilyen könyveket papoknak is adott kölcsön. Mindez igazolta a városplébános feljelentésének azt a részét, „hogy egyes világiak vásároltak és tartanak lutheránus könyveket<sup>211</sup>, s amikor összejönnek a korcsmában, egyik, aki tud, olvas, a többiek figyelemmel hallgatják, tizen, húszan, ahányan vannak, majd a pápáról, a bíbornokokról és másokról olyan becstelenségeket mondanak, hogy bűn még hallgatni is”.



Lackner Kristóf „Coronae Hungariae emblematica descriptio” c. munkájának XI. emblémája a soproni Szt. Mihály templom (?) rajzával.

A világiaknál és a papoknál található lutheránus könyveket össze is gyűjtötték és október 30-án háromszoros harangszóval, miként ez prédikáció előtt szokásos (*sicut moris est*), és dobszóval, miként ez a város jogszokása (*sicut mos est istius civitatis*), a Főtérre hívták a város egyházi és világi lakosságát, ahol

210 Meghallgatta ugyan egy ijgyártó vallomását arról, hogy az egyik soproni pap nagybőjtben rendszeresen tojást evett, aki tudott arról is, hogy két másik soproni pap Gyertyaszentelő Boldogasszony (febr. 2.) előestéjén egy szabó özvegyénél tyúkot evett, sőt ebből a latin iskola tanítóinak is küldtek (*ad scholas miserunt*).

211 János pékmester szerint Móricz Pál még azt mondta, hogy lutheránus könyvei miatt nem nyúzhatják meg, mert nyíltan árulják őket.

Radinger Tamás prédikációja után a városi nótárius a nép nyelvén (*in vulgari*), tehát németül ismertette a király latin nyelvű felhívását (SoprOkI. I/7, 114–5), amely a feljelentőknek a lutheránusok vagyonából ígér jutalmat, majd a törvényszolga (*preco*) irgalmatlan büntetést helyezett kilátásba azoknak, akik a jövőben a lutheránus eretnokség bűnében találtak, a városi hóhér (*carnifex sanguinarius*)<sup>212</sup> a „pestises Luther” minden összegyűjtött könyvét az előre elkészített máglyán (*constructo rogo lignorum*) elégette.

A vizsgálatnak talán legfeltűnőbb eredménye, hogy Móricz Pál kalmárt október 28-án többek között arra ítélték, hogy 30-án a lutheránus könyvek elégetése után ismerje el tévedését (*profiteatur suum errorem*), az október 30-i jegyzőkönyvből azonban ez a mozzanat hiányzik; 1525. jan. 28-án viszont maga II. Lajos király veszi védelmébe a bőjt megszegése miatt zaklatott soproni polgárt (SoprOkI. I/7, 140). Úgy látszik, mintha Móricz Pál megtagadta volna az okt. 28-i határozat végrehajtását; az 1526. és az 1527. évi tisztújításon mégis városbíróvá választották (Gb. 137–48). Tanulságos a soproni papok ágyasaival kapcsolatban Kristóf atya határozott állásfoglalása (*qui se reum cognoscit, procedat in medium* 'aki találva érzi magát, álljon elő'): a vizsgálat alatt erről többé nem esik szó, viszont november 16-án maga a király parancsolja meg a soproni papoknak, hogy javadalmuk elvesztésének terhe alatt ágyasaikat bocsássák el (SoprOkI. I/7, 136). Végül feltűnő a 27 javadalmas pap egyöntetű kiállása Kristóf ferences mellett, azaz a feljelentő városplébános ellen. Nem esett szó a vizsgálat folyamán a Kristóf atya által említett egyházi kamatról sem, amelynek 10<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-ról 5<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-ra való leszállítását a polgárság éppen az 1524. évi tisztújításkor újra követelte (SoprOkI. II/2, 194).

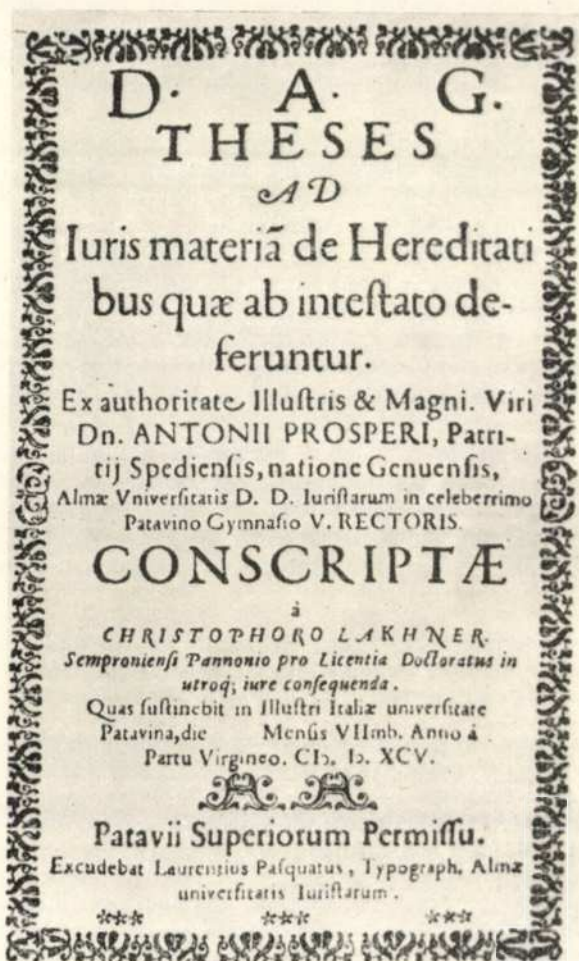
28. Ismeretes, hogy a reformáció a középkori eretnekmozgalmak folytatását és betetőzését jelenti. Soproni viszonylatban itt a 60 esztendővel korábban elfojtott, de fél évszázadon át (1415–1465.) tartó huszita mozgalmat, valamint a huszitákat megelőző valdenseket<sup>213</sup> kell említenünk. A reformáció ideológiai előkészítéséhez a római jog recepciója is tartozik. E kérdés feldolgozásához többek között még tüzetesen meg kell vizsgálni a Sopronban működött értelmiségiek (papok, nótáriusok, latin iskolai tanítók, orvosok) tanulmányait és könyveit<sup>214</sup>. Az egyetemek közül a XVI. század első felében még változatlanul nagy

212 A klasszikus latinban a 'hóhér' *carnifex*, a középlelatinban viszont ez a szó 'mészáros'-t jelent (a klasszikusban: *lanius* 'mészáros'), ezért kellett még a *sanguinarius* 'vérszomjas, kegyetlen' jelzővel értelmezni.

213 A valdensekre vö. Házi i. m. A huszitákra Házi Jenő: Macskakő vára. SSz. 1962, 332–40; Mollay Károly: Macskakő—Katzenstein Feudális anarchia és huszitizmus Sopron környékén (1440–1465.). SSz. 1963, 122–35; uő.: Sopron ismerkedése a huszitizmussal. SSz. 1964, 333–5; Verbényi László: A huszitizmus egyik fő támogatója Sopronban. SSz. 1967, 43–6. A husziták követeléseit közül a nemzeti nyelvű istentiszteletet napjainkban a II. vatikáni zsinat (1964.) valószínűsítette meg.

214 Előző közleményemben (SSz. 1968, 49) megkíséreltem a végrendeletekben megnevezett kéziratok és nyomtatott művek azonosítását. Megemlítettem a *summa Pysani* című (kézirat) művet 1466-ból, amelyet Justinianus császár híres római joggyűjteményéből („*Institutiones*”) Ricardus Pisanus által készített kivonattal azonosítottam. Persze nem lehetetlen, hogy ez a soproni *summa Pysani* Bartholomaeus de Pisa 1338-ban befejezett, 1473-tól kezdve nyomtatásban is megjelent „*Summa de casibus conscientiae*” című teológiai művének egyik kéziratával azonos (Házi i. m. 96, 168), bár ez „*Summa Pisana*” néven volt ismert, Magyarországon is. Ezt utóbb Angelus Carleti beledolgozta „*Summa angelica*” című művébe, amely Sopronban 1520-ban tűnik fel.

jelentősége van a bécsinek, amelyen a humanista filológia és természettudomány most élék fénykorukat, a teológiai studium viszont erősen visszaesik. Ugyszólván évenként iratkoznak még be soproniak a bécsi egyetemre, 1499-ben például négyen, köztük Salzer Ambrus (1476–1568.), Salzer Márton kalmár fia, az első soproni, aki fényes tudományos pályát fut be (kétszer teológiai dékán, négyszer az egyetem rektora), bécsi kanonokságot, lovagi rangot nyer el, s kilencszer választják a bécsi egyetem magyar nemzetének prokurátorává<sup>215</sup>;



Lackner Kristóf doktori értekezésének tézisei  
Pádua. 1595. Adorján A. felvétele.

215 Vö. Aschbach, Josef: Geschichte der Wiener Universität. Bd. II: Die Wiener Universität und ihre Humanisten. Wien, 1877, 351–3; Schrauf Károly: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453–1630-ig. Bp., 1902.

1513-ban egyszerre tízen, 1522-ben hárman, az utolsó 1547-ben. A reformáció soproni győzelme szempontjából jelentős, hogy 9 évvel a fenti reformációellenes vizsgálat után, 1533-ban, tehát még Luther Márton életében megkezdődik a soproni diákok kirajzása Wittenbergába<sup>216</sup>. A reneszánsz soproni győzelmének előhírnöke Reiss János iskolamester, majd polgármester fia, aki 1549-ben mint *Zacharias Ruthenus Soproniensis Ungarus* a páduai egyetemre iratkozik be és lesz az ottani magyar nemzet tanácsosa<sup>217</sup>. Megválasztásakor vita kerekedett, magyarnak tekinthető-e: „verum esse, quod dominus Zacharias consiliarius Ungarae cognomine Ruthenus Soproniensis, non est vere Ungarus, licet natus in Ungaria, attamen parentibus Germanicis et pro maiore parte vitae suae habitavit in Germania. Et hoc scire dixit, qui cognovit patrem et matrem dicti domini Zachariae, qui fuit Alemanni, attamen commorantur et habitant in regionibus Ungariae” (i. m. 160)<sup>218</sup>.

29. Mindezek a részletek tulajdonképpen még a soproni latin nyelvű írásbeliség második szakaszához (1451–1549.) tartoznak, amelyet előző közleményemben tárgyaltam; idekíváncsoltak azonban, mivel a harmadik szakasz első időszakának (1550–1579.) közvetlen előzményei.

Mint már említettük, ebben az első időszakban győz Sopronban a reformáció. A sok helyi és országos okon kívül ideológiai szempontból a legfontosabb mégis a katolikus egyház határozatlan állásfoglalása volt, amellyel a hívőket bizonytalanságban hagyta. E tekintetben csak a többször megszakított tridentini zsinat (1545–1463.) befejezése teremtett tiszta helyzetet. A reformáció elindításától addig eltelt 46 esztendő azonban bővelkedik az ún. kettős egyéniségekben, akiknél a kortársak sem tudták eldönteni, a reformáció hívei-e már vagy pedig még a katolikus egyházhoz húznak-e. A német humanisták közül sokan tartoztak e csoportba, közülük a legnagyobb, Erasmus (1466–1536.); idebaza például Nádasdy Tamás (1498–1562.), Nyugat-Magyarország leghatalmasabb földesura<sup>219</sup>, Sopronban például az előző közleményünkben tárgyalt Hummel Kristóf, aki 1533–1562-ig működött mint iskolamester, polgármester, a

216 1533-ban *Gregorius Faber* (azaz: Schmidt) *Soproniensis*, 1545-ben *Joannes Schreiner Suproniensis Vngarus* iratkozik be. Vö. Sólyom i. m. 173, 177; Foerstemann, C. E.: *Album Academiae Vitebergensis ab a. Ch. MDII usque ad a. MDLX*. Lipsiae, 1841.

217 Vö. Veress Endre: A paduai egyetem magyar tanulóinak anyakönyve és iratai 1264–1864. Bp., 1915, 40, 160–2, 45–6. Reiss Zakariásnak 1542-ben már papi javadalma van Sopronban, 1553-ban apja után nővérével és kiskorú testvéreivel együtt örököl; jogi tanulmányainak befejeztével Kismarton (ma: Eisenstadt Burgenlandban) nótáriusa lett (Bán i. m. 9,30; (Gb. 296, 387). Vö. még a következő jegyzetet.

218 Várdai Pál vallomásának fordítása: „Való, hogy Zakariás úr, a magyar nemzet tanácsosa, családneve szerint Reiss, soproni, igazában nem magyar, hiszen német szülőktől származik és életének nagyobbik részében a Német Birodalomban lakott. Ezt olyan állította, aki apját és anyját ismerte, kik németek voltak, bár Magyarország földjén tartózkodnak és laknak”. Zakariás apja, mint előző közleményemben rámutattam, 1526-ban került Sopronba. Családneve *Reuss* és *Reiss* változatokban fordul elő (SoprOkl. I/7, 183; II/2, 23 stb.). Az elsőre vö. korai úfn. *reuss* 'Russe; orosz'; ennek bajor nyelvjárási változata a második. A humanista latinosság (*Ruthenus*) azért volt egyszerű, mert a klasszikus latinban voltak *Rutheni* 'egy galliai törzs neve'. A magyar származású Várdai Pál állásfoglalása éppen a humanisták által felébresztett nemzeti öntudat egyik tanulságos példája.

219 Vö. Horváth János: A reformáció jegyében. Bp., 1957; Mollay: SSz. 1962, 216 (7. lapalji jegyzet).

belső tanács tagja, és mások. Nem véletlen, hogy az első „nyíltan evangélikusnak ismert és hitéért fogságot is szenvedett papot” (Payr), ti. az osztrák Gerengel Simont csak 1565-ben hívja meg a városi tanács. A tridenti zsinat határozatainak végrehajtására II. Miksa (1563–1576.) ellenkezése miatt a győri egyházmegyében, tehát Sopronban is, csak az 1579. évi aug. 2–4-i szombathelyi zsinat után került sor<sup>220</sup>. Addig viszont győzött Sopronban a reformáció.

Sopron humanista latinságára a XVI. század közepétől kezdve az jellemző, hogy már nem egyoldalúan a bécsi egyetemen tanított latinságtól függ. Bécsnek természetesen továbbra is jelentős műveltségi hatása van Sopronban. Ez időszak első városi nótáriusa, a boroszlói születésű Jekel Bálint, „der siebenn freyenn kunstenn Magister, der Rechten Baccalaureus vnnnd von Bapstlichen gewalt offner vnnnd geschwornner Notarius” (1549–1551.) szintén a bécsi egyetemről jött humanista műveltséggel, de mint a katolikus egyház híve. 1551. jún. 2-án fel is jelentette a királynál a várost, mint az aposztata és rosszerkölcsű papok menedékét<sup>221</sup>. Utóda, Gaspitz Ferenc ügyvéd (1552–1562.) már az említett kettős egyéniségekhez tartozott<sup>222</sup>. Az első nyíltan lutheránus nótárius Wirt Mihály (1563–1594.) 1555-ben a tanács támogatásával megy a wittenbergi egyetemre, egyenesen a nagy Melanchton Fülöphöz (1497–1560.), Luther legjelentősebb munkatársához, akinek latin grammatikája (1525/26-tól a XVIII. századig számos kiadásban) a protestánsok latin grammatikája lett. Wirt Mihály útjáról és wittenbergi tartózkodásáról a városi tanács számára készített jelentésében számolt be, amely nemcsak soproni, hanem országos szempontból is a legkorábbi ilyen neveléstörténeti emlékünknél (1555. febr. 17–1556. máj. 10.). „Demnach ist mir auss Verordnung herrn Philippi Melanchtonis Ein Praeceptor zuegethan worden, dem ich für die Leer vnd Lectiones, so ich von Im dises ganzes Jar gehört hab, geben hab müssen 8 tal. den.” – olvassuk itt többek között, jún. 8-i levelében pedig a tanulmányi segély további küldését kéri. Faut Márknak és Klein Menyhértnek az 1600-as évek elejéről származó első soproni krónikája az 1557. évnél emlékezik meg Sopron első wittenbergi kapcsolatairól: „Vmb dise Zeit haben zu Wittenberg studirt Michael Wirtt, Jacob Ratt oder Ruffinus, Hanss schreiner, Carolus Rosenkrantz, vnter Herrn Philippo Melanchtone von Ödenburg dorthin geschickht, Da zuuor kein Ödenburgerisch kindt ihemals Gehn Wittenberg gezogen ist. Vnd hat her Philippus mit einem schonen lateinischen schreiben den Michel Wirt einem Ehrsamem rath alhie commendirt” (fol. 3).<sup>223</sup> Wirt Mihály 1563-ban már nótárius Sopronban, de német humanista szóhasználattal *secretarius*-nak ('Geheimschreiber; titkonok') nevezi magát (Házi: XVI. századi levelek 28).

220 Erre vö. az új győri püspök (1578–1587.), Draskovich György (Magyarország követe volt a tridenti zsinaton) által kiadott „Acta et Constitutiones diocesanae synodi Jaurinensis” (Pragae, 1579) című kiadványt (Bán i. m. 71).

221 Vö. 1551. évi tanácsjegyzőkönyv 1; Bán i. m. 14–5.

222 Vö. különösen Bán i. m. 44, 50, 53 stb.

223 Wirt Mihály jelentésére és levelére Kovács József L. hívta fel a figyelmemet. E két fontos forrást folyóiratunkban ő fogja közölni. Faut Márk és Klein Menyhért soproni krónikája (Széchényi Könyvtár: Quart. Germ. 192) ugyancsak az ő gondozásában évek óta kiadásra kész. Szívességét e helyen is köszönöm. A krónika nem tud a korábbi soproni diákokról Wittenbergában (vö. a 216. lapalji jegyzetet). Melanchtonnak a soproni tanácshoz írt levele nem maradt fenn, egyik soproni diákjának könyvébe írt bejegyzése az evangélikus gyülekezet könyvtárában van (vö. Németh Sámuel: SSz. 1938, 290 a bejegyzés hasonmácaival).

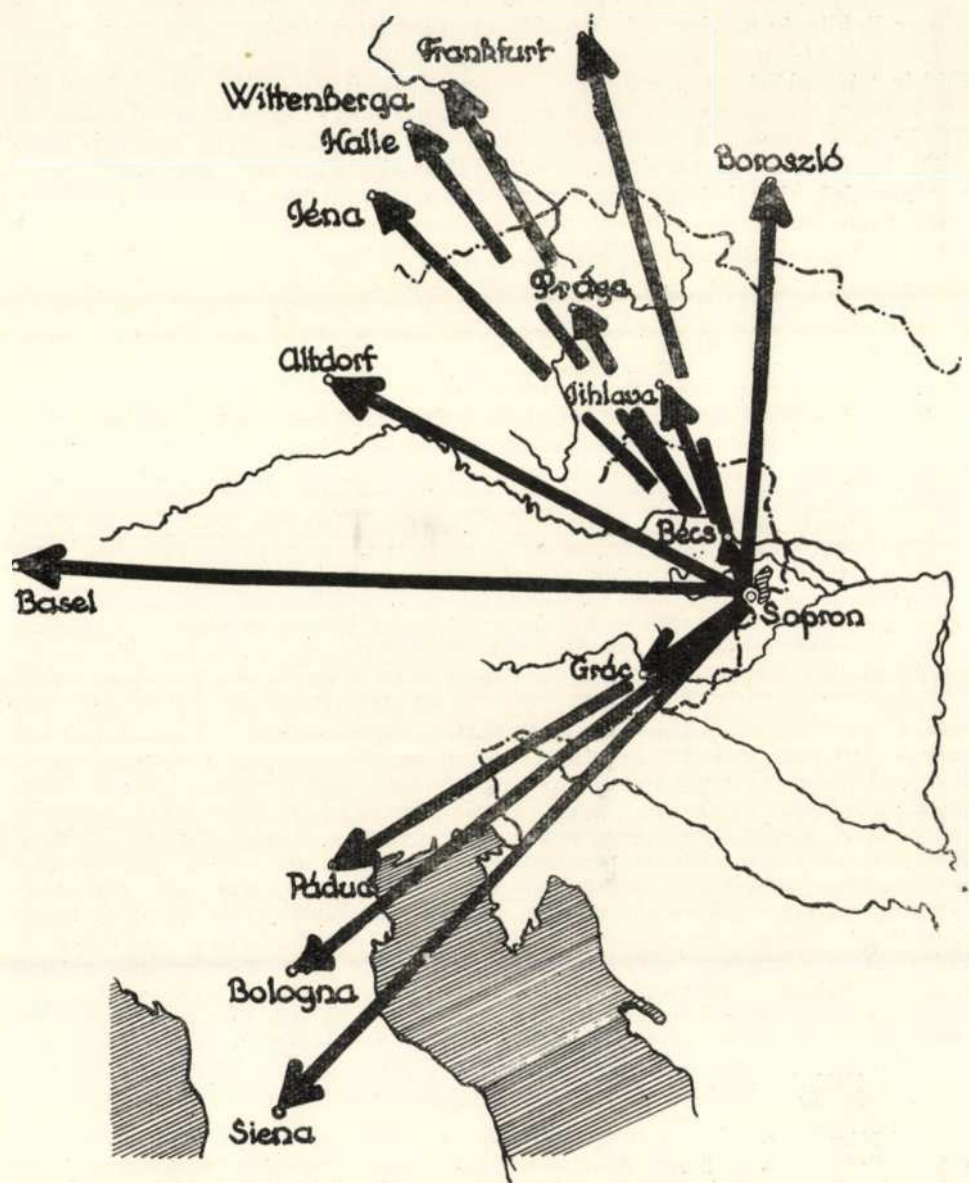
Wirt Mihály hívta meg 1564 decemberében Hartmann Ferencet, a bécsúj-helyi latin iskola segédkántorát a soproni latin iskolához rektornak. Hartmann 1564. dec. 19-én elegáns humanista latinsággal írt, klasszikus görög nyelvű idé-zettel is ékesített levelében ajánlotta fel szolgálatait a soproni tanpcsnak, a bécsúj helyi tanács pedig 1565. jan. 28-i német nyelvű levelében kéri a sopro-niakat, „*Die wollen Ine Ernennten Hartman vor Annderen Zw solchem Amt der lateinischen schuel befürdern, Aufnemen*”<sup>224</sup>. A bécsúj helyi tanács levele ne-vezi az akkor már jóval több mint 200 éve fennálló soproni plébániai iskolát először „latin” iskolának. Ez a megkülönböztető, minősítő jelző bizonyítja, hogy a városban ekkor már „német” iskola is működött<sup>225</sup>. A középkorban ma-gától értetődően Európa-szerre a latin iskola volt „az iskola”, amelyben tilos volt más nyelvet használni. A „szent” nyelvekhez (héber, görög, latin) számító latinnal szemben a nemzeti nyelvek, az anyanyelv fogalmát a humanisták fe-dezték fel, ennek nyomán kezdődik az addig lebecsült anyanyelv megbecsülése, tanítása, grammatikájának kidolgozása<sup>226</sup>. Így születik meg német nyelvterüle-ten a „német” iskola. Sopronban 1533-ban vallja János „német” irnok: „er halt ain offne *deutsche schuel* alhie mit erlaubnuss seiner heren vnd lernn Khna-ben” (SSz. 1968, 48). A „német” iskola a három tanerős latinnál alacsonyabb

224 Soproni városi levéltár: Lad. XII et M fasc. 1 nr. 25—6.

225 Müllner és Payr (vö. a 195—6. lapalji jegyzetet) meglehetősen összezavarták a XVI. századi soproni iskolatörténetet. Müllner az említett XVII. század eleji Faut-krónikának az 1557. évre vonatkozó egyik feljegyzése („Ist die Lateinische schuel alhie oberhalb des Pflasters, sonderlich durch andrib herrn Christoffs Hummels Burgermeister, eines gelerten herrn, erbauet worden, darzue den ehe gedachter herr seinen eignen garten geschenckht hat”) alapján egészen önkényesen az 1557. évet teszi meg az evangélikus gimnázium alapítási évéül, bár a soproni latin iskola korábbi létezéséről (és helyesen csakis a latinéről) maga is tud. Müllner és az őt kö-vető Payr alapján az evangélikus gimnázium ugyan alapításának 300., 350., sőt 400. (1957.) éves „évfordulóját” is megünnepelte, ma már bizonyos, hogy az első soproni evangélikus gimnáziumot nem a XVI. században, hanem az 1606. évi bécsi béke után hozták létre. Ezt a források alapos mérlegelése után először Bán János (i. m. 111—9) állapította meg. Bán viszont feltételezi, hogy a plébániai iskolának alsó (német) és felső (latin) tagozata volt, ami nemcsak az általa is említett bécsúj helyi, hanem az európai analógiák szerint sem állja meg a helyét. A latin iskolákat — korszerű fej-lesztésük után — a humanisták nevezték el görög szóval *gymnasium*-nak, amely a német nyelvben 1598-ban, a magyarban 1787-ben tűnik fel először. Sopronban a latin szó mai ismereteink szerint először 1620-ban szerepel, amikor a városi tanács *in negotio erigendi Gymnasii* 'gimnázium felállításának ügyében' Thurzó Györgyhöz (1589—1621.), Bethlen Gábor nagyhatalmú és tudós hívéhez fordul (vö. Németh Sá-muel: Magyar gimnázium Sopronban 1657—1674. SSz. 1958, 37).

226 A latin kötelező használatára vö. Weithase, Irmgard: *Zur Geschichte der gesprochenen deutschen Sprache*. Tübingen, 1961; Mayer, Josef: *Geschichte von Wiener Neustadt*. Bd. II/1. Wiener Neustadt, 1927, 168—74. Az anyanyelv felfedezé-sére vö. Weisgerber, Leo: *Die Entdeckung der Muttersprache im europäischen Den-ken*. Lüneburg, 1948; uő.: *Von den Kräften der deutschen Sprache*. Düsseldorf, 1953—1959<sup>2</sup>, IV. 21 skk.; Balázs János: *Sylvester János és kora*. Bp., 1959; továbbá Jellinek, Max Hermann: *Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik*. Heidelberg, 1913. Mind az első német, mind az első magyar grammatika 1536-ban Melancthon hatása alatt készült el, s még nem az anyanyelv oktatása, hanem a latin nyelv elsajátításának megkönnyítése volt a céljuk.





Soproniak tanulmányai a XVII. századig.

szintű volt, magániskola, amely már 1533-ban nem a plébános, hanem a tanács hatáskörébe tartozott; 1569-ben evangélikus városi iskolává lett<sup>227</sup>.

Hartmann előtt, itt tárgyalt időszakunkban Raidl András (1549–1557.) és Nusser Boldizsár magiszterek ismeretesek mint latin iskolai rektorok; itt tanítottak még Spillinger Farkas (1551–1555.), utóbb soproni pap, majd 1570–1589-ig városplébános, a müncheni Pirker Ulrik (1551–1553.), Güntzel Lőrinc (1554–1562.) és az apja révén soproni származású Siebenbürger Domonkos (1563–1565.), aki ezt megelőzően Bécsben mint baccalaureus az egyetem híres poézis tanárának, Balsmann Náthánnak (1529–1562.) köréhez tartozott<sup>228</sup>. Hartmann az első, akinek írása fennmaradt, s ez a soproni humanista írásbeliségnek értékes emléke:

Magna prudentiae pars est, et scire, distinctos esse gradus humanorum officiorum, et eò manibus ac pedibus quemlibet anniti, ne extra vocationis metas temerè feratur, sed stationem suam, ad quam et naturae ductu et diuino consilio destinatus est pro viribus tueri studeat. Idque veteres pulcherrimo prouèrbio docuerunt. Spartam quam nactus es hanc orna. Ego quidem, dum meo me pede metior atque animi ductus et vires ingenii, quas natura tribuit exiguas, considero, Nullam ad rem magis quam ad tractandam militiam scholasticam trahi et affectum me esse existimo. Quod vitae genus etsi per se molestum, taedio sumum his miseriis obnoxium, plerisque etiam odiósum habetur. Tamen hec solatia difficultatibus istis subinde oppònere sóleo, quod functionem et labores nostros deo gratissimos et generi humano salutare esse constat, et tranquilliores aliquanto reliquis vitae ordinibus, qui vt altiore gradu constituti omnium in óculos incúrrunt, ita grauioribus quoque fortunae telis sunt expositi, quemadmodum Herodotus in Polýmnia inquit:

θνητὸν οὐδένα εἶναι εὐδὲ ἔσσεσθαι τῷ κακὸν ἐξ ἀρχῆς γινομένην οὐ  
συνεμίχθη τοῖσι δὲ μεγίστοισι αὐτῶν μέγιστα

hoc est Neminem mortalium existere aut deinceps fore, cui prodeunti in hanc lucem a principio statim mala non admista sint, et maximis quidem maxima. Cum itaque Nobiles, prudentissimi atque ornatissimi Viri in ea<sup>229</sup> statione, ad quam naturali quadam pro pensione allici me video militare maximè desiderem, Et nam laudem ciuitas vestra ob eximiam erga literas beneuolentiam apud pleròsque obtineat, quae pauus admodum vrbibus iure competere mihi videtur: Non potui facere, quin me paucis ante diebus circumspectissimo atque ornatissimo viro domino Michaeli Wirthio syndico vestro literis commendárem, vt et de schola vestra quid futurum esset, certior fierem et colendissimis vestris dominationibus per eum tanquam primarium literarum patronum operam meam offérem, quam et nunc cum istam prouinciam proximo anno vacaturam certò intellexerim, reuerènter offéro, atque submisse rogo, si fructum aliquem ex meis laboribus ad tenellam aetatem vestram rediturum iudicaueritis, vt illam meae fidei curam pro liberali iudicio vestro committere dignèmini. Nam quod non solum reuerenter me vòbis offéro, sed etiam (quod ipsum tamen si citra ambitionem fiat, licitum est) peto, insignis vestra humanitas communi omnium ore celebrata non aliter fácere me per-

227 Német nyelvterületen az első adatok 1427: *tütsch schul*; 1482: *Latinische schul* (Kluge—Mitzka i. m.). A soproni német iskola első ismert tanítója a bajorországi származású Reuter Orbán, aki 1569-ben sógorának, Pharusus Gergely soproni evangélikus prédikátornak ajánlatára nyerte el állását (Payr). 1578-ban a városi tanács már két német tanítót alkalmaz a német iskola (*teutsche Schuel*) számára (Mon. II, 30).

228 Hartl, Wenzel—Schrauf, Karl: Nachträge zum dritten Bande von Joseph Ritter von Aschbach's Geschichte der Wiener Universität. Wien, 1898. I, 40.

229 Az 1<sup>r</sup> vége.

*míttit*. Quoties enim in *memóriam eórum*, quae de vestra erga scholam beneficentia commemorata mihi sunt, redeo, singularem vestram prudentiam atque conatus honestissimos et tacitus *mécum mirári* et coram aliis collaudare constanter soleo. Nam cum literae, quibus tamen in tota vita nihil vtilius est, apud *plerósque ne*<sup>230</sup> *gligántur* et in odio sint, non obscurè hinc *conjicere licet*, vos perspexisse vim et vtilitatem earum vulgo ignotam et a conspectu multitudinis longissimè positam. Ignoti enim nulla cupido, vt Ouidius ait. Atque ea de causa honestas disciplinas omnium virtutum alumnas amare et fouere *vós intelligo*, Hinc quoque fieri, quod honestius et liberalius iis, qui scholasticos apud vos *labóres obéunt*, prospectum sit *fácile cerno*. Quare ordini nostro hanc vestram benevolentiam primum gratulor. Deinde cum de communi studiosorum nomine pro ea benevolentia gratim me vobis *debére agnóscam*, sincero pectore vobis precor, vt, si animi mei voto fortasse propter doctrinae aestimationem *pólitus non fúero*, eius viri [vo] copia vobis fiat, qui diligentia et sedulitate in pueritia instruenda vestram istam peculiarem benevolentiam aequare possit. Neque enim ego, qui nullius ferè eruditionis mihi conscius sum, aliis, qui multis *pássibus me praecedunt*, primas *praeripere vélím*. Non enim dubium mihi est *fieri pósse*, vt plures eandem functionem ambient, quibuscum si in arenam mihi descendendum sit, fidei potius et assiduitatis conscientia quam vana doctrinae persuasionem certare malim. Deligere autem, qui ad hanc functionem maximè idoneus sit, vestrae *érit prudéntiae*, qua et *vidístis inítio*, sine scientia educandorum liberorum nullos bonos viros *existere pósse*, et etiamnum intelligitis, habendam inprimis esse pueritiae hoc in *lóco ratiónem*, quae vobis<sup>231</sup> autoribus rectè instituta patriae olim *praesídio est futúra*. Colendissimis Dinationibus Vestris *reuerènter me coméndo*. Datae Neostadii 19 Decembris A<sup>o</sup> 64 (1564. dec. 19.)

Colendissimis Dinationibus Vestris

deditus

Franciscus Hartman<sup>232</sup>

30. Helytörténeti irodalmunkban már hivatkoztak erre az irodalmi alkotásnak tekinthető levélre, szövege azonban most jelenik meg először. Stílusának vizsgálata pedig már túlmutat a helyi kereteken. Szövegkiadásunkban kiemeltük a kádenciákat, megjelölve főhangsúlyaikát is. A stílusvizsgálatnak ez az első, feltűnő eredménye, mert az eddigi irodalom úgy vélte, hogy a ritmikus prózát a XV–XVI. századi humanisták tudatosan nem művelték, ennek hagyománya csak a középkori formákat őrző skolasztikusoknál maradt meg<sup>233</sup>. Hartmann levelének sok-sok kádenciája nem arról tanúskodik, hogy ezek csak véletlenül, az antik rétorok, elsősorban Cicero gyakori olvasásából származó fordulatok révén kerültek volna a tolla alá, hanem tudatos stílusalkotás eredményei. Cicero követői, az ún. ciceronianusok mesterüket nemcsak szókincsében, fordulataiban, hanem elsősorban hosszú és művészi felépített (szimmetria, ellentét stb.), patétikus körmondataiban követték.<sup>234</sup> Főleg e körmondatok

230 Az 1<sup>v</sup> vége.

231 A 2<sup>r</sup> vége.

232 A 2<sup>v</sup> vége. Kívül: *Nobilibus prudentissimis et amplissimis viris Soproniensis Civitatis Consuli et senatoribus dominis suis omni obseruantia colendis*. A szöveget és fordítását Baraczká Istvánnal olvastam össze, akinek szívességét e helyen is köszönöm.

233 Vö. Norden, Eduard: Die antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance. Leipzig und Berlin, 1909, II, 950–1. A ritmikus prózára vö. e tanulmány második közleményét (SSz. 1967, 213–9).

234 Vö. Laurand, L.: Études sur le style des Discours de Cicéron. Avec une esquisse de l'histoire du „cursus”. Paris, 1907. E mű összeállítja Cicero jellegzetes szókincsét is.

miatt támadták őket a XVI. század másik stílusirányának képviselői, akik Seneca és Tacitus tömör, rövid, cicomázatlan mondatait tekintették stílusesszményüknek. Hartmann kétségtelenül a ciceroniánusokhoz tartozott.

Levele a mondanivalójához képest aránylag terjedelmes. Mondanivalója lényegében az, hogy a városi tanácsnak a soproni (latin) iskola számára felajánlja szolgálatait, s kéri, juttassák neki a legközelebbi Szt. György napkor (1565. ápr. 24.) megürülő állást. Artner Sebald elemzett 1589. évi magyar nyelvű levelével ellentétben és Nagy Tamás városbíró ugyancsak elemzett 1595. évi német nyelvű leveléhez (SSz. 1967, 155–70) hasonlóan ez a levél nem tagoldódik szakaszokra, ezek mégis könnyen felismerhetők, mert mindegyik egy-egy klasszikus idézettel végződik. A bevezető rész hiányzik. A főrész arengája tipikusan megszerkesztett körmondat arról, hogy ki-ki ott álljon helyt, ahová hivatása állítja: egy rövid főmondatra két szimmetrikusan megszerkesztett (*et—et* 'mind—mind') mellékmondat épül, ezeknek van alárendelve két ellentétesen megszerkesztett (*ne—sed* 'ne—hanem') mellékmondat, a másodikikon belül még egy mellékmondat ismét szimmetrikusan megalkotott szerkezettel. Az arenga tartalmát a „régiek” egy közmondása foglalja össze: „Spártát, amelyet elértél, becsüld meg!”. A „közmondás”, helyesebben az idézet forrásának elhallgatása humanista fogás, hiszen az Euripidész (480–406. i. e.) egyik drámaföredékéből származó szólást Cicero is görögül idézi (a forrás megjelölése nélkül), Hartmann pedig innen, Atticushoz írt egyik leveléből (IV, 6) fordította latinra<sup>235</sup>.

A főrész promulgatioja két nagy körmondatból áll: az elsőben Hartmann a maga pedagógusi elhivatottságáról szól, a másodikban a pedagógus pályájának értékéről, szépségéről: „sokkal derűsebb az élet többi területénél, amelyek mint magasabbrendűek, mindenkinek szemébe ötlenek, így a sors súlyosabb csapásainak is ki vannak téve, amint Hérodotosz a Polyhymniában mondja: „már pedig nincs és nem is lesz olyan halandó, akinek már születésekor ne rendelt volna a végzet bajokat is, és éppen a legnagyobbakat éri a legnagyobb csapások”. Hérodotoszt (490–425. i. e.), a történetírást atyját már görögül idézi, sőt művének a hetedik műzsáról (Polymnia) elnevezett hetedik könyvét is, majd az idézetet latinra fordítja, görög tudásának mintegy igazolásául.<sup>236</sup> Ez az első görög szöveg, amit Sopronból egyelőre ismerünk.

A következő klasszikus idézetig tart a főrész narratioja, amely a levél megírását indokolja: mivel nagyon szeretné elnyerni a soproni állást, nem tehetett mást, mint hogy a „legokosabb és legtekintélyesebb” Wirt Mihály „ügyész” (*syndicus!*) úr, „a tudományok legelső patrónusa” útján a tanácsnak szolgálatát felajánlja. E fellengzős stílus önmagasztalást is rejt, ami a hangoztatott alázattal együtt ugyancsak humanista modorosság. Ilyen rejtett öndicséret van a soproni tanács fellengzős, „minden száj által dicsért humanizmusát” (*humanitas*) emlegető feldicsérése után is: „Minthogy a tudományokat, amelyeknél pedig nincsen hasznosabb az egész életben, sokan elhanyagolják és gyűlölik, nem szabad ebből titkon arra következtetni, hogy ti sem ismertétek fel hatékonyságukat és szeljtében ismeretlen, a tömeg szemléletétől nagyon messze eső hasznu-

235 Vö. még Margalits Ede fordítását: „Spartam nactus es, hanc orna” (*Flori-legium. Bp., 1895*).

236 Fenti görög szövegünkben Hartmannál hiányzik az utolsóelőtti szó, ezt a kritikai kiadás (ed. Teubneri VII, cap. 203) alapján pótoltuk. Hartmann harmadik szava a kritikai kiadásában az idézet elején áll, megtoldva még a *dè* szóval.

kat”. Erre következik az Ovidiusból vett idézet: „amit nem ismerünk, arra nem vágyakozunk”. Az idézet pontos lelőhelyét (Ars amatoria III, 397) nem adja meg, ezt egy humanista szerint minden művelt embernek ismernie kellett.

Miután tudását így bemutatta, a főréz dispositiójában a többi pályázó tudásával szemben a maga jellembeli tulajdonságait emeli ki, s ekkor következik az utolsó lendületes körmondat: „Azt kiválasztani, aki erre az állásra a legalkalmasabb, a ti bölcsességtek dolga lesz...”. A befejező rész appreciatója után a dátum már modern: nem az egyházi ünnepek, hanem nap és hónap szerint keltez<sup>237</sup>.

32. Hartmann ízig-vérig humanista. A reformációhoz való viszonyát nem ismerjük. Bécsűjhely, ahonnan mint segédkántor Sopronba jött rektornak, ugyan püspöki székhely volt, sok polgára és tanácsának többsége ekkor már a reformáció híve, latin iskolamestere is. A tanulóknak az iskolában már egy 1535. évi szabályzat szerint latinul kellett beszélniök, az 1560-as években valamelyest görögül is tanultak. Az 1579. évi iskolai szabályzat már német iskola-mesterről is szól<sup>238</sup>.

Sopronban hasonló a helyzet. A latin iskolamestert a plébános javasolja, a tanács, mint kegyúr, alkalmazza. 1574-ig, Zeitvogel Gáspár iskolamesterig a latin iskola éppen ezért katolikus jellegű maradt, aztán is csak átmenetileg, a tridentí zsinat határozatainak soproni végrehajtásáig, azaz 1584-ig került ki a plébános hatásköre alól. 1578-ban a tanács egyszerre két német iskolamestert alkalmaz, 1579-ben egy magyart is, *damit ein hungerische schuell möge erhalten werden*. Dragonus Gáspár magyar evangélikus prédikátor (1576–1582.) ugyan két magyar iskolamestert mutatott be a tanácsnak: *sie wollten khnab-lein vnd Magdlein lernen*. Mivel a tanulók létszáma nem volt olyan nagy, a tanács elégségesnek tartotta egyetlen magyar iskolamester alkalmazását, de kikötötte, *das er khein Collwinist oder Trinitarier sey*.<sup>239</sup> Ebből az a tanulságos, hogy miként a német, ugyanúgy a magyar elemi iskola is már közvetlenül az evangélikus tanács alá tartozik, amely a reformációnak éppen a tridentí zsinat befejezése utáni évtizedben, pontosabban II. Miksa uralkodása (1563–1676.) alatt végbement felekezeti megoszlása miatt a reformáció helvét és szenthárom-ságvalló irányzatát távol akarta tartani a várostól. Úgy látszik, hogy a reformáció lutheri irányzata mellett nyíltan is állást foglalt tanács ekkor ebben a két irányzatban s már nem a katolicizmusban látta a legfőbb ideológiai veszélyt. Témánk szempontjából a reformáció soproni győzelmének legfontosabb eredménye az iskolarendszer kialakulása: 1579-ben a városnak van közvetlenül a tanács alá rendelt, evangélikus szellemű és vezetésű magyar és német elemi iskolája, és van közvetlenül a városplébános alá rendelt, katolikus vezetésű, de humanista szellemű, a reformáció eszméitől sem idegen latin iskolája.

32. Mindez megváltozik a második időszakban (1580–1603.). Az evangélikus egyháztörténetírás szerint ez „Az első számkivetés két évtizede” (1584–1606.), a katolikus szerint „Katolikus restaurációs kísérlet” (1578–1590.), ill. „A soproni katolikus egyház teljes romlása” (1591–1605.), mivel egy királyi rendelet értelmében 1584-ben az evangélikus prédikátoroknak és iskolameste-

237 A levél részletesebb stíluselmzést is megérdemelne, erre azonban most nem térhetünk ki.

238 Mayer, Josef: Geschichte von Wiener Neustadt II/1. Wiener Neustadt, 1927, 168–74, 189.

239 Bán i. m.; Mon. II, 30; 1579. évi tanácsjegyzőkönyv 2., 6., 15. lap.

reknek Sopront el kellett hagyniok, ill. mivel a katolikus restaurációs kísérlet nem sikerült.<sup>240</sup> Mindkét szemlélet egyoldalú mivel soproni egyháztörténeten lényegében a soproni papok történetét értik. Sopronban a többségben lévő evangélikus hívek ugyanis egyáltalán nincsenek számkivetésben: szilárdan kezükben tartják a város vezetését, hol burkoltan, diplomáciai ügyességgel, hol nyíltan dacolnak a király legteljesebb támogatását élvező győri püspökkel; Sopronnyékre és Sopronkeresztúrra járnak ki evangélikus istentiszteletre, ott eskettetik magukat, megfizetve az ezért kirótt büntetést, a gazdagabbak oda is temetkeznek. Fiaikat külföldi gimnáziumokba és egyetemekre küldik. A soproniak az európai műveltséget most már nemcsak idehaza ismerik meg könyvekből, hanem a helyszínen tanulmányozzák. Az említett Wirt Mihály fia, „Ph. Maximilianus Wierdt Semproniensis Pannonius” 1589-ben iratkozik be a páduai egyetemre; ugyanide 1593-ban Lackner Ádám ötvösmester fia, Krisztof, a város jövődjé nagy polgármestere, aki 1595-ben lesz a jogtudományok doktora, majd 1597-ben még Bolognában és Sienában tanul tovább. Pádua előtt Lackner már Grácban tanult. Wittenberga egyeteme is megőrizte vonzását (1588: Schindler István stb.); a jénai egyetemre 1599-ben iratkozik az első soproni, Nussbaum György városi nótárius György nevű fia, 1603-ban „Michael Graff Oedenburgensis Pannonius”; az 1589-ben már a morvaországi Meseritz evangélikus gimnáziumában tanuló Artner Sebald még 1592-ben is kapja városi ösztöndíját, az 1595-ben feltűnő első ismert soproni költő, Wiener János előzőleg Bécsújhelyen, Bécsben. Boroszlóban és Grácban tanult stb.<sup>241</sup> Mindezek a városok egyúttal a humanista irodalomnak is központjai, különösen az olasz városok, a német városok közül pedig Wittenberga, amelynek jelentős írói köre volt.<sup>242</sup> A soproni irodalom megteremtéséhez az ösztönzést innen hozták magukkal.

A katolikus restaurációs kísérlet nem sikerülhetett, nemcsak a többségben evangélikus polgárság szívós ellenállása miatt, hanem mert a soproni katolikus papság ilyen feladatra akkor nem is volt alkalmas, sem életformájánál, sem felkészültségénél fogva. A katolikus egyháztörténetírás sötét képet festett a soproni katolikus papokról, mert nem koruk mértékével mérte őket. Pedig csak reneszánsz emberek voltak, sem jobbak, sem rosszabbak koruk polgárságánál, amely számára a földi élet már nem a siralom völgye, hanem a középkori szűk keretből felszabadult egyéniség sokoldalú kibontakozásának, kifejlődésének színtere. Hiszen az ókori műveltség felújítása a reneszánsznak csupán egyik vívmánya; a középkori közösségből kilépő egyéniség jogainak elismerése nem kevésbé lényeges új eleme ennek a vajúdo kornak. Műveltségükről egyelőre keveset tudunk<sup>243</sup>, latinságuknak azonban értékes emléke az a levél, amelyet 1584 áprilisának második felében a győri püspökhöz írtak az

240 Payr: A soproni ev. egyházközség tört. 154—91; Bán i. m. 69—111.

241 Veress i. m. 92, 104, 106; Payr: Emlékezés 8; Mocos Gyula: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Bp., 1890, 9—10, Mon. II, 159; SSz. 1967, 155—64, 170. Mon. II, 71.

242 Ellinger, Georg: Geschichte der neulateinischen Literatur Deutschlands im sechzehnten Jahrhundert. Berlin und Leipzig, 1929, 2 kötet; Merker—Stammler: Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte. Berlin, 1958-től (Neulateinische Dichtung, Neulateinisches Drama címszók).

243 Bán i. m. 72 például megemlíti, hogy a horvátul is tudó Vince soproni javadalmaz pap 1587. évi hagyatéki leltára 29 „csupa értékes könyvet tüntet fel”.

evangélikusoktól elszenvedett sérelmeikről<sup>244</sup>. Hartmann levelével szemben rögtön feltűnik e levél körmondatainak egyszerűbb szerkesztése; a mondatok alig-alig tartalmaznak a római klasszikusoknál is található fordulatokat (vö. például a cicerói *vim facere* 'erőt vesz vmin' kifejezést stb.), hanem inkább német nyelvű mintára vallanak. A levél latinsága ennél fogva nem humanista (a 'tanács' nem *consulatus* vagy *senatus*, hanem *Domini Sopronienses* 'soproni urak' stb.), bár humanista elemek is találhatóak benne (például *Caesarea Majestas* 'császári felség' stb.). Nem is ritmikus ez a próza. Az ideológiai ellentétek által felszított szenvedélyes légkör (az evangélikus felnőttek az utcán gyakran sértegették a katolikus papokat, a gyermekek kövel dobálták meg őket) ellenére higgadt hangú panaszlevélben azonban reneszánsz vonás a fokozó értelmű megjelölések, kifejezések használata. A „soproni urak”-ról azt írja, hogy 'minden kőnél keményebbek' (*duriores quovis lapide*), az evangélikus prédikátorok 'csalók' (*impostor*, a klasszikus szó: *fraudator*), a latin iskolának a plébános asztalánál étkező rektoráról és tanítóiról meg ezt olvassuk: *Sic serpentes in nostro sinu cogimur alere* 'így arra kényszerítettünk, hogy kígyókat tápláljunk a keblünkön' (Cicerónál: *in sinu atque in deliciis venenatam illam viperam habere*). Klasszikus idézet csak egy található a levélben. Miután arról szólt, milyen tekintélyük van az evangélikus prédikátoroknak a népnél, milyen kedveltek, s senki sem mer ellenük szót emelni, így folytatja: *hic locum habet Terentianum illud, sile, cela, occulta, tege, tace, mussa* 'itt valóra válik Terentiusnak az a helye: „hallgass, titkolj, rejsél, leplezz, némulj el, suttojj”. A nagy római vígjátékírónál ez az idézet azonban nem található<sup>245</sup>, hanem csakis a VIII. századi nagy longobárd történetíró. Paulus Diaconus által Sextus Pompilius Festus római grammatikus (II. sz.) művéből készített kivonatban, amely a Terentiusra való hivatkozást is tartalmazza. Az 1584. évi soproni levél megfogalmazója tehát ismerte Festus „De verborum significato” című művének 1559. évi velencei kiadását, amely Festus szövegét először állítja szembe Paulus kivonatával<sup>246</sup>. Ez a soproni katolikus papok humanista tanulmányainak két-ségtelen bizonyítéka.

Az 1584. évi levél a tridenti zsinat határozatait is említi. Ezekből, valamint a zsinat utáni pápák rendeleteiből Sopronban egyelőre csak az valósult meg, amit a győri püspök az uralkodó támogatásával ki tudott kényszeríteni. Még ez évben, június 24-én az evangélikus városi tanács kénytelen bevezetni XIII. Gergely pápának több mint két évvel korábban elrendelt új naptárát, július 13-án pedig a latin iskolának a városplébános által javasolt új katolikus iskola-mesterét és kántorát fogadja fel. A német és a magyar iskola is katolikus vezetés alatt folytatja működését. 1593-ban a város polgársága azt követeli, ne csor-

244 Közli Bán i. m. 428—33.

245 Vö. Jenkins, Edgar B.: *Index verborum Terentianus*. Hildesheim, 1962.

246 Vö. *Sexti Pompei Festi de verborum significatione*, ed. Mueller. Lipsiae, 1839, 298, 407; *Ponori Thewrewk, Emil: Sexti Pompei Festi de verborum significato*. Bp., 1889, 424—5; Schanz—Hosius: *Geschichte der römischen Literatur*. München, 1935, II, 362—6. Festus szövegében ugyanis az idézet szerzőjének nevéből csak a szóvégi -s maradt meg. Paulus ezt egészíti ki Terentius-ra, az 1581. évi római kiadás Caecilius-ra († 168 i. e.), Julius Caesar Scaliger (1484—1558.), a nagy olasz humanista 1565. évi kiadása pedig Terentius Afer († 159 i. e.) helyett a nagy római vígjátékíróval nagyjából egykorú Terentius Libo nevű költőt tételezi fel Paulus javítása mögött. Festus és Paulus csonka szövegéből a kritikai kiadások helyreállították az idézet teljes szövegét: „*Quod potes, sile, cela, occulta, tege, tace, mussa, mane*”.

bitsák meg a német iskolát, hogy „ganzer gemeiner Stadt, künfftigen Zeit des Regiments an gelehrten Leuthen gebreche”; 1599-ben olyan német iskolamestert kívánnak, „welcher nicht allein wohl schreiben, sondern auch im Raitten wohlerfahren ist” stb. A helyzeten az sem változtatott, hogy Győr elestével (1594. szept. 29.) Sopronba menekült a győri káptalan és tíz esztendeig a városban maradt.<sup>247</sup> A reneszánsz két mozgalma, a humanizmus és a reformáció közül, bár összefüggenek, mégis a humanizmus kerekedett felül.

33. A soproni reneszánsz az utolsó időszakban (1604–1631.) teljesedik ki. Ennek méltó tárgyalása külön, nagy tanulmányt kíván<sup>248</sup>, ezért itt csupán néhány adatot emelünk ki. Az Olaszországból visszatért Dr. Lackner Kristóf mint városbíró 1604. június 12-én *Foedus Studiosorum Nobilium Soproniensium* 'Soproni Nemes Tudósok Társasága' címen olaszországi minták szerint alapítja meg Sopron első irodalmi társaságát,<sup>249</sup> amelynek első 16 tagja közül 9 a városi tanácsnak is a tagja, s ott van köztük Armbruster János, az orvostudományok első soproni doktora. Aztán sorra tagjai lesznek a pátriciusok, sőt ezek feleségei is, úgyhogy a következő évtizedekben a Társaság irányítja majd Sopron életét, 1495-ben még az egyház szervezete a papságot és pátriciusokat hasonló céllal a Nagy Testvérületbe, a Társaság megalakulása már a világi értelmiség vezető szerepének elismerése lett.

1607-ben az alapító és felesége, a férjénél 30 évvel idősebb Gürtler Orsolya kigyókövel ékesített, aranyozott serleget ajándékozott a Társaságnak. Az ajándékot Sertorius János, a Társaság egyik tagja, distichonokban írt latin verssel köszönte meg:

Vana suis quondam cecinerunt carmina Diuis  
 Vatum turba, beent nescia quosue iuvent.  
 Rectè at nos nostram celebramus carmine Diuum,  
 Foedigeris quae fert aurea dona suis.  
 Scilicet eximiè sculptum cum tegmine Ophiten;  
 Cui certi constans pignus amoris habet.  
 Vnica quae dari exemplo commota mariti,  
 Ardet Musarum foedus amare nouum.  
 Longe aliter, quam olim cultores fertur amasse  
 Juno, diuitiis atque beasse, suos.  
 Alme tuo haec nobis benefactrix numine Christe  
 Fac uiuat, longos proroget atque dies

247 A tanulók létszáma az evangélikus gyermekek gyakori külföldi iskoláztatása miatt erősen megcsappant (1584-ben a kb. 5000 lakosú városban csak 20 katolikus család él), úgyhogy a városplébános 1604-ben felszólította az evangélikus szülőket, küldjék gyermekeiket nyugodtan az iskolába, nem kell „páristákká” lenniök (Mon. II. 41, 43; I. 39; II. 71; I. 41, 55; Payr i. m.; Bán i. m.). Az iskolamesterek korábbi megkülönböztetése (latin, német, magyar) után az ispotály gondnokának 1586. évi számadása a latin iskola helyét pontosan nevezi meg: „in dess herren Hansen Benefitium gegen der *Lateinischen* schuel Vber” (Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica 32, 1964, 108).

248 Ezt az időszakot az előzővel együtt Kovács József dolgozza fel részletesen.

249 A Társaság nevében a *nobilis* szó nem nemesi származást jelent, mint Payr véli, hanem humanista, emelkedett, művelt gondolkodást, ugyanazt, mint Hartmann elemzett levelében a soproni tanács megszólításában (*Nobiles, prudentissimi atque ornatissimi Viri* 'nemes, legbölcsebb és legtekintélyesebb férfiak'), amely szintén klasszikus mintákra megy vissza.



Lampade dum clari praeifulget clara mariti  
 Inter consocias foederis una suas.  
 Atque aliis similem gaudet monstrare sequelam,  
 Dum coepti uires foederis auget ouans.  
 Conscia Diuarum sic caetera turba piarum  
 Muneris exhibiti, munera quaeque dabunt.  
 Nomina dum saeclo cupient dare nota futuro,  
 Atque inter Diuas nomen habere nouas.  
 Eja bonis auibus, res est non parua, iuuare  
 Inuigiles, Dium Diua adamesque Virum.  
 Romanas nouit cum Teutone, qui dare leges,  
 Atque harum nexus, pandere ritè vagos.  
 Inter erit nostri per saecula foederis Autor  
 Primates primus, nomine, honore, loco.  
 Nunc igitur superest nihil, ut quam coepta secundet,  
 Haec pia syderes numine Christus. Amen.<sup>250</sup>

A hexameterek kezdőbetűiből képzett akrostichon a címzett német nevét tartalmazza: VRSVLA LACNERIN. A distichon hexametere és pentametere megfelel a klasszikus verstan követelményeinek:

$\overset{\cdot}{V}\overset{\circ}{a}\overset{\circ}{n}\overset{\circ}{a} \quad \overset{\circ}{s}\overset{\circ}{u}\overset{\circ}{i}\overset{\circ}{s} \quad \overset{\circ}{q}\overset{\circ}{u}\overset{\circ}{o}\overset{\circ}{n} | \overset{\circ}{d}\overset{\circ}{a}\overset{\circ}{m} \quad || \quad \overset{\circ}{c}\overset{\circ}{e}\overset{\circ}{c}\overset{\circ}{i}\overset{\circ}{n}\overset{\circ}{e}\overset{\circ}{r}\overset{\circ}{u}\overset{\circ}{n}\overset{\circ}{t} \quad | \quad \overset{\circ}{c}\overset{\circ}{a}\overset{\circ}{r}\overset{\circ}{m}\overset{\circ}{i}\overset{\circ}{n}\overset{\circ}{a} \quad | \quad \overset{\circ}{D}\overset{\circ}{i}\overset{\circ}{u}\overset{\circ}{i}\overset{\circ}{s} \quad |$   
 Hiú dalokat énekelt egykoron isteneinek

$\overset{\circ}{V}\overset{\circ}{a}\overset{\circ}{t}\overset{\circ}{u}\overset{\circ}{m} \quad | \quad \overset{\circ}{t}\overset{\circ}{u}\overset{\circ}{r}\overset{\circ}{b}\overset{\circ}{a}, \overset{\circ}{b}\overset{\circ}{e}\overset{\circ}{|}\overset{\circ}{e}\overset{\circ}{n}\overset{\circ}{t} \quad || \quad \overset{\circ}{n}\overset{\circ}{e}\overset{\circ}{s}\overset{\circ}{c}\overset{\circ}{i}\overset{\circ}{a} \quad | \quad \overset{\circ}{q}\overset{\circ}{u}\overset{\circ}{o}\overset{\circ}{s}\overset{\circ}{u}\overset{\circ}{e} \overset{\circ}{j}\overset{\circ}{u}\overset{\circ}{e}\overset{\circ}{n}\overset{\circ}{t} \quad |$

A költők serege, boldogítva a balgákat, míg mulatnak

Szókincsébe középlatin elemek is vegyülnek (*sequela* 'példa'), a drágakövek, itt a kígyókő (*ophites*) gyógy- és varázserejébe, amulett- és talizmánjellegébe vett hit nemcsak ókori, középkori, hanem éppen a reneszánsznak a barokk kort közvetlenül megelőző irányzatára, Lacknerék manierizmusára, emblematikus irodalmára<sup>251</sup> is jellemző. Ennek kifejtése helyett hallgassuk tovább Sertorius sorait:

Mi pedig jogosan dallal ünnepeljük isteni nőnket,  
 Aki társainak arany ajándékot ad.  
 Még hozzá kígyókő-külsővel gyönyörűen faragottat,  
 Amely az igaz szeretetnek maradandó záloga.  
 Az egyetlen nő, aki a férj-adta példától lelkesülten  
 Lángol hévvel a múzsák új társasága iránt.  
 Messze másképp, mint hajdanán szerette híveit, úgy tartják,  
 Juno, és gazdasággal halmozta el őket,  
 Krisztus, a te áldott isteni szóddal tedd, hogy e  
 Jótevőnk éljen és hosszú napjait hosszabbítsa,  
 Egyben neves férjének világitó fáklyájaként ragyogjon,  
 Kiemelkedve a Társaság nőtagjai közül.  
 És örvend, hogy a többieknek példát mutat,  
 És a Társaság erőit növeli kedvvel.

250 A Társaság számadáskönyve 28<sup>v</sup>–29<sup>r</sup> (Országos Széchényi Könyvtár: Fol. Lat. 1321). A szöveget Kovács József szívességének köszönöm.

251 Vö. például Lackner Kristóf „Coronae Hungariae emblematica descriptio” című 1615-ben megjelent munkáját.

Így a többiek, a tisztos isteni nők tudós serege,  
 Megajándékozva maga is majd ajándékot ad,  
 Hogy a jövő századnak adjon dicső neveket  
 És az új istennők között legyen a neve.  
 Biz nem kis dolog, jó példával serkenteni az álmatagokat.  
 Isteni nő gyönyörűséget szerzel az isteni férfinak,  
 Aki a némettel együtt tanult római törvényeket adni,  
 És ezek rejtett összefüggéseit jól feltárni.  
 A mi Társaságunk alapítója századokra lesz az első az  
 Elsők között, hírnévre, dicsőségre, tekintélyre.  
 Nincs más hátra, mint hogy Krisztus segítse  
 A kezdeteket, e derék csillagzatokat. Ámen.<sup>252</sup>

Az 1606. évi bécsi béke teljes vallásszabadságot biztosít a soproni evangélikusoknak is. Most veszik igazán kezükbe a város vezetését, a templomokat, az iskolákat, a latin iskolát is. Visszahozzák prédikátorait, gyermekeiket pedig még nagyobb számban küldik ki németországi evangélikus egyetemekre, Wittenbergába, Jénába, Altdorfba, Tübingába stb. Az altdorfi egyetem legtöbb magyarországi hallgatója Sopronból kerül majd ki; 1613–1617-ig azonban már a gráci jezsuita egyetemnek is van soproni hallgatója (Rauch Dániel). Az evangélikus soproni városi tanács ugyan 1620-tól kezdve tervezi egy gimnázium felállítását, 1636-ban a király és a győri püspök nyomására mégis kénytelen beléegyezni, hogy a külvárosban, a Fővényverem 5. számú Kollégiumban jezsuita vezetés alatt *Gymnasium seu Schola catholica* 'gimnázium vagy katolikus iskola' állíttassék fel. 1657-ben, tehát éppen 100 évvel az eddig ünnepelt időpont után, a városi tanács ugyancsak a külvárosban, a mai Berzsényi Gimnázium helyén megalapítja a maga gimnáziumát is. Így veszi kezdetét Sopronban az ellenreformáció, s vele a barokk műveltség korszaka.<sup>253</sup>



252 A szöveg olvasatát és fordítását Baráczka Istvánnal olvastam össze, segítségét e helyen is köszönöm.

253 Vö. Bertók i. h.; May István: Az altdorfi egyetem magyar hallgatói. Irodalomtörténet 1966, 165–6; Andrietsch, Johann: Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz (1586–1782). Graz, 1965; Németh i. h.; Horváth Kristóf: A soproni kath. gymnasium története. Értesítő az 1894/95. évről.



## HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

### Mátyás király soproni arcképe

A Soproni Múzeumba az egyik vidéki kastélyból egy félalakos Mátyás arckép<sup>1</sup> került. Ez a festmény az első pillantásra olyan idegenszerű, oly szokatlan, hogy — ha a felirata nem tanúskodna Mátyás személyéről — alig gondolna bárki arra, hogy a nagy királyt ábrázolja. E sorok írója is a képzeleti arcképek közé sorolta be<sup>2</sup>.

A behatóbb szemlélet azonban olyan jeleket észlelhet rajta, amelyek arra vallanak, hogy a különös felszín alatt valamilyen hiteles ikonográfiai hagyomány rejtőzködik. Elsősorban feltűnő a

páncélos buste ellentéte a fej tiszta profilnézetével. A páncél későrenaissance jellegű, a profil vonal pedig a korrenaissance portréművészetre emlékeztet. Nemkülönböztető a tiszta antiquabetűs felirat és ebben az VNG szó, tehát az országnév olaszos változata (Hungariae helyett Vngariae).

Ha a későrenaissance sallangoktól, a páncéltól és a koronától eltekintünk, akkor felvillan a profilvonal hasonlósága a budapesti Mátyás arcképpel (Szépművészeti Múzeum), mely XVI. századi másolat.<sup>3</sup> Mantegna elveszett festménye után.

<sup>1</sup> Lt. sz. 54.135.1. Olaj, vászon 65×53 cm. Provenienciája: Répce-Csáford, újabban Csáfordjánosfa; Simon- (a XVIII. században Berényi) kúria. A vászon hátán tintával írt szám: 178. Felirata antiqua betűkkel: MATTHIAS + REX + VNG +

<sup>2</sup> Balogh J.: A művészet Mátyás király udvarában. I. 1966. 713. 1. (Nb. a provenienciája megjelölésben a Berényi név sajtóhiba: Berényi helyett, Cséford Csáford helyett.)

<sup>3</sup> Balogh J.: Mátyás király ikonográfiája. — Mátyás király emlékkönyv. Szerk. Lukinich Imre. I. Budapest, 1940. 488. 1. 21. sz.; Balogh id. m. 1966. 525–526. 707. l.

A Szépművészeti Múzeumban „Műhelytitkok, hánisítványok” címen rendezett kiállításon (1966 dec.–1967 márc.) ez a kép ilyen felirattal szerepelt: „16 századi olasz festő modorában Mátyás király képmása”. A kételyt az támasztotta, hogy a legutóbbi restauráláskor kiderült: vászonra ragasztott papírra van festve. Ez a technika azonban nem volt ismeretlen a XVI. században. Az ambrasi gyűjtemény Mátyás arcképe (1578–1590) is papírra festett (Balogh 1940. 498. l. 31. sz.). Nem kétséges, hogy ez a festmény a Mantegna-típus, tehát egy XV. századi (és nem XVI. századi) profilarckép másolata. Ilyen másolatok pedig a XVI–XVII. században készültek. Viszont ez a típus teljesen ismeretlen volt a XIX. században, annyira, hogy hosszas kutatómunkára volt szükség annak bizonyítására, hogy az ilyen típusú profil-arcképek valóban Mátyást ábrázolják és a comoi profiltípusra mennek vissza (Századok. 1925. 248–261 l.). Tehát teljesen valószínűtlen, hogy ez a festmény a XIX. században készült volna. Sőt, mivel a XVI. századi másolatokkal egyezik meg (Tobias Stimmer metszete 1575), feltételezhetőleg még abban az időben készülhetett, amíg az eredeti Mantegna-arckép a comoi Museum Jovianumban volt (kb. 1551–1610). — L. még: Pigler, A.: Katalog der Galerie alter Meister. I. Budapest, 1967. S. 498–499.

Az utóbbi Paolo Giovio comoi arckép-múzeumának (Meseum Jovianum) az ékessége volt, melyről a XVI—XVII. században számos másolat készült. Tehát abban a korban, amikor híres emberek arcképeit szünetedélyesen gyűjtötték és szívesen büszkélkedtek hősök, uralkodók, írók arcképsorozataival. Ilyen sorozatba tartozott a budapesti arckép is, mely többé-kevésbé híven követi—részleteiben is — az elveszett eredetét. A soproni arckép viszont átöltöztetett változat a Mantegna-féle prototípus valamilyen példánya után, éspedig — mint az olaszos feliratból következik — olasz példány, illetve változata után. Ez az átváltoztatás a XVI. század végén vagy a XVII. század legelején mehetett végbe. Ismeretlen festője az akkori ízlésnek megfelelően alakította ki az új változatot: az olaszos ruházatot elhagyta, helyette későrenaissance páncélban<sup>4</sup> ábrázolta a hadvezér királyt, a vállig érő olasz hajviseletet (zazzera) is megkurtította, fejére pedig a völegényi koszorú helyett koronát illesztett. Végül a térbeliség fokozására belevonta a kompozícióba a jogart tartó jobb kézt. Az arckép ezekkel a merőben új részletekkel teljesen átváltozott, mindazonáltal a profilvonalban, a homlok, az orr és különösen az áll vonalában tisztán felismerhető a Mantegna féle prototípusból eredő ikonográfiai hagyomány. Ezt az összefüggést nemcsak a Szépművészeti Múzeumban lévő festmény igazolja, hanem Tobias Stimmer metszete (1575) is, mely közvetlen másolat a comoi eredeti után. Úgy tűnik, mintha a soproni arckép festője a szem

és száj rajzában a metszetet követte volna. Illetve olyan mintakép lehetett előtte, melyben mind a metszet, mind a budapesti festmény sajátosságait magában foglalta.

Feltűnő még a soproni arcképen a felirat és a méret. Mindkettő arra vall, hogy az a festmény is arcképsorozathoz tartozott. A mérete (65x53 cm) teljesen megfelel az olasz sorozatokban használatos méreteknél.<sup>5</sup>

Ezen a nyomon izgalmas kérdések merülnek fel. Ez az új — félig hiteles, félig képzelt — Mátyás arckép vajon hol, mikor és kinek a megrendelésére készülhetett? Milyen sorozathoz tartozott? Olyan kérdések, amelyekre alig lehet válaszolni. A darab (Répe)-Csáfordról (most Csáfordjánosfa) a Simon-, régebben Berényi-kúriából (XVIII. század) származik, tehát nemesi tulajdonból. Ide vagy főúri gyűjteményből, valamilyen kastély sorozatából kerülhetett, vagy pedig mint különálló darab külön kívánságra készült, talán valamelyik Berényi megbízásából. Annyi valószínűnek látszik, hogy ez az új arckép-típus Magyarországon alakult ki, magyar megrendelő kívánságára. Nagyon valószínű az is, hogy az eddig csupán csak az írott forrásokból ismert XVII. — XVIII. századi Mátyás-arcképek<sup>6</sup> között is lehettek ilyen típusú ábrázolások.

A soproni Mátyás-arckép szerény mivolta ellenére is a Mátyás ikonográfia hazai alakulásának jelentős dokumentuma, mert éppen abba a korszakba, a XVI. — XVII. század fordulójára enged bepillantást, amelyből mindeddig semmi-

4 A páncél alkatrészei (vállkagylók, alatta a felső karvas, sima lud-mellvas, sodronying felett páncélgallér) azonosak a későrenaissance vértetek jellegzetességeivel. Ilyen típusú páncélok a XVI. század derekától kezdve terjedtek el, főként Itáliában. Jellemző példái: V. Károly bronzmellképe 1553-ból Leone Leonitól (Bécs, Kunsthist. Museum); Alessandro Farnese pármái herceg páncélja 1570 körül (Bécs, Waffensammlung. — Waffensammlung in der neuen Burg zu Wien. Kunsthist. Mus. Wien, 1936. Abb. 17.); hasonló páncélok ugyancsak a bécsi gyűjteményben az egyik 1570-ből, a másik 1590-ből (Thomas B.: Harnische. Wien, 1947. Abb. 40, 45.). Magyarországon ilyenfajta páncélok kb. 1560–70-től kezdve kb. 1610-ig használtak. Példái: Csetneki István (†1594) sírköve (Csetnek, ev. templom. — Szendrei J.: Magyar hadtörténelmi emlékek. Budapest, 1896.); Zrínyi György (†1603) sírköve Szent Ionáról (Csáktornya, Múzeum. — Kalmár J.: Zrínyi fegyverek. Pécs, 1965. 24–25. l. 13. kép. Janus Pannonius Múzeum Füzetel. 7. sz.)

A páncél korára vonatkozó adatokat dr. Kalmár János szívességének köszönöm.

5 A Mantegna-kép másolatainak méretei: a Szépművészeti Múzeumban levő festményé 48x38 cm; az Uffizi-belié 58x47 cm; az egykori Ernst Múzeum festményéé 63x47 cm; az antwerpeni Rubens másolaté 63x49 cm.

6 Balogh id. m. 1966. 710–714. l.

féle Mátyás-arkkép sem volt ismeretes. Tehát a Nádasdy-féle Mausoleum metszetét (1664) megelőző kor Mátyás eszményéről ad fogalmat. Feltűnő, hogy ebben az időben—őllehet megkívánták a korszerűsítést — mégis a lényeges vonásokban ragaszkodtak a hiteles ikonográfiai hagyományhoz. Ez egyben a megrendelő

tudatosan — Jovius hagyományaihoz igazodott.

A Jovius-féle hagyományok eredetére nézve pedig közvetlen nyom van. Jovius (+ 1552) Nádasdy Tamással (+ 1562) levelezett és tőle magyar személyek arcképeit kérte<sup>7</sup>. Jegyzékében a következő nevek szerepelnek: Giovanni Unghero (Hu-



Mátyás király arcképe  
a soproni Liszt Ferenc Múzeumban

intencióira is fényt vet. A soproni festmény olyan arcképsorozathoz tartozhatott, mely nem csupán reprezentatív jellegű volt, hanem történelmi hitelességre is törekedett, ebben — ösztönösen vagy

nyadi? Janus Pannonius? vagy a kortárs Zápolya?), Filippo Moreo Strigniense (Csulai Móré Fülöp pécsi püspök +1526), Brodorics Vacciese (Brodarics István váci püspök + 1539), Francapane Agriese

<sup>7</sup> Jovius levele datum és hivatkozás nélkül idézve: Rovelli, L.: L' opera storica ed artistica di Paolo Giovio. Como, 1938. p. 142.

(Frangepán Gergely kalocsai érsek? — + 1520-ban), Statileo (Johannes Statileo erdélyi püspök + 1542) és Tranquillo Andronico. Jovius kérése arra mutat, hogy ez idő tájt Magyarországon is virágzott az arcképfestés és az arcképkultusz. Ugyancsak feltételezhető, hogy az ilyenfajta kérések kölcsönösök voltak.

Magyarországra a comoi Mátyás-festménynek valamelyik másolata, hogy azután ennek mintájára formálódjék ki az új Mátyás-arckép. A csáfordi festmény Nyugat-Dunántúlról származik, arról a területről, mely szomszédos a Nádasdyak birtokaival. Va'on véletlen-e ez? Avagy ebben összefüggéseket sejtethünk? A kér-



Mátyás király arcképe  
Felsőolasz másolat Mantegna után.  
Szépművészeti Múzeum

Ha Jovius arcképgyűjtése visszhangot kelthetett a magyar főurakban is, akkor mi sem természetesebb, hogy őrölte meg magyar vonatkozású arcképek másolatait kérték. Vajon nem ezen az úton került-e

dés fordítva is feltehető: Vajon a Mátyás-festmény — mely a XV. században kétségtelenül Budán volt — nem ezen az úton, Jovius magyar barátai<sup>8</sup> révén került-e Comoba? Másolat akkor is marad-

<sup>8</sup> Ezek közé tartozott Brodarics István, akivel Rómában ismerkedett meg. (Fögel József: II. Lajos udvartartása. Budapest, 1917. 76. l. 3. jegyz.). Brodarics pedig a budai királyi kancelláriában kezdte meg pályafutását, először mint titkár, majd később (1926) mint kancellár (u. o. 40-41. l.).

hatott itt róla, amit aztán később a XVI. század vége felé mintául vehettek és a kor felfogásának megfelelően alakítottak.

A soproni, illetve a csáfordi Mátyás-arckép nagyon szerény emlék, de jelentős problémák rajzanak körülötte. Bárha ezek jórészt megoldhatatlanok, mégis az

a festmény fényt vet arra, hogy miként alakult a Mátyás-ikonográfia a XVI. század végén hazánkban, és valamit sejtetni enged a magyar mecénások arcképgyűjtéséről éppen Joviusnak és követőinek századában.

Balogh Jolán

## Adalékok a Sopronban és Sopron megyében megjelent magyar nyelvű újságok történetéhez

1870 októberében a „Szarvas” vendégfogadóban négy férfi: Ballagi Károly, Németh Ferenc (tanfelügyelők), Csöndes J. Ferenc (magániskola tulajdonos) és Vargyas Endre (kapuvári születésű pedagógus) között élénk tárgyalás folyt egy soproni magyar lap megalapításáról.<sup>1</sup> A tárgyalás eredményeként indult el 1871. január 5-én a legelső soproni magyar újság, a „Sopron”, mint „társadalmi és közgazdasági vegyestartalmú hetilap”. Kiadója: Csöndes J. F., szerkesztője: Vargyas E., főszerkesztője: Ballagi K. A lap másfél évi fennállás után válságos helyzetbe került, Vargyas ugyanis búcsút vett az újságtól. A szerkesztőséget ekkor Ballagi vette át, akinek Csöndes a lap tulajdonjogát is odaadományozta. Ez utóbbit Ballagi 1876 elején eladta Reichard Adolf nyomdásznak és egyúttal visszalépett a szerkesztéstől.<sup>2</sup> Ez év vége felé a „Sopron” tulajdonjogát Baán Endre későbbi főispán szerezte meg, aki egyúttal a lap szerkesztője is lett.<sup>3</sup> 1879-től már hetenként 2 alkalommal került a lap az olvasó közönség elé. 1883-tól kezdve melléklet is található egyes számok mellett. (pl.: 1883. 24, 38, 75, 99. 1884. 103 stb. számoknál.) 1888-ban a lap tulajdonosa Gaár Vilmos, szerkesztője Németh Ferenc. 1892-ben az eddigi heti 2-szeri kiadás helyett 3-szor jelenik meg Litfass Károly nyomtatásában (1893-ban egyúttal már laptulajdonos is) mint Sop-

ron vármegye hivatalos lapja. A vasárnapi számokhoz melléklet készült „Vasárnap” címmel. 1893-ban a szerkesztő: Szabó Lajos. A „Sopron” és a „Sopronvármegye” című lapok 1895. január 1-ével — a közóhajnak megfelelően — politikai napilappá egyesültek. Az új lap „Soproni Hírlap” címen, Rábel László szerkesztésében indult meg.<sup>4</sup>

1897-ben Romwalter Alfréd a kiadói és tulajdonjogot Litfass Károlytól, Reichardt utódjától átvette és a „Soproni Hírlap”-ot a saját „Soproni Újság”-jával egyesítette „Sopron” címmel. Szerkesztők: Rábel László és Zombory József.<sup>5</sup> 1903-tól hetenként 3-szor jelenik meg a soproni függetlenségi és 48-as párt hivatalos közlönyeként. Tulajdonosa most Berecz Ábel ügyvéd, főszerkesztője Bancsó Antal teológiai tanár. 1905. október 15-től napilapként a Petőfi nyomdában nyomják a „Sopron” folytatásaként megjelenő „Nemzetőr” című lapot. Egy évre rá Romwalter A., majd 1910-ben Ungár József nyomdájában készült az újság hetenként 2 alkalommal. 1912. október 1-ével a „helyi hírlapmizériáktól megszömörölt” olvasóközönség körében a pártoktól független „Sopron” c. napilap indult meg a „Nemzetőr” helyett.<sup>6</sup> Tulajdonosa Berecz Ábel, felelős szerkesztője Meiszner Ernő (1913-ban: „Veritas”). 1914. augusztus 30-án a szerkesztőség bejelenti az olvasóknak és bará-

1 Sopron 1881. január 1.

2 Sopron, 1881. január 1.

3 Soproni Napló, 1918. június 27.

4 Sopron, 1894. dec. 30.

5 eln. 92/1897. (XXV. Nr. 25860)

6 Nemzetőr, 1912. szept. 26.

toknak, hogy a lap megjelenését „több elháríthatatlan körülmény hatása alatt” kénytelen beszüntetni.<sup>7</sup>

„Sopron” I. évf. 11. szám	(1871.)
III—IV. évf.	(1873—1874)
VII—XIX. évf.	(1877—1889)
XXI—XXIV. évf.	(1891—1894)
„Soproni Hírlap” XXV—XXVI. évf.	(1895—1896)
„Sopron” XVII—XXXIV. évf.	(1897—1904)
„Nemzetőr” XXXVII—XLIII. évf.	(1905—1911)
„Sopron” XLIV—XLVI. évf.	(1912—1914)

A „Rábaközi Hírlap” 1890-ben Kapuvárott jelent meg Buxbaum József nyomdájában. Szerkesztők: Kőhalmy B. és Laufer S. 1895-ben Csornán is szerkesztőség alakul Herbst Lajos vezetésével. Ettől az időtől kezdve vasárnaponként mint társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi hetilap Csornán és Kapuvárott került az olvasóközönség elé.

1896-ban a vármegye székvárosában megjelenő „Soproni Napló” „testvér lapjal” egyesítették. Ettől kezdve a „Rábaközi Hírlap” Sopronban jelenik meg, mint a „Soproni Napló” vasárnapi melléklete. 1897-ben a lap tulajdonos és kiadója: Rábel László. 1900. jan. 1-ével a két lap egybeolvadt „Soproni Napló” címen, de a csornai és kapuvári szerkesztőséget is fenntartották.<sup>8</sup>

A soproni levéltárban megvan a VI., VIII.—X. évf. (1895—99).

„A Soproni Hírlap” mint politikai lap 1893. január 15-én jelent meg, hetenként 3-szor, Gaár Vilmos (később politikus) szerkesztésében. Társszerkesztő: Rábel László. Még ebben az évben, október elején Gaár megválnak a laptól. Ennek a válságnak eredményeképpen megváltozik a cím és határozottabb politikai tartalmat kap: a most már „Sopronvármegye” a „nemzeti törekvések, vármegyei és helyi érdekek független közlönye.” Hetenként kétszer jelenik meg, a Romwalter-nyomda termékeként. Felelős szerkesztő: Rábel László. 1895. január 1-én a „Sopronvármegye” és a „Sopron” napilappá egyesült. (Lásd fentebb!)<sup>9</sup>

A Soproni Allami Levéltárban e lapok következő évfolyamai, ill. számai találhatóak meg:

A levéltárban megvan az I—II. évf. (1893—94).

A Romwalter Alfréd és fia által kiadott és ezek tulajdonát képező Oedenburger Zeitungot 1895. április 1-től kezdve bővítették azzal, hogy magyar részt csatoltak hozzá, „Soproni Újság” címen. Az évfolyam száma azonos volt az „Oedenburger Zeitung”-éval. A beállott változást a BM. tudomásul veszi. (470 890. eln. sz.)<sup>10</sup>

1896-tól önnálló alakban külön évfolyam számozással kerül kiadásra, mint a soproni szabadelvű (kormánytámogató) párt hivatalos közlönye.

Egy év múlva e lap, mint fentebb közöltük, a „Sopron” c. lapban leli folytatását. Megjegyzendő, hogy a „Soproni Újság”-nak 1896-ban több esetben is jelent meg melléklete (pl. a 27., 63., 69., 71., 80., 114., 130., 222., 297. számokhoz). A levéltárban megvan a XXVIII. (1895.) és a II. évfolyam (1896).

1897. szeptember 12-én és 14-én mutatványszámokként került kiadásra a „Soproni Napló”.

Október 3-tól kezdve a „pártoktól független” lap Rábel László szerkesztésében hetenként kétszer jelenik meg. Társszerkesztő: Freissperger Vilmos.

1897-98-ban ennek a lapnak volt vasárnapi melléklete a „Rábaközi Hírlap”. 1900-ban Rábel László lett a lap tulajdonosa. 1904-ben a „Rábaközi Hírlap” időközben megszűnt csornai és kapuvári

<sup>7</sup> Sopron, 1914. au. 30.

<sup>8</sup> Rábaközi Hírlap, 1890. dec. 31.

<sup>9</sup> Sopron, 1894. dec. 30.

<sup>10</sup> XXV. Nr. 25860.



szerkesztőséget újból megszervezik. 1908-tól politikai napilap lett a Rötttig nyomda kiadásában. 1910-1911-ben a vasárnapi számokhoz „Közgazdaság” és „Leányok-Asszonyok” címmel mellékleteket csatoltak. 1914. április 1-től kezdve az újság új alakjában sokkal terjedelmesebb lett és intenzívebben foglalkozott a megye ügyével, s így méltan vette fel a „Soproni Napló — Sopronvármegye” címet.<sup>11</sup>

(1916-ban a 144. számnál „Ünnepi melléklet”-et találunk). Az 1917. évi 121. számtól (V. 30.) a lapnak újból „Soproni Napló” lett a címe. Egy év múlva — május 1-én — az újság, amelyet a Rötttig-Romwalter nyomdában nyomtak, egyesült a „Soproni Hírlap”-pal, ezentúl a „Soproni Napló” (alcímként „Soproni Hírlap”) közös kiadásban jelent meg a régi munkatársak szerkesztésében, akiknek élén Rábel László mint főszerkesztő, Östör József pedig mint felelős szerkesztő állt.<sup>12</sup>

Östör József 1918. november 9-én megvált a laptól, helyébe Józsa Menyhért lépett, akit veje Pálovich István váltott fel ez év december 2-án.<sup>13</sup> (1918-1919-ben a vasárnapi kiadások mellett „Gazda” címmel mellékletek találhatók). A levéltárban megvan teljesen (1897. IX. 12—1919. III. 30). 1919. ápr. 1-én arról értesülnek az olvasók, hogy ezentúl a „Soproni Napló” helyett a „Soproni Munkástanács”-ot kapiák. 1919. április 1-ével új címmel és új szellemmel indult meg „Sopron város és vármegye szocialista pártjának” hivatalos lapja a „Soproni Munkástanács”. „Azzal a büszke reménnyel indult el az újság, hogy olvasóink nagy taborát, az eddig kiuzsorázott proletártestvéreket sikerült az új társadalmi rend elszánt harcosaivá tenni”.<sup>14</sup> A levéltárban megvan az 1919-es 1—29. szám.

\*

A „Sopronvármegye” gyökere a szín-

11 Soproni Napló, 1914. márc. 29.

12 Soproni Napló, 1918. május 1.  
6916/918. polgm. sz.

13 20336/918. pm. sz.  
21529/918. pm. sz.

14 Soproni Munkástanács, 1919. április 1.

15 8843/917. pm. sz.

Sopronvármegye, 1916. jan. 1.  
Sopronvármegye, 1922. dec. 31.

magyar Rábaközben sarjadt. Az újság „Csornai Hírlap” címen indult, amelyet egy fiatal okleveles gazdász, a csornai Kokas István alapított 1897 decemberében. A hetilap megindításához szükséges tőkét Frankl Samu és Sugár Ernő adták, akik részt vettek a szerkesztésben. A lap vasárnaponként jelent meg. A „Csornai Hírlap” 1899. júniusában vette fel a „Rábaközi Közlöny” nevet, amikor is fuzionált a Kapuvárott megjelenő „Rábaközi Hírlap”-pal, amelynek László Samu orvos volt a szerkesztője. 6 éven át e lap tulajdonjoga Kokas Istváné és László Samué, akik egyben a szerkesztői is voltak.

A „Rábaközi Közlöny” társadalmi és szépirodalmi újságként került az olvasó kezébe. A lapot először a Csornai Nyomda Vállalat, majd pedig — amikor Kokas István 1903 végén távozott Csornáról — a kapuvári Buxbaum nyomda adta ki. Kokas István távoztával a lap összes jogait Frankl Samu malomtulajdonosra (mérnök) ruházta. A csornai részt Eigner Géza szerkesztette, belső munkatársa Gósy Géza (ügyvéd). 1905. január elsejével a „Rábaközi Közlöny” nyomása visszakerül a csornai nyomdába. Ugyanekkor László Samu társtulajdonos elválik a laptól és Új Rábaközi Közlöny”, majd pedig „Rábaközi Újság” címen folytatta a lapkiadást. A két testvérlap között fél évig heves harc dúlt, amelyet csornai részről Dömötör Béla, kapuvári részről Kovács József főtanító vívott, majd pedig Kürtessy Rezső tanár.

1907-től a lap hetenként 2 alkalommal került kiadásra. 1914-ben megszervezik a soproni szerkesztőséget. Ezzel a lapot, amely felvette a „Sopronvármegye” nevet Sopron város és vármegye lapjává fejlesztették. Szerkesztője Sümeghy Zoltán. 1916-ban a Rábaközi nyomda Csornáról Sopronba költözik 1917. május 27-től már mint napilap hagyta el a nyomdát.<sup>15</sup>

1919. ápr. 2-től a „Sopronvármegye” helyett a „Sopron Vörös Újság” című politikai napilap jelenik meg.

Ez év aug. 6-án ismét megjelenik a „Sopronvármegye”, folytatva az április előtti évfolyamot és sorszámozást, az előző szerkesztők közreműködésével.

1927-től kezdve időnként „Sopronmegyei Gazdák Lapja” című melléklettel gyarapították az újságot.

1929. július 18-tól kezdve a napilap felelős szerkesztője Parragi György.<sup>16</sup> 1932-ben a lap tulajdonosa a Rábaközi Nyomda Vállalat. Sümeghy Zoltán 1934. július 1-től kiválik a szerkesztőségből és saját lapját, a „Hétfő”-t szerkeszti.

1935-ben „Sopronvármegye Képes Hirdetője”, 1937-ben pedig „Diák szerda” és „Boldog Ifjúság” című mellékleteket csatolták az egyes számokhoz. Az utóbbi két melléklet 1938—1939-ben is időnként megtalálható. Az 1938. márc. 19—ápr. 3. közötti időben az újság betiltás folytán nem került kiadásra.<sup>17</sup> Még ez év szeptemberében Parragi György kiválik az újságtól, és helyére ideiglenesen Császár Ferenc kerül. A lap kiadótulajdonosa és engedélyese, a Rábaközi Nyomda és Lapkiadó Vállalat lemondott a további megjelentetéséről.<sup>18</sup> (A kiadó cég látható feje Frankl Pál volt.)

Helyébe az „Új Sopronvármegye” lép (okt. 4.) mint politikai és társadalmi lap Szentimrey Lajos főszerkesztésében.<sup>19</sup> 1940-ben Császár Ferenc megvált a laptól, s ekkor Horváth László lesz a szerkesztő, akit Nowinsky Rezső vált fel. Az új lap nyomtatása 1940. jún. 30-ig a Rábaközi nyomdában történt, ezután pedig a soproni „Király-nyomda”-ban. 1943-ban a lap kiadását Máté Ernő veszi át. 1944-ben a szerkesztőség bejelenti a lap szüneteltetését a 10910/1944. M. E. sz. rendelet alapján.

A levéltárban megvan hiányosan a Rá-

baközi Közlöny VI—IX. évf. (1903—1906), a Sopronvármegye XVIII—XLI. évf. (1915—1939-okt. 1.) és az Új Sopronvármegye I—VI. évf. (1939 okt. 4.—1944.).

Az „Új Élet” című katolikus társadalmi és ismeretterjesztő lap 1914. ápr. 12-ével indult meg heti két számmal, a „Piri és Székely” nyomdában. A kiadói jog tulajdonosa és főszerkesztője Csukovits János, kat. pap, felelős szerkesztője Szendrői József.<sup>20</sup> 1915. márc. 1-ével Szendrői József kilépett és helyébe Maurer Nándor állott be.<sup>21</sup> 1918. jan. 1-ével Tóth János kat. pap vette át a lapot. Ettől kezdve az „Új Élet” hetenként háromszor jelenik meg a „Röttig-és fia” nyomdában.<sup>22</sup> Egy év múlva a „Merkur” nyomdában készül.<sup>23</sup> A Tanácsköztársaság idejében a kiadás szünetelt. 1919. szeptember elején Tóth Alajos az „Új Élet” helyett és folytatásaképpen a „Soproni Hírlap” megjelentetésének engedélyét kéri a polgármestertől.<sup>24</sup> A lap „keresztény politikai” céllal saját nyomdájában készült. Felelős szerkesztője Maurer Nándor. 1921-től a lap bővebb terjedelmet vesz fel, főszerkesztője most már Tóth Alajos, aki mellé 2 év múlva munkatársként Kardos Árpád került. Ebben az időben a lap a „Soproni Sajtó Vállalat Rt.”, majd ismét Tóth Alajos nyomdájában készült. 1928-ban felelős szerkesztő Csermák Gontrand, 1929-től pedig Rábel László. A nyomtatás a Székely nyomdában történt.<sup>25</sup> Rábel László 1933-ban lemondott a főszerkesztőségről, helyébe Horváth Miklós került. A lap nyomását 1941-ben a „Rábaközi nyomda” vállalta, majd 1944-ben Máté Ernő nyomdája, s a szerkesztést egyúttal Antal Ferenc vette át. Megjelenése 1945. márc. 11.—1945. ápr. 1. között a 10600/1944. M. E. sz. rendelet 28. §-a értelmében szünetelt. A „Soproni Hírlap” ezzel be is fejezte pályafutását.

16 10514/929. polgm. sz.

17 Sopronvármegye, 1938. ápr. 3.

18 17024/939. I. polgm. sz.

19 9143/939. M. E. enged. sz.

20 4462/1914. pm. sz.

21 3061/1915. pm. sz.

22 22014/1917. pm. sz.

23 12191/1918. pm. sz.

24 8993/919. rk. sz.

25 8147/928. I. pm. sz.

1918. január 1-től kezdve Sopronban „Soproni Hírlap” címen politikai napilap jelent meg, amelynek felelős szerkesztője Rábel László volt.<sup>26</sup> A lap Romwalter A. nyomdájában készült, aki egyben a kiadó is volt. Még ugyanezen év áprilisában arról értesítették a közönséget, hogy a lap egyesül a „Soproni Napló”-val. (Lásd fentebb!) A két lap egybeolvasása „nyomdatechnikai okok miatt” történt.<sup>27</sup> A *levéltárban megvan* az Új Elet I—III. (1914—1916) és V—VI. évf. (1918—1919), Soproni Hírlap VI—XXXII évf. (1919—1945) Soproni Hírlap I. évf. 1—100. szám. (1918.)

\*

1919. április 1-én Sopron város utcáin és a vármegye falvaiban megjelent a „Soproni Vörös Újság”, az előző nap még „Sopronvármegye” mint a város és megye „Szoc. Kommunista Párjának” hivatalos lapja. A minden eddig megjelent helyi sajtótermékkel szemben új tartalom, új szemlélet, harcos, szocialista hang jellemezte ezt a Richly Rezső által szerkesztett újságot.<sup>28</sup>

A Tanácsköztársaság bukása után, augusztus 3-án jelent meg utoljára. A lap előfizetői e hó 5-én „Soproni Újság”-ot kapnak kézhez. Ilyen címen csak ez az egy szám jelent meg.<sup>29</sup> A *levéltárban megvan* a I. évf. 1—92 szám (1919).

\*

A „Felsődunántúli Hétfői Újság” 1926-tól minden hétfőn jelent meg a Rábaközi nyomda kiadásában. 1928-tól az újság felelős szerkesztője Tóth Zoltán, majd 1930-tól Császár Ferenc. A lapot Győr, Sopron, Szombathely és Pápa városokban terjesztették. Ezekhez 1933-ban Kőszeg városa is csatlakozik. 1931-től állandó melléklet készült az újsághoz

„Felsődunántúli Sport Újság” címmel. 1934. március 19-től csak a „Hétfői Újság” címet viseli. Egy évvel később Gárdonyi István a lap ideiglenes szerkesztője, őt követi Vécs Ottó.<sup>30</sup> 1936-tól a lap főszerkesztője Szentimrey Lajos, felelős szerkesztője Erdős Aladár. A 158645/936. VII. B. M. sz. rendelet a „Hétfői Újság” megjelenését betiltotta.<sup>31</sup> Utolsó számának kelte okt. 26.

1937. december 7-én új évfolyam-számozással, „Dunántúli Hétfői Újság” címmel új politikai, társadalmi, közgazdasági és irodalmi lap indul meg a most említett szerkesztők gondozásában. A lap kiadója a „Rábaközi nyomda”, felelős szerkesztője Erdős Aladár, 2 év múlva Nowinszky Rezső.<sup>32</sup> A Miniszterelnökség 1938. nov. 12-én kelt 20529/1938. M. E. III. sz. rendeletével a lap engedélyét visszavonta.<sup>33</sup> A *levéltárban megvan* a F. Hétfői Újság III—VIII. évf. (1928—1933) és a Hétfői Újság IX—XI. évf. (1934—1936) és D. Hétfői Újság I—II. (1936—1938).

„Hétfő” címmel 1933. január 2-án új politikai hetilap indult el „Sopron és Burgeland magyarjai számára.”<sup>34</sup> Felelős szerkesztője Sümeghy Zoltán, akit 1936-ban Erdős Aladár vált fel.<sup>35</sup> A lap Sopron — Kismarton városokban került terjesztésre a Rábaközi nyomda, majd pedig a Székely nyomda által. 1936-ban Szentimrey Lajos és Erneyi János szerkesztik.<sup>36</sup> 1940. január 27-ével megszűnt.

\*

Az „Új Sopron” című újság 1945. április 21-én látott napvilágot. Kiadója a Magyar Kommunista Párt, a Szoc. dem. párt és a Nemzeti Parasztpártból alakul szerkesztőbizottság. Főszerkesztő Erdős Aladár. Először a Röttig-Romwalter nyomdában, majd Máté Ernő nyomdájá-

26 21734/1917. polgm. sz.

21308/917. polgm. sz.

Soproni Napló, 1919. jan. 11.

27 Soproni Hírlap, 1918. ápr. 30.

28 Soproni Vörös Újság, 1919. pár. 1.

29 Soproni Újság, 1919. aug. 5.

30 1207/936. I. polgm. sz.

31 20068/936. I. polgm. sz.

32 u. az

33 20961/938. I. pmsz.

34 7773/933. I. pm. sz.

35 9364/936. I. pm. sz.

36 9364/936. I. pm. sz.

ban nyomták. Ez a lap 1947. február 1-én jelent meg utoljára. Helyébe február 2-ától a „Sopronmegye” című lap került, szerkesztője Pajzs István.<sup>37</sup>

1948-ban a „Soproni Világosság” című lappal egyesült. Szerkesztője most Izsák Júlia. Az újság a Röttig-Romwalter nyomdában készült. 1950. március 15-én megszűnt.<sup>38</sup> A levéltárban megvan az Új Sopron I—III. évf. (1945—1947) és a Sopronmegye I—IV. évf. (1947—1950).

\*

A nyilaskeresztes párt — Hungarista mozgalom napilapját az „Osszetartás”-t 1945. márc. 10-e és 27-e között Sopronban jelentették meg. Csűrös Zoltán szerkesztésében a lap a Király nyomdában készült. A levéltárban megvan a VIII. évf. 23—45 sz. (1945.)

\*

A „Soproni Világosság” 1946. ápr. 23-án Zentai Vilmos szerkesztésében került kiadásra, a szoc. dem. párt soproni szervezetének lapjaként. Kezdetben minden

hétfőn, majd pedig hetenként 3 alkalommal. A Röttig-Romwalter Nyomdában készült. 1948-ban ismét hetenként 1-szer került kiadásra Fóti József szerkesztésében. A megszűnés okáról a lap 1948. ápr. 26-i számában a következőket írja: „3 évfolyamon át szolgáltuk a demokráciát és építettük a szocializmus útját. A munkásmozgalom fejlődése követeli, hogy egyesüljünk a Kommunisták Pártjával a „Sopronmegyével”, amely a népi demokrácia politikai napilapja.”<sup>39</sup> A levéltárban megvan az I—III. (1946—1948).

A Független Kisgazda, földmunkás és polgári párt 1945. október 9-én „Soproni Újság” címen lapot adott ki. A lap a Király nyomdában, 1946-tól pedig Máté Ernő nyomdájában készült. Először Komlós Géza az újság felelős szerkesztője, 1946-tól pedig Erdős Aladár. A Soproni Újság 1949. június végével megszűnt. A levéltárban megvan az I—V. évf. (1945—1949).

Varga Imréné

## A Batthyány család soproni vonatkozású irataiból

Az Országos Levéltár Batthyány családi levéltárának anyagában kutatva, néhány Sopronhoz kapcsolódó 17. századi iratot találtam.

1.

Sopron, 1648. júl. 16. Gróf Batthyány I. Adám (1609—1659), megbízottja révén házat vásárol Hintterer Márton soproni polgártól és annak nejétől, Anna Máriától.

Ich, Marthin Hintterer Burger Alhier Zu Ödenburg, Vnd ich Anna Maria seine eheliche Ehewierthin Vnd Vnßere Erben, Bekhennen hiemit für Vnß inn Crafft dißes Kauffsbriefts, daß wir beede Conleuth Vmb Vnßers beßers Nuzen Vnnd Fromben willen, an Heut Zuentsehndten dato (in bey sein der Edlen Ehrnuesten Vnd Wollfürnemben Heren

Lorenz Pauern der Zeit Wolbestelter Statthaubtman, Vnd Heren Mathias Vnger beede burger alhier.) Vnßere Aigenthumbliche behaußung, alhier Zu Ödenburg in der Kleinen Potschagaßen, Neben Michael Ziegn, Vnd Peter Zyrackhn beeder Heußßer Ligendt, dem Edlen Vnd Gestrengen Herrn Fränzhis Caspär Jr Gräfflichen Gnadtn Herrn Herrn Adam De Budhain Wolbestelter Hauptman in Gürmenth, Vnd Christina seiner Ehefraven Vnd ihren Erben, Vmb Aine Summa gelt Benentlichen Funff Hundert Gulden Ungerisch: Sambt Zwölff Reichstaller Leutkhauff wolbedächtlich auch Aufrecht, Vnd Redlich Verkhaufft Vnd Zukhauffen geben haben, Also Vnd der gestalt, daß Erwöhnter Herr Fränzhis Caspär, seine Ehewierthin Cristina Vnd alle deren Erben Vnd Nachkhom-

37 Új Sopron, 1947. febr. 1.

38 Sopronmegye, 1950. márc. 14.

39 Soproni Világosság, 1948. ápr. 26.

ben, solch Erkhauffte, Vnd Vnß Pahr bezalte behaußung, Sambt darzue gehörigen Grundstuckhen, Wie die Namben haben mögen Nun Vnd hinfüran ohne Meniglichs Einredt, Vnd Hindernuß Jnnen haben, Nuzen, genießen, Vnd mit solchen, Wie mit ihren Andern frey Aigenthumblichen güetern Zuehandlen macht haben ßollen, Können Vnd mögen, Wie sie Verlußt Vnd Verlangt, mitt Angehefter Versicherung, dieselbe für alle Vnuerhoffendt fürfallende Stritigkeit Vnd Jrung, gegen Meniglich Volkhombener Gwörschaft Vnd schirmbung halber, Zuertretten Vnd schadtlöß Zuhalten, Treulich Vnd ohne alle geuerde.

Deßßen zu Wahrern Vrkhundt hab ich Anfangs Bekhenender Marthin Hindrer dißßen Kauffbrieff mit meinem gewöhnlichen Petschaft becrefftiget Vnd ich Anna Maria seine Ehwirthin aber, habe ßondres gebührlichen: Fleißes erbetten, dem Edlen Vnd Vößten Herrn Lorenz Paurn der Zeit Wolverordenter Stadthauptman alhier, das er statt meiner alß Zeüßfertiger sein Adeliches Petschaft (-doch ihme Vnd seiner Fertigung ohne Nachtail Vnd schaden-). So nebenst fürge stölt.

Actum Odenburg den Sechszehenden Monath Jully Anno Sechszehen Hundert Ach Vnd Vierzig.

#### A szerződés hátlapján:

Kauff Brieff Vmb Aine Per 500 Fl. Vnd Zwölff Reichstaler Leytkauff Erkhauffte behaußung in der Kleinen Pottsachagaßn neben Michael Zügn Vnd Peter Zyrackhn Beeder Heußßer daselbst ligendt betreffend.

\*

Orsz. Levéltár: a Herceg Batthyány család levéltára, P. 1335 (A Batthyány házak: a soproni ház). Két pecséttel: a baloldali Hinttrer Mártoné, MH betűkkel, kardos vitézt ábrázol; a másik, Paur Lőrincé, erősen töredezett, rákforma által látszik rajta.

2.

Batthyány I. Ádám hamarosan Sopronba küldi fiait: Kristófot és Pált iskolába. Az ifjú grófok ellátásáról, a nekik

Körmenről küldendő, valamint a Sopronban beszerzendő élelmiszerekből részletes tervezet készült, 1648. december 30-i keltezéssel. Gróf Batthyány Adámné Aurora Catharina Formantin átnézte és „megjobbította” „az alább megírt állapotokat”: növelte a felhasználandó élelmiszerek mennyiségét. Az 1649. február 17-éről kelt kiegészítés Batthyány I. Ádám gróftól származik. A családfő lajstromot készített: „Az kiket gondolonk, hofi ell köldgiönk az giermekekkel az Iskollaban”. A személyzet névsorához gondosan hozzáírta a napjában elfogyasztandó „Semlyék” számát is.

1648. dec. 30. Tervezet a Batthyányfiúk soproni háztartásáról:

Anno 1648: die 30. Decembris

Az Urffyak Sopronyan leve(n), kik leßnek mellettük és azoknak ettelekre % italokra my rendeltetik:

1.

2 Urffy	no 2
Pongracz Uram felleseghetul	no 2
Fiatskaya	no 1
Praeceptor	no 1
kolttsar)	no 1

mindenik Urffynak ket ket

Inassa	no 4
Kottsis	no 1
Szakatts	no 1

Az ky mint kulczar es mintt kastnar legien es konyharais visselye(n)

gondott	no 1
Pongracz Uramnak ßolgaja	no 1
ßolgaloja	no 1

az ky az Urffyak Feyer Ruhatt mossa ßolgalo no 1

Tal, Tanyer mossa % aß konyhatt dißtan (!) tarcha tüzet rakyon az

Inassok ruhayattis mossa ßolgalo	no 1
----------------------------------	------

Az Urffyaknak, ha Pongracz Uram felleseghetull es Praeceptor Uram nalok eßik:

napiaban	Tehehus cub (?)	no 8 +
	Tyuk	no 4
	Lud	no 2
ket hettre	Boryu	no 1
	Barany	no 1 1/2

Vayatt Tikmonyatt, aß menytt eo Naggh(saga) rendel. Szallonat, ket hetre,



Hinttrér Márton soproni polgár  
pecsétje 1648-ból.

avagy talland három  $\frac{1}{2}$  negy hettigh is  
megh erik nalla no 1  
Egy holnapra eczetet Ako no 1/2  
Egy holnapra Soo fodor' no 1 1/2

Annak föellette Boóytt Napokra,  
Bóoyth elleseghet, az menyitt eó Nagh  
(sag)ok gondoll miuel aít Penzen keóll  
ottan megh venny, aít fris hallattis.

\*

Az íolgaló Rend penigh, az Urffyak  
aít talarull megh maratt ettkekben,  
miuel nem sokan vadnak, egyútt eh-  
nek, es azokat az íokas íerint mindenik-  
nek ket ket Czapott<sup>2</sup> avagy Paar Som-  
lyet kelttzenek — bor, Pint 3/4. Az  
teóbynek, ha eó Nagh(sag)ok gondollya,  
2—2 Ittzet.

Pongracz Uramnak fellesseghetul

bor	Pint 2
Praeceptornak	Pint 1 <sup>3</sup>

3.

Az kenyér felóll ott ualo Süotteóuell  
keóll uegezný ./' megh Probalny egy  
keóbolbúll menyitt ad ./' azt Gabonaul  
contentalny az uttan.

1 Vö. német 'Fuder', azaz 'rakomány'.

2 Cipót.

3 Az 1. lap vége.

4 Startinyak, stertinyák 'dolum quartale, ein Mass': régi úrmérték. Vö. Kniezsa, A magyar nyelv szláv jövevényszavai, I, 479. (az első adatot csak 1660-ból idézi).

4.

Az kemenyek tíítittasara, egy kemen  
tíítitouall keóll uegeíny, feleítendeóre,  
auagy egeí eítendo altall hogy megh  
tíítittsa.

5.

Az ellesst ugy inteztetny  $\frac{1}{2}$  mint az  
bort, hogy minden kett hetben fell küld-  
hetny.

Aíonyom eó Nagh(sag)a, az allab megh  
irt allapattokat maga rendelte es meg  
jobbitotta:

Egy hettre uayatt	Cub. 7
Ittem Tik monyatt	no 30
Napiaban Tyuk	no 6
Egy hettre három feórtaly boryu hustt	no 3/4
M'nden kanttorra, íalona	no 2
Egy holnapra Soo fodor	no 1

6.

Bortt mindenkor egy Startinyakkal,<sup>4</sup>  
kett faaban megh mel. . . (olvashatatlan)

7.

Az teob Victualet, mindenkor egy hol-  
napra ualot feóll ue(i)-hetny, egyíers-  
mind, hogy anyi íeker fat neki wantas-  
sak. Az tikokrais minden kor elestt  
uegienek felóll.

8.

Az Hustt vegjik meíarostull Rouasra  
ott vehetny, az mitsodas kiuantatik,  
kapóíttat, keolles es arpa kassatt mind  
uehetny.

9.

Ha az Urffyakat, megh keressek azok-  
tul is gazdalkodas kyuantatik.

10.

Az ket loonak napjaban Zab cub. 1/4  
Egy holnapra, íeker íena no 2  
Pongracz Uram ket loonak is annyitt  
Az Túzre ualo faátt Eíterhass Uram-  
tul es az Varostull kerhetny megh.

Feyer lijtet minden holnapra cub. 1/2  
Ittem fekette lijtet cub. 1/4  
Az hallat Penzen uettessem megh  
melyre Penzt fogh adny Uram eő  
Nagh(sag)a

Gyertyakattis Penzen keőll venny  
Ettzakay Villaghnak 30 funtt Baran  
fagyutt adatunk, megh Probaluan hogv  
meddigh tart ./ ha el fogy annak

az kett gyermek  
es az kis barkoczi is  
Pongracz Matias Felesegestul  
Polizsacz Giorgi praeceptor  
Kolecz Giurko  
Högiszi Adamko Poharnok  
Bekei (vagy: Betei) Laszlo  
Csongradi Laszlo  
Simoncsics Miko  
ket barkoczi Inasais  
Szakacs Toma  
Szakacs Inasis  
Moso Lianis  
Csatlos Andoras  
Kocsis — Filaitar  
Lovaszis  
Pongracz Inasai es szolgáló lianis  
egi vagi keto  
facit Semlye napiaban

./ kulcsar ki az hustis horgia es az  
giergiat mit hogi szamoto tarcsen raita

Orsz. Levéltár: Herceg Batthyány csa-  
lád levéltára (A körmendi igazgatóság  
iratai 1322/52 891; 283 kk). Az egész egy  
tisztviseelő írása; az 1649. febr. 17-i kie-  
gészítés gróf Batthyány I. Adámtól való.

#### Sopron 1663. máj. 20.

Gróf Erdődy Györgyné Batthyány Er-  
zsébet (I. Adám húga) tudósítja testvérét,  
özvegy Forgách Zsigmondné Batthyány  
Borbálát férjének Sopronban történt ha-  
láláról:

Ayanlom kegielmednek mint kedues  
Eőchem Añonnak ßeretettel ualo Szolga-  
latomat.

Akartam uolna őruendetesb hýrt ir-  
hattam uolna kegielmednek, engem az  
Vr Isten touabbais megh Latogatuan, az  
en Szerelmes Vramat Groff Erdődy  
Giörgy Uramat egynehany hettj beteges-  
kedesse utan, midőn ßintén a Balffi Viz-  
bül Bechben aß Doctorok Curaja ala  
igiekezet uolna, utyaban itt Sopronban

utanna, megh anyitt adatthatny any  
ideőre.

Iross Vayatt ./ Teyetis Penzen kell  
venny az teőby dolgok, mind telyessen  
uannak meghiruak ./

1649 die 17. Februari

Az kikett gondolok, hogi ell köldgiök  
az gyermekekell az Iskollaban, minden  
rendbelieket

no 2 Semlye Par no 4  
Semlye Par no 2  
no 2 Semlye Par no 4  
no 1 Semlye Par no 2  
no 1 Semlye Par no 2  
no 1 Semlye Par no 2  
no 1 Semlye Par no 2  
no 1 Semlye Par no 2  
no 1 Semlye Par no 2  
no 2 Semlye Par no 4  
no 1 Semlye Par no 2  
no 1 Semlye Par no 2  
no 1 Semlye Par no 2  
no 1 Semlye Par no 2  
no 2 Semlye Par no 4  
no 1 Semlye Par no 2

Semlye Par no 4  
Par no 44

Czötörtöktül fogua meghneheűeduen aß  
elmult eyel 12 és 1 ora köhűt Istennek  
chendessen feő aduan Lelkét, üduőssé-  
gessen kimult aß arnyek Vilagbul, ne-  
kem es aruaimnak őrőkkes ßomorusa-  
gomra Kit kegielmednek értessere akar-  
uan adni, aßon uagiok, hogy aß eljűű  
kedden innen megh indetuan Szegény Ur  
Testet Vepi Castellyunkban deponaltas-  
sam ./ ennek utanna eltakaritassanak es  
Temetessenek Napiat kegielmetnek jű  
tetsissebűlis el rendeljem ajanluan aßon-  
ban kegielmed attiafisagos ßeretetiben  
magamat, migh elek, maradok kegiel-  
mednek

Szeretettel valo Szolgáló  
Nennye  
Bottiany Eőrsabeth

Soprony 20. die May 1663

Kívűl: Az Tekintetes és Nagh(sag)os  
Groff Bottiany Borbala Añonnak Nehay  
Tekintetes Ngos Groff Forgach Sigmond  
Vram megh hagiót Eőzuegienek nekem  
Kedues Eőchem Aañonnak — adassek eő  
kegielmednek.

Orsz. Levéltár, a Herceg Batthyány család levéltára (missilisek: P. 1314, 3420. sz.).

Sopron, 1675. máj. 25.

A Sopronban tonuló Batthyány II. Adám (1662—1703) nagynénje, a már említett Batthyány Borbála ajándékát: egy sisakot és karvast köszöni meg. Feltehető, hogy az akkor tizenhárom esztendőskorú iskolásfiú a kapott vitézi felszerelést csak valamely ritka alkalommal, ünnepélyen, vagy az iskolai színjátásban viselhette.

Ayanlom alazatos Attyafiui Szolgálatomat nagyságodnak, Isten szüvbéli kivánta Sok jokkal Szerenczéltesse nagyságodat mint kedves Nenyem Aszszonyomat.

Jakab Paal által küldett Sisakot és karvast kedves Ayandikúl vetem nagyságodtúl ez előtt két holnapal az nagyságod levelével együtt, kiben nagyságod biztat hogy kedvessen Veszi irasomat. Gratiannak tartom az nagyságod jó emlékezetit, ily Attyfiával, ki még

nem Szolgalhatam nagyságodnak, de kivanok minden tehetségemmel Szolgalnom nagyságodnak, es mivel személyem Szerint nem adatik modom benne, hogy udvarolyak nagyságodnak, levelem nagy örömost czelekszem, kerven e mellett nagyságodat meg ne itylen nagyságod hogy ha okkor levelemis (az alkalmatlansagh miat) későben éri nagyságodat, én igaz kötelességemet nagyságodhoz örökén hőven tartom meg, hanem nagyságod tovabis mind eddigh Attyafiai jó akaratyat tülem meg ne vonnya, kivanom ezen levelem kedves jó egységben nagyságodat találhassa mint kedves Nenyem aszszonyomat. Datum Soprony Die 25 May Anno 1675.

Nagyságodnak alázatos Attyafia és szolgáló Öcze  
G. Batthyani Adam

Orsz. Levéltár: a Herceg Batthyány család levéltára (missilisek: P 1314, 2825. sz.). Az ifjú gróf írása.

Horváth Mária

## Vándor Sándor emléke Sopronban

Alig 44 éves korában, 1945. január 15-én fasiszta rabságban, Sopronban halt mártírhalált a magyar forradalmi munkásénekkarok kiemelkedő fejlesztője, József Attila elvbarátja és verseinek megzenésítője, a soproni színház egykori karmestere és korrepetitora, Vándor Sándor.

Miskolcon született, ahol apja — Venetianer Sándor — orvos volt. Édesanyjától örökölt zenei tehetsége hamar kibontakozott. Iskolai tanulmányaival párhuzamosan tanult zenét. Korán bekapcsolódik az ifjúsági mozgalomba is; a Tanácsköztársaság idején a miskolci gimnázium diáktanácsának elnöke. Ezért a tevékenységéért az ellenforradalmi rendszer az ország összes középiskoláiból kizárja. Miután tanulmányai folytatására itthon nincs lehetősége, a weimari Németországban próbálkozik. 1930-ban Berlinben találjuk, zenét és nyelveket tanul. Egy évvel később felvételt nyer a lipcei zeneakadémiára, itt Paul Graener tanít-

ványa. Az akadémiát kitűnő eredménnyel végzi el, majd ezt követően Olaszországban működik karmesterként, korrepetitorként és ha szükséges, többnyelvű előadások alkalmával sűgőként. Rendkívüli nyelvtelhetsége erre is alkalmassá tette.

1932-ben hazatér és a soproni színháznál vállal karmesteri és korrepetitori állást. A német és olaszországi emigráció után itthon sem telepedik le egy helyen; Miskolcon majd Pesten dolgozik. Itt következik be azután művészi pályafutásának, de egész életének is nagy fordulata. Az addig haladónak ismert Szalmás-kórus kettévált. A kórus 27 tagja — a politikailag és művészileg is fejlettebbek, köztük sok KMP és KIMSZ tag — kivált az énekkarból és elhatározta, hogy önálló énekkart alapít. A kórus élére hivatásos zenészt kerestek, olyat, aki politikailag és zeneileg is alkalmas erre a posztra. Így vetődött fel többek között Vándor Sándor neve is. A róla szóló rö-



vid életrajzban — Vándor Sándor. 1901 — 1945. Bp. Zeneműkiadó — olvashatjuk, hogy a kistermetű, félszegnek látszó muzsikus hosszabb beszélgetés után elvállalta a kevés dicsőséggel és még kevesebb anyagi előnnyel kecsegtető ajánlatot. A megalakult új kórus kezdettől fogva a Kommunisták Magyarországi Pártjának elvi irányítása alatt állt. Az új énekkar „Vándor Sándor tanítványainak énekkara” nevet vette fel és hamarosan bemutatkozott a Zeneakadémia kamaratermében. A kiváló zenész és karmester vezetése alatt a kórus hamarosan népszerű lett nemcsak a kommunisták előtt, hanem a fővárosi munkásság és fiatalság tömegei előtt is. A kórus évenként általában 50—60 alkalommal lépett fel, ebből több mint fele részben illegális fellépésekről volt szó. Nagy érdeme volt a kórusnak és vezetőjének, hogy a megszokott, jellegtelen dalárdaszámok helyett munkásmozgalmi dalok, klasszikusok és népdalok, indulók egész sorát ismertette meg a közönséggel. Így került közel a közönséghez Eisler, Sosztakovics, Dunajevszkij, a preklasszikusok és klasszikusok közül Lassus, Monteverdi, Senfl, Rauch, Gluck, hazai nagyjainak közül Bartók és Kodály, akiknek művei állandóan szerepeltek a kórus programjában. A kórus a fiatal magyar zeneszerzők kórusműveinek bemutatását is feladatának tartotta. Vándor Sándor mégis a legnagyobb sikereket József Attila verseire komponált kórusdalaival érte el. A nemrég megtartott „Vándor Sándor kórusfesztivál”-ról szóló kritikák egyikében olvashattuk, hogy Vándor Sándornak tömegdalai, melyeket József Attila verseire írt, ma már kultúrhistoriánk elidegeníthetetlen részét jelentik. Közülük a „Mondd, mit érlel” — s itt már nemcsak a vers a maga döbbenetes egyszerűségében — remekmű. A „Dudoló”, „Haszon”, „A város peremén” stb. szintén a műfaj legmagasabb szintjét képviseli. A felszabadulás előtti fellépések egyszersmind politikai tüntetések is voltak. Hosszan lehetne sorolni ezeket a nagyszerűen sikerült rendezvényeket: a József Attila-esteket, az ún. „bejelentett” esteket a Vasasok nagytermében, a Zeneakadémián, az újpesti, pesterzsébeti, csepeli, óbudai munkásotthonok színpadain. Nagy jelentőségűek voltak a viga-



Renner Kálmán: Az Országos Diáknapok emlékérmé. 1967.

dói esteken való fellépések, amelyek a Kommunista Párt kezdeményezésére alakult Függetlenségi Front németellenes és háborúellenes megnyilatkozásai voltak. Részt vett a kórus a Függetlenségi Front és a Történelmi Emlékbizottság politikai akcióiban is; 1941. október 6-án a Baltihány-örökmécses megkoszorúzásánál, a november 1-i Kossuth- és Táncsics-sír koszorúzásán (itt a Vándor Kórus énekelte Kodály „A magyarokhoz” kánonját és a Kossuth-nótát) stb.

Vándor Sándor érdemeinek és kimagasló szerepének kifejtésére ma már sok helyen és megfelelő formában sor került. A helytörténeti kutatásnak azonban célja és feladata az is—vagy éppen az—, hogy eddig ismeretlen adalékokkal egészítse ki jelentős személyiségeink és jelentős eseményeink életét, ill. történéseit. Jelen esetben annál inkább fontos és szükséges ez, hiszen szűkebb hazánkban, Sopronban és környékén Vándor Sándor neve alig egy éve vált ismeretessé az Országos Diáknapok soproni rendezvényeivel kapcsolatban, de még mindig csak viszonylag szűk körben, elsősorban a fiatalság diáksportjai körében.

Sopronba 1932 őszén érkezik, és alig néhány hónap múlva sikert ér el, felfigyelnek rá. A soproni napilapok 1932 december elején egyöntetűen arról írnak, hogy új tehetséget fedeztek fel Sop-



Renner Kálmán: Vándor Sándor emléklakett 1967.

ronban Vándor Sándor személyében. Parragi György — aki ebben az időben a Sopronvármegye c. napilapnál dolgozott — a lap december 8-i számában az előző este bemutatott Traviata előadásáról írva megállapítja, hogy ez az este a soproni színház történetének egyik aranynapja marad. Egyrészt azért — írja Parragi —, mert az előadás minden ízében tiszta művészetet nyújtott, másrészt azért, mert a gazdasági válság legféltlenebb tombolása idején a soproni közönség az utolsó helyig megtöltötte a színházat és ezzel bebizonyította, hogy az igazi művészetért áldozatokra is képes. Az előadásról szólva már mindent elmondunk — folytatja a kritikus —, ha megírjuk, hogy ilyen frenetikus, perzselően forró tapsorkánok még nem voltak a soproni színházban. Az előadás ugyanis három élményt tartogatott a közönség számára: Szabó Lujza operaénekesnőt, Erdy Pál operaénekest és a karmestert. Az utóbbiról, azaz Vándor Sándorról a következőket írta Parragi György: „... a harmadik meglepetés a karmester volt. Ez a szerény fiatalember már a nyitánynál is annyi finomságot csalt ki a zenekarból, hogy az első perc-

ben felfigyelt a közönség a zenekarra szinte misztikusan ráhajló, a zenekart egészen megbabonázó fiatalemberre. Mindenki szentül meg volt győződve, velem együtt, hogy Budapestről hozták magukkal a vendégszereplő művészek.” (Sopronvármegye. 1932. december 8.). Senki sem akarta elhinni — olvashatjuk tovább a kritikában, és ebből már sokat megtudunk Vándor soproni tartózkodásáról —, hogy ez a szerény, aszketikus arcú fiatal karmester, aki játsszi erővel küzdött meg az opera anyagával, aki biztos kézzel, a legkisebb zökkenő nélkül vezette végig a zenekart a Verdi-partitúra meredélyein, már a színiszezon eleje óta a közönség elől eldugva ott ül a zenekarban és zongorán kíséri „a vad és értelmetlen jazz-nótákat”. Ez az ismeretlen zongorista biztoskezü, szuggesztív erejű és egészen különös tehetségű operakarmesterként mutatkozott be a soproni közönségnek. A pincéből a rivalda fényébe emelte tegnap ezt az ismeretlen fiatal karmestert a közönség lelkes elismerése. Parragi György a következő mondattal fejezi be kritikáját: „Venetianer Sándornak — így hívják — tegnap óta elismert neve van a soproni kultúrközönség előtt.” (Idézett lap 7. p.)

Hasonló lelkesedéssel ír a „Soproni Hírlap” és az „Oedenburger Zeitung” is. A „Soproni Hírlap” 1932. december 8-án „bd” aláírással — többek között — a következőket írta: „Ünnepe volt tegnap a színháznak. Verdi pompás melódiáit a budapesti művészek, Szabó Lujza, Szórád Ferenc és Erdy Pál énekelték . . .



Venetianer Sándor személyében új karmestert ismertünk meg, aki teljes rátermettséggel, muzikalitással vezényelte az előadást. A zenekar az ő lelkéből szólt és az ő érdeme a nehéz kórusrészek hibátlansága is. A közönség lelkesen, érdeme szerint méltányolta az előadást". (Soproni Hírlap. 1932. december 8. 3. p.)

Csak az év végén hallunk ismét Vándorról, mégpedig a „Bohémélet” kapcsán. Feltételezhető, hogy csak akkor vezényelt, ha operát adtak elő, ha más előadás volt, akkor nyilván zongoristaként működött. A „Bohémélet” bemutatására

ható hiánya miatt több disszonancia is zavarta az előadást, ami láthatólag depresszív módon hatott a vendégművészekre. Parragi ugyan nem ír Vándorról, biztos azonban, hogy a hibák nem a karmestertől származtak. Ezt erősíti meg a Soproni Hírlap kritikusa és az Oedenburger Zeitung beszámolója is. A Soproni Hírlap december 29-i számában „bd” azt írja, hogy a zenekar és énekkar pontossága ismét Venetianer Sándor karmester érdeme, ezé a vérbeli zenészé, akit az énekesekkel együtt nagyon szívesen ünnepelet a közönség, amely hálás

EBBEN AZ ÉPÜLETBEN MŰKÖDÖTT  
A KOMMUNISTA IFJÚMUNKÁSOK  
MAGYARORSZÁGI SZÖVETSEGENEK  
SOPRONI SZERVEZETE.

AZ EMLÉKTÁBLÁT 1967-BEN AZ ORSZÁGOS  
DIÁKNAPOK ALKALMÁBÓL HELYEZTE  
EL A KISZ. VÁROSI BIZOTTSÁG.

Az egykori ipariskola (Fővényverem u. 21.) falán elhelyezett emléktábla.

december 27-én került sor, melyről Parragi György a „Sopronvármegyében” azt írta, hogy elsősorban közönsége előtt kell mélyen meghajolni, amely közönség anyagi erején felül is áldozatot tud hozni akkor, ha százszázalékos művészetről van szó. A soproni közönséget az ország „leghálásabb és legkultúraltabb” közönségének nevezi. Magáról az előadásról azonban nincs olyan jó véleménnyel, mint az ismertetett „Traviatáról”. Sajnos nem tudja átvenni a múltkori operaelőadás elragadtató hangját — írja —, mert ez az előadás csupán az utolsó két felvonásban nyújtotta azt, amit a közönség a Traviata átütő sikere után elvárt. Az első két felvonásban a zenekar összetételének elégtelensége és a próbák lát-

volt ezért az előadásért. Az „Oedenburger Zeitung” ugyancsak kiemeli Vándor Sándor érdemeit. December 29-i számában a következőket írja: „Dirigent Alexander Venetianer tat sein Möglichstes, um den musikalischen Teil recht wirkungsvoll zu gestalten”. (Oedenburger Zeitung. 1932. december 29. 4. p.) Ezeket a dicsérő sorokat Neubauer János tanító, a lap színikritikusa írta, aki a lapban a Traviata előadása kapcsán is rendkívül elragadtató hangon emlékezett meg Vándor Sándorról. Szó szerint a következőképpen: „... Auch wurde ein neues Talent entdeckt. Der Klaviervirtuose des Ensembles Alexander Venetianer entpuppte sich als erstklassiger und routinierter Dirigent, der seine schwere

Aufgabe glänzend löste. Am Schluss der Aufführung brauste der begeisterte Applaus des dankbaren Publikums minutenlang durch den Theaterraum." (Oedenburger Zeitung. 1932. december 11. 6. p.)

Sajnos, nemcsak sikeres szereplései fűzik Vándor Sándort — felfelé ívelő zenei pályájának derekán — Sopronhoz, hanem tragikus mártírhalála is. Alig 12 esztendővel soproni szereplései és tartózkodása után ismét városunk környéke érkezik, most azonban rabként, kényszerítve. Erkezése most még csendesebb, mint az első önkéntes érkezés és távozás. Erről az érkezésről még annyian sem tudnak, mint az elsőről; csak egy név vagy inkább talán egy szám csak az ezrek között. 1944. november 28-án indították útnak századát Budapestről Sopron környéke. Néhány hónap múlva, 1945-ben már nem bírta a szenvedést, Sopronbánfalván temették tömegsírba. Még azon az őszen kiemelték onnan,

most a Kerepesi-temetőben dízsírhelyen nyugszik.

A helytörténeti kutatások alapján 1967 májusában az Országos Diáknapok keretében nagyszabású ünnepségeken emlékezett több dunántúli megye fiatalossága Vándor Sándorra.

Az Országos Diáknapok Soproni Szervezőbizottsága Sopronbánfalván a Magdolna kápolna kőkerítésének falán emléktáblát helyezett el, melyet 1967. május 29-én a város, a megye, országos szervek képviselőinek és négy dunántúli megye diákcsoportjainak jelenlétében ünnepélyes külsőségek között leplezték le. Az énekkarok versenyében a legjobb, a „Vándor Sándor plakettet”, azaz a nagydíjat kapta, melyet Renner Kálmán készített. A sopronbánfalvi emléktáblát a Fenyő téri iskola tanárai és diákjai ápolják, látják el az emlékezés virágai-val. Legutóbb szép iskolai ünnepségen emlékeztek meg Vándor Sándorról.

Hiller István

## Bécsi műépítésszek szerepe Sopronban a 19. század második felében

A Bach-korszak örökségeként egyes bécsi műépítésszek Sopront gyarmatuknak tekintették még akkor is, mikor az osztrák birodalom rég megbukott, és Magyarország visszanyerte önállóságát. De megtört ez az invázió már azért is, mert Sopronban, a Handler család, apa és fiú, a hosszú életű József és a korán elhalt, igen tehetséges Ferdinánd, páratlan szorgalmukkal el tudták látni a rohamosan fejlődő város szükségleteit a téren. Egyes családoknak rokoni kapcsolataik is voltak osztrák építészekkel, a Schwartz család sírhelye az új Szent Mihály temetőben a bécsi helyi Mayer műépítésznek köszönheti a tervezetét.

A soproni romantika egyik legjelentősebb műemléke, az evangélikus templom tornya azonban bécsi tervezés. A konvent először a soproni Handler Józsefnek gondolt ugyan, de ő nem tudott a nagy feladattal megbirkózni. Így esett a választás a korszak egyik legjelentősebb

bécsi műépítészére, lovag Förster Keresztély Frigyes Lajosra. Megállapítható, hogy a torony igen jól illeszkedik a városképbe, a barokk Templom utca közepén elhelyezkedve az utca mindkét oldaláról kiváló lezárást ad. Anyaga tiszta kő, míg a valamivel fiatalabb dómtorony téglalapítmény.

Förster Németországban született 1797-ben, Bayreuthben; a müncheni híres művészeti akadémián tanult és már 1818-ban Bécsbe került; beállt Nobile-nek, a klasszicista építészeknek akadémiai tanszékére korrektornak. Az akkori művészek szokása szerint beárta 1823/24-ben Olaszországot. Kitűnő üzleti szellem jellemezte: 1826-ban könyvműintézetet nyitott; a nyomdaipar eme ága akkor még nagyon kevésbé terjedt el, műhely az egykori monarchia területén egy sem volt, sőt magában Németországban is alig néhány. Tíz évvel később újabb vállalkozásba kezdett Förster, az Allge-

meine Bauzeitung, egy építészeti szaklap kiadásával. Ez a „jelenkor építészetének enciklopédiá”-ja nevet érdemelte ki, mert felölelte a technika minden ágazatát. Ekkor ő már Nobile utóda volt az akadémián, és mint ilyen tervet dolgozott ki Pereira L. bankár ösztönzésére a bécsi belváros bővítésére, mégpedig az akkor még fennálló várfalakon belül. Akadémiai tanársága 1843-tól 1846-ig tartott, attól kezdve magánpraxist folytatott. Könyvomo intézetét átalakította cinknyomásúvá és ezzel a reprodukálás terén elérte korának elismerését. De ezzel sem elégedett meg, hanem cinköntődét is nyitott, sőt a csehországi Merklinben cinkércbányászatot is kezdett. Mint sok más vakmerő vállalkozó e bányába és a cinkhutába belebukott, de azért továbbra is jómódú kapitalista maradt vasúti és egyéb részvények birtokában, és mint neves építész beválasztották a ma is fennálló osztrák mérnöki és építészeti egyesület vezetőségébe.

Izléses épületeinek egy része még fennáll, többnek a tervét vejevel, a későbbi nagyhírű Hansen Teofillel együttesen dolgozta ki. Hansen tervezte a bécsi parlament görögös épületét, később ő is tanár lett. Egyik tanítványa volt Ullein József, a soproni eklektika ismert építész, aki a hajdani iparkamarát tervezte a Lackner Kristóf utcában. (1904.)

Förster evangélikus lévén, a soproni konvent rábízta a templom tornyának tervezetét 1862-ben. Megelőzően ő tervezte a budapesti Dohány utcában a ma is fennálló zsinagógát. Legtöbb műve azonban Bécs számára készült: a VI. kerületben (Gumpendorf) az ev. templom, a belvárosban a Péter téren a Wandl szálló, a Tedesco palota az operaház mellett. Eltűnt már számos bérháza. Így a mai Bristol szálló helyén, a cukorgyár a II. kerületben, egy híd a Károly téren, miután az ott folyó Wien folyócskát beboltozták. A II. kerületben a zsinagóga szintén az ő tervezése, a náciak idejében semmisült meg. Számos villát épített Förster Bécs környékén, várszerű idomokkal, tornyocskákkal; Brünmben, Greifensteinben, Vöslauban is több épület emlékezett rá. Az 1850-es évek legnagyobb építkezésében, az Arzenálban is szerepet kapott Förster, a belső részekben, ezek azonban nincsenek már meg.

Mikor Ferenc József az 1850-es években elrendelte a belvárost övező várfalak és bástyák lebontását, Förster egyike volt a terv szorgalmazóinak. A Ring, a hatalmas és középületek szegélyezte körút terve tulajdonképpen az ő gondolata volt. Az első díjat a pályázaton megnyerte ugyan, de a Ringet más terv alapján építették ki, mindössze csak az útirány maradt meg nagyjában úgy, ahogy Förster húzta meg pályatervében.

Förster Lajos 1863-ban fejezte be életét Gleichenbergben, 66 évet élt meg. Abban az esztendőben hunyt el, amikor a soproni ev. torony elkészült. Jelentős műnek tartották a keletkezési évében is, az Allgemeine Bauzeitung 1868-ban is írt róla (17-19. lapon). Förster fiai is neves bécsi építészek voltak, de míg az apa hű maradt a finoman tartózkodó romantikus modorhoz, a fiúk, Henrik és főleg Emil, dúskáltak — az eklektika minden megnyilvánulásában díszítő motívumokat keresve — a reneszánsztól a rokokóig.

A tárgyalt korszaknak egyik kisebb jelentőségű bécsi műépítész volt Schöne Lajos, ő is több alkotással képviselt Sopron arculatán. Így a Színház utcai általános iskola, továbbá a Széchenyi tér és a Köztársaság utca sarkán álló egyemeletes háza az ő tervezése, a zeneiskola kerti szárnya és a mai Willerding, korábban a Schaffer-lőver szintén tőle való. Sopron környékén is sok mindent tervezett, 1886-ban a magyarfalvi ev. templom tornyát, Ruszton hasonlóképp, Petőfalván az ev. templomot, Felsőszőlőfalván a katolikusot.

A soproni városház építése is megmozgatta a bécsi építészeket, a tervpályázat első díját Hintraeger Mór, csehországi születésű bécsi építész nyerte fiával, Károlyval, aki mégis valamennyire magyarának számított, mert Miskolcon született. Hintraegernek volt nem egy tervezése Magyarországon, Budapesten, Eszéken. Általában nagyon kedvelte az apró tornyocskákat, ezekből a mi városházunknak is jutottak. Bécsben is tervezett és ott sem takarékoskodott a tornyocskákkal. A második díj szintén bécsinek jutott: Schachner Frigyes nyerte újbarokk tervével, amelyet az Architekt című újság képből hozott is. Ezen az 1894-ben eldőlt pályázaton még egy neves bécsi építész

szerepelt: Marmorek Oszkár, akit Budapestben is foglalkoztattak.

A város háza építése után, sőt már az 1880-as években is budapesti műépítésznek juettek az állami feladatok. Haussmann Alajos tervezte a mai József

Attila Gimnáziumot, Alpár Ignác a mai egyetemünket és Orth Ambrus a postapalotát, így a bécsi műépítészek beáramlása természetszerűleg megszűnt városunkban.

Moess Jenő

## Huszonöt év után ismét színpadon Pap Károly Mózes

Nagyszerű és nehéz feladatra vállalkozott a kecskeméti Katona József Színház, amikor műsorára tűzte Pap Károly soproni mártírköltő Mózes című drámáját. Nem volt ősbemutató. Írója 1943-ban vetette papírra, színpadra 1944 februárjában került egy budapesti illegális színpadon. Mai címét Pap Károlyné, az özvegy adta, hogy megkülönböztesse Madách Mózesétől, ezért a kecskeméti előadáson így szerepel a darab: *Mózes, a szabadító*.

Nem csupán a mű klasszikus veretű szövegét, egységessé komponált jeleneit, a Mózes-legenda szellemét, örökérvényű tanulságait kellett átmenteni a mai színpadra, hanem az 1943-as év fojtogató szorongatását, égető egzisztenciális kérdéseit: a félelmet, az undort, a lefojtott tiltakozást; annak az illegális színháznak a levegőjét, ahol Mányai Lajos, ismert színművész először játszotta el Mózes, a szabadítót.

1943-ban a fasizmus tombolásának közepette tollat ragadni és megírni a szabadító legendáját, nem kevesebbet jelentett Pap Károlynak, mint hitet, fogódzót az ősi emberi erényekben, az örök igazságban. Így látta a költő a történelmet is, ekként tudott védekezni: önmagában, idegeiben járta meg Mózes kálváriáját embertársaiért. A szintén vértanú halált halt Halász Gábor írásainak egyik vezérgondolata volt: „A lélek csak belső elutasítással védekezhet”.<sup>1</sup> Pap Károly a negyvenes évek eme ideológiai tételén a maga eszközével túl is lépett: drámát írt, súlyos gondolati művet, meghurcolt zsidó kortársai keserveire építve. Harc

volt ez már, nem belső elutasítás csupán. Az összetört rotációs gépek, amelyekből frissen hullottak ki a Mózes-dráma félig kész oldalai, az illegális színház nézőtérén a saját sorsukért reszketők sokasága a harc tényét igazolja.

Két édesanya pusztul el ebben a darabban; halálukban két kibékíthetetlen világ emészti fel egymást. Fogódzó nélkül, erő nélkül egyes-egyedül indul el Mózes, mert el kell indulnia, elrendeltetett, hogy mennie kell, élnie kell és nem mindegy, hogyan és kikért él. Pap Károly írói elhivatottsága őlt testet Mózes mozdulataiban. Elhisszük: nála árva és tanácstalanabb csak az író lehetett. Ezekben a jelenetekben érvényesülnek Pap filozófikus tanulságai: bármily reménytelen is az igazság és az emberiség didadala, harcolni kell és a harchoz kell, hogy mindenki megtalálja eszközét. Mózes eszköze az elhivatottság. Ez tör meg a fáraó és népe zsarnokságát, és a népet az új világba vezető szabadító alakja mögött éreznünk kell egy törékeny, éjszakánként szenvedélyesen dogozó, eszményekbe menekülő író is, akinek egyetlen menekülési módja, hite, reménye, támasza: Mózes szelleme.

Menekülés és hit, embertelenség és becsületes emberség, reményvesztett vergődés és biztos fogódzó: ezekből az elenntmondásokból születik a dráma, és talán ezért is vérbeli színpadi alkotás. Az említett eredendő erők konfliktusokban gazdag kontrasztokra, át gondolt súlypontokra és ellenpontokra épülő jelenetekkel ötvöződnek — és hatásuk remekművet sejtet: székükhöz láncolt em-

<sup>1</sup> Nyugat, 1940. 2. szám. Továbbjutni. Halász Gábor 1945 elején Szerb Antallal és Sárközi György írónkkal halt Balfon vértanú halált.

berek vegyülnek-oldódnak önfeledten a filozófikus sorokban, pissenés nélküli csendben feszülten kötődnek a színpad rezzenéseihöz: újjászületik bennük minden kor Mózesének rettentő súlyú hivatása.

Jó előadást kaptunk a kecskeméti színházban. Hatalmas erőfeszítéssel és mégis művészi alázattal bírkóztak a szí-

nészek szerepeikkel. Hatalmas munkát végzett Turián György rendező, akit a soproniak jó emlékezetükben tartanak, korábbi színháza, a veszprémi itteni vendégjátékának idejéből. Az előadás, amelynek soproni megismétlését örömmel fogadnánk, érvényesítette, sőt korunk számára átfogalmazta Pap Károly szellemét.

**Deme Zoltán**

## Liszt Ferenc dedikált fényképe

Nagy művésznünk, Liszt Ferenc életútját szinte percről percre követni tudjuk fennmaradt nagyszámú levele alapján. Élete nyitott könyv előttünk. Ismerjük tanítványait, baráti körét és mindenkit, aki csak egy kicsit is közel állt személyéhez. Mégis előfordul, hogy kérdőjelként állunk egy-egy emléke előtt. Ilyen emlék került elő gyűjteményem<sup>1</sup> rendezése közben: Liszt Ferenc közismert öregkori fényképe. A 11x17 cm-es kartonra ragasztott mellkép nagysága 10x14 cm. Rajta a művész jobbra tekint. Készítette: „KOZMATA FERENC cs. kir. udvari fényképész BUDAPESTEN KRISTÓF-TÉR 3 SZÁM” alatt. A kép hátlapjának felső részén, hosszanti irányban a következő dedikáció áll: „Meiner guten Fanny Effenberger (anhänglich) F. Liszt (April 81-) Budapest.”

A kép nem ismeretlen, de a dedikált képpel megajánlékozott Fanny Effenberger nevével eddig még nem találkoztunk a Liszt-emlékek kapcsán. Hosszú ideig tartó kutatásom sem járt eredménnyel, míg az utóbbi idők véletlenje segítségemre sietett. Prahács Margit nemrég megjelent művében<sup>2</sup> többször esik szó Fanny nevezetű házvezetőnőről, akit Liszt egyik legbensőbb barátja szerződtetett Liszthez még 1877-ben.<sup>3</sup> Ezt Liszt meg is említi Sayn-Wittgenstein Carolyneknak írt levelében.<sup>4</sup>

A dátumból nem világlik ki, hogy mely napon dedikálta Liszt Ferenc a képet. Többi leveleinek ismeretében ezt könnyű megállapítanunk. Igaz, leveleit sokszor hangulatszerűen keltezi, s míg néha a legprecízebben jelzi a dátumot: év, hó, nap, óra, sőt még azt is, hogy a hét mely napján írta azt, addig vannak levelei, melyeken csak a napot tünteti fel, minden más jelzés nélkül. Leveleinek tartalma azonban pontosan meghatározza azok hovatarthatóságát. Így állapítható meg e fénykép ajándékozásának napja is. Tudjuk, hogy 1881. január 20-án, csütörtökön reggel érkezett meg Budapestre<sup>5</sup> az „örök vándor”, április 3-án már Pozsonyban hangversenyez, majd Sopron, Doborján az útja, melyről legközelebbi, 1881. április 12-én Bécsben kelt levelében számol be ugyancsak Sayn-Wittgenstein Carolyneknak.<sup>6</sup> Április 1-én, névnapjának előestéjén szokták őt köszönteni tisztelői, április 2-án valószínűleg pihenő napja volt az akkor már 70 éves művésznak, aki április 3-án Pozsonyba utazik, hogy ott Zichy Géza hangversenyén legkedvesebb tanítványával, Juhász Aladárral együtt közreműködjen.<sup>7</sup> A képet tehát minden valószínűség szerint április 1-én dedikálta.

A hiányos dátumot a fenti hangulati ok magyarázza, de az is lehet, hogy a szokásos áprilisi tréfa miatt hagyta el a

1 Smidt-gyűjtemény, Szombathely.

2 Franz Liszt: Briefe aus ungarischen Sammlungen. Kiadta Prahács Margit. 1966.

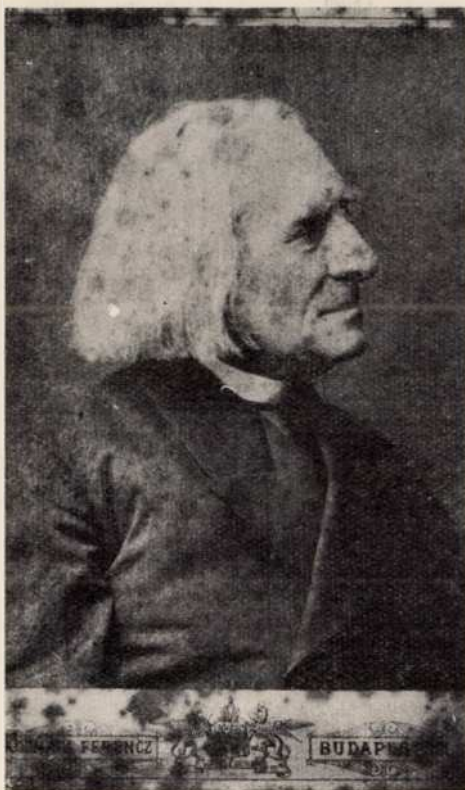
3 I. m. 237. lap.

4 Franz Liszt: Briefe. Kiadta La Mara. É. n. VII. kötet 94. lap.

5 Hankiss: Liszt Ferenc válogatott írásai. Bp. 1959. II. 741. lap. 359. levél.

6 I. m. II. kötet 746. lap. 364. levél.

7 Levélbeli közlése Prahács Margitnak, akinek ezúton is köszönöm szíveségét.



nap jelzését, vagy még inkább, és ez valószínűbb, a pénteki nap miatt. Tudjuk, hogy Liszt Ferenc a pénteki nappal szemben babonás volt. Születésnapja péntekre esett, halálának éve 1886 is

péntekkel kezdődött,<sup>8</sup> és a fénykép ajánlékozásának ideje, április elseje is akkor éppen péntekre esett.

Felmerül még az a kérdés, hogy a Nemzeti Zenede tanárnője, Effenberger Ilona, aki az intézetnek 1897-től 1941-ig tanára volt, rokoni kapcsolatban állott-e Fanny Effenbergerrel. Akár igen, akár nem, most már nyitva áll az út Fanny Effenberger személyének tisztázásához, akinek szolgálataival Liszt igen elégedett volt. 1880. november 1-én Rómából írja Fábry Amáliának (Augusz rokona, aki ugyancsak törődött Liszt pesti háztartásának legfőbb felügyeletével), hogy ha Fanny ezen a télen ismét el akarja látni háztartását, neki nagyon kellemes lesz mert igen jól beilleszkedett körébe barátságos lényével.<sup>9</sup>

A fent leírt képpel kapcsolatban még egyet lehetne megemlíteni, hogy Guy de Pourtalés könyvében<sup>10</sup> ugyanez a kép megtalálható, azaz e kép negatívjának másolata. A jobb arcélen levő szemölcsök ott balfelől látszanak, ami nem elhanyagolható a Liszt-képmások leírásánál. A soproni Liszt Ferenc Múzeumnak is van az enyémmel egyező dedikált fényképe, amelynek hátlapján ez a s. k. írás olvasható: Herrn Regens Chori Jos. Sztára freundschaftlich F. Liszt Kalocsa Ostern 85.

A fentebb ismertetett dedikált Liszt fénykép nemcsak a mester emlékeit gyarapította eggyel, de tisztázta a szolgálatban álló személy családi nevét is.

Smidt Lajos

## Széchenyi cenki kastélyának gázvilágítása

Széchenyi cenki kastélyában gáz világított. A keleti bejárat kapulábjain nagy üveggömbökben égett a gáz, a teraszon sorban szögletes vaslámpák díszlettek, benn a vesztibülben, a termekben, a szobákban gázégők szórták a fényt.

A gázfejlesztő-telep az uradalmi kerétszlakások közt épült, s a felszabadulá-

sig működőképes állapotban volt. A harcok során nem érte nagyobb sérülés, de berendezését az idők folyamán szétszedték és ócskavasként értékesítették. Ma már csak az épület áll, a kazánház és a vörös téglából rakott karcsú kis gyárkémény. Minden valószínűség szerint ez volt Magyarország első gázfejlesztő-tele-

<sup>8</sup> Guy de Pourtalés: Liszt Ferenc élete. Bp. 244. lap.

<sup>9</sup> Franz Liszt: Briefe. (La Mara). II. 267. sz. levél.

<sup>10</sup> Pourtalés: i. m. 240. lap.



pe; Széchenyi naplójából pedig kitűnik, micsoda kalandos úton került Cenkre az a gáztól-modell, amelynek alapján megépült a telep.

Széchenyi — a 24 éves huszárkapitány — részt vett az ún. nápolyi hadjáratban. A harcok befejezte után három hónapi szabadságot kért, s elindult első angliai tanulmányútjára. Az alábbiakban fordításban ismertetem azokat a naplórészleteket, amelyek kapcsolatban vannak a gázvilágítással.

Az első bejegyzés 1815. november 4-én kelt:

„Megismerkedtem von Ch. Baader úrral. Kíváncsi vagyok, hogy ez az ember kitűnő géptani ismereteivel hat-e rám annyira, hogy egyszer majd nekem is lesz ilyenfajta világításom Czenken?” (Napló 104. oldal.)

Megismerkedik az „Accum családdal” is. (Napló 106. old.) Viszont a jegyzete szerint Accum londoni kémikus könyvet írt a gázvilágításról. A könyv megvolt Széchenyi könyvtárában, címe: A practical treatise on Gas-light. (Gyakorlati értekezés a gázvilágításról.)

A 111. lapon ezek a sorok következnek: „... éppen ilyesmiket találtam utaimon, a gyárakban, amelyeket Baader úr kísérétében tettem. Első utunk Maudslay mérnökhöz vezetett. Nála Cheltenhamben a Lambeth téren készülnek a világ legfontosabb és legnagyobb gépei. Mindent gőzgép hajt, az övé hat lóerős, de akadnak Angliában, amelyek hatvan ló munkáját végzik el...”

... itt a tökéletesség szigetén úgyszólván már mindenkinek megvan a maga masinája. Példának okáért egy hentes műhelyben láttam egy egészen kicsit, amely mindenféle kolbászt csinál ... (2 és fél sor törlés.)

Második utunk egy gázműhöz vitt, a legnagyobbhoz, a legtökéletesebbhez a maga nemében. Vascsövekből készült földalatti vezetéke már 25 mérföld hosszan kész. — Érdekes, hogy kátrányból is tudnak gázt csinálni.

Harmadik utunk Brunel úr fűrészes-cipőgyára volt Chelseaben. Rendkívülinek találtam, hogy 40 munkás egy nap alatt 500 pár cipőt tud készíteni. — A fűrészgép — amelynek fűrésze köralakú — egy hüvelyk vastagságban 20-30 darabra aprítja a fát.” (Napló 113. old.)

Széchenyi naplóinak végén még külön jegyzeteket is szokott készíteni. A III. 1. jelzésű kötetből a következő részek tartoznak ide:

„Angliában nagyon fontosnak találtam az alábbiakat:

1. A szél által forgatható kéményeket.
2. Az ajtókat, amelyeket mindkét oldalról lehet nyitni és maguktól csukódnak.
3. A gázvilágítást.

Gyakran láttam itt négyszögletes vagy kerek formájú edényeket, amelyeket kenyér vagy tézstásütés-főzésre használnak: belepréselik az anyagot s ezáltal meghatározott formát kap.”

A következő pár sorban Széchenyi feltalálja a gázpalackot:

„Lehetséges volna-e a gázt épp úgy, mint a levegőt belepréselni egy palackba s utána megint — de most már mint tüzet — kibocsátani?

A Water closet — a WC — nagyszerű dolog az ember használatára. . .”

Idézzük ezek után megint a naplót! A 125. lapon olvassuk:

„Angliai tartózkodásom alatt sokan nevettek rajtam, hogy én a gépekkel, különösen pedig a világító masinákkal foglalkozom. Furesának találták, hogy egy huszárkapitány napról napra három órát tölt a gépek között, s közben nemcsak a gépészekről vesz leckéket, hanem az egyszerű munkásoktól is . . . , hogy reggelenként kátránytól szaglik a ruhája, este pedig a »de Razumofsky víztől« illatos..

Angliában elgondolásom szerint csak három dolgot kell megtanulnia az embernek . . . , ezek — az alkotmány —, a gépek és a lótenyésztés.”

Ez a gondolatmenet a 126. lap végén folytatódik: „En tehát a gépekre vettem magamat. A gőzgép a mi országunkban még használhatatlan. 4 vagy 6 ló erejét kell pótolnia, hogy kifizesse magát.” Ifjú, 24 éves fejjel úgy látja, hogy korai még gőzgépeket hozni.

„A harcias magyar nemzethez a legolyóhetetlen vadság illik — írja — s így egyelőre nem fontos, hogy a magyarnak fonógyára legyen.”

„A sörfőző gép gyűlöletes előttem — folytatódik a 127. oldalon —, mert a sör butává és aluszékonyvá teszi az embert.

Am ha mégis divatba jönne, mi az ördögöt csinálnának magyar mágnásaink savanyú boraikkal?

A gázgép volt tehát az, amire letettem a garast. Nagyon-nagyon akartam és hogy mennyire akartam és akarom, azt majd Czenk fogja megmutatni."

1815. december 13-án már Franciaországban van Széchenyi. Itt ró'a ezeket a sorokat:

„Szerencsésen megérkeztem Calaisbe. Utam Londontól Dowerig kitűnő volt, kilenc óra alatt helyben voltam. Ezeket a négyüléssel postakocsikon nagyon kellemes és szórakoztató az utazás. Körülbelül este 8 órakor érkeztem az Inn hajóval Write úr vendéglőjébe. Szerettem volna késedelem nélkül azon nyomban hajóra ülni, de ellenszelünk volt s így kénytelen-kelletlen azzal a reménnyel aludtam el, hogy ha'nalban egy francia teherhajón, a Modesten . . . (vége a 124. laphoz, 5 sor törlés.)

Másnap a vihar és a Modeste kapitánya ébresztett fel: a vihar tanúbizonyosság arra, hogy nem lehet útrakelni: a kapitány pedig úgy állított be, mint szószóló; rábeszélni jött engem arra, hogy álljunk és várjunk kell. Ha tudná, hogy gyűlölöm a várakozást, hogy nincs előttem nevetésesebb, mint az egyhelyben topogó türelmes ember. Egyébként azonban elmúlt a nap meglehetősen nyugtalanul, így tehát mégsem unalmasan." (125. lap.)

Kiviáglik e sorokból, mily türelmetlenül várja az indulás pillanatát. Ideges. Idegesíti a vihar, a várakozás, a kapitány, annak megnyugtató szavai, mindenminden idegesíti. Nyugtalan. Hogy miért, azt megtudjuk a következő sorokból:

„Egy gázgép modell van velem. Megszerzése sok munkámba és fáradságomba került, csak erős akaratomon és állhatatosságomon múlt, hogy kiereszkoltam magamnak ezt a gépet, s most az volt a legnagyobb gondom, miképp szállítom át a csatornán? De nemcsak gondom volt, hanem rémületem is, mert ezeknek a gépeknek ilyen módon való kiszállításáért halálbüntetés jár. Márpedig én nem akartam ilyen sorsra jutni! Annak ellenére, hogy az én mesterségemben a sors sokféle halált tartogat, mégsem voltam elragadtatva attól, hogy egy gázvilágító-masinaért akasszanak fel." (125. lap.)

Ez volt tehát idegességének oka. Széchenyi jó pénzért és jóbarátai segítségével megszerezte egy gázfejlesztő-készülék modelljét. Az angolok azonban már akkor is védtek találmányaikat s halállal büntették a találmánylopást. Széchenyi ilyenformán a rendes hajózárral nem vihette magával a modellt. Maradt tehát a görbe út, Monsieur Write szállodája, Modeste a jó csempészhajó és kapitánya, a derék csempészkapitány. Izgatott volt tehát az ifjú huszárkapitány s izgalma tetőfokára hágott, amikor a szálloda ajtájában megjelent a — vámhivatalnok. De aztán ez is elintéződött:

„A nagy díj 2 font sterlingben volt előirányozva — és a büszke angol vámhivatalnoknak álcázva — kalapját sem bökte meg előttem — de eladta, körülbelül 4 dukátért — nemzetének lelkét — egy gép..." (127. lap.)

Kissé zűrzavarosak ezek a szavak, de érthetőek. A 2 font sterling megoldotta az ügyet és Széchenyinek nem kellett már félnie az akasztófától.

„Így tehát én a nagy napot — folytatja — a szelek ünnepét egy királyi britt vámhivatalnok megvesztegetésével — »Napoleon szerelmének titkai« című könyv olvasásával —, a vendéglős lányának való udvarlással — és egy nagy sétával töltöttem el..." E szép idegnyugtató séta után aztán elkövetkezett az indulás: „... jó kedvvel a szívemben, két pohárka pálinkával a gyomromban, egy krajcár nélkül a zsebemben szálltam a Modestére." (127. lap.)

„Ez az átkelés életemnek mindig emlékezetes eseménye marad — írja Széchenyi. — Soha ilyen közel nem voltam még a halálhoz..." (127. lap.)

A vihar ugyan menetirányban sodorta a hajót, de minden pillanatban bekövetkezhetett a szerencsétlenség. Ugyanaz nap egy háromárbcóst a francia tengerparton homokzátonyra sodort a szél. Nem maradt közülük senki életben.

„Teherhajónkat a hullámok, amelyek mint a hegyek görgetőztek, úgy dobálták erre-arra, hogy maga a révkalauz is többször felbukott. A matrózok, mint a bolondok rohagáltak, az árbócok inogtak, mozgásukról a kormányos nem tudta a hullámzást kiegyenlíteni. Nyomasztó és félelmes volt a hangulat. Meg voltam győződve, hogy a vízbe fúlok. De

tudni szerettem volna mégis, hogy is álunk, s azért hirtelen a révkalauzhoz fordultam; akinek nyugalma különben bámulatba ejtett:

— Gondolja, hogy ezzel a dagállyal el tud vinni bennünket Calaisbe?

— Sok bajunk lesz még addig, uram! — hangzott a felelet, de épp elegendő volt nekem. Lefeküdtem a fedélzeten, Istenre gondoltam és arra az asszonyra, akit — úgy érzem nagyon szerencsétlenül tettem (Karolinára gondol, sógornőjére!). Ezek az emlékeim teljesen felzaklatták lelkiismeretemet." (128. lap.)

De máris a kikötőben voltunk. (128. l.) Ki sem kötöttünk még, én bicegő lábaimmal egyik hajóról a másikra ugrálva máris a parton voltam. Itt azután egy vámtiszt felartóztatott azzal, hogy tilos a hajóról bejelentés nélkül kiszállni. A fickót egyszerűen átlöktem egy máharakáson, ma'd galléron ragadtam egy suhancot, arra kényszerítettem a fiút, hogy engem »trappban és galoppban« a Quillacg' féle szállodába vezessen. Itt először is tüzet rakattam, megszárogattam magamat, majd hálát adva a Mindenhatónak, lefeküdtem. Almomban há-



A nagycenki Széchenyi kastély  
egykori gázfejlesztő telepe.

Közel négy óra hosszat feküdt a fedélzeten, s hallgatta egy kétségbeesett francia kereskedő jajveszékését. Atcsaptak felette a hullámok, átázott, tengeri betegség gyötörte. „Remegtem egész testemben, különösen a térdeim citeráztak, de úgy, hogy hirtelen az a trefás gondolatom támadt, van-e a világnak olyan hegedűse, aki oly gyors trillákat tud csinálni, mint az én térdem?

Egyszer csak a kapitány — ez a beijedt nyuszi — megjelent és bejelentette, hogy bevitórláztunk már az öbölbe, s hogy egy óra múlva már helyben is leszünk. Balzsam volt ez nekem, gondolataim, melyek egyre a halált, a halódást s a halál homokóráját forgatták agyamban, úgy szálltak el, mint a villám.

romszor estem ki az ágyból, megütöttem magam alaposan, de szívből felnevettem mindig: — Hálisten! ez nem víz." (129. l.)

Széchenyi Angliában gyárakat lát, füsttölgő-zakatoló ipartelepeket. A gőzgépek felkeltik érdeklődését, de az első pillanatban megretten tőlük. Nem tartja jónak, hogy ilyesmiket hozzanak Magyarországra, valami különös intuícióval megérzi, hogy ezek a gépek — illetve a gépi termelés — megváltoztatják a szociális helyzetet. „Ha sok ember van nyomorban — írja naplójában (127. l.) — akkor a szükség kényszeríti majd őket arra, hogy a gyárakban tengessék életüket.”

A gépekről később mégis megváltoztatja véleményét. 1837-ben Cenken ép-

pen egy fonógyárat — az általa alapított selyemfonodát — már gőzgéppel szerelik fel.

Utálja a sört, nem lelkesedik a sörgyártásért, s íme egy sírfelirat a cenki temetőből:

Netter János  
serfőző mesternek hamvait  
fedi e sírhalom,  
ki 1848 évi Szent Jakab hava  
1 sőjén élte 49 ed évében szenderült  
át jobblétre.  
Kora elhunytát jászolják szomorú özvegye s árvát.  
Aldás hamvaira!

Lám, falujában mégiscsak engedélyezte a sörgyártást! És a többi dolgok? Mi lett a forgó kéményekkel és egyebekkel, amelyek annyira megnyerték tetszését?

Nos még emlékszünk rá. Czenken az urodalmi házakon egykoron vígan nyikorogtak a forgó kémények.<sup>1</sup> A kastély termeiben ki- és befelé nyíltak az ajtók. Konyhája falán különféle mintájú kerek és szögletes rézedények díszeltek. Egy-néhány darabban a negyvenes évek végén a peresztegi cigánysoron találkozott e sorok írója. Tyúkitatónak használták.

A WC . . . Hát igen, a WC és a fürdőszoba. Ezek is megvalósultak. Pesze nem a mai modern WC, de mégiscsak húzogatós és vízöblítéses szerkezet volt. A fürdőszoba a pálmaház melletti szárnyban készült el. Egy kb. 2 méter átmérőjű kör alakú medencébe három lépcső vezetett le, felette függött a zuhanyzó rózsája. Ez lehetett a monarchia első fürdőszobája, hiszen a bécsi Burgban is csak a császár házasságkötése (1854) után, Erzsébet királyné kívánságára szerelték fel az első fürdőszobát.

S a gázvilágítás? Eppen ez ne készült volna el? Viszota Gyula jegyzete szerint: „ . . . a gázepről többé nem ír semmit.” (I. kötet 168. l.) S csakugyan Széchenyi naplóiban a gázvilágításról többé nem

esik szó, de hogy az építkezések során a gázvilágító telep is elkészült, arra bizonyíték a ma is meglévő épület és kémény, főként pedig a falakba beépített sok-sok vas- és rézcső, amelyeket 1962-ben „a kastély állagának megóvása” címen történt tatarozáskor az épületben megtaláltak, azóta pedig egyes „élelmes” emberek „megtakarították” onnan.

Hosszú-hosszú éveken át épült-bővült a kastély. 1838. október 3-án írja Széchenyi: „Nagycenk eddig már 100.000 forintomba került és még 50.000 forintomba fog kerülni.” Közben baj is akad: „Sisiphosi munka ez az én kastélyom — jegyzi be 1840. július 18-án — a színház egy része bedőlt.” Ennek ellenére augusztus 20-án — Széchenyi nevenapján — a kastély kész. Több mint hetven vendég hivatalos a nagy felavató ünnepségre, köztük Deák, Eötvös, Bezerédy, Klauzál, s valamennyien el vannak ragadtatva a kastélytól, csupán a házigazda nem: „Ez az én ostoba — mindenkitől megcsodált kastélyom agyon nyom engem” — Így nyilatkozik naplójában a vendégek távoztása után augusztus 22-én.<sup>2</sup>

A kastély gázvilágítása valószínűleg már előbb — tán évekkel előbb is! — működött, de biztosra vehetjük, hogy azon a nagy napon — 1840. augusztus 20-án — gáz világította már azt a „mindenkitől megcsodált kastélyt.”

A cenki gáztelep a felszabadulásig működőképes állapotban volt. Széchenyi Béla idejében, az első világháború végéig működött is. Valamikor Heinrich Ferenc, később fia, Lipót lakatosmesterek kezelték. Az egykori fejlesztő készülék helyisége ma lakás. A szín, ahol valamikor a gázgyújtó harang állott, raktár. Az épületek megvannak, s a tán 10 méter magas karcsú gyárkémény is. Erdemes volna ipari műemléknek nyilvánítani . . .

Csenár János

<sup>1</sup> Gasch Lajos volt pékmesternél találtam egy teljesen ép forgókéményt.

<sup>2</sup> Széchenyi több ízben nyilatkozik hasonlóképpen a kastélyról, így pl. 1840. júl. 28-án és okt. 10-én is. Ellenszenvének okát — legalább részben — megmagyarázzák az alábbi naplósorok: „ . . . nem szívesen lakom itt, mert az én tevékenységem a Duna szférájába esik. Ez az ideoda utazgatás az én nagy famillámmal egyszerűen siralmas. Ha Bécs lenne a munkaköröm, Czenk ideális hely volna! . . . — . . . Holnap a gyerekek mennek három kocsival Pestre, egy kocsival én és Crescencia Bécsbe. Útípgyászunknak kell hat kocsí. Így tehát Alfréd fiammal és Auer inasommal . . . hozzászámitva azt, hogy Bécsből két kocsival utazom tovább — 12 kocsira van szükségünk.” (1838, október 31.)

## A soproni képzőművészeti élet alakulása

A Soproni Szemle 1966. évi 4. száma 1965 végéig foglalja össze a soproni képzőművészeti életnek, a képzőművészek Északdunántúli Területe Szervezetének megalakulása óta történt jelentős eseményeit. Az azóta eltelt két év, az 1966-os és 1967-es esztendőik eredményei is folyamatosan jelzik az előrehaladás útját, amely a szervezeti élet reformja után a város művészeinek alkotásaiban mindinkább felismerhető. Lemérhető az alkotások színvonalából, a város határain kívüli sikeres szereplésekből, de a kiállítások látogatottságából is.

Az 1965 őszen bemutatott évi rendes kiállítás anyagát a Művészet c. folyóirat 1966. szeptemberi (9) számában, az 1966-ban kiállított alkotásokat pedig 1967. áprilisi (4) számában méltatja. A kiállítók munkásságát külön-külön elemzi. Az 1966-ban rendezett őszi tárlaton 14 alkotó 66 művét (41 kép és 25 plakett), 1967-ben pedig 16 alkotó 76 művét (59 kép és 17 plakett) állították ki a zsűrik véleménye alapján.

Részt vettek a városi festők és szobrászok a Keszthelyen 1966-ban (július-október) rendezett Balatoni kiállításon, ahol Gáspárdy Sándor, Gicz János képei és Sz. Egyed Emma plakettei szerepeltek. Továbbá az Északdunántúli Képzőművészek III. kiállításán (Székesfehérvár 1966), amelyen Gáspárdy Sándor, Gicz János, Rázó József és Sz. Egyed Emma alkotásait állították ki. Végül, ugyancsak az Északdunántúli Képzőművészek IV., a csehszlovákiai Budeovicében (Budweiss) rendezett kiállításán (1967. október), amelyet ezt követően Sopronban is bemutatottak. Ezen a bemutatón Gicz János festményeit, Sz. Egyed Emma és Renner Kálmán plaketteit, illetve szobrát láthattuk.

Jelentős esemény volt 1966 nyarán a soproni festők tárlata, az első soproni képzőművészeti kiállítás hetvenedik évfordulója alkalmából. Ezen a seregszemlén viszont láthattuk mindazok alkotásait, akik Sopronban az elmúlt 70 év folyamán kiállítottak, a városban ma is élnek, illetve éltek, elszármaztak vagy meghaltak. Erről az alkalomról is olvashatunk beszámolót a Művészet 1967. novemberi (11) számában.

A megye területén dolgozó képzőművészek és írók részére a megyei és Győr város tanácsa, a megyei KISZ Bizottság és a Kisalföld szerkesztősége közösen és foytatóagosan, az 1966. és 1967. évekre is, meghirdették a Felszabadulási képzőművészeti pályázatot.

Három soproni alkotó nyert díjat 1966-ban. Gicz Jánosnak a festészet III. díját, Gáspárdy Sándornak a grafika II. díját, Sz. Egyed Emmának pedig a szobrászat III. díját ítéltek oda.

A TIT Sopron városi szervezete rendezésében (1966. október) önálló kiállítás keretében mutatták be alkotásaikat a városi festőteremben Gicz János és Sz. Egyed Emma. Az anyagot Győrben is bemutatták. Közös kiállításukat méltatta a Művészet 1967. 4. száma (április), a Jelenkor 1967. V. száma (július-augusztus), a Rajztanítás 1967. I. és a Köznevelés 1967. április 7. száma.

Sz. Egyed Emma szobrász 1966-ban alkotásaival — többnyire plakettekkel — részt vett — mint a Fiatal Képzőművészek Stúdiójának tagja — az általuk rendezett „Stúdió 66.” c. budapesti Ernst műzeumbeli kiállításon. A szegedi Nyári Tárlaton, Szarvason a tanítóképzők és óvónőképzők IV. Intézeti Napjai megnyitásával kapcsolatos kiállításon, 1967-ben pedig a „Stúdió 67” c. budapesti és szegedi Nyári Tárlaton.

Gicz János festő 1967-ben Békéscsabán rendezett öt festőtársával együtt kiállítást, főiskolai mesterük, Jakuba Jánosnak tiszteletére.

A két művésznek évek óta kifejtett számottevő alkotómunkásságát és egyben önnálló kiállításukat is értékelte a Megyei Tanács, amikor 1967. decemberében mindkettőjüknek nívódíjat adományozott.

Renner Kálmán grafikusművész, aki 1967-ben vált alaptaggá — s vele a városi alaptagok száma kilencre nőtt — jelentékeny éremművészeti múltra tekinthet vissza. 1966-ban a Csehszlovákiában rendezett I. Nemzetközi Eremkiállítás tiszteletbeli kiállítóként hívta meg és gyűjteményes anyagának bemutatására külön termet bocsátott rendelkezésére. Még ebben az évben 6 érmet állított ki a budapesti Liszt-Bartók kiállításon a Magyar Nemzeti Múzeumban. 1967-ben

részt vett a pécsi I. Országos Kisplasztikai Biennálén, Rodin érmével. A párizsi Nemzetközi Eremszövetség jubileumi kiállításán, Párizsban, ugyancsak ebben az évben, 19 érmével képviselte Magyarországot. Végül az Iparművészeti Tanács meghívta hatodmagával a Kodály-émlékpénz zártkörű pályázaton való részvé-

telre. Érmeit különböző múzeumok őrzik. A madridi, a leningrádi Ermitázs, a arezdai Zwinger, a varsói Múzeum, a prágai Nemzeti Galéria.

Munkásságával kelet- és nyugatnémet, cseh, valamint olasz, angol szakfolyóiratok foglalkoztak.

Gáspárdy Sándor

## Új adatok a soproni hivatásos színészet megindulásának történetéhez a 18. században

Vatter Ilona A soproni német színészet története 1841-ig című igen alapos művében (1929) azt olvashatjuk, hogy a magyarországi hivatásos színészek dolgában Pozsony után Soproné és Kismartoné az elsőség (8. lap). Ezt a megállapítást egy Müller nevű színésznek 1773-ban megjelent cikke (?) alapján közli Vatter; 1716-ban ugyanis, írja ez a Müller, Feldné igazgatósága alatt egy társulat elkerült Sopronba és Kismartonba. Müller ezt bizonyos Prehauser nevű neves komikustól tudhatta, aki az adat felmerülésekor közel 75 éves volt. Mindezek miatt nem tudom ezt az adatot teljes hitelességgel elfogadni, mert azt tapasztaltam, hogy a ritka vándorszínész társulatok sem játszhattak Sopronban a hatóság értesítése nélkül, legalábbis addig, amíg a közsínház 1769-ben el nem készült, attól fogva bérlők szegődtek a maguk felelősségére a színészeket. Hivatalos írásokban nincs nyoma Feldné szereplésének.

Eddig a hivatásos színészek első megjelenését 1754 jelzi, ahogy azt 1925-ben a tanácsjegyzőkönyvben és később a számadáskönyvben is igazolva találtam. Így írja Vatter is (10. lap). Az igazgató, Piloty Ignác egyszerre 3 évre veszi a várostól bérbe a hasznavehetetlen szárazmalmot a mai Széchenyi Gimnázium telkén. A színészet azonban nem állandósult, mert Piloty 1755. január 31-ig valóban fizetett bért, sőt tovább még április 30-ig, 25 ft-ot pontosan, ahogy a város kikötötte, de azután hónapokon át nem játszott, hanem a számadás szerint 1755. október 17-től november 27-ig 15 ft-ot vett be a város egy Berner Mihály nevű igazgatótól, majd még december 3-ig hét játékkért egy hollandi aranyat,

utána azonban a számadáskönyv 54. lapján ez a kesernyész megjegyzés: „sodann aber ist derselbe samt seiner Bande Schulden halber von hier entwichen”, azaz Perner igazgató (dec. 3. után) társulatával együtt adósságai miatt innen elillant.

Es ez ebben az időben nem meglepő jelenség. Mária Teréziának volt egy kijelentése: A komédiásnép mindig banda volt és marad. Nemcsak a fentebbi eset igazolja ezt, hanem a soproni törvénykezési jegyzőkönyvek is, és ezeknek köszönhetjük, hogy 1754-elé is írhatunk immár adatokat a hivatásos színészek megjelenéséről. 1731-ben az 1728—1730-as bírói naplóba (Gerichts-Diarium) a 200. lapra ezt írják: „19. I. Gestehet Joh. Antonius Rauch, Pricipal von denen allhier voritzo stehenden Comoedianten Herrn Joh. Gottlieb Dietrich auf den untern 6. Január k(urrentis) a (nni) errichteten contract annoch 17 fl. zu restituiren und verspricht die Haelfte morgen als Sonntags; die andere Helfte aber von diesem Sonntag über 8. Tag onfehlbar zu bezahlen.” Azaz: Az itteni színészek igazgatója Rauch János Antal megvallja, hogy Dietrich János Gottlieb úrnak a vízkeresztkor kiállított kötelezvény alapján 17 ft-tal tartozik, melynek felét most vasárnap, azaz holnap, másik felét a következő vasárnap hiánytalanul megfizeti. E pár sorból következik, hogy vagy egyáltalában csak egyszer a héten játszottak, vagy csak vasárnap lehetett nagyobb bevételre számítani, akkor is nyilván az alsóbb néposztályra épült a jövedelem, és képzelhető, hogy aligha léleknemesítő darabokat adtak.

A következő, eddig ismeretlen adat még jobban rávilágít a korabeli viszo-

nyokra és az első viharra, amely a színház környékén támadt, és amelynek később is számos ismétlődése volt a mai napig. Krammer György bírói naplójában 1736. január 8-án a következő pikáns eset olvasható: „Habe auf vieles Sollicitiren und Anhalten der von E. Wohl Edlen Rath admittirten Bande der Finkischen Comoedianten, um ihnen auch Sonnabends Geistliche Historien produciren zu können zu erlauben, weil solches ihnen von mir am Heil. Neuen Jahres Abend eingestellet worden, die vota durch den Joseph Ratfux colligiren lassen, welcher mir dann fide digna referirt, dass excepto Titl Herrn Bürgermeister und Herrn Franz Petrák, welcher letzter sie ganz und gar abzuschaffen votirt, die übrigen nemlich Tit. Herr Johann Wohlmut, Herr Pinter, H. Greiner, H. Türck, H. Russ ihre Consens mir vormelden lassen, da ich dann solches erlaubt doch, dass in der Stadt in der Gegend deren Kirchen und Bethaus die Trommel nicht gerührt werden solle.”

Azaz: A Fink-társulat a tanácstól engedélyt kapott működésre 1735 végén, azonban Kramer városbíró azt a kérelmüket, hogy szilveszter estéjén vallásos tárgyú előadást tartsanak, nem teljesítette. Mivel azonban nemcsak ők kérték, hogy szombaton este megtarthassák ezt az előadást, hanem mások is, számosan sürgették és fennakadtak a tilalom, a bíró egy tisztviselőt kiküldött a polgármesterterhez és a belső tanács tagjaihoz, visszavonja-e a tilalmat. És íme a polgármester, Kampel Lipót, katolikus patrícus és Petrák főszámvevő, szintén buzgó katolikus, azt javasolta, hogy ne adjon a bíró engedélyt, sőt az utóbbi azt kívánta, hogy a városból is tiltsák ki a színészeket, a többi katolikus tanácsos, Pintér János, Greiner postamester, továbbá három evangélikus tanácsos, Wohlmut, a neves zeneszerző fia, Russ Kristóf, volt polgármester és Türck Ábrahám az előadások megtartása mellett kardoskodtak, így Kramer városbíró kénytelen volt hozzájárulni, hogy a színészek tovább játszhattak. Az esetből tehát láthatni, hogy a színészetnek mindkét felekezetben voltak ellenségei, mert

hiszen a protestánsok egyik árnyalata, a pietisták is elítélték a komédiásokat, viszont a soproni tanácsurak közt akadt annyi felvilágosult mindkét részről, hogy a színészek ügye nyert. Mária Terézia egyik belső embere írta, hogy a színészeket a klérus annyira lebecsüli, hogy gyónásra nem engedik, éppen csak hogy eltemetik haláluk esetén őket. A Szt. Mihály plébánia anyakönyvében valóban erre a 18. századból több példa van 1756-tól fogva.<sup>1</sup> 1770-ben február 2-án — új adat — Weiss Jakab színészt temetik a Szt. Mihály temetőbe.

Gyakori eset, hogy a színész valami holmiját elzálogosítja és többet feléje sem néz a városnak. 1774-ben Reichel közsőrús panaszolja a városi bíróságon, hogy Graf nevű színész 8 ft. 26 krajcárért zálogban hagyott egy színházi török bundát, négy és fél rőf blondincspkét és 3 és fél rőf szalagot. Se róla, se barátjairól, Wimmer és Waldherr színészekről, mellékesen hölgyeiről (nebst Ihrer Madamé!) semmit sem tud. Május 7-én hivatalosan engedélyt kap rá, hogy az itt játszó Berner Féliznek felkinálhatja a dolgokat, aki 4 ft-ért vette meg. (Ge-reichths-Prothocoll. 15. lap.)

Berner jónévű igazgató volt, Pest-Budán is játszott, de színészei efféle kihágásait ő sem tudta meggátolni, 1774-ben szemére is veti a bíróság, hogy két évvel ezelőtt színészei ruhákat zálogosítottak el Petráknénál, de nem váltották ki (U. a. 295. lap).

Viszont az adósságcsinálók közül kiválik Hilverding József igazgató, aki Nagyszebenből 100 ft-t küld a városi bíróságnak adósságai törlesztésére, azaz Jenáknénak (kifőző) 21 ft 36 és 2/3 krajcárt; Kroyer Gottlieb mészárosnak húszszámla fejében 21 ft-t, Strobl szabónak 30 ft-t, Muhmb Ferenc rövidárusnak 7 ft 8 és 1/3 krajcárt, Textoris patikusnak 3 ft 95 krajcárt, Siess nyomdásznak 8 ft 66 és 2/3 krajcárt, Sedlmayr zsidóárusnak 4 ft-t, Grimm Lénárt szakácsnak 1 ft. 60 krajcárt. Sturm bírósági hirdetőnek jár 1 ft. 33 krajcár. Egyéb levonások után csak 90 ft. jutott a hitelezőknek, biztos beérték annyival is, amit váratlanul kaptak. (Prot. divisionum 1777-80. 115. lap. November 9.)

<sup>1</sup> SSz. 1941. 326. lap,

A színpadon nemegyszer tettelegesség is járta. Karlo Ferenc színésznek azonban az életben is kijárt. 1785-ben a törvénytörvényes jegyzőkönyv örökíti meg esetét. (230. lap). A Magyar korona átjáró vendéglőjében azt látta, hogy a fogadós valakit istrággal vert. Odaszólt: ő is ember, ne bántsa. Ahogy ilyenkor történni szokott, a vendéglős a színésznek esett, úgy megverte, hogy daganat támadt a hátán. Egy Frasel nevű színész (mindkettő a Scherzer társaságból) tanúskodott. A bíró a vádlottat 4 ft-ra ítélte, ebből kettőt a színész kapott fájdalomdíjképpen, azonban — nagy meglepetésére korának — a soproni szegényeknek juttatta.

Végre már annyira javult a dolog, hogy nem a színészekre járt rá a rúd. Mikor ugyanis 1793-ban Sopronnak Badennel közösen volt társulata, és az befejezve a fürdőhelyen nyári évadját, Sopronba érkezett Bist badeni fuvaros szekeren, ez utóbbi nem akart a Bécsi utcai vámnál útvámot fizetni, elmondta mindennek a kapuőröket, csapkodott az ostorával; akit elért, ütötte-verte és az őrszobán is folytatta féktelenkedéseit. Bizonyára nem mindennapi élvezet volt a színészek számára, hogy ezúttal nézhetik a kutyakomédiát, és nem rajtuk verik el a port. Bistet 15 botütésre ítélte a városbíró és természetesen még a vámot is le kellett rónia (Prot. iudiciarium. 1793. 520. lap).

Egy kis eset, amelynek folytatása szintén a törvénytörvényes fejeződött be, mutatja, hogy a színházban látott szokásos rémhistóriák mennyire hatottak a fiatalságra. 1796. június 19-én tárgyalták Láng András 18 éves sarkantyúkészítő inas esetét. Az Újteleki kapu előtt levő Schönherr malomban (mely nem volt azonos a ma ismerttel) inasgyerekek színházast játszottak. Lang is odatartott; ekkor egy cipészinas odavetett neki inget és gatyát, öltse fel. Megtette. Nyilván rabló szerepét szánták neki. A malom lakói közül egy katona felesége kölcsönzött kardot, egy Bock nevű kapás meg egy töltött pisztollyal egészítette ki a kelléktárat. Ennek a Bocknak a testvérét három lépésre előre küldték és ráparancsoltak: térdeljen le, a sarkantyús inas meg azt az utasítást kapta, lőjön rá. Hanem, ahogy a színpadon is gyak-

ran történik, a pisztoly nem óhajtott (szerencsére!) elsülni, erre az idősebb Bock egy meggyújtott szivaccsal elsütötte a pisztolyt. Nagyobb baj nem esett, de a bíróságot az érdekelte, honnan vették a puskaport. Azt bizony a sarkantyús szerezte, mert Coneider kalmárnak valami kis szakmai munkát végzett, annak fejében kapta. A bíróság elnézte a majdnem tragikusan végződő műkedvelő előadást, csupán feddésre ítélte a sarkantyús inast.

A jobbérzésű soproniakat egy másirányú botrány is emlékeztette arra, hogy ne sokat adjanak e korai időszakban a színésznépség erkölcsére. Egy eddig név szerint sem ismert nevű színigazgató került Sopronba 1778-ban. Feleséggestül a belvárosban, Riedl szabóéknál lakott és még egy furcsa nevű színésznőt is odavettek a szállásra. Ez az Eckhl Kajetána gráci volt, egy szappanfőző leánya, bizonyos Frankl nevű ember felesége. Azt hajtogatta, hogy férje tudtával járja a művészet útjait. Visszaért 1779-ben is Sopronba Riedlnéhez, de hamarosan elköltözött Besserer Lipóthoz a Balfi utcába. Itt udvarolt neki egy Mikos Károly nevű csélcsap ember, aki rosszul élt a feleségével, de kiütötte a nyeregéből Ernst városi tanácsos. Az asszony apja Sopronba költözött, hogy vigyázhasson a lányára, szép összeget adott neki, hogy Bécsben valami foglalkozásba kaphasson, de csak rossz hírek jöttek a császárvárosból, sőt Kajetána fogságba is került. Eckhlnek sikerült visszahoznia Sopronba. A Festetics majorban laktak, de Kajetána nem javult meg, és tovább folyt a dolog Ernst tanácsossal. Az apa kétségbeesve tapasztalta, hogy városszerte megvetik és nem köszönnek neki. Lánya visszament lakni a Balfi utcába, Ernst pedig onnan Bécsbe szöktette. Az ügyet bíróilag kivizsgálták, Ernst azt állította, hogy a színésznőt Bécsben, a ma is meglevő Arany bárány fogadóban hagyta, maga pedig a belvárosban szállt meg. Egyszer még találkozott vele, azután ott hagyta Bécsben, a kapcsolat egészen futólagos volt csak. A soproni várospap nyúlt végre bele az ügybe és elintézte, hogy Kajetánát visszazállították Grácba a törvényes férjéhez (Fogalmazások könyve 1780. 376. lap).

**Csatkai Endre**



## Bartók Béla két ismeretlen levele a soproni Takács Jenőhöz

Takács Jenő tudvalevőleg a soproni újabbkori zenei művelődés igen jelentékeny tényezője. 1902-ben született Cinfalván, Soprontól néhány kilométerre. A Széchenyi reáiskolában tanult, de már nagyon korán kezdett zenével foglalkozni; a júhírű soproni Buresch zeneiskolában, majd Altdörfer Viktornál tanult zongorázni. Nyilvánosan már 1917-ben szerepelt. 1920-ban a bécsi konzervatórium növendéke lett a zongora és zeneszerzés-szakon, de gyakran játszott Sopronban és 1921-ben önálló zongoraestélyt is adott, egyúttal saját szerzeményeit is bemutatta. Ezekben élénk irányzódást mutatott Barók zenéjéhez és a továbbiakban már ekkor kezdődő külföldi turnéin a mester kiváló terjesztője lett. 1925-ben néhány barátjával Sopronban négy hangversenyből álló modern ciklust rendezett, nem feledkezve meg persze Bartókról sem. A következő 10 év alatt Takács messzire került iskola-városától. Egyiptomban, majd a Fülöp-szigeteken működött: utána ismét Egyiptomban, onnan 1937-ben hazajött és Szombathelyen, majd Pécsen élt, az utóbbi helyen mint a konzervatórium igazgatója. Mindkét helyről szívesen jött Sopronba hangversenyezni, ekkor írta át zenekarra a soproni kottás-könyv hat zenedarabját (1689) és Tarantella c. zene-kari kísérettel ellátott nagyhírű zongoradarabját is előadta. A második világháború után Amerikába költözött, ahol Cincinatiban egyetemi tanár, azonban minden évben hazalátogat Sopronba.

(Szerk.)

\*

1966 augusztusában édesanyám soproni lakásán régi írásaimat néztem át; legnagyobb örömeimre és meglepetésemre két sajátkezű Bartók-levelet találtam, mindkettőt nekem írta 1932-ben. De azóta annyi minden történt, hogy teljesen megfeledeztem róluk. Sajnos a borítékukat nem tettem el, de a levelek keltezéséből megállapíthattam, hogy az első levelet a mester Kairóba címezte akkori lakására (Aboul Sabaah 22. sz. Pension Osborne House); a másikat Manilára, a Fülöp-szigetekre (Dewey Boule-

vard), ti. 1932—34 közt a manilai állami egyetem tanára voltam.

A két levél közül a korábbi az érdekesebb és jellemző Bartókra. 1932 márciusában az egyiptomi kormány nagyszabású zenei kongresszust rendezett. Erre meghívta Európa, Amerika és a Kelet legkiválóbb zeneszerzőit és muzikológusait. Részt vett ezen szépszámmal az akkori zenei világ. Bartók meghívása arra is szólt, hogy tanulmányozza és felvételeket készítsen az egyiptomi felláhok (parasztok) zenéjéről. Eleinte úgy látszott, hogy a mester nem jöhet, de később meggondolta a dolgot. Három hetes egyiptomi tartózkodásáról később a Sor-sunk című folyóirat 1946-os évfolyamában megjelent tanulmányom számolt be, így most ezeket az eseményeket éppen csak érintem. Bartók levele még a kongresszus előtt kelt hazulról. Jellemző írás nagyon; higgadt, tán egy kissé hűvös, óvatos stílusú. Már akkoriban készülődtem a manilai költözködésemre és Bartók nem akart terhemre lenni, hogy neki szállást szerezzen Kairóban, másrészt aggodott, hogy francia nyelvtudása nem lesz elégséges, jóllehet kiderült, hogy igen jól beszélt, legfeljebb a kongresszusi rezümék hivatalos útvesztői közt akadtak nehézségei.

Tény az, hogy Bartók 1932 március elején megérkezett Kairóba. Az állomáson én vártam egyedül, mert a hivatalos személyek még a vonatnál is jobban késtek. A lakásomhoz közel eső penzióba vittem, ahonnan könnyen eljuthatott az arab zeneiskosában tartott kongresszusra. Azt hiszem, meg volt elégedve a csendes szállással. Napközben szorgalmasan dolgoztunk, felvételeket készítettünk, esténként főbbnyire nálunk volt, és több barátunk társaságában igen kellemes estéket töltöttünk. Ilyenkor Bartók szokott hallgatagságából jócskán engedett. (Zárkozottságára jellemző volt, hogy csak igen ritka esetben tegeződött, ellentétben a magyar szokással.) Többször rendeztem kirándulást is a piramisokhoz, továbbá a régi Mempsisbe. Egyszer a bécsi Welles Egont és Hindemith Pault is meghívtam és igen jól szórakoztak a zeneszerző urak. Amikor meg egyszer a sivatagban elakadt az autónk, Bartók a

kocsiban maradhatott mert mint Hinde-mith mondta: „Könnyű zeneszerző” (csak 55 kiló volt).

Arra már nem emlékszem, mikor utazott el Bartók Kairóból, de arra igen, hogy én vittem autón a vasúti állomásra. Közben Budapesten Bartók Kavics utcai lakásából utolsó budapesti otthonába, a Csalán útra költözött. Azt a levelét, amelyikben megköszöni — mint írja — „kalauzolásait és egyéb minden segítségét, amiben ottlétemkor részesített”, Demény János kiadta a Bartók Levelék első kötetében.

A következő levél azonban ezúttal kerül először közlésre és így hangzik:

„Budapest, III. Kavics u. 10.

Igen tisztelt Takács úr, bizonyos nehézségek kiküszöbölése után úgy fordult a dolog, hogy csakugyan részt veszek a kongresszuson: érkezem Athenen át Alexandriába márc. 15-én d. e. 10-kor és a legközelebbi vonattal Kairoba utazom. Nagyon sajnálnám, ha Önt nem találánám ott!

Mivelhogy volt oly szíves segítségét felajánlani, ezekre kérném: lenne oly szíves érdeklődni a kongresszus rendezőinél (talán Mustapha Rida bey-nél, Rue de la Reine Nazli) hogy a mai napon nekik feladott levelet megkapták-e, gondoskodtak-e lakásról (egy jó de egyszerűbb penzióban, mert azokat a nagy-pompájú szállodákat nem túlságosan szeretem) és végül, hogy ennek a lakásnak a címét Budapestre megírták-e?

Ha még valamire szabadna Önöket kérném, ez az, hogy esetleg ott szükséges francia fogalmazásaimnál segítségemre lennének, mert a francia nyelvvel némi nehézségeim vannak.

a viszontlátás reményében sokszor üdvözlí Bartók Béla.”

A második levél rövid; nem emlékszem már pontosan, mire kértem Bartókot Zathurecky Edével kapcsolatosan. Úgy hiszem, egy szerzeményem előadásáról lehetett szó: valószínűleg a Gumbri c. keleti rapszodiámról hegedűre és zongorára, melyet végül is nem Zathureczky,

hanem Hannover György játszott Budapesten. Zathureczky, kiváló hegedűművész és később a Zeneművészeti Főiskola igazgatója 1959-ben halt meg Amerikában.

A levél maga így hangzik:

„Budapest, Csalán u. 27.  
1932. aug. 5.

Igen Tisztelt Takács Úr!

Köszönöm szép hosszú levelét! Most csak sietve értesítem, hogy szívesen állok rendelkezésére a levélben említett ügyben. Zathureczkyt persze legkorábban valamikor szept. folyamán látom csak.

Irigylem Önöket azért a jó melegért, amiben ott élnek; mi jelenleg fáznak: reggel 15°, ami nem nevezhető éppen kánikulának.

Sokszor üdvözlí mindkettejüket  
Bartók Béla”

Ami persze a jó meleget illeti, abból nekünk bőven kijutott a trópusi forráság hazájában, a Fülöp-szigeteken.

Bartók számára e két levél keletkezési éve, 1932 volt az utolsó esztendő, amelyikben még életét nem zavarták a politikai események. 1933-tól fogva mind pesszimistábbá vált, és mikor utoljára találkoztam vele 1939-ben Budapesten, akkor már a kivándorlás gondolatával viaskodott. A filharmonikusok hívtak meg egyik bérleti hangversenyükre mint szólistát, karmesterként pedig Dobrowen Issayt, a kiváló orosz származású művészt. A hangversenyt azonban nem tarthatták meg, mert a német követség tiltakozására a filharmonikusok kénytelenek voltak a karnagy szerepeltetésétől elállni. Bartók hírül véve a dolgot, azonnal felhívott telefonon és este a Vigadó éttermében találkoztam vele, hogy elmondjam nek, mit tudok ennek a szegyenletes esetnek részleteiről. Szomorú találkozás volt, mintha csak éreztük volna, hogy személyesen többet nem látjuk egymást. Utána már csak telefonon beszéltem Bartókkal.

**Takács Jenő**



## Művelődési események Sopronban (1966)

Változatos zenei program és élénk, pezsgő ütemű fellendülés az ismeretterjesztés frontján jellemzi az 1966. évet.

Az ismeretterjesztés egy előadásra eső átlagos látogatottsága 67 főre emelkedett. (1964-ben 44, 1965-ben 53 volt)

Az előadások színhelye a kitűnően bevált Írók és Művészek Klubja volt és a Pedagógus Szakszervezeti Otthon, így sikerült kibővíteni a rendezvények sorozatát.

A Petőfi Színházban 17 hangversenyt rendeztek és a színházi műsorban 19 színmű szerepelt. Ezeket 16 alkalommal a győri és 3 alkalommal a veszprémi Petőfi Színház együttese nyújtotta 7 drámai prózával, 7 vidám prózával és 5 zenés színjátékkal.

A Soproni Ünnepi Hetek során két operaelőadást rendeztek és egy felejthetetlen Oratórium-estet a Szt. Mihály templomban. A zenei élet nagy eseménye Szabó Ferenc Kossuth-díjas zeneszerző szerzői estje volt az Egyetemi KISZ Házban.

Újra jelentősen emelkedett az Ady Endre Művelődési Ház látogatottsága; összesen 115 103 főt köszöntettek rendezvényeiken. 3 alkalommal rendezett ismeretterjesztő előadásaikon 350 hallgató volt, a négy szakkörben (modellező-, fotó-, bélyeg- és irodalom-) 420 fő tevékenykedett. Az Ady Filmklub 2 sorozatos bérletelőadásait 2560 néző látogatta.

Érdekes újítás volt a filmszínházi előadások műsorában az Egyetemi KISZ Ház UNIVERSE-KINO előadássorozata, amelyben rendkívül érdekes témájú kisfilmek szerepeltek.

Az ismeretterjesztő előadások száma 531 volt, a látogatóké 35 689, egy előadás átlagos látogatószáma 67.

Az ismeretterjesztő előadások részletes statisztikája a következő (zárójelben a látogatók száma):

### TIT ELŐADÁSOK

Agrártudomány 4 (358), Biológia 9 (979), Csillagászat 2 (182), Egészségügy 31 (1393), Filozófia 33 (1635), Fizika 5 (270), Földrajz 37 (4046), Hadtudomány 23 (1380), Irodalom 23 (1486), Jog 18 (700), Kémia 9 (256), Közgazdaság 17 (389), Matematika 10 (193), Műszaki ismeretek 30 (867), Művészet 44 (4093), Nemzetközi Ismeretek 21 (1041), Pedagógia 18 (921), Történelem 31 (3476).

Összesen 363 előadás 23 667 hallgatóval.

## MTESZ ELŐADÁSOK

Agrártudomány 10 (484), Bányászat, kohászat 8 (390), Erdészet 9 (2569), Építés-  
ügy 6 (632), Faipar 10 (396), Geodézia 6 (701), Gépipar 14 (919), Hidrológia 9 (524)  
Híradástechnika 11 (524), Ipargazdaság 8 (560), Kémia 7 (606), Közlekedéstudomány  
14 (1173), Matematika 5 (96), Mezőgazdaság, Élelmiszeripar 12 (603) Textilipar 27 (1144)  
Összesen 168 előadás 12 022 hallgatóval.

## SZÍNHÁZI ELŐADÁSOK

A győri társulat előadásai: I. 14. Csacsifogat (Fényes Szabolcs). I. 28. Tell Vil-  
mos (Schiller). II. 17. VII. 11. Gül Baba (Huszka). III. 15. Kismadár (Móricz Zsig-  
mond). III. 27. Megperzselt leányok (Callegari). IV. 13. VII. 10. Fel, torreador. (Kris-  
tóf, Bródy, Kozma). IV. 23. Közjáték Vichyben. (Miller). V. 3. Ártatlan bűnösök.  
(Halasi Mária). V. 31. Pygmalion (Shaw). VI. 7. A montmartrei ibolya. (Kálmán).  
VII. 15. Sári bíró. (Móricz) V. 11. Fehér akácok. (Dunajevszkij). X. 25. Trójai nők.  
(Euripides) és vele egy estén: A szerelem és halál játéka (Romain Rolland). XI. 22.  
Csárdáskirálynő (Kálmán). XII. 29. Szamárlétra.

A veszprémi társulat előadásai: VI. 25. 26. Váljunk el! (Sardou), VI. 27. Szegény  
Dániel. (Thomas). VI. 28. 29. Párisi vendég (Szigligeti—Tabi).

A soproni Egyetemi Színpad előadásai: X. 27. Énekek éneke. Válogatás a világ-  
irodalom szerelmi lírájából. III. 26. III. 26. Mulatság. A modern színházi irodalom  
jeleseiből. XII. 17. A szfinx. (Hubay Miklós), eredeti bemutató.

A szombathelyi Tanítóképző Irodalmi Színpadának előadása. Iphigenia a tauszi-  
kok között.

A Déryné Színház vendégjátéka: XI. 28. Othello (Shakespeare).

Budapesti művészegyüttes: II. 18. Villanyfénynél (Németh László). Kállay, Bara,  
Raksányi.

Állami Operaház. VII. 12. Szóktetés a szerájból. VII. 13. Pillangókisasszony.  
Vezényelt Lukács Miklós.

## KIÁLLÍTÁSOK

A múzeumok különkiállításain kívül a következők voltak láthatók: Kisplasztika  
és grafika. II. 13—27. Berzsényi Gimnázium könyvtára V. 8.—IX. 30. A Soproni Ün-  
nepi Hetek kiállításai: VII. 1—18: Fiatal Képzőművészek Stúdiója. Kisplasztika,  
A 100 éves a soproni tűzoltó egyesület. Eszperantó. A Ruhagyár modelljei. Bélyeg. Vá-  
rostörténet. Sz. Egyed Emma és Giczty János különkiállítása X. 23—XI. 7. Sopron  
képzőművészete XI. 27—XII. 12.

## ZENEI ÉLET

A Városi Tanács Liszt Ferenc szimfónikus zenekarának hangversenyeit 1966.  
VII. 8-ig Székely Endre vezényelte.

I. 22. Kodály: Galántai táncok. Chopin: e-moll zongoraverseny (Gloria Lanni).  
Csajkovszkij: V. szimfónia (patetikus).

II. 28. Gluck: Iphigenia Aulisban, nyitány. Bartók: III. zongoraverseny. (Antal  
István). Dvorzák: Új világ szimfónia.

IV. 18. Corelli: Sarabande, gigue, badinerie. Bach: V. brandenburgi verseny.  
Vivaldi: Négy évszak. (Kovács Dénes).

VII. 3. Népszerű operaest (Gluck, Mozart, Erkel és Verdi műveiből). Mellis György, Dunst Mária, Komlósi Erzsébet, Pálos Imre.

VII. 8. Haydn G-dúr szimfónia. Csajkovszkij: Rokokó-változatok. (Nyári Katalin), Mendelssohn: Hegedűverseny (Paul Adolf). Prokovjef: I. zongoraverseny. (Földi Bence).

XI. 19. Beethoven: Prometheus nyitány, Hegedűverseny (Kovács Dénes) I. szimfónia. Vezényelt Petró János.

#### EGYÉB RENDEZVÉNYEK

XII. 19. Győri Filharmonikus zenekar. A Győri Oratóriumi Kórus. Gluck: Orfeusz és Eurydike. Koncertszerűen. Vezényelt Erdélyi Miklós és Németh Gusztáv. (Komlósy Erzsébet, Andor Éva, Hankiss Ilona).

I. 22. A Pécsi Balett vendégjátéka a budapesti MÁV szimfónikusok kamaragyűjtésének közreműködésével.

III. 23. A M. Á. Hangversenyzenekar. Haydn 83. szimfónia (La poule), Bartók: Csodálatos mandarin, suite. Brahms: II. szimfónia. Vez.: Dohnányi Kristóf.

IV. 25. A győri Filharmonikus zenekar hangversenye. Weiner: Divertimento. Op. 20. Dvorzsák: Gordonkaverseny (Banda Ede). Beethoven: 5. szimfónia. Vezényelt: Erdélyi Miklós.

IV. 30. Szabó Ferenc szerzői estje. Közreműködött a Tátrai vonósnégyes, Sziklay Erika (ének), Szücs Lóránt (zongora), Baecher Mihály (zongora), Balassa György (klarinét).

V. 21. Énekkari hangverseny. Közreműködők: Jancsó Adrienne (ének), A. Mihálka Margit (zongora), Somlai András és Nagy Alpár karvezetők.

VII. 6. Oratórium est a szt. Mihály templomban. Mozart: Jupiter szimfónia, a soproni Liszt Ferenc szimf. zenekar, vez. Székely Endre; Requiem, a veszprémi városi tanács Énekkara, vez. Zámbo István. Szólisták: Szecsődi Irén, Barlai Zsuzsa, Réti József, Szalma Ferenc.

VII. 7. Orgonahangverseny a Dómban. (Lehotka Gábor).

VII. 15. Orgonahangverseny a Dómban. Czeglényi László; Bokor Sarolta (ének).

X. 10. A Tátrai-négyes hangversenye Almásy László (zongora) közreműködésével. Haydn d-moll vonósnégyes. Mozart: Es-dúr zongoranégyes. Beethoven f-moll vonósnégyes, op. 95.

47 zenei rendezvényt (23 orgonazene, 20 fúvós- és kamarazene műsort) nyújtott a Megyei Idegenforgalmi Hivatal az üdülők és az Áll. Szanatórium beutaltjainak.

**Friedrich Károly**



# MEGEMLEKEZÉSEK

A soproni képzőművészet halottjai 1966—1967-ben

Ruhmann Jenőné, Varga Margit

1889 — 1966

Az utóbbi időben a soproni képzőművészetet súlyos veszteségek érték: az idősebb nemzedék három tagja adta meg a természet rendjének adóját és hagyta el sikeres tevékenységének színhelyét.

Ruhmann Jenőné Varga Margit a legfiatalabb művészeknek és műbárátoknak már nem volt ismerőse. Az első világháború alatt a müncheni



R. Varga Margit önarcképe  
(Liszt Ferenc Múzeum). Adorján A. felvétele.

akadémia tanítványa volt és az első világháború végén tért haza és mutatkozott be ragyogó, színpompás képekkel. 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején a képzőművészeti szakszervezet tagja volt, annak jeléül, hogy kenyerét festéssel kívánja keresni. Ezekből a hónapokból való egy derűt sugárzó önarcképe a soproni Liszt Ferenc Múzeumban. 1920-tól fogva másfél évtizedig rendkívül szorgalmas kiállítója volt a helyi Képzőművészeti Körnek, jellegzetesen tüzes tájképeivel, arcképeivel. Tehetősége többoldalú volt: kitűnően zongorázott, Altdörfer Viktor neves zongoraművészünknek egyik legkiválóbb tanítványaképp minden hangversenyen mestere mellett ült és hallgathatta annak oktató megjegyzéseit. Ilyen emlékezetes hangverseny volt 1905-ben az is, amikor a fiatal Bartók Béla mutatkozott be Sopronban. Altdörfer dicsérettel illette Bartók zongorajátékát, szerzeményeit egy kissé bizarrnak találta. Varga Margit szép, képzett hangját is ismerték a hangversenytermekben, de szerénységből inkább karénekekben kamatoztatta ebbeli tudását. 1922-ben férjhez ment Ruhmann Jenő liceumi tanár, jeles esztétikushoz, folyóiratunk egykori szerkesztőjéhez. Hitvesi alázattal ettől fogva inkább férje életútját és gyermekei nevelését kívánta szebbé tenni. Mind kevesebbet foglalkozott zenével, énekelni még magasabb életkorában is eljárt, de festeni inkább csak akkor szokott, ha egy-egy erdei sétán ismeretlen részletre bukkant, vagy új színárnyalatokat fedezett fel. Családtagjairól továbbra is festett arcképet. Mikor gyermekei felcseperedtek, az 1940-es évek első éveiben még visszatért az ecsethez is, a város festői részleteit és az erdőt örökítette meg új csapáson, vízfestményekben, de ezeket már nem vitte a nyilvánosság elé.

A felszabadulás után a Liszt Ferenc Múzeum külön-kiállításain több ízben szerepelt, különösen nagy sikere volt egy önarcképével és mestere, Altdörfer képmásával, amely később a múzeumba is került, sőt a múzeum nagyon szorgalmazta életművének bemutatását, de egy bürokratikus rendelkezés megfosztotta ettől a kedves feladattól: ugyanis Varga Margit nem volt tagja semmiféle művészeti szervezetnek, hiszen évek óta nem állított ki. Özvegyi sorban visszavonultan élt, de azért a múzeum és a helyi művészek kiállításait mindenkor felkereste. Utolsó életéveit súlyos betegsége tette gyötrelmessé, a halál sok szenvedéstől váltotta meg.

**Csatkai Endre**

---

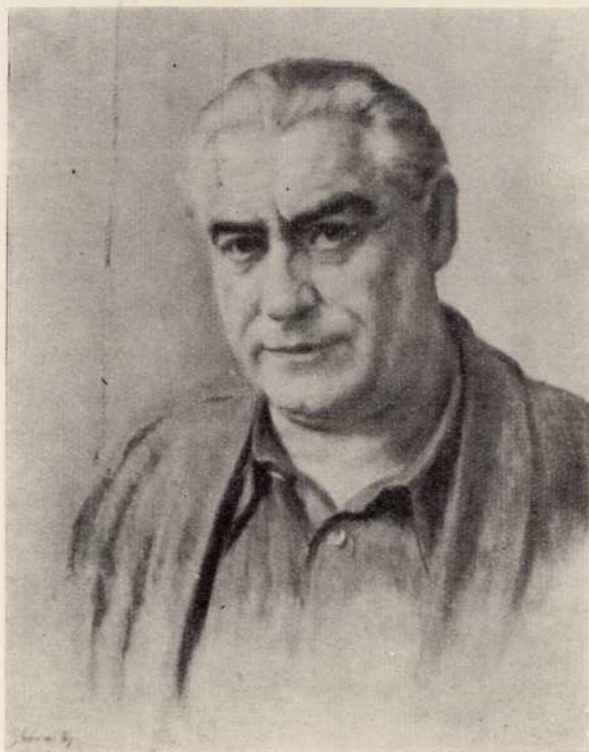
## Steiner Antal

### 1898 — 1966

1898. szeptember 15-én született Sopronban; apja, Rezső († 1945) neves egyházi és arcképfestő volt, tőle tanulta Antal a festés elemeit, de hazatérve az első világháborúból a fiatal ember többre vágyott. Hiányzott azonban a külföldi tanulmányokra a költség. Jövendőbelijének áldozatrakész családja juttatta ki Münchenbe. Ott a híres képtár restauráló műhelyében megtanulta a hajszálfinom másolást, ebben mindig verhetetlen is maradt; de ez a fegyelmezett munka jellemezte később is a miniatűr arcképezés terén és főerőssége lett évtizedeken át, különösen, ha régi fénykép is állt rendelkezésére. Ezekbe az elefántcsontra festett képecskékbe gyakran sok finom árnyalatot vitt be. Az 1920-as évek elején visszatért Sopronba, véglegesen itt is telepedett le. Rendkívül sokat dolgozott, vágyódva arra, hogy egyszer majd kialakíthatja magából a nagy művet. Arcképet, életképet, plakátot, könyvcímlapot egyaránt vállalt, restaurált, másolt, de anyagilag csak nem vergődött zöldágra, ámbár páratlanul odaadó felesége is regletől estig dolgozott, hogy bálványozott férje semiben ne szenvedjen hiányt. Az örökös és nem mindig ihlető munka akaratlanul is sokszor a tömegízlés sodrába vitte a festőt, ámbár tehetsége vitathatatlan volt.

A soproni tárlatokon állandóan szerepelt, és főleg a miniatűrjei érdemeltek méltó elismerést. 1945 után anyagilag ugyan rendbe jött, de az elfoglaltsága megnőtt, dekorációs feladatok is erősen foglalkoztatták, a nagy művel adós maradt. Rövid betegség után Budapesten halt meg 1966. április 16-án.

Cs. E.



Steiner Antal önarcképe  
Az özvegy tulajdona. Adorján A. felvétele

### Wosinszky Kázmér 1895 — 1967

A századforduló körül született soproni festőnemzedéknek újból halottja van. Ágoston Ernő, Horváth József, Steiner Antal, Mende Gusztáv után elhunyt Wosinszky Kázmér is.

Közkeletű neve Szasa volt, a hivatalos és lényéhez nem illően pompázatos Kázmér helyett. Önmagába és művészetébe burkolózó, titokzatos művész volt, mondhatni emberi megfelelője a rejtelmes-sejtelmes Fertő tónak, amely életének keretet, teremő szenvedélyének táplálékot, művészetének szárnyakat adott.

Életrajzi adatai, kevés kivétellel, homályban vannak. Ami születése és halála között történt vele, arról nem beszélt, azt nem tartotta fontosnak. Fontos csak egy



volt — a festészet. Száz és száz kép szakadatlan füzére, az alkotás lázgörbéje pótolta nála a profán élet állomásait.

1895. október 15-én született Kismartonban, ahonnan a család csakhamar Balfra költözött, melynek gyógyfürdőjét orvos-apja, dr. Wosinszky István megvásárolta. Balf község és a mögötte elterülő Fertő tó a maga nádrengetegével, halászaival, állatvilágával, fényeivel és színeivel, egy idetévedt sztyep-tó ázsiai hangulatával lett a kis Szasa életének kerete és későbbi művészetének legfőbb ihletője.

Kitől és hol tanult festeni, pontosan nem tudjuk. Állítólag három félévet Bécsben töltött a Képzőművészeti Akadémián. 1924-ben már mint kész festő állított ki Budapesten a Múcsarnokban s ezt követően ismételt a Nemzeti Szalonban és évről



Wosinszky Kázmér önarcképe.  
(Liszt Ferenc Múzeuma.) Adorján A. felvétele

évre a Soproni Képzőművészeti Kör tárlatain. Képei kezdettől fogva figyelmet keltettek és egy vérbeli akvarellista feltűnését jelezték. Ő maga minden feltűnést már-már beteges visszavonultsággal került. Szinte láthatatlanná vált képei mögött, csak ritkán mutatkozott a nyilvánosságban, s ha be kellett jönnie Sopronba, majdnem futva intézte el az elkerülhetetlen ügyeket, azután megkönnyebbülten merült alá kedves Balfja csöndjébe és még kedvesebb Fertője színes páráiba. Könnyelmű apja volt teremtményeinek, képeinek. A kész mű már alig érdekelte, könnyen megvált

tőle, sokszor érteken alul elkótyavetyélte képeit balfi műtermében, ha pénzre volt szüksége. Ez pedig gyakori eset volt, mert Szasa gazdasági tehetsége fordított arányban állott festői kiválóságával. Így aztán még kiállítását nem látott képeit úgy kellett összeszedni magánosoktól a soproni tárlatokra, mert műterme üres volt. Állandó kiállítója és egyik mágnesese volt a Képzőművészeti Kör tárlatainak. 1935-ben Horváth Józseffel közös kiállítása volt, a Liszt Ferenc Múzeum külön kiállításain két ízben láthatta a közönség képeinek nagyobb számú gyűjteményét.

Impresszionista volt minden idegszálával, távol minden absztrakciótól. Számára a világ színes jelenségek végtelen sorozatából állt, melyből egy-egy részletet kiragadott és művészi egységgé emelt. Mivel a természet csorba beszédkésséggel sújtotta, ecsetje vette át a nyelv szerepét, és színekben és tónusokban fejezte ki egyéni módon és magas művészi szinten mindazt, amit szeme a természet gazdagságából fáradhatatlanul begyűjtött. Képeiről hol pogány örömök színei izzanak, hol bukolikus idillek nevetnek, hol a vízi munka csobogó üteme dalol a tó tarka magányában.

Öreg motorkerékpárján kirobogott birodalmába, a Fertőre és ott mámorosan festette a nagy tó lomha vagy haragos vizét, a nádas színárnyalatainak örök variációit, felettük a selymes kék ég báránnyelűvel vagy a szederjes égbolt viharfellegeivel. Ezt a keretet benépesítette a valóság és a képzelet nászából született alakokkal. Többször is megfestette magát a nádkoszorúból előbukkanó faunként, amint csalogatóan fújja duzzadó piros ajakkal a nádi sípot, melynek hallatára a következő képen a nádöböl védelmében meztelenül fürdőző leánysereg a fényözönben még szilajabban örül az életnek. Nincsen a Fertő életének, levegőjének, színei játékának olyan mozzanata, amely ne ihlette volna meg Hany Istóknak ezt a pallettás utódját. A keskeny nádfolyosóban pákász tolja rúddal a ladikot; füves, zombékos tavaszi réten gúlákba gyűjtik a nádvágók a nádat; fémesen csillogó tollruhában vadkacsa-csapat úszik a nád mentén; halászok vetik ki hálójukat vagy helyezik el a varsákat, hol a hajnal ezüstös páráiban, hol az aikonyat fátylaiban vagy az őszi nádtenger esti izzásában.

Második ihletője Balf volt. A paraszti élet hétköznapijai kevésbé érdekelték, mint a búzaszentelési processzió színes, lengő zászlai. Bár életműve túlnyomó részét a szabad természet művészi ábrázolása teszi, festett egy sor ragyogó színhatású zárttéri képet is: táncoló lányokat és legényeket a kocsmáknál mennyezeti ernyős lámpáinak fénysátra alatt, olyan megjelenítő erővel, hogy a kiterülő szoknyák suhogása, a tánc lendülete és a vastag levegő párája szinte meglegyinti a gyönyörködő szemlélőt.

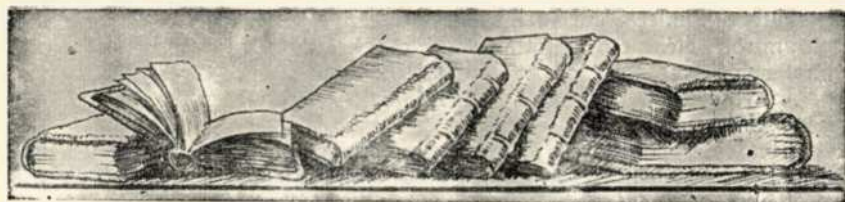
Kedves technikája a vízfestés volt, ez a könnyed hatású, nehéz festési mód. Olajban keveset festett: néhány szép portrét és freskót a soproni Dómtemplomban. Szép önarcképe a Liszt Ferenc Múzeumban van.

Wosinszky Szasa nem tartozott a nehezen alkotó, töprengő, kereső, kísérletező festők közé. Már korán kialakította sajátos stílusát, színeinek különös harmóniáját, azokat a kékeket és rózsaszíneket, melyek képeinek egyéni varázst adtak. Csodálatos termékenysége, melynek eredményei annyi soproni lakás falát töltik be szépséggel és életörömmel, utolsó éveiben megbénult. Egy ideig megkísérelte a hiányzó lendületet régi vázlatai segítségével visszanyerni — kevés sikerrel. A régi műpártolók száma megritkult, az újak már nemigen ismerték vagy mást kerestek.

Így Szasa felett rohamosan bealkonyodott és néhány nappal 72. születésnapja után, 1967. október 24-én a már régen benne lappangó betegség, párosulva a nélkülözéssel, a soproni kórházban kioltotta életét.

Kialudt egy élet, amely tele volt napfényvel, nagy vizek csillogásával, a rejtőző élet mélyebb örömeivel, bohémsággal és — szenvedéssel. Ami megmaradt ebből a gazdag életből: képei sora adja ennek a 72 esztendőnek vigasztaló értelmét és emlékének fennmaradását.

**Becht Rezső**



## SOPRONI KÖNYVESPOLC

Hetés Tibor: Stromfeld Aurél. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1967, 377. o.

Hetés Tibor, a Magyar Tanácsköztársaság katonai történetének specialistája eddig feltáratlan levéltári adatokra is támaszkodott, amikor megírta az 1919-es északi hadjárat győztes hadvezérének életrajzát. Erre a könyvre szükség volt, mert jóegyhány publikáció túlzását és tévedését kellett helyesbiteni. A szerzőnek ez volt a kandidátusi értekezése.

Stromfeld Aurél apai dédapja Bajorországból települt Ausztriába, nagyapja pedig milánói katonáskodás után Budapesten telepedett le. Aurél apja már a magyar fővárosban született. Stromfeld édesanyjának szülei pedig Sopron-környéki német gazdapolgár-származékok. Stromfeld mama megtakarított pénze is azért veszett oda, mert olyan soproni bankházban kamatoztatta, amely tönkrement...

Stromfeld Aurél 1878. szeptember 19-én született Budapesten. 1896-ban végzi a Ludovika Akadémiát és innen vonul be első állomáshelyére, Sopronba, ahol a 18. honvéd gyalogezred hadapródtiszthelyetteseként teljesít szolgálatot. Itt kapja meg hadnagyi kinevezését is, majd rövidesen Munkácsra helyezik. Leendő feleségével — aki egy horvát származású osztrák tábornok és tiroli nő házasságából született — Bécsben ismerkedik meg, mint a Kriegsschule hallgatója és Pozsonyban veszi feleségül. További életútját figyelemmel kísérve, láthatjuk, hogy az első világháború szépen dekorált hadtestvezérkari főnöke a Károlyi-kormány idején szinte kilátástalanul hadakozik a Pogány-féle Katonatanáccsal, amely a fegyelmezett néphadsereg kialakulásának legnagyobb kerékkötője. (A tanácskormány ezt az intézményt meg is szüntette!)

Stromfeld a Károlyi-kormány idején csatlakozik a szociáldemokratákhoz, Böhm hadügyminiszter mellett államtitkári hatáskörrel dolgozik a hadügyminisztériumban. A közismert Vyx-féle jegyzék átadása után Tombor alezredessel együtt az orosz szövetség mellett tör lándzsát, de a tanácskormány megalakulása után visszavonul, mert nem akar Pogánnyal együtt dolgozni. Három hét múltán visszahívják, s mint a hadsereg vezérkari főnöke a Tiszánál megállítja a román áradatot. Jó érzékkel megállapítja, hogy a kritikus pillanatban a Tanácsköztársaság létét legjobban a csehek veszélyeztetik, mert ha Salgótarján elfoglalása után eljutnak Váchoz, innen bármikor ostrom alá foghatják Budapestet. Ezért vonultatja föl a hadsereg zömét az északi fronton és vezet egy olyan hadjáratot, amellyel évek múltán a párisi hadi-akadémián is foglalkoznak. Itt a szerző szíves figyelmét föl kell hívnunk arra, hogy az 1919-es csehszlovák hadseregben nem létezett Bares-dandár, illetve az illető dandárparancsnokot helyesen Barres-nek hívták (francia ezredes volt). A Clémenceau-ultimátum elfogadása után Stromfeld megint visszavonul, majd a Peidl-kormány hatalomrajutása után megkísérelti a román áradat megállítását Budapest kapui előtt. Ehelyett azonban a főváros átadásához kénytelen asszisztálni...

Megismerkedik az ellenforradalom börtönével, kiszabadulása után pedig bekapcsolódik a munkásmozgalomba. Úgy látszik, hogy a szociáldemokrata párt akkori vezetőségének vagy nem tudta megnyerni teljes bizalmát, vagy nem ismerte föl

Stromfeld személyének történelmi jelentőségét, mivel nemzetgyűlési képviselőnek nem is jelöltette. Ami Stromfeld illegális tevékenységét illeti: itt elsősorban azt kell kiemelni, amiről Hetés nem tartotta szükségesnek külön írni: hogy a baranyai separáristákkal semmilyen kapcsolatot nem tartott fenn. Ez körültekintő voltát dicséri, mert a baranya-bácskai köztársaság annexionista ügynökök műve volt, elnöke pedig a jugoszláv király udvari festője lett!

Ha Stromfeld condottiere-típus lett volna, nem is kell várnia, amíg a keletgalíciai ukrán köztársaság katonai pozíciót kínál neki. Bécsi lakása, tiroli születésű felesége és német származása minden előnyét kihasználhatta volna, hogy Ausztriában keressen érvényesülési lehetőséget. Stromfeld azonban tudását és tehetségét szülőhazájának ajánlotta föl.

Stromfeld halálának negyvenedik évfordulóján kívánatos lenne, ha Sopronban is utcát kapna és róla neveznék el azt a kaszárnyát, ahol katonatiszti pályafutását megkezdte és ahonnan a 18. vörös gyalogezred menetszázadai is az 1919-es harctérre indultak.

Fogarassy László

**Scheiber Sándor (szerk.): Magyar—zsidó oklevéltár X. kötet. 1150—1766. Budapest, 1967. 8<sup>o</sup>. 615 lap + 7 hasonmás**

Alig ismertettük az oklevéltár IX. kötetét, Házi Jenő, Pataki János és Zsoldos Jenő közreműködésével máris előttünk fekszik a tizedik. Scheiber Sándor bevezetője tulajdonképpen tudománytörténeti vonatkozású: Büchler Sándornak (1870—1944) a magyarországi zsidóság egyik történetírójának munkásságát méltatja és közli munkáinak bibliográfiáját is. Maga az új kötet több mint hat évszázadot ölel át, elsősorban a kőszegi levéltár anyagából, erdélyi okleveleket, kevésbé az ország többi részéből. A történeti Nyugat-Magyarország tehát ismét tekintélyes forrásanyaggal szerepel, hiszen a kőszegi levéltár anyagát rendszeresen még sehol sem tették közzé. A közölt anyag földrajzi eloszlásáról a helymutató kitűnő áttekintést ad: Kőszegen kívül éppen Sopron és Pozsony szerepelnek a legtöbbit, majd Buda, az osztrák városok közül Bécs, Bécsújhely és Ebenfurt. Tartalmi szempontból a tárgymutató tájékoztat leggyorsabban arról, hogy a nálunk alig-alig művelt tárgytörténet milyen változatos és könnyen fellelhető adalékokhoz jut. Gondolunk itt nemcsak az egyes áruféleségekre, hanem például a tanúvallomások néprajzi és nyelvi adataira is. E tekintetben a tárgymutató nem meríti ki a kötet anyagát. Hiányzanak például: akasztás 74; átterés ev. vallásra 247—9, katolikus vallásra 333, 335; dereglye 70; esküvő 505; feszítővas (*brechstange*) 505; házalás 92; hóhér (*scharfrichter, carnifex*) 499, 505; mértékek 40; nyestprém 34; osztrák nyelv 505; paróka 499, 505; rablás 28; szán 505; színek 40; zsidó farsang 505. Az itt közölt anyag nyelvtörténeti szempontból is tanulságos, főleg a régi, azóta kihalt szókinés datálása szempontjából. Vö. például 1582: *vrfer* 'rakpart' (70.); 1617: *durchschwerzen* 'a vámhelyen feketén áthoz' (122.); 1723—1726: *palbier* 'borbély' (471.); 1724: *ertag* 'kedd' (472.) stb. Szólásaink történetéhez 1714: *Nec Christi domini sepulchrum est custoditum gratis* 'Krisztus koporsóját sem őrizték ingyen', *Ego nullam oconomiam aliam praeter calamum habeo* 'a tollamból élek' (421.). Nyelvjárási adatok: 1734: *versilberen* 'pénzzé tesz' (578.); 1734: *khack* 'szecska' (580.; vö. még 472.) stb. A kapitalizmus szókinéséből feltűnik például 1734: „*der profitt, was mentionirte wahren abwerfe*” (578.) stb. Külön kiemeljük még a kötet jiddis nyelvi anyagát. A hazai többnyelvűség története szempontjából tanulságos lenne, ha egy-egy okmány egykorú fordításait is közölnék (pl. 323.), főleg a héber írású aláírásokat, jiddis szövegeket mindig közölné a kiadvány (pl. 675. sz.).

Fenti példánk nem meríti ki, csak érzékeltetik az itt közölt anyag értékét, sokoldalú felhasználásának lehetőségét. Az oklevéltárnak 1959 óta kiadott hét kötete olyan teljesítmény, amelyhez csak szerencsés folytatást kívánhatunk.

Mollay Károly

## SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau  
Lokalhistorische Quartalschrift

Aus dem Inhalt:

- Fekete, Franz:* Die Entwicklungsmöglichkeiten der Ödenburger Textilindustrie  
*Simkovic, Julius:* Von der Ideologie der Ödenburger Sozialdemokraten  
*Mikó, Alexander:* Schicksal der Leibeigenen im Ödenburger Komitat des 17—18. Jhs.  
*Mollay, Karl:* Mehrsprachigkeit im mittelalterlichen Ödenburg II.  
*Balogh, Jolanta:* Das Bildnis von Matthias Corvinus im Ödenburger Museum  
*Varga, Gyöngyi:* Beiträge zur Geschichte der in Ödenburg und im Ödenburger Komitate erschienen Zeitungen  
*Horváth, Maria:* Ödenburger Schriften aus dem Archiv der Familie Batthyány  
*Hiller, Stefan:* Erinnerungen an Sándor Vándor in Ödenburg  
*Csatkai, André:* Neume Daten zum Beginn des Ödenburger Theaterlebens im 18. Jahrhundert

### MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme ne haladja meg a 20 gépelt oldalt!
2. A dőlt szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkített szedést szaggatott aláhúzással jelezzék (a ritkítást csak szavaknál eszközöljék).
3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz = Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazzunk.
4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.
5. A kiadó csak teljesen nyomásra kész kéziratokat fogad el és a korrektúrában eszközölt pótlások esetén a nyomda külön költségeit a szerző tiszteletdíjából levonja (A korhű helyesírást is pontosan jelöljük a kéziratokban).
6. Kérjük a munkatársakat, szíveskedjenek rövid német összefoglalót is adni.

### OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 iv terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj évi 48 Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Előfizetési csekk számlaszám: egyéni 61.280, közületi 61.066  
(vagy átutalás az MNB 8. sz. fióknál vezetett egyszerűlára).

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a szerkesztőségénél rendelhetők.

Levél cím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

INDEX: 25 915

# SOPRONI SZEMLE



**XXII. ÉVFOLYAM**

**1968.**

**3. SZÁM**

---

# SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÖLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HAMMERL LAJOS, HILLER ISTVÁN, HORVÁTH JÓZSEF, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZAMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

	Oldal
<i>Környei Attila</i> : A brennbergi bánya és munkásmozgalom vázlatos története . . . . .	193
<i>Török László</i> : A historizmusok korának építészete Sopronban . . . . .	230
<i>Simkovic Gyula</i> : A soproni szociáldemokrácia ideológiájáról II. . . . .	243

## Helytörténet-írásunk időszerű kérdései

Hozzászólások Mollay Károlynak a soproni utcanevekről szóló cikkéhez . . . . .	250
--	-----

## Helytörténeti adattár

<i>Csatka; Endre</i> : Adalékok a soproni barokk festészethez . . . . .	253
<i>Fried István</i> : A Vörösmarty-levelek néhány soproni vonatkozása . . . . .	233
<i>Pröhle Jenő</i> : Balassa János és Sopron . . . . .	265
<i>Szalatnai Rezső</i> : Martin Kukucsin soproni éve . . . . .	268
<i>Kondor Viktoria</i> : Pákh Albert emlékei a Magyar Tudományos Akadémia birto- kában . . . . .	273
<i>Kovács József László</i> : Pethő János levele Szigetvár és Gyula eleséséről 1566-ból . . . . .	275
<i>Réthly Antal</i> : Villámcsapás 1812. május 15-én Sopronban . . . . .	276
<i>Reuter Camillo</i> : Hasfalva . . . . .	278

## Megemlékezések

Cs. E.: Fabricius Endre 1880—1968 . . . . .	281
---	-----

Az olvasó kérdez az olvasó közül . . . . .	282
Soproni könyvespolc . . . . .	283

Felelős kiadó: Ugróczky Mihály, a Lapkiadó Vállalat igazgatója

Terjedelme 6 B/5 ív = 8 3/4 (A/5) ív - 68 7027 Győr Sopron megyei nyomda 1. telep, Sopron  
Terjeszti: Posta Központi Hírlap Iroda



# SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXII. ÉVFOLYAM

1968

3. SZÁM

## A brennbergi bánya és munkásmozgalom vázlatos története<sup>1</sup>

Írta: Környei Attila

Soprontól délnyugatra megejtő szépségű völgyek sorakoznak egymás mellett, s a magyar turistának másutt fel nem található alpesi hangulatot sugároznak. Nem rontja, talán inkább fokozza a varázslatos hatást, hogy néhány völgyben elszórtan rendezett házsorokat, az erdőbe szabályos formában beékelődő kertek sorát, külső beavatkozásról árulkodó megnyesett hegyoldalakat, gödröket talál a látogató, egyszóval: az emberi beavatkozás, az emberi kultúra nyomait. A külső megjelenésből már nehezebb kihámozni azt, hogy a természetes miliőnek és az emberi tájatalakító munka formáinak ez a különösen esztétikus ötvözete tulajdonképpen ipari táj, hogy mindez a kétszáz éves szénbányászat, a bányászok kétszáz éves harcának, az elemek és a tárdalmi erők ellen szövetkezett emberek közös munkájának — mai elhanyagoltságában is — nagyszerű eredménye, s a táj emberalkotta formái az értő számára ma is a kétszáz éves emberi munka beszédes tanúi.

1. A ma Brennbergi völgynek vagy Brennbergbánya telepnek nevezett egység természetföldrajzilag több völgyből és hátból, településföldrajzilag több különböző korban keletkezett kisebb lakóegységből áll. Kiterjedése minden irányban 4–5 km, K–Ny-i irányban a Kovács ároktól a Magas bércig, É–D-i irányban Görbehalomtól az Angerwaldig terjed.<sup>2</sup> Ezt az aránylag nagy területen szétszórt települést története fogja ma is egyértelmű és világos egységbe, az, hogy az egész telepet két évszázad folyamán a szénbányászat hozta létre, minden időben az éppen akkor folyó bányászat igényeinek megfelelően, és az, hogy a szétszórt telep lakossága, mai lakóinak legnagyobb része is egészen a legújabb időkig egy gazdasági egységbe tartozott; közös munkából, szénbányászásból éltek.

E tájegység, sőt tágabban értelmezve a Soproni hegység egész nyugati része alatt, a Köves háttól — feltehetően — egészen a szikrai törésvonalig különböző mélységekben széntelepek húzódnak. A kétszáz éves bányászat műve-

1 A brennbergi bánya történetének meglehetősen nagy és teljes irodalma van. E dolgozat megírását a Liszt Ferenc Múzeumnak a KMP megalakulása 50. évfordulójára készített, a brennbergi bánya és munkásmozgalom történetét bemutató brennbergbányai kiállítása tette szükségessé. A kiállítást előkészítő kutató- és gyűjtőmunka során olyan jelentős adatok és források kerültek birtokunkba, amelyek bővítik e téren ismereteinket és a bánya, különösen a munkásmozgalom történetének egy-egy fejezetét új megvilágításba helyezik. E munkánk forrásainak összegyűjtése során támaszkodtunk a Központi Bányászati Múzeum brennbergi adattárának anyagára, amely dr. Faller Jenő és munkatársainak gyűjtése.

2. ifj. Geszler Ödön: A brennbergi szénbányászat földrajza. Bp. 1932.

lési és kutatási tapasztalatai alapján Vendel Miklós professzor írta le a széntelepek geográfiai és geológiai viszonyait.<sup>3</sup> A szén korát az alsó helvetien korra teszi. Települési viszonyait vizsgálva leírja: az egymást keresztező ÉÉNy–DDK és ÉNy–DK irányú vetőrendszer a széntelepeket sakktáblaszerűen szabdalja többnyire egészen kis darabokra és északkelettől délnyugati irányban haladva egyre mélyebbre veti. Ebből a geológiai szerkezetből, amelyet kitűnően szemléltet az 1925-ös iparkiallításra készített geológiai modell, érthető a később tárgyalandó bányatörténet számtalan műszaki nehézsége, a bányászokat szinte emberfeletti küzdelemre kényszerítő nehéz mélyszerinti viszonyok. Miként a széntelepek, az azokat fedő rétegek is apró darabokra vannak szabdalva, az így felszabdalt, töredezett fedünek nincsen semmi tartása, ezért a bányamező, a munkahelyek állandóan nagy nyomás alatt voltak. Története során Brennbergbánya volt mindig az ország – minden tekintetben – legnehezebb, legmélyebb, legnagyobb nyomásnak kitett, legmelegebb, a legnehezebb műszaki problémákat felvető bányája. Következésképpen az itteni bánya műszaki színvonala mindig élenjáró, a bányászok helytállása példamutató volt. A szenet csak kiváló felkészültséggel lehetett felszínre hozni. Ez a szén, mely a kapitalista kor iparfejlesztéséhez elengedhetetlenül szükséges volt megyénkben is, az ország legkiválóbb barnaszénének minősült. A korai vizsgálatok is vegyi összetételét az égetés szempontjából szerencsésnek tartották, fűtőértékét 4800 cal. körül állapították meg. Az üzem által közvetlenül a bánya bezárása előtt, 1951-ben a modern ipari felhasználás követelményei szerint elvégzett vizsgálat a szén fűtőértékét áruféleségenként 4200 és 5400 cal. között állapította meg.<sup>4</sup> Ez a fekete ásvány készítette a bányavállalkozókat és a bányászokat állandó küzdelemre, és ez a küzdelem határozta meg a telep, a bánya és a bányászok történetét, de ezen keresztül hatással volt egész Sopron megye, különösen Sopron város történetére, iparfejlődésére és munkásmozgalmára.

2. A mai ember sem látja a hegyen kívülről a benne rejlő ásványokat. A 18. század embere még érzékeltlenebbül ment el a föld ilyen kincsei mellett, így érthető a monda szerinti bánfalvi pásztor csodalátása, aki 1753 egyik hétfőjén égni látta a hegyoldalban a köveket.<sup>5</sup> A soproni ember ekkor még nem ismerte a szenet, nem is igen hallott használatáról. Ezért tekinthetjük inkább *Rieder János Györgyöt* a bánya első felfedezőjének. A Pfalzból származott szögkóvács ismerte a szenet és használatát, és – miután 1753-ban szenet talált

3. Dr. Vendl Miklós: Sopron környékének geológiája. II. rész. A neocén és negyedkor üledékei, Sopron 1930. 3–39. o. Hantken Miksa: A magyar korona országainak széntelepei és szénbányászata. Bp. 1878. Hantken: A brennbergi kőszénbányászat. A Magyar Földtani Társulat Munkálatai. IV. Pest. 1868. 69–74. o. dr. Boda Antal: A brennbergi szénelőfordulás és a mediterrán tenger Sopron környéki üledékeinek stratigrafiai helyzete. Bányászati és Kohászati Lapok, 1927. Hamberger József: A brennbergi szénbánya monografiája. Sopron. 1885. 9–14. o. Reményi Viktor: Brennbergbánya története: 1759–1930. Sopron, 1935. 5–13. o.

4 Hantken. i. m. Melléklet Esztó Péter és Faller Jenő a brennbergi bánya beszüntetéséről 1951. X. 13-i feljegyzéséhez. — Liszt Ferenc Múzeum. Helytörténeti adattár. 4501.

5 Payr Sándor: A brennbergi bánya felfedezése. Sopron. 1916. Bruckner krónika, a család birtokában. A források a pásztor nevét (Rimbacher) is tudni vélik. Mi a felfedezés köré szőtt történet valószínűségét nem tartjuk történelmi problémának. A bánya felfedezőjének Faller Jenővel együtt Riedert tartjuk, aki már „bányászta” és használta is a szenet. Faller Jenő: Rieder János György soproni szögkóvács, hazánk első szénbányásza. Bányászati és Kohászati Lapok. 1952.

a mai Öbrennberg alsó végén — ettől kezdve „bányásztá” és műhelyében égette a szenet. A város 1756-ban szerzett tudomást a szénelőfordulásról és a szén használatáról. Ettől közismert a soproni szén és ezzel kezdődik hazánkban a szénbányászat.<sup>6</sup> Három évvel később, 1759-ben már szakszerű bányüzem működött Brennbergen — akkor még a „bánfalvi erdőben”. Bayer István Vas megyei bányász a város megbízásából kutatott szén után. Kutatásához három tárot vágott a hegy oldalában (a későbbi Maschinhaus környékén), ahonnan egy-két munkással dolgozva, két hónap alatt 824 bécsi mázsa szenet termelt ki. A bányának külszíni megjelenése is feltűnő volt: az addig elhanyagolt erdőben két épületet emeltek a munkások és a szerszámok elhelyezésére.<sup>7</sup> Bayer bér-munkásokkal dolgoztatott, de a járulékos munkákhoz (fakitermelés, szállítás stb.) ő is és a későbbi bányászok is felhasználták a terület földesurának, Sopron városnak járó robotmunkát is. A kitermelt szenet Sopronba szállították, ahol a helybeli, elsősorban azonban a bécsűjhelyi iparosoknak próbálták eladni. Ez viszont nehezen ment; 1765-ben még raktáron hevert a kibányászott szénnek több mint fele. Az üzleti kudarc elvette Bayer kedvét a bányászattól, de elvette a tulajdonos, Sopron város kedvét is, úgyhogy még a kudarc első jelentkezésekor, 1759 novemberében felhagynak a bányászattal. A megindult soproni bányászatban s egyben a magyarországi bányászatban ettől kezdve állandó akadások, törések, gazdasági kudarcok mutatkoznak, az egyes vállalkozók sorra belebuknak az üzembe, a bányatulajdonos város pedig idegenkedik a bizonytalan jövedelmet ígérő bányászat szorgalmazásától. 1768-ban Ters-tyánszky Dániel, 1769-ben Mayer Mihály, 1786/87-ben Zoller Xavér Ferenc<sup>8</sup> soproni órás próbálkozott több-kevesebb sikerrel a bányászattal, míg aztán 1789-ben Schneider Vencel vállalkozásával végérvényesen megindulhatott Sopronban és Magyarországon a folyamatos szénbányászat. Mert a szénbányászat nehézségei nemcsak Sopronban mutatkoztak, valamennyi 18. században nyitott szénbányánk (1768: Nógrádverőce, 1785: Pécs, 1780: Vértessomlyó, 1786: Sajókaza, 1790: Anina) üzemeltetése akadozott, és ezeknél szinte csak 1800-tól beszélhetünk folyamatos és üzemszerű bányaművelésről. Ugyanekkor nyugaton már régen ismerték, hatalmas bányákból nyerték és gyáripari méretekben használták a szenet.

A közismerten elmaradott magyarországi viszonyok hatásáról van itt szó. Nézzük azonban közelebbről: Bayer István szenét nem tudta eladni a város. Kinek? Nem volt még ekkor a városban jelentősebb üzem, amelynek kifizető-döbb lett volna a széntüzelés, mint a fa. Az 1787-ben 12 338 lakosú város népességének nagyobb része a kereskedelemben, kisiparban és mezőgazdaságban (bortermelés) dolgozott, az ipart 35 céhben 626 mester képviselte. A manufak-

6 A bánya hőskorával részletesebben foglalkozik: dr. Bán Imre: A brennbergi kőszénbányászat története 1759-től 1792-ig. Bp. 1936. Bán: Adatok a magyar kőszénbányászat történetéhez a XVIII. században. Bp. 1934. Reményi. i. m. Bruckner krónika: 1787/88, 1792, 1797. Bán: A magyar kőszénbányászat története az 1759—1918 években. MTA. VI. OK. 1953. 499—525, o. Novák Dániel: Magyarországi kőszénbányák. Honi Vezér. 1835. 26—28. o. Faller: A brennbergi szénbányászat úttörői. I. Ters-tyánszky Dániel. SSz. 1957. 124—127. o. Faller: A brennbergi szénbányászat úttörői. II. Zoller Ferenc. SSz. 1957. 272—276. o. Csatkai Endre: Zoller Ferenc soproni órás Mária Terézia korában. Régi soproni házak, régi soproni családok. Sopron. 1939. 23—29. o.

7 SÁL. Rath-Protocoll de anno 1959. ápr. 30.

8 A 6. alatt idézett irodalom mellett 1. SÁL Acta Politico-Oeconomica. Fasc. XI. no. 121. b. SÁL. Protocollum Senatorium ... 1786. SÁL. Rath-Protocoll. 1787.

túrának nevezett salétromüzemben pl. 3 ember dolgozott. A város gazdaságának egyik jelentős forrását jobbágyfalvainak (köztük Bánfalvainak, ahol a bánya is volt) úrbéri jövedelme jelentette.<sup>9</sup> Így érthető, hogy a bányászat kezdeti kudarcaiból okulva a hivatalos városban felülkerekedett a földesúr, a bányászatban nem tudta az esetleges ipari hasznot látni, benne a robotmunka főlöszleges lekötőjét, erdeinek kiirtóját látta. Ezért akadályozta pl. Terstyánszky munkáját és kérte több ízben a kamarát és az uralkodót, hogy mentse fel a bányászat alól. Így adódhatott az a furcsa helyzet, hogy a város és az ország gazdasági fejlődésében oly jelentős szénbányászatot a várossal szemben az or-



A brennbergi bányagondnokság pecsétje 1797

szág gyarmati kizsákmányolója, a bécsi udvari kamara és az uralkodó, Mária Terézia szorgalmazta és támogatta. A konkrét események ennek is megadják a magyarázatát. A nálunknál sokkal fejlettebb Ausztria ipara kezdettől érdeklődéssel figyelte a soproni szénelőfordulást. 1763-ban *Morgenbesser Ferenc* alsó-ausztriai bányabíró *Langer Gottfried*, a bécsűjhelyi vasgyár egyik alkalmazottja kísérte el a bányába szemleútjára. Morgenbesser jelentéséből kitűnik, hogy Langer korábban is érdeklődött és már 1761-ben bejárta az elhagyott szénbányát. Ugyanebben a jelentésében a bányabíró felhívja a kamara és az uralkodó figyelmét, hogy a bányászatot mindenképpen folytatni kellene, mert az itt nyert szén kitűnően tudná használni a nadelburgi, Bécsűjhely melletti

<sup>9</sup> Dr. Thirring Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Sopron, 1939. Thirring: A soproni polgárság vagyoni és birtokviszonyai II. József korában. Sopron, 1940.

vasgyár.<sup>10</sup> Ugyancsak Nadelburg nyersanyagigénye fejeződik ki *Johan Peter Neville* gyárigazgató levelében, aki 1787-ben 1000 mázsa szenet rendel a várostól. S ha a bányauzem felfejlesztésében részt vett tőkés csoportokat és a század végén egyre jobban működő bánya legnagyobb szénfogyasztóit vesszük figyelembe, kétséget kizáróan bebizonyosodik, a magyarországi szénre mint nyersanyagra elsősorban az osztrák iparnak volt szüksége, ezért segítette elő az uralgó a magyar bányák létrehozását s ez a ténykedése tendenciájában nem ellenkezett az ország gyarmati kizsákmányolását célzó gazdaságpolitikájával. 1789-ben *Schneider Vencel* kezd bányászni a bánfalvi hegyen, amelyet ekkor már *brennender Bergnek* (‘égő hegynek’) is neveznek, és 2000 bécsi mázsa szenet termel ki. A következő évben átadja a bányát *Falkenhayn Jenő* grófnak, aki mellé hamarosan mások is társultak. (*Wrbna Rudolf* gróf és *Dávid Antal Steiger*). 1791. X. 31-én alsó-ausztriai tőkés társaság vette bérbe a bányát *Wienereisch-Neustädter Steinkohlegewerkschaft* (Bécsújhelyi Kőszénbánya Társaság) néven, amelynek az említettekén kívül a bécsújhelyi *Joseph de Roy*, *Franz Mauer*, *Markus Hengel*, *Paul Hussar* stb. voltak a tagjai. Ez a társaság 1793. október 28-án módosított szerződésben örökre bérbe vette a várostól a bányát.<sup>11</sup> Ezzel mintegy végleg rendezték a bánya jogi helyzetét, mint az ország egész gazdasági életét, az osztrák tőke és ipar érdekkörébe utalták.

3. Ezután kezdődik a brennbergi bánya folyamatos üzemelése, első fénykora, amely – természetesen nem egyenes íveléssel – 1856-ig tart. Az ország szénbányászatában előkelő helyet foglalt el ebben az időben *Brennberg: az ország területén 1849-ig bányászott szénnek több mint a felét adta*. A föllendülés a bányatársaság megalakulása után azonnal elkezdődött. A francia háborúk alatt gyors fejlődésnek indult osztrák ipar igényelte a közeli brennbergi szenet. Az 1797. évi 22 882  $\frac{1}{2}$  bécsi mázsa széneladásból a klosterneuburgi cukorgyár 10 664  $\frac{1}{2}$ , a kaiserebersdorfi acélgyár 935, a klein-neusidli és a ränersdorfi papírmalom 295, illetve 74, a bányabérlő csatornatársaság vállalatai 3664 bécsi mázsával részesedtek.<sup>12</sup> Az 1800. évi 139 221 bécsi mázsás szállításból *Klosterneuburg* 3453, *Bécsújhely* 14 780, *Wienerberg* 22 811, *Kaiserebersdorf* 5000 bécsi mázsát kap stb. Ugyanígy a kitermelés hasznából is kiveszi a részét az osztrák ipari és kereskedő tőke.

A 19. század közepéig a bányabérletben, tehát a vállalkozókban a következő változások történtek: az a társaság, amely 1793-ban „örök időre” bérbe vette a bányát, 1796-ban kibővülve felvette a *K. K. priv. Steinkohlen und Kanalbau Akziengesellschaft* (Csász. és Királyi kivételezett Kőszénbánya és Csatornaépítő Részvénytársaság) nevet. Ez a társaság, amely hatalmas tőkével rendelkezett, a Bécset Sopronon és Brennbergen keresztül Győrrel összekötő csatorna megépítésére alakult, elsőrendű célja Bécset olcsón szállított szénrel

10 Hofkammerarchiw für Münz- und Bergwesen. 28. mai. 1783. (Wien)

11 Erre és a későbbi szerződésekre az idézett irodalom mellett l. főleg: Faller: Sopron szénjogi szerződésai 1791-től 1946-ig, szénbányászatunk államosításáig. SSz. 1955. I. 49–67. o. Az 1793. X. 28-i ún. „alapszerződés”: SÁL; Acta Politica. Fasc. XXV. num. 123. — Teljes magyar fordítása: Sopron. 1874. IV. 11. 18. 25.

12 Jelentés az 1797. évi széneladásról: SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 123. a4.

13 l. a későbbi bérlőkre is: Vajk Artur: A brennbergi szénbányászat és a bécsi hajózható csatorna. SSz. 1940. 221–233. o. Faller: Brennbergbánya a bécsi Fries és Társa bankház bérletében. SSz. 1957. 9–33. o. Faller: Brennbergbánya Feldmüller Mátyás albérletében. SSz. 1961. 10–25. o. SÁL. A. p. ö. Fasc. XXV. Num. 7527. i; (Miesbachra).

ellátni, főrészevényese I. Ferenc uralkodó volt.<sup>13</sup> Ezt a vállalatot 1802-ben teljes egészében megvette a kincstár, a vállalat gyakorlati vezetésével azonban nem foglalkozott, azt bányáival, téglagyáraival és elsősorban a Bécs–soproni csatorna építésével együtt időről időre albérletbe adta. Így került a brennbergi szénbánya először 1822-ben a Fries és Társa Bankház bécsi cég, majd ennek tönkremenetele után, 1827-ben *Feldmüller Mátyás* persenbeugeni hajóépítő és kereskedő vállalkozó, „Duna admirális”, 1834-ben a birodalom talán legnagyobb



A bánya első telek-határköve  
eredeti helyén. 1796



Bányászjelvény az óbrennbergi  
kocsmáról. 19. sz.

tőkésének, a vasútépítő báró *Sina György* albérletébe. Sina 1846-ig bírta albérletben a bányát, de már 1835-ben másodalbérletbe adta *Miesbach Alajos* nagy ipari vállalkozónak, aki aztán 1846-tól haláláig, 1856-ig önálló albérllőként használta.<sup>13</sup> Láthatjuk, hogy az ipari, kereskedelmi és banktőkének milyen szövevénye fonta át a bányaipart, használta a brennbergi bányát. Jelentős haszonra tett szert így az osztrák tőke. Hasznot hozott a bánya bérbe adása a városnak is. A város iparáról azonban nem mondhatjuk el ugyanezt. Pedig a 19. század elején szerény lehetőség nyílt a manufaktúrák és a gyáripár alapítására Magyarországon, így Sopron megyében is, és a kedvező konjunktúra

mellé jól jött volna a helyi iparnak az olcsóbb nyersanyag és fűtőanyag segítése is a fejlettebb osztrák iparral való versenyében. (A századforduló jelentősebb ipari alakulásai Sopronban a cukorgyár, 1794, majd 1806 és a Seltenhofer harangöntő, 1816 voltak.) A bányabérleti szerződés értelmében a város lakói olcsóbban vásárolhatták a szenet, 8 illetve 12 krajcáros áron. Ezt az engedményt azonban nem értelmezték a magánvállalatokra, így a szénvásárlás terén ezek semmi előnyt nem élveztek az alsó-ausztriai gyárakkal szemben. A szállítási előny nem volt számbavehető. Az olcsóbb szénért a legnagyobb szénfogyasztó vállalkozók 1838-ban és 46-ban sorozatosan pereltek. Ezek: *Rupprecht János* cukorgyáros, *Lenck Ferdinánd*, *Friedrich István*, *Berger János* téglagyárosok és *Preisz György*, az Übermass puszta bérlője voltak. 1846-ban *Pejachevich Ferdinánd* és *Hasenauer Márton* téglagyárosok, *Hild Ferdinánd* és *György* mészégető tulajdonosok és *Györy József*, a városi hamuzsírőző bérlője pereltek olcsóbb szénért. Ez a probléma ekkor már nem volt új, 1793-ban *Zoller Ferenc* a hamuzsírőző és salétromüzem akkori bérlője hasonló panasszal élt.<sup>14</sup> A megnövekedett szénkereslet következtében a bánya gyorsan fejlődött. 1793-ban mai mértékre átszámítva kb. 800, 1795-ben 1309, 1815-ben 5600, 1827-ben 11 200, 1847-ben 18 500 tonna szenet bányásztak.<sup>15</sup> A termelés eleinte kevés munkással, de szakszerű „mélyszerű” bányaműveléssel folyt. Így szól erről a bánya legelső magyar nyelvű leírása:

„Kilentz rendes bányászok dolgoznak most egy Hutmann (Gondviselő) és egy Vorweser (Előliáró) alatt, akik mindnvájan Austriából és Carinthiából résszerént feleségestől és gyermekestől jöttek. s az erdőben, a bánva előtt épített két házakban lakoznak. Sok gvertyákkal valami 70 öl hosszúságú, a föld alatt rendszeren kivágott üregmenésekben vezettem társaimmal majd fel majd alá ... Oly vermet, a főbb menéseknél mélyebb helyet (Gesenk) is ástak már a Bányászok, a hol az egész bányából a víz összefoly s onnan a szívó tsatornák által (Pumpenwerke) egy magas helyre fel vitetik, melyről az a végre ásott víz menésen (Wasserstollen) a napra vagy a föld külső színére kifoly. Továbbá benn a bányában olyan eszközt is készítettek már, amely által kerekre járó köteleknél (Rollen und Walzen) fogva (melyet kutjának /Hund/hivnak) talyiga-forma szánon mélyebb helyekről feltekerik a kő-szenet magasra, a honnan könnyen kihordhatják osztán a föld színére talitskákon.”<sup>16</sup>

Láthatjuk, a bányászat színvonalasan és szakszerűen folyt, vízszivattyút és szállítócsigát használtak. A bányászat méretei azonban még szerények, még ha számításba vesszük azt is, hogy az említett kilenc bányász valóban csak a bányászokat jelenti, ezekhez még hozzá kell számítani a kisegítő és külszíni munkásokat. A Magyar Hírmondó által leírt állapotokat tükrözi nagyjából a *Pyrmons Vilmos* bányagondnok által rajzolt első ismert bányatérkép is.<sup>17</sup> Az

14 SÁL. A. p. ö. Fasc. XXV. num. 6261. k. 4. SÁL. A. p. ö. Fasc. XXV. Num. 7352. 11.

15 l. 67. jegyzetet.

16 Magyar Hírmondó. 1774. II. k. 466—467. o.

17 SÁL. Acta Politica. Fasc. XXV. Num. 123. zz. 1.: Faller: Brennbányája régi térképei. MTA. VI OK. 1953. A bánya műszaki adataira v. ö. még: Reményi, i. m. Hamberger. i. m. A magyar orvosok és természetvizsgálók VIII. vándorgyűlése Sopronban. 1847. Pest. 1863. A SÁL. brennbergi térkép- és műszaki rajz gyűjteménye.

1796. augusztus 19-i bányatelek-kijelölésre készült térkép pontosan megjelöli a bánya első műveléseinek a helyét. A Kovácsároktól nyugatra terülő Steinriegel vagy Brennender Berg nyugati lejtőjén a mai útig, déli felén még az úton túl nyugatra az Almes Riegel keleti lejtőjén terül el ez a bányatelek, körülbelül a későbbi Maschinhaus (a mai múzeum) körüli plató. Itt 1796-ban a művelés 3 aknával és két táróval (főtárhozó és vízvezető tárhozó) folyt. A felszínen a főtárhozó épületén kívül a bányagondnok lakóházát, a kovácsműhelyt és a munkások lakóházát lehetett látni. 1797-ben e területtől délre Magazint (raktárat) kezdenek építeni (ma: Öbrennbergi út 20.) műhellyel és lakással, mely ezután a rohamosan kiépülő lakótelep, a mai Öbrennberg központja lesz. 1800 körül nagyszabású külfejtést kezdenek, amivel észrevehetően meggyorsul mind a bánya üzleti fejlődése, mind a telep kialakulása. Ebben az egyenes vonalú fejlődésben törést jelentett az 1812. évi pénzdevalváció, amelynek következtében a bányauzemet redukálni kellett.<sup>18</sup> Az 1811. évi 10 200 tonnás termelés 1812-ben 5 900 tonnára esett vissza, s az 1813. évi 4 200 tonnás minimum után következett újabb lassú emelkedés. A kor távlatában nézve azonban egyértelmű és szembetűnő a fejlődés.

A bánya állandóan terjeszkedik, 1848-ig nagyjából lefejt a Maschinhaus körül elterülő tojásdad alakú plató szénkincsét, részben külfejtésekben, részben az egyre mélyülő aknák mélyszinti munkahelyein. A fejlődő és nehezedő bányászás a művelés műszaki fejlesztését is megkívánta. E tekintetben Brennberg élén járt a magyarországi bányák között. Különösen *Miesbach Alajos* albérlétének (1835–56), *Buday Ferenc* gondnokságának, majd felügyelőségének (1825–39) és *Szabó Károly* gondnokságának (1841–46), majd felügyelőségének idejére esnek nevezetes műszaki újítások. Ilyen a rendszeres és többszintes mélyszinti fejtési technológia kidolgozása, mely csaknem változatlanul végig használható lesz a bánya történetében, emellett a vas sineken való mélyszinti és külszíni szállítás bevezetése 1836-ban és az ország első



A Rudolf akna gépháza (Maschinhaus)  
1850 körüli térképen



bányaszállításra használt gőzgépének üzembe állítása 1840-ben. A 12 lóerős gépnek a telep közepén az óriás szállítótároló (Riesenstollen) vonala mellett telepítettek új szállítóaknákat és emeltek gépházat. Ez a szállítóakna a tőle délkeletre fekvő Rudolf és nyugatra levő József bányák mezejét szolgálta ki, az onnan kikerülő szénmennységet és vizet emelte a felszínre 1856-ig.<sup>19</sup> A 35–40 m mély telepeket kiszolgáló szállítóaknához épített gépház (Maschinhaus) a bánya egyik legfontosabb korszakának központja volt, jelenleg Öbrennbergi út 14, múzeum.

A termelés fejlődésével együtt kellett a munkáslétszámnak is emelkednie. 1796-ban mintegy 35, 1827-ben 73, 1829-ben 153 ember dolgozott és lakott Brennbergben. Az 1848-as választások előtt lezajlott összeírás szerint 1848. május 8-án 445 ember lakott Brennbergben (30 épületben 145 lakásban). A 145 kereső családfő közül 107 bányászlegény, 14 napszámos, 2 kovács, 6 dolgozó nő, 7 bányatisztviselő, 3 nyugdíjas (!) bányász volt.<sup>20</sup> Az 1825. évi bányabejárás 14 épületben 49 lakást, iskolát, vendégszobát és gazdasági helyiségeket ír le.<sup>21</sup> A kor szociális színvonalának megfelelő vagy talán túl is mutat azon a brennbergi bányamunkások elhelyezése. Azt azonban nem szabad feledni, hogy így is zsúfoltan laktak. A munkahelyen való lakás, a munkában és magánéletben egymásra szorultság hamar kifejlesztette a munkásokban az öntudatot, a közösségi érzést. Ez annál könnyebb volt, hiszen ezek a bányamunkások fejlettebb bányavidékekről (osztrák, steier, karinthiai s a század közepe felé egyre inkább morva és cseh bányákból) származtak régi bányászcsaládok ivadékaiként, és nemcsak a bányászok keserves sorsa volt ismeretes előttük, de ismerték a közös védekezés, a közösségi élet egyik régi, hathatós formáját, a társláda (Bruderlade) intézményét is. Ez a középkori eredetű intézmény, amelyen önszegélyező egyesület, biztosította a bányászokat betegség esetére, öregségükre és ami ugyanilyen fontos, közösségbe kovácsolta őket egészen a munkásszervezetek modern formáinak, a szakszervezeteknek megjelenéséig. A brennbergi társláda meglétéről először 1796-ból van tudomásunk, amikor 6 tagjának 11 frt 20 xr vagyona van. A következő évben már 27, majd a munkáslétszám gyarapodása arányában növekvő számú tagja és vagyona volt a társládának.<sup>22</sup> A társláda ügyeit maguk a munkások intézték, vagyonából a betegeket, rokkantakat és özvegyeket segélyezték a láda alapszabályai szerint. A nyugdíjképes kort nagyon kevesen érték meg, így ez nem terhelte a láda vagyonát. A munkások kereseteit ez időben hozzávetőlegesen ismerjük, nem állott a kor munkáskereseteinek színvonala alatt feltűnően. Tény, hogy bérmozgalom egészen a 19. század második feléig nem volt Brennbergben. Ilyennek inkább a munkások elvándorlását a brennbergi munkáslétszám évről évre való feltűnő hullámzását kell tekinteni. A munkásság korai mozgalmi inkább politikai jellegűek voltak, a bányászok öntudatosodását jelezték és szolgálták. Ilyen volt az 1825-ös nyári mozgalom, amelyben a város földesúri bírósága ellen tiltakoztak. Követeléseik-

19 Hamberger. i. m. 19. o. Magyar orvosok . . . SÁL. A. p. Fasc. XXV, Num. 6991. i. l. u-v. SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 20473. I. ff. (Drasche szerint már 1835-ben volt a Rudolf aknáknál gőzgép.)

20 SÁL; A. p. Fasc. V. Num. 2194. Thirring: Adatok a száz év előtti Sopronról és 1848. évi népességéről. Sopron, 1957. A nyugdíj korhatár 70 év volt.

21 SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 3532. ii.

22 Reményi: Brennbergbánya szociális fejlődése. SSz. 1941. dr. Mihalovits János: A négyszázharminc éves magyar bányatársládái intézmény eredete és fejlődésének frott emlékei 1854-ig. Sopron, 1925.

ben, amelyet *Buday Ferenc* bányagondnok közvetített a városi tanácshoz<sup>23</sup>, egyszer s mindenkorra kijelentik, hogy ők szabad emberek, a feudális bíróság nem illetékes felettük, igazuk megvédése érdekében tömeges elvándorlást és munkabeszüntetést helyeztek kilátásba. (A kettő még a fejlettebb, modern munkásmozgalomban is együtt jár Brennberegen.) 1849-ben *Regner Vince* bányagondnok durva bánásmódja miatt robbant ki az elégedetlenség, ami a háborús cselekményektől való félelemmel tetézve szintén tömeges elvándorlásba és munkabeszüntetésbe torkollott.<sup>24</sup>

Az 1848-as szabadságharc egyébként nem érintette a bányászokat. Földrajzilag is távol esik a bánya az események vonalától, az idegen ajkú bányászokat a magyar szabadságharc szelleme nem igen mozgította meg. Az eseményekkel való közvetlenebb kapcsolatra utal a fenti mozgalom mellett a császári csapatok fegyver-rekviráló felszólítása 1849 januárjában, és esetleg a Kurucereszt telep végében ma is álló kereszt neve.

4. A 19. század második felében lassan, de egyre fokozódó ütemben megindult az ország kapitalizálódása, a gyáripár fejlődése. Sopronban gyárról nem beszélhetünk egészen a század végéig, gazdasági fejlődésről azonban igen. Itt csak azokat a vállalkozásokat említjük, amelyek közvetlenül függtek a bányától és hatottak arra, a nagy szénfogyasztókat. 1871-ben 21 gőzkazán működött a városban, közülük 3 a malmokban, 2 a cukorgyárban, 1 a gázgyárban 2 a Flandorffer keményítőgyárban stb.<sup>25</sup> Ez a megyénkben is jelenlévő országos ipari fejlődés szinte állandó konjunktúrát jelentett e községnek, különösen a jóminőségű brennberginek, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy a vasutak kiépülésével egyre távolabbi vállalatok részesedtek a magyar piacból, 1865-ben a brennbergi bányaalbérlő, *Drasche Henrik* az osztravai szén konkurrenciájára panaszkodik.<sup>26</sup> Ez a verseny azonban az egyre bővülő piaci lehetőségekkel és az egyre nehezebb geológiai települési viszonyokkal egvüttesen inkább pozitívan, mint károsan hat a bányászatra, a termelés kibővítésére, a legkorszerűbb műszaki körülmények megteremtésére ösztönzik a vállalkozót. A bányát a század végéig rohamosan fejlődik minden tekintetben. Különösen szembeütő és gyors a fejlődés *Drasche Henrik* bérlete (1856–1881) és *Hamberger József* gondnoksága (1856–85) idején. *Drasche* már 1835-től működött a bányában nagybátvia, *Miesbach* mellett. 1878-tól a kincstár bérletét átváltva főbérlőként szerepel a várossal szemben. Halála után fia a bérletet és a bányát egy tőkés csoportnak adta el, melynek tagjai: *Patzenhofer Konrád* cinfalvi, *Rothermann Rudolf* felszerfalvi, *Carstanjen Gusztáv* kőhidai cukorgyárosok, a Nagycenki Cukorgyár Rt. és *Lenck Sámuel* voltak. Ezek 1882-ben Brennbergi Kőszénbánya Rt. néven társaságot alapítottak és nagyjából ez a tőkés csoport bírta a bányát 1928-ig. A változások jelentőségét az adja, hogy a bánya történetében 13 200 tonnát termeltek, míg az időszak csúcstermelését az 1870-es év adta

23 Reményi. i. m. Bérjegyzékek 1842/43-ból. — KBM. Adattár. SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 3532. ff.

24 SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 7749. ii. — Az első komolyabb mozgalom (paupermozgalom) a munkanélküliek 1847. évi mozgalma volt Sopronban. — A Kurucereszt név talán magyar katonák ekkori jelenlétére utal.

25 SÁL. A. p. Fasc. V. Num. 17416.

26 SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 14258. q.

netében először 1882-ben került a bánya bérlete és művelése magyarországi, még hozzá Sopron megyei tőkés csoport kezébe.<sup>27</sup>

Drasche és Hamberger működése alatt megsokszorozódott a termelés. 1849-83 000 tonnával. Ezután az általános európai gazdasági válság idején 1877-ig 33 400 tonnára esett vissza a termelés. A bányászat fellendülését érezte a város is: míg eddig évente átlag 2615 frt 70 xr folyt be pénztárába a bányától, addig Drasche 1857-76 között összesen 410 464 frt 41 xr-t, évenként 20 523 frt 22 xr-t fizetett az eladott szén után.<sup>28</sup>

A város a bányászat jó hasznát látva önálló szénkutatásba kezdett Balf mellett 1859/60-ban, a kutatásból azonban nem lett bánya. A befolyt hatalmas összegek pedig arra ösztönözték a tanácsot, hogy fő figyelmét erre a pénzforrásra fordítsa. Így egyezett bele a városiaknak olcsóbban juttatandó szén mennyiségének korlátozásába. Jellemző a város vezetőinek gondolkodására, hogy az így kapott olcsó szenet a községi adófizetés után osztották el, tehát az elosztást a virilistákon kezdték, akik annyi szenet kaptak, hogy továbbadhatták azt, míg a szegény családoknak az olcsó szénből nem is jutott.<sup>29</sup>

Az Oedenburger Lokalblatt 1866. XII. 26-i száma a kor szinte egész szak-sajtójával egybehangzóan megállapítja, hogy a brennbergi széntermelés a legmodernebb színvonalon folyik. A műszaki fejlesztés tényeit csak felsorolni tudjuk ennek alátámasztására: Drasche önálló albérletének első évében, 1857-ben megnyitotta a 88 méter mély Erzsébet aknát (a mai sportpálya keleti felében), melynek jelentőségét nem a mélysége és az ebből adódó műszaki, szállítási újdonságok adják, hanem az a tény, hogy ezzel a bányával a művelés áterjedt a Rammel árokra, az egyre értékesebb és mélyebb telepekre, és hogy délnyugati kiterjedésében az Erzsébet akna mezejéről kutatták fel a Hermes hegy 2-300 méter mély hatalmas telepeit, amelyeken a bányászat következő korszaka zajlik, egészen 1940-ig. A hegy kincsét először a mai telepközpont felől, a 108 méter mély Új István (1860-86) és a 200 m mély Új Henrik (1873-84) aknákon kezdik lefejtani. Hamarosan nagyarányú beruházásokat tesz szükségessé a mélyen fekvő hatalmas szénvagyon. Így telepítik 1880/82-ben a 310 m mély Ó Hermes aknát (1907-ig működött), 1884/89-ben a 300 méter mély Borbála aknát és a kor legnagyobb szabású és legmodernebb bányászati létesítményét a 330 m mély Sopron aknát. Ez a három akna —egységes rendszerbe fogva, közösen működtetve, hatalmas szállító- és légvágataikat tekintve — a brennbergi bányászat történetének legjelentősebb objektuma lett. Az egyre mélyebb bányák, nehezebb körülmények egyéb műszaki fejlesztést is megköveteltek a vállalatától, elsősorban a szállítás, vízkiemelés és szellőztetés terén. 1862-ben 5 gőzgép működik a bányában, elsősorban az Erzsébet aknánál.<sup>30</sup>

27 A bérleti változásokra és szerződésekre l.: Faller. i. m. SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 10641. r. (1856) SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 21729. v. (1881) SÁL. A. p. Fasc. V. Num. 1920. B. (1882) Reményi. i. m. Hamberger. i. m.

28 SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 20473. XI. és.

29 SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 14258. a. SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 20473. c. j. k. Faller: Sopron város Balf környéki szénkutatásai az 1850-es évek második felében. SSz. 1956. 302-313. o. SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 11874. h. i. k.

30 Gőzkazánpróbák jegyzőkönyvei, 1862. SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 12781. a3. c3. f3-h3. A bányaműszaki fejlődésre az idézett irodalom mellett l.: Faller: A brennbergi szénbányászat úttörői. III; Hamberger József SSz. 1958. 73-79. o. Lovas Gyula: A brennbergi bányavasút. SSz. 1967. 224-233. o. Sopron. 1879. I. 18., 1879. XII. 2. Polgármesteri jelentések. A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara jelentései. SÁL. Brennbergi térkép- és műszaki rajz gyűjtemény.

A Sopron aknánál 8 gőzgépet működtettek, a Sopron és a Hermes aknááknál szénosztályozót szereltek fel gépi rostálással és a Hermes aknában szerelték fel 1885-ben az ország első sűrített levegős légvitlóját. 1878-ban itt használtak először az országban bányatelefont. 1893-ban 4 gőzszállítógép, 3 gőz vízemelő, 2 gőz ventilátor, 1 gőzerejű szénosztályozó működött a bányában egyéb modernebb felszerelések mellett. A jelentősen megnövekedett termelés a külső szállítás, a szénnek a fogyasztóhoz való szállításának modernizálását is megkövetelte. Így épült meg a bánya és a Déli Vasút ágfalvi állomása között 1865/68-ban a keskenyvágányú lóvontatású vasút, amelyen 1875-től már gőz-



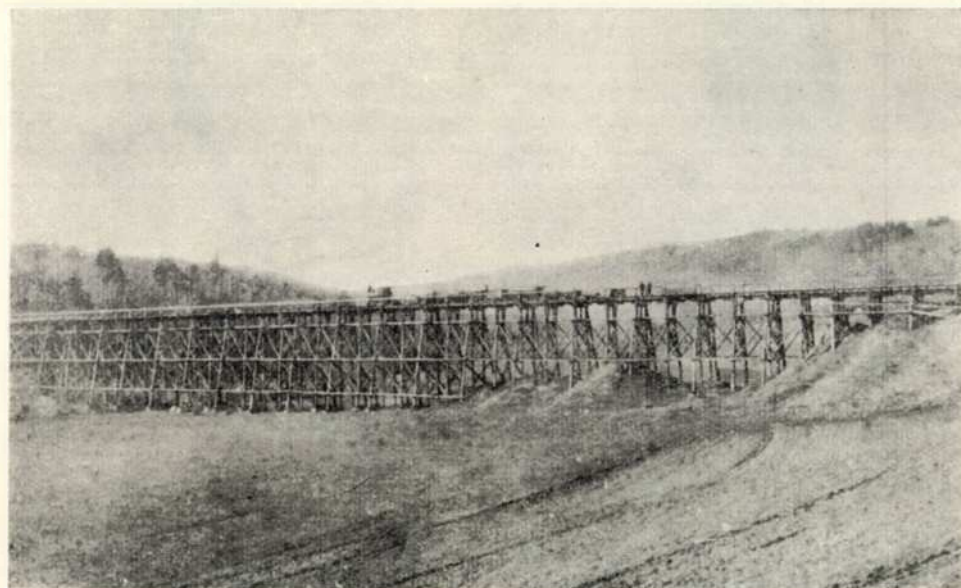
Az első gőzgépes szállítóakna gépháza (1840–56),  
jelenleg emlékmúzeum épülete

mozdony vontatott, és amelyet 1892/94-ben normál vasúttá építettek át. Folytatni lehetne még a műszaki alkotások és újítások sorát.

A nagyszerű termelési és műszaki eredmények mögött a bányászok nehéz és áldozatos munkája van. A fejlődő bánya egyre több, 1853-ban 310, 1900-ban 900 munkást foglalkoztatott. Napi 12, majd 1860-tól napi 10 órát töltöttek a bányászok a mély, rendkívül gázos és meleg bányában. A nagy nyomás alatt lévő bányában valahol mindig volt tűz, a hosszú vágatok szellőztetését nehéz volt megoldani, s a műszaki beruházások nem is terjedtek ki a munkásvédelemre. Ilyen körülmények között elég gyakran előfordultak szerencsétlenségek, a sajtóban szinte hétről hétre lehetett róluk olvasni, jóllehet Brennberg nem is volt sújtóléges bánya. Általában a hirtelen begyulladt szén tüze szedte az áldozatokat, mint pl. 1884. XII. 5-én, 1892. XII. 7-én, 1896. V. 15-én. Különös szerencsétlenség történt 1893. III. 26-án a vasúti pálya építése közben: a Sopron

akna salakhegye a megbontáskor fölrobbant, s 8 asszony és 3 férfi életét oltotta ki. A munkásbiztosítás továbbra is főleg magukat a bányászokat terhelte, 1891-től kötelező volt a társpénztári tagság. A munkásjóléti intézményeket a társláda alapította és tartotta fenn, mint pl. az első elemi iskolát (1864, a mai Régi iskola soron), kórházat stb.

A munkások legnagyobb része továbbra is a telepen lakott, csak kisebbik részük lakott a környező községekben (Ágfalva 140 család, Bánfalva, Lépesfalva stb.). Mindig a bányauzem pillanatnyi helyének megfelelően épültek a lakóházak, így a bányászat délnyugatra való eltolódását a lakótelep hasonló irányú terjeszkedése követte. Az 1825-ig kialakult Öbrennbergi kolónia után a tőle délre fekvő hegyoldal kapott először lakókat, majd 1860 után az Almes



A vasút áthidalása a Görbe-halom mellett 1870. körül

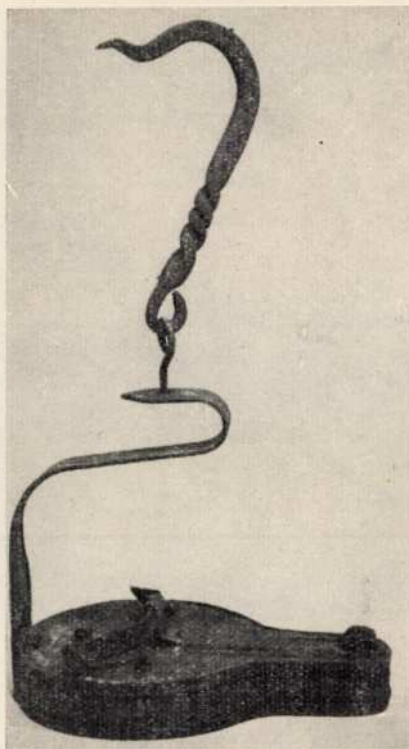
Riegel (Havas bérc) keleti lejtőjén, a mai Régi iskola sor környéke telepedett be. 1888-ban a mai labdarúgó pálya körüli lakóházak, 1890 után pedig a Vasúti sor és a Soproni út házai épültek. A lakások többsége szoba-konyhás volt, de szép számmal akadnak köztük egyhelyiséges lakások is, különösen a 19. század elején épült munkáskaszárnyákban (Gelbes Haus, Rotes Haus stb.), a rendőrkapitány közegészségügyi ellenőrének mindig akadt kifogásolni valója. A közegészségügyre egyébként szomorú fényt vet az 1873. évi hatalmas kolera-járvány, amelynek gyászos emlékét a mai brennbergi temető őrzi. (120 halott. Azelőtt Ágfalván temetkeztek.) Nemcsak a túlzásfoltosság volt a brennbergi kolónia egyetlen egészségtelen vonása, hanem a tulajdonjogi viszonyok is. Korábban a bánya tulajdonát képező munkáskaszárnyák mellett az egyes munkáscsaládoknak is voltak kölcsönből épített házai. Ezeket 1885-ben a vállalat megvásárolta, és ettől kezdve Brennbergben csak a munkaadónak volt lakása, s azt

mintegy munkabér fejében adta dolgozóinak.<sup>31</sup> Később látni fogjuk, milyen „nagyszerűen” és embertelenül használta ki ezt a lakásmonopóliumát a vállalat bérharcok idején.

Munkásmozgalmak a század vége felé egyre sűrűbben és erőteljesebben jelentkeznek: a munkásosztály öntudatosodásának modern formái, a szervezetség és a szervezett bérharc. A 6–700 majd a századfordulón közel 1000 egy helyen dolgozó és nagyrészt egy helyen lakó munkás, akiknek nagy része a század közepétől cseh és morva bányákból jött, tudatában volt jogainak és csak



A farbőr viselete



Olaj-bányászlámpa. 19. század

hamar megtalálta a jogok közös megvédésének formáit is. A bérharcnak továbbra is általános formája marad Brennbergben a kivándorlás, 1882-ben és 84-ben került sor nagyarányú kivándorlásra. Ez azonban nem ment mindig simán, az elkeseredés tüntetéseiben, összetűzésekben robbant ki, s ez készítette 1885-ben a bányagazgatót és a várost csendőrs felállítására. Ilyen összetűzésről számol be a *Sopron* 1888-ban, amikor a munkások megostromolták az igaz-

31 Hamberger. i. m. 25–30. o. Reményi. i. m. SSz. 1941. SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 27171. Sopron. 1873. XI. 2.

gatóság épületét.<sup>32</sup> Ezek a megmozdulások most már nem pillanatnyi felhevülésből keletkeztek, egyre szervezettebbek lesznek, világosak a célkitűzéseik is: 8 órás munkaidő és magasabb bér. (1885-ben 1 frt 30 kr, 1900-ban 4 K volt a vājárkereset.)

1894-ben izgató munkástoborzóra panaszkodik a bányagazgató, 1898. november 1-én pedig bérkövetelő sztrájk volt a bányában, a tűzbiztonsági munkások követelték különdíjuk felemelését. Ekkor már szószólója is volt a munkáságnak *Tremmel Péter* személyében, aki béremelést követelt a munkaadótól, majd elutasítása után a sajtóban közölte panaszát és bírálatát a brennbergi helyzetről.<sup>33</sup> Ezen a ponton már mutatkozik a brennbergi munkásmozgalm különös ereje Sopron megyében. A jövőben egészen egyértelmű lesz a brennbergi mozgalmak élenjáró és példamutató volta Nyugat-Magyarországon. Egyik-másik okát már most ki lehet tapintani: a fejlettebb vidékekről, elsősorban cseh, morva bányákból idekerült munkások továbbra is élénk kapcsolatot tartottak korábbi elvtársaikkal, németül olvastak, így első kézből kapták a munkásmozgalm klasszikus ideológiáját. Ma is több, egészen korai kiadású szocialista iratot lehet Brennbergben találni. Munkájuknál fogva edzettebbek voltak, mint a többi szakma munkásai, könnyebben változtatták helyüket, így nem függték egy munkaadó szeszélyétől. Mondhatni: az elemekkel folytatott állandó harc képessé tette a bányászokat a társadalmi erővel folytatandó harc vállalására és torpanás nélküli megvívására.

5. A 20. század elején a bányában nem volt látványos gazdasági fejlődés. Egyetlen ilyent említhetünk csak: villamos erőművet rendeztek be a Sopron aknáknál 1912-ben, ezzel egyidejűleg az összes aknák szállító gőzgépét leszerelték és ezek szállító, vízkiemelő és szellőzőberendezését az erőmű látta el villamosenergiával. 1913-ban kisebb bányát nyitottak Mária akna néven, a mostani templommal szemben, a hegyoldalban. A vállalat vagoni és jogi helyzetében változás történt, amennyiben 1903-ban megvette az Unió Rt. récényi bányáját (Ilona és Ignác aknák). 1907-ben új haszonbérleti szerződést kötött a várossal, és 1912/13-ban Sopronvidéki Kőszénbánya Rt. néven az Urikán-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. érdekkörébe került. Az új rt. alakuló ülésén, 1912. IX. 12-én az eddigi részvényesek a bánya ingó és ingatlan vagyona fejében 1 600 000 K. értékben elsőbbségi és törzsrészvényeket kapnak, s az eddigiék mellett a Magyar Általános Hitelbank és az Urikány-Zsilvölgyi Rt. lesznek a legnagyobb részvényesek.<sup>34</sup> Gazdasági változás még, hogy a Hermes akna az 1907. évi nagy sztrájkok idején tönkremegy és felhagyják az üzemelését. A század első két évtizede a munkásmozgalm szempontjából nevezetes Brennberg és egész Nyugat-Magyarország történetében. Az első évekre esik a 8 órás munkanap kiharcolása és a munkásszervezetek megalakítása. Ettől kezdve a brennbergi munkásmozgalm példamutató, a legszervezettebb és legerősebb az egész környéken. Az 1906-os Szent István napi körmenetben a munkások vöröszászlóval és szocialista jelszavakkal vonultak fel. 1906-ban megalakul a Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetsége helyi csoportja, 1907-ben az SzDP helyi titkársága Brennbergben *Gregorits Antal* és *Weidlich*

32 Oedenburger Zeitung. 1882. V. 5., 1884. XII. 18., 1885. XI. 19. 20., 1885. XII. 18. 19., Sopron. 1888. IX. 29.

33 SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 25554. B. Sopron. 1898. XI. 17. 18. Oedenburger Rundschau. 1890. IX. 22., X. 27.

34 Országos Levéltár. Gazdasági levéltár. Z. 298. 1. csomó. 1. dosszié. 2—5. p. Reményi. im.

Izidor, Ágfalván Zwaller Mátvás vezetésével. Ezek a szervezetek állandóan napirenden tartják a munkások érdekeit, a munkabér kérdését. A század első éveiben a következő keresetek alakultak ki:

Átlagkeresetek fillér/szakmány (8 óra — a külszíni munkásoknál 10 vagy több óra)<sup>35</sup>

	fejtő	szállító	tisztító	gyermek	nő	átlag
		16—20 év	11—16 év			
1903	304	230	116	80	100	250
1904	300	230	115	77	98	253
1905	320	252	114	78	106	260

Hamarosan alkalma nyílt a brennbergi munkásságnak és frissen alakult szervezeteinek, hogy bebizonyítsa politikai és szervezeti erejét, tekintélyt vívjon ki magának a munkaadó előtt és rangot a megye munkásmozgalmában. Az 1907—09 években Brennbergben egymást érték a hatalmas sztrájkmegmozdulások, amelyek nemcsak az itteni munkásság akcióképességét mutatják, hanem az 1905/07-es orosz forradalom nyomán kialakult magyarországi forradalmi fellendülés Sopron megyei hatását és erejét is.<sup>36</sup> A sztrájkmozgalom a külszíni munkások sztrájkjával kezdődött 1907. január 31-én. Ezt a sztrájkot Zwaller Mátvás ágfalvi párttitkár vezette. Az év sztrájkjai közül kiemelkedik a szept. 11—okt. 8-i, amelyben új kollektív szerződést követeltek a munkások. Egységük és hajthatatlan magatartásuk meghátrálásra készítette Rudolf Antal bányagazgatót, aki kénytelen volt a szerződés életbe léptetésébe beleegyezni. Külön politikai jelentősége és sikere ennek a sztrájknak, hogy a munkások elismertették szervezetüket a munkaadóval, aki ezután kénytelen volt a munkások bizalmi férfiai tárgyalópartnereként elfogadni. A hároméves sztrájkhullám legkiemelkedőbb mozgalma az 1909. okt. 1—dec. 5-i hatalmas sztrájk, mely imponáló méreteivel, a munkások minden szenvedés ellenére tanúsított kitartásával kivívta az egész megye, sőt a tágabb környék közvéleményének rokonszenvét, a környező szervezett munkásság támogatását. A sztrájk országos jelentőségűvé nőtt: Baron Ede, a szakszervezet országos elnöke és Garbai Sándor járt közben a munkások érdekében. Vezetői Lappinger Lipót, Kostelez Ferenc, Semelmüller Antai, Ziegler János, Hammer Ferenc, Ramberger Nándor, Brunner Pál, Paraschin József voltak. Rieger Vilmos igazgató a legembertelenebb módszerekhez folyamodott a sztrájk elfojtására: a sztrájkoló munkások népes családját kiköltöztette a bánya tulajdonát képező lakásokból. A sztrájkoló munkások és a kilakoltatott családok a hideg őszön mérhetetlen szenvedéseknek néztek elébe. Egy asszony megőrült a meghurcolások következtében, ma is él egy bányász

35 SÁL. A. p. Fasc. XXV. Num. 27399. VII.

36 L. bővebben: Faller: Brennbergbányai munkásmozgalmak. Az 1907. évi sztrájkok. SSz. 1959. 222—237. o. Faller: Brennbergbányai munkásmozgalmak. Az 1908—1909. évi sztrájkok. SSz. 1964. 118—126., 193—202. o. Garai Lenke: Garbai Sándor soproni szereplése. SSz. 1966. 236—239. o. l. még: Arbeiter Zeitung. 1907—1908. Oedenburger Zeitung, Nemzetőr, Soproni Napló, Népszava, 1907—1909. Polgármesteri jelentések, 1907—09. SÁL. Polgm. XVI. 1907—1909. SÁL. Rendőrségi közigazgatási iratok. 1907—1909. SÁL. Brennbergbánya emlékkönyve. 59—63. o. Faller Jenő: A brennbergi bánya emlékkönyve. Bányászati és Kohászati Lapok. 1958. Liszt Ferenc Múzeum. Helytörténeti adattár. Magnó visszaemlékezések.



Brennbergen, aki a kilakoltatás közben az utcán született. A szenvedések nem törték meg a bányászokat, így nyilatkoztak a Nemzetőr november 6-i számában: „... jól tudjuk, hogy önkéntesen, fenyegető vagy alkalmazott kényszereszközök nélkül soha, semmiféle bányaigazgatóság a saját hátrányára a munkásoknak kedvezőbb munkabéreket és munkafeltételeket nem szabhat .... Most 5 hete, hogy a sztrájk kitört, nem akadt köztünk egyetlen sztrájktrő sem... Negyedrészt esszük magunk és családunk annak, amit egyébként ettünk, de fogadjuk, hogy kitesszük magunkat az éhtifusznak, sőt az éhenhalásnak, de egyedül erősségünket, a közöttünk fennálló szolidaritást megbontani nem engedjük.”



Ünnepelő bányászok 1907. V. 1-én

A szolidaritásnak szép jeleit adták a munkások: a sztrájkot a külszíni gyermekmunkások 8 órás munkaidejéért és a korábbihoz képest változatlan bérért kezdték; a sztrájktrőnek hozott román bányászok egy része, amikor megismerte a helyzetet, szintén megtagadta a munkát. A Kuruc dombi barakkokban elhelyezett kilakoltatott bányászcsaládokat a soproni és környező szervezett munkások és a radikális soproni polgárok (pl. dr. Schwarz Sándor) támogatták. Az egész város viharos hónapokat élt át ekkor. A mérhetetlen szenvedések végül is megtörték a sztrájkot, amely így is, mint az elvtársi segítség és hűség szép példája arany betűkkel kerül be a Sopron megyei munkásmozgalm történetébe. 1909. december 6-án a bányászok felvették a munkát, de forradalmi lendületüket észrevehetően nem tudta megtörni a vesztes sztrájk. A következő években aktívan és töretlen erővel vesznek részt a munkásosztály politikai (választójogi) harcaiban. 1912-ben egy szociáldemokrata „igazgatóval”, *Molcsányi Jánossal* szemben újra csak a kilakoltatást alkalmazta a bányaigazgató. Molcsányi az SzDP ügyvédje, dr. Schwarz Sándor útján szerzett érvényt igazának.<sup>37</sup> 1913. március 4-én — az országos általános sztrájkmozgalommal

37 OL. Z. 298. 2. cs. 35 d. 1912. évi bizalmas levelezés. 57—58. 63. p.

egyetértve – a munkások egységesen és nagy fegyelmezettséggel sztrájkba léptek. A sztrájkot *Wajdits Béla* megyei párttitkár szervezte és jelentette be a Bánfalván tartott nagygyűlésen. A bányagazgatóság nem állott a sztrájk útjába, de éberrel vigyázott, nehogy a mozgalom bérkövetelő sztrájkká fejlődjék. Aggodalma alaposnak bizonyult: *Haider Ferenc* vezetésével március 10-én négynapos sztrájk kezdődött az akkor bevezetett új munkarend egyik pontja ellen, amely szerint a munkahelyi váltással fél-fél órával meghosszabbodott a munkaidő.<sup>38</sup> Általában ezekre az évekre a politikai tevékenység megélénkülése, a választójogi harc és az SzDP szervezeti megerősödése, aktivizálódása jellemző.

6. A háború első éveiben a brennbergi bánya gazdasági és társadalmi-politikai (az európai szocialista pártok árulása következtében is) életében viszonylagos nyugalom következett. A háború azonban hamarosan érezte hatását. Bár a munkások nem voltak hadkötelesek és a bányát katonai felügyelet alá helyezték, a háborús viszonyok a nyersanyagellátásban, a technikai felszerelések elavulásában észrevehetőek voltak, és ez hamarosan jelentkezett a termelés visszaesésében is.<sup>39</sup> Ebben azonban szerepe volt a rossz ellátás miatt meggyöngyült munkaerejű munkások passzív ellenállásának is. A rossz ellátás és a forradalmasító hírek hatására ez az ellenállás nyílt politikai és gazdasági akciókba ment át. 1917-ben Brennbergbányán újabb forradalmi hullám indult el, amely része az 1917. évi orosz forradalmak, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nyomán kialakult európai forradalmi válságnak, s amely itt egészen 1922-ig tartott. 1917 tavaszán már olyan rossz volt a bányában az ellátás, hogy azt a bányagazgatóság is kénytelen volt elismerni, ugyanakkor a városi tanácstól kiszállt bizottság is az általános elnyomorodásban látta az elégtelen munkaintenzitás okát.<sup>40</sup> Június 27-én a Sopron akna munkásai nem tudtak leszállni a bányába, mert nem volt élelmük. 1917. május 5-től 17-ig a bánya egész munkássága sztrájkolt, konkrét követeléseik közt 3–8 K alapbér és magasabb fejadag szerepelt. Augusztusban *Scharff Károly*, *Hofer Rezső*, *Fillek Ignác* vezették a mozgalmat. A sorozatos sztrájkmozgalmak szerény gazdasági eredményeket értek el, a napi lisztfejadagot pl. munkásonként 550 gr-ban állapították meg. Ugyanakkor politikailag is aktivizálódott a munkásság, egységesen megünnepelték május elsejét.<sup>41</sup> 1918-ban a rossz kereseti és ellátási viszonyok miatt tovább nőtt a nyugtalanság, ez a munkásság passzív ellenállásában, a munka szabotálásában mutatkozott. A termelés 1918-ban fokozatosan csökkenő tenden-

38 OL. Z. 298. 2. cs. 35. d. 1913. 23–60., 137–138. p. SÁL. 6504/913. rk., 6668/913. rk.

39 A brennbergi bányagazgatóság levele az 1916. üzleti évről. OL. Z. 298. 1. cs. 6. d. 5–6. p.

40 A bányagazgató 1918. X. 30-i levelében közli egy 5 tagú család napi fejadagját és beismeri, hogy a biztosított fejadag nem fedezi a minimális kalóriaszükségletet.

Az összeállítás főbb tételei:

1670 gr liszt,	42 gr szárazfőzelék,
100 gr zsír,	333 gr káposzta,
133 gr cukor,	41 gr sajt, túró,
2500 gr burgonya,	50 gr füstölthús.

OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1918. 104–106. p. SÁL. Polgm. XVI. 1917. OL. Z. 298. 1. cs. 19. d. 29–30. p. (Az Rt. igazgatóság 1917. VI. 30-i ülése) OL. Z. 298. 2. cs. 35. d. 1917. 89–95. p. Sopronvármegye, 1917. XII. 19.

41 OL. Z. 298. 2. cs. 35. d. 1917. 23–24., 36–44., 50–64., 89–95. p.

ciát mutat (februárban 4475,3 t, márciusban 3669,5 t, áprilisban 2130,6 t.). *Blasián Viktor* bányai igazgató elődjének embertelen módszerét akarta követni a mozgalom letörésében: április 22-én bevonultatta a munkásság 5 vezetőjét, *Ramberger Nándort, Lexl Károlyt, Pokorny Ferencet, Hofer Rezsőt, Scharff Károlyt*. A felháborodás elemi erővel tört ki, a munkások sztrájkba léptek és sorozatosan tüntettek igazuk mellett. A bérkövetelés és az ellátás javításának követelése mellett politikai tartalmat is kapott a sztrájk, amely május 2-ig tartott; a bevonultatott bizalmiak hazabocsátásáért, a békéért közdöttek. Blasián további bevonultatásokat eszközölt és a bevonultatottak családjait ki akarta a lakásukból költöztetni. Ezzel végképp magára vonta a munkásság haragját. Május 3-án ugyan feltételesen felvették a munkát, de a passzív ellenállás, a bánya vezetőségének és a munkafegyelemnek semmibe vétele tovább folytatódott, jelezve a belső forrongást és az egész országban már jelenlevő forradalmi válságot. A brennbergi mozgalommal egyidőben a szakszervezet országos kongresszusa is (ahol a brennbergiek is képviselve voltak) a hadigazdasági rendszer, a HM Munkaügyi Panaszbizottsága ellen, a katonai felügyelet és a kivételes rendelkezések ellen foglal állást.<sup>42</sup> A megindult forradalmi folyamatot már nem lehetett megállítani. A válság egyre mélyült és december 16-án a bányai igazgató elleni merényletben érte el tetőpontját. Blasián Viktor bányai igazgatót a „brennbergi cárt”, akinek igazgatása alatt (1913–18) oly sokat szenvedtek és harcoltak, fegyverrel üzték el a bánya munkásai.<sup>43</sup> A megsebesített igazgató elmenekült. Nem személyes bosszú vezette a munkásokat és ez nem is elégítette ki őket. Blasián utódját, *Jónás László* megbízott igazgatót 1918. december 17-én 9 pontból álló memorandummal fogadták a szervezett munkások, amelyben konkrét bér- és szociális követeléseik teljesítését mint bármilyen további közös munka alapfeltételét szögezik le.

Az Oroszországból kiindult forradalom ekkor már jelen volt mindenütt. Eszméinek terjedését segítették, hatékonyságát növelték azok a magyar munkások, akik részt vettek a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és az azt követő polgárháborúban. Több brennbergi munkás is részt vett az oroszországi eseményekben, köztük *Bradács Ferenc* is. Bradács a háború első évében Prsemislben esett fogságba, Csitába, Tomszkba majd szibériai bányákba (Ekipasz) került. Itt részt vett a forradalom előtti bányász-sztrájkokban. Penzában a forradalom első hívo szavára belépett az internacionalista vöröshadseregbe és 1920-ig a polgárháborúnak szinte minden frontján harcolt, legtovább Bugyonnij csapatában Kolcsak ellen. Részt vett a háború utáni szocialista újjáépítésben is, 1921 januárjában tért haza.

A Brennbergben is éles formákat öltött forradalmi válság a Magyar Tanácsköztársaságban nyerte végső megoldását. A Tanácsköztársaság szocializálta a bányákat, így a brennbergi bányát is. A telep élére és a bánya műszaki vezetője mellé direktórium került, melynek tagjai az elmúlt évek harcainak legkipróbáltabb kiváló férfiai voltak: *Ramberger Nándor, Pokorny Ferenc, Scharff Károly, Hofer Rezső* stb. Saját bányájában, saját népének dolgozott Brennberg munkássága. Jóllehet az ellátás nem javult, sőt a műszaki ellátottság tovább rosszabbodott, a termelést fokozták a bányászok és ebben csak a Tanácsköztár-

42 SÁL. Rk/1918. OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1918. 41—106. p. Soproni Napló. 1918. IV. 26, V. 1. 3. Sopronvármegye. 1918. IV. 25. 26. 27. 30. V. 1. Népszava. 1918, V. 3. Párttörténeti Intézet Archivuma. 664. f. 2.

43 OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1918. 116—150. p. Sopronvármegye. 1918. XII. 17. Vörös Újság. 1918. XII. 21. Bradács Ferencre: LFM. H. Visszaemlékezések.

saság gazdasági, társadalmi és politikai célkitűzéseinek megértését láthatjuk. Így alakult a termelés 1919-ben az előző évihez viszonyítva<sup>44</sup> (tonnában):

	jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jún.	júl.	aug.	szept.
1918:	4565,3	4475,3	3669,5	2130,6	4025,2	4593,0	4695,5	4747,8	4020,6
1919:	5018,5	4223,0	5214,9	4868,6	5034,7	4396,4	5820,7	4481,7	4734,4

A város ellátására önként vasárnapi műszakokat szerveztek. Emellett a Tanácsköztársaság életének egyéb fontos területein is kiválóan dolgoztak, példát mutattak a brennbergiek. Megszervezték a telep közellátását, maguk biztosították és szállították a szükséges élelmet. A soproni politikai megmozdulásokon részt vettek és hallatták a hangjukat. Május 1-én különvonattal mentek ünnepelni a városba. A súlyosabb problémák megoldásából is kivették a részüket. Jóllehet a katonai szolgálat alól most is fel voltak mentve, többen harcoltak a bányászok közül a távoli frontokon. A Sopron megyei ellenforradalmak leverésében pedig mindig élen jártak. A júniusi nagy lázadáskor, amikor a bécsi ellenforradalmárok által megszervezett parasztok Nagycenknél frontot képezve támadtak Sopronra, meg sem várták a direktórium felszólítását, önhatalmúlag felfegyverezték magukat és a soproni munkásokkal és diákokkal közösen siettek Kópháza felé megvédeni a proletárhatalmat. Gyors fellépésüknek köszönhető a válságos helyzet következmények nélküli tisztázása.<sup>45</sup>

A Magyar Tanácsköztársaság néhány hónapos munkájában és harcaiban élen jártak, szinte erejükön felül vettek részt a több évtizedes munkásmozgalmi múltra visszatekintő bányászok. A Tanácsköztársaságot követő fehérterror rémuralma alatt üldöztetés várt a brennbergi kommunistákra, akiknek egy része Ausztriába menekült az üldözések elől.

Sopron környékén különösen erős és hosszantartó volt a fehér rémuralom. De erős volt a munkásság ellenállása is, nem fejezte be a harcot 1919. aug. 1-én, tovább élt benne a remény és törekvés a tanács hatalom újbóli kivívására, az emigráció hazahozatalára. Sopron környékének állami státusa bizonytalan volt 1922. január 1-ig, és ez a tény nemcsak a zabolátlan fehérterrornak adott teret, egyben azt is jelentette, hogy itt nem rendezkedhetett be konszolidálódott ellenforradalmi államhatalom, lehetőség adódott a munkásság ellenállására. A fehér-rendszer bizonytalanságára, ingatagságára jellemző, hogy állandóan kommunista fegyveres betöréstől tartottak, több ízben éppen Brennberg felől. A munkásság politikai érettsége, forradalmi lendülete mellett ezzel is magyarázható a harc törésmentes folytatása, a forradalmi helyzet továbbélése.

Éppen a fehérterror, a politikai megtorlás légköre kovácsolta megbont-hatatlan egységbe a brennbergi munkásokat. Magatartásukról így írt az emigráns sajtó: „A nyugatmagyarországi szervezett munkásság között az elv melletti hűség legszebb példáját a kis Brennberg szénbánya kitűnő, bátor munkásai szolgáltatják. *Kilencszáz bányász elvtársunk között egyetlen áruló nem akadt eddig.*” A bányászok akcióegységéről panaszkodik az üzemvezető 1920. II. 16-án,

44 Oedenburger Proletarier. 1919. VII. 9. Soproni Vörös Újság. IV. 20. A kimutatás Vizer Vilmos jelentéséből: OL. Z. 298. 1. cs. 28. d. 13–17. p. OL. Z. 298. 9. cs. 44. d. SÁL. Intézőbizottsági jkv. 1919. VIII. 4. 540/14027. 1919. VIII. 16.

45 SVU. 1919. VI. 6. 7. 8. 9. SÁL. Intézőbizottság jegyzőkönyve. SÁL. Tanácsjegyzőkönyv. 1919.

amikor megjegyzi, hogy az altiszteket (aknász, felvigyázó) nem lehet a munkások ellen fordítani.<sup>46</sup>

A munkások ellátási, gazdasági helyzete tovább rosszabbodott. Még a minimálisan szükséges fejadagot sem kapják meg, a vállalat közellátási tevékenysége most már inkább az alamizsnaosztásra hasonlít. Az alkalmazottak kénytelenek életüket egyik napról a másikra tengetni, sőt az éhhalált elkerülendő — lopni. Ilyen körülmények között a létfenntartáshoz a munkásság állandó éber bérharcára volt szükség. A passzív ellenállás folyamatos volt, a munkafegyelem olyanannyira meglazult, hogy az igazgatóság beleszólása a munkamenetbe teljesen illuzórikussá vált. A kommün alatt önként és rendsze-



A bányászok vezetői 1919-ben.

Ülnek balról: Ramberger Nándor, Berczeller Adolf (Sopron), Hofer Rudolf.  
Állnak: Schullmeister Lipót, Kramp Eduard, Scharff Károly

resen teljesített vasárnapi műszakot a munkások a bukás után azonnal megtagadták. Életszínvonaluk tartása érdekében állandóan memorandumokkal — nem kérvényekkel — ostromolták az igazgatóságot és követeléseiket imponáló egységű sztrájkokkal támasztották alá. A fehérterror legvéresebb évében 1920. III. 16—30-án és szeptember végén volt Brennbergben nagyobb bérkövetelő sztrájk.<sup>47</sup>

46 A katonai helyzetre és terrorra: Hadtörténeti Levéltár. HM. 1919. Eln. 5/b. 6. cs. 46. o. HL. HM. 1919. Eln. 5/b. 6. cs. 476—477. o. A munkásság helytállásáról: Világosság (Wien). 1920. XI. 24. Vörös Újság (Wien). 1922. II. 11. OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1920. 36—41. p.

47 Az ellátási viszonyokról: Szociáldemokrata Röpirat. 1919. IX. 26. OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1920. 21. 36—41., 334—335. p. OL. Z. 298, 3. cs. 36. d. 1921. 163. p. A magyar kormány 1919. 22. évi működése és az ország közállapotai. Bp. 1923. 288. o. Az általános munkafegyelemről: OL. Z. 298. 1. cs. 9. o. 1—40. p. (a RT igazgatóság jelentése az 1919—20. évről). OL. Z. 298. 17. cs. 76. d. 7—16., 54. p. A bérkövetelő sztrájkokról: Grenzpost. 1920. III. 19. OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1920. 78—97, 334—355. p.

A bányai igazgatóság a legsúlyosabb megtorlásokat vezette be a sztrájkoknál. A katonai megszállás állandó volt. Ezek a katonák most már a „nemzeti hadsereg” kötelékébe tartoztak, kitűnő gyakorlattal rendelkeztek a politikai terrorcselekményekben. A vezetőket internáltatta, bevonultatta és családjaikat kilakoltatta az igazgató. Ez azonban nem törte meg a munkások ellenállását, a vezetők helyébe új kommunista munkások kerültek. Az 1920–21. évi brennbergi munkásmozgalmak nem egyik napról a másikra tartó bérmozgalmak voltak, politikai követelés húzódik mögöttük, és a mély politikai indulat nem változott. 1920. május 2-án, 1921 augusztus–szeptemberében kimondottan politikai sztrájkot tartottak a brennbergiek. 1921-ben nem is köztölték követeléseiket az igazgatósággal, mondván, hogy azt majd a munkástanács fogja teljesíteni. Itt bukkan elő a mozgalmak erejének az oka. Nem béremelésről, hanem politikai kérdéssről, a hatalom kérdéséről volt szó. Az emigrált kommunista vezetők közül Ausztriában munkástanács alakult, az itthonmaradottak ennek vezetésével folytatták a harcot a hatalom újbóli megragadására.<sup>48</sup>

A forradalmi fellendülés korszaka, a forradalmi válság Brennbergben és Sopron környékén 1922-ig tartott, a harc azonban – mint látni fogjuk – itt nem ért véget. A kor gazdaságtörténetéhez tartozik a produktivitás állandó csökkenése mellett a Sopron akna 1920 júniusi összeomlása. A szállítás lebonyolítására ideiglenesen a Borbála és Ilona aknákat alakították át, a termelés kiesést a Kovácsároktól keletre, a Köveshát oldalában megnyitott Jöremény külfejtéssel igyekeztek pótolni.

7. 1922/23-tól a kapitalizmus világméretű ideiglenes stabilizálódása és a magyar fasiszta ellenforradalmi rendszer viszonylagos konszolidálódása következett. Az önálló vámterületű Magyarország gazdasági életében lassú, de számottevő fejlődés korszaka ez, amelyet az első években a háború utáni zilált helyzet, az infláció, 1928/33-ban a katasztrofális méretű gazdasági válság vet lényegesen vissza, majd 1936/37-től a háború előkészítésének konjunktúrája meggyorsít. Erőteljesen közrejátszott az ország gazdasági fejlődésében a külföldi tőke, amelyet az önálló vámhatárok és a rendkívül alacsony munkabérekből adódó kedvező megtérülés vonzottak. Ez azonban egyben súlyosbította az ország gazdasági kizsákmányolását és a rendszer politikai elkötelezettségét is. Brennbergbánya 1912-től a Hitelbank és az Urikány Zsilvölgyi Rt. révén külföldi (elsősorban francia) tőkeérdekeltség volt, 1928-ban pedig végleg beolvadt a szinte kizárólag külföldi tőkések kezén lévő Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Részvénytársaságba.<sup>49</sup>

A brennbergi bányászat is számottevő fejlődésen ment át a korszak második felében. Az első években az egész ország zilált gazdaságának megfelelően, a műszaki ellátottság rendkívül rossz viszonyai miatt is, a telepen kapkodó, egyik napról a másikra folyó rablógazdálkodás folyt. Az 1920-as év gazdasági eseményei mellett itt kell megemlíteni a Márta akna megnyitását 1923-ban, a mai MADISZ épület fölött. A 75 m mély aknával a múlt századi Pál akna

48 A katonai terrorról: OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1920. 82., 165., 487–488. p. OL. Z. 298. 2. cs. 34. d. 1–3. p. A magyar kormány 1919. 22. évi működése és az ország közállapota. Bp. 1923. 7. 6. A munkástanácsról: Grenzpost. 1920. V. 6. OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1920. 19. p. OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1921. 79. p. A politikai sztrájkokról: Soproni Hírlap 1922. IX. 8. OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1920. 165. p. OL. Z. 298. 3. cs. 36. d. 1921. 108–110. p.

49 OL. Z. 292. 43. cs. 212. d. 1. p. OL. Z. 292. 43. cs. 245. d. 1–2. p. Berend-Ránki: Magyarország gyáripára: Reményi. i. m. 17–18. o.

mezejéből hoztak ki 10 000 vagon szenet. Ezekben az években a szénügyek kormánybiztosa irányította és ellenőrizte a bányát, biztosította az ország üzemei számára a minimális szénmennyiséget. A munka megfeszítetten, rendszeresített pótműszakokban és csak a minimális műszaki feltételek mellett folyt.<sup>50</sup>

A húszas évek végén 1927/29-ben mélyítették a 371 m mély Új Hermes aknát, amellyel a Hermes hegy nyugati szénmezejét fejtették le. A Borbála és Hermes akna két oldalról hajtott 600 m hosszú szállítógátára 1929. III. 22-én találkozott. Ezzel egyidejűleg mélyítették és kiterjesztették a földalatti munkahelyeket is, és 1924-ben modern gépesített központi szénosztályozót építettek. Az új létesítmények kihasználását azonban késleltette az éppen bekövetkezett nagy gazdasági válság. Már 1927-ben is a termelt 90 300 tonna szénből csak 75 396 tonnát tudtak eladni, 1930-ban pedig a napi 38 vagonos termelésből 20 vagon talált vevőre. A vállalat rendükálta a bányaüzemet, hétfőn is munkaszünetet tartottak és sok munkást elbocsátottak.<sup>51</sup> Az üzemmenetet 1931-ben a Sopron aknánál épített brikettgyár létesítésével akarták biztosítani. A harmincas évek végén bekövetkezett háborús konjunktúrának köszönheti létét az 1941/43-ban a Magasbérc oldalában mélyített 630 m mély Szent István akna, akkor az ország legmélyebb aknája. Ezzel az aknával újabb területet kapcsoltak be a művelésbe, hatalmas, a termelést több évtizedre biztosító széntelepeket tártak fel. Az új akna új korszakot nyitott a bánya történetében, az eddigi központtól és lakóteleptől messze vitte az üzem súlypontját, ezért 1943-ban új, a kor elfogadott szociális színvonalának megfelelő lakótelepet építettek hozzá. (Ma Új Hermesnek nevezik.) Ezek a számottevő műszaki fejlesztések *Vajk Artur* kiváló bányamérnök nevéhez fűződnek, aki 1923-tól vezeti a bányát. A látványos eredmények és alkotások mögött azonban a bányászok nehéz és harcoss munkája az igazi fedezet. Az egyre mélyülő bányában rendkívül nehéz munkakörülmények között, szinte elviselhetetlen melegben dolgoztak. Ezért már a 30-as években kénytelen volt a vállalat egyes munkahelyeken 7 és 6 órás műszakot bevezetni. A húszas évek megfeszített munkájában súlyosbította a munkások helyzetét az infláció, a drágaság és az elégtelen ellátás is. A drágulás rohamos volt, a soproni átlagos marhahúsár az 1923. január 26-i 480 K-ról dec. 14-ig 8900 K-ra emelkedett, és ezt a gyors áremelkedést nem követte arányosan a bérek emelése. A megélhetési költségek és a bérek közötti feszültség fokozódott; a stabilnak mondható pénz, a pengő mellett, rohamosan nőtt az 1928/33-as nagy gazdasági válság idején és a későbbiekben is csak mérséklődött, soha nem szűnt meg, a korszak állandó problémája maradt.<sup>52</sup> A munkások élelem- és ruhaellátásáról továbbra is a vállalat gondoskodott és továbbra is minimális, a könyöradományokkal egyenlő szinten. Ilyen körülmények között a munkáságnak állandó éberségre, sorozatos bérharcokra volt szüksége, hogy érdekeit meg tudja védeni, biztosítani tudja a minimális megélhetést. Ezeknek a bérharcoknak a vezetése a munkásmozgalom szociáldemokrata szárnyának kezébe került. A sorozatos kérvényeket (1923. V. 12., 1923. IX. 10., 1924. I. 29., 1926. XI. 21., 1927. IX. 12., 1931. X. 20., 1937. IV. 25. stb.) *Wyborny Ferenc, Modrian*

50 OL. Z. 298. 17. cs. 76. d. LFM. Visszaemlékezések.

51 Reményi. i. m. OL. Z. 292. 46. cs. 355. d. 1. p. OL. Z. 298. 29. cs. 264. d. (térképek) SÁL. Brennbérgi térkép- és műszaki rajz gyűjtemény. SÁL. Brennbérgbánya emlékkönyve 108. 115. 146. o. A válságról: Geszler. i. m. 22—27. o.

52 OL. Z. 292. 46. cs. 325. d. 1—8. p. OL. Z. 292. 46. cs. 331. d. 1. p. OL. Z. 298. 28. cs. 153. d. 1—2. p. OL. Z. 298. 29. cs. 240. d. 3. p. OL. Z. 298. 29. cs. 241. d. 1. p. OL. Z. 298. 30. cs. 278. d. 1. p.

János, Wikipil Rezső és Prosenz Márton írták alá, ők tárgyaltak az igazgatóval, és ők képviselték a brennbergieket a Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetsége közgyűlésein és kongresszusain is. (*Wyborny* az országos központi vezetőségnek is tagja volt.) A munkaadó és a munkások közötti tárgyalások a jó szociális és politikai érzékkel megáldott Vajk Artur és a bizalmiak részéről kölcsönösen adott kompromisszumokkal értek véget, javítottak



Az Új Hermes és Borbála akna 600 m hosszú szállítójáratának találkozásakor készült csoportkép. 1929. III. 22.

a munkásság helyzetén, de le is szerelték azok mozgalmait, biztosították a vállalat számára a viszonylagosan nyugodt üzemmenetet, a szociális békét.<sup>53</sup> *Wyborny Ferenc* a szakszervezet országos vezetőségében beismerte, hogy a bérharcoknál, az engedmények kicsikarásához nem rendelkezik semmiféle kényszerítő erővel. E magatartásban a korszak szociáldemokrata munkásmozgalmára általánosan jellemző megalkuvás mutatkozik.

53 OL. Z. 298. 29. cs. 226. d. 13. 15–21. p. OL. Z. 298. 29. cs. 240. d. 4. p. OL. Z. 298. 43. cs. 234. d. 1–3. p. OL. Z. 292. 35. cs. 318. d. 1–3. p. PI. Arch. 664. f. 3. 5. 9. cs. LFM. Visszaemlékezések.



Tettleles bérharcra, sztrájkra a húszas években csak két ízben került sor, 1923-ban a vasárnapi műszakok, 1924-ben a racionalizált munka- és bérrendszer elleni tiltakozásként. A brennbergi bányában már a század 10-es éveitől kezdve racionalizált akkordbérrendszer volt életben, 1924. február 1-én azonban az országban akkor általános üzemracionizálással és bérreformmal egyidőben itt is áttértek a természetbeni fizetés fokozatos elhagyására és a pénz-fizetés bevezetésére. Az új rendszer sértette a munkásság anyagi érdekeit, az igazgatóság nem is tartotta be az 1924. I. 29-én kötött megállapodást, így került sor az országos bányászsztrájkkal egyidőben a brennbergiek sztrájkjára 1924 májusában. (V. 10–30.) Egy másik sztrájk alkalmával az elvtársi szolidaritás szép példáját adták a brennbergiek. Az 1925 februári tatabányai sztrájkhoz verbuvált brennbergi bányászok, amikor megtudták, hogy sztrájk törőnek akarják alkalmazni őket, otthagyták Tatabányát, saját költségükön, nagy nehézségek közepette tértek haza Brennbergbe, a nyomorba és munkanélküliségbe.<sup>54</sup>

A bányászok gazdasági harcából megemlítenő még a fogyasztási szövetkezet (1924) és a nyugdíjas bányamunkás otthon (1936–38) létesítése. A nyugdíjas telepet a „Havidíjasok és munkások segélyegylete” (ma is működik) építette a munkásoktól műszakonként 5 filléres tételben összegyűjtött tőkéből Görbehalom. Ezzel a vállalat lakásmonopóliuma megszűnt, sztrájkok esetére újabb fegyver került a munkások kezébe. Ilyen értelmű felhasználásra azonban nem került sor.<sup>55</sup>

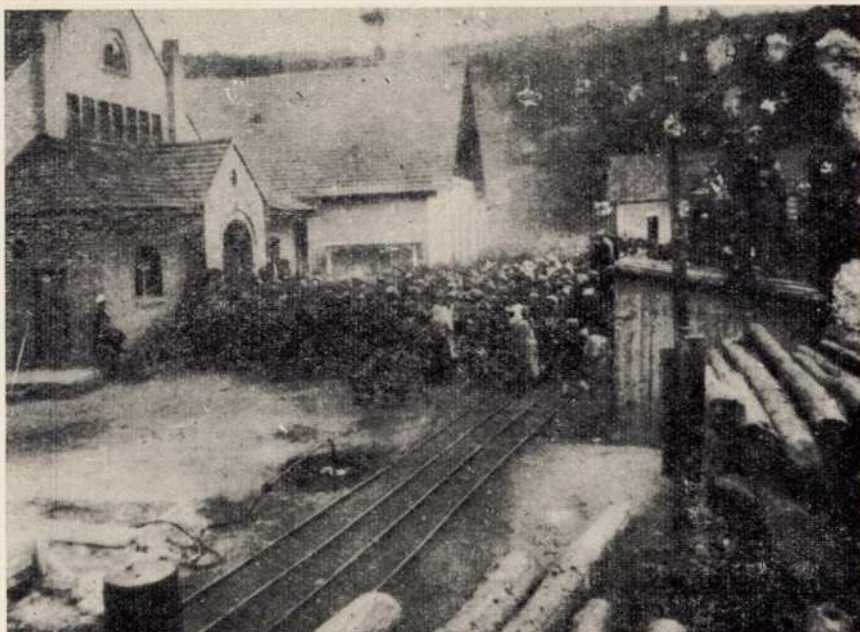
A bányászok politikai harcát az illegálisba kényszerült Kommunista Párt irányította. Külön lehetőséget adott a párt politikai tevékenységének az a tény, hogy Brennbergbánya közvetlenül az osztrák határ mellett, a bánya egy része Ausztria területén fekszik, a munkások jelentős része, az Ilonai kolónia lakói a demokratikus osztrák köztársaság polgárai. Ezek a körülmények részben megkönnyítették a brennbergi kommunisták munkáját, de felelős szerepet, a bécsi emigráció és a hazai illegális mozgalom összekötőjének szerepét adta rájuk. Ennek a feladatnak meg is feleltek a Ramberger Nándor, Pokorny Ferenc és Trimmel István által vezetett kommunista bányászok, kommunista iratokat, illegálisba hazatérő vezetőket csempészték át a határon. A németajkú bányászok természetesen kapcsolatot tartottak az Osztrák Kommunista Párttal és az ausztriai mozgalmakkal is. Az Ilona akna körül lakó bányászok legális kommunista szervezetbe, az Osztrák Kommunista Párt szervezetébe tömörültek (néhányan részt vettek az 1934. évi bécsi felkelésben is), és szervezett kommunista csoportként vettek részt minden brennbergi megmozduláson. Egészen a felszabadulásig ez a csoport adta a brennbergi politikai mozgalmak törzsét és fő erejét.<sup>56</sup> Tevékenységük során elsajátították a brennbergi kommunisták az illegális, konspirációs munka minden eszközét, felkészültek és képessé váltak a szervezett, erőteljes antifasiszta harcra. A harmincas évek végén a társadalmi haladás, így a munkásmozgalmak fő feladata és területe az anti-

54 OL. Z. 298. 17. cs. 76. d. 143. 144. p. Sopronvármegye. 1924. V. 11. 16. 22. 29. VI. 3. Sopronvármegye. 1925. II. 11. OL. Z. 298. 28. cs. 220. d. 3–4. p.

55 OL. Z. 298. 28. cs. 159. d. 1. p. OL. Z. 298. 43. cs. 234. d. 1–3. p. PI. Arch. 664. f. 9. cs. 152–155. p. Reményi: Brennbergbánya szociális fejlődése 12. p. Visszaemlékezések.

56 Sopronvármegye. 1929. XI. 16. PI. Arch. Baloldali összesítő jelentések. 1930. 1933. 1935–37. LFM. Visszaemlékezések. Trimmel József és Bugledics Ignác szóbeli közlése.

fasiszta mozgalom, a háborúba rohanó totális fasiszta rendszerek terjeszkedésének meggátlása, a faszizmus megsemmisítése volt. Ezt a harcot Brennebergbányán az 1938 májusi éhségstrájk vezette be. Május 5-én az éjszakai műszak dolgozói nem szálltak ki a bányából, a váltásukra érkezett délelőtti műszakkal a bánya legmélyebb munkahelyén összegyűlve éhségstrájkba kezdtek. A strájk három napig tartott. 7<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-os bérköveteléssel léptek fel a vállalattal szemben (ami tulajdonképpen az 1931. évi bérrendezés korrekciója volt), emellett azonban a strájkknak politikai jelszava is volt, az Anschluss, a totális német fasiszta rendszer terjeszkedése elleni tiltakozás. „Nie wieder Krieg!” (Soha többé háborút!) felírású, kézzel sokszorosított levelezőlapokat terjesztettek és



Éhségstrájk 1938. V. 5. Várakozó asszonyok a Borbála aknáknál

határozottan visszautasították a fasiszták provokációit. A béremelést, a tárgyaló *Peyer Károly* árulása következtében nem sikerült kiharcolni, a strájk azonban egyszer s mindenkorra megmutatta a németajkú bányászok anti-fasiszta akcióegységét.<sup>57</sup>

A fasiszta nacionalista demagógia ért ugyan el sikereket Brennebergbányán (a Volksbund térhódítása), ezt azonban ellensúlyozzák a fasiszta ellenes szervezkedések és megmozdulások. A kommunista ifjúmunkások Ifjú Gárdába tömörülnek (1938) s a kommunisták a Volksbundba, a nyilas szervezetbe és a csendőrségbe is beépítik saját embereiket. Az illegális mozgalomban megedzett, fegyverrel is rendelkező brennebergi kommunisták ily módon hatékonyan tudták a harcot folytatni, a háború alatt szabotálták a termelést, gátolták és meg-

57 Sopronvármegye. 1938. V. 6. 7. 8. 9. 10. Népszava. 1938. V. 7. 8. LFM. Viszsaemlékezések. Becher Ferenc és többek szóbeli közlése.

akadályozták a fasiszták több megmozdulását. Részt vettek az üldözött osztrák antifasiszták és zsidók megmentésében, majd később a magyarokéban is, az elvtársi segítségért vállalták a Gestapo és a magyar nyilasok kínzását, az internálást is. 1945-ben a magyar fasiszta rendszer végnapjait élte. Ennek a halódásnak és a német fasiszta hadsereg utolsó reménytelen erőfeszítésének Sopron és Brennbergbánya, sajnos, jelentős színtere lett. A magyar fasiszta „kormány” és „országgyűlés” Sopronban működött, Szálasi „nemzetvezető” pedig Brennbergbányán lakott. A háborús erőfeszítésekben jelentős szerepet kapott volna a brennbergi bánya is, amelyet német katonai igazgatás alá helyeztek, a munkásság azonban ügyes taktikával szabotálta a termelést, majd a bánya leszerelését. A faszimus utolsó napjaiban itt-ott már előkerültek a fegyverek is, a bányászok a végső ellenállásra szánták el magukat. Komolyabb fegyveres akcióra azonban nem került sor, a németek és a magyar fasiszták a reménytelen katonai helyzetben 1945. április 3-án bomlott futásban hagyták el Brennberget és vele Sopron megye területét. A felfegyverzett kommunisták az ittmaradt nyilasok és a csendőrség lefegyverzésére, rendfenntartásra használták fel fegyvereiket.<sup>58</sup>

8. A második világháborúval az uralkodó osztály a nemzetet történetének legnagyobb katasztrófájába sodorta. Ez a katasztrófa azonban végkifejletében, a háború elvesztésében egyben újjászületést is jelentett, a fasiszta iga alóli felszabadulást, amely megnyitotta az utat a történetileg régen esedékes demokratikus fejlődés előtt. A háború Brennbergbányát is tönkretette. Az utolsó hónapok kíméletlen rablógazdálkodása, a technikai felszerelés elhanyagolása, az autók és a mozgatható gépek egy részének elrablása szinte teljesen üzemképtelenné tette a bányát. Ugyanakkor a dolgozók egy része is demoralizálódott (a fasiszta ideológiával megmetyelyezettek és a menekült bányászok), számosan el is hagyták a telepet (és az országot). A tősgyökeres brennbergi bányászok legnagyobb része azonban megállta a helyét. Több generáció óta e helyen dolgoztak, s talán tudatában voltak annak is, hogy ezután még több közülük lesz a bányához. A felszabadulást követő legelső napon megindították a termelést és a legnehezebb műszaki körülmények között, a legminimálisabb munkásvédelmi feltételek mellett, rossz étellemezéssel megfeszített erővel dolgoztak, hogy a villanytelepet és a katonai kórházakat ellássák szénnel. Eleinte napi 10 vagon volt csak a bánya termelése, májusra azonban már elérte a 20–25 vagon. Ebben a javulásban nagy szerepe volt a szovjet segítségnek is. Szovjet műszaki tiszt mérte fel a bánya műszaki és nyersanyagigényeit s a szovjet katonai hatóságok, a lehetőség szűk keretei között ki is elégítették azokat. A bányászok étellemezése is szovjet segítséggel történt. A felszabadulást követően hazatért az internált bányászok és alkalmazottak többsége is, köztük Vajk Artur igazgató.<sup>59</sup>

A munkáslétszám gyarapodása, a munkafegyelem megszilárdulása megmutatkozott a termelés emelkedésében is. A munkások száma 1945 augusztustól 1946 szeptemberéig 604-ről 963-ra, a termelés 1945 áprilistól 1946 augusztusig

59 OL. Z. 292. 44. cs. 257. d. 12. p. (Az élet megindulása.) OL. Z. 292. 43. cs. 225. d. 12–13. p. OL. Z. 292. 44. cs. 251. d. 1. p. OL. Z. 292. 46. cs. 339. d. 3. 9. p. (Szöke): Magyar Sopron. Sopron. 1947. SÁL. Brennbergbánya emlékkönyve. 160–165. o.

58 Soproni Hírlap. 1943. V. 29. 1944. V. 26. 1945. III. 3. OOL. Z. 292. 43. cs. 225. d. 12–13. p. OL. Z. 292. 43. cs. 245. d. 16. p. (Szabotázs) LFM. Visszaemlékezések. Füredi Oszkár szóbeli közlése.

havi 1650 tonnáról 6318 tonnára emelkedett. Ebben a gyarapodásban szerepe van annak is, hogy a munkásság átvette, ellenőrzése alatt tartotta a bánya gazdasági és a telep politikai életének irányítását. Szerepe van a munkásság és az üzemi bizottság részéről annak a helyes felismerésnek, amit következetesen érvényre juttatott az igazoló bizottság munkájában, hogy a nyilasok és volksbündlerok nagy része a fasiszta rendszer demagógiájának áldozata lett, hogy ezek nem voltak fasiszták, részt tudnak és részt akarnak venni az újjáépítésben. Ebből a helyes politikai és szociális megfontolásból kiindulva Brennbányáról végül is csak 4 fasisztát telepítettek ki. (Többen korábban elmenekültek.) A munkásság az ÜB-én, az üzemi háromszögön és az üzemi négyszögön keresztül kivette a részét a bányauzem gazdasági irányításából, ellenőrizte azt. Tevélegesen, spontán módon is irányította az üzemet, amikor Vajk Artur igazgatót szabotázs miatt elmozdította helyéről. Vajk utóda *Fekete Sándor*, majd *Varga János* lett.<sup>60</sup>

A felszabadulás utáni első év gazdasági eseményeiből, sajnos, két szerencsétlenségről is be kell számolni. A hiányos műszaki felszerelés és a munkavédelmi berendezések elégtelensége is okozta az 1945. IX. 13-i és 1946. I. 23-i szénporrobbanást, amely 16, illetve 6 bányász életét oltotta ki, sokat súlyosan megsebesített. Az áldozatokat az egész munkásság és a város részvéte mellett temették el, a családtagok segítésére a környező falvak (pl. Fertőrákos) lakossága gyorssegélyt gyűjtött és küldött. A brennbergi bánya történetének leg-súlyosabb szerencsétlenségére az áldozatok közös síremléke emlékeztet a temetőben.<sup>61</sup>

Az Urikány-Zsilvölgyi Rt. brennbergi üzemét 1946. I. 1-én vették állami kezelésbe. 1947 decemberében a részvénytársaság felajánlotta a bányát végleges államosításra, mivel a háborúban leromlott üzem újjáépítésére és kibővítésére nem vállalkozott. Az államosítást azonban nem fogadták el. Ennek elsőrendű oka az volt, hogy a bányauzem egy része osztrák magántulajdon (Esterházy birtokán) feküdt, aminek kiaknázását az 1928-ban megkötött államközi „jogi jegyzőkönyv” 1967-ig garantálta az akkori vállalatnak – és 1942-től a széntermelés kizárólag osztrák területen folyt. Így a bánya továbbra is csak állami kezelésben maradt. Az irányítás a MÁSz (Magyar Állami Szénbányák) kezében volt, az újjáépítés és jelentős üzemelővítés költségeit is ez a szerv biztosította.<sup>62</sup>

Felszabadulásunk után nemcsak gazdasági, hanem politikai újjászületés is következett. Az addig illegális kommunisták a felszabadulást követő első napokban megalakították a Magyar Kommunista Párt szervezetét. A munkásmozgalom egysége érdekében csak ezt a pártot alakították, vezetője a két világháború közötti munkásmozgalom kiemelkedő szociáldemokrata vezetője, *Wyborny Ferenc* lett. Wyborny később mégis külön pártot (az SzDP helyi csoportját) alakított, a MKP élére *Bugledics Ignác* került. Vezető szerepet kapott

60 Új Sopron. 1945. VIII. 22. OL. Z. 292. 44. cs. 274. d. 46–57. p. OL. Z. 292. 43. cs. 239. d. 5–24. p. (ÜB. jegyzőkönyvek 1946–48.) OL. Z. 292. 43. cs. 229. d. 16. p. Új Sopron. 1946. V. 12. Sopronmegye. 1948. III. 27. — Vajk eltávolításának oka inkább személyes politikai ellentét volt. (K. A.)

61 OL. Z. 292. 43. cs. 229. d. 13–18. p. OL. Z. 292. 44. cs. 274. d. 38. p. OL. Z. 292. 46. cs. 358. d.5. p. Új Sopron. 1945. IX. 15. 16. 18. 19. 27. Új Sopron. 1946. I. 24. SÁL. Brennbergi térkép- és műszaki rajz gyűjtemény. LFM. H. 2447–2450. LFM. Visszaemlékezések. Nagy János és Kosteletz Ferenc szóbeli közlése.

62 OL. Z. 292. 44. cs.274. d. 5–48. p.

a kommunista mozgalomban *Trimmel József*, a volt Ifjú Gárda vezetője, a pártalakulásban volt nagy érdeme és ő volt az első titkár is. Az Ifjú Gárda tagjai a MADISz-ba tömörültek és továbbra is aktivan részt vettek minden politikai megmozduláson Brennbegben és Sopronban. A brennbergi kommunisták nemcsak a munkában állták meg helyüket ezekben az években, a koalíciós időszak minden politikai akciójában élen jártak, politikai szilárdságukkal és határozottságukkal példát mutattak a soproni munkásoknak, a MKP igazi tömegerejét és legaktívabb csoportját jelentették az egész városban és megyében. Nagy sikere a brennbergi kommunista mozgalomnak *Trimmel József* országgyűlési képviselővé választása.<sup>63</sup>

A kommunisták vezették a brennbergi újjáépítési munkát is. A brennbergi munkásság az ország újjáépítésének legfontosabb területén dolgozott, az energiát biztosította az ország, közelebbre Sopron iparának. Munkájuk fontosságának teljes tudatában önfeláldozó munkát, most már a szó teljes értelmében vett alkotómunkát végeztek. 1947. VII. 5-én 3 éves tervbizottságot alakítottak a tervfeladatok végrehajtásának kidolgozására és irányítására. A szénbányászok részére adományozott országos vándorzászlót először Brennbergbánya munkássága nyerte el. A termelés az újjáépítés hősi korszakában így alakult:

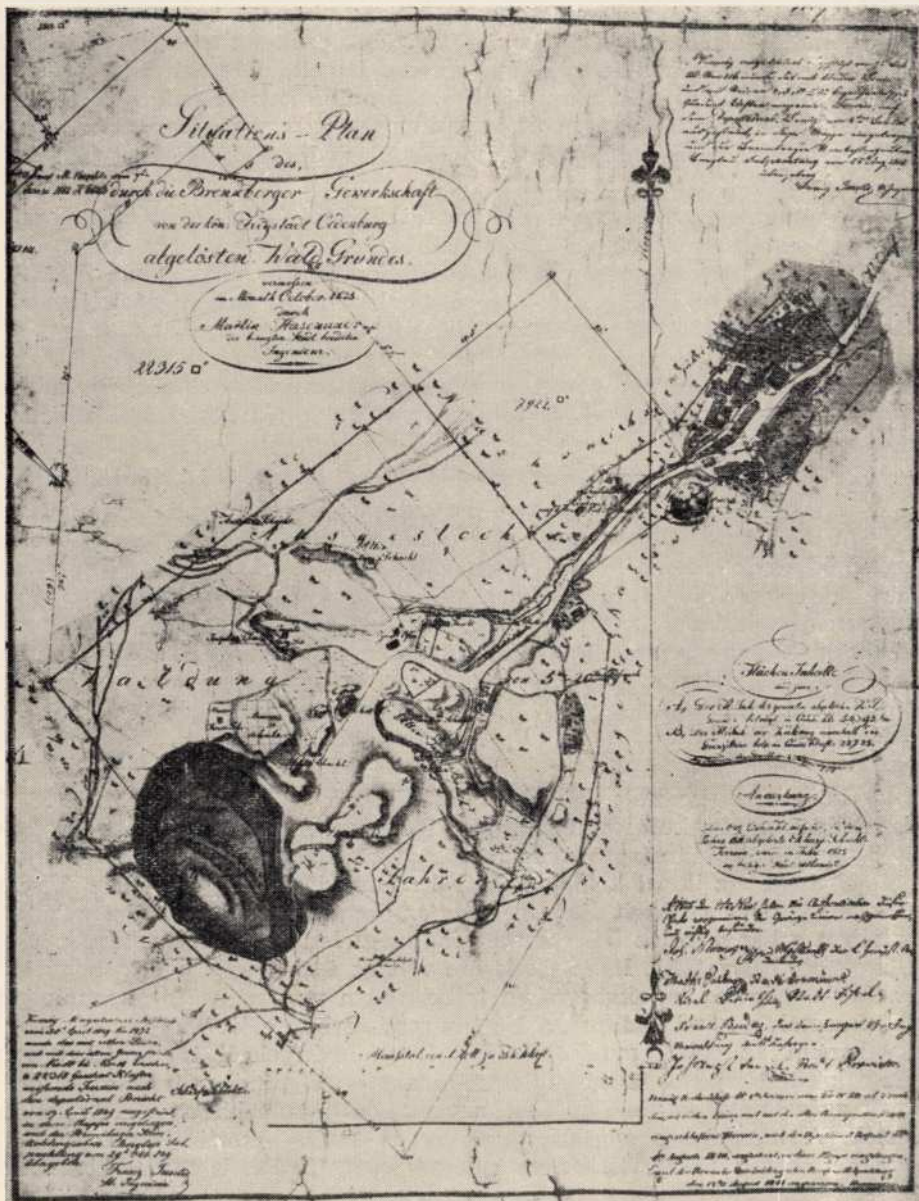
1945: 51 500 t, 1946: 69 500 t, 1947: 83 500 t, 1948: 94 000 t, 1950: 102 300 t.

A munkásság alkotó munkája a sorozatosan benyújtott és bevezetett újításokban is mutatkozik, amelyek egyre produktívabbá tették a termelést, olyan munkamódszereket honosítottak meg, amelyeket a bánya különleges viszonyaira eddig nem tartottak alkalmasnak. A munkásság részéről kezdeményezett termelésfokozás munkaversenyes formája, a sztahanovista mozgalom a brennbergiek nagy részét aktivizálta, sokan országosan is kiemelkedő eredményt értek el, pedig az értékelésnél nem vették figyelembe a brennbergi, különösen nehéz munkaviszonyokat. Név szerint *Becher Rezsőt*, *Novacek Józsefet*, *Bradács Ferencet*, *Wertnik Antalt*, *Modrian Jánost*, *Hofer Rezsőt* említjük meg.<sup>64</sup>

A következő korszak hibái is mutatkoztak Brennbegben 1949/50-tól. A kezdődő személyi kultusz néhány régi illegális vezetőt félreállított. Sérelmes volt a munkásság számára a nyugatról is szított hidegháborús politika brennbergi jelensége, az ilonai kolónia lakóival szembeni megkülönböztetés. Ugyancsak a munkásság érdekeit sértette, hogy az ország számára oly fontos rohammunkában a bánya és az ÜB vezetői néha megfélemedtek a munkásság jogairól, szociális helyzetéről. Ilyen törekvése volt az üzemvezetőségnek, hogy 1949 kora őszen a meleg munkahelyeken is be akarta vezetni a 8 órás munkaidőt, ezzel nemcsak a munkásságnak a Horthy rendszerben elért vívmányát támadta meg, hanem az elemi munkásvédelmi követelményekről is megfélemedezett. Ezek a kérdések végül is mindig tisztázódtak — és mindig a munkások érdekeinek győzelmével —, de alapjában a vezetés és a nép bizonyos eltávolodását jelezték. A munkásság szocializmusba vetett hitét, alkotókedvét és munkafegyelmét ezek a félreértések nem ingatták meg, tovább is őszinte hivatásze-

63 OL. Z. 292. 43. cs. 239. d. 11. p. OL. Z. 292. 44. cs. 257. d. 12—14. p. Új Sopron. 1945. VI. 20. VIII. 9. 12. 14. Sopronmegye. 1947. V. 28. 1948. II. 22. LFM. Visszaemlékezések.

64 OL. Z. 292. 44. cs. 274. d. Sopronmegye. 1947. VIII. 6. SÁL. Brennbergi térkép- és műszaki rajz gyűjtemény. SÁL. Brennbergbánya emlékkönyve. 169—170. o.



A bányá térképe. 1825

retettel és fellősségtudattal dolgoztak.<sup>65</sup> 1950-től érezhetően jelentkeztek a brennbergbányai széntermelés műszaki nehézségei. A rendkívül mély és meleg bányában az egyéni teljesítmények nem érhatték el az országos átlagot. A bánya adottságai szerint a külszíni és mélyszinti munkások aránya egyre inkább a külszíniek felé tolódott s a bánya nagy mélysége (650 m), a munkahelyek és a szállítóakna, az aknák és az osztályozó nagy távolsága különösen fejlett és drága műszaki felszereléseket követelt, így a brennbergi szén önköltsége is nagyobb volt az országos átlagnál. Ilyen körülmények között a bánya nem felelhetett meg az ország fokozott (kicsit túl is fokozott) iparosításából rá rótt feladatoknak. Ezért az ország gazdasági és politikai életének vezetői 1951-ben elhatározták a bányauzem beszüntetését. Még ebben az évben redukálták az üzemet, a munkások nagy részét más bányákba szállították, 1952-ben megkezdték és ez év december 24-én befejezték a bánya leszerelését. Ez az intézkedés talán elhamarkodott és nemzetgazdasági szempontból sem teljesen megalapozott volt. Hiszen éppen a megfeszített ipari fejlesztéshez lett volna szükség minden deka szénre, pláne a kiváló minőségű brennbergi szénre. Az üzem újjáépítése éppen erre az időre fejeződött be nagy költséggel, a rekonstruált és korszerű gépekkel, felszerelésekkel a termelés gazdasági mutatói nem romolhattak volna tovább. Az ország iparosításának nagy távlatából azonban, ha nem is szükségszerűnek, megokoltnak látjuk a bánya beszüntetését, bármennyire is fáj ez még mindig a brennbergi bányászoknak, azoknak, akiknek családja generációk óta itt élt és dolgozott, akik végigvitták a munkásosztály nagy politikai és bérharcait, nagy szakértelemmel és hivatásszeretettel dolgoztak, magukénak érezték és érzik a brennbergi bányát.

9. A brennbergi bánya 200 éves története nem fejeződik be leszerelésével. Az 1400 lakosú bányatelep felnőtt férfilakosságának egy része ma is a bányászásból él. 1951–52-ben a brennbergi munkások nagy része Tatabánya, Várpalota és Oroszlány bányáiban kapott munkát. Ezek a munkások mindenütt a legkiválóbbak közé tartoztak és tartoznak ma is. Brennbergbánya története folyamán mindig az ország legnehezebb bányája volt, a brennbergi kiváló szén kibányászása nagy szakmai tudást, helytállást és hivatásszeretetet követelt a bányászoktól. Brennbergbányán nehezen állta meg a helyét más bányából idekerült bányász, mint pl. 1909-ben és 1945-ben az erdélyi bányászok sem. A több generáció óta folytatott harc mostani képviselői viszont vérbeli bányászok, a szakma minden fortélyát ismerik, hivatásuknak tekintik ezt a munkát és nem mondanak le róla. Ezek a munkások ma is az ország szénbányászatának legfontosabb, szakmailag legnehezebb munkahelyein dolgoznak — kiváló eredménnyel. Ily módon a 200 éves bánya, a bányamunka hőseinek szelleme az utódokban tovább él.

A brennbergi bánya 200 éves története folyamán a bányászok nemcsak a természet ellen folytattak példamutató hősi harcot. A társadalmi erőkkal, a társadalmi igazságtalanságokkal folytatott harcuk is útmutató volt minden szakaszában. A munkásság jogaiért, a szocialista társadalomért folytatott osztályharc felemelő emléke és bátorító tudata ma is él a brennbergi bányászokban.

65 OL. Z. 292. 43. cs. 239. d. 7—18. p. (ÜB jegyzőkönyvek)

66 OL. Z. 292. 44. cs. 274. d. 56—57. p. SÁL. Brennbergi térkép- és műszaki rajz gyűjtemény. Esztó Péter és Faller Jenő idézett feljegyzése. LFM. Visszaemlékezések. Nagy János és Kardosi József szóbeli közlése. (Ők zárták le az Új Hermes és Szent István aknát 1952 karácsonyan.)

I. sz. melléklet

*A brennbergi bánya évenkénti termelése tonnában.<sup>67</sup>*





1759:	41	1820:	8 250	1852:	34 000	1884:	29 890	1916:	66 315
1787:	50	1821:	11 400	1853:	28 800	1885:	35 800	1917:	47 546
1789:	100	1822:	11 392	1854:	35 150	1886:	50 800	1918:	50 274
1791:	300	1823:	7 261	1855:	33 000	1887:	53 907	1919:	58 796
1792:	800	1824:	7 908	1856:	30 800	1888:	52 291	1920:	58 213
1793:	300	1825:	14 967	1857:	39 700	1889:	49 146	1921:	60 756
1794:	916	1826:	13 692	1858:	50 400	1890:	69 672	1922:	79 800
1795:	1 309	1827:	11 354	1859:	44 900	1891:	83 504	1923:	76 430
1796:	2 200	1828:	8 487	1860:	46 600	1892:	80 972	1924:	72 090
1797:	1 203	1829:	8 451	1861:	56 000	1893:	68 200	1925:	65 460
1798:	2 400	1830:	14 288	1862:	54 800	1894:	67 267	1926:	75 080
1799:	3 900	1831:	8 184	1863:	60 060	1895:	73 088	1927:	90 300
1800:	7 000	1832:	7 457	1864:	51 100	1896:	73 958	1930:	90 000
1801:	7 300	1833:	6 407	1865:	52 250	1897:	70 331	1931:	92 000
1802:	7 700	1834:	9 400	1866:	48 200	1898:	89 384	1932:	91 000
1803:	3 900	1835:	8 900	1867:	57 000	1899:	76 793	1933:	94 000
1804:	11 000	1836:	11 100	1868:	74 900	1900:	78 650	1934:	100 000
1805:	6 300	1837:	11 400	1869:	64 300	1901:	66 310	1935:	127 500
1806:	2 200	1838:	13 800	1870:	83 800	1902:	78 933	1936:	127 000
1807:	3 300	1839:	12 800	1871:	76 950	1903:	89 138	1937:	138 000
1808:	4 100	1840:	15 050	1872:	70 300	1904:	74 664	1938:	113 000
1809:	2 500	1841:	14 200	1873:	51 800	1905:	81 776	1939:	104 000
1810:	8 100	1842:	13 200	1874:	44 900	1906:	63 217	1940:	115 500
1811:	10 200	1843:	14 500	1875:	52 500	1907:	41 831	1941:	130 000
1812:	5 900	1844:	12 750	1876:	47 600	1908:	57 730	1942:	101 000
1813:	4 200	1845:	14 500	1877:	33 400	1909:	61 220	1943:	85 000
1814:	5 800	1846:	17 250	1878:	38 100	1910:	56 040	1944:	81 000
1815:	5 600	1847:	18 500	1879:	42 100	1911:	77 340	1945:	51 500
1816:	10 250	1848:	14 750	1880:	43 900	1912:	60 000	1946:	69 500
1817:	5 600	1849:	13 200	1881:	41 587	1913:	52 602	1947:	83 500
1818:	8 800	1850:	21 500	1882:	35 100	1914:	51 614	1948:	94 000
1819:	8 200	1851:	24 900	1883:	31 100	1915:	63 380	1950:	102 000

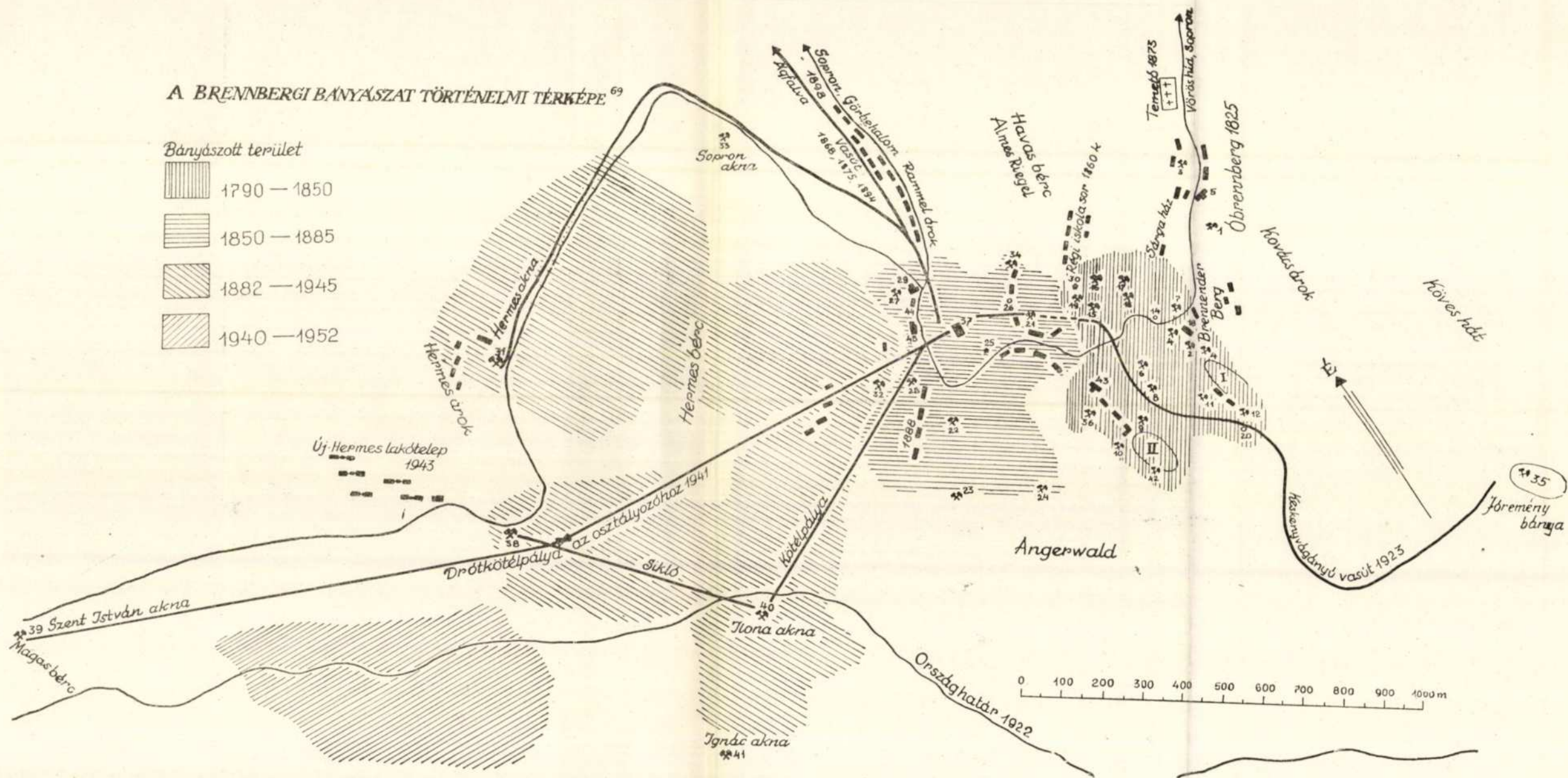
67 OL. Z. 298. 30. cs. 273. d. 1. p. (Valószínűleg Reményi Viktor összeállítása.)  
 Polgármesteri jelentések. A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara jelentései. SÁL.  
 Acta Politica. Félévenkénti jelentések a széneladásról.



# A BRENNBERGI BANYÁSZAT TÖRTÉNELMI TÉRKÉPE <sup>69</sup>

Bányászott terület

-  1790 — 1850
-  1850 — 1885
-  1882 — 1945
-  1940 — 1952





II. sz. melléklet

A brennbergi bánya munkáslétszámának alakulása.<sup>68</sup>

1759:	3	1833:	120	1880:	500 kb.
1768:	2	1834:	140	1890:	700
1769:	3	1838:	173	1900:	900
1787:	3	1839:	180	1910:	900
1789:	5	1840:	196	1920:	835
1793:	12	1841:	218	1930:	640
1796:	38 kb.	1848:	145—220	1943:	1010
1809:	120	1853:	310 kb.	1945:	684
1827:	73	1860:	390 kb.	1946:	924
1829:	152	1870:	540 kb.	1950:	1000
1830:	105				

III. sz. melléklet

Brennbergbánya történeti térképének jelzései:

- I. Külfejtés 1800—1810. k.
- II. Külfejtés 1820—1840. k.
  1. Rieder János György bányászatának valószínű helye 1753—1756.
  2. Bayer István tárói, 1759.
  3. Zoller Xavér Ferenc bányája, 1786—1787.
  4. Akna, műhely és munkáskaszárnya, 1790—96.
  5. Szénraktár, (Magazin), 1800.
  6. Járgányos szállítóakna, 35 m mély, 1801.
  7. Járgányos szállítóakna, 36 m mély, 1820/24. k.
  8. Terézia akna, 1812—1825.
  9. Új Terézia akna, 1824.
  10. Pál akna, 1824. 30 m mély.
  11. Rudolf szállítóakna, 28 m mély, 1820. k.
  12. Új Rudolf akna, 36 m mély, 1825.
  13. Borbála akna, 1824.
  14. Tégláégető, 1825.
  15. József akna, 35 m mély, 1825.
  16. Antal akna, 1825.
  17. János akna, 1840. 25 m mély.
  18. Szállítóakna gőzgépének háza (Maschinhaus), 1840—1856, ma múzeum.
  19. József szállítóakna, 58 m mély, 1850.
  20. Kuruckereszt, 1848. (?)

68 Reményi: Brennbergbánya szociális helyzete. Thirring i. m. Sopron. 1957.  
Schwartner, Márton: Statistik des Königreich Ungarn. Wien, 1812. Magyar Hírmondó. i. h.

69 Környei Attila terve a SÁL. térképgyűjteménye alapján. Sterbenz Károly rajza.

21. István akna, 1850/53, 60 m mély.
22. Erzsébet akna, 88 m mély, és gépház, 1857.
23. Erzsébet kihúzó (szállító) akna, 1857.
24. Henrik akna (az Erzsébet akna légaknája), 1857.
25. Régi bányagondnokság, igazgatóság épülete, 1857. k.
26. Mai ev. harangláb.
27. Új István akna, 108 m mély, 1860. k. — 1886.
28. Új Henrik akna, 200 m mély, 1873—1884.
29. Új igazgatósági épület, 1872.
30. Iskola, 1864.
31. Hermes akna, 310 m mély, 1882—1907. A körülötte lévő lakótelep 1907 után az ipari épületek átalakításából keletkezett. (Ó Hermes)
32. Borbála akna, 300 m mély, 1884/89.
33. Sopron akna, 330 m mély, 1884/89, erőmű, 1913, brikettgyár, 1931.
34. Mária akna, 1913.
35. Jóremény bánya (nagy részt külfejtés), 1920/24.
36. Márta akna, 75 m mély, 1923.
37. Szénosztályozó, 1924.
38. Új Hermes akna, 400 m mély, 1927/29.
39. Szent István akna, 630 m mély, 1939/41.
40. Ilona akna, 1886—1930 (A századfordulótól már sem szállításra, sem beszállásra nem használták, csak 1924—30-ban.)
41. Ignác akna, 1895.
42. Táró, 1957/58.
43. MADISz épület, ma kultúrház.
44. R. kat. templom, 1931.
45. Iskola, 1927.

*Megjegyzés:*

Az évszámok valamennyi létesítménynél a létesítés évét jelölik; ahol a létesítmény működésének beszüntetése konkrét évszámhoz köthető, feltüntettük azt is. A régebbi létesítményeknél (pl. 1825) a forrás évszámát tüntettük fel, de tekintve, hogy elég sűrűn készítettek Brennbergben bányatérképet s ezek mind rendelkezésünkre álltak, ezek a dátumok nagyjából megegyeznek az objektum létesítésének évével.

*Auszug in deutscher Sprache  
Die Geschichte des Brennberger Kohlenbergwerkes und der Arbeiterbewegung  
in kurzen Umrissen*

In einer Entfernung von 10 km süd-westlich von Sopron (Ödenburg) liegt in einer prachtvollen Umgebung, zwischen Tälern und Bergrücken, eine 1400 Seelen zählende, zerstreute Siedlung. Diese Siedlung und die umgestaltete Form der angrenzenden Natur ist durch das 200 jährige Kohlenbergwerk entstanden.

Der Nagelschmied Johann Georg Rieder hat 1753 im Ödenburger Gebirge südlich von Bánfalva (Wandorf) Kohle gefunden, die er in seiner Werkstätte verwendete. So wurde das erste Kohlen-Lager Ungarns entdeckt. Von der Entdeckung bis zur fachgemässen Ausbeutung der Grube ist eine geraume Zeit verstrichen. Im Jahre 1759. hat Stephan Bayer aus 3 Stollen 824 Wiener-Zentner Kohle gefördert, für welche sich jedoch lange kein Kufer fand, so dass Bayer noch im selben Jahre die Förderung aufgab. Sowohl in Ödenburg, als auch überhaupt in Ungarn war die Kohle noch unbekannt und es gab zu jener Zeit dort keinen Betrieb, der für Kohle Verwendung gehabt hätte. Die Fabriken in Niederösterreich wurden jedoch auf das Kohlenvorkommen in Ungarn aufmerksam, und so ergab es sich, dass mit Rücksicht auf die herrschende Kolonialpolitik, Kaiserin Maria Theresia entgegen der ablehnenden Haltung der Stadt Sopron (Ödenburg), den Ausbau des Bergwerkes zu einem Grossbetrieb befehlissigt und befürwortet hat. Die österreichische Industrie benötigte Kohle, so dass die Entwicklung der

ungarischen Rohstoff- und Energieerzeugung gut in den Rahmen der Kolonialwirtschaftspolitik, Maria Theresias und deren Nachfolger, passte.

Nach einer unbedeutenden Ausbeute der Grube, durch Daniel Terstyénszky (1768), Michael Mayer (1769) und Franz Xaver Zoller, Uhrmacher aus Sopron (Ödenburg) (1786-87), hat Wenzel Schneider im Jahre 1789 mit einer intensiven Bewirtschaftung begonnen und seither läuft die Förderung der Kohle ununterbrochen. Im Jahre 1791 geht das Bergwerk in den Betrieb einer österreichischen Finanzgruppe über, und eine, hauptsächlich aus wienerneustädter Gewerbetreibenden und Kaufleuten bestehende Gruppe nahm die Grube 28 Oktober 1793 von der Stadt Sopron für ständig in Pacht. Das Unternehmen wurde im Jahre 1796 zu der „Wienerisch-Neustädter Steinkohlengewerkschaft“ erweitert. So kam das Bergwerk auf lange Zeit in die Hand österreichischer Finanzkreise. Ein neues Unternehmen die „K. K. priv. Steinkohlen- und Kanalbau A. G.“ wurde in erster Linie für den Ausbau eines schiffbaren Kanals Wien-Sopron (Ödenburg)-Brennberg-Győr(Raab), und für die Ausbeutung und Verwendung der Brennberger Kohle gegründet. Hauptaktionär war Kaiser Franz I.

Im Jahre 1802 kauft der Staat die gesamten Aktien der Gesellschaft auf und da er sich mit den Verwaltungsarbeiten nicht befasste, gab er die Führung des Betriebes, den Bau des Kanals und die Ausbeute des Bergwerkes, im Jahre 1822 an das Bankhaus Fries Co in Wien in Pacht. Nach dem Bankrott desselben im Jahre 1827 ging die Pacht auf den Persenbeugener Schiffbau und Handelsunternehmer „Donau Admiral“, Mathias Feldmüller über. Schliesslich im Jahre 1834 übernahm der damalige grösste Geldmagnat und Eisenbahnbauer Ungarns, Baron Georg Sina, bis zum Jahre 1846 die Pacht des Kohlenbergwerkes Brennberg. Aber schon im Jahre 1835 gab es es an den Grossindustriellen namens Alois Miesbach, als Zweipächter weiter. Vom Jahre 1846 ab betrieb dieser als Erstpächter das Bergwerk bis zu seinem Tode im Jahre 1856.

Zu dieser Zeit war Brennberg von grosser Bedeutung, da das Bergwerk bis zum Jahre 1849 mehr als die Hälfte der gesamten ungarischen Kohlenproduktion förderte. Die Förderung stieg weiter rasch an, und betrug im Jahre 1793: 800 to., im Jahre 1802: 7700 to., im Jahre 1836: 11100 to. und im Jahre 1854 bereits 35150 to. Eine besonders intensive technische Entwicklung forderten die besonderen geologischen Verhältnisse des Kohlenvorkommens. Das durch dichte Brüche auf kleine Felder geteilte Kohlenflöz verlagert sich gegen Westen fallend; das aufgestückelte Hangende hatte keinen Halt, wodurch die Arbeitsplätze immer einem grossen Druck ausgesetzt waren. Dieser Umstand erforderte die jeweilige modernste Ausgestaltung des Bergwerkes. Es hat sich während der Pachtzeit Alois Miesbachs, besonders unter Verwalter Franz Budya und Karl Szabó besonders entwickelt. Miesbach hat im Jahre 1835 den Kohlentransport sowohl Ober-Tag, als auch Unter-Tag, mit Schinenfahrzeugen eingeführt und im Jahre 1840 wurde der Göpelaufzug ersetzt. Für diese erste einheimische Dampfmaschine, hat man im Mittelpunkt der Anlage ein Maschinenhaus erbaut, welches derzeit einem Museum Unterkunft bietet. Die Dampfmaschine war bis 1856 im Betrieb und diente sowohl zur Kohlenförderung auch zum Antrieb der Wasserwerke.

Zu jener Zeit musste zwangsläufig auch die Zahl der Arbeiter erhöht werden. Sie betrug im Jahre 1793 12 Mann und stieg im Jahre 1830 auf 105, im Jahre 1848 auf 200 und im Jahre 1853 auf 350 Mann an. Für die Arbeiter wurden in der Nähe der Grube eigene Wohnhäuser gebaut. Altbrennberg erhielt bereits im Jahre 1825 sein heutiges Gesicht, jedoch hat sich die Siedlung gemäss Ausbau der Gruben, weiterhin nach Westen ausgebreitet. Die aus Österreich, der Steiermark, und Kärnten, sowie die um die Mitte des Jahrhunderts aus Böhmen und Mähren stammenden Arbeiter sind in ihrer gemeinsamen Arbeit zu einer lebensstarken, selbstbewussten Gemeinschaft zusammengeschmolzen. Zur damaligen Zeit des Feudalismus verkörperten die Bergknappen den freien Stand der Werkstätigen und auch später waren sie in der Bergbaugeschichte die Führer der Arbeiterbewegungen in ganz Westungarn und anlässlich der Streikbewegung im Jahre 1825 sicherten sie sich so die Freiheit gegenüber dem städtischen grundherrlichen Recht.

Nach dem Jahre 1848 entwickelte sich auch in Ungarn eine kapitalistische Industrie, welche sich in erster Linie auf die Energi- und Rohstoffherzeugung erstreckte, was sich auch auf die Brennberger Gruben im grössten Masse auswirkte und deren sprunghafte Entwicklung zur Folge hatte. Seit dem Jahre 1856. hatte Miesbach's Neffe, Heinrich Drasche (Ritter von Wartinberg) die Pacht der Grube inne und im Jahre 1878. hat er sie schliesslich vom Ärar käuflich erworben. Im Jahre 1881 verkaufte der Sohn die Grube an eine kapitalistische Gruppe des Komitates Sopron (Ödenburg), bestehend aus Zuckerfabrikanten weiter, welche im Jahre 1882 die „Brennberger Steinkohlen A. G.“ gründeten.

Der Bergbau hat sich, wie bereits erwähnt, vom ursprünglichen Ort, „Brennender Berg“ (vormals Steinriegel), nach Süd-Westen verlagert. Zu Beginn der Pachtzeit Drasches, hat sich die Kohlenförderung auf den Rammelgraben erstreckt. An Stelle des jetzigen Sportplatzes wurde dann im Jahr 1867 der 88 Meter tiefe Elisabethschacht errichtet, von wo aus in westlicher Richtung, die in 200-300 m Tiefe gelegene mächtige Kohlenschicht des Hermesriegels

entdeckt wurde, wo die Kohlenförderung der nachfolgenden Epoche bis zum Jahre 1940. an dauerte. Weitere wichtige dokumentale Objekte waren der im Jahre 1880/82. erbaute, 310 m tiefe Hermeschacht, der 300 m tiefe Barbara- und der 330 m tiefe Sopronschacht (1884/88). Zur technischen Entwicklung gehört auch die Errichtung der maschinellen Sortieranlage, das in Ungarn als erstes, im Betrieb stehende Pressluftgöpelwerk (1885) und die Betriebstelephonanlage (1878). Gemäss der Verlagerung der Bergbauanlage wurde auch der Mittelpunkt der Gruben dem Heüttigen entsprechend untergebracht. Parallel mit der technischen Entwicklung hat sich auch die Förderung gesteigert: die Höchstförderung dieser Zeit betrug im Jahre 1870: 83 000 to. Der Transport der Kohle zur Bahnstation Ágfalva (Agendorf) wurde mit einer, in den Jahren 1865/68 gebauten schmalspurigen Pferdebahn abgewickelt, ab 1875 mit Dampflokomotiven betrieben und in den Jahren 1892/94 das Gleis auf Normalspur umgebaut.

Die Zahl der Bergarbeiter hat sich um die Jahrhundertwende auf 900 erhöht, und die Wohnsiedlung in Brennberg den derzeitigen Umfang erreicht. Im Jahre 1885 hat die Bergwerksverwaltung auch die, im Privatbesitz befindlichen Wohnhäuser angekauft und sie gegen Arbeitslohn an die Bergarbeiter abgeben. Die Erhöhung des Arbeiterstandes kam auch in der Gemeinschaftskraft der Arbeiterschaft zum Ausdruck; am Ende des Jahrhundert haben mehrere Lohnforderungsbewegungen stattgefunden. Zu einer kraftvollen Arbeiterbewegungen kam es jedoch erst Anfang des 20. Jahrhunderts. 1905 konstituierte sich der „Landesverband der Berg- und Hüttenarbeiter Ungarns“ und im Jahre 1906 die Ostgruppe der Sozialdemokratischen Partei. Die durch die Partei und die Gewerkschaft geführten Arbeiter konnten in den folgenden Jahren die Stärke ihrer Organisation bezeugen. Die aufeinander folgenden Streiks der Jahre 1907/09 sicherten die Anerkennung der Organisation und deren Mitspracherecht beim Festlegen, sowohl der Arbeitslöhne, als auch der Arbeitsverhältnisse. Während des Streiks vom 1.10. bis 5.12. 1909 hatte die Verwaltung unter Ausnützung ihres Wohnungsmonopols die Familien der Streikenden aus ihren Wohnungen getrieben. Auch die Entbehrungen konnten die Einheit der Arbeiter nicht zerstören, sie erfochten sich sogar, eine bis in die Gegenwart dauernde Ehrung seitens der ganzen Umgebung. Diese Streiks waren Erscheinungen des auf Grund Russischen Revolution im Jahre 1905/07., auch in Ungarn entstandenen revolutionären Aufchwunges.

Zur Geschichte dieses Zeitabschnittes gehört auch noch, dass die Grube im Jahre 1912 unter dem Firmennamen „Sopronvidéki Kőszénbánya Rt.“ in die Interessensphäre der „Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt.“ kam, und durch diese sowie die „Ungarische Allgemeine Creditbank“ eine ausländische, hauptsächlich französische kapitalistische Interessengemeinschaft wurde. Als bemerkenswerte technische Entwicklung dieser Zeit, kann man die Errichtung des Elektrokraftwerkes des Sopronschachtes hervorheben, was zugleich die Elektrifizierung des ganzen Bergwerkes bedeutete. Während des ersten Weltkrieges wurde das Bergwerk ein Kriegsbetrieb. Die Versorgungsschwierigkeiten der Jahre 1917/18 hatten viele grosse Streiks verursacht. Einer der letzten im April 1918 besass aber auch politische Ziele, und zwar: die Rückberufung der Eingetrickten Vertrauensmänner und der Friedensschluss. Diese Ereignisse am Ende des ersten Weltkrieges bedeuten eine revolutionäre Krise, die in der Umgebung von Sopron bis zum Jahr 1922 andauerte.

Erst die Ausrufung der Räterepublik machte ihr ein Ende. Die im Jahre 1919 sozialisierte Grube kam unter die Kontrolle des Arbeiterrates. Neben ihrer guten Arbeit bewährten sich die Bergarbeiter aber auch politisch und kriegerisch hervorragend im Kampfe, für die Machtentfaltung der Räterepublik.

Trotz des Weissenterrors nach dem Sturz der Räterepublik, verminderte sich die politische Aktivität der Bergarbeiter nicht. Bis zum Jahre 1922 hört man neben den häufigen Lohnforderungen auch über Forderungen nach einer zweiten Räterepublik.

Die ungarische Industrie hat sich auf Grund seines autonomen Zollgebietes während der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen, mit Verwendung ausländischen Kapitals, bedeutend entwickelt. Diese Entwicklung war trotz der katastrophalen Wirtschaftskrise der Jahre 1928/33 eine Konjunktur für Brennstoff- und Bergindustrie. Die wichtigsten technischen Anlagen dieser Zeit waren in Brennberg die Errichtung des Neues Hermeschachtes (1927-29), der 632 m tiefe Heilige Stephanschacht (1939-41) und die zentrale Sortieranlage (1924). Der Schwerpunkt des Grubenbetriebes hat sich mit Errichtung des Hl. Stephanschachtes weiter stark nach Westen verlagert, wo tiefegelegene grosse Kohlen flöze entdeckt wurden.

Zwischen den beiden Weltkriegen war auch in Brennberg das Hauptziel der Arbeiterbewegung der Kampf gegen den Faschismus. Dies bezüglich wäre unter anderem der Hungerstreik im Mai 1938 zu erwähnen, mit dem politischen Wahlspruch: Protest gegen Anschluss und Verbreitung des deutschen faschistischen Regiems. Der schlimmste Zeitabschnitt in der Geschichte Brennbergs war jedoch der zweite Weltkrieg, besonders die Geschehnisse der letzten Monate, der Raubbau, die Anwesenheit der faschistischen Szálasi-Regierung und die Kriegereignisse. Die technische Einrichtungen der Grube gingen fast gänzlich zugrunde.

Endergebnis waren die Kohlenstaubexplosionen im Sept. 1945. und Jän. 1946. welche 22 Menschenleben forderten.

Alle Bergwerke so auch das Brennberger Bergwerk kam anfangs 1946 in staatliche Verwaltung und spielte dieses beim Wiederaufbau des Landes eine grosse Rolle. Der Betrieb wurde nicht nur rekonstruiert, sondern auch stark erweitert. Die Brennberger Bergarbeiter haben mit ihrer heroischen Standhaftigkeit öfters die Aufmerksamkeit und Anerkennung des Landes auf sich gezogen.

Jedoch mit Hinblick auf die, durch die besonderen geologischen Verhältnisse gegebenen hohen Gesteungskosten der Kohle, wurde die Stilllegung des Bergwerkes im Interesse der Volkswirtschaft veranlasst und bis Ende 1952 stufenweise durchgeführt. Damit ist die 200 jährige Geschichte des Bergwerkes Brennberg beendet. Seither arbeiten die Bergleute in anderen Gruben des Landes und zählen, wegen ihrer Fachkenntnisse und Disziplin, zu den ersten ihres Handwerkes.

In ihnen lebt, der Geist des 200 jährigen Bergbaues, der mit den Elementen und gesellschaftlichen Kräften heldenhaft kämpfenden Arbeitergenerationen weiter.



A hajdani Roth-ház az Előkapunál 1900 körül. (Gyűrű E. gyűjteményéből.)  
Adorján A. reprodukciója.

## A historizmusok korának építészete Sopronban

Írta: Török László

A „modern” építészet megszületése körüli évtizedek építészettörténeti irodalma mereven elzárkózott attól, hogy a historizmusok, különösen az eklektika korának építészetét objektíven értékelje. Csupán az utóbbi húsz évben fordult a kutatók figyelme e kor felé, hogy ellenszenv helyett érdeklődéssel kísérelje végig azokat a művészeti mozgalmakat, melyeknek ismerete nélkül századunk kultúrájának sok vonása is csak hiányosan rajzolható meg. A művészettörténeti érdeklődés érthetően lassú kibontakozása után megindult munka révén ma már nagyjában-egészében tiszta képünk van a múlt század művészeti kifejezőmódjainak fejlődéstörvényeiről.<sup>1</sup>

A vizsgálatok során kitűnt, hogy a XVIII. század végén fellépő kifejezési bizonytalanság után kialakuló formák, a preromantika, klasszicizmus, majd a XIX. sz. első harmadában érlelődő romantika, végül az eklektika nem írhatók le úgy, mint egymás utáni dialektikus ellenpárok, mint egymás tagadásából létrejövő világképek. Egyik stílusforma sem független és zárt a felépítmény szempontjából, s időben elkülönülésük is csak oly módon fogható fel, hogy történeti — művészettörténeti — helyzetek, egyes területek, egyes mesterek, áramlatok valamelyiket a felszínre hajtották. Az eklektika esetében pedig valamennyi előzmény — preromantikus, klasszicista, romantikus — szintéziséről kell beszélnünk. Történeti alapja a polgári társadalom rendjének kibontakozása, módszere a romantika válogató szellemének, történeti visszakeresésének egyesülése a klasszicizmus hitelesség-igényével.

Magyarország XIX. századi építészetének történetében, bármennyi sajátos történeti eltérés színezte is a művészet alakulását, nagyjában a nyugat-európai fejlődéssel összefüggő, vele azonos szellemű, törvényű mozgást látunk. Különösen akkor, ha vizsgálódásaink fő tárgya mellé a művészetek, sőt a politikum — nemzeti mozgalom és módszerei — összességét is felvesszük, derül ki, hogy az európai kultúra XIX. századi vonulataiba a magyar folyamatok is beletartoznak. E szempontból talán különös szerencsével folytathatjuk vizsgálatainkat, amikor a Dunántúl vagy éppen Sopron építészeti múltjával foglalkozunk. Itt ugyanis — főként a század elején — közvetlenebbül mehetett végbe a helyi hagyományok nyugati hatásokkal való telitődése. A soproni polgári és városi hagyományoknak a művészeti tevékenységet rendező szerepe, Bécs sohasem elha-

1 A kérdéses irodalomból csak a legfontosabbakat említjük meg: Giedion, Siegfried: Spätbarock und romantischer Klassizismus. München, 1922. — Beenken, Hermann: Das neunzehnte Jahrhundert in der deutschen Kunst. München, 1944. — U. ö.: Schöpferische Bauideen der deutschen Romantik. Mainz, 1952. — Hauteceur, Louis: Histoire de l'architecture classique en France. III—V. Paris, 1950—53. — Kaufmann, Emil: Architecture in the Age of Reason. Cambridge 1955. — Ybl Ervin: Ybl Miklós. Budapest 1956. — Pevsner, Nikolaus: Europäische Architektur. München, 1957. — Hitchcock, H. R.: Architecture. Nineteenth and Twentieth Centuries. Pelican History of Art. Harmondsworth 1958. — Zádor, Anne: Some Problems of the Development of Classicism in Architecture. Acta Historiae Artium VI. (1959). — Zádor Anna: Pollack Mihály. Budapest 1960.



nyagolható közelsége,<sup>2</sup> s nem kisebb mértékben a környező, igényesen nyugati tájékozódású főúri művészeti központok hatása a historizmus építészetét Sopronban egyértelműbben alakította, mint ahogyan például az Alföld XIX. századi építészetének képe fest. (Eltekintve természetesen egyes korszakoktól, mint pl. a fejlett eklektika.) A Dunántúl és Sopron művészeti képének viszonylagos fejlettebb volta természetesen nem jelent alapvető eltérést, teljesen elkülönülő képet a magyar XIX. században, a fő törvényszerűségek azonosak, csupán kimutatásuk s egybevetésük az európai teljességgel jelent egyszerűbb feladatot.

A soproni klasszicizmus kezdeteinek időpontja talán korábbi, mint egyebütt, bár ha Pollack Mihály munkásságának kezdeteivel vetjük egybe, nem tekinthető korántsem a legkorábbinak az országban. A Hild-család első jelentős soproni tagja, *Hild Vencel* tevékenységének megindulása, az 1813 körüli évek,<sup>3</sup> jelentik itt a klasszicizmus formáinak meghonosodását, uralmuk kezdetét.<sup>4</sup>

Az első soproni Hild stílusára a polgári építészet, a városi követelményekhez való nagyvonalú alkalmazkodás, határozott, nagy elemek jellemzők, a részletképzésben bécsi ízek tűnnek fel, mint a Megyeházánál (1829-től) s a Széchenyi-palotánál. Fia, *Ferdinánd* — ki 1827-ben lép a soproni építészcéhbe —<sup>5</sup> első műveiben már szakít apja klasszicizáló későbarokk kötöttségeivel éppúgy, mint a bécsies szellemmel. Adatszerűen ugyan kevés kimutatható esetben, de a közszellem befolyásolásával bizonytalannal továbbra is jelentősebb mértékben alakítják a soproni építészetet az Esterházy-uradalom építészeti, mint *Löszl Ferenc*, aki 1839–41 között az azóta lebontott színházat építi föl.

A második Hildnek a negyvenes évek körül tervezett házai egyes részletekben már alkalmat szolgáltatnak arra, hogy a romantika szellemének feltűnéséről beszéljünk. A barokk építészet bomlása közben, az őszinte és korszerű kifejezésmód keresésekor felmerülő, a barokk kultúra sok jellemző korábbi megnyilvánulásából jól érthető preromantika szerény magyarországi jelentkezései Sopronban és környékén is megfigyelhetők, akár a kínai utalásokat tartalmazó kerti házakra gondolunk (pl. Bástya u. 42.), akár a környékbeli főúri megrendelésű iparművészet, kertépítészet emlékeire. Több-kevesebb joggal —

2 A magyar színjátszás ügyét itt még fokozottabban akadályozta a német; Pejačevich Károly gróf például, aki 1785—1814 között bérelte a színházat, mindent megtett azért, hogy a műsor igazodhassék állandóan a bécsi Burgtheaterhez. Amikor a város kezelésébe került, a színház helyzete változatlan maradt (1815—41); dacára annak, hogy a város lakossága határozott rokonszenvet árult el Széchenyi István kezdeményezései iránt, s a város gazdasági ügyeit aktívan segítő (1834: Oedenburger Dampfmühl Gesellschaft, 1842: Soproni Takarékpénztár) Széchenyit viszont támogatja, lassú az a folyamat, amíg a város kulturális életében a reformkor nemzeti gondolata aktivizálódik. (Mollay Károly: A vármegye történeti vázlatja 1848-ig. — Csatkai—Dercsényi: Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1953. 89, 90 old.)

3 Zádor—Rados: A klasszicizmus építésze Magyarországon. Budapest, 1943. 171—172. old.

4 A Hild Vencel által meghonosított építészeti formák — melyekben felismerhető a bécsi klasszicizmus későbarokk hagyományinak sok vonása is — elfogadásában bizonytalannal lényeges szerepe volt Esterházy Miklós herceg két, francia klasszicista szellemben dolgozó építészé, Thomas de Thomon (Esterházy szolgálatában 1794—98 között) és Charles Moreau (környékbeli tevékenysége 1794—1820 között) művének is.

5 Zádor—Rados, id. m. 172 old.

éppen környezetének döntően klasszicista volta miatt — még e preromantikus megnyilvánulásokhoz számíthatjuk a Templom u. 16. sz. ház 1837-ben készült romantizáló vaskapuját is. (Handler József.)<sup>6</sup>

A klasszicizmustól nem jelent elfordulást a gótizáló formák elszórt korai jelentkezése; mint ahogy általában Európában a gótizáló-romantikus művészet nem szükségszerűen klasszicizmus-ellenes,<sup>7</sup> magyarázatát inkább abban kell keresnünk, hogy a XIX. század első felének alapjában romantikus, a művészetben a múltra beállított gondolkodásmódja, nem maradhat meg kizárólag a gondolkodás módjában, s ennek kapcsán a gondolkodásmódot sokkal közvetlenebbül rögzítő irodalomban és képzőművészetben. A kiegészítés, a környezetteremtés, a gondolkodásmód szerepének betöltéséből — főként a nemzeti mozgalmak követelte változások szükségszerűségéből fakadóan — a romantikának az építészetben is formát kell öltenie.<sup>8</sup>

Ezen igény kielégítésének két, nem egyenrangú, de a kor művészeti képének teljességét illetően egyaránt fontos módszere alakul ki a század harmincas-negyvenes éveiben Európa-szerte, így Magyarországon is. A preromantika összefüggéstelen, jelzés-szerűen gótizáló — sok esetben inkább csak egzotizáló — módszere leszármazottjának tekinthető az első romantikus alkotásmód. Ez nem más, mint klasszicista stílusú épületek egyes részleteinek, egyes nem architektikai, hanem díszítő elemeinek gótizáló vagy keleties hangulatú kialakítása. Sopronban, mint említettük, már Hild Ferdinánd munkásságában tűnik fel e szándék, első ízben 1848-ban a Színház u. 33. sz. ház első emeleti ablakai alatti moreszk motívumoknál. (1. ábra) Az 1848 utáni évtized építkezéseinél mind határozottabban, de mindig klasszicista homlokzati rendszerek esetében, bontakozik a romantikus jelölési szándék. Először csak parapédíszekben, majd a szemöldökpárkányok konzolos pálcataggá alakulásában, szegmensívű kapu- és ablaklezárásoknál, frízeknél, konzoloknál.<sup>9</sup>

Mint az ország egyéb területein, úgy Sopronban is ez a romantikát pusztán jelölő, a klasszicista hagyományt alapjában fel nem cserélő építészeti stílus

6 Leszámítva az iparművészetet, az ország más területein nem sokkal határozottabb az építészeti preromantika feltűnése. Csak ha a kulturális élet teljességébe illesztjük, tűnik kevésbé elszigeteltnek a szentendrei Csiprovacska-templom 1790-ből való romantizáló fakapuja. Charles Moreau tatai műromja, az 1821-ben épült Sréterkastély Jobbágyiban, Hild József harmincas években épült szőkehalompusztai kastélya s tervei a bajnai vadászlakhoz.

7 Romantika és klasszicizmus belső összefüggésére kései, de jellegzetes példa Mikszáth Kálmán 1909-ben (!) épült horpácsi klasszicista kúriája.

8 Az itt nem részletezhető folyamat eredményei — legfőként angliai hatások felvételével — olyan mesterek tevékenységéhez fűződnek, akik a klasszicizmus legnagyobb mesterei egyúttal — mint Schinkel, Soane, Wyatt stb. — időben a század húszas éveit tájáz: így Schinkel Charlottenburg-i öntöttvas pavillonja (W. Barth festményén, Berlin, Gemäldegalerie), Nemzeti Székesegyház, királynői síremlék terve, Peterhofi kápolnája (1832). A közép-európai példák közül megemlítem a XVIII. sz. utolsó évtizedeiben, Csehországban épült Veltrusy-i gótikus malmot, a Vlasim-i „régikastély”-t, a Krasny Dvur-i gótikus kápolnát, a turnovi Mária templomot (B. Storm: Műemlékvédelem III. 1959/2.) és a Sedlac-i templomot. (W. Wagner: Barok v Cechock. Praha 1940. 27 kép.)

9 Néhány példája: Szent György u. 11 (Handler József 1851), Templom u. 25, Színház u. 22. (1852), Színház u. 8. (1852), Széchenyi tér 14, Balfi u. 2. (1857), Szent György u. 24. (1859) stb.

alapját képezi az első, szerény eklektikus törekvéseknek is, amennyiben a romantikus jellegű díszítések fokozatos leegyszerűsítésével megőriz egy olyan klasszicizáló egyszerűségű vázat, melyre észrevétlenül átmenettel rákerülhetnek a neoreneszánsz legegyszerűbb formai elemei. E reneszánsz elemek legtöbbször sokkal közelebb állanak a klasszicizmus antikizáló formáihoz, mint a reneszánsz mintákhoz. A jelenség még érthetőbb, ha figyelembe vesszük, hogy a városi építészetnek abban a tartományában zajlik le, amely már-már a népi építészet alakulásának törvényszerűségeivel mérhető, s a tervezők, akik ebben a vonalban működnek, részint a klasszicizmus idejétől a hetvenes évekig folyamatosan tevékenykedő építőmesterek, részint pedig a begyakoroltságukon, esz-kozeiken nehézkesen változtatató pallérok.<sup>10</sup>

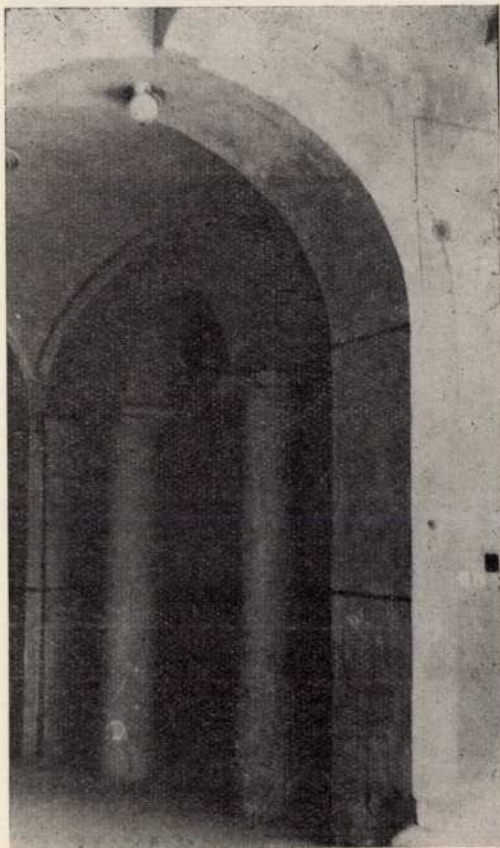
Ha Sopron egyszerű polgári lakóház-építkezéseit a negyvenes évektől 1870-ig áttekintjük, a historizmus e primitívebb ágának egész sor példáját említhetjük meg. A Templom u. 25. vagy a 27. sz. házak tervezőinek elmozdulását a klasszicizmustól még csak a szegmensív-záródású kapubejárat, ill. a szemöldökkpárkányok egy-egy részlete mutatja. A már említett Színház u. 22. — melynek tervezője az előbbieknél is valószínű Handler Ferdinánd — ehhez képest csak a földszinti ablakok kialakításán újít. A Színház u. 30. sz. ház (1854) tervezője a padlásablakok összefogásával alkot romantizáló párkánydísz, s az ablaktengelyek sűrítésével bizonyítja, hogy a romantikus gótizálás mozgalmasabb homlokzati hálózatot kedvelő felfogása nem maradt hatástalan munkájára. A Rákóczi utca 2. szám. 2. emeleti ablakkeretezései jó példái annak, hogyan öröklődik a klasszicizmus jellegzetes motívuma a romantikára. Ez a motívum, a romantikus parapetdísz elhagyásával, az eklektika eszközei között is szerepelni fog.



1. Színház utca 33. sz.  
Winkler Gábor felvétele

<sup>10</sup> A klasszicizmustól eklektikáig zökkenőmentesen vezető kisépítészeti folyamatnak Magyarországon számos példája van, s megfontolandó, hogy a kérdés részletes megrajzolásával nem mehetünk-e el a magyarországi historizmus egy sajátos kategóriájának felállításához. A szegedi historizmus ilyen szempontú feldolgozására történt kísérlet. (Török László: A szegedi eklektika. A Szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1964—65. 1.)

A romantikus világkép építészeti kifejeződése, a fogalom valóságosabb értelmében természetesen nem az előbbi indirekt, jelölő módszer volt. Az európai klasszicizmus nagyjainak munkásságában a húszas évektől kibontakozó, de széles körben csak a harmincas évek végétől, leginkább pedig 1850-től (Magyarország) elterjedő építészeti romanticizmus a gótika alaposabb ismeretét, elmélyültebb, noha inkább archeológiai, részletekre s nem egészre ügyelő<sup>11</sup> szellemű felhasználását jelenti. A példakép Anglia volt, ahol a gótikus hagyomány lényegében soha nem szakadt meg, s a kései — perpendicular — gótika XVIII. századi alkalmazásával megkönnyítette az európai művészet feladatát, amikor a nemzeti gondolat építészeti kifejezésének szükségszerűségére került sor. A korán megvalósult gótikus stílusú építmények, az Európában szinte legko-



2. Lenin körút 23.  
Winkler Gábor felvétele

rábbi gótikus formagyűjtemények, majd — Magyarország viszonylatában különösen — az angol élet (nemcsak művészet, hanem gazdasági, politikai-állami lét) iránti érdeklődés és számos jelentős személyiség (főként haladó főuraink) úti tapasztalatai érthetővé teszik, miért az angol gótika formái jelentették a romantikus építészet időtartamának nagyobb részében a nemzeti romantika formaállományát.

A fentebb vázolt első, klasszicizmustól eltérő építészeti alkotómódszer csak romantizál, s ennyiben — hazai építészetünk szempontjából — inkább kötődik a preromantika kiegészítő, jelölő szándékához, mint a kiteljesedő, nemzeti romantikához. (2. ábra) Korábban is jelentkezik néhány évvel, mint a már teljes és hiteles középkori érdeklődést eláruló gótizáló-romantikus módszer. Az utóbbinak — természetes módon — igazi lendületét a szabadságharc elvesztése adta meg. Nemzeti romantikus építészetünk azt a szerencsésen felkínálkozó helyzetet használhatta ki, hogy Ausztria akkori művészetében is magától értetődő volt a romantikus stílusforma, tehát építészetünkben nem ütközött szervezett

11 „... a század közepe táján már egyre több olyan építész jelentkezik, aki kedve, illetve megrendelője kívánsága szerint párhuzamosan komponál antik és középkori stílusban, mindkét esetben inkább az archeológiai hűsége, semmint saját alkotóképességére építve.” Zádor Anna: Pollack Mihály. Budapest 1960. 25. old.

politikai ellenállásba az a kifejezőmód, mely egyedül engedhetett szabad folyást a nemzeti érzésnek. A politikai mozgalom, a szóban, képzőművészeti alkotásban kifejezhető nemzeti romantikus érzés, a múlt aktivizálódó visszaálmódása szinte kizárólagosan az építészet területére tevődött át az ötvenes évek elejétől. Nem szabad azon csodálkoznunk, hogy mindennek ellenére nem a magyar gótika s egyáltalában a magyar középkor emlékeinek ismerete alakította a kor építészeinek munkásságát. Európa-szerte a romantika kezdeteitől így volt: leginkább csak Anglia romantizált abban az érzésben, hogy az angol gótika, mint nemzeti principium az alapja tevékenységének. Az a műtörténeti érdeklődés, mely szorosán együtt járt a nemzeti mozgalommal, meglehetősen kezdetleges eszközei, naivitása, nem a tudományos, hanem a nemzeti gondolat területére tolódó buzgalma miatt alig volt képes tisztán látni a középkor művészettörténeti valóságát illetően. Csak a hetvenes évekre, a romantikától elforduló tudományos pozitivizmus hatására világosodnak ki jobban a gótika stílusfolyamatai. Az ötvenes években tehát a nemzeti szellemű építészet külön utakon jár a formákat illetően, mint a fellángoló archeológiai érdeklődés. Az angol és német mintakönyvek s az osztrák-német területek megvalósult romantikus alkotásai szolgáltatják a követendő példát, európai mércével is igen tekintélyes romantikus építészeinknek: *Gerster Károlynak*, *Máltás Hugónak*, *Feszl Frigyesnek*, a veszprémi *Szentirmay Józsefnek*, a soproni *Handler Nándornak* és a legnagyobbnak, a valamennyi pályatársánál szélesebb tájékozottságú s önállóbb *Ybl Miklósnak*.

Mint mondtuk, az európai romantika középkor-felhasználása — s ez különösen érvényes a polgári építészetre — kimerül a középkor formáinak alkalmazásában; az építészeti alkotás teljességének: tér- és tömegalkotásnak tekintetében nem formálja át alapvetően a század első felében kialakult építészetet. Ezt az archeológiai módszert jellemzően példázza, hogy az Akadémia palotájának tervpályázatán 1860-ban *Gerster Károly* és *Frey Lajos* építészek *Henszlmann Imrével* társulva készítették el tervüket.<sup>12</sup>

A rövidség kedvéért, eltekintve a számtalan részlet-változattól, nagy általánosságban a következőket mondhatjuk 1850—1870 közötti romantikus építészetünk jellemzésére: tömegalkotás és homlokzatformálás tekintetében még mindig erősen kötődik a klasszicizmus egyszerű, mértanian tömörszerű felfogásához, illetve az egyszerűbb homlokzati ritmus-képletekhez, a szimmetriához s többnyire a lényegében síkban tartott homlokzatképzéshez. Annál is inkább, mert a felhasznált mintaképekre, magára az angol kései gótikára is inkább jellemző a nyugodt tömegformálás és az egyszerű, hálózatos homlokzat. A közélebbi példaképek is a klasszikus egyszerűsítés értelmében kezelték a gótika

12 Vasárnapi Újság 1860/45. 550. old. Divald Kornél: A Magyar Tudományos Akadémia ... Budapest 1917. 9. old. — Ybl Ervin: Ybl Miklós. Budapest 1956. 36. old.

tömegalkotását; ami Schinkel és közvetlen követőinek iskolázottsága tekintetében magától értetődő is.<sup>13</sup>

Csak a templomépítés az, mely — bár nem minden esetben — közvetlenebbül támaszkodik magára a középkorra, s kevésbé mutatja a klasszicizmus szellemével való összefüggést. A polgári lakóházépítésben Sopron legkiemelkedőbb romantikus alkotásai is azonban az imént vázolt összképbe illeszkednek. Így a Színház u. 6., az Ötvös u. 11,<sup>14</sup> s a romantikus építészet nagy soproni mestere, Handler Nándor többi műve.

Handler Nándor tevékenysége külön monográfiát érdemel. E helyen csak röviden méltathatjuk, hangsúlyozva, hogy a kor legjobb magyar átlagához tartoznak alkotásai. Munkamódszerében a korhoz képest teljes tudatosság uralkodott, forrásaihoz való pontos hűség, ugyanakkor finom ritmusérzék, komponálási biztonság jellemezte. Fellépésének időpontja egybeesik Sopron gazdasági-társadalmi fellendülésével, a romantikus építészet teljes igényével és lelkes elfogadásával. Az igényt s elfogadást a nemzeti romantika 1849 utáni kibontakozása teremtette, a gazdasági alapot — nemzeti romantikánk paradox voltát mutató módon — a Bach-korszak politikuma. Az 1849-ben megalakított öt közigazgatási kerület egyikének székhelyévé Sopront tette, részint hatalmas konjunktúrát teremtve, melynek hatása lendületes bérházépítés, városi fejlődés volt, részint megmozgatta a társadalmi életet, a felszaporodott hivatalnokréteg révén — amit csak egy adattal jellemezünk: míg a régi vármegye (1847-ben) évente 5 000, addig az új 11 000 aktát intézett el, a régi közigazgatási átlagköltségvetés 2 600 000 frt volt, az új 13 000 000 frt.<sup>15</sup>

Ha mindehhez hozzávesszük, hogy az angol gótika elemei már Hild Ferdinánd és Handler József műveiben,<sup>16</sup> a kismartoni Lösl egy korán eklektizáló

13 Ha csak azokat a mintakönyveket vesszük tekintetbe, melyek a hatvanas években valamennyi építésünk munkaeszközei között helyet foglaltak, a klasszicisztikus lényegű formálás érthető lesz. Csak a legáltalánosabban elterjedteket említjük meg: H. Hübsch: *Im welchem Styl sollen wir bauen?* Karlsruhe 1828; U. ó.: *Ausgeführte Bauwerke*. Karlsruhe é. n.; Westermann's Monatshefte, Förster's Allgemeine Bauzeitung füzetei; Hübsch: *Die Architektur und ihrer Verhältniss zur heutigen Malerei und Skulptur*. Stuttgart 1847; Soller, Stüler, Busse: *Entwürfe zu Kirchen, Pfarr- und Schulhäuser ...* Berlin 1862; Eisenlohr: *Entwürfe von Gebäuden verschiedener Gattung ...* Karlsruhe 1852; R. Baumester: *Architektonische Formenlehre für Ingenieure*. Stuttgart 1866. Schinkel: *Sammlung architektonische Entwürfe*. Berlin 1819—40. A. Wollzogen: *Aus Schinkels Nachlass*. Berlin 1860—64. Hitzig: *Ausgeführte Bauwerke*. I—II. Berlin 1850. stb. stb.

14 E ház a bécsi klasszicizmus vonásait is mutatja még kettőzött ablakaival. Akárcsak Handler József Színház u. 8. sz. háza, teljes homlokzati szélességű timpanonjával és első emeleti zárterkélyével. Sopron romantikus építészetében a klasszicista eredetű zárterkély gyakran feltűnik, akárcsak Győrben, a bécsi klasszicista iskolázottságú Fruman Antal kései művein (Kazinczy u. 8. Jenei—Koppány: Győr.)

15 Szeffü Gyula: *A magyar állam életrajza*. Budapest é. n. 210—11 old.

16 Handler J. terve Brandl József számára, Bau- und Verschönerungscommission tervtára, 1848/4. lt. sz.

épületén<sup>17</sup> és egyéb terveken az ötvenes évek elején feltűntek,<sup>18</sup> jobban érthető, Handler miért kapja 1852-től az egyik jelentős megbízatást a másik után. Megbecsülése s hírneve egyre növekszik, olyannyira, hogy például amikor Schmerling osztrák államminiszter 1864-ben a bécsi parlament tervének kidolgozásához magyar építészek megnevezését kéri, akkor a helytartótanács Ybl, Gerster és Frey, Máltás H., Feszl, Szkalnitzky mellett Handler Nándort is ajánlja.<sup>19</sup>

Mint mondtuk, az angol gótika alapos ismerete szabja meg stílus-igazozását. Egyik munkájában Nash, a jelentékeny angol építész rajzának adaptációja ismerhető fel.<sup>20</sup>

Tevékenységének első szakaszában — nagyjában 1855 és 60 között — fokozottan érvényes munkáira, amit a romantika régészeti jellegű érdeklődéséről mondtunk. A mintakönyvek rajzairól megismert részletformák — mérműves ablakok, pálcátagos keretkezések, pilaszterek, párkánydíszítések és parapetmotívumok, oromzatok — klasszikus rendszerű, szimmetrikusan kiegyensúlyozott homlokzatokra kerülnek.<sup>21</sup>

A hatvanas évek első felében alkotóképessége kiteljesedik. Művészi öntudatának megnövekedése, alkotómódszerének bontakozása egybeesik a soproni romantikus művészet munkálóinak csoportba szerveződésével, társadalmi tekintélyévé növekvő szerepük kristályosodásával. A középkori építőpályok tudatos felidézését, ugyanakkor a romantika nemes naivitását — melynek értékéből tévedései sem vonhatnak le — szépen vetíti elénk az a mozzanat, ahogyan az orsolyita templom (1861–64) boltozati záróköveire Handler Nándor, a tervező, Hild Károly, a kőfaragó és id. Stornó Ferenc arcképét faragják.<sup>22</sup>

E korbéli művei közül legtöbb tanulsággal talán az orsolyita apácák templomát elemezhetjük. Érvényesül ugyan ennél is még az angol gótika doktriner ismerete, de részint más példákkal, részint önállóbb alkotói felfogással ötvözötte. A terv vonásai között kétségkívül a legfontosabb, hogy a torony

17 Lenin krt. (Várkerület) 49, Bau und Verschönerungscomission tervtára, 33/1850. lt. sz.

18 Romantikus, angol gótikus diadalkapu terve, Soproni Levéltár Facs. XXVIII./9361. sz. alatt romantikus házátalakítás terve stb. — A diadalkapuk építészete, a feladat rendkívüli, egyszerű és ünnepélyes volta miatt a romantikus formálási szellem tekintetében részletes feldolgozást igényelne. Az 1857. évi királylátogatások alkalmából tervezett és elkészült diadalkapuk (Pest: Ybl Miklós, Szeged: Feszl Frigyes stb.) hatása nem volt jelentéktelen.

19 Ybl Ervin, id. m. 133–134 old. 49 j.

20 Széchenyi tér 19. sz. előcsarnoka.

21 Széchenyi tér 20 (1850–56), Széchenyi tér 19 (1856), Széchenyi tér 21 (1860), Lenin krt. (Várkerület) 116, gimnázium (1856) — ez utóbbira vonatkozik a már többször idézett s a romantika elismerő társadalmi visszhangját bemutató cikke az Oedenburger Intelligenz- und Anzeigeblattnek (1856. március 24) —, evangélikus árvaház romanizáló terve stb.

22 Az együttműködés szereplői a Hild-család kőfaragó tagjai mellett a Mechle-család; főként Stornó F. terveit faragják ki a romantikus építkezéseknél és a műemlékek regotizálásakor. Handler Nándorral és a többiekkel együttműködik még Lapitz Antal kőszobrász és Fend János műasztalosmester. (Csatka—Dercsényi: Sopron művészete. I. m. 115. old.) — Id. Stornó Ferenc tevékenységére, közismert volta miatt nem térünk ki, miután úgy érezzük, bármennyire is jelentős volt a szerepe Sopron művészeti életében és közfelfogásában, értéke nem vitathatatlan — sőt — s korántsem éri el azt a kétségtelen alkotói magaslatot, melyet Handler Nándor művében látunk.

kialakításában a soproni gótika ihlető hatása érvényesül: az oromzati elhelyezés tekintetében, ill a konzolos kialakítást illetően a sopronbánfalvi és a Szt. Lélek-templom példája, a toronytest és sisak egészénél és részleteinél a bencés templom lebeghetett szeme előtt. (3. ábra) A homlokzat szerkesztésében a példát a korabeli, az angol gótikától, részben a nemzeti gótika, részben az eklektizáló



3. Az Orsolya templom tornya

stílus egyszerűsödés felé tájékozódó német alkotások nyújtották. A bejárat fölötti, lényegében tört párkányra ültetett nagyméretű ablak, az oromzat alját lezáró fiatorony-talpatok, az oromzat elé kiülő ellentétes toronyalj-konzol – s alatta a szobor – motívumai szerepelnek Soller Gross-Neudorfba készített templomtervén,<sup>23</sup> az előcsarnok gondolata a Bertrichi templom tervén<sup>24</sup>, a toronyforma pedig – az angol gótikus oromzatdísz nélkül ugyan – Stüler (a pesti Akadémia-palota tervezője) számos romantikus templomtervén tűnik fel.<sup>25</sup>

Az idézettek munkáin túl is a német romantikában fölülte gyakoriak a hasonló, nyugodt, szinte klasszikusan komponált templom-homlokzatok. Azok átlagából Handler alkotása azonban a couleur locale értéke mellett részletképzésének gazdagabb, érettebb voltával, a homlokzat nagyobb számú elemének mintaszerű kiegyensúlyozottságával kiemelkedik. A homlokzat szépségét a belső nem éri el, ebben viszont közrejátszik a berendezés és a társművészeti alkotások alacsonyabb színvonala<sup>26</sup>, de nem kevésbé a romantikus templomépítészet kérlelhetetlen törvényszerűsége, az egyházművészet szellemének eltávolodása mind a vallásos monumentalitástól, mind a meditáció bensőségességétől. E koradottság alól senki, így Handler sem lehetett kivétel. (4. ábra)

Handler munkái haláláig (1888) az elért eredmények színvonalán maradnak. Az eklektikus stílus idejében tervezett villái is romantikusak, s mintát szolgáltattak a hetvenes években fellendülő, a polgári életformából következő villaépítkezésekhez.<sup>27</sup>

23 Soller, Stüler, Busse: Entwürfe zu Kirchen ... Berlin 1862 (II. kiadás!) 50 lap.

24 Soller—Stüler—Busse: i. m. 62. lap.

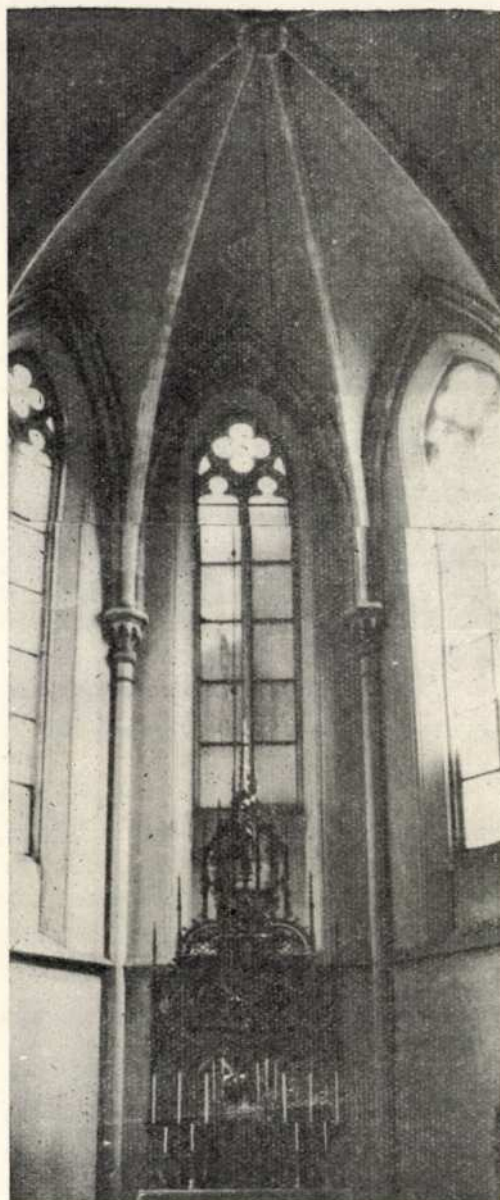
25 Pl. Stoller—Stüler—Busse: i. m. 37. lap.

26 Dobyaschofsky mellékoltárai (1864) és Lipperth József főoltára, Russ freskója az orgonakarzat fölött (1872). — Csatkai—Dercsényi: i. m. 176. old.

27 A Szt. István körút 9. sz. Handler tervezte nyaraló ma is áll.



A soproni romantika szokatlanul hosszan elhúzódó ideje, szívós továbbélése témánk szempontjából nem érdektelen. Anyagi okául Sopron gazdasági életének lehanyaglását nevezhetjük meg, mely már voltaképpen akkor elkezdődött, amikor a Bach-korszak adminisztratív alapú központosítása érvényét veszítette, Sopron igazgatási jelentősége lecsökkent, lakosságának száma relatíve megfogyatkozott. A hatvanas évek végére teljesen beérik a katasztrófa is, hogy a Bécs—Győri vasút a várost elkerülte; még az erkölcsi élet (tehát a városi lét méltósága) is hanyatlásnak indul. S talán nem tévedünk, amikor a továbbélés jelenségének szellemi okaként a soproni középkori műemlékek, illetve a velük való állandó foglalkozás szerepét emeljük ki. Semmi esetre sem lehet teljes mértékben a városrendezés fejlettségének, valamiféle „stílusbantartás”-nak a javára írunk például azt, hogy az orsolyiták iskolaépülete 1884-ben angol gótikus stílusban épül tovább. Az így létrejött együttes bármennyire is megnyugtató, az épület bármennyire is esztétikus, végül is az ország egy más, normálisan fejlődő pontján az időben ilyen terv nem valósulhatott volna meg. Ugyanezt kell mondanunk Handler 1879-ben épült röjtökmuzsaji romantikus templomáról.<sup>28</sup> A lassan teljesen aláhagyó építési tevékenység jórészt még a romantiká-



4. Az Orsolya templom szentélye  
Winkler Gábor felvétele

28 Mária születése tiszteletére. Csatkai—Dercsényi: i. m. 505. old.

hoz kapcsolódik, a historizmusok záró korszakának, az eklektikus művészetnek soproni emlékeiről nagyon keveset mondhatunk. Első jelei a sajnálatosan nehezen kibogozható építéstörténetű volt Széchenyi-palota homlokzatain ismerhetők fel. (Széchenyi tér 1.) A hagyomány szerint<sup>29</sup> a homlokzat tervezésekor valamely római palota lemásolása volt az alapvető szempont; ami az e szándékhoz megadott 1828 körüli dátumot figyelembe véve meglepő, s ha hiteles: a megrendelői befolyásolás egy rendkívül érdekes, stilisztikai lényegét tekintve pedig korát megelőző szellemű példája lehet. Ugyanis a végül 1851-re bizonyosan datálható homlokzat a neoreneszánsz korántsem bizonytalan felidézése. *Csatkai* szerint a kivitelezett terv *Koch*, bécsi építész munkája volt.<sup>30</sup> A homlokzat arányai a korábbi, későbarokk adottságokról árulkodnak, az egyes elemek: ablakok, párkányok, sarokkváderezés azonban az itáliai reneszánsz, közelebbről a kései római reneszánsz palotaépítészet gyakori megoldásaira emlékeztetnek. Így az első emeleti ablakszemöldökök váltakozása a Pal. Farnesé-re, úgyszintén erre a sarokkváderezés és a második emeleti ablakok könyöklőinek konzoljai.

A bécsi klasszicizmus jelentékeny alakja, *Koch Henrik* — Yblnek négy esztendeig munkaadója és mestere (1836–40) — Pesten már 1836-ban tevékenykedik, a Károlyi palota építését vezeti.<sup>31</sup> Mint a Károlyiak állandó építész, kapcsolatba kerülhetett a Széchenyi-családdal is, annál is inkább, mert 1849 táján végleg Magyarországra költözik. 1872-ben bekövetkezett haláláig nálunk tevékenykedik. Nagyon valószínű, hogy a korai eklektikus törekvéseket Bécsből alaposan ismerő, nagy tájékozottságú *Koch Henrik* munkája az első soproni eklektikus homlokzat.

A korai eklektika egyéb soproni alkotásai is, egy-két kivételtől eltekintve, bécsi építészethez kapcsolódnak. Így az evangélikus templom tornya is, melyet a szakirodalom általában a klasszicista alkotások közé sorol. Tervét *Handler József* megbízatásának visszavonása után *Ludwig Förster* készítette el.<sup>32</sup> Förster az ötvenes évek elejétől a legjelentősebb bécsi építészek közé tartozott. Munkásságának kezdetekor a kései klasszicizmus stílusát alkalmazta, s a hellenisztikus kor görög építészetének alapos ismerete motiválta a későbbiekben is romantikus terveit, amennyiben nemcsak a formatisztaságot, hanem a kiegyensúlyozott, harmonikus együttes-képzést is szem előtt tartotta. Ezen az úton érkezett el a korai eklektikához, ahhoz a görögös-akademikus irányzathoz csatlakozva, melynek vezére *Theophil Hansen* volt. Vele együtt tervezte a bécsi Arzenál épületét,<sup>33</sup> majd moreszk-romanizáló romantikus épületeivel, így a Bécs-lipótvárosi zsinagógával a keleti építészet elemeiből és az ókeresztény-koraromán építészet-

29 Csatkai—Dercsényi: i. m. 263. old.

30 Csatkai Endre: Sopron c. munkájában.

31 Ybl Ervin: i. m. 9. old.

32 Csatkai—Dercsényi: i. m. 232. old.

33 Lübke, Wilhelm: Geschichte der Architektur. Leipzig 1875. II. 818. old.

ből szintézist teremtő német romantika folyamatába illeszkedett. E stíluskorszakában tervezte a budapesti, Dohány utcai zsinagógát (1854–58), mely művészi kialakításával és az öntött-vas tartók korai, esztétikus alkalmazásával a magyarországi romantikus emléanyag egyik legértékesebb darabja. Korán bekövetkezett halála előtt még közreműködött Bécs várostervezésében, s magánpaloták egész sorával segítette elő a korai eklektika bontakozását.<sup>34</sup>

Görög szellemű, ritka érettségű korai eklektikus terveivel egy időben készítette a soproni evangélikus templom tornyának terveit is. Klasszicizáló felfogásával, sőt a görögös ízek kerülésével is, hihetőleg a templom klasszicizáló későbarokk hangjához akart igazodni. A bejárat kialakításában érdekesen találkozik a korai itáliai reneszánsz ihletése a kései klasszicizmus hangjával. Természetesen, éppen mert oly fontosnak tekintette a stílus-alkalmazkodást, a torony legfőbb erénye nem valamiféle nagyszabású formai újítás keresésében, hanem mérlegelt arányában, szűkszavú, de finom részletképzésében van.

A korai eklektika értékeiből alkotásaihoz sorolhatjuk még a Lenin krt. (Várkerület), a Színház utca s a Rákóczi út néhány épületét.

A reneszánsz felületesebb tanulmányozásáról, a budapesti építészet — közvetett módon Ybl Miklós — hatásáról a romantikához való csekély, de még felismerhető kötődéséről tanúskodik a Rákóczi u. 1. számú ház. Határozottabb, ugyanakkor kissé ízetlen, ötletlen reneszánsz igazodás jellemző a bécsi *Waechter* Kaszinó-épületére,<sup>35</sup> ugyanakkor a pesti Tudományos Akadémia (*Friedrich Stüler*) hatása is (Széchenyi tér 15). A kései eklektika még kevesebb figyelemre méltót alkotott Sopronban; *Hausmann* leánygimnáziuma a gyengébb művek közé tartozik; a felkapott, de művészi értelemben véve ugyancsak közepes képességű *Alpár Ignác* épülete (ma egyetemi épület) még kevesebbet mond. Szép



5. Részlet a Lenck villa  
(ma Liszt Ferenc Múzeum) homlokzatáról  
Winkler Gábor felvétele

34 Lübke: i. m. i. h. — Palotái között a legosztatlanabb elismerést a Hoyos-Sprinzenstein grófok számára épített aratta. Tischler, Ludwig (herausg.): Wiener Neubauten. III. Wien 1891. Taf. 92–96. (1862–1863).

35 Csatkai—Dercsényi: i. m. 114. old.

kivétel a kései eklektika zavaros formafelfogásából, sivar utánzó szándékból fakadt termésében a Lenck család villája (ma a Liszt Ferenc Múzeum épülete), *Hofer Ottó* soproni születésű bécsi építész műve.<sup>36</sup> Hofer soproni munkái között a klasszikus arányú, a bécsi akadémikus eklektika bélyegét viselő alkotása a legértékesebb, s talán nem esünk túlzásba, ha a kései kor viszonyaihoz képest (1890) véve értékeit figyelembe, a magyar emlékek összességében is előkelő helyre, Ybl elpusztult Lónyay-villája, (1870–72)<sup>37</sup> vagy a Sugár út (ma Népköztársaság útja) külső szakaszának, ma már többnyire nem álló, jó arányú villái mellé soroljuk.<sup>38</sup> (5. ábra)

### *Das Zeitalter der Historischen in der Architektur Ödenburgs*

Die Forschungen der vergangenen zwanzig Jahre haben bewiesen, dass die Strömungen der Architektur des 19. Jahrhunderts, die Präromantik, der Klassizismus, die Romantik und die Eklektik an sich keine geschlossenen Stilformen sind und voneinander nicht scharf getrennt werden können. Auf Grund der Zusammenhänge, bzw. der übereinstimmenden Züge der Architektur dieses Zeitalters kann man sie in dem Begriff des „Historismus“ zusammenfassen. In Sopron ist die Architektur des 19. Jahrhunderts von Bedeutung, ihre Besonderheiten lassen sich so in die Entwicklungslinie der europäischen, wie auch in die der ungarischen Architektur dieser Zeit gut einfügen. Mit den Beudenkmälern des Historismus befasst sich unsere Zeitschrift in zwei Nummern.

In Sopron beginnt der Klassizismus mit der Tätigkeit der Familie Hild, in 1813. Die Bauten des Klassizismus passen sich grosszügig den Grössenverhältnissen der Stadt an; in den Details spürt man stark den Wiener Einfluss. In den dreissiger Jahren des 19. Jahrhunderts erscheinen an Gebäuden von klassizistischem Aufriss gotisierende Formen. (Siehe das eiserne Tor des Hauses Templom u. 16. aus dem Jahre 1837, sowie die moresken Motive unter den Fenstern des ersten Sockes des Hauses Színház u. 33.) Josef Handler (1796–1881) bringt auf den klassisch aufgebauten, symmetrisch ausgewogenen Fassaden gotische Detailformen aus bekannten Musterbüchern an. Die klassizistische Tradition lebt bis Ende des Jahrhunderts weiter, indem im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts an Stelle der gotisierenden Details Renaissance-motive treten. Von dem Geist des Klassizismus hat sich Ferdinand Handler (1836–1886), die bedeutendste schöpferische Persönlichkeit des Soproner Historismus am meisten entfernt. In der Formung seiner bedeutendsten Werke stützt er sich auf die englischen und deutschen Musterbücher, sowie auf die ausgeführten romantischen Gebäude auf österreichischem und deutschem Gebiet, aber er verwendet auch Motive der Soproner mittelalterlichen Bauten. (Kirche, Schule und Kloster der Ursulinerinnen, 1861–64.) Das erste Beispiel für einen Rückgriff auf Renaissanceformen sehen wir in der Fassade des Széchenyi Palastes (1851). Die bedeutendsten Werke der Soproner Eklektik spiegeln die klassischen Züge der Wiener akademischen Eklektik wieder. (Villa Lenck von Otto Hoffer, 1890.) Die Zahl der Denkmäler der Späteklektik ist gering, ihr Niveau ist – im Vergleich mit der Architektur der vorangehenden Jahrzehnte – nicht bedeutend.

36 Csatkai—Dercsényi: i. m. 340. old.

37 Ybl Ervin: i. m. 91. kép.

38 Sugár út 120 120 (Wéber Antal), 130. sz. (Gnauth A.) stb. — Rozinay István: Budapest építményei. Budapest és Eperjes. é. n. 7., 89. lap.

## A soproni szociáldemokrácia ideológiájáról

(II. rész)

Írta: Simkovics Gyula

Nehéz megmondani, mért éppen Manzoni svájci szociáldemokrata képviselő „A pap az emberiség történetében” c. könyvét tartotta fontosnak Wajdits a munkásság szellemi befolyásolásához használhatónak a párt ideológiai párbajához. Minden bizonnyal közrejátszott ebben először az a tény, hogy a szocialista tanokat svájci tartózkodása alatt ismeri meg és az első benyomásokat a munkásmozgalomról itt nyerte. Másodszor a katolikus és protestáns egyházak évszázados rangját és tekintélyét akarta megingatni, ami Sopronban sem volt jelentéktelen. Gyakran tapasztalhatta a klérus és a kereszténység kizsákmányolását és az egyenlőtlenséget pártoló magatartásának sokféle megnyilvánulását. Jól tudta, hogy sokat ártnak az ún. keresztény szocialisták a mozgalomnak, akiket félre kell tenni az útból.<sup>17</sup>

Mansoni szubjektív jószándéka vitathatatlan, szenvedélye imponáló, de a valóság helytelen megítélése, nem teljes megértése, a századforduló gigantikus filozófiai harcának szokatlanul kiterjedt frontjai, a közvetlenül és közvetve rendkívülivé bonyolult filozófiai visszatükröződés elvi következetlenségekre, elméleti zavarosságokra vezettek Mansoninál és Wajditsnál egyformán.

Nehéz megmondani, miért éppen ezt a témát tartotta fontosnak és használhatónak a munkásság szellemi befolyásolásához és a párt ideológiai párbajához Wajdits, minden bizonnyal közrejátszott ebben először az a tény, hogy a szocialista tanokat svájci tartózkodása idején ismeri meg és az első benyomásokat a munkásmozgalomról itt nyerte. Másodszor, a katolikus és protestáns egyházak évszázados rangját és tekintélyét akarta megingatni, ami Sopronban nem volt jelentéktelen. Gyakran tapasztalhatta a klérus és a kereszténység kizsákmányolását és az egyenlőtlenséget pártoló magatartásának sokféle megnyilvánulását. Jól tudta, hogy sokat ártnak az úgynevezett keresztény szocialisták a mozgalomnak, akiket félre kell tenni az útból.

A keresztény szocializmus az egyház szellemi és politikai uralmának megőrzése céljából született Franciaországban a XIX. század közepén, majd Angliában és Németországban is elterjedt. Az első politikailag is számító szervezetét 1880 után építette ki, 1911-ben pedig már nemzetközi méretűvé növekedett. (Keresztény Szakszervezeti Internacionálé.) Sopronban jelentős volt ennek a csoportnak a működése; a városban még a század végén alakultak, szociális reformokat hirdettek egyházi és teológiai alapokon és vezetéssel. Programjuk a hívő munkások számára „összkomfortos” ideológiának bizonyult. 1906-ban a Kolostor utcában avattak munkásotthont, majd Eszterházán, Süttörön, Csornán és Csepregen létesítettek fiókegyesületeket. Jellemző munkásságukra, hogy gyakran rendeztek gyűléseket, előadás-sorozatokat és mindig népes hallgatósággal. Az ilyen összejövetelnek témája pl.: A szocializmus ismertetése, a munkásosztály helyzete és a szövetkezés haszna, a szocializmus és a szociáldemokrácia volt.<sup>18</sup>

17 Sándor Pál: A filozófia története, 3. Bp. 1965. 450.

18 Tokárjev: Vallás és történelem Bp. 1967. 503. Nemzetőr 1906. október 21. Soproni Napló 1906. július 15. december 1. M. Mm. V. D. 4/a 207. dokumentum.

A szociáldemokrata pártszervezet ilyen módszeres és didaktikai elveket is figyelembe vevő agitatív munkát bizony nem fejtett ki, így sajnos győztes sem lehetett az eszmei csaták mezején.

A párttagok száma nem volt sok – pontos számot nem ismerünk –, de 1906-ban, amikor az önálló pártszervezet megalakult, a képviseléválasztásokon a szociáldemokraták induló jelöltje *Buchinger Manó* volt, és a szavazati joggal rendelkező párttagok száma 27. Természetesen a szavazati joggal nem rendelkező tagok száma bizonyára sokkal több, jónéhányan tartozhattak a párthoz a korábban emlegetett adminisztratív okok miatt is.<sup>19</sup>

Nem lehet csodálkozni azon, hogy a szociáldemokrata pártszervezet ellenfeleivel szemben félnék, gátlásos, és túlértékeli a burzsoázia felkészültségét. Az igeológiai harc szellemi tevékenység, a tudományoknak – különösen a filozófiának és a társadalom történetének – ismeretét tételezi fel; a munkásoknak és a vezetőknek ebben az időben pedig ilyen képzettsége nincs. Nem veszik észre, hogy a polgárság valójában iskolázatlan és naív, hibát hibára halmoz.

Wajditsék a burzsoázia történeti szerepét rosszul ítélték meg, nem fő ellenségnek, érdekeit a munkásosztály érdekeivel antagonisztikusan nem szembenállónak tartják, aminek oka többek között az is, hogy a város polgársága nem egységes, inkább kereskedő-iparos-uzsorás polgárság, amely kissé az arisztokrata földbirtoktól függ, abból él, jövedelmét a nagybirtok jövedelméből realizálja, ha egyre kevésbé vagy közvetetten is. Maga a burzsoázia is „kiszolgáltatottként” jelenik meg az osztályharcban, amelyet a politikai helyzet, a dualizmus és a magyar arisztokrácia „kizsákmányol”, helyesebben nem enged érvényesülni.

A kapitalizmus alapvető ellentmondása inkább a földbirtokos arisztokrácia és a polgárság egyes rétegei közötti ellentmondás alakjában érvényesül, legalábbis a munkásosztály állapotának fő okaként ez mutatkozik. A munkásosztály relatív helyzetrosszabbodása az uralkodóbb, érzékelhetőbb, az abszolút elnyomorodást sokféle más ellentmondás fedi el, a kapitalista termelési mód hibái egy jogi szerkezet hibájaként állnak elő. A polgárság érdemeinek és állapotának az eltűlése erősíti a programban a választójogi harc mindenek felett valóságának érzetét. Az egyik népgyűlésen 1913-ban: *Knapp Gábor* kijelenti: „... a választójogi harc a harc lényege, az eljövendő Magyarországot a szociáldemokraták fogják megcsinálni – a választójog alapján. Törvényesen alkotott párt lesz csak képes Magyarországot függetlenné tenni. A régi uralkodó osztályok hatalmát csak az összeforrt népek erejével lehet megdönteni. Így történt ez 1848-ban is, a nemzet minden rétege összefogott, amikor oly hatalmas szóval követelte jogát.”<sup>20</sup>

A szociáldemokraták az utolsó percig nem mondanak le arról, hogy a társadalmi átalakulás vezető osztálya a munkásosztály mellett a polgárság is. Nem értették meg, hogy 1848 függetlenségi harca nem azonos a századforduló utáni társadalmi küzdelmekkel, más az osztályszerkezet és az osztályérdek, a termelési mód struktúrája. „... Magyarországnak nincs érett polgársága, amely megértené munkánk és küzdelmünk fontosságát és hozzánk csatlakozna a maga erejével” – kesereg Wajdits 1912-ben egy népgyűlésen.<sup>21</sup> Ebben a felfogásban a mozgalom gyengesége a burzsoázia éretlenségében, közönyében keresendő,

19 Soproni Napló 1906. április 29.

20 Nemzetőr 1913. január 13. M. Mm. V. D. 4/a 592.

21 Soproni Napló 1912. május 30.

Wajdits tehát akarattalanul is eljut a munkásosztály vezető szerepének tagadásáig. „... a mi polgárságunk fájdalom olyan, hogy becsületét egy tál lencséért, egy liter borért bármikor eladja. A mi uralkodó osztályaink nem érdemlik meg, hogy olyan szociáldemokrata párt legyen ebben az országban, mely kulturált nivón áll.”<sup>22</sup> „... a szociális eszmék megvalósításához a polgári osztály segítsége szükséges, a polgárságnak meg kell értenie, hogy a reakció egyformán nyomja el a proletariátussal.”<sup>23</sup>

Wajditsék tisztánlátását nehezíti az is, hogy a 48-as függetlenségi párt erős a közéletben, bár a párt törekvése inkább 48 szellemének a továbbélése, mint a pillanatnyi állapotok eszmei szintézise. A 48-as párt viselkedése a szociáldemokraták burzsoá-ellenességét csökkenti, közeledést idéz elő, ideológiai opportunizmust dajkál. Természetesen a fő ok, amiért bizonytalankodnak az, hogy ideológiai felkészültségük nem tart lépést a haladással. Álláspontjuk általában a szabadversenyos kapitalizmus ellen vívott harc taktikájának felel meg, de ez a felfogás az imperializmus korában már idejét múlt, túlhaladott. Gondolkodásmódjuk tisztulását nehezíti még az is, hogy hazánk fejlődése „furcsa” módon alakul: feudális elemekre alapozott, szabadversenyos kapitalizmus bontakozik ki, de monopolkapitalista jelenségekkel is tarkított a virágzása. Agráripari kapitalista országban még időszerű a polgári forradalom, de már van munkásosztály és alig kialakult a burzsoázia; mindez olyan eszmei ellentmondás-komplexumot jelent, ami Wajditsék erejét meghaladja.

A soproni pártszervezet Lassale, Bebel híve, lényegében szindikalista. Illúziókat táplál a burzsoá állam iránt, a kapitalizmus és a szocializmus különbözőségét, a szocialista forradalom fontosságát és indokait nem érti, amikor a választójog reformját elégnék tartja a történelmi ellentmondások felszámolásához. Az első világháború elején sem vette észre, hogy a kapitalizmus békés fejlődésének ideje lezárult, a munkásosztály szervezésének munkáját hosszabb ideig időszerűbbnek hiszi a kelletténél.

A választójogért folytatott küzdelem lehet taktikai, törekvés valamiért, lépcső a csúcshoz, de nem végcél; ezzel a szociáldemokrácia mellékösvényre tévedt és ezt, sajnos, egyetlen igaz útnak hirdette. Ez a tény az egész ország szociáldemokráciájára érvényes, az 1903-as program tartalmazza ugyan a hatalom megragodásának stratégiai fontosságát, de a megvalósítás módját már nem, általában nagyon elbizonytalanodott tétele ez a programnak. „... a szociáldemokrácia abban reménykedik, hogy a választójogi küzdelemmel, a liberális polgári ellenzék támogatásával, a szakszervezetek erősítésével a politikai és szociális reformok kivívásával, a nagytőkés és reakciós körök uralma megtörik és a szocialista fejlődésnek kedvező polgári demokratikus viszonyt hoznak létre. E felfogás kialakulásában nagy része volt az elméleti bizonytalanságnak, a legalitás fetiszizálásának, az uralkodó osztály törvényei előtt való megtorpanásnak.”<sup>24</sup>

Annyiban igazuk van a szociáldemokratáknak a választójogot illetően, hogy egyetlen parlamenti párt sem küzd ezért a polgári demokratikus szabadságjogért következetesen, így hangoztatása haladó, időszerű és radikális. A vá-

22 SÁL 6428/1912. Rendőrkapitánysági iratok.

23 Nemzetőr 1907. március 27. Diener-Dénes József: Pártunk taktikája, Szocializmus 1910—11. 2.

24 Erényi Tibor: A MSZDP megalakulásának 75. évfordulója, Társadalmi Szemle 1965. 12.

lasztójog magyarországi állasa is pártját ritkítja Európában; a bolgár, sőt a török választójog is demokratikusabb, mint a hazai. Választójoga a törvény előírásai szerint csak annak a felnőttnek volt, aki legalább 3 szobás házzal vagy évi 105 frt. adóköteles jövedelemmel rendelkezett. Falun legalább 8–12 kh. földbirtok volt a kötelező. Iparos esetében egy vagy több segéd munkáerővel termelő műhelyt kívánt a törvény. A nőknek semmilyen körülmények között sem volt szavazati joga. A választójog ügyét még az 1874. évi XXXIII. t. c. szabályozta és ennek módosításáról a Tanácsköztársaságig csak a szociáldemokraták követelése között esett szó, jóllehet több polgári párt is helyesnek vélte a megváltoztatását, anélkül, hogy ezért tettek volna valamit. 1870-ben az ország lakosságának 6,7, 1882-ben már csak 5,9, 1896-ban pedig még kevesebb 5,6<sup>0</sup>/<sub>0</sub> rendelkezik szavazati joggal. A valóságban a dolgozók, hozzávetőlegesen 3<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-a vett részt a választásokon.<sup>25</sup>

Wajditsék nézeteire jelentős hatással volt a közeli Ausztria munkásmozgalmának jellegzetes és mindenképpen negatív terméke: az ausztromarxizmus. Ez az opportunista irányzat, a korabeli revizionizmus egyik válfaja, nem értett egyet a marxizmusnak azzal a nézetével, amely a munkásosztály hatalomátvételét, a kapitalista termelési mód lényegi és formai megszüntetését forradalmi harccal – fegyveres felkeléssel, erőszakosan – képzi el. Nem helyesli továbbá még a termelőeszközök nacionalizálásának teóriáját sem. Nemzetiségi politikája is csak a kultúrautonómia követeléséig és tervezéséig terjed. Filozófiája is ellenkezik a dialektikus materializmussal, a századforduló divatos szubjektív idealista filozófiáját vallja: machista. Wajditsék általában egyetértettek a fegyveres formájú hatalom-megragadás tagadásával, a termelési eszközök társadalmassítását is elvetették.<sup>26</sup> A nemzetiségek dolgában még a kultúrautonómia sem volt a céljuk, egyszerűen erre nem is gondoltak, Sopronban különben sem volt éles a nemzetiségek állapota, ilyen ellentmondások a város társadalmi rendjét nem kínozták. Wajditsék viszont materialista világnézetűek voltak, ha a dialektika törvényeit kevésbé ismerték is.

A városi pártvezetőség a közelgő világháború iszonyatát felfogva, gyakran kifejtette tiltakozását a militarisztikus tendenciák ellen. A tízes évek elején világos és értelmes agitációval próbált minden követ megmozgatni, hogy felismertesse a tömegekkel az öldöklés értelmetlenségét és osztályokait, a háborúvá durvult polgári politika nemzet- és népellenes voltát. „... a gyilkosságokat a hatóságok sújtják, de a népek egymás közötti gyilkosságait semmiféle jog nem szabályozza. A hódítók a kapitalista érdekektől hajtva gyilkolnak és bántódást nem szenvednek. A katonaság nem arra való, hogy védekezzen, korunkban támadnak vele és arra használják fel, hogy a vagyonos osztály és a fegyvergyárosok érdekében gyilkoljanak. A háború magával hozza a be és kivitel megszüntetését, az ipar és a kereskedelem is áll, az adózó népre kimondhatatlan terheket rónak, az állam a tönk szélére jut, olyannyira hogy nem volna csoda, hogy a bekövetkezett nagy nyomorúság folytán belforradalom törne ki, de épp a SZDP az, amely ilyen forradalom bekövetkezését meggátolná, mert az nem

25 Pach Zsigmond Pál: A dualizmus rendszerének első éveit Magyarországon (Történettudomány kérdései 19.) Bp. 1955. 28–29. Andics Erzsébet: A magyar munkásmozgalom 1914–1918. világháború alatt. (Történettudomány kérdései 2) Bp. 1956. 19.

26 Réti László: Az 1919-es magyar proletárforradalom a Nagy Októberi Szocialista Forradalom első követője, Párttörténeti Közlemények 1958. VIII. 86. A választójogi harc szerepéről a munkásmozgalmában: lásd Lenin: Állam és forradalom 1967. Bp. 11.



fegyverrel akar harcolni, hanem az általános és titkos választójoggal...<sup>27</sup> Wajdits beszédében a heves pacifizmus mellett világosan érezhető a forradalomtól való kispolgári félelem. Háborúellenes érveinek is egyik legsúlyosabbja a közelgő forradalommal való ijesztgetés.

A pártvezetőség a háború idején még ezt a formájú és tartalmú álláspontját is feladja és nem igyekszik hatásosabban tenni valamit a háború ellen. A monarchia imperializmusának érvényesülését tudomásul veszi és lényegében a világháború éve alatt sem ideológiailag, sem taktikailag a pártszervezet semmit sem megy előre, sőt Wajdits töretlenül halad a jobboldal felé, és politikáját egyre elszakíthatatlanabban a polgári demokraták és liberálisok szeke-reéhez köti. Politikai pályafutásának második szakaszában elszakad a haladástól, a valódi munkásérdekektől, a közelgő forradalmat igyekszik elodáztatni, ezzel a polgári termelési rendet megszilárdítani. Illúziói mindvégig megmaradnak a történelem menetéről, sőt egyre durvábbak lesznek nézeteinek torzulásai is.

1917-ben Wajdits elhagyja a soproni pártéletben betöltött posztját, Győrbe kerül, szintén a szociáldemokrata pártvezetés élére, ebben a minőségben tevékenykedik egészen a Tanácsköztársaság kikiáltásáig. Wajdits távozása után a pártszervezet szinte semmit sem hallat magáról, elkeveredik a háborús társadalmi mozgalmakban, egyre szürkül és jelentéktelenedik, és a növekvő forradalmi válságtól tökéletesen lemarad, elszigetelődik. A háború végére a baloldali felfogásuk kiszakadnak a szervezetből, egyesülnek a hazatért oroszországi tapasztalatú hadifoglyokkal, létrehozzák Sopronban is a kommunista pártot. Az első igazán proletárpárt megszületésével minőségi ugráson megy át a város munkásmozgalma és töretlen az út a tanács hatalom felé.

Wajdits sohasem tudott kommunistává lenni, ami különösen súlyos következményekkel járt direktóriumi munkássága idején a proletárdiktatúrára nézve.

1918 nyarán a győri munkások nagyszabású sztrájkot terveznek a háború ellen, de Wajdits nem helyesli, annak ellenére, hogy tagja az 1918 nyarán megalakult győri munkástanácsnak — ami akkor az országban a legforradalmibb — *Szaton Rezsővel és Bécsi Lászlóval*.<sup>28</sup>

1919 novemberében, az őszirózsás forradalom kitörésekor is fő törekvése — a vérontás elkerülésének ürügyén — a tömegek forradalmiságának leszerelése.<sup>29</sup> A Tanácsköztársaság kikáltásának hírére rosszul lesz és szenvedélyes kommunista ellenes kirohanásokat tesz a baloldali esemény győzelmé felett érzett dühében. Wajdits mégis vállal szerepet a Tanácsköztársaság győri vezérkarában: direktóriumi tag. Opportunista magatartása, az egységet már elvtelenül is kereső, félelme demagóggá, kétszínűvé neveli. Viselkedése, sajnos, nem elszigetelt a tanácskormány volt szociáldemokrata vezetői között.<sup>30</sup> A forradalmi honvédő háború kitörésekor már nyíltan antikommunista, jöllehet a 133 nap alatt sokszor és határozottan bírálták balról a bolsevik felfogású vezetés legjobbjai, de kikapcsolni, elszigetelni nem tudták.

27 SÁL Rendőrkapitánysági iratok 1911. 14332.

28 Fehér András: A magyarországi munkásság 1918. júniusi sztrájkharcairól, Párttörténeti Közlemények 1958. január. 45.

29 Göcze Géza — Perepatits Antal: Vörös Győr 1964. Győr. 43—46.

30 Tanácsköztársaság 1919. március 21—augusztus 1. Párttörténeti Közlemények 1965. december, Garai Lenke: Garbai Sándor soproni tevékenysége, SSz. 1965. 3. Az 1918. októberi polgári demokratikus forradalom és a KMP megalakulása, harca a szocialista forradalomért. Párttörténeti Közlemények 1965. 3.

Az ellenforradalom felülkerekedésével félreérthetetlenül kiderült Wajdits álláspontjának és magatartásának gyakorlati vége, 1920-ban, amikor a munkásmozgalomban viselt dolgai miatt a burzsoá törvényszék felelősségre vonja, a Győri Hírlap a per kapcsán a következőket írja: „... a bolsevizmus mellett semmi szín alatt sem agított. Ha a bíróság be akarja bizonyítani elfogulatlanul a most vád tárgyává tett cselekményeket, akkor elsősorban is bírálat tárgyává kell tenni az összes tényeit a proletárdiktatura alatt, és akkor mindenki arról győződhet meg, hogy ő soha egy pillanatra sem volt bolsevista, ellenkezőleg, első perctől kezdve esküdt ellensége volt a kommünrendszernek...” A lap a cikket – amit Wajdits vallomása alapján állított össze – így folytatja: „... a kommunisták agitátorait letartóztatta, a kommunista érzelmű munkások szervezkedéseit betiltotta. III. 21. után bent maradt ugyan a direktóriumban, mert őt a győri polgárság valósággal kérte, maradjon a helyén mert a város személy és vagyonbiztonságának megóvását az ő személyében látta biztosítotttnak. De helyén maradt azért is, mert nem akarta kiadni a kezéből a józan munkásság vezetését, és azt remélte hogy rövid idő alatt a meggyőződés fegyverével sikerül a kommünt megbuktatni. Ez készítette arra hogy a bolsevik haramiák között maradjon, bár tudta hogy ezért üldözni fogják.”<sup>31</sup>

Wajditsnak sikerül a direktóriumban május 3-án magához ragadnia a hatalmat, de Kun Béla közbelépése eltávolította a vezetésből, újra Sopronba kerül mint kormányzótanácsi biztos. A cikk ezt a háttérbe szorulását igazolásként hozza fel arra, hogy a Tanácsköztársaság idején az „intelligencia, a polgári osztályok” védője volt. „Ellenforradalmár volt elejétől fogva, mert mint elvhű szociáldemokrata mindig törvényes fegyverekkel küzdött.”<sup>32</sup> Wajditsot a bíróság végül is első fokon fel is mentette.<sup>33</sup> Wajdits védekezésében nem minden igaz; elvtelenül megtagadja múltját, pedig ennyire nem volt ellenforradalmár, antikommunista és rosszakaratú. Tudatosan nem tevékenykedett ő kezdettől fogva ekkora mértékben a munkásmozgalom kárára, csupán csak – igaz, hogy a legrosszabbkor – hosszú fejlődés után érkezett el ide. A dolgozó tömegekkel azért fordult szembe, mert lemaradt tőlük és ennek a lemaradásnak a ténye legjobban a direktóriumi tevékenysége idején vált láthatóvá előtte is. Opportunizmusában van valami kétségbeesésből eredő össze-vissza vagdalkozás is, egy megszégyenült ember öngyalázása.

A soproni szociáldemokraták is osztályrészül nyerték azt a sorsot, amit a II. Internacionálé megalkuvó pártjai. A történelem megítéli őket, mert felkészültségüket nem munkálták, korukat megérteni nem igyekeztek, a századelő főbb ellentmondásait, tendenciáit a fejlődés irányát közömbösen kezelték, nem voltak képesek megragadni a magyar nép fundamentális érdekeit, és ennek szolgálatában elmulasztották a felvonalást. Vezetőik is felkészületlenek, határozatlanok, kicsinyes egoisták voltak, ami ebben a hivatásban megengedhetetlen. Következetlenség és önhittség, polgári lelki tulajdonságok éltek bennük és irányították tetteiket, nem győzték erővel, lélekkel és szóval igazukat felnevelni. Megítéli a történelem őket azért, mert „funkciósok” voltak vezetők helyett, „hivatal” volt számukra a munkásosztály szolgálata, ahol kenyeret kerestek. Nem tudták azt, hogy a párttagság nem pozíció, nem foglalkozás, hanem erkölcsi és tudati állapot, történelmi rang, csúcs, ahol azonosul az emberség az emberrel.

31 Győri Hírlap 1920. április 10.

32 Győri Hírlap 1920. április 10.

33 Uo.


Elismeri viszont a történelem azt, hogy minden hibájuk ellenére a szociáldemokrácia egyedüli munkáspárt volt a világháború előtt 1918-ig és alapja, előzménye, anyaga a minőségileg magasabb rendű kommunista pártoknak. Munkásságuk növelte a dolgozó tömegek általános politikai műveltségét, öntudatát, erősítette a dolgozók aktivitását.

Wajdits útvesztése egész politikai magatartásából, világképéből, stratégiai és taktikai álláspontjából következik. Hozzájárult m'ndehhez egyéniségének egész komplexuma is, ami nem tudott lelkierőt szolgáltatni a gyors fejlődéshez és magára találáshoz. Az elméleti zűrzavarból kimenekedését lehetetlenné tette a szociáldemokrata szervezeti élet rendszertelensége, a célok olyannyira szubjektív megfogalmazása. Wajdits külföldi emigrációjában sem változott nézeteiben, azokat nem vizsgálta felül, megmaradt hitében haláláig.



A legkorábbi képeslapok egyike, 1900 körül. Adorján A. reprodukciója.

# Helytörténet-írásunk időszerű kérdései



## Hozzászólások Mollay Károlynak a soproni utcanevekről szóló cikkéhez

### II.

Az időszámításunk előtti III. században alapított Arsinoe Nílus-parti városban a római időszakban szép számmal voltak utcanevek, amelyek egyaránt célszerűek és valami nagyságot megjelölők. Az elsőkhez tartoztak: Gimnázium, Főtemplom, Dél, Alsó, Szabó, Takács, Arab, Trák, valamint Ammonios, Demetrios, Therapios, továbbá Császár és Király. (Antiquitaeten-Zeitung. 1902. 268. lap). Az utcanevek használata legalább 2000 évre megy tehát vissza.

A magyar főváros — mint példakép — 1848-ban gondolt rá, hogy utcáit főleg nagyjainkról nevezi el. „Pest város hatósága elhatározá, hogy utcáinak jelentéktelen nevét újabb és inkább történetünk nagyobb embereire emlékeztető nevekkel cserélni föl. E nevezetes nevű utcák fővárosunkat kétségkívül szebb alakban tüntetik föl.” (Kéry: A magyar szabadságharc története napi krónikában. Bp. 1899. 118. lap).

Úgy látszik, a terv terv maradt, viszont 1867-ben, ahogy a Századok jelenti, bizottság alakult, amely a város vezetősége megbízásából a régi utcanevek átkereszteléséről nyújtott be javaslatot. A cikket alighanem Thaly Kálmán, a kuruckor történetírója írhatta, mert valóban a nemzeti hősök javára óhajtotta volna eldönteni a kérdést, már pedig szerinte a javaslatban kevés köszönet van. Elsősorban azt kifogásolja, hogy egyszerre nagy tömegű utcanevet akartak megváltoztatni, 20—30 elég lett volna kezdetnek, ebben Mollay javaslatával egyezik is. Viszont ellenkezik a régi, ma bizonyára megbecsülendő elnevezések megtartásával; ilyeneket „legképtelenebb vagy haszontalanabb” nevéeknek mond: Kék kakas, Három pipa, Két nyúl, Két sas, Három dob, Három szív, Öt pacsirta, Bodzafa, Fűzfa, Tehén, Borz, Szarka, Gyöngytyuk, Zöldfa, Zöldfa, Zöldkert, Zsibárus, Gyapju, Dohány, Só, Sip, Sütő, Kéményseprő, Haj, Mérleg, Kalap, Kígyó, Rostély, Zsák. Pedig ezek régi fogadók vagy boltok, esetleg mesterségek nevét tartották meg. Kár volt azonban, írja a cikk, a hajdani városkapukhoz vivő utcákat (Hatvani, Kecskeméti, Váci) és a Rózsateret megváltoztatni. Szerencsére a bizottság a Bástya és Magyar utcáknak irgalmazott. A bizottságnak eme javaslatait csak részben fogadta el a város vezetősége. A „legképtelenebb”-eknek nevezettek közül is megmaradt néhány mai napig, mint a Szarka, Dohány, Kéményseprő, Mérleg, Kígyó, Zsibárus, a szám elmaradt a Pipa, Sas, Dob, Szív utca nevéből. A helynevekből is csak a Hatvani utca váltott át Kossuth nevére. A Rózsater viszont a belváros rendezésekor tűnt el.

A cikk kifogásolja, hogy nagyjaink neve méltatlanul került felhasználásra. A kisszerű Rózsa térre nem illik Rákóczi neve, legyen a Nagy Fejedelem utcája az

Országút, azaz a mai Múzeum- és Tanács körút. Bethlennek a „ronda” Só utca jutott. Calvinak a „találékony” bizottság a Szénpiacot juttatta. A mai Baross utca ne legyen Bocskayé, és a Mészáros utcát toldják meg a Lázár névvel, akkor 1848-as hadügyminiszterünk is utcát kap. Méltatlan a cikk szerint Bocskayhoz a Sütő utca, viszont mért tartásuk meg a Fehér hajó utcát? (Ma is megvan). Kálmán királyt nem illeti a „félreeső” Gyapjú utca, ámbár 1967-ben változtatták csak a fenti megtoldással élve Kálmán Imre utcává. Thalyra emlékeztető lelkesedéssel tiltakozik a cikk, hogy a „kis, ronda Percz” utca viselje a Kuruc nevet, legyen inkább Labanc utca. Azután a bizottság kreált egy Kelend nevű utcát, ilyen embert nem ismer a történelem. Meg hogy utca hirdesse Czobor gróf nevét, aki nagy labanc volt!

Egész sor nagyunk nem kapott utcanévet. Itt helyes volna az illető egykori lakóhelyéhez igazodni: Fáy András, Szalay László így kaphatna helyes utcanévet; Teleki László, aki a Szervita téren lett öngyilkos, e tér nevével örökítendő meg.

„Jóakarató megjegyzések”-nek mondja a cikkíró a sorait, persze akad nem egy ma is megszívlelhető tanács bennük, bár sokszor elveti a sulykot, akár a bizottság. Nem is teljesítették vakon egyik javaslatát sem. Számunkra megerősödik a hozzászólásokból kialakuló tanulság, hogy az utcanévek megváltoztatása nagyon körülményes és sok körültekintést kívánó művelet.

**László Ernő**

### III.

Hogy mennyire időszerű Mollay cikke, az is bizonyítja, hogy ez a kérdés fővárosunkat is erősen érdekli. A Népszabadság 1967. augusztus 3-i számában tudósítást olvasok a szeptember 26-ra előkészített tanácsülés tárgysorozataról: „A VB védetté nyilvánított 118 olyan budapesti utcát, amely a múlt századtól vagy még régebb idők óta viseli jelenlegi nevét, illetőleg helytörténeti, várostörténeti vonatkozásokat őriz. Ilyen megfontolások alapján védett, vagyis megváltoztathatatlan például a Gyorskocsi, Országház, Feketesas, Akadémia, Fehérhajó, Reáltanoda, Dalszínház, Szászház, Légszes, Maláta, Kékgyöly és Visegrádi utca, a Dísz tér, a Fő tér, a Flórián tér vagy a Pilwax köz neve. Határozat született arra is, hogy ezentúl Székely Mihály nevét viseli az Opera szomszédságában levő Kazár utca, míg az V. kerületi Kálmán utca neve Kálmán Imre utca lesz.”

Ebből tehát következik, hogy Mollay nagyon helyesen tártá a nyilvánosság elé a kérdést nálunk is, megjelölve az utcát, utcanéveink megfelelő rendezésére egy helyi történeti ismeretekkel és nyelvgyakorlattal rendelkező bizottság révén. A fővárosi példa mutatja, hogy a semmitmondó címeket, mint nálunk po. Fácán utca, Nyúl utca bátran meg lehet változtatni, a Lenin körútnál található olyan megoldást, amely a nagy történelmi alak iránt való tiszteletet és a helytörténet kívánalmait egyaránt kielégíti.

Az újságcikk arról nem értesít, hogy a használatból kikopott régi utcaelnevezéseket felújítanák. Valószínűleg nincs ilyen szándék, szörnyű zűrzavar származhatnék belőle, mint ahogy nálunk is, épp azért Mollay javaslatának csak egy részét fogadva el, a leginkább szemet szűrő, nem megfelelő utcanévek megváltoztatására, illetőleg elcserélésére gondoljunk!

**Öreg soproni**

### IV.

A reformkorban, úgy látszik, igen előtérbe került a magyar fővárosban az utcanévek kérdése. Belekapcsolódott az esztétika és belekapcsolódott a politika egyaránt. A régi utcanéveket, amelyek valaha kocsmák, boltok vagy kisebb üzemek felé igazították útba a járókelőt, csúnyának találják a magyar főváros képén, viszont kevesellték a magyar történelem nagy lapjaira emlékeztető elnevezéseket, szinte törté-

nelmi atlasznak akarták a város térképét a nagy elődök nevének felidézésével átalakítani. Tóth Lőrinc (1814—1903) író 1844-ben megjelent angliai útikönyvébe tehát meglepő helyen beiktat egy kis idevágó elmélkedést:

„Azon általános elszomorító prózaiságot akarom csak emlékezetbe hozni, mely ifju fővárosunk térei- s utcáinak neveiben mutatkozik. Végig futom a városnak térképét, s a legszebb utcák nevei inkább valamely silány zoologiai gyűjteményre emlékeztetnek, mint a magyar haza nagy tetteiben s jeles férfiakban valóban gazdag évkönyveire. Szarka- és Veréb-, Kigyó- és Nyul- Sas- és Paripa, sőt Retek- és Dió utcákra bukkanunk, sőt hogy a macskazene tökéletes legyen, Három Dob és Sip sem hiányzik, s a Zsibáros-utca kiegészíti a ronda gyűjteményt! sőt a világhírű bécsi prózaiságnak jelentéstelen visszakérődzése sem hiányzik a külvárosokban; Tavaszmező, Pacsirtamező s több társaik egyenesen bécsi gyarmatokra emlékeztetnek ... vagy a boldog emlékezetű bunkós kor kicső harcmezéje, a Zrinyi-kávéház legyen-e egyedüli képviselője nemzeti nagy hőseink emlékezetének? vagy beérjük-e azzal, hogy a ronda külváros egyik csekély utcája b. Sándor és Valero és Rombach nevet visel?

Mi lehet olcsóbb s könnyebb módja nemzeti emlékezések ébresztésének, mint tereinket s utcáinkat azon nevekkel díszíteni, melyeknek hallására, olvasására magasan dobog fel a kebel, melyek dicső példájuknak követésére, nemes versenyre hívják föl a tisztelő unokát. Itt az idő letörlni tereink s utcáink arczatáról azon jelentéstelen prózai, nemzeti érzelmihiányt bizonyító aljas bélyeget, mely azokat jelenleg undokítja. Ha gróf Széchenyi szép eszméje, Pestnek nem épen költői nevét Honderüre vagy bármi szebb hangzatura változtatni, kivihetetlennek találhatik is, nem igen könnyű levén egy városnak sok százados nevét, mely alatt Europa s világ által ismertetik, egy tollvonással megsemmisíteni s újra keresztelni: ebből nem következik, hogy a térek s utcák silány, prózai neveit szebbekre ne cseréljük. Ezt megteheti egy kis jóakarattal a városi rendőrség, mint megtevé egy kisebb város a Csallóköz farkán, a Disznópiacot Rozália-térre változtatván. A most élő nemzedék nem fogja még felejteti a zoológiai szótárt, mely jelenleg utcáinkon diszeleg, s a Szarka utcán fogja még keresni gróf Széchenyi lakását; de ha ez undok czimek letörülttven, helyükbe történeti nevek iratnak, az irodalom hatalmas segélyével a legközelebbi kor már minden nehézség nélkül Hunyady, Mátyás, Dobó, Zrinyi, Kölcsey, Kisfaludy s a t. utcákat fog keresni s találni Pesten! a külföldi pedig értesülni kíván és fog arról, hogy ez hazának voltak nagy emberei, kiket nem felejt.

Ne türjük hát az aljas prózaiságokat tereinken és utcáinkon, lelkesülni tudó nemzedék!” (Uti tárca. Ötödik füzet, 1844. 58—61. lap)

Ugyancsak 1844-ben a Pesti Divatlap (I. félév 114. lap) is hasonló hangon ír az utcanevekről: „A gőzhajók hébe- hóba csak kapnak szép történeti emlékü nevet, de fővárosunk utcáit még mindig iszonyu elnevezések bélyegzik (Retek, Szarka, Bálvány); a legszebb terek: Szervita, Színház, Széni piac. Lélekemelő lenne Árpád, Kont, Nagy Lajos, Széchenyi tér.”

Sopronban szemetszűrő csúnya utcanév nincs, de olyanokat fel tudnék sorolni, amelyeknek semmi értelme nincs és okosabb dolog volna felcserélni őket valamely nagyunk nevével, mintsem magunknak és vendégeinknek talányképp feladni: Apród, Fácán, Kert, Mező, Ösvény, Szív. Egyébként helyesnek találok a megfelelő helynév-védő bizottság megalakítását, annak figyelmébe ajánlom az emitt felsorolt utcanevek megváltoztatását, hiszen azokhoz semmiféle hagyomány nem fűződik.

Felmerülhet még az a kérdés, hogy az egész ország szempontjából jelentős nagyságok nevének kapják-e az utcák és terek, vagy a város múltjának jelentékeny alakjait. Az első csoportnál jó lesz arra vigyázni, hogy valami kapcsolatot lehessen találni az utca és a név viselője között. Zeneszerző nevének nem kapja a gyári negyed valamely utcája. A helyi nagyságokra nézve is vigyázat ajánlatos, ne tengjen túl a túlzó lokálpatriotizmus. És mindenekfelett ne feledkezzünk meg a város egyik legegységesebb szépfőjéről, e folyóirat alapítójáról, Heimler Károlyról!

**Kovács L. Ferencé**



## HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

### Adalékok a soproni barokk festészethez

#### II. Dorfmeister és kortársai

Dorfmeister letelepedésének első biztos nyoma 1761. Vele egyidőben számos más festő neve is felbukkant Sopronban, többnyire nem művekkel kapcsolatosan, inkább anyakönyvekből és hivatalos iratokból. Egyikük, Schram Lukács felesége révén még belvárosi háztulajdonosképp is szerepel; sógorságban volt Dobner Sebestyén Ferdinánddal, az ügyvéddel és régiséggyűjtővel, de ez a rokonság le is nézte, ami egy utcai civódásból derül ki, mikor is Dobnérné tehetetlen dühében ezt lobbantja szemére: „Te festő, Te!”<sup>1</sup>

Sedelmayr András inkább aranyozó volt, de festett arcképet is,<sup>2</sup> faragott szobrot. A maga és felesége arcképe elég torz alkotás, de a család birtokában levő ékszerek felismerhetők rajta. Creditsch

József dolgozott Fertődön; a Vas megyei Monyorókeréken oltárképe van, arcképet is ismerünk tőle<sup>3</sup>. Basile nevű festő az Esterházy-huszárezred tisztjeinek arcképeit festette, Werl Jakobot, Perschibelt az anyakönyvek említik<sup>4</sup>, Steiner Bálint volt a városi rajziskola első tanára, freskói ismeretesek Ruszton és a soproni városházán; az aranyozó Maurer család egyes leszármazottai még a 19. század első felében is tevékenyek. Schiller József a II. József alatt épült ev. templomok oltárképeit festette Ruszton, Farádon; rajzai a Storno Múzeumban és a Liszt Ferenc Múzeumban láthatók.<sup>5</sup> Név szerint szerepel Zeiller Lénárt és Gentillion arcképfestő is.<sup>6</sup> Kismartonból költözött át Luft Lőrinc, aki oltárképeket is festett (p. o.

1 Prokopp: Lucas de Schram. Művészettörténeti Ertesítő. 1966. 240–255. A civódásra Tanácsjegyzőkönyv (TJK). 1745. 210. lap.

2 A képek korábban a soproni Zettl-gyűjteményben voltak, onnan kapta cserébe e festő egyik leszármazottja.

3 Valkó: A fertődi kastély művészei, mesterei. Művészettörténeti Ertesítő 1953. 128. lap.

4 Basille képei a fraankói várban vannak. Perschibel neve 1767-ben szerepel az anyakönyvben, neje hal itt meg. Werl Jakob nemcsak az anyakönyvekben kerül említésre, hanem a város 1746-ban zászlót is festet vele a vásári emelvényre (Freyung), Számadaskönyv, 16. lap.

5 Maurer Vilibald 1815-ben halt meg, az 1780-as évektől fogva dolgozik Sopronban, eggenburgi születésű volt, mint szintén ideköltözött fivére, Ferdinánd, aki egy évvel fiatalabb. Vilibaldnak itt született Ignác fia (+1831) és Ferdinándnak Ferenc és Ferdinánd nevű fiai; szintén mint festők tevékenyek itt a 19. század első harmadában.

6 Zeiller von Zeillenthal znaimi születésű festő 63 éves korában halt meg itt 1791. február 20-án, üszög ölte meg és a Szent Mihály temetőben temették el.

Lajtaszentgyörgyön). 1786-ban még mint segéd jelenti a soproni bíróságnak, hogy sem neki, sem mesterének Czobor gróf nem fizette ki járandóságát 14 napi munkájáért, újonnan épített fertői házában.<sup>7</sup>

E festők sorából messzire kiemelkedik azonban *Schaller István*. Eredetileg Győrött tevékenykedett, tőle van a mai múzeum dísztermének freskója. A borsmonostori főoltárképen 1757-ben még győrinek jelzi magát, a mellékoltárok képein 1760-ban és attól fogva állandóan sopro-

ninak. 1770-ben a szeme beteg, adóellengetést kap, de mégis 1779-ben bekövetkezett haláláig tevékeny. Akár Dorfmeister, munkássága behálózta az egész Dunántúlt, főleg a nyugati és déli részeket, sőt győri festő korában a Csallóközben Füssön is fest freskót. Sopronban a dóm két oltárképe (Borgia szt. Ferenc, szt. Margit) van tőle, továbbá a volt orsolyita templom szertárában egy szt. Angéla kép, művei vannak Kőszegen, Répcevisen, Horpácson, Vasszécsényben, Füle-



Schaller István: Szt. Vendel. Somogyhárshegy (Baranya m.)

Tóth Károly és Borcs László felvétele

<sup>7</sup> Luft pinkafői születésű volt és Kismartonból jött át Sopronba. Izgága emberként 1809-ben a francia megszállás idején be is csukták, 1811-ben pedig a szegényházból zárták ki. TJK. 1809. 1570. sz. és 1811. 2012. sz. végzés.



sen, Felsősegeden, Pannonhalmán. Ezekhez csatolhatunk egy eddig nem ismert oltárképet Somogyhárságyon. Szent Vendelt ábrázolja, a nyájak védőszentjét, így a képen is láthatók lovak, birkák, tehenek, kecskék. A látható angyalok a borsmonostori képeikre emlékeztetnek. A kép jelzése: „Pinxit Sopronii St. Schaller 1779.” Ez év elején halt meg a festő, és így ez a kép nyilván utolsó műve. Soproni magántulajdonban volt egy szép barokk rajz, amelynek alsó sarkában Schaller monogramját véltem felfedezni. A tulajdonos később a fővárosba költözött, de szívességéből birtokolom a rajz fényképét. Szt. Péter és Pál apostolok búcsúját ábrázolja. Schallernek egy rajzát sem ismerjük, ez a munka nagyon gyakori tárgy ellenére is frissességével hat, épp azért csak feltételesen soroljuk Schaller művei közé, esetleg jelenleg még nem ismert művész rajza után készült és a maga jelzésével ellátott másolat. Egyetlen arcképe a Nemzeti Múzeumban van.

Schallernek két fia festő, róluk majd a továbbiakban lesz még szó. A magyar művészettörténeti irodalomban elsőnek Ipolyi Arnold említi Schaller nevét a füssi freskóval kapcsolatosan 1858-ban már: „A hely kis templomának oltár-freskói is megtekintésre méltók; a (ben-cés) rend védszentjeit és sz. királyainkat ábrázolják. A jeles művész nevét a felírás tartá fenn: St. Schaller pinx. 1762.” Azóta már a freskó rég elpusztult. A festő nevét Mihályi Ernő újította fel

1918-ban, az akkor soproni magántulajdonban lévő szép feszületkép felfedezésével, amely azóta a pannonhalmi képtárban kapott helyet. A felfedezés óta eltelt 50 év alatt Schallernek számos képe vált ismeretessé.<sup>8</sup>

A soproni barokk festészet másik nevezetes alakja Dorfmeister István. Sem életrajza, sem életműve teljességében nem ismeretes. Minthogy működése több műfajra terjedt és földrajzi szempontból az egész Dunántúlt behálózta, alighanem teljes képet róla csak akkor kaphatunk, ha az eddig még át nem kutatott Vas-, Zala-, Somogy- és Baranya megye kisebb templomait és kastélyait meg nem ismerjük. Erre nézve már történetek biztató lépések.<sup>9</sup>

Életrajzi adatait először Éber László állította össze 1913-ban<sup>10</sup>, majd Mihályi Ernő 1916-ban 24 jelzett és keltezett kép alapján.<sup>11</sup> Azóta a helyi kutatás valamennyire megvilágította a művész elég hányatott életének kereteit, sok mindent megértünk ezek alapján sikereit és sikerelenségeit illetően. Más helyütt<sup>12</sup> volt alkalmunk azt a zavart, mely születési éve körül mutatkozik, Dorfmeister saját valóságából elcsatolni: egy festményén ugyanis, amely feszületet ábrázol, azt jelzi 1785-ben, hogy 44 éves. Eszerint 1741 körül született, Mikor viszont 1797-ben elhalálzott, az anyakönyvbe, bizonyára családjá, azt íratta, hogy 68 éves volt, azaz 1729 körül született. Igaz, hogy ebben a korban nem kívántak a halálozás bejegyzésekor hiteles okiratokat, sőt

<sup>8</sup> Nevét gyakran Sh-vel kezd. Munkáinak utolsó összefoglalása: Csatkai: Altomonte és Schaller István szerepe a soproni barokk festészetben. Művészettörténeti Értesítő. 1952. A somogyhárságyi képre Haller István Jenő volt odavaló plébános hívta fel a figyelmemet, 1967-ben magam is láttam a képet.

<sup>9</sup> A következő bekezdésben említett két nagyobb munka mellett a Vas megyében található jelzett és feltételezett képekről: Fábian Mária: D. művészi munkássága a szombathelyi egyházmegyében. 1936. Szűkebb körben mozog Kühár Flóris: Barokk és rokokó a Kemenesalján. Egy celldömölki újságból k. 1. ny. kelet nélkül. A szombathelyi székesegyházban volt képeket ismerteti Kapossy: A szombathelyi székesegyház és mennyezetképei 1922. Egyes kisebb falusi templomban folyt munkájáról: Szmrecsányi: 1922. (levél) Thomas: Dorfmeister-freskók a szombathelyi püspöki palota „sala terrena”-jában. SSz. 1962. 114–123 és 242–261. Kiseb falusi templomokról: Szmrecsányi: A novai templom és falképei. 1936. Szántó: Császár község plébániatemploma. 1941. Jaksa: Dorfmeister István képe a szarvaskendi templomban. Vasí Szemle. 1937. 186. lap. A régi Sopron megyére: Sopron és környéke műemlékei. II. kiadás. 1956. Számos cikk a SSz-ben 1937–1967. Galavics: Az arcképfestő Dorfmeister. Folia arch. Bp. XIII. kötet. A következőkben a művek felsorolásánál a fentieket használtuk forrásnak.

<sup>10</sup> Éber László: Magyarország műemlékei. III. kötet. 1913. 200. lap. és köv.

<sup>11</sup> Mihályi Ernő: Dorfmeister és a barokk képírás Sopronban. 1916.

<sup>12</sup> Sopron és környékének műemlékei. II. kiadás. 1956. 139. lap.

sokszor a hatóság előtt megjelentek sem tudják pontosan saját életkorukat, itt az ingadozás mégis nagy. Éber szerint Dorfmeister 1751—55 közt járt a bécsi akadémián, de nem tehető fel, hogy csodagyerek volt és 10 éves korában felvették volna az annyira tisztességes intézménybe. Tán idővel valamely szerencsés véletlen megoldja ezt a kérdést is. Magyarországon első megjelenésének éve 1761, Türrjén dolgozott, Sopronban pedig 1762-ről a telekkönyv tünteti fel először a nevét, mint az egyik Esterházy palota lakóját. Mária nevű leányát is ebben az évben keresztelik a Szt. Mihály templomban, kómái Greiner postamester és a felesége. 1763-ban is Türrjén dolgozik.



Dorfmeister: Szt. Angéla látomása.  
Liszt Ferenc Múzeum.  
Adorján A. felvétele

1764-et tüntették fel eddig, mint soproni felbukkanásának első évét. Ekkor József István nevű fiát keresztelteti meg; a keresztapa Pfistermeister József harangöntő, 1765-ben Károly Ferenc Tádé fia született, a keresztapa Festetics Károly gróf. 1766-ban a Türrorony mellett álló Gallus Pál házban lakik a festő, 1767-ben ugyanott. Ez évben István Ferenc nevű fiának újból Festetics Károlyék a keresztzülei. 1768-ban nem változtatott lakást; és Lujza nevű lányát Starhemberg Lajos gróf tábornok és neje Meskó Éva tartja keresztvíz alá.

1769-ben festi a sárvári kastély dísztermének oldalfalait, főképp Pittoni velencei festő metszetei alapján, továbbá Vas megyében Celldömölkön is van tőle ez évből oltárkép az apátsági templomban. Az újonnan készült soproni színházat festi ki, az ő munkája a függöny és hat garnitúra díszlet is, összesen kapott 270 ft-t. 13 évi használat után azonban tönkrementek a díszletek; a város ekkor kiköti, hogy csak kiváló művész munkájával pótolhatók. 1770-ben a Templom u. 16. sz. alatt a szép kapus ház lakójaképp említi a telekkönyv. Ez évben születik István József Pál fia, szintén Pfistermeister a koma; ez az István az, aki apja halála után egy évtizedig működött városunkban. 1771-ben is az említett házban lakik Dorfmeister; a város elengedi az adóját, nyilván ez évben keveset keresett, de tudunk róla, hogy a Vas megyei Rumban dolgozott. 1772-ben még a Templom utca lakója. A város kifesteti vele a Weismandel házban (a Lackner Kristóf utca közelében) egy magasrangú katonatiszt szállását. Ez év terméke az árvaházi kápolna nagy Három király képe. 1773-ban visszaköltözik az Esterházy palotába. Krisztina leánya pár hetes korában meghal.

1774-ben a Templom u. 5. szám fogadja be. Lujza Erzsébet nevű lánya születik, Starhemberg gróf és leánya a keresztzüelők. Ligvándon, a mai Nebersdorfon a Niczky kastélyban mennyezetet fest.<sup>12a</sup>

1775-ben is a Templom u. 5-ben lakik. Antónia leányát az előbbi grófék tartják

12a A kép vázlata a soproni Storno múzeumban, erős rokonságban van a bécsi Barokk múzeum egy Maulbertschnek tulajdonított vázlatával. V. ö. SSz. 1967. 365. lap.

keresztvíz alá. Ebben és a következő évben a Komárom megyei Császáron dolgozik. 1776-ban a Vas megyei Sitkére készít nagy oltárképet. Lakása sem ebben, sem a következő évben nem változik. 1777-ben Kismartonban dolgozik, Sopronban pedig Kamper városi tanácsos képe való tőle. 1778-ban Vince András József nevű fia született, keresztapja Topolics András soproni orvos.<sup>13</sup> Kismartonban dolgozik a plébániatemplomban, de ugyanakkor megfesti Paúr városbíró arcképét is. A kép a feleségével együtt Nezsiderben van, a leszármazottaknál.

1779 különösen szorgos munkával telik. Balfon, Kemenesszentpéteren, Nován freskót fest. Ebből az évből van képe Bakonybélben (ma Pannonhalmán) és a Liszt Ferenc Múzeumban a Teicher gyűjteményből, továbbá Jászón.<sup>14</sup> Sopron megye is igénybe veszi ecsetét, de nem valami fényes feladatra: a Szt. György utca elpusztult 18-as számú házában 15 napi munkával megsérült falfestést hoz helyre. 1780-ból több jelzett képe van soproni és szombathelyi egyházi tulajdonban. A város foglalkoztatja a színházban 100 ft. erejéig. A számadáskönyv nem adja meg feladatát.<sup>15</sup>

1781-ben a Zala megyei Kiskomáromban, a soproni Meskó palota egy kisebb helyiségében freskót fest, a fülesi Meskó kastély kápolnájában dolgozik, a soproni Dóm Jó tanács anyja képet festi (ritka táj-háttérrel). A szigetvári ferences kolostor lépcsőházában két egyforma keretű kép van: Nep. Szt. János a cellájában és Szt. Anna Máriával, névjelzéssel csak a Nep. Szt. János.<sup>16a</sup>

1782 leginkább Soproné. A Szent Lélek templom freskói és egy feszület-kép a hiteles munkája itt. Ugyanebben az évben készül a városháza mennyezet-freskója. 1783-ban több arckép fűződik a nevéhez és a szombathelyi püspöki palota ún. Pál-termében kilenc nagy jele-



Schaller István: Szent Angéla látomása. Sopron. Orsolya templom

net a szent apostol életéből. 1784-ben nagy feladatok várnak rá Szentgotthárdon, a szombathelyi püspök palotájában, továbbá két oltárkép Kisboldogasszonyban (Burgenland) és oltárképek Szombathely számára, valamint Neumayer soproni építőmester és neje arcképei. 1785-ben a város 2 ft-t utal ki neki, egyet a színházi díszletek felbecsüléséért, egyet, mert egyszeri alkalmammal hasztalan fáradt a színházba.<sup>16</sup>

Kemenesmihályfán is dolgozik, de kezet csak igen gyéren cseppen-csurran,

<sup>13</sup> Dorfmeister Vince később Laibachban tűnik fel mint festő.

<sup>14</sup> Garas Klára: Kracker János Lukács. 1941. 67. lap. Levél a keresztfáról. Stephanus Dorfmeister pinxit 1779. „Sötét, nehéz, barokos kép, Dorfmeisternek nem legszerencsésebb alkotása.”

<sup>15</sup> Számadáskönyv 1780. 156. lap. „verschiedene Mahlereyen im Comoedienhause.”

<sup>16a</sup> Nep. Szt. János cellájában, jelezve, 1781-gyel, középszerű alkotás, párdarabja Szent Anna nevelő Máriát, tucatárú, valószínűleg épp a jelzésnél kopott le a festés. 1967-ben láttam; tudtommal nem ismertek az irodalomban.

<sup>16</sup> TJK 1785. XI. 29. 1379. sz. végzés.

miről is Szily püspöknek írásban keservesen panaszkodik.<sup>17</sup>

1786 váratlan feladatot hoz. Ő becsüli fel a bánfalvi felosztott kolostor és templom képeit. A Győr megyei Nyul és a pannonhalmi Boldogasszony templom mellett Pécs foglalkoztatja.<sup>18</sup> 1787-ben a kaboldi ev. templom oltárképét, egyik feszületet festi, Szombathelyen pedig magántulajdonban van jelzett képe. 1788-ban készül legjelentékenyebb műve, a szigetvári plébániatemplom kupolfreskója.

1789-ben a soproni kaszinó (mai belvárosi elemi) kifestésén fáradozik,<sup>19</sup> az épület 1834-ben leégett. Ez év ismert termése még két kisebb kép szombathelyi magántulajdonban. 1790-ben elhunyt a

felesége, Franz Anna, a festő újból nőül, Gillig Katalint veszi nőül, hol és mikor, nem ismeretes. 1790-ben ismeretlen okból megfordul Ligvándon.<sup>20</sup> 1791-et jóformán Szily szombathelyi püspök szolgálataiban tölti, a szombathelyi szemináriumban fest, Szentivánfára, Incédre oltárképet szállít.<sup>21</sup> Ismeretlen okokból Ligvándon tartózkodik. 1792-ben a szombathelyi székesegyház számára két oltárképe készül el. Jankovich Antalnét a halottas ágyon festi meg.<sup>22</sup> 1793-ban Kiskomáromban mennyezetfreskót fest, Győrön ugyanazt és oltárképet, Csehmindszentre és Szarvaskendre oltárképet, Zalaegerszeg megyeházára feszületet készít. 1794-ben Hegyfalun a Gludovác család kastélyában freskók készülnek, Dorf-



Dorfmeister: I. Endre visszaállítja a kereszténységet  
Freskó Kiskomáromban (Zala m.)

17 Fábán Mária: i. m. 4. lap.

18 Szőnyi: A pécsi székesegyház leírása az 1882. évi átépítés előtti állapotában. Pécs-Baranya-megyei Múzeum Egyesület Értesítője. 1916. 88. lap.

19 Diarium iudicarium. 1789. IV. 20. 221. lap.

20 Talán akkor másolta Niezky Kristóf Galavics 1779-ből említette arcképét.

21 Az incédi Mária mennybemenetel c. oltárkép vázlata a soproni Liszt Ferenc Múzeumban. Színes reprodukciója a Sopron és környékének műemlékei c. könyvben műmelléklet.

22 A képet Szilsárkányból vételre ajánlották a soproni Liszt Ferenc Múzeumnak, de nem sikerült megszerezni. Újabbán ismertette Galavics i. m.

meister magyarázatot is nyomtatott róluk, Czinke soproni tanár pedig megverselte az ábrázolásokat.<sup>23</sup> 1796-ban még erélyesen tiltakozik ellene, hogy Szily püspök nem rá, hanem Maulbertschre bízta a szombathelyi székesegyház freskóinak munkálatait.<sup>24</sup> Tehát még nyilván egészségesnek érezte magát, azonban már csak egy kisebb pergamentképet ismerünk ez utolsó idejéből, amely 33,5×23 méretben a szent családot ábrázolta két szenttel, és amely 1923-ban a budapesti Ernst Múzeum XXV—XXVI. aukcióján 196. szám alatt szerepelt. 1797-ben végrendekezett, az utóbbi két évben már nyilván rátört a halálos kór, vízbetegség ölte meg. Május 29-én temették, a Dóm halottas könyvébe jegyezték be halálát, annak a jeléül, hogy szállása vagy a belvárosban vagy a Várkerületen volt.

A sok gyermek, a gyakori munkahiány rögössé tette Dorfmeister életét: nevével gyakran találkozunk a városi bíróság könyveiben. 1776-ban Textoris, a Fehér Angyal patika tulajdonosa megidézeti: gyógyszerekért 45 ft-tal tartozik, ebből 10-et megadott, a többit jövő Szent György napra ígéri, hogy 5 forintos részletekben törleszti,<sup>25</sup> de a recepteket kéri vissza. 1777-ben Payer lakatosnak 32 ft-tal tartozik. A bíróság végrehajtással fenyegeti. 1779-ben Gratzer Sámuel asztalosnak számla szerint 13 ft, jár. Az ebben az évben elhalt Philipp vaskereskedő adósaik közt szerepel a festő 7 ft, 5 és fél dénárval. Ráadásul 1773-ban Gusetti kereskedő 50 ft-os festékszámllája kifizetését követeli. 1781-ben mindjárt Vízkeresztkor kínos ügybe keveredik. A városi sörházban Helbig főzömester és neje rátámadt: addig gonosz ember számba megy, amíg be nem bizonyítja, hogy az asszonynak a pincérrel gyanús viszonya van, és hogy

a főzömester a feleségére késsel támadt. És ámbár a festő váltig próbálta hangoztatni, hogy érdemtelenül támadtak rá, ő ártatlan, nem engedték szóhoz jutni és folytonosan szidták: rossz, infámis fickó (schlechter, infamer Kerl). Jelen voltak a művészet részéről Trost György építőmester és Böhm J. György aranyozó. Trost intette a házaspárt, hogy a vendégekkel ne bánjon ilyen komiszul, mire valóban véget ért a civódás. Az ügy belekerült a bírósági jegyzőkönyvbe, de nyilván elintézték, már továbbra nincs róla szó.<sup>26</sup>

1782-ben kellemetlen meglepetés érte Dorfmeistert. Stark Károly házában lakott már 1780-tól fogva, és még 1783-ig volt szerződése. Távollétében az asszonynak felmondott a házi úr. A festő Szentgotthárdon dolgozott. Az asszony elfogadta a felmondást. Starknak két háza volt, a Lenin körüti Fehér ló fogadó, amelyben albérlői is voltak, meg a mellette levő ház az Ikvahíd irányában, egyikben lakott tehát a festő.<sup>27</sup>

1784-ben az előző évről maradt 30 ft. adósság behajtását szorgalmazza a bíróságnál Krug Gottlieb kalmár, de jelentkezik egy Einbeck Zsófia is, akinek az anyjánál számosan hagytak zálogot, így a festő is, a kisasszony hatósági embert küldött a záloggal Dorfmeisterhez, hogy váltsa ki. 1785-ben az egyik Dorfmeister fiú ment kocsin Szombathelyre, de a fuvaros fia kelletnél többet számított, így ezúttal a festő kapott bírói ítélettel 2 ft-t vissza. Csöpp a tengerben: ti. Cziráki Franciskának meg tartozott 17 ft-tal, abból 4-et már megadott, 6 ft-t ígért, mihelyt befejezi Bremsel hadi pénztárosnál a munkáját, a többit majd 1786-ban. De ez a következő év még nagyobb bajt hozott. Nagybereznáról Gabriel Ferenc ál-

23 Csatkai: Aki megverselte a hegyfalusi Dorfmeister freskókat. Sopronvármegye. 1923. IV. 1. Dorfmeistert igen szerénynek tünteti fel: névjelzéssel látta el az egyik freskót: „mégis egykönnyen rá nem akadhatsz”. A német szövegben a festő megvallja, hogy egy-egy mozzanatot, alakot bátran átvész más festőktől, jelen esetben van, amit Sandraert után másolt. Nyole falmező állt rendelkezésére, hétre a világ hét csodáját festette, egyre a rendelő családját. Nem volt könnyű feladat, az alexandriai fáros holdvilágnál, kettős világitással, nem volt mindennapi feladat (Dieses Nachstück ist eines der schwersten darunter.).

24 Kaposy i. m. 117. lap.

25 Diarium iudicarium. 1776. 137. lap.

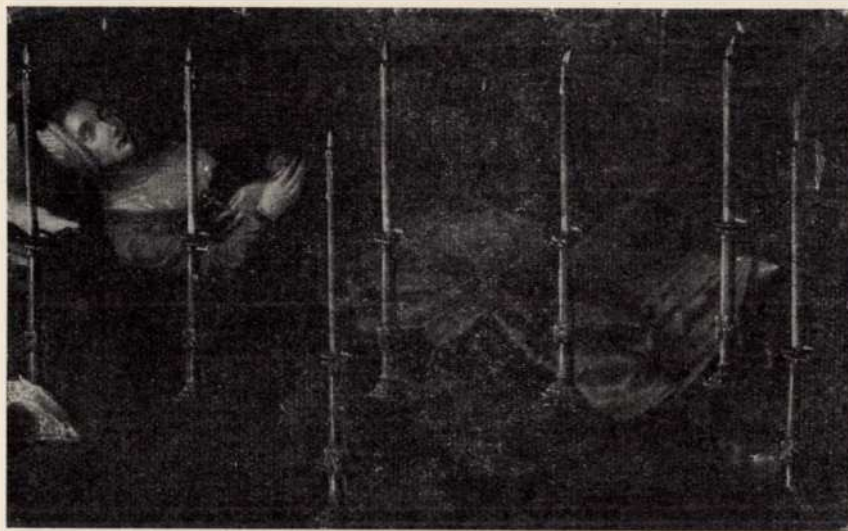
26 Diarium iudicarium 1777. 161. (Payer). 1779. polgári pörök 19. lap. (Gusetti). Prot. iudicarium. 1779. 119. lap (Gratzer). Prot. iudicarium 1781. 18. lap. II. 1-ről (Sörház)

27 Protocolum iudicarium 1782. 103. lap.

lami sótárnok kéri a városi bíróságot, hogy 1783-ban a festőnek kölcsönzött 12 aranyát vegyék meg rajta. Ide-oda mentek a levelek a rossz címek miatt, míg végre a város novemberben azzal, hogy a festő nincs Sopronban, lerázta az ügyet és utasította a hitelezőt, megbízottja révén hajtsa be a tartozást. Míg 1788-ban Szigetváron működik Dorfmeister, bejelentik a Bernsteiner csőddel kapcsolatosan, hogy ott is tartozik 20 ft-tal, de Krug Gottlieb is követel korábról 15 ft. 6 krajcárt. Erre nézve az ügy intézője, Ernst Ignác bejelenti, hogy nem kívánja a dolgot bolygatni, így Fodor tanácsos kapja a megbízást, az előbbi tanácsos nyilván megszánta a nyomorult festőt. 1789-ben Habengast Mária vaskereskedő 14 ft-t keres Dorfmeisteren, sőt egyéb meg nem nevezett szolgálatok ellenértékét is, de a festő ritkán van Sopronban, ez a tartozás még 1779-ről kelt, több részletet azóta fizetett, de 1787 óta semmit. Most könnyű volt elővenni a festőt, mert ekkor épp a kaszinóban festett. De

ez év végén megjelent a bíróságnál Besserer Károly Lipót és követelt 10 ft. 30 krajcárt mint adósság visszafizetését, két ezüst kés értékét, amit zálogba vett és VI. Pius pápa arcképét, amit a festő másolásra kért kölcsön.<sup>28</sup>

Nagyon kezdenek a bajok összesűrűsödni. 1791-ben Ostffyné Erzsébet tesz panaszt, hogy már hosszú idő óta van nála zálog, kívánná érte a pénzt és a kamatját, a tárgyak: egy taft női ruha, bársony gallér, aranygyűrű 26 ft-ért és egy aranyóra 20 ft-ért. Ezenkívül valamelyes óntárgy, négy fehérítetlen kötény; vásznat visszaadott a festőnek, de az az érte járó 2 ft-t nem hozta meg; összesen 54 ft. meg a kamat járna tehát neki. Dorfmeister válaszából kitetszik, hogy apró zálogokkal próbálta valahogy pénzügyeit egyensúlyban tartani, mert meglepetéssel hallja, hogy Ostffyné ezeket a különböző helyeken elzálogosított tárgyakat összevásárolta, ekkora összeget egyszerre nem tud fizetni, míg az eredeti helyeken az apróbb zálogokat



Dorfmeister: Jankovich Antalné a ravatalon. Szilsárkány. Magántulajdon. (Galavics Géza szívességéből közölt)

<sup>28</sup> Gerichts Protokoll. 1784. 70. lap. (Einbeck). 24. lap (Krueg) Gerichts Prothocoll. 1785. 310 lap. (Fuvar) 444. lap. (Czirák). Proth. Iudiciarium 1786. 217. lap. (Gabriel). Gerichts Prothokoll. 1787. 423. (u. a.) Diartum et verballum Proth. Iudiciarium. 1788. 321. lap (Bersteiner) querelarium. 1788/89. 35. (Krueg). 221. lap (Habengast). 287. (Besserer).

könnyebben kiválthatta volna, most nem is tud fizetni, de ad négy hét múlva 26 ft-t, majd időnként a többi kamatostul. 1792-ben Grimm János Ádám kénytelen a bíróság segítségével megvenni rajta két ft-nyi adósságát, de hogy ne tartsák rossz embernek, a pénzt jótékony célra adta.<sup>29</sup>

Adóssága bezzeg maradt elhunytá után is. Pár héttel a festő halála után a városi bíróságnál jelentkezett a Schiller család és két tételben követelnek az özvegytől pénzt, 1781-ről és 1783-ról, összesen 100 forintot és nem hajlandók egyezkedni. Ebben és a szintén — de csak 5 ft. — adóssággal jelentkező Graf Péter esetében az özvegy hat heti és három nap haladékot kap az egész összeg megfizetésére.<sup>30</sup>

Festett jót és körülményei alakulásához képest gyengét is. Értékelése is ilyen közel 200 éven át. A soproni polgárok körében alig örvendhetett örökös pénzügyei folytán nagy becsülésnek, a soproni magyarok lelkesedtek érte, mert a nemzeti történelem számos eseményét megfestette, Czínke Ferenc soproni tanár még magyar nevet is ad neki: Falumester, — a szombathelyi székesegyház Szent István képéről írt versében.<sup>31</sup> Száz éven át írnak útinaplókban a szigetvári mennyezetfreskóról, amely valóban a legjobb alkotása Dorfmeisternek. Él még a festő, amikor Gróf Teleki Domonkos kezdőbetűivel jelzett útinaplója megjelent: Egy néhány hazai utazások leírása. Bécs, 1796. 206. lap. „Szigetben, a Városban két Cath. Templom vagyon; egyik a Parochia, más a Franciskánusoké. Az első egy Török Metszet volt; kerek és magas szép Boltozata, ékes kis Templom, kivált a Boltozatján való festés, mely Szigetnek a Törököktől Éhség által lett vissza vételét emblemákban ábrázolja, nézést érdemel.” Az erdélyi ifjú főúr 1796-ban látta a freskót. Csokonai Vitéz Mihály 1804-ben Kazinczyhoz írt levelében a freskót „pompás”-nak nevezi, arra

gondol, hogy költeményes kötete elé rézbe metszeti.<sup>32</sup> Bárány Ágoston író a Vándor titkai c. útleírásában, amely a Társalkodó folyóiratban jelent meg (1837. 340. lap), már alábbhagy a lelkesedéssel: „A kath. templomba sieténk, látandók ama meglehetősen ábrázolatot, mely a boltozatokon Szigetvár osztrómát tünteti-elő.” A Dánielik emlékkönyvben (1852. II. kötet) Haas Mihály a 412. lapon egy német utazó dicséretét közli: „Die' beste Deckenmalerei. Ein Panorama-Gemälde mit Episoden.” A közlő lelkesedésében még a győri székesegyház Maulbertsch freskóját is Dorfmeisternek tulajdonítja. Mikor a Pécs—barcsi vonalat 1868-ban megnyitották, az ünneplő közönségnek volt arra is lehetősége, hogy Szigetvárt megtekintse. A tudósítás idevonatkozó része: A templomban „... megtekintők Dorfmeister által készített gyönyörű freskókat a templom kupolájában, a melynek tárgya szinte a vár történetéből van véve.”<sup>33</sup>

A novai freskókról is elhangzott dicséret. A Tudományos Gyűjtemény 1838. évfolyamának 6. kötetében az 5. lapon Punder Ferenc említi Gőcsej ismertetésében: „Szily János első püspök által építetett pompás és legszebb izlésre kifestetett székes Egyháza ... mindennek figyelmét magára vonja.” Sőt mi több Rómer Flóris, a kiváló régész 1863-ban, a barokknak éppen nem barátja ezt írja a Vasárnapi Újságban (450. lap): „A novai ujjbkkori templom csinos festményekkel bír, tán Maulbertschtól vagy Trogertől? ... E rajzok e vidéken a legszebbek közé számíthatók. A b. szűz mennybemenetele, a keresztfa stb. al-freskó festmények akármely székesegyháznak díszére válnának.”

De a romantika elfordult Dorfmeister-től. És hasztalan hangzott el egynéhány dicséret még, a szónál többet jelentett a tett. A Pesti Divatlap már 1845-ben a szigetvári freskókról azt írja, hogy rendetlen zűrzavart, vad káoszt alkotnak.

29 Proth. Iudiciarium. 1791. 417. lap. (Ostffy) Tjk. 1792. sz. végzés.

30 Proth. Iudiciarium. 1797. VI. 10. 246. lap.

31 Kaposy i. m. 121. lap. „Sopron termette s Németből Magyarra teremtem én: Falumester — Eljen.”

32 Kazinczy Ferenc Levelezése (kiadta Váczy János) III. kötet 201. lap.

33 Magyarország és a Nagyvilág. 1868. 233. lap. Liphay Pál: A Pécs—barcsi vasút megnyitása.

Az Akadémiai Értesítő 1847-ben panasolja, hogy a pécsi Corpus Christi kápolnában lyukakat vágtak a freskóba, amelyet Dorfmeister festett.<sup>34</sup> Ugyanebben az évben a soproniak lebontották a színházat, amelynek freskója szintén Dorfmeistertől való volt. 1860-ban Hunfalvy János a Magyarország és Erdély képekben c. díszműben a soproni Szent Lélek templom freskóit cífrának nevezi, ami eléggé megszegyenítő bélyegnek számított akkoriban.<sup>35</sup> Éppen Sopronban éri utol a Dorfmeister műveket a rossz sors. 1893-ban lebontják a városházát és ezzel elpusztítják a mennyezet freskót, pár évvel utána a Szent János kápolnára kerül a sor, amelynek mennyezetét — ha igaz — szintén Dorfmeister festette.<sup>36</sup> Rossz restaurálással sokat rontottak a Szent Lélek templom cífrának nevezett freskóin, ugyanez a sors érte a győri orsolyita templom állítólagos Dorfmeister freskóit, nemkülönben a novait.

Csak a barokk iránt feltámadt érdeklődés újította meg Dorfmeister megtépett dicsőségét az első világégés idején, bár éppen Hekler Antal egyetemi tanár, akinek ösztönzésére egymás után jelentek meg Maulbertsch és Troger, tehát a nagy osztrák barokk festők magyarországi műveinek (Pápa, Szombathely, Győr) is-

mertetései, így nyilatkozott Dorfmeisterrel 1920-ban: „... a fontoskodó ekleticizmus, az ötletszegénység s a vékonyan szívárgó föltaláló erő általán jellemző Dorfmeisterre.”<sup>37</sup> Valóban, ha a két vérbeli művész árnyékában nézzük Dorfmeistert, talán így látjuk. Persze ha meg túlságosan előtérbe állítjuk, a másik végletbe lehet esni és túlzott dicsérettel elhalmozni. Szerény nézetem szerint Péter András korán elhunyt művészettörténészünk találta meg legjobban Dorfmeister helyét a magyar festészet történetében: „Dorfmeister közepes tehetségű, de jó színvonalú vidéki festőnek mutatkozik.” (A magyar művészet története. II. kötet. 1930. 70. lap)

Amióta Éber díszmunkában, tehát nem általánosan hozzáférhető műben megjelent tanulmánya és Mihályi Ernő a soproni művészet ismerete érdekében nagy jelentőségű füzetét napvilágot látott, ötven év alatt Dorfmeister életműve ugyan még mindig hiányos maradt, és bár sok festményt el kellett vonatkoztatni tőle; mégis tetemesen gyarapodott hiteles munkáinak száma. A magunk részéről az itt közölt adatokkal ennek az életműnek a kereteit kívántuk megadni.<sup>38</sup>

Csatkai Endre



34 1847. 91. lap.

35 II. kötet. 365. lap.

36 Az 1898-ban lebontott és meghosszabbítva a Lőverekben felállított kápolna freskójáról az Üdenburger Bote 1883 VII. 8-i száma emlékszik meg, már ekkor is rossz karban volt.

37 Hekler: A magyar művészettörténet feladatai. Századok. 1920. 170. lap.

38 Mivel az életrajzi keret volt dolgozatunk célja, olyan műveket nem említettünk meg, amelyek ugyan hitelesek a festő jelzése révén, de évszámmal nincsenek ellátva. Ilyen po. a feketevárosi Szent család kép, Öst. Kunsttopographie. XXIV. 267. lap, és amelyet inkább tulajdonítok az egyik Dorfmeister fiúnak. Darnay Kálmán: Kaszinózó táblabírák c. könyvének II. kötetében (28. lap) Csapody Borbála arcképét említi Gógánfán, „kinek képmását Dorfmeister is megörökítette.” Óvatosságra intett már Eber László i. m.: Dorfmeister „gyűjtőnév, mivel tőle teljesen idegen műveket is illetnek.”



## A Vörösmarty-levelek néhány soproni vonatkozása

A Vörösmarty Kritikai Kiadás újabb jelentős állomásához érkezett, megjelent a költő levelezésének lehető legteljesebb, alapos jegyzetekkel ellátott két kötete. A sajtó alá rendező Brisits Frigyes munkáját csak részben könnyítette meg a Czapáry-féle Vörösmarty-Emlékkönyv, a levelek egy részét régi újságokból, sőt kéziratból kellett kiadnia. Mint minden ilyen jellegű kiadvány, apróbb hibák lelőhelye is. Így például a közelmúlt Rummy-kutatásait figyelmen kívül hagyva, az egykori soproni tanárhoz írott Vörösmarty-levelet csak a „Fehérvár” közléséből ismeri, s nem tud Kőrösy László adatáról. Az esztergomi kutató ui. az Esztergom és Vidéke 1880. 46. számban már közzétette a levelet. Rummy életrajzában téved, miszerint Sopronból Karlócára került volna (semmiképpen sem Karlovicára!). Rummy Sopronban nemcsak a líceum tanára volt, hanem Festetics nemesi konviktusáé is. Így már érthető, miért került a nemes gróf keszthelyi tanintézetébe közvetlenül soproni tanárkodása után.

Vörösmarty sovány soproni kapcsolatai miatt örömmel fedezünk föl minden soproni vonatkozású adatot. Megemlékezik az egykor Sopronban működő Czinke Ferencről, ki amolyan néptanítói színvonalat képviselt a pesti egyetemen, s ezzel (meg Verseghyéhez húzó helyesírási elveivel) kivívta Vörösmarty bíráló szavát. A diák Vörösmarty még becsülte a zajló Dunán átkelő egyetemi tanárt, de a Zalán futása költője már a „haladékony idő” szavát figyeli, mely új s nagyobb követelményeket állít a nemzet elé.

Lelkes szavakkal emlékezik meg Sopron követéről, Nagy Pálról egy 1825-ös keltezésű levelében. „Örülj vagy örvendezz” — írja barátjának, Stettner Györgynek. Az akadémia, tudós társaságot sürgető beszéd hatására „Gr. Széchenyi Györgynek méltó fia” tettét méltatja. Vörösmarty ne tudta volna, hogy a „legnagyobb magyar” apját, a Nemzeti Múzeum s az Országos Könyvtár alapí-

tóját Ferencnek hívták? Valószínűleg tollhibáról van szó, Czenk urának neve túlságosan ismert volt ahhoz, hogy a Pesten, a Múzeum mellett élő Vörösmarty figyelmét elkerülte volna. S ha lelkes, ünneplő szavak jutnak Nagy Pálnak és Széchenyi Istvánnak, a költő gúnyos hangjait Edvi Illés Pálra tartogatja. Soproni diák korában Rummy Károly György növendéke, költészetében nem is annyira Kazinczy, inkább Kis János követője. Sorsa, életútja is hasonló Kis Jánoséhoz (Jénai egyetemi évek után dunántúli lelkészkedés). Költészetének részben száraz, kiokoskodott, ihletetlen racionalizmusa, részben ezt ellensúlyozandó, izgatottságot mímelő, bájolgó és érzékenykedő szentimentalizmusa (Kis János verseinek gyengéit tudta csak utánozni) ébresztette föl Vörösmarty ironizáló kedvét. „Edvinek dobog szive, mint pöröly. Temesd el szegényt, minek vesződnék az étellel tovább?” Más kérdés, hogy Edvi Illés bírálatán keresztül a romantikus költő élcelődik a Hébe epigon klasszicizmusán, Edvi Illésen keresztül a közvetett mestert, Kazinczy követőit éri a csapás. Ugyanígy ítéli el Vörösmarty a Felső-Magyarországi Minerva verseit is („Benne a versek nyomorultak”).

Felsőbüki Nagy Pál iránt érzett becsülését bizonyára fokozta az országgyűlési ifjúság ajándéka: a Sopron megyei követ arcképével ajándékozták meg. Az ajándékban többek között Kis János is részesült. Az országgyűlési ifjúság ajándéka és levele alig egy fél esztendővel követte a soproni fiatalság „ajándékát”. A Magyar Társaság a Salamon c. színdarabnak 12 példányára fizetett elő. Az előfizetés megszervezésében nagy szerepet tulajdoníthatunk Kis Jánosnak, ki bizonyára felfigyelt a Zalán futása országos sikerére. A Zalán futásának ugyanis Sopronban még egyetlen előfizetője sem akadt. Míg Kőszegen, Szombathelyen, Győrött, sőt Bécsben is gyűjtötték — ha nem is nagy sikerrel — a prenumeránsokat, Sopron ezúttal néma maradt. Viszont a Salamon előfizetői között ott ta-

lálhatjuk a magyar irodalmat s nyelvet ápoló soproni ifjúságot. Brisits Frigyes idézi Toldyt, ki szerint Kis János „Vörösmartynak egy igen hízog levelet irt” e tárgyban. A levél elveszett vagy lappang, csak Vörösmarty buzditó s szükszavúságában is lelkesítő üzenetét olvashatjuk a Társaság előlölőjéhez, Odor Istvánhoz. Az előfizetési példányokon kívül egy 13-kat is küld „velinen”, a „jeles” Társaság könyvtára számára. Talán a levél s e 13. példány meg Kis János irányító szava is hozzájárult ahhoz, hogy a Társaság fiataljai eljätsszák a Salamont. Brisits nem említi a levélhez írott jegyzetében, milyen vita tárgya volt az előadás pontos dátuma, míg Csatai Endre egy cikkében véglegesen tisztázta e kérdést (SSz. 1955. 124—26.), amely annál inkább érdemelne meg bővebb tárgyalást, mert mind az előfizetések, mind az előadás jelentősége túlnó a megszokott kereteken. Jól emlékezünk még a Zalán futása előhangjának keserű szónoki kérdésére: „Oh, hon! meghallasz-e engem, S nagyra törő tehetős fiaid hallgatnak-e szómra?” A tulajdonképpen eredmény nélkül szétoszló országgyűlés, Vörösmarty nyomor szélén álló anyagi helyzete, az új költői eszközök, a költészet megújítása lehetőségeinek keresése sodorta a költőt abba a lelki válságba, mely majd a Csongor és Tündével tetőzik s ér véget. Ebben a helyzetben minden biztató, megértő, együttérző hangnak nagy szerepe van. A soproni fiatalok lelkesedése indokolja Vörösmarty szokatlanul meleg hangú válaszát. A Zalán kérdésére halk hangon, mégis válasz érkezett Sopronból. Ez a válasz eredményezte aztán azt, hogy Vörösmarty szerkesztősége idején a Tudományos Gyűjtemény gyakran hozza a soproni tárgyú értekezéseket. (Az egyik cikk szerzőjét éppen a Salamon egyik szereplője, Székács József személyében véltük fölfedezni. SSz. 1966. 82.)

S talán éppen azért, mert a sajtó alá rendező kissé mostohán bánt a soproni vonatkozásokkal, követi el a hibát, hogy nem azonosítja Szemérmes József Karlócáról keltezett levelét Székács József írásaival. Szemérmes (Székács) a soproni

Magyar Társaságra hivatkozik, melynek tagja volt, s az általa fordított szerbus „köznép dalok”-ra, melyeket majd kötetben fog kiadni Székács József. Benka Ádám halálára írt verset mellékel az ifjú Székács, Mezőberényben volt tanítója s rektora.

Kis Jánost a XIX. század első két évtizedében túlértékelték. Később egyre inkább — érdemtelenül — teljesen megfélekedtek róla. Még 1825-ben lelkesen írt Vörösmartynak. Az a tény, hogy előfizetőket toborzott, bizonyára jólesett a költőnek. 1831-ben Vörösmarty már az egyre inkább megszerveződő triász nagyhatalmú tagja, a Tudományos Gyűjtemény szerkesztője. Az 1831. október 11-ről keltezett (s az egyetlen ránkmaradt) Kis János-levél nagyon udvariasan, kérve-panaszkodva szól. Egyik fordításának egy példányát küldi Kis „azzal a bizodalmas kéréssel, hogy a munka megjelénését a’ tudományos gyűjteményben (!) olyan hozzáadással, hogy Pesten Eggenberger, Müller és Wigand boltjaikban találtsák, jelenteni, 's ha lehet a' nyomtatásbeli hibákat is kinyomtatni Fenn-tisztelt Uraságod ne terheltessék”. Kis János nem került szembe a triással, mint Pannonhalmi Utja s egyebek miatt Kazinczy. Kist becsülték, műveit Toldy Ferenc fogja kiadni, csak éppen elhagyták; racionalista klasszicizmusa elsápadt Vörösmarty mélytűzű, romantikus költészete mellett. Kis János a 30-as években már csak mint fordító végzett hasznos munkát, önéletírásával, emlékezéseivel „régmúlt” s túlhaladott korszakot zárt le. Ez az egyetlen ismert Kis János-levél, mely Vörösmartyhoz szól, hangjával, tárgyával pontosan tükrözi a kétfajta költői magatartást, s mint ilyen fontos kor-dokumentum.

A jelentéktelenebb soproni adatok között örömmel fedezzük föl, hogy Vörösmarty egyik barátja, Teslér László megbízásából elment Lichtl Károly soproni születésű kiadó Industrie Comptoir-jába kottát vásárolni, és hogy gúnyolódya bár, de említi Schwartner Márton, az egykori líceumi tanárt.

Fried István

## Balassa János és Sopron

Nem lehet feladatunk, hogy a száz évvel ezelőtt (1868. dec. 9.) elhunyt sebész-professzornak az orvostudomány és a közegészségügy történetében játszott kiemelkedő szerepét akár csak körvonalazzuk, orvosi és emberi magatartásának jellemzésénél is csak két idézetre szorítkozunk. Orvostudorra avatásakor mondta és életével bizonyította: „Vivere aliis, non sibi, constituit essentiam medici”, azaz: másoknak élni és nem magának, ez teszi az orvos lényegét. Temetésekor pedig egykori iskolatársa, Székács József püspök állapította meg, hogy „koporsójánál találkozik a királyi palota és a kunyhó, mert benne az uralkodóház és a szegények ezrei egyformán szeretett orvosukat és bizalmas barátjukat gyászolják.”<sup>1</sup>

Balassa János 1814. május 5-én született Sárszentlőrincen, Balassa János helybeli evangélikus lelkész második gyermekeként.<sup>2</sup> Tanulmányait a helybeli egyházmegyei algimnáziumban kezdte, ahol Haag Péter volt tanára, ugyanaz, aki Jakus Lajos legújabb kutatásai szerint (SSz. XX. 1966. 15—25.) később Petőfinek is tanára volt. Haag Péterre, a soproni gimnázium tehetséges, szomorú sorsú volt diákjára, éppen az időben tört rá elmebetegségének egyik rohama, amikor Balassa János is odajárt, sőt azt Haag Péter Balassa János apja részéről elszenvedett, nyilván vélt sérelemnek

tulajdonította, Balassa János mégsem vált hűtlenné régi iskolájához.

Balassa János 1825 szeptemberében az alábbi szövegű bizonyítvány (vagy inkább levél) alapján iratkozott be a soproni líceum szintaktikai osztályának első (novitius) évfolyamába:<sup>3</sup>



1 Székács József: Összegyűjtött egyházi beszédei. 1. köt. Pest, 1871.

2 Egyik keresztapja az irodalomtörténetben ismert nevű „T. T. Döbrentei Gábor Ur Erdélyben, ifju Gróf Gyulai Ferentz nevelője”, később a Magyar Tudós Társaság első titoknokja. Az apa és e keresztapa a soproni gimnáziumban osztálytársak voltak és együtt tevékenykedtek a Magyar Társaságban.

3 Eredetije a Berzsenyi Gimnázium könyvtárának bizonyítványgyűjteményében (Fasc. 41. No. 4.). Magyarul:

A jóindulatú olvasónak üdvöt!

A jelen levéllel tanúsítom, hogy a nagyon jóreménységű fiú, Balassa János, az azonos nevű tisztelendő úr fia, aki a Tolna vármegyébe bekebelezett Szentlőrinc faluból származik, mint ágostai hitvallású evangélikus, első évfolyamos grammatista a szentlőrinci ágostai hitvallású egyházmegyei iskolában a gyermeki lelkeket tápláló tanulmányokat olyan tanulási buzgalommal végezte, hogy osztályában könnyűszerrel kitűnt, erkölcsi magaviseletével pedig mindig szeretetre méltóvá tette magát.

Kelt Szentlőrincen, 1825. szeptember 4-én.

P. H.

Haag Péter s. k.  
professzor

L [ectori]B[enevolo] S [alutem!]  
Optimae spei puerum, *Joannem Balassa*,  
Domini Reverendi ejusdem nominis  
filium, ex vico Sz. Lőrincz Comitatui Tol-  
nensi ingremiato oriundum, Religionis  
Ev. Aug. Conf. Grammatistam unius  
anni, in Schola seniorali A. C. Sz.  
Lőrincziensi studia puerilem animum  
lactantia tanto discendi fervore tracta-  
visse, ut facile in sua eminere classe,  
moribus autem se amabilem semper  
reddidisse, praesentibus testor.

Dabam Sz. Lőrinczini die 4ta Septem-  
bris 1825.

L. S. Petrus Haag m[anu] p[rop]ria  
Professor

Balassa Jánoséval egy napon kiállított, kissé részletesebb igazolással iratkozott be nála két évvel idősebb bátyja, Pál a szintaktikai osztály második (veteranus) évfolyamába. Két tanéven át tanult a két testvér Sopronban (Pál a következő évben a retorikai osztály első évfolyamába járt). A szintaktikai osztályban osztálytanítás folyt, azaz egy tanár tanította a következő tárgyakat: vallástant, magyar nyelvet, latin mondattan, verstan, latin auktorok, iránytan (periodologia), stílusgyakorlatok, a számtan és mértan elemei, a természetrajz alapjai, Magyarország története, görög nyelv, német nyelv.

Bár Balassa a sárszentlőrinci iskolához képest egy évfolyamot átugrott, valamennyi tárgyból „eminens” osztályzatot kapott mind a négy soproni félévében. Csak következtetésre vagyunk utalva, amikor úgy véljük, hogy polihisztor, de nyelvész-történész érdeklődésű osztálytanárától, *Szabó Józseftől*, aligha kapott ösztönzést a leendő orvos természettudományos irányban, ez az indítás majd kiváló pozsonyi tanárától, a Sopronba is meghívott *Kovács-Martiny Gábortól* jön,

de *Szabó Józseftől*, akit tüzes hazafisága a magyar nyelv eredetének kutatása terén ma megmosolyogni való ábrándok felé hajtott,<sup>4</sup> Balassa mégis tanulhatott törhetetlen magyarságot, tanáránál pártosztalanabban, de a 48 utáni üldözések közepette is helytállót. Jellemző Balassa sorsa a szabadságharc leverése után. Háromhónapi börtönbüntetést szabtak ki rá, mert elfogták magánleveleit, amelyekben két osztrák tisztet ajánlott Kossuthnak a honvédseregbe, de az egyetemi ifjúság és a pesti polgárok közbelépése szabadította ki két hónap múlva. Később ismételtlen a rettegett pesti rendőrkapitány elé idézték, mert egy német ajkú tanítványát, aki a magyar beteget nem tudta kellőképpen kikérdezni betegségéről, figyelmeztette, hogy ilyen soknyelvű országban, mint Magyarország, nem lehet egyetlen nyelv tudásával eredményesen munkálkodni.<sup>5</sup>

Csztálytársa volt *Ihász Dániel*, a későbbi honvédeztárs, majd Kossuth Lajosnak haláláig hű kísérője az olaszországi emigrációban (röla: SSz. 1942. 233—256. l.).

A Magyar Társaságnak nem volt tagja,<sup>6</sup> a szintaktikai osztály tanulói még túlságosan fiatalok voltak erre a feladatra, de a Balassa testvérek is láthaták 1827. június 24-én a Magyar Társaság tagjainak előadásában Vörösmarty Mihály Salamon című drámáját, amelyet azóta sem adtak elő sehol. (SSz. IX. A. 1955. 124—126. l. és Bodolay i. m. 168. l.)

Balassa János év végi nyilvános vizsgálója a Vörösmarty-előadás előtti, Pálé a rákövetkező napon zajlott le, s a két testvér a nyári szünet után diákpályájuk következő állomásán, Pozsonyban folytatta tanulmányait.

4 Röla: Németh Sámuel: Egy soproni ábrándos történetirő: Borgátai Szabó József. SSz. V. 1941. 95—108. l. Csak egy mondat jellemezze a sok nyelvben, köztük keletiekben, járatos tudós gondolatvilágát, abból a füzetből, amelyet Balassa itt léte idején adott ki ilyen címen: A' Hósi Magyar név s eredet méltóságának kivívása. Sopron, 1825. 12. l.: „Eredetünk oly régi s oly dicső, hogy a mostani európai nemzetek közül ily felforgathatatlán okoknál fogva egy sem dicsékedhetik oly ősi régiségével s dicsőségével.” Kőrösi Csoma Sándorral való kapcsolatairól ld. még SSz. IX. A. 1955. 127—128. l.

5 Csepregi Béla: Balassa János emlékezete halálának (helyesen: születésének) 150. évfordulóján. Tolna megyei Egészségügyi Tájékoztató, Szekszárd, II. 1964. 7. sz. 74—79. l.

6 Bodolay Géza (Irodalmi diáktársaságok 1785—1848. Bp. 1963. 341. és 706. l.) tévesen azonosítja az 1833—36 közt a Magyar Társaság tagjaként szereplő Balassa Jánost a későbbi sebészprofesszorral. Az előbbi alsóbüki születésű prasztfiú és 1828 és 1836 közt volt az iskola tanulója.

Balassa János diákpályája a következőképpen alakul:

1824/25.	grammatista unius anni (kimarad a grammata duorum annorum, mert)	Sárszentlőrinc,
1825/26.	syntaxista unius anni	Sopron,
1826/27.	syntaxista duorum annorum	Sopron,
1827/28.	secundanus (Sopronban classis rhetorica-nak hívták)	Pozsony,
1828/29.	„	Pozsony,
1829/30.	primanus (Sopronban classis philosophico-theologica)	Pozsony,
1830/31.	„	Pozsony,
1831/32.	„	Pozsony,
1832/33.	orvostanhallgató I. é.	Pest,
1833/34.	„ II. é.	Pest,
1834/35.	„ III. é.	Pest,
1835/36.	„ IV. é.	Bécs.

Balassa búcsút mondott Sopronnak, és — bár az itt töltött két év emlékének későbbi nyomairól nem tudunk — még két volt soproni diák szerepe kíván említést Balassa János halálával kapcsolatban. Már említettük, hogy kopcsójánál *Székács József* püspök mondott búcsúztatót. Halálának negyedik évfordulóján pedig (1872. dec. 9.) a budapesti királyi orvosegyesületben ugyancsak egy volt soproni diák, Balassa egykori mütősegédje, kollégája, barátja, sokágú tevékenységének leghűbb tanúja: *Lumniczer Sándor* tartott róla emlékezésedet.<sup>7</sup>

Végül egy kis nyomtatványt kell még leírunk, nemcsak azért, mert jellemző Balassa Jánosnak családja iránti ragaszkodására, hanem mert azt sem Szinnyi írói lexikona, sem Petrik bibliográfiája nem tartja számon és — tudomásunk szerint — másutt sincs leírva. A Berzsenyi Dániel Gimnázium könyvtárában őrzött (Cl [arissimo] He-

tyésy [László] urnak címzett) füzet kiadója, „Balassa János, Bécsben az Orvosi tudományok negyed évi tanulója” az utolsó lapon bevallja, hogy atyja és bátyja egy-egy prédikációját a szünetben azok tudta nélkül magához vette és Bécsben kinyomatta. A szokásos címléírás helyett álljon itt a címlap teljes másolata:

Egyházi lelki-tanítások, tartattak a' Sz. Lőrinczi evang. Gyülekezet templomában. Az első Balassa János, ezen Gyülekezet Lelki-tanítója által dicsőült Első Ferencz, ausztriai császár és apostoli magyar király halálának gyászos innepélésekor. A' másik: Balassa Pál, az említett Gyülekezet Segéd Lelki-tanítója által Segéd Lelki-tanító hivatalába lett belépése alkalmával. A' Sz. Lőrinczi Senioralis Oskola' javára.

Bétsben, Benkó Antal betüivel. (1835.) 8<sup>o</sup>, 31 l.

**Pröhle Jenő**

<sup>7</sup> Az emlékezésedet ld. Balassa János: *Összegyűjtött kisebb művei*. Szerk. Janny Gyula. Bp. 1875. XI-XXXIV. 1.

## Martin Kukucsin soproni éve

Sopron városa, melyet példaként szoktunk idézni, új emléktáblával gazdagodott. Szeretném elmondani, mennyire soproni ez az emléktábla, mely nem magyart örökít meg, mennyire vállalnivaló minden önérzetes soproni számára, milyen természetesen illeszkedik bele Sopron hasonló emlékeztető feliratai közé.

Itt, ahol századok érezhették a magyar harmóniát is, ahol írók és művészek léptek egymás nyomába, őszinte becsülete

A tudomány gyönyörű gyümölcse.  
Ez hozta mennyből földre az isteni Szikrát, ez oldott a butaság alúl,  
A bölcs Athenét, s' győzhetetlen Róma fejét ez emelte égre."

Maga a tényszerűség, amit a tábla betűi hirdetnek, nem olyan különös. Mindössze azt mondják a betűk, hogy a város régi scholájában, az evangélikus líceumban, közel száz évvel ezelőtt érett-



Kukucsin Márton emléktáblája  
a Berzsényi Gimnázium kapualjában

van a kultúrának. Itt érezzük, hogy egy nemzet története városaink története; itt nem az erőszak döntött, amikor dönteni kellett, hanem az erkölcsi elvszerűség, tehát a legszebb, mert legállandóbb magatartás, melyet hiába ostromol a tömegszeszvedély s a tribunok erőszakossága. Mint a selyemszál a kinyíló gubóból, jó elő preludiumként Berzsényi városából Berzsényi verse, ez a pontos törvény-szöveg:

„Minden nagy és szép, mellyet az ó világ

Es a jelenkor mivei közt csudálsz,  
Bajnok, dicsőség, fényes ország:

ségizett egy diák, aki szlovák író volt. Nem lett szlovák író, hanem már az volt, amikor átlépte Berzsényi Dániel iskolájának küszöbét. Tudták-e a tanár urak, hogy Bencúr Mátyás nevű növendékük, aki régen túl volt már a diákkoron, amikor egyetlen esztendőre, a végsőre, engedelmesen beült az iskolapadba, Martin Kukucsin néven Soprontól északra, az ország felvidéki megyéiben a szlovák irodalomnak legnagyobb prózaíró reménysége? Ha tudták ezt, megdicsérhetjük őket, remekül vizsgáztak emberségből és magyarságból. Ha nem tudták, kit tiszteljenek az árvai férfiúban, ha csupán elvszerűen, magatartásuk szerint ta-

nították és nevelték, még inkább megérdemlik a dicséretet.

Bencúr Máttyás ugyanis már tapasztalt ifjú volt, életpályát hagyott hátra maga után, lemondott tanítói állásáról, szabadságot és megújodást keresett, s ezt Sopronban kapta meg. Följebb akart jutni. Mikor osztályfőnöke megkérdezte, milyen pályát választ az érettségi után, azt felelte, teológusnak megy, evangélikus lelkész lesz. Ez a tradicionális polgári pályája jellemző volt a kispépre a Tatra alatt. De Bencúr Máttyás mégsem lett lelkész, orvos lett foglalkozása szerint, s író hivatása szerint, annak a szlovák írói trászának egyike, amelyik a XIX. század szlovák irodalmának csúcspontját jelenti. Hviezdoslav és Vajanyak ifjabb társa a szlovák realizmus úttörője és klasszikusa. Ott kezdődik a nevezetes soproni diák különössége, hogy megbecsülésben volt része Sopronban. Ez a megbecsülés már megjelenésekor körülvette. A fiatal tanító összetűzött tanfelügyelőjével, s faképnél hagyta az oktatást. Ebben az összetűzésben több volt a főnök és beosztottja párvadálánál. A tanító szlovák volt, a tanfelügyelő magyar és magyarosító hatalom, az idő: 1884, amikor a tanfelügyelők Magyarországon azt hitték, hogy az iskolával elintézik egy nép asszimilációját az uralkodó nemzet javára. Sopron és híres gimnáziuma befogadta az állástalan tanítót, s érettségét adott a kezébe, hogy egyetemre mehessen. Sopron tehát nem mellékes lépcsőfok, hanem a fontos lépcső Martin Kukucsin pályafutásában. Itt korrigálták az alsókubini tanfelügyelő magatartását. Ott megbántották, itt megsimogatták a szlovák írókat.

A diák, akinek soproni évét adatszerűen *Pröhle Jenő* kutatta ki (a Filológiai Közöny 1963. évi 3—4. számában), már kész író, a legnagyobb igényű elbeszélések mestere, mikor leül magyar tanárai elé, s szorgalmasan és kitűnően tanul. Egy szóval nem árulja el, hol tart ő, aki már megírta a szlovák falusi életforma legszemléltetőbb rajzait, paraszti arcokat, kis eseményeket, falut a hegyek alatt, az élő szlovák nép élő figuráit, hétköznapi sorsukkal. Jártak a soproni liceumba más kiváló szlovákok is. Martin Kukucsin köztük a leghíresebb, akinek realizmusa döntő jelentőségű fordulat a szlovák irodalomban.

Kukucsin, vagyis Bencúr Máttyás Árva megyében született. Jaszenová faluban, amely kis sétányira fekszik Alsókubintól, a megyeszékhelytől. Jaszenová szlovák falu, az Alsókubintól Rózsahegyre vezető országúton, a hágó alatt, az 1600 méteres Chocs lábánál. Bencúr: parasztlakos neveltje. Parasztyerekként élt a kőházban, szőlőből barkácsolt, zsinolytetős falusi házban, s magával vitte a családi kör melegét, amely jellemét formálta. Érdekesként meg kell említeni, hogy ő is Magyarország nemességéhez tartozott, a nobileshoz, amely földdel ugyan már nem látta el szegény armalista tagjait, de kutyabőrrel igen. Csak hogy Bencúr Máttyás nem emlegette ezt a kutyabőrt, a szomszéd Felsőkubinból származó Hviezdoslav viszont szobája falán őrizte címerét. A jaszenoviaiak vásznat és juhsajtot készítettek s adták el, nem éltek rosszul, tudtak földeket vásárolni földesuraiktól, akik már Kukucsin serdülő éveiben kezdtek lecsúszni szerte a Felvidéken, s telekkönyvileg lassan átadták a földet a szlovákságnak. Az árvaiak önértékes emberekként járták a világot, nem hajoltak meg a szolgabíró előtt. Ebből a valóságún szemlélő, mérlegelő, kutató kedélyű népből származott a soproni diák.

El kell róla mondani a Sopront megelőző stációkat. Az osztrák-magyar kiegyezés évében kezdett járni népiskolába, odahaza. A gimnázium alsó osztályait Nagyrócén, Túrócszentmártonban és Besztercebányán végezte, az első kettőben akkor szlovák tanításhelyű gimnázium működött, ezeket helyi feljelentésre, pánszlávizmus miatt, Trefort miniszter becsukatta. A nemzeti iskola-becsukások rossz módszernek bizonyultak, érthetően sértették a szlovákságot is, elvágták az anyanyelvi műveltség iskolai fejlesztését. A régi szlovák értelmiség azonban akkor is már irodalom-fejlesztő értelmiség volt. A szlovák irodalmi fejlődést a liberális Magyarország nem bántotta, később már meg is becsülte: sikerült népdalgyűjtemény jelent meg magyar fordításban, Hviezdoslav a Kisfaludy Társaság tagja lett. Szlovák tárgyú tanulmányok jelentek meg a Kisfaludy Társaság Évkönyveiben.

A jaszenovai fiú megtanult magyarul. Besztercebányáról Znióváraljára ment,

ott elvégezte a tanítóképzőt, immár magyarul, s lett belőle egyházi tanító Jaszenován, a szülőfalujában, osztatlan szlovák tanításvetítő iskolában 1884-ig, hat esztendőn át. Azon a magyar nyelven beszélt és adott elő, amely meglágyítja a mély hangokat, elhessenti a névelőt és zsének ejti az es hangot. Időnként prédikált is a templomban, kántorkodott és segített a községi bírónak. Komoly, szembenéző, firtató természete azonban nem bírta a tanfelügyelőt. Érezte, hogy pánszlávnak, tehát államellenesnek tartja. Beiratkozott a késmárki ev. liceumba, s magántanulónként elvégezte a három felső osztályt. De nem ott érettségizett, átment Sopronba. Pánszlávizmus miatt csak a felvidéki intézetekben zaklatták a szlovák ifjakat. Ezért jelentkeztek annyian a magyar vidéken a gimnáziumokban, ahol a magyar tanárok épp azt tartották kötelességüknek, hogy szeressék és jól előkészítsék a nem magyar anyanyelvű diákokat is, úgy bántak velük, mint a magyar fiúkkal. Debrecenben, Nagykovácsán, Jászberényben, Pápán jártak középiskolába 1918 előtt a szlovák ifjak. És Sopronban, ahova 24 éves korában, szakállasan, érett férfiként érkezett Bencúr Mátyás, azaz Martin Kukucsin. Pröhle Jenő közli, hogy a 19. század derekán élt egy Benczur nevű gazdag patikus, aki szintén Jaszenován született és Kukucsin nagyapjának testvére volt.

Kukucsin írói munkássága jaszenovai tanító korában kezdődik. 1883-ban jelent meg első elbeszélése a turócszentmártoni Národnie Noviny c. lapban. Írói világ épült a lelkében: középiskola, preparandia, gimnázium, majd Sopron után az egyetemi évek, amelyek ugyancsak duplájukra nőttek: mind mutatják, nem a külső, hanem a belső érés érdekelte. Sopronban magyarul tanul, közben szlovák novellákat ír. A Tarka üsző (Rysavá jalovica) c. elbeszélése po. 1885-ben jelenik meg. Az árvai falusi világot írta meg Sopronban is, egy suszterkedő paraszt történetét a hetivásáron: kacagató realista történet. Az írásmű szilárd tartású, magabiztosan jellemző író műve. Arányos, töréstelen, kerek írás. Társadalmi nevelést is végez vele, a suszterparaszt a pálinka áldozata lett, most elhatározza, hogy nem iszik többet egy csöppet sem. A szlovák parasztságot ak-

koriban ijesztően fenyegette az alkoholizmus. Annyira hogy a fiatal író jónak látta a bíráló rajz szükségét. Vajansky azt mondta erről a novelláról, hogy „csak fénykép”, Jaszenován pedig magukra ismertek Kukucsin alakjai, meg is fenyegették az író, amiért „kiszerveztette őket”. A valóságrajz azonban művészi ábrázolás a javából. A paraszt-suszter nemcsak körvonalaival érdekes és újszerű, mert reális, hanem lelki rajzával is. Az író belefűzte a jaszenovai anekdotákat a kísértettel találkozó parasztról s hasonlókra, de ez a szórakoztató rész éppen csak a szükséges humor édes cseppje, a lényeges maga a keserűség, a részeg ember magához térése s józanodása.

Ez az, ami új volt a szlovák prózában. A szlovák társadalmi valóság formája, színe és levegője ütötte meg az olvasót, az igazmondás igénye áradt a pontosgondos Kukucsin-sorokból. Már csak egy lépés kellett ahhoz, hogy ez a realista írásmód társadalmi kritikát is jelentsen, s bátran fölbontsa azt az adomákból, kedélyes históriákból, romantikus képzeletből összerakott provinciális képet, mely a szlovák próza sajátja volt Kukucsin fellépése előtt. Ott fönn, a Vág völgyében s a zöld ragyogású, átlátszóan tiszta Árva partján, a festői kis katlanokban, a Kárpátok lábainál független volt egymástól tett és jószándék, türelem és akarat, erő és érték. Vajansky arról írt értelmes regényeket, hogyan tér vissza egy szerelmi ösvényen a földbirtokos arisztokrácia a szlovák néphez. Kukucsin egyesítette, a valóság szemszögébe foglalta mindazt a szlovák társadalmiságot, ami szétszórva élt, s füstként elengedte a romantika fellegjáró képeit. Új tudatot, valóságghú bizonyosságot jelentett a fiatal író. Nem kétséges, hogy erre a látásmódra volt szüksége a szlovákságnak. Szerette népét, mert ismerte, s ha álmodozott róla: ismeretei és fölismerései vezették az álmodozásban. Mély, tiszta, megrendítő hűségű kapcsok kötötték Sopronban is, első nagy szülőföldjén kívüli társadalmi és város-élményében népéhez.

Eppen egy másik, ugyancsak Sopronban, 1885-ben írt elbeszélése gondolok, a Meleg fészekből (Z teplého hniezda) címűre, alighanem saját lelki rajzára. A szüleitől és rokonságától búcsúzó szlovák parasztfiúról van szó benne, aki tisztos-



ségtudóan, ahogyan fölnevelték, búcsúzkodik, átveszi a kis ajándékokat, a jótanácsokat, semmi sem történik, csak egy kis szív dobog az olvasó előtt, csak egy hamvas arc pirul el az élet első nagy lépésénél. Ilyen lélekábrázoló volt már Kukucsin a lelegején. Kész írói természet. Sopron a legjobb értelemben elmélyítette már tanító-éveiben fölgülemelő valóság-vonzalmát és határozottságát.

Jól érezte magát Sopronban. Csodálatos jó év volt az 1884. szeptember elsején kezdődő, s 1885 június végével befejeződő esztendeje. Tudjuk, hol lakott, melyik utcában, miféle környezetben, a Hosszú soron, a mai Rákóczi út 29. alatt, a Kánya-házban. Sopron volt a meleg fészkek, amely a családi kör fészkeiből kilépett befogadta, s rálehelte ugyanazt a meleget. Nem idegenben tanult Martin Kukucsin, hazai földön élt tovább, hazai földön nemcsak politikai-földrajzi értelemben, hanem lélek, kedély, hangulat dolgában is odahaza volt Sopronban. A kikutatott adatok szerint kedvelték a tanárai, s a nagy diák örömmel, készséggel, odaadással tanult. Huszonnégy pályázó diák közül ő kapta meg az evangélikus líceum Róth-Teleki-féle ösztöndíját. Önként vállalt munkát és szerepet a történelmi hírességű diákközpontokban, a Magyar Társaságban, szlovák barátjával és osztálytársával, Makovický Dušánnal együtt. Tisztséget is vállalt ott, a Kör könyvtárát használta, pajtáskodott diáktársaival. Sopron nemcsak az Alpok levegőjét jelentette neki, hanem az emberiség szépségét, a magyar kultúrát, „Sopronban szabadon él az ember”-írja 1904-ben emlékezésében, s eszébe jut a soproni színház, s mint született realista, aki ínyével is emlékezik, egy soproni vendéglős túrós csuszáját is említi, magyar szóval a szlovák szövegben, azt a magyar ételt, mely oly rokon a szlovák népi eledelek egyikével, csak túrója és íze más.

Ezek külső vonások, mintha korabeli fényképeket vagy rajzokat néznénk. Hozzá kell azonban képzeinünk a párhuzamos lélekrajzot is. A soproni szobát, ahol zavartalanul tanulhatott, s még zavartalanabban írhatott. Soproniak kiegészítetik maguknak a képet az utcán és erdőben sétáló, szabadságát élvező, nyilván vidám és könnyed pajtási légkörben mozgó ifjúról. Az a tény, hogy írói fej-

lődése nem állt meg, hanem fölfelé haladt, kibontakozott Sopronban, hogy megírhatta a legszebb szlovák elbeszéléseket ebben a magyar városban, minden jelzőnél szebb elismerése Sopron lélegzadagító légkörének. Diáknak jött el ebbe a városba, s virágzó tavaszi fává varázsolódott itt az irodalom számára.

Sopron után valóban teológusnak jelentkezett Pozsonyban, anyja kívánsága volt, de mikor megérezte, hogy ott az alsókubini tanfelügyelő nézetei élnek, sarkon fordult, s roppant elhatározással Prágába ment, medikusnak, azaz változatlanul írónak, mert az orvostanok hallgatása elhúzódtott, de az író végképpen a cseh fővárosban alakult ki. Gazdag termést nyújtott át népének, novellákat, képregényeket. Teára Masaryk professzorhoz is feljárt barátaival, s így a csehszlovák egységet kovácsoló realizmussal is eleven kapcsolatba került. A polgári lüktetésű Prágában végül orvosá avatták, s polgári foglalkozása levitte egy dalmát szigetre, akkor az is egy ország volt velünk és Prágával is. Egyik prágai horvát barátjának lányát vette feleségül a szigeten. De alighogy ott letelepedett s megírta főművét, a Ház a hegyoldalon (Dom v stráni) című regényét, mely már nem szlovák emlék, hanem horvát társadalmi rajz, sértődötten kivándorolt a sziget lakóinak egy részével együtt Dél-Amerikába, Chilébe, annak is legdelibb pontjára, a Tűzföldre, elhallgatott mint író, s alig adott életjelt magáról. Mikor az első világháború végén létrejött Csehszlovákia, Martin Kukucsin visszatért eredeti hazájába, a Tatra alá. S ekkor különös dolog történt. Az elhallgatott író megszólalt, s annyi valóság átélése után sajátos lelki fordulattal, fékezhetetlenül áradó, de gyöngé kompozíciójú regényeket és útirajzokat publikált. Csak tisztelet vette körül, írói sikere már nem volt. A csehszlovákiai politikai helyzet is kiábrándította, visszament a horvátok közé, s nem sokára, 1928-ban ott halt meg; Túrószentmártonba hozták át hamvait, a híres szlovákok temetőjébe.

Kukucsin első korszaka a jelentős, nagy korszak, a szlovák irodalom új útjának megnyitása. Művészi eszközökkel rávezette olvasóit a valóság szemléletére, azt vallotta, irodalmi alkotás csak addig van, amíg a valósággal érintkezik. Ha azt faképnél hagyja, megszűnik művé-

szetnek lenni. Bármilyen elvet próbálgat az írásmű, bármely irányzatosságnak hódol, ha nem igazmondó, a valóságot ábrázoló: nem művészet többé. Gazdag realista életműve a szó legjobb értelmében nevelő és irányító erejű realizmus volt a szlovákoknál. Ismerjük, megvan magyar fordításban.

Erre gondolva térünk vissza ismét Sopron értékeléséhez Kukucsin kialakulásában. Egy esztendő nem nagy idő, de próbatételnek az, ha erkölcsi és szellemi nagyságára gondolunk.

A szlovák irodalom nem a magyar ellen jött létre, hanem a magyar irodalom szomszédságában, egy hazában, s nem egyszer táplálkozott irodalmunk forrásvizével. Nem a mi népünk, nem a magyar írók zárták be a szlovák iskolákat. A nép és városai, falvai és egész látóhatára megnyílt a testvéri szlovákságnak is. S ha íróinkat vallatjuk, akkor derül ki, hogyan védték a szlovákságot, Jókai-

tól kezdve Mikszáthon át Ady Endréig, Móricz Zsigmondig, József Attiláig. Ady és Hviezdoslav egyszerre intonálták jakobinus hangon, hogy a szabad anyanyelvek országát is várják Magyarorszában. Nem a népen és nem írón múlt e tiszta vágy megvalósítása, a vágyé, amely szlovák vágy is volt.

Nemcsak költőink tiszta bánata találkozott az eszmebarrikádokon, ahogy Ady fejezte ki magát, hanem immár elfeledett nevű tanáraink, a sorkatonák is becsülettel igazolták barátságunk történeti hitelét. Sopron is ilyen igazoló város volt. „A tudomány gyönyörű gyümölcsét”, ahogyan Berzsenyi jelezte másfél századdal ezelőtt féltékenység nélkül, egyenlő szeretettel osztogatta mindenkinek. A szlovák írónak is, aki meleg falai közé rejtőzött, hogy fölegyenesejék és erőre kapjon.\*

Szalatnai Rezső



Az egykori Royal kávéház az Ötvös utca sarkán 1930 körül.  
(Gyűrű E. gyűjteményéből). Adorján A. reprodukciója.

\* Unnepi beszédként – valamivel hosszabban – elhangzott 1967 júniusában, a Kukucsin-emléktábla leleplezését követő kulturális estén.

## Pákh Albert emlékei a Magyar Tudományos Akadémia birtokában

Pákh Albert (1823—67) neve eléggé elhomályosult már Sopronban: nem volt e város szülőtte, de későbbi pályája itt alapozódott meg. Korának neves humoristája, a Vasárnapi Újság, az 1920-ig élt igen népszerű ismeretterjesztő hetilap alapítója és sokáig szerkesztője. Ma már inkább az a fénykőr élteti, amely Petőfi életéből rá is árad mint a nagy költő soproni és debreceni istápolójára.

A rozsnyói születésű diák 1839-ben került Sopronba, ahol azután a líceum felső osztályait járta. Vele egyidőben hozta balsorsa Petőfit is Sopronba, félévet töltött itt katonaképpen. Pákh életrajza (Szabó Mózes: Pákh Albert pályája. Kolozsvár, 1903) így adja elő a két fiatal ember barátságát: „Még Sopronban ismerkedett meg egymással a két ifjú 1839. októberében s a teológus és közbaka csakhamar bizalmas barátok lettek. Az ifjak szívük ártatlan érzelemlíviágában a rideg fontoskodást, a kételkedő töprengést nem ismerik. Egy pár találkozás s rövid idei együttlét teljesen elegendő volt nekik arra, hogy egymás között előbb rokonszenvet, majd baráti vonzalmat érezhessenek, hisz már az irodalom közös szeretete is egymáshoz fűzte őket. Pákh hamar fölismerte a szegény közlegény szellemi emelkedettségét, egy szebb, fényesebb pályára való természetességét, s viszont Petőfi is nagyabecsülte új ismerősét. Tetszett neki komolysággal párosult lelki elevensége, szíves előzékenysége s őszinte természetessége. Pákh szájalmat érezett a sorsüldözötte irányában, kinek rideg, faragatlan, nyers tömeg közé vetődve annyi küzdelmes zaklatással kellett megvívnia; s rajta volt, hogy a katonáskodás e nehéz napjain lehetőleg enyhítsen. Vadnai Károly<sup>1</sup> személyes közlése szerint a hittanulót ép

olyan gyakran láthatták a kaszánya épületében, mint a fiatal közkatonát az iskola falai között. Pákhkal néha a tanárok előadására is föl járt, sőt a mint Kovács Sándor, a soproni Magyar Társaság történetirója és Ferenczi Zoltán hiszik, a kör ülésein is megjelent, bár nem dolgozhatott. Petőfinek ez a barátság nagyon jól esett. Pákh 1840-től fogva titkok, így az ifjúságnak egyik tekintélye. Nem könyvtáros ugyan — a mint Fischer mondja<sup>2</sup>, de Sassnak, a könyvtárnoknak osztály- és lakótársa. Petőfi tehát Pákh pártfogásából a magyar és német könyvtárból bármilyen munkát és hírlapot ki vehetett. Az a körülmény a költő sanyarú életére, melyből olyankor csak a költészet emelte ki, „a mennyei, a malasztos”, valóságos áldás volt és méltán hálával töltötte el Pákh iránt.”<sup>3</sup>

Pákh fiatalkori verseit Ruhmann Jenő líceumi tanár találta meg a Magyar Társaság érdemkönyvében és közölte az Irodalomtörténeti Közlemények 1912-es évfolyamának 89—96. lapjain, megtoldva az ugyanott megörökített elmékedéseivel. E versek: Kárpáti kincs (román), A tengeren született (festmény után), Érzések az első félszázados magyar társaság örömnépekor, a Hatvani gyűlés 1525-ben (ballada) és a Fertő partján. Elég kezdetleges versek, a balladának sincs sok köze ahhoz, amit balladának hívunk, de a Fertő partján mégis figyelmet érdemel, mert a soproni tónak egyik legkorábbi megjelenítése a magyar költészetben:

„Játszva uszik messze Fertő  
Kéklő habja s csendesen,  
Tiszta nap ködit felvette,  
Kis szellő sem küzd felette,  
Siri csend a tág vizen.  
Csak viruló partján látni  
Szőlőkerti halmokon

<sup>1</sup> Vadnai Károly (1832—1902) neves író és a Fővárosi Lapok egyik szerkesztője.

<sup>2</sup> Kovács Sándor: A soproni ev. lyceumi Magyar Társaság története 1790—1890 c. munka szerzője, később egyetemi tanár. Ferenczy Zoltán 1857—1927 egyik legjelentősebb Petőfi-életrajz szerzője, Fischer Sándor Petőfi német nyelvű életrajzírója (1853—1888).

<sup>3</sup> Szabó i. m. 38—40. lap.

Élő lényt. A bő szüretnek  
Gazda s népe mind örülnek,  
Buredő nincs arcukon.

A tulpárti fénylő tornyok  
Mint mosolyganak felém!  
Tul a kiseded tenger árján,  
Tul vidék kies határán  
Üdvömet mint föllelém.”

A továbbiakban egy „édeni völgy”-ről ír, amelyben hú szerelme, Irma él.

„Szüm teerted vágy röpi  
Fertő tul vidékire,  
És Fertőnek mély hullámján  
Átevezni torlott habján  
Szép hazámnak telkire.”

Pákh Albert mint a Magyar Társaság egyik vezetője új alapszabályokat alkotott, amelyekben főleg a szigorú, de igazságos bírálatot követelte meg. Szünórák címen ifjúsági lapot is alapított, amely-

A tanítvány neve, kora, vallása  
Születéshelye, honja  
Attya: vagy gyámja, annak polgári  
helyzete és lakása  
Osztály. melybe s meddig járt

Az erkölcsben  
A vallásban

Előmenetele a tanulmányokban

nek ugyan ellenlábasa is akadt ezzel a címmel: Haladó, de az hamarosan megszünt, míg Pákh alapítása 1848-ig élt, sőt Pákh később is támogatta cikkeivel.<sup>4</sup>

Sopronból Debrecenbe költözött, itt volt alkalma a teljesen lerongyolódott és beteg Petőfit lábra állítania. És Petőfi halála után a Vasárnapi Újságban megszólaltatta mindazokat, akik Petőfi életének egyes mozzanatairól tudtak, főleg halála körülményeiről. Ebben a sorozatban szólalt meg Sas István, Orlai Petrich Soma és fontos adalékokkal szolgáltak Petőfi soproni hónapjairól is.

Kár, hogy Sopronban még utcanév sem beszél Pákh Albertről, iskolájában letétként a múzeum egy ismeretlen arcképét őrzik, továbbá az említett Erdemkönyvet, zsegeivel. Viszont a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában van egy pár soproni emléke, po. utolsó iskolai bizonyítványa (Kézirattár, Analecta):

Pákh Albert 19 éves ág. hitv. ev.  
Rozsnyó Gömör megye. magyar  
Attya: Mihál lelkész, Iglón Szepes vár  
megyében  
Bölcsészeti — jog — hittani osztályba  
járt három évig 1839/40—1841/42-ig  
jó  
jó

A keresztén hittanban — keresztén erkölcsstanban — természettanban — s keresztén egyház történeteiben —, *kitünő* (eminens) az Új Szövetség magyarozatában s egyházi szónoklatban *dicséretes* (1<sup>de</sup> cum 1<sup>em</sup>) A magyar literatúrában, ézstanban, bölcsészeti erkölcsstanban, esmerettanban (Metaphysica:) természeti és Népjogban, számtanban, betűvetésben, Mértanban és Magyarország történetében *kitünő*, a közönséges statisztikában és Magyar ország statistikájában *dicséretes* a magyar bányajogban és magyar bányajogban *kitünő*. A tanöszvegben (Encyclopaedia Scientiarum) latin jeles Írók magyarozatában és nyelveni irgyszerkezetekben *kitünő*.

Sopronban 1842 nyárelő 23kán

Halasy Károly m. p.  
ékekészítési osztály tanítója

Hetyésy László mp.  
a bölcsészeti és első évi jog tanítója.

P. h.

Szabó József m. k.  
a tanöszveg és történetek tanítója  
Király József mk.  
vallási és természettan tan.<sup>5</sup>

Ügyszintén a MTA levéltárában Analecta rovatban található A Magyar Társaság díszoklevele Pákh számára csinos kiállításban:

„Mi a soproni Nemes Tanuló Magyar Társaság Elölülője, Tisztjei, s minden Munkás Tagjai bizonyítjuk ezen levélünk rendjeiben, hogy *Packh Albert* ur, három évi körünkben tartzkodása alatt tanusított munkálkodásainkban buzgó részvéte, nemzeti nyelvünk s társaságunk ügye iránti buzgalma, s nevezetesen az utóbbi két évben, mint *jegyző* hivatal járó kötelességeinek lelkiismeretes teljesítése által dicséretünket és ajánlásunkat megérdemelte. Mellynek nagyobb

hitelességéül adjuk fenn-nevezett barátunknak nevünk aláírásával és szokott pecsétünkkel megerősített bizonyosság-levélünket.

Költ Sopronban junius 2-kán 1842-dik esztendőben.

(A Társaság pecsétje)

Hetyésy László  
mint elnök

Székács Pál főkönyvtárnok

Keblovsky Antal alkönyvtárnok

Györy Sándor, aljegyz.

**Kondor Viktória**

## Pethő János levele Szigetvár és Gyula eleséséről 1566-ból

Az alábbiakban Pethő János soproni városkapitány 1566-ban írt levelét adjuk közre Szigetvár és Gyula török kézre kerüléséről. A levél történelmi ismereteinket nem növeli ugyan a kettős nemzeti katasztrófáról, valamit azonban mégis hívebben tükröz számos adatgazdag forrásnál: az eseményt követő nemzeti megdöbbenést őrzik Pethő János kapkodva leírt sorai. Gyula szeptember elsején, Szigetvár pedig nyolcadikán került török kézre, maga a levél a szomorú esemény után négy nappal született. A gyáva Kerecsényi Lászlót az országos közvélemény is elítélhette, maga Pethő is „az” a Kerecsényiként emlegeti.

Az ország hangulatának hű tükré e levél annyiban is, hogy sokan ugyanúgy megrémülhettek, mint a különben bátor, fegyverforgató Pethő János, másban már nem bízik, csak az isteni irlgomban.

Vele együtt sokan félhettek attól, hogy most már nincs erő, amely az ottomán hódítót megállíthatná, a szigetiek hősiessége azonban saját életük feláldozásával megtörte a támadók erejét.

Pethő János németsége ma már számos nehezen olvasható — sőt több, csak a szerző írásmódjára jellemző — jegyet

tartalmaz, így levelét szükségesnek látuk fordítani, ragaszkodva az eredetihez, helyenként azonban néhány értelmező pontot, vesszőt kellett elhelyezni a magyar fordításban, Pethő német levele ugyanis pontok hiányában szinte egyetlen mondat. A „die khay(serlichen) gs Lewth” többszörösen rövidített kifejezés legvalószínűbben császári hadinépnek fordítható.

Lad. XXIV et Y, Fasc. IV., Nm 247—1566.  
*Missiles Joannis Pethē de clade ad Szigethum* (Oertl jelzet és felirat)

*Pethő János címzése:* Dem ersamen wnd waisen purger master Rikter vnd Ratt zw Edenburg meinem wertrauten guetthen vnd liben fraindten zw yeren aignen Handen Zw Edenburg Sopronio cito cito citissime

Ersam wnd wai3 sunder lieben herren wnd frainth noch Erpiettung mein frainthlich gru3 zw wor, ieh woelt enk gerrn an pessers new zäittung schraiben oder wie der Ewiger gott hatt, (shene) schafft al3 mue3 sein, wnd Tue enk Zw wissen da3 die haubt grantzen Sigett wnd gwla ./ beyden orth (J) lader gott Im feindts handt khummen, wnd des

4 Szabó i. m. 30. lap. A Magyar Társaság beépülése a soproni társadalomba érdekesen domborodik ki Slachta Etelka naplójából. (A Soproni Szemle 1943-as melléklete.)

5 A tanárok közül életreajza van Királynak: SSz. 1939. 24. lap és Szabónak SSz. 1941. 95. lap, 1955. A. 127.

wolk alles erschlagen wnd nyder gēhawtt worden, alain „der“ der Kerecheny Lazlo ist selbst fiert Im bey pewtawl bassa gepffangen ligt die ander erlikhe cristen sein Zurik auh todt schlagen worden Da3 gott Im sünth sey erbarmen Wnd die khäy(serlichen) (?) Lewth hewt wider Zw rwk gen rab an alle Ursak wnd nott gott gib zw pesten, ober woffern gott wert wns nit erbarmen wirt In alle ortt ybell ghen werds da3 alain hab ik enk In ayelen In In geham auch Im wertrawen nit pergen wellen dan iech bin vnd plaib de3 enkherig (Az 1.<sup>r</sup> vége) wnd hett Enk gerrn merer3 schraiben doch der Zeit nit hat gedulden wellen ober was ieh hin furan wei3 new3 haben welik (az) alle Zeit mit enk Tailen wnd iech beuelch enk herrn mein haw3 wnd gessindt bitt wellett ynen beuolh lassen sein

Datw Zw Comoron den-14- Septembris 1566

Enkher wiliger

Joan pethew

manupropria (Az 1.<sup>v</sup> vége)

(Pethő János címzése és Oertl levéltári jelzete az 1.<sup>vn</sup> olvasható)

1 5 6 6

Oertl jelzete és felirata: Lad. XXIV. et Y., Fasc. IV., Nm 247

Petheő János levele a szigeti csatavesztésről

Pethő János címzése: A tisztességes és bölcs polgármesternek, bírónak és ta-

nácsnak Sopronba, bizalmas jó és kedves barátainak saját kezükbe Edenburgba, Sopronba, cito cito citissime

Tisztességes és bölcs, különösen kedves urak és barátok, baráti köszöntésem ajánlását először, szívesebben írnék nektek egy jobb új hírt, de mint az örök isten akarja, alakítja, annak kell lennie, és adom tudotokra, hogy a fő végvárak, Sziget és Gyula mindkét hely sajnos az ellenség kezére jutott és a népet mind leütötték és levágták, egyedül „az” a Kerecsényi László maga menekült meg, Pewtawl basánál van fogságban, a többi tisztességes keresztény visszament, agyon is verték őket, isten legyen irgalmas bűneiknek. És a császári hadinép ma ismét visszament Győr felé, minden okot és bajt változtasson isten jóra, ha azonban isten nem könyörül rajtunk, nagy baj esik minden helyen. Ezt egyedül nektek gyorsan titokban és bizalommal nem akartam elhallgatni előletek, mivel a tiétek vagyok és maradok (Az 1.<sup>r</sup> vége) és szívesen többet is írtam volna nektek, de az idő nem akarta tűrni, amit azonban ettől kezdve újat tudok, minden időben meg akarom osztani veletek, és nektek ajánlom, uraim, házamat és népeimet, kérlek, legyetek segítségükre nekik.

Adtam Komáromban 1566. szeptember 14-én

a ti készséges Pethő Jánostok saját kezűleg

(Az 1.<sup>v</sup> vége)

Kovács József László

## Villámcsapás 1812. május 15-én Sopronban

Ezt a rövid közleményt nem azért írtam meg, mintha egy-egy villámcsapás valamilyen különösen ritka tünemény volna. Azonban az eseményt mégis megörökítendőnek tartom, mert vele 166 évvel ezelőtt Sopronban két hatóság igen lelkiismeretesen foglalkozott. A villámcsapás 8 embert ért, és az esetről orvosi láttelelet vettek fel. Régi magyarországi időjárás események és elemi csapások gyűjtése közben a Magyar Országos Levéltárban (Budapest, Depart. Polit. N<sup>o</sup> 24, ad 3., 4. 1812—1203 sz. a) bukkantam reá az erről szóló írásra.

Az eredeti, német nyelven fogalmazott jegyzőkönyvet és az orvosi láttelelet alább közlöm. A német jegyzőkönyvet a város május 22-én felterjesztette a Kir. Helytartótanácsához, s ezt a latin nyelvű kísérő írást 9 vezető és tanácsstag (senator) írta alá.

Sopron felett 1812. május 15-én — tehát még a tavasz folyamán — du. 4 óra körül erősebb zivatar vonult el. Ez alkalmal a villám becsapott gróf Széchényi Ferenc tégláégetője egyik helyiségébe. Erről a villámcsapásról — tekintve, hogy az az ott tartózkodó 8 embert többé-ke-

vérsé érintette: részben megsebesültek vagy eszméletüket veszítették — a városi főkapitány (Stadt Hauptmann) május 19-én jegyzőkönyvet vett fel. Ehhez mellékelte a *Pettkó József* aljegyző által látamozott *Siller Xav. Ferenc* városi rendes főorvos látleletét.

Az iratok magyar fordítása:

1. A városi főkapitány jegyzőkönyve:

„Ez évi május 15-én délután 6 óraker megjelent *Artner József* városi őrmester (Stadtwachtmeister) *Renner György* ács-mesterrel és a következőket adta elő:

Mintegy 2 órával ezelőtt a villám az *Újteleki kapun* kívül fekvő téglavetőbe — amely sárvárfelsővidéki *Széchenyi Ferenc* gróf ömértósága tulajdona — becsapott. A heves eső miatt többen egy szobába menekültek s közülök a villám egy ácslegényt sújtott. Az embereket, mert orvosi kezelésre szorultak, a kegyelmes úr jósága kocsin bevittette a városba. Ezért alulírott azonnal utasította az őrmestert, adja át a szerencsétlenül járt embereket *Siller* városi tiszti orvosnak gyógykezelés végett.

A villám a fentebb említett napon du. 4 óraker a *Széchenyi* gróf téglavető egyik szobájába az ablakok felett becsapott s ott a szobában lévő 8 személyt érte, mégpedig *Renner Flórián*, *Mapsitz Antal*, *Radmahner József*, *Lalmstetter Márton*, *Tomaschitz János*, *Raab Mátyás* ácslegeényeket és egy ... tetőfedőlegényt.\*

Valamennyien részben a kezükön, részben a lábukon megsérültek, erősen megrázattak és elkábulva a földre estek, anélkül azonban, hogy valamelyik tagjukon bénulás vagy gyulladás keletkezett volna. A villám a ház tetejéről egy szarufát ledobott és a szoba falába egy lyukat ütött. A mellékelt és a fent említett orvos által kiállított látlelet szerint az emberek már rendbe jöttek.

Sopron, 1812. május 19.

*Leitner* s. k.  
városi főkapitány.

2. A városi tisztiorvos látlelete:

Jelentés az alább említett hónap 15. napján a villám által elkábított öt ácslegényről.

Ezek az emberek a zivatar elől védelmet keresve gróf *Széchenyi* öngyméltósága téglavetőkemencéje mellé épült téglamesteri szobába menekültek. A villám az ablakok felett csapott be. Mind az öt és még két ácslegény — valamint a téglavetőmester, akiről azonban nem tudok semmit s állítólag nem is szenvedett a villámcsapástól — eszméletlenül a padlóra estek; de csakhamar magukhoz tértek, azonban egyes tagjaikat csak fél óra múlva tudták használni és úgy érezték magukat, mintha gutaütés érte volna őket. Öten — a villámcsapáskor — az ablak közelében álló padon ültek, nagy rázkódást éreztek (leestek) s egyidejűleg a padnak négy lába is összetört. Másnap inkább a lábaikra panaszkodtak, mint egyéb testrészeikre s még égetésszerű érzésük volt. Egyiküknek keze-lába vizenyős lett (oedemisch) s egyik combján egy hüvelyknyi (27 mm.) hosszú vörös sáv volt látható, amely azonban fájdalommat nem okozott. Most mindannyian már folytathatják munkájukat.

Sopron, 1812. május 18.

*Siller Xav. Ferenc* s. k.  
fent említett szab. kir. város  
rendes fizikusa (tisztiorvos).

Egyeztetette és kiadta:

*Pettkó József*  
városi segédjegyző.

Az Országos Levéltárban őrzött sopron iratok igazolják, mily körültekintéssel és gyorsan intézték el a május 15-én villámsújtotta szegény iparosok és munkások bajos ügyét:

1. a birtokos még aznap — két órán belül — jelentést tétetett a városi főkapitánynak,

2. az embereket bevittette a tiszti orvoshoz, aki 18-án kiadta a látleletet,

3. a városi főkapitány az esetről május 19-én jegyzőkönyvet vett fel és

4. május 22-én a város felterjesztette az iratokat a Kir. Helytartótanácsához.

Egy hét alatt érdemlegesen elintézték a villámcsapással kapcsolatos dolgokat; mindez igazolja a humánus és a gyors ügykezelést.

**Réthy Antal**

\* Ez 7 személy, a 8. volt a téglavetőmester, akiről az orvosi látlelet emlékezik meg.

## Hasfalva

Ennek a volt Sopron megyei községnek a nevéhez kívánok néhány adattal járulni, amelyek arra engednek következtetni, hogy alapítói és így névadói is magyarok voltak.

A község nevére a következő adatokat ismerem: 1325/326: Margarethe filie dicti Wlwengii *Horsundorffer* ~ *Horsundorfer* (FEJÉR, VIII/2, 605), 1326: Marg. filiae comit. Wleweng *Horsundarfarii* (Uo. VIII/3, 127), 1353: magist. Wluengi dicti *Harszundorpar* ~ *Harsundorpar* ~ *Harszundorfar* (Uo. IX/2, 207—10), 1370: poss. *Harsondorf* in C-u Suproniensi (Uo. IX/4, 317—20), *Harsandorf*, 1377: *Horsondorph* (CSÁNKI III, 610), \*1412: Geben ze *Harschendorf* (SoprOkl. I/2, 57), \*1427: ... der richter ... von *Harschendorf* (Uo. 347), \*1429: in *Horsondorff* (Uo. 397), *Harsondorf* (CSÁNKI III, 610), \*1443: zü *Harschendorf* (SoprOkl. I/3, 231), 1451—1475: Item die von *Harschendorff* XII weingarten (Uo. II/6, 175), 1453: Haindel von *Harschendorff* (Uo. II/3, 411), 1462: Peter Gotthart von *Harsch(en)dorf* (Uo. II/4, 165), 1463: Item Peter Gothart, *Haschendorf* (Uo. 216), 1514: Aug. Vaschaldt von *Harschundorff* (Uo. II/5, 211), 1522: Walthaser von *Haschnndarff*, Aug. Fasollt von *Haschnndarff* (Uo. 308), 1523: Walthaser von *Haschndarf*, Hanns Träplen von *Haschnndarff*, Vasollt Seidl (?) von *Haschndarff* (Uo. 324, 326, 325), 1524: Hanns Tropl von *Hasschendorf*, Walthasar Echsner zw *Harschndorf* (Uo. 391, 392 [!]), 1531: zu *Haschendorf* (Uo. I/7, 429), 1535: zw *Haschenndorf* (Uo. II/2, 96), 1648: *Hassendarff*, 1699: *Haschendorff*, 1773: *Hassendorf* (olv. *Haššendorf*), *Haschendorf*, *Hosindorff* (olv. *Hošindorff*) SCHWARTZ E., NyugMo. helységn.<sup>2</sup> 97), 1786: *Hasendorf* (!) KorabLex. 226), 1804: *Haschendorf* (KorabAtl.), 1848: *Haschendorf* (GörögAtl.<sup>2</sup>), 1880: *Hasfalva* (a) (HATSCHKEK Atl.), 1882: *Hasfalva*, *Haschendorf* (Hnt.). Nyelvjárási: hoššndof (Schwartz i. h. és Moór alább hivatkozott művében).

A község nevének megfejtésére a következő megoldásokat ismerem. SCHWARTZ ELEMÉR i. m.-ban a né-

met *Haro* személynévből származtatja, meglátásom szerint nem helyesen.

MOÓR ELEMÉR (Westungarn im Spiegel der Ortsnamen. Szeged, 1936, 160—1) a név eredetét ismeretlennek mondja, de határozottan elutasítja STEINHAUSER VALTER (Die Ortsnamen des Burgengandes als siedlungsgeschichtliche Quellen. Mitteil. des österr. Instituts für Geschichtsforschung. XXXV, 281—321) magyarázatát mint elfogadhatatlant. SCHWARTZ ELEMÉR magyarázatát meg sem említi.

KRANZMAYER (Burgenländ. Siedlungsnamenbuch. Eisenstadt, 1957) szerint egy ófelnémet \**Horskindorf* 'Dorf des *Horsko*'-ból származik, s az Ebenfurth melletti *Haschendorf* alsó-ausztriai helység nevével hasonlítja össze. (MOLLAY KÁROLY szíves közlése nyomán.)

A Sopron megyei *Hasfalva* ~ *Haschendorf* neve történeti okokból nem lehet ófelnémet névadás. MOLLAY KÁROLY nyújtotta tájékoztatás szerint ezért a névadásra két lehetőség maradt: 1. A nevet a XIII. századi német (bajor) telepesek hozták magukkal, 2. a név magyar eredetű.

A község nevének magyarázatát az alábbiakban kívánom ismertetni. A község magyar neve \**Harsány* lehetett, amelyet a németek egy *Horsundorf* alakban vettek át, s így jelenik meg latin nyelvű okleveleinkben.

Elgondolásom igazolható MOLLAY KÁROLY kutatásával, aki „A német helynévtípusok kronológiája a középkori Nyugat-Magyarországon” (NévtVizsg. 35—56) című értékes dolgozatában számos magyar helységnév német párhuzamos változatát mutatja ki, ahol személynév (esetleges magyar köznévi) az előtagja a német -dorf végződésű helységnévnek. Ilyenek [Lajta]kátá ~ *Gattendorf*, [Szabad]báránd ~ [Gross]warasdorf, R. magyar *Meynhart* (nominativus!) ~ (ma Répcekehely) ~ *Mannersdorf*, [Alsó-, Felső]lászló ~ [Unter-, Ober]loisdorf, [Pinka]miske ~ *Mischendorf*, R. magyar villa *Wolbrum* (ma Borbolya) ~ *Walbersdorf* stb. edb. De nemcsak alkatiilag, hanem földrajzilag is kitűnően



beleillik e helységnév csoportba a régi *Harsondorf* (olv. *Haršondorf*) ma *Hasfalva* ~ *Haschendorf* nevünk (és a Lajta menti *Haschendorf* is).

*Harsány* hely- és helységnévünkre a XIII. század első felétől vannak adataink. Általán ismert legrégebbiek a következők: 1220/550: villa *Harsan* (Bihar m.), GYÖRFFY TörtFöldr.<sup>2</sup> I, 624, 1231/244: terra *Harsan* (Valkó m.), RegArp. 765, én. (+1235) (350) 404: villa *Horzan* (Baranya m.), GYÖRFFY i. m. 313, 1239/465: Fedemus iuxta *Harsan* (Komárom m.), MonStrig. I, 329, 1249/291: terra *Harsan* (Baranya m.), GYÖRFFY i. m. 313, 1250: terra *Harsan* (Komárom m.), HO. VI, 57, 1252: ad locum, qui *Harsandiur* (olv. *Harsánygyúr*) (Hont m.), MonStrig. I, 390—1, 1261/71: *Harsan* (Borsod m.), GYÖRFFY i. m. 775.

Nincs semmi akadálya tehát annak, hogy Nyugat-Magyarországon XIII. századi területén szintén feltételezzünk egy \**Harsány* nevű helységet, amelyet a betelepülő németiség, a már bemutatott módon *Horsundorf* alakban vegyen át.

A *Harsány* név megjelenése és helyesírása szinte feltűnően következetes, s a további évszázadokban is töretlenül megmarad.

A magyar *Harsány* névről általánosságban azt fogadták el, hogy a magyar *hárs* fanévből származik a magyar (ősurali \*n- kezdetű denominális főnévképzőre visszavezethető) -n ~ -ny kicsinyítőképzővel, mint pl. *vadon* ~ *vadony*, *Abony* < R. *Obun* (MNy. XXXIV [1938.], 189, D. BARTHA KATALIN Szóképz. 35, 108).

A *hárs* fanévből való származtatás mellett foglaltak állást HORGER MNy. X [1914.], 111, MELICH Uo. 193, PAIS Uo. XV [1919.], 128, BÁTKY Föld és Ember III [1923.], 25, HORGER, MSzavak Tört. 107, PAIS MNy. XXIII [1927.], 54, MÉSZÖLY Uo. XXVII [1931.], 281, ŠMILAUER, Vodopis 93§ és 75, 33, 462, 481 (de vö. 26§).

1927-ben ERDÉLYI LAJOS a *harsan* igével hozza összefüggésbe (MNy. XXIII [1927.], 178.) ŠMILAUER VLADIMÍR kiváló cseh földrajzinév-kutató — egy víznév nyomán — a magyar *harsány* szóval

azonosítja (ŠMILAUER i. m. 26§ és 366. lap 5226).

KNIEZSA ISTVÁN a nevet nem magyarázta, de a magyar eredetű földrajzi nevek között említi (KNIEZSA, Mo. népei a XI. sz.-ban. 396, 406).

A *hárs* fanévből való magyarázat nem lehet helyes. Ennek az az oka, hogy a névfejtők a *hárs* szó mai -r-es másodlagos alakját vették kiindulási pontul, holott a szó a magyar nyelvtörténet elején következetesen -r nélkül fordul elő. Már így mutatta be SZAMOTA ISTVÁN is (NyK. XXV [1895.], 152, lap. 1. jegyz.). — „Semmi kétség nem forog fenn, — írja ZSIRAI MIKLÓS — hogy [nyárs] szavunk éppúgy geminata-hasonaltalánításnak köszönheti mostani hangformáját, mint például a farsang, tarsoly, persely, *hárs*, Varsány stb.” (NyK. XLVII [1928], 149). E megnyilatkozás után természetesen, hogy ZSIRAI „Nyárs és hárs” című dolgozatában (MNy. XXIV [1928], 297—8) a *hárs* > *Harsány* névfejtésről már szó sem esik.

Ezek után — egyelőre — *Harsány* helység- és helynevről csupán annyit állapíthatunk meg határozottan, hogy nincs összefüggésben a magyar *hárs* fanévv. Hogy mit jelenthet, az további kutatásom tárgyát képezi, annyi azonban bizonyos, hogy csakis olyan szóval hozható összefüggésbe, amely szó eredetileg is tartalmazta az r hangot. Tehát ŠMILAUER elgondolása — mint víznév magyarázat — figyelemre méltó. Gondolhatunk azután a *hars* ~ *haris* 'Crex crex L.' madárnévre (vö. a magyar *Füred* helyneveket), bár a *Harsány* név személynévként előttem nem ismeretes (az Árpád-kori Személynévszótár gyűjtése sem ismeri).

Az, hogy a kétségtelenül magyar *Harsány* hely- és helységnévet megfejteni egyelőre nem tudjuk, természetesen nem lehet akadálya annak, hogy további névmagyarozatnál, mint jelen esetben is a *Hasfalva* ~ *Haschendorf* nevének magyarozatánál fel ne használhassuk.

Csak röviden érintem az Ebenfurth melletti *Haschendorf* nevét. Bár korai adatokat nem ismerek nevére — ezeknek frott alakja döntő jelentőségű lehet

nevének magyarázatára — a volt Sopron megyei község nevével vonatkozásba kerülhet. Tudjuk, hogy Lajta (akkor még Sár) és a Fischa köze egyidőben magyar terület volt, sőt a Lajta (Sár) igen sokáig végig határfolyót képezett Magyarország és Ausztria között. Másrészt Magyarország számos részéről ismerünk korai, úgynevezett téli — nyári települést, azonos névvel (természetesen azonos birtokos tulajdonában. Ilyen pl. a Baranya megyei Keménygadány község Pécestől délnyugatra és a Komló bányaváros határában lévő mai Gadány (telep). Mindkettő a Kemény család tulajdona volt, s gyakori az olyan oklevél, amelyből meg

sem állapítható, melyik településre vonatkozik.) Feltételezhetünk ilyen kapcsolatot a két *Haschendorf* között.

Már feltűnt ez MÓR ELEMÉR-nek is (i. m. 161. lap 101. sz. jegyzet. Az adatárban \*-al jelöltem.), s magyarázata kézenfekvően igazolja elgondolásomat. Bajánlakával való azonossága (CSÁNKI III, 599) kérdésében — melyre szintén gondol MOÓR ELEMÉR —, majd az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzának Sopron megyére vonatkozó része fogja valószínűleg megadni a felvilágosítást.

**Reuter Camillo**

- CSANKI = CSANKI DEZSŐ, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bp., 1890–1913.
- D. BARTHA KATALIN, Szóképz. = D. BARTHA KATALIN, A magyar szóképzés története. Bp., 1958.
- FEJÉR = FEJÉR, GEORGIUS, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus et civilis. Buda, 1829–1844.
- GÖRÖG Atl.<sup>2</sup> = GÖRÖG DEMETER, Magyar Atlasz stb. Pest, 1848.<sup>2</sup>
- GYÖRFFY, TörtFöldr.<sup>2</sup> = GYÖRFFY GYÖRGY, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp., 1966<sup>2</sup>.
- HÁTSEK Atl. = HÁTSEK IGNÁCZ, A magyar szent korona országainak megyei térképei. Bp., 1880.
- Hnt. = JUHOS JÁNOS, A magyar korona országainak helységnévtára. Bp., 1882.
- HO. = Codex diplomaticus patrius hungaricus. Bp., 1865–1891.
- KNIEZSA, Mo. népei a XI. sz.-ban = KNIEZSA ISTVÁN, Magyarország népei a XI-ik században. Bp., 1938.
- KORABAtl. = KORABINSZKY, JOH. MATTH., Atlas Regni Hungariae Portatilis. H. n. [1894.]
- KORABLex. = KORABINSKY, JOHANN MATTHIAS, Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn stb. Pressburg, 1786.
- MNy. = Magyar Nyelv. (periodica)
- MonStrig. = Monumenta ecclesiae Strigoniensis stb. Esztergom, 1874–1924.
- MSzavak Tört. = HORGER ANTAL, Magyar szavak története. Bp., 1924.
- NévtVizsg. = Névtudományi vizsgálatok, PAIS DEZSŐ közreműködésével szerk. MIKESY SÁNDOR. Bp., 1960.
- NyK. = Nyelvtudományi Közlemények. (periodica)
- RegArp. = SZENTPÉTERY, EMERICUS, Regesta Regum Stirpis Arpadianae Critico-Diplomatica. Bp., 1923–1961.
- SMILAUER, VODOPIS = SMILAUER, VLADIMÍR, Vodopis starého Slovenska. Praha – Bratislava, 1932.
- SCHWARTZ, NyugMo. helységn.<sup>2</sup> = SCHWARTZ ELEMÉR, A nyugatmagyarországi német helységnevek. Bp., 1933<sup>2</sup>.
- SoprOkI. = HÁZI JENŐ, Sopron szabad királyi város története. Oklevelek. Sopron, 1921–1943.

# MEGEMLEKEZÉSEK

## Fabricius Endre 1880—1968

Sopronnak és a Soproni Szemlének egy régi rajongója hunyta le szemét ez év elején Budapesten örökre. Nem volt ugyan városunk szülőtte, Nyitrán látta meg a napvilágot, azonban családja a 17. század vége óta itt élt, tisztos iparosokat, majd közpályán mozgó, vezető személyiségeket adott Sopronnak és az országnak. Középiskoláit már Sopronban végezte, 18 éves korában teljes árvaságra jutott, attól fogva saját lábán kellett megállnia. 1902-ben végezte a magyaróvári gazdasági akadémiát, korán az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE) titkársa, majd egyéb vezető állások után helyettes igazgatója lett, megszervezte a M. Növénynevelők Egyesületét, a Dohánytermesztők Orsz. Szövetségét és a Cukorrépatermesztők Orsz. Szövetségét. 1914-ben rendezte elsőképp Európában az országos kukoricakiállítást, 1921-ben pedig az első magyar növénynevelők kiállítását. Az első világháború után búzáink minőségi színvonalának emelésére is törekedett.

Szakirodalmi téren páratlan buzgóságot fejtett ki. Nyomatásban kilenc könyve jelent meg. 1945 után a M. Cukorrépatermesztők Orsz. Szövetségének főelőadója lett és a szövetséget újjászervezte, majd 1949-ben a Földművelésügyi Minisztérium növénytermesztési osztálya előadójaként nevezték ki. Később — többek között — Sopronharpácson is működött, 1958-ban ment nyugdíjba, de tudományos munkásságát tovább folytatta: a magyarországi cukorrépatermesztés történetét írta meg. 1962-ben a magyaróvári akadémia gyémántdiplomával tüntette ki.

Sopron kulturális életét szeretettel figyelte, 1942-ben a nyári egyetem meghívta előadásra. A Soproni Szemlében számos történeti cikke jelent meg, különösen azok, amelyek a Fabricius-ház régebbi beosztásáról és berendezéséről szólnak. A Liszt Ferenc Múzeumnak átadta a birtokában volt családi emlékeket, köztük a családnak nagyatya írta krónikáját.

Szabad óráiban lepkegyűjteményét gyarapította, 1959-ben saját kezűleg preparált, 7 000 darabból álló gyűjteményét a Nemzeti Múzeumnak adományozta. Adakozó kedvű, tudását, szellemi kincseit másokkal szívesen megosztó kedves egyéniség volt, Sopronban is számos tisztelője akadt, akik megilletődve fogadták a gyászjelentést, mely 1968. március 21-én bekövetkezett csendes elmúlásról adott hírt.



Cs. E.



### Válasz Semmelweis cikkére

Arra nézve, hogy a középkori Roj vára és falva hol feküdt, nem Semmelweis véleménye lehet az irányadó, hanem egyedül és kizárólag e vár és falu birtokosának, Roji Lászlónak a megállapítása.

Ez a Roji László 1382-ben megjelent a győri káptalan, mint hiteleshely, előtt és ott az elzálogosítással kapcsolatban bejelentette, hogy Roj vára és falva szomszédos Zaka, a mai Oka, birtokával a Fertő tó mellett.

Zaka esetében elírásról szó sem lehet.

Mivel Zaka, a mostani Oka, közvetlen szomszédságában fekvő helységek, mint Ruszt, Szentmargitbánya, Sérc és Fejéregyháza 1382-ben már fennállottak és ezekre nem történik hivatkozás, ebből más nem következhet, minthogy az elpusztult Roj várát és falvát a Fertő tó mellett a mai Oka szomszédságában kell keresnünk és nem a Lajta hegységben.

A magam részéről ezzel e vitát befejezettnek tekintem.

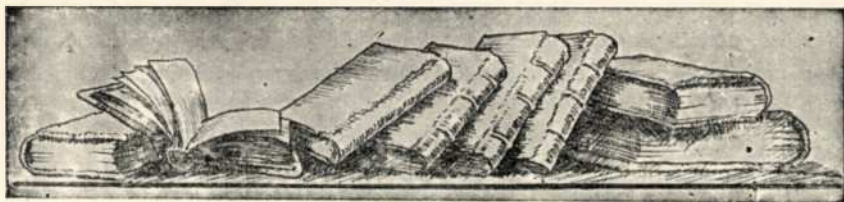
Házi Jenő

1 Megjelent a SSz. 1968. évf. 90. 1-án.

### Berczeller Adolf munkásvezér szerepéről

Berczeller Richárd, Amerikában élő hírneves orvos Simkovics Gyulának idei második számunkban megjelent cikkéhez a következőt fűzi hozzá. A 116. lapon megemlékezik apjáról a tanulmány, azt írja róla, hogy 1896-ban, a Romwalter nyomdában dolgozott, ahová 1896-ban állott be munkásnak. Budapestről került Sopronba, erősen reformista nézetektől fűtve. „Ez a megállapítás nem állja meg a helyét. Szerény történelmi tudásom szerint 1896-ban még nem volt sehol re-

formizmus. A harc a materialista felfogású pártok (akkor még Oroszországban is csak egy szociáldemokrata párt volt) és az anarchista világszemléletek közt folyt.” Köszönjük Berczeller Richárd dr. helyreigazító sorait. B. Adolf az atyja volt, és a munkásmozgalom neki igen sokat köszönhet Sopronban és Burgenlandban, főleg a munkásbiztosító intézetek létesítése körül. B. Richárd 1919-ben mint a reáliskola hallgatója vett részt a Tanácsköztársaságban.



## SOPRONI KÖNYVESPOLC

**Lindeck—Pozza, Irmtraut: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. II. Band: Die Urkunden von 1271 bis 1301. Graz—Köln: Hermann Böhlau Nachfolger 1965. 4<sup>o</sup>. XVI+410 lap.**

A történeti Nyugat-Magyarország okmánytárának első kötete Hans Wagner gondozásában 1955-ben jelent meg. Erről folyóiratunkban annak idején megemlékeztem (SSz. X, 190). A második kötet, amelynek gondozását az Osztrák Történettudományi Intézet megbízásából Irmtraut Lindeck—Pozza vállalta, 1965. évi imprimatúrával ugyan, de 1966-ban jelent meg. A kiadás szempontjai nem változtak, a második kötet az elsővel azonos eljárással, az 1271—1301 közti időszak okleveleinek, forrásainak regesztáját, esetleg szövegét és kritikai apparátusát közli. Az első kötethez hasonlóan a másodiknak is erénye, hogy a kötet szerkesztője igyekezett minden egyes oklevelet, átiratot újra megvizsgálni, leírni. E célból az Országos Levéltárban is járt, magyar szakemberek segítségét is igénybe vette, mégis néhány apróság elkerülte a figyelmét. Így például a 160. sz. alatt Fejér György „Codex diplomaticus”-a alapján közli a soproni johanniták 1278. évi oklevelét, mert szerinte az eredeti a soproni városi levéltárban már nem található. Ez oklevél kritikai apparátusát ki kell egészítenünk azzal, hogy Fejér után még kiadta *Poda Endre* (A soproni katolikus parochia története 2—3. lap), sőt *Házi Jenő* (SoprOkI. II/6, 1—2) is. E kiadásokból az is kiderül, hogy az eredeti valóban nincsen meg, csak másolata maradt fenn Sopron város 1636. évi tanácsjegyzőkönyvében; hogy Fejér szövegközlése nagyon pontatlan, főleg a tulajdonnevek olvasásában (pl. *Gwenkel* a *Suerchel*, *Parotis* a *Perotis* helyett), ami az oklevél felhasználását, a másolat hitelességének ellenőrzését nagyon megnehezítette. A 257. sz. oklevél kritikai apparátusa az oklevélben szereplő *Egered* birtokot Moór Elemér téves következtetése (Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen. Szeged, 1936, 123) alapján *Brennbergbánya* közelébe teszi, holott *Harka* és Sopron között feküdt (vö. *Kapuy Vitál*: *Egred*. SSz. II, 124). A 439. sz. soproni oklevélben szereplő soproni bíró nevének olvasatát (*Volflo*) a kötet szerkesztője joggal megkérdőjelezi: a szövegkritikai jegyzetben közli az oklevélben található rövidítést (*Vk.*). Ennek helyes feloldása egyéb adatok alapján is *Volfker*, azaz *Wolfer* (vö. még *Házi Jenő*: SSz. X, 203).

Ezeknek az apróságoknak a felemlítése nem a szerkesztő érdemeit akarja kibővíteni. A szerkesztő példamutató gondossággal, tudományos alapossággal és kritikával igyekezett nem könnyű feladatának megfelelni. Bizonyítja ezt még az első kötet anyagához tartozó, pótlólag közölt 8 oklevél, valamint az alapos név- és tárgymutató. Az utóbbiban nem találok megnyugtatónak a *tárnokmester* német *Oberstkämmerer* fordítását (a hazai német kancelláriai nyelvben mindig *Tarnakmeister*).

Sopron történetéhez is számos, többnyire már kiadott, de így sehol sem összegyűjtött oklevelet kap a kutató, köztük az 1277. évi kiváltságlevél kritikai kiadását (149. sz.). A 181. sz. oklevél XVI. századi német fordításának közlése a korabeli latin és német kancelláriai nyelv összehasonlítását, más szövegek helyes értelmezését segítheti elő. A 420. sz. oklevél német fordítása sem lehet korábbi a XVI. századnál.

A történeti Nyugat-Magyarország kutatói értékes és megbízható segédeszközt kaptak a „Burgenlandi okmánytár” második kötetével is.

Mollay Károly

---

Zimmermann, Bernhard H.: *Grillparzer und der Protestantismus*. Wien. 1967. 14. p.

A tudós osztrák szerző, korábban kismartoni lelkész, a XIX. század első évtizedeinek kutatójaképpen ismert. Az egykori felsőlövői iskola alapítója, Wimmer Gottlieb élete és munkássága búvárkodásának alapterülete, de szívesen foglalkozik az osztrák-magyar kulturális kapcsolatokkal is. Ez a kisebb dolgozat a nagy osztrák drámaíró, Grillparzer (1791—1872) életútján kísér végig; azt vizsgálja, hogyan vélekedett ez a költő a haladás és maradás, vallási türelmesség, technikai fejlődés, liberalizmus és kormányzati mód, állam és állampolgár kérdéseiről. Vizsgálódásainak eredményei a magyar irodalom és eszmetörténet kutatói számára is tanulságosak; Grillparzer az osztrák biedermeier korának értelmiségét képviseli, annak életkérdését, világát, véleményét tolmácsolja.

Grillparzer magyar kapcsolatairól kevés szó esik, bár műveinek magyarországi útja jelentősnek tűnik. A sovány magyar vonatkozások közül a szerző a soproni Király József Pál és Grillparzer viszonyáról tesz említést. Királyt a soproni líceum tanárjaként és Liszt Ferenc barátjaként ismerjük. Zimmermann idézi Grillparzer egy mondását, mely szerint Király „azok közé a kevesek közé tartozik, kiket egész lelkemből becsülök és szeretek...” A soproni kutatás is figyelt az osztrák poéta és Király kapcsolatára. Csatkai Endre már 1922-ben (*Ödenburger Zeitung* XI. 12.) ismertette levelezésük egy darabját és közölte, hogy 1852-ben a költő Sopronba utazott Bécsből vonaton, itt megebédelt és innen kocsin folytatta útját Kőszegre és onnan Tarcsa fürdőre, ahol hosszabb ideig tartózkodott. Grillparzer magyar kapcsolatairól megemlékezett Kemény G. Gábor is *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből* c. antológiájában (Bp. 1962. 242—243. lap).

Ismeretes, hogy a fraknoi várszínpadon most már évek óta sorozatosan előadják Grillparzer műveit, többek közt Bánk bánról írt tragédiáját is.

Fried István

## A Magyarországi Óvónőképző Intézetek Neveléstudományi Közleményei.

V. évfolyam. 1967.

A gyulai nyomdában, igazi artisztikus ízléssel készült, 220 lapos vastag kötet nemcsak a nevelői pálya iránt érdeklődők és szakmabeliek számára hoz értékes és tanulságos tanulmányokat, hanem a soproni bibliográfiát is foglalkoztatja, mert a helybeli Óvónőképző Intézet több tanára is szerepel benne dolgozataival, így Földiné Boros Judit, Hollós Károly, Hollóné Pálfi Irén, Holló Sándor, Németh Sándor, Somlai András, Bauerné Barla Gabriella és Sz. Egyed Emma, akinek Makarenkót ábrázoló plakett-reprodukciója díszíti a borítéklapot.

Dicséretes munkát végzett a tanulmánykötet 3 tagú szerkesztő bizottsága, melynek folyóiratunk olvasó-szerkesztője, Kelényi Ferenc is tagja.

L. E.

### P. Buocz Teréz: Savaria topográfiája. Szombathely, 1968. 147 l.

Annak ellenére, hogy történetírók és földrajzi utazók már a XV—XVI. századtól kezdve egyre nagyobb számban emlékeztek meg munkáikban *Szombathely* római kori múltjáról, gazdag és sokoldalú régészeti emlékeiről, mégis ezeknek a leleteknek összegyűjtése csak az 1777-es év után indult meg tervszerűen. Ekkor lett ugyanis püspöki székhellyé a város. Első püspöke, *Szily János* szenvedélyesen szerette és gyűjtötte a régiségeket. A nagyméretű építkezések (püspöki palota, papnevelő szeminárium, székesegyház) módot és lehetőséget teremtettek a monumentális kö emlékek előkerülésére. Szily az összegyűjtött emlékeket *Schoenvisner Istvánnak*, a pesti egyetem tudós tanárának adta át feldolgozás céljából, aki azután máig is alapvető és nagyértékű könyvében ismertette és értelmezte, kiegészítette azokat. Az itt nem részletezhető, de nagyműtű Savaria-kutatás sok adatrögzítése é megfigyelése már régen megérett a rendszerezésre. *P. Buocz Teréz* ez irányú előmunkálatai s jelenlegi összegezése provinciális régészetünk egyik legsúlyosabb adósságát törleszti. Könyve dőbenetes adattömegének ismeretében nyílik először lehetőség arra, hogy hazánk legrégibb római városának történeti topográfiájával a kutatás érdemben foglalkozhasson. Az ilyen vizsgálódások annál szükségesebbek, mivel a településformák kutatása nálunk nagyobb összefüggő területek feltárásának hiányában a kezdet kezdetén áll.

A szerző öt fejezet köré építi könyvét. Ezek a fejezetek azonban nem mesterségesen konstruáltak, hanem az egykori élet különféle megnyilvánulási formáiból önként, maguktól adódtak. A leírás a nagyobb egységektől halad a kisebbek felé, s így mintegy messziről megláttatja az olvasóval az egykori várost, majd bevezeti a falak közé, felhívja figyelmét az egyes épületekre, oltárookra, jelentősebb építészeti tagozatokra. *Savaria* városfala sokszöget képezve vette körül a várost, s valószínűleg nem az alapításkor, hanem későbbben épült. A városfalon kívül a falak közelében húzódtak meg a kézműves műhelyek. A város északi fala mellett a fazekastelep helyezkedett el, nyugati oldalán pedig bronzfeldolgozó kézműves műhelyeket találtak. A különféle műhelynegyedek után következtek a temetők, melyek szinte teljesen körül-

ölelték a várost; itt-ott érintkeztek is egymással. A későbbi időben, amikor a város a nagy kiterjedés után összeszűgödött, a temetők mintegy előrehatoltak a város felé.

A város topográfiai képét tekintve az antik auktorok gyér adatközléseivel sokkal többet mondanak számunkra az eddig feltárt útmaradványok és útnyomok. Ezeket Szombathely modern térképére vetítve kitűnik, hogy laza vonalakban felvázolható az egykori úthálózat. A szabályos négyszögeket képező insulák  $75 \times 90$  m területet foglaltak magukba. Az így beépített terület mintegy 42 hektár. A pannóniai városok közül *Emona* kb. 23, *Aquincum* municipiuma kb. 50, *Bassiana* kb. 19 hektár területű lehetett. A többi pannóniai város kiterjedésének megállapításához semmi komolyabb támpontunk nincs, egyedül *Scarbantiáról* feltételezhetjük, hogy mintegy 25 hektár területen fekkent, ha *Sopron* középkori városfala valóban végig a római városfalon emelkedett.

Szombathely római kori leleteinek helyrajzi leírása képezi a könyv legnagyobb fejezetét. Ebben mindazok a római kori emlékek szerepelnek, amelyek a város területén kerültek felszínre, és lelőhelyüket, valamint felszínre kerülésük körülményeit ismerjük. Az egyes emlékek utcák szerint vannak felsorolva, az utcák alfabetikus sorrendben követik egymást. Ez a szisztéma *Scarbantia* topográfiai feldolgozásánál is követendő példaképnek látszik, mert a jövő leletmentéseivel és ásatásaival felszínre kerülő emlékeket bármikor könnyen behelyezhetjük ebbe a rendszerbe, és tovább fejleszthetjük az antik városról kialakított képet. Részletesebb leírást kapunk a könyvből a kisebb leletmentésekről, amelyekről publikációk nem jelentek meg és egyhamar nem is fognak. A nagyobb ásatások anyagáról — miután ezekről átfogó feldolgozások készültek — csak nagy vonalakban, a lényegét kiemelve értesülünk.

A könyvhöz járuló gondosan összeállított név- és tárgymutató nagyban megkönnyíti az abban való gyors tájékozódást, a fényképek pedig a vizuális kép megalakításához nyújtanak nagy segítséget.

P. Buocz Teréz könyve mindazok számára, akik a hazai római kor emlékeivel foglalkoznak, értékes forrásmunkát jelent, a szomszédos *Scarbantia* kutatása szempontjából pedig — elsősorban módszerbeli tanulságai miatt — elsőrangúan fontos. Külön elgondolkasztató és örvendetes jelenség, hogy egy helyi szakember könyvét a *Megyei Tanács* saját pénzügyi fedezettel jelentette meg.

**Kőhegyi Mihály**

---

**Gutkas, Karl: Geschichte des Landes Niederösterreich. H. n. 1959—1962, 3 kötet  
(141+184+228 lap számos képpel)**

Karl Gutkas, St. Pölten levéltári igazgatójának három kötetes alsó-ausztriai történetére ezen a helyen Nyugat-Magyarország és Alsó-Ausztria történetének évszázados, de még nagyon kevésbé ismert kapcsolata miatt hívjuk fel a figyelmet. Max Vancsa 2 kötetes alsó-ausztriai története (1905—1927) ugyan még ma sem nélkülözhető, az azóta eltelt több mint 40 esztendő alsó-ausztriai helytörténeti kutatásai miatt azonban egy újabb összefoglalás már nagyon is időszerű volt.



E helytörténeti kutatásokat Gutkas kötetei azonban jobbra csak a kötetek végén található, nem teljes bibliográfiai összeállításokban regisztrálja, maga a főszerző Ausztria országos, főleg politikai történetéből foglalja össze az Alsó-Ausztriával kapcsolatos eseményeket, fejlődést. Pedig az értékes könyvészeti összeállításból kiderül, hogy a helytörténeti kutatások alapján mód nyílhatott volna az országos fejlődés helytörténeti illusztrálása helyett a sajátos helytörténeti fejlődés megrajzolására.

Az első kötet Nagy Károly korától 1522-ig, a második 1750-ig, a harmadik 1955-ig terjed. A helytörténettel foglalkozó vagy az iránt érdeklődő olvasó több helyi konkrétumot vár például a magyar vonatkozásai miatt is tanulságos településtörténetről, a helyi huszita mozgalomról, általában az eretnekmozgalmakról, a reformációról és ellenreformációról stb. Feltűnő a művelődéstörténeti vonatkozások háttérbe szorítása, kivéve a humanizmus tárgyalásánál. Pedig az egyes kötetek végén található képmelléletek ilyen részletek kidolgozására ösztönöznek. Az első kötet közli például V. László király számára a melki apátságban 1445-ben készült latin grammatika, továbbá a középkori Sopronban is ismert Guilelmus Duranti „Rationale divinarum officiorum” című műve egy-egy díszes lapját. A második kötetben található az ausztriai parasztok 1595—1597. évi (tévesen: 1579.) lázadásával kapcsolatos kép: van-e összefüggés az osztrák parasztháború és a Sopron környéki, nevezetesen meggyesi jobbagyok 1598. évi felkelése között? A harmadik kötet a művelődéstörténeti mozzanatok és Bécs szerepének kiemelésével tűnik ki. Ugyanitt az alsó-ausztriai, különösen a bécsi munkásmozgalom története és magyarországi, elsősorban nyugat-magyarországi hatása még sok tanulságos részlet tisztázását teszi lehetővé.

**Mollay Károly**



A legkorábbi soproni képeslapok egyike (1900 körül)  
Adorján A. reprodukciója

A fiatal szerző neve nem ismeretlen Sopronban. Itt járta az egykori tanítóképzőt, majd Mérgesen volt tanító, pár év után a Kisalföld munkatársa mai napig. Korán, diákkorában már közölték hangulatos verseit és karcolatait. A jelen kis könyv válogatás a Kisalföldben megjelent cikkekből és címe ellenére, amely kissé romantikusan hangzik, jelen kérdéseink egyik legégetőbbikéről ad számot. A szerző a nagy kérdést így veti fel a 49. lapon: „A legtöbb falusi fiatal csak akkor hajlandó rendszeres munkát vállalni a termelőszövetkezetben, ha gépesként alkalmazzák. Traktor kombájn szerelőműhely. Mondhatnám: gép mindenek fölött. Húzódoznak viszont a növénytermesztés hagyományos művelésétől, még inkább az állattenyésztéstől, ahol a vasárnap, az ünnep eggyel több hétköznapot jelent. A fiatalok technika iránti vonalmát sokan a gépesek jó jövedelmével magyarázzák. Aki ezt mondja, csak részben van igaza. Hiszen az állattenyésztők is jól keresnek. Posztjukért általában mégsem versengenek a szövetkezetiek, különösen a fiatalok nem.” Ez a könyv vezérfonala, azonban nemcsak a példákat fűzi rá, hanem az okokat, sőt figyelemre méltó ellen-szereket is ajánl, mikor egész sereg fiatalat szólaltat meg. Sopron környékéről Szilről, Babotról, Szanyról, Rábacsanakról hoz érdekes megfigyeléseket. A könyvecske ki-állítására jó, nyomása majdnem hibátlan, borítólapja Lakatos József festő ügyes kezét dicséri.

Cs. E.



A legkorábbi soproni képeslapok egyike, 1900 körül.  
Adorján A. reprodukciója

## SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau  
Lokalhistorische Quartalschrift

Aus dem Inhalt:

- Környei, Attila:* Die Geschichte des Brennberger Kohlenbergwerkes und der Arbeiterbewegung in kurzen Umrissen  
*Török, Ladislaus:* Das Zeitalter der Historischen in der Architektur Ödenburgs  
*Simkovics, Julius:* Von der Ideologie der Ödenburger Sozialdemokraten II.  
Drei Äusserungen über den Aufsatz Karl Mollays die Benennung der historischen Gassen von Ödenburg  
*Csatkai, André:* Daten zur Geschichte der Ödenburger Barockmalerei II. Stephan Dorfmeister und seine Zeitgenossen  
*Fried, Stefan:* Beziehungen einiger Vörösmarty-Briefe auf Ödenburg  
*Pröhle, Eugen:* Johann Balassa und Sopron  
*Szalatnay, Rudolf:* Martin Kukucins Ödenburger Jahr  
*Kondor, Viktor:* Erinnerungen an Albert Pákh in der Bibliothek der Ung. Wissenschaftlichen Akademie  
*Kovács, Josef Ladislaus:* Ein Brief des Johann Pethő über Eroberung der Festungen Szigetvár und Gyula im Jahre 1566  
*Réthly, Anton:* Blitzschlag am 15. Mai 1812 in Ödenburg  
*Reuter, Camillo:* Haschendorf

### MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme ne haladja meg a 20 gépelt oldalt!
2. A dőlt szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkített szedést szaggatott aláhúzással jelezzék (a ritkítást csak szavaknál eszközöljék).
3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz = Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazzunk.
4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.
5. A kiadó csak teljesen nyomásra kész kéziratokat fogad el és a korrektúrában eszközölt pótlások esetén a nyomda külön költségeit a szerző tiszteletdíjából levonja (A korhű helyesírást is pontosan jelöljük a kéziratokban).
6. Kérjük a munkatársakat, szíveskedjenek rövid német összefoglalót is adni.

### OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hirlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj évi 48 Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Előfizetési csekk számlaszám: egyéni 61.280, közületi 61.066 (vagy átutalás az MNB 8. sz. fióknál vezetett egyszámlára).

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a szerkesztőségnél rendelhetők.

Levél cím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.  
Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

ÁRA: 16,—Ft

INDEX: 25 915

# SOPRONI SZEMLE



**XXII. ÉVFOLYAM**

**1968.**

**4. SZÁM**

---

# SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat  
Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr-Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FÁBJÁN LAJOS,  
FEKETE FERENC, FÖLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA  
MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HAMMERL LAJOS, HARACSI LAJOS, HILLER  
ISTVÁN, HORVÁTH JÓZSEF, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC, MOLLAY  
KÁROLY, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE,  
SIMON JÁNOS, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEI MIK-  
LÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZAMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

	Oldal
Holl Imre: Sopron városfalai . . . . .	289
Csenár János: Bokor Nándor gazdasági gép- és eszközgyára . . . . .	303
Mihalik Sándor: Stingl Vince „Sopronyi nemtelen plebejus”, a herendi gyár ala- pítója . . . . .	323
Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században . . . . .	339

Helytörténeti adattár

Fenyő József: Mi történt Balfon 1945. március 31-én? . . . . .	372
Szita Szabolcs: A soproni kéményseprő ipar múltjából . . . . .	376
Lehelvári Vilmos: A nyelvtanítás helyzete Sopronban 1967 végén . . . . .	380

Megemlékezések

Kelényi Ferenc: Rozsondai Károly (1901—1967) . . . . .	382
--	-----

Felelős kiadó: Ugróczky Mihály, a Lapkiadó Vállalat igazgatója

---

Terjedelme 6 B/5 ív = 8 3/8 (A/5) ív - 68.8056 Győr Sopron megyei nyomda 1. telep, Sopron  
Terjeszti: Posta Központi Hírlap Iroda

# SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XXII. ÉVFOLYAM

1968

4. SZÁM

## Sopron városfalai

Írta: **Holl Imre**

Éppen 100 éve volt annak, hogy Wenzel Gusztáv a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók rimaszombati nagygyűlésén felolvasott „Magyarország középkori városainak és várainak építkezési módjáról”. Rómer Flóris az Archaeologiai Értesítő I. számában erről írt beszámolójában jegyezte meg: „elég monográfia jelent meg az egyházi építészetről, de a profán építészetnek, a polgári vagy erődítési műemlékek ... maradványai még mindég szakférfiakra várnak, kik ezeknek ... mindinkább pusztuló falait felmérjék, leírják.”<sup>1</sup> Ezt a korszakot hazánkban az ilyen irányú érdeklődés hiánya mellett az jellemezte, hogy az emléktárgy nagyarányú pusztulása épp e században következett be. Lebontják Kolozsvár, Pest, Pécs és Székesfehérvár városfalának kapuit és tornyait<sup>2</sup>, hogy a hirtelen fejlődésnek induló városokban a növekedni kezdő forgalomnak helyet adhassanak, magukat a városfalakat pedig a belterület kihasználása érdekében a legtöbb helyen a házak közé beépítik.

A század utolsó évtizedeiben a helytörténet fokozottabb művelése már sok esetben elvezetett a városépítészet emléktárgyának megbecsüléséhez is. Jakab Elek (Kolozsvár 1870), Chernel Kálmán (Kőszeg 1877), Myskovszky Viktor (Bártfa 1880), Henszlmann Imre és Demkó Kálmán (Lőcse 1878, 1896), Ortway Tivadar (Pozsony 1892) máig példamutató munkássága a középkori várostörténet felderítése során a városi építészettörténet vizsgálatát is jelentette. Eközben mindegyikük jelentős figyelmet szentelt a középkori városi erődítések: városfalak és kapuk vizsgálatára. Tevékenységük a közfigyelem felkeltését, a pusztítás megakadályozását is jól szolgálta.

Sopron egyes emlékeire a figyelem már ugyanekkor szintén ráterelődött, de az előbbi példáktól eltérően, ez alig néhány középkori templomát érintette s nem a város egészét, főleg nem a részletes várostörténetét<sup>3</sup>. Pedig nemcsak a város emléktárgya volt kiemelkedő országos méretekben, de a városi levéltár gazdagsága is megfelelő alapot nyújthatott volna a részletes várostörténet meg-

1 Rómer F., Arch. Ért. I. 1868. 14.

2 1869-ben Henszlmann I. a képviselőházban törvényjavaslatot nyújtott be „a történeti építmények és műemlékek” védelme ügyében. A következő év elején ezt azért ismételte meg, mert közben Kolozsvár kapuit akarta a város lebontani. Arch. Ért. II. 1869—70. 239—240.; III. 1870. 11—14.

3 Henszlmann I., Magyarország csucs-ives stílusú műemlékei. Bp. 1880. Ez Sopron esetében csak a gótikus templomokkal foglalkozik.

írásához<sup>1</sup>. Ami pedig a középkori városfalakat illeti, a század derekán ezeknek még 80 0/0-a áll, mégsem értékelik. Sőt pusztításuk folyamatos az egész századon keresztül: 1821 után bontatja el Hasenauer Márton a Hátsókaput és a csatlakozó városfalat új háza építése érdekében (1—2. kép), 1872-ben tűnik el a nagy DNY-i olasz bástya a mai Liszt Ferenc Kultúrház helyén, 1874-ben kéri az orsolyiták kertjük részére a posztós céh rondellájának átengedését és 1893-ban, mialatt lebontják a régi városházát az Előkapu D-i házsorával és a városfalak 50 méternyi szakaszát, épp hogy elkerüli sorsukat a Várostorony. Mégsem semmisült meg a középkori városfalnak még mindig jó része, de maradványait korunkra nem annyira a gondoskodás, mint az a körülmény menti át, hogy a nagyarányú bérházépítkezések inkább a fő utak és a távolabbi pályaudvarok irányába terjeszkednek, s így a belváros régi telekbeosztása, beépítési vonalai jórészt változatlanok maradtak.<sup>5</sup>

Sopron műemlékeinek fokozottabb értékelése már az 1930-as években megindult<sup>6</sup>, de a középkori polgári építészet emlékeit ekkor még vastag vakolatrétegek takarták el, és a városfalak maradványai sötét hátsó udvarokban vagy tűzfalakként beépítve húzódtak meg, elrejtve az utcai járókelők szemei elől. A XIX. században feltöltött „bástyakertek”: a középkori felső falszoros emeleti szinten húzódó szakaszai már az egyes házakhoz tartoztak, a közforgalomból és így az érdeklődésből hosszú idő óta ki voltak zárva. Annak ellenére tehát, hogy több helyen a középső és belső városfal ezekben jól megmaradt, a növényzet és az egyre magasodó feltöltés, kerti lugasok vagy szegényesebb fészerek a városfalat ezekben még tulajdonosaik elől is elrejtették. (3. kép) A bevakolt, növényzettől fedett és sok esetben omladozó városfalak még romantikus látványosságnak sem voltak jók, hisz már hiányzott az a nyílt tér, nagyobb távlat, amely legalább monumentalitásukat, erejüket érzékeltette volna, hogy a múlt idők tanújaként a város egykori gazdagságáról, a polgárok és néhány városfejlesztő király gondoskodásáról vallhassanak.

Általában más hazai és sok európai városban sem volt ekkor sokkal jobb a helyzet. Sok esetben a nagyarányú városfejlesztések a XX. század elején

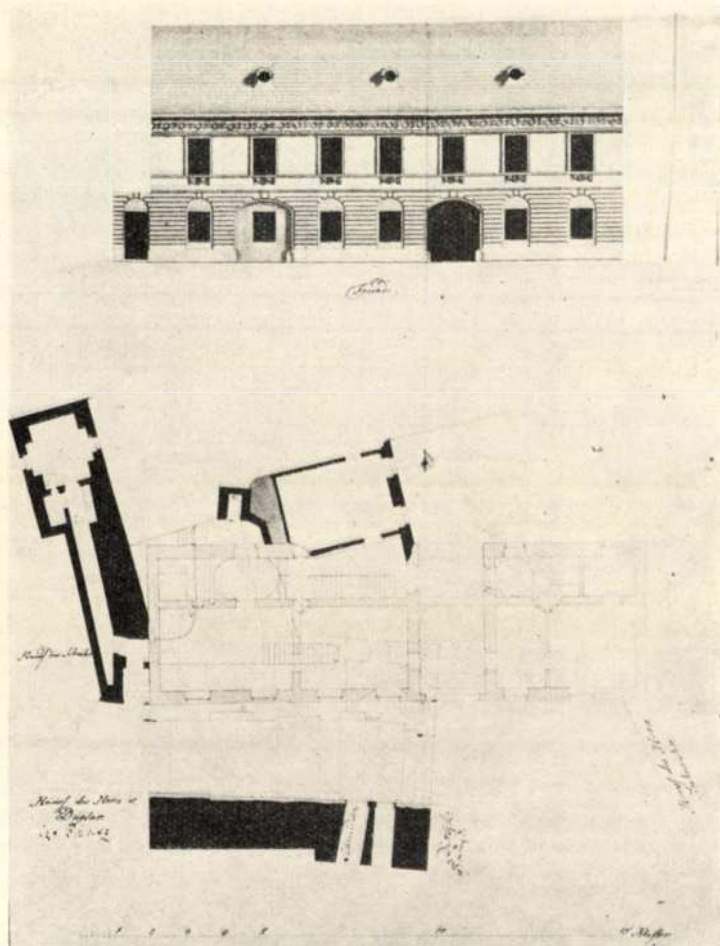
4 Nagy Imre 1883-ban népszerűsítő rövid összefoglalását adja a város történetének (Sopron múltja. Századok, 1883. Pótfüzet 12—54.), bár mint maga is említi, a terület történetét alaposan ismeri, avval 35 éve foglalkozik. A tanulmány azonban 2 hónap alatt íródott, a Történeti Társulat soproni vándorgyűlésének felolvasására. Még vázlatosabb volt korábban Töplér K. cikke: ez is felolvasás volt Vidák Össe levelére támaszkodva 1847-ben. A vázlatosság, rövidség mellett már nem juthatott elegendő figyelem az adatok és emlékek összevetésének, az igazi helytörténetnek, amit pedig a főntebb felsorolt városoknál már megtalálunk. Később megindult ugyan a levéltári források és városi krónikák közlése (Paúr I. 1874, Póda E. 1890), de vontatottan, folytatás nélkül. A források nagy részének feltárása csak 1921—43 között történt meg Házi J. kitartó munkájával.

5 A kivételes esetek közé tartozik a Lenk ház építése 1850 körül, mellyel 28 m hosszban bontották el a városfalakat. A Kaszinó (1872) és az új városháza (1893) építése viszont már városrendezési beavatkozás is. Szerencsére további utcanyitásokat a város szegénysége miatt nem tudtak végrehajtani.

6 Magyar Művészet soproni száma 1928. Nyilas—Kolb Jenő és Heimler Károly. Soproni képeskönyv Bp. 1932. és olcsó kiadása: Szép Sopron. Csatkai E., Sopron vm műemlékei. Sopron 1932—37. U. ö., Régi soproni házak. Sopron 1936. Heimler K., Sopron topográfiája. Sopron 1936. U. ö., Sopron műemlékei I. Sopron 1939. — Ezek népszerűsítő előfutára volt Mihályi E. két kis könyve 1914-ben és 1915-ben.



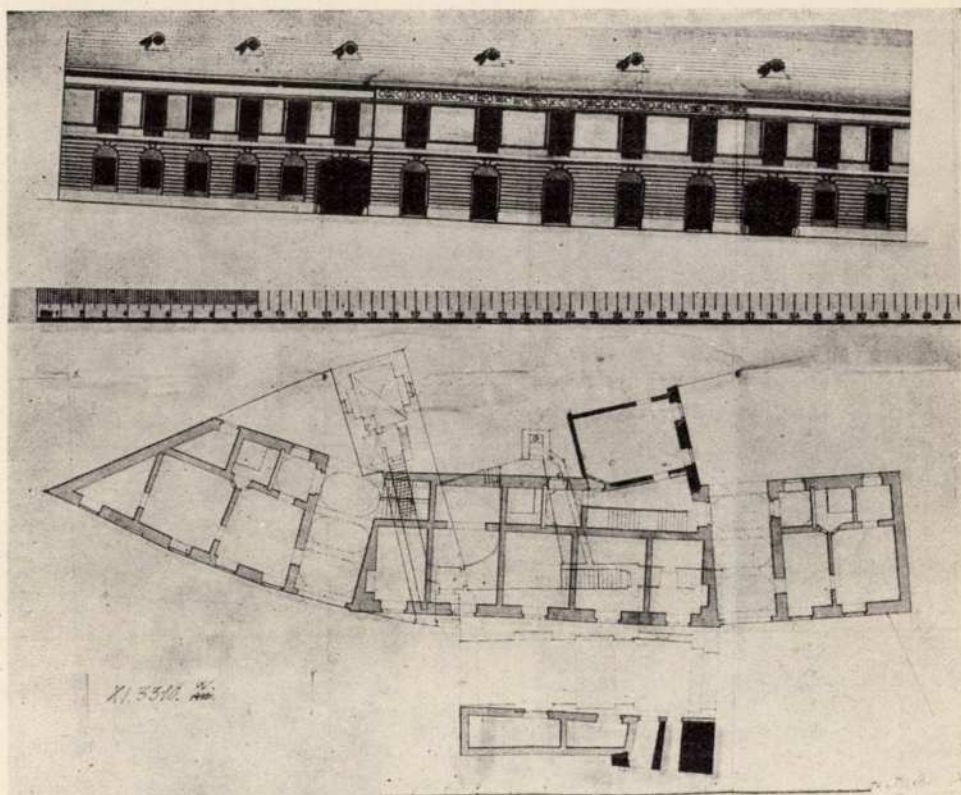
semmisítik meg a városfalak utolsó maradványait is. Ritkább az az eset, amikor a városfalöv vonalát követő, már korábban létrehozott parkok, sétányok természetes védelmet nyújtottak a falaknak. Ilyen volt a helyzet például Regensburg, Köln, Worms esetében, a legismertebb lengyel példák közül csak Krakkót felhozva, vagy Csehszlovákiában Nagyszombat esetét említve, amelyeknél a nagyobb parkok fái mögött a városfalak sok esetben többszáz méter hosszúságban húzódnak, és természetes lezárását adják a forgalomtól az árnyas pihenőhelyeknek<sup>7</sup>. Közterület voltak, kertészeti értékük ilyen esetekben a belső



1. A Hátsó kapu elbontásának első terve  
(Handler Jakab 1815. X. SÁL)

7 Nem említjük itt azokat az olasz, francia városokat, ahol jóval nagyobb mértékben, szinte a teljes városfalöv megmaradt. Ezeknél ui. a hagyomány értékelése, az emlékek védelme korábban is megvolt. — Más elbírálásba tartoznak azok a ritka esetek, amikor gazdasági okból a város fejlődése teljesen megállt, és így a 20. század sértetlen középkori várost örökölt, valóságos rezervátumként (Rothenburg, Bártfa).

zöldterületek továbbfejlesztésének önként kínálkozó megoldásait adták, így azután a második világháborút követő fokozott műemlékvédelem is könnyebb helyzetet örökölt. (4–5. kép) Sopronban a 19. század elején még szintén kialakulóban volt egy ilyen kert-öv a város D-i és Ny-i oldalán, amely a betöltött városárok helyén húzódott és a falaknak mintegy 1/3-a előtt a szabad teret fönntartotta. Ám ezek a kertek a század 40-es éveitől kezdve bérházakkal épül-



2 A Hátsó kapu lebontásának II. sz. terve. Az előző képen látható ház nagyobbított megoldása. A belső városfalra vivő lépcső és az órség szobája is megsemmisült

nek be, amelyek még megfelelő méretű udvarokat sem hagynak szabadon a legtöbb helyen. Így azután belső parkok létesítésére itt nem kerülhetett sor, a legközelebbi (Széchenyi tér) már a régi tavak helyén húzódik.

A város középkori polgári emlékei felé a figyelem igazán csak a felszabadulás után fordult. Kiváltója volt ennek az 50-es évek kezdetétől a műemléki együttesek új értékelése, felkutatása. A műemléki topográfia munkáinak, majd a nagyarányú műemléki helyreállítások egyik legszebb példáját éppen Sopron szolgáltatta. A más irányú vizsgálatok mellett megindult a középkori város fejlő-

désének és ezzel kapcsolatban a városfalaknak új tudományos kutatása<sup>8</sup>. A magyar régészettudomány egyik eredménye, hogy minden korszakot egyformán figyelembe véve a középkor alapos kutatása országsszerte megindulhatott. Az első kínálkozó alkalmat megragadva megkezdődhetett Sopron várostörténetének régészeti felderítése is. A létrehozott munkaközösség legfontosabb célja az volt, hogy lehetőleg minél több ponton folytasson tervszerű ásásokat, s azok napvilágra hozott eredményeit, ha jelentőségük úgy kívánja, bemutatásra is javasolja.<sup>9</sup> Szerencsés módon csatlakozik ez a terv gyakorlati oldalról az OMF munkájához, amely a kiemelt műemléki együttes helyreállításakor minden esetben hangsúlyos szerepet kíván biztosítani a középkori városfalaknak is.<sup>10</sup> (6. kép)



3. Várfalkert a felső falszorosban a Szt. György utca 7. mögött (1965)

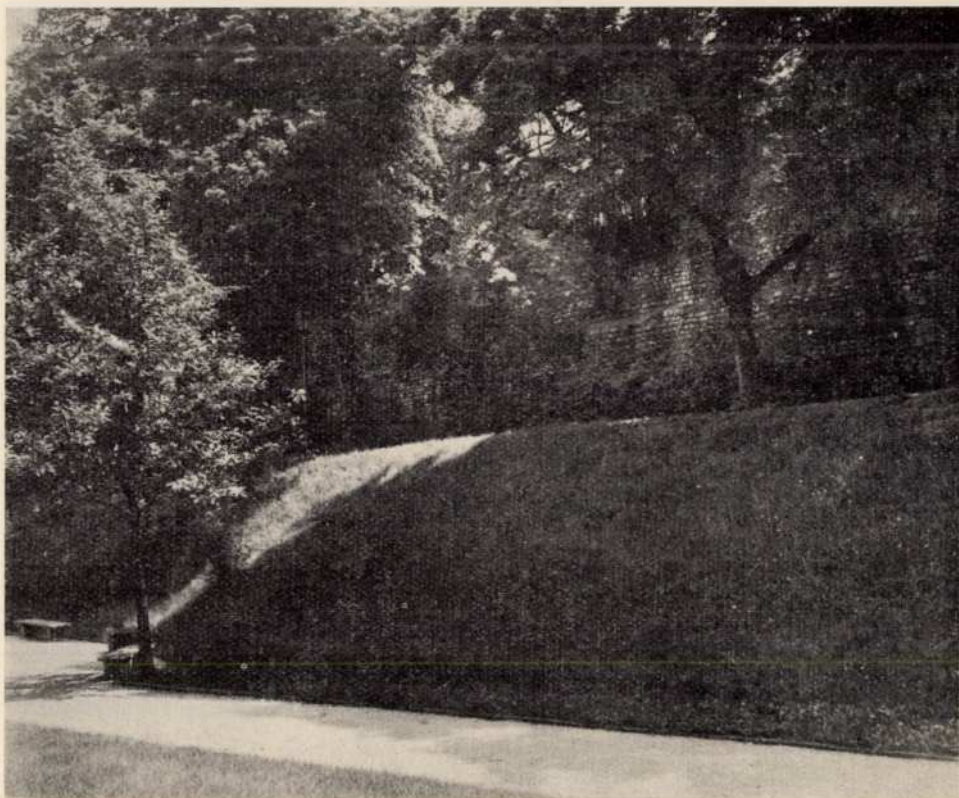
Korunkban már a legtöbb országban világossá vált, hogy a korszerű tudomány különböző ágainak komplex-együttes művelése nélkül új eredmények nem szülehetnek. A várostörténet különösen megköveteli az írásos emlékek, a műemlékek és az ásítás útján szerzett megfigyelések összevetését, azaz a kü-

8 Riedlmayer Gy. tervei és felmérései, 1.: SSz 1956. 156—165. A városfalak első részletes tudományos elemzését Gerő L. adta feldolgozásaiban (Sopron és környéke műemlékei c. kötetben Bp. 1953., és SSz 1957. 206—). A gyakorlati eredményt a Lenin körüli rondella első helyreállítása és térképészete jelentette.

9 Holl I. — Nováki Gy. — Póczy K., Arch. Ért. 1962, 1967—68. Nováki Gy. SSz 1962. 57—61, 135—138.

10 A helyreállításhoz egy-egy ásítás után minden évben benyújtják javaslatukat a régészek. Ezt követően készítik el a helyreállítási tervet (a városfalaknál Nagypál Judit és Seillmayer János OMF).

lönböző tudományágak (itt történettudomány, művészettörténet és régészet) egyforma intenzitású művelését. Az ásások egyik legfontosabb feladata éppen az volt, hogy sok, eddig homályban maradó kérdés megvilágítását elősegítse, a kutatások során kialakult, egymástól eltérő vélemények, hipotézisek után új adatokat hozzon a szó szoros értelmében napfényre. Az eddigi ásási eredmények közül csak néhányat sorolunk fel ezek közül. Mindinkább vitatottá vált a belváros egykori települési helyzete<sup>11</sup>. A régi vélemény szerint a római város



4. Worms. Park a középkori várfal előtt

pusztulása után a magyarok betelepülésének első központja, az ispánsági vár is a belváros helyén épült meg, ebből fejlődött azután ki a 13. században a polgári város. Az új elképzelések szerint az ispáni vár nem itt a völgyben állott, hanem a város É-i oldalán, a Szt Mihály templom környékén, a település pedig ennek közelében az Ikva patak fölötti domboldalon. Majd áthelyezik a várat (a 12. században vagy később) a belváros É-i sarkába, s körülötte a település

<sup>11</sup> A vita nézeteit, irodalmát összefoglalta az új nézet első ellenzője: Major J., *Településtud. Közl.* 1953. dec. 94—112. — további vita Mollay K., Verbényi L., Major J. cikkeiben *SSz* 1955—56. évfolyamában, majd Surányi B., *Tört Szle.* 1961. 220—223.

fokozatosan növekedve töltötte ki később már városfallal is erősített területét. A különböző magyarázatok az írásos adatokkal véglegesen eldönteni nem lehetett, hiszen éppen az adatok elégtelensége miatt jött létre annyi fajta elképzelés. Az ásások tanúsága a kérdés lényegét már eldönthette: mindig a belváros az erősített, védett terület, tehát a központ, s valószínűleg az ispáni vár is itt volt<sup>12</sup>. Ma már az ásások eredményei után világos, könnyen érthető, honnan vette a város sokat magyarázott német nevét: *Ödenburg*. Eddig úgy



5. Nürnberg. Részlet a Frauenthornál. Park a falak előtt húzódó árokban

magyarázták<sup>13</sup>, hogy a város É-i oldala fölötti dombosoron emelkedhetett egy régi földvár, melynek élt még emléke a 13–14. században is; a városból kitelepülő német nyelvű lakosság ezt nevezte Burg-nak, illetve új településük itt a Szt. Mihály templom környékén így kapta német nevét. A második vélemény szerint a város 13. századi pusztulása (Ottokár ostroma) adta a név alapját;

12 Ezt már az 1959. évi ásás után felvetettük. Tomka P. új ásása ezt további döntő adatokkal támogatja.

13 Mollay K., Scarbantina, *Ödenburg, Sopron*. Bp. 1944, U. ő. a topográfia kötetében (1953) és SSz 1955 (3–4. sz.) 69–79. Gergely E. és Verbényi L., részben más indokokkal szintén ezen a területen keresték a név eredetét.

újabbban pedig felmerült az a magyarázat is<sup>14</sup>, hogy a belváros területéről (1283–1359 között) kiköltöző lakosság nyomán kapta nevét az *üressé vált város*. A vitát azonban az ásatások egészen más irányban döntik el: a *római város pusztult el*, de romjait nem fedte be a föld teljesen. A 3. század végén megépített római városfal nemcsak hogy maradványaiban máig is fellelhető, de jelentős építészeti kialakítása (vastagsága 2,7–3 m) miatt egészen a 13. század végéig ez védte a várost. Ezek szerint a régi lakóitól elhagyott római város maradványa, a már homályba vesző múlt régi emléke kapta az Ödenburg nevet — melyet magyarrá Pusztavár-ként fordíthatnánk<sup>15</sup>. (A burg végződés egyébként különösen gyakori az egykori római városok új német neve esetében<sup>16</sup>.)



6. Ásatás után helyreállított városfalak a Hátsókapu 2. sz. kertjében (1964. Terv. Nagypál Judit)

Vitatott volt a középkori városfalak kiterjedése, eredeti formája is, most kiderült, hogy az 1330–39 között felépített új városfal vonalában a római fal adottságát követte, sőt még ekkor is felhasználták, valósággal restaurálták, és ez lett az új hármassalrendszer középső fala. Nemcsak a falat, de a római faltornyokat is legnagyobbbészűt újra felhasználták, felépítették. (7. kép) 1340–44

14 Major J., i. m. és SSz. 1955. 70–72.

15 Talán elképzelhető, hogy egy várost lakosságán kívül elnevezhették saját nyelvükön idegenek is, akik gyakrabban felkeresték (pl. Wien — Bécs, Venezia — Velence). Talán eredhet Sopron német neve olyan osztrák, német kereskedőktől, akik pl. a 11. sz.-i határmenti ispáni várat, piacát gyakran látogatták. Ezenkívül a Karoling-kori névadást sem tartjuk még elvethetőnek az ásatások befejezéséig.

16 Erre már rámutatott a külföldi irodalom alapján Major J., SSz 1956, 130. — de még az ispáni várra gondolva, miután a római maradványok fennállására nem számítottak.

között azután árokkal vették körül a falakat (ennek helyén állanak a Lenin körút – Széchenyi tér – Színház utca belső oldalának házai és udvarai), s így elkészült a védrendszer, mely szerkezetével, megoldásával kitűnik a hasonló korú városi erősítések sorából. Összehasonlításként elég, ha megemlítjük: a svájci példák közt kiemelkedő Bern 1191–1345 között mindig kettős városfal-övet épít, Regensburgot a 14. században kettős fal, Varsót, Bártfát és Kolozsvárt még később szintén csak kettős fal védte, Sopron ezzel szemben, ahogy Károly király 1340 januárjában kelt adománylevelében kiemeli „... az ő munkájuk, költségük és gondoskodásuk által háromszoros fallal falazott és erősített ...”, s így méltán lehetett az ország kapujának nevezni.



7. A kijavított római városfalra épített középső városfal (ásatás után)

Régi helyi hagyomány szerint a várostorony (Tűztorony) alapjaiban római eredetű; később a városháza építéskor megvizsgálták alapjait – s valószínűleg elégtelen megfigyelések alapján – megállapították, hogy ez a hagyomány téves. Az 1966–67. évi ásatások során kiderült, hogy a hagyomány lényegében igaz, a középkori torony részben egy római torony helyén áll. E területen a római és az azt követő korok egymást váltó építkezései, átalakításai olyan sokrétű képét adják a történelmi változásoknak, amelyet másfajta kutatással sehogyan sem lehetett volna elérni.

A régészeti kutatás az okleveles és levéltári adatok szélesebb körű magyarázatához is segít<sup>17</sup>, a magyar városépítészet fejlődésének megismeréséhez, érté-

17 Mollay K., SSz 1964. 1–14, 97–117, ennek példája. Reméljük, hogy feldolgozásait folytatja, hisz ez a műemlékvédelem és a régészet munkáját is segítheti – habár nem ez elsődleges célja. Szükség lenne a Várostorony körüli elpusztult középkori házak (városháza és belvárosi szomszédai) 14–16. sz.-i történetére is.

keléséhez is jó alapokat nyújt<sup>18</sup>. A tudományos eredményeken kívül gyakran a műemlékvédelem kiterjesztéséhez, a helyi látnivalók gazdagításához is vezet. Az eddig földdel fedett, tűzfalakkal, elépítésekkel éktelenített városfal kibontása (6–8. kép), a különböző korok építkezéseinek didaktikus bemutatása látványosságul is szolgál, amellet a túlzott forgalom elterelésének, a belső műemléki együttes elhatárolásának is legtermészetesebb megoldása.



8. A külső falsoros ásátása a Szt. György templom előtt. 1964

Nem érezzük feladatunknak a műemlékvédelmi munkák, tervek magyarázatát, részletes értékelését, a modern városépítészet elvei közül azonban néhányat — amelyek szorosan ide kapcsolódnak — meg kell említenünk. A második

<sup>18</sup> Major J., A városalaprajz, mint a korai magyar városépítéstörténet forrása. Építés- és Közl. tud. Közl. 1965. 153–174.



világháború után a nagyarányú pusztulásnak természetes ellenhatása volt az Európa- szerte kifejlődő „műemléki hullám”: a maradék értékek fokozott védelme, megbecsülése<sup>19</sup>. A többi között a középkori városfalak kibontása, restaurálása még a nagyvárosok esetében is egyre inkább előtérbe kerül, a római városfalak pedig mindenütt különleges elbírálásban részesülnek. Hozzátehetjük, az utóbbiaknak (az ilyen téren is gazdag Olaszországot és Franciaországot nem említve) általában nagyon is csekély maradványaik láthatóak. Ezeket a soproni római városfalak jelentősen túlszárnyalják. Értékük nemcsak abban rejlik, hogy

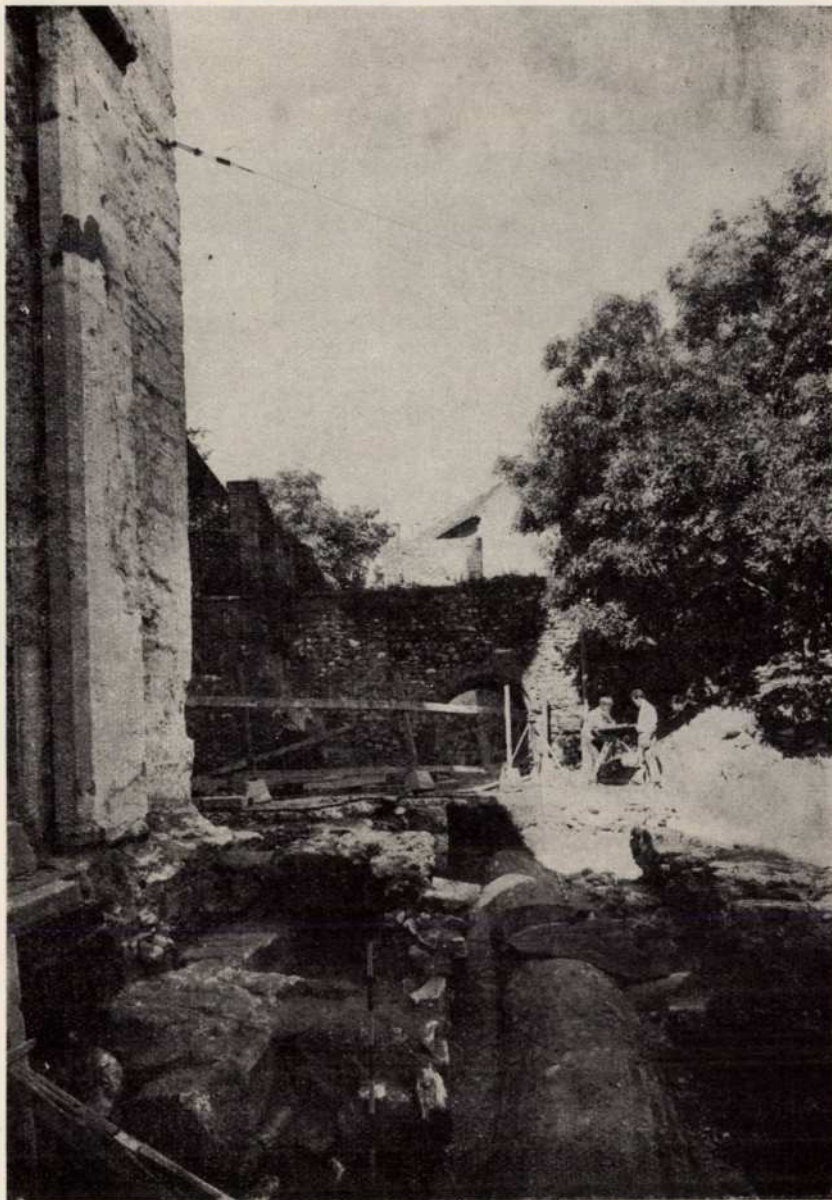


9. A Szent György bástya az ásatás során feltárt lábzatáival

a legtöbb helyen hosszú szakaszokon, folyamatosan bemutatathatók és ezáltal még a tájékozatlan szemlélőnek is többet mondanak, mint azok a rövid, alig néhány méteres maradványok, amelyeket pedig sok külföldi városban féltően védenek, de Sopronban a római fal fölött ma is áll több helyütt *teljes eredeti magasságá-*

19 E tevékenység ellenhatásaként több országban találkozhatunk törekvésekkel, hogy az új várostervezést a műemlékállomány térbeli helyzete ne korlátozhassa (pl. Róma új városfejlesztési terve). Az ilyen szemlélet takarékosagra hivatkozik, de lényegében a tervezői szabadság korlátjait akarja lebontani. Valójában a modern műemlékvédelem még anyagi oldalról is többet nyújt, mint amibe kerül, mert egyebek között az idegenforgalom legjobb vonzerejét képezi, a hidegebb időkben pedig szinte egyedüli programját alkotja a körutazásoknak.

ban a középkori városfal középső vonulata, s ezáltal a topográfiai kontinuitásnak, az élő történelemkönyvnek ugyanúgy *ritka* példája, mint ahogy műemlékek is látványos és elsősorú. Az előzőkben már említettük, hogy a belső városmagok zsúfoltságának, forgalmi zavarainak természetes kiküszöbölői azok a parkövek, sétányok, amelyek egyes városokban a városfalak előtt keletkeztek.



10. Előkapu. Az újkori falcsonkok és csatornák részben még fedik a torony előtt a római maradványokat (1966)



11. Előkapu. A római kaputorony napfényre került kövei (1967)

Ennek részleges megvalósítására Sopronban is adva volt és kisebb mértékben ma is adva van a lehetőség az elkerülhetetlen szanalások tervszerű végrehajtásával — bár épp a legszebb szakaszt a Lenin körúton most ismét beépítik<sup>20</sup>. A várostorony előtt az ásatás egymást követő 5–6 építési korszak maradványait tárta fel. (10–11. kép) Miután ezek állapota és szintbeli mélysége különböző, javasoltuk, hogy a későközépkoriakat a bejáró mellett szabadon hagyva, mintegy vonalukat a felszín fölé rajzolva mutassák be, a régebbiek pedig védőépületbe foglalva álljanak az érdeklődők rendelkezésére a torony ÉNy-i oldalán. Ha sikerül a tervező Nagypál Judit modern megfogalmazású terveit megvalósítani, és ezt követheti Sedlmayer János elképzelése: a védőépület és a Fabricius ház kiállításának és várfalkertjének összekötése, akkor Sopron a helybeliek és idegenek számára egyaránt új műemléki értékekkel és városrendezési látványossággal gazdagodhat, a további történelmi adatok mellett.

### *Soproner Stadtmauern!*

Der Artikel des Verfassers beschäftigt sich mit der Rückständigkeit der im vergangenen Jahrhundert erfolgten Forschung der mittelalterlichen Stadtgeschichte Sopron's, im Besonderen der damit zusammenhängenden profan-bürgerlichen Baukunst! —

Baudenkmäler bürgerlicher Baukunst dieser Zeitepoche waren bis vor 20 Jahren unbekannt und der Vergessenheit anheimgefallen. — Erst im Laufe der neuesten Baudenkmalrestaurierungen kamen diese wieder an's Tageslicht und zogen die Aufmerksamkeit interessierter Kreise auf sich. —

Genau so ging es mit den Stadtmauern, obwohl diese zum Grossteil auch heute noch stehen. Im Laufe des 19. Jahrhundert's wurden diese von der Bevölkerung bedarfsmässig und ständig abgetragen, oder als Feuermauer in neu entstehende Gebäude einbezogen. —

Hand in Hand mit der neu einsetzenden Forschung, hat sich auch die mittelalterliche Archeologie eingeschaltet. — Bisherige Erfolge (siehe „Archeologische Berichte“ — Archologiai Ertesítő — Jahrgang 1962, 1967 und 1968' ergaben in zahlreichen Fragen die Revision früherer Standpunkte und entscheidende neue Angaben. Die wesentlichsten unter diesen, sind die Aufdeckung der spätrömischen Stadtmauern, die Freilegung des Dreiering-Systems der mittelalterlichen Stadtmauern und die Trennung der einzelnen Bauperioden. —

Diese Erfolge verhalten zur Neubewertung und zum Verständnis der geschichtlichen Forschungsergebnisse. Nach Ansicht des Verfassers wurden in der seinerzeitigen Diskussion über die Stadtgeschichte (S. Sz. 1955–1956' mehrere Fragen entschieden: Das Stadtzentrum ist immer die mit Ringmauern umgebene Innenstadt, welche bis zum Ende des 13. Jahrhundert's die remische Stadtmauer schützte. In diese Zeitperiode fällt die Errichtung des neuen Ringmauersystems in welches jedoch auch die verbliebenen römischen Mauern neuerdings einbezogen wurden. —

Demgemäss ist anzunehmen, dass die deutschsprachige Benennung „Ödenburg“ angesichts der zerstörten römischen Stadt und ihrer Befestigungsanlagen ihren Ursprung nahm, was die Endung „Burg“ noch weiter bekräftigt. —

Die archeologische Forschung über die Stadtmauern und deren ausgezeichneten Ergebnisse sind vom Standpunkte des Baudenkmalschutzes ein wertvoller Gewinn der alten Kulturstadt. Besonders interessant sind die Grabungsergebnisse am Vorderentor, auf Grund welcher viele Bauperioden zwischen dem 3. und 16. Jahrhundert festgestellt und selektiert werden konnten. — Die Reste der ältesten Bauperioden werden dem Beschauer unter besonderen Schutzbauten vorgeführt, die spätmittelalterliche Toranlage wird dagegen im Freien zu sehen sein. —

20 Javaslatomat a beépítés ellenzése mellett kiegészítettem azzal is, hogy egy szakaszon a városárok rekonstruálása is megoldható. A fal előtt húzódó víztükkör egyedülálló szépséget és vonzerőt adhatott volna. Ezt javasoltam Kőszeg esetében is. — (A bő talajvíz mindkét esetben ellepné az árkot.)

## Bokor Nándor gazdasági gép- és eszközgyára

Írta: Csenár János

Nagycenk a múlt században mezőváros volt, méltán, mert gyárai, ipartelepei kiemelték a többi falvak sorából. Gyárai: cukorgyár, selyemfonoda, téglagyár és sörgyár. Kiscenken gőzmalom. A kastélyban gázfejlesztő-telep, Magyarország első gázgyára. A faluban nemcsak a megszokott iparosok, kovács, bográn, asztalos, ács, csizmadia, szabó, de volt a községben szíjgyártó, kocsifényező, takács, nyerges, cserépkályhás, szappanfőző, kötélverő, pántlika-készítő is! s mindezeket felül még két nagyobb ipartelep: Luft Ede és fia vas- és réz-öntődéje és a legnevezetesebb: Bokor Nándor gazdasági gép- és eszközgyára.



A Soproni utca 4. (azelőtt 64.) számú házat még ma is Bokor-háznak hívják. Tetőzetén valamikor hét manzardszoba sorakozott, a mesterlegények szálláshelyei. Ezeket még az első világháború előtt lebontották. Középső jellegzetes, múlt századbéli kiugró előrésze pár éve az utcarendezésnek esett áldozatul. Udvarán állott a műhely, körülötte színek, szerelőműhely, raktárak. Maga a műhely a kortanúk szerint magas, hatalmas építmény volt nagy ablakokkal és kisebb fajta gyárkéménnyel.

Ebben a házban élt és dolgozott Bokor Nándor géplakatosmester, itt készültek a híres *cenki ekék*, az *első magyar vetőgépek* és sok egyéb mezőgazdasági gép.

A múlt század elején hazánkban még faekével szántottak. Ezeknek az ekéknek csak két vasalkatrésze volt: a csoroszllya és az ekevas.<sup>2</sup>

Az 1825–30-as években — írja a Mezei Gazdaság Könyve — egy újfajta eke kezdett elterjedni hazánkban, a Zugmayer-eke.<sup>3</sup> Ezzel kapcsolatban olvassuk Wiener Moszkó: A Magyar Cukoripar fejlődése című művében: „Az azelőtt használatban volt Zugmayer-féle ekéket angol minta szerint javították és a szomszédos stájer vashámorokban minták után készített alkatrészeikkel együtt sok ezer példányban, mint „nagy-cenki ekéket” az egész birodalomban, különösen pedig hazánkba szállították.”<sup>4</sup>

1 Hegedűs Ferenc adatai az egykori adóajstromok alapján.

2 L. Magyarország Néprajza II. kötet 201. oldal. Eszerint a csoroszllyát egyes helyeken még hosszúvasnak, az ekevasat meg laposvasnak is hívták.

3 L. a Stephens Henry által írt s Krizmanics László, Benkő Dániel és Marác István által a hazai körülményekhez alkalmazott s 1855-ben megjelent Mezei Gazdálkodás Könyve című II. kötet 30. oldalának 93. paragrafusát. Ezt a forrást a továbbiakban a „Mezei Gazdálkodás Könyve” címen idézem.

4 L. Wiener Moszkó a Magyar Cukoripar Fejlődése c. mű I. kötetének 265. oldalát. A könyv 1902-ben jelent meg. A továbbiakban „Wiener Moszkó” vagy „Magyar Cukoripar ...” címen idézem.

A Gazdasági Lapok írja 1856-ban: „A *czenki ekék*, amelyek a párisi kiállításon<sup>5</sup> kitüntetést nyertek, a Vidacs-féle ekék és az eredeti angol ekék általánosan elterjedtek a magyar répagazdaságokban.”<sup>6</sup>

1850-ben a Politikai Ujdonságokban jelent meg: „Tétről tudósítás. A vasekék, leginkább a Vidacs-félék és *Czenkiek* majd általánosan használtatnak.” A volt jobbágyoknak azonban nem tetszik a vaseke, azt mondják rá: „... hisz ezen meg igazítani sem lehet!”<sup>7</sup>

A vaseke elfogadtatása bizony nehéz és lassú folyamat volt. Úgy vélekedtek sokan, hogy „a földművelő a célszerűtlen ekével is jobban szánt, ha hozzá szokott, mint a legjobbakkal, mely előtte ismeretlen.”<sup>8</sup> Az Országos Statisztikai Hivatal adatai szerint az 1783-ban összeírt 1 109 460 ekéből csak 530 525 a vaseke, nagyobbik fele, 578 935 még mindig fából készült. Országos viszonylatban 20–25 százalék között mozgott az arány, de Krassóban például 80, Turóban 90, Árvában pedig 99 0/0-ban használták még a fából valót. Sopron, Moson és Győr megyében jobb volt a helyzet, itt már csak 3–5 0/0-ban találtak faekét.<sup>9</sup> Am lassan itt is elfogytak. „A faekéket az 1870-es évek végén szorítja ki a vaseke” – állapítja meg 1936-ban egy cikkében a Sopronvármegye.<sup>10</sup>

Az eddigiekben háromféle ekéről hallottunk: a külföldi Zugmayer-ekéről, amelynek mintájára két géplakatosmester – Vidacs, a bánátkomlói<sup>11</sup> és Bokor, a nagycenki – megcsinálta a Vidacs-, illetve czenki ekéket. Vasekének titulálták ezeket, holott az eketaliga, a gerendely, az ekeszarva még fából való volt, csupán az ekefej kapott vasborítást, s épp azért – helyesen – *vasfejű ekéknek* is nevezték.<sup>12</sup>

Egy ilyen eke nem volt megfizethetetlen. A stáyer vashámorokban öntött ekelemezeket minden falusi kovács megvásárolhatta, ügyesen előkészíthette, ha aztán jött a gazda – a bognár által csinált vagy esetleg a saját maga által faragott ekével – egyszerűen felszerelte a csoroszlyát, majd néhány csavarral az ekefejet és az ekevasát.<sup>13</sup> Egyszerű munka volt, nem került sokba, így aztán a vasekék mégiscsak elterjedtek az országban – Wiener Moszkó tanúsága szerint – az egész Habsburg-birodalomban.

5 A díjat az előző évben – 1855-ben – kapta. A nagy bronzérem felirata: „Republique Francaise.” Lásd az éremfelsorolás 3. tételét.

6 Wiener Moszkó idézi e sorokat a Gazdasági Lapok 1856. évi 538. oldalán megjelent „Hajnik János Dr. Stöckhardt tanárhoz” című cikkből. (L. Wiener Moszkó I. 288. old.)

7 L. Politikai Ujdonságok, 1858. VIII. 12. 377. 1.

8 L. Sevin Henrik a Faekétől a Hofherr Gépig című mű 22. oldalát. Idézet a Magyar Gazda valamelyik 1841–46. évi számából, sajnos közelebbi megjelölés nélkül. Ezt a forrást a továbbiakban „Sevin Henrik” vagy a „Faekétől a Hofherr gépig” címen idézem.

9 L. a Földművelési Érdekeink 1874. évi 12. számának első oldalán megjelent „Magyarország ekestatistikája” című közleményt.

10 L. a Sopronvármegyében 1936. szept. 30-án megjelent „Amikor még faekét használtak Sopron megyében” című cikket.

11 Sevin Henrik a Faekétől a Hofherr gépig című mű 219. oldalán közli Vidacs lakhelyét.

12 L. a Magyarság Néprajza II. kötet 202. oldalát és ugyanott a „vasfejű eke” 623. ábráját.

13 Öreg cenki parasztgazdák előadása szerint akadt olyan ember is, aki maga csavarta fel az ekefejet.

Népszerűségére jellemző, hogy — bár a múlt század végén már erősen hódítottak a tisztán vasból készült ekék — a cenki-ekék (helyesebben: ekefejek) az első világháború előtt még mindig kereskedelmi forgalomban voltak. Az utolsó darabokat — Szentei Ágoston, a soproni Schleifer-cég egykori üzletvezetője szerint — 1950 körül selejtezték ki az államosított raktárakból.

A Vidacs-ekéket készítőjükről nevezték el,<sup>14</sup> a cenki-eke ugyan falujáról kapta nevét, de biztosra vehetjük, hogy az első darabokat Bokor Nándor, a cenki kovács, illetve géplakatosmester, a későbbi gépgyáros készítette. Alátámasztja ezt két kitüntetése. 1855-ben a párisi kiállításon Bokor Nándor cenki ekéjét dicsérő okmánnyal és bronzéremmel díjazták.<sup>15</sup> 1859-ben Pesten kapott dicsérő okmányt és aranyérmét ezzel a felírással: „Bokor Ferdinánd 409. sz. ekéjének.”<sup>16</sup>



A Bokor-ház Nagycenken

A cenki eke — látjuk — nem új találmány, egy már közismert ekefajtát alakított át a magyar talajviszonyoknak megfelelően a cenki mester.

Ugyanígy nem eredeti találmány a Bokor-féle vetőgép sem. A már ismételten idézett Wiener Moszkó szerint „Nagy-Czenken a Bokor Nándor-féle gazdasági gép- és eszközgyárban építették 1853-ban az első Garrett-féle vetőgépet — egyidejűleg az elsőt a monarchiában —, mely 1853-ban a bécsi kiállításon az első kitüntetést nyerte.”<sup>17</sup>

14 Vidacs, a bánátkomlói géplakatos később ugyancsak gépgyáros lett. L. a Faekétől a Hofherr gépig 52. oldalán a jegyzetet.

15 L. az 5. jegyzetet.

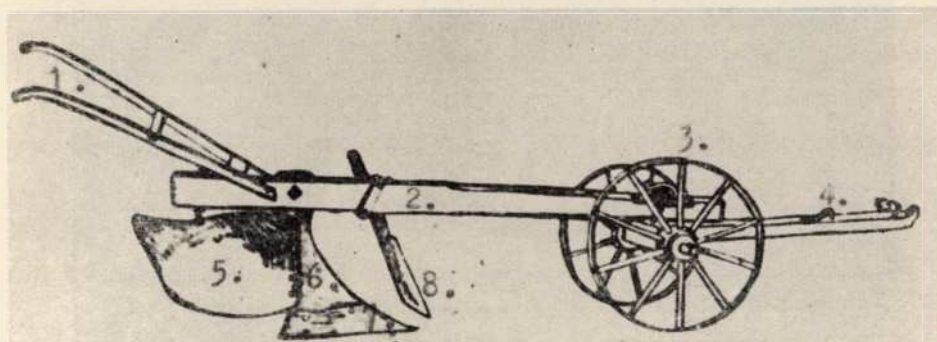
16 Bokor ekéivel valószínűleg többször is kapott kitüntetést. A 32 darab arany-, ezüst- és bronzérem közül csak erről a kettőről sikerült kétségtelen bizonyossággal megállapítanunk, hogy ekéért kapta.

17 Wiener Moszkó I. kötet 264. oldal.

A Garrett-féle – helyesebben Cooke-Garrett-féle – vetőgépek Angliából kerültek hazánkba. Feltalálójuk Cooke Jakab 1784-ben készítette az elsőt. A szerkezeten Baldwin javított, a vetőcsigák helyett vaskanalakat alkalmazott, majd Smyth Jónás és Jakab újított rajta, ők már trágyafiókot is építettek bele s végül Garrett tökéletesítette a masinát.<sup>18</sup>

1852-ben, a Smalbonnes György által herceg Esterházytól bérelt német-keresztúri uradalomban használtak egy ilyenfajta gépet. A Természet és Technika-ban 1953-ban megjelent cikk szerint vontatása nehézkes volt, hat ökör vagy hat ló kellett hozzá. Itt is törött, ott is törött, a gép többet állt, mint dolgozott.<sup>19</sup>

Az 1853-ban kiadott Mezei Gazdálkodás Könyve című mű III. kötetének 107. oldalán sikerült megtalálnom a Garrett-féle vetőgép ábráját. A 10 (tíz!) soros vetőgép nem kelti azt a benyomást, mintha vontatásához három fogatpár kellett volna, ellenben maga a könyv fedi fel hibáit: „Lehet vele – írja – mindenféle magot tetszésszerinti távolságra és mélységbe vetni, trágyával vagy



Vasfejú eke. (A magyarság néprajza, II. kötet 623. kép)

1. Ekeszarv. 2. Gerendély. 3. Taliga. 4. Taligarúd. 5. Kormány. 6. Ekefej.  
7. Laposvas vagy ekevas. 8. Csoroszllya vagy hosszúvas

anélkül. A mag minősége szerint azonban más fogaskerekeket, más kanalakat kell berakni, a taréjok és tölcserék számát változtatni stb. E sokféle használhatóság természetesen nem csekély körülményességgel járt.”<sup>20</sup>

Egy ilyenfajta gép szorult javításra Németkeresztúron.<sup>21</sup> Elhívták hát a szomszéd falubeli jóhírű kovácmestert. Bokor Nándor munka közben tüzetesen átvizsgálta a szerkezetet, felismerte annak hibáit, s megpróbált a saját feje szerint másikat készíteni. Még abban az évben megszerkesztett *egy nagyobb, 13 sorosat*. Ez volt a Monarchia első sorvetőgépe „amely 1853-ban a bécsi gazdasági kiállításon megkoszorúztatott és 6 db arannyal díjaztatott.”<sup>22</sup>

18 Mezei Gazdaság Könyve III. kötet 106. oldal. 388. paragrafus.

19 Természet és Technika 1953. januári szám 46. oldal. „Az első magyar vetőgép készítője.”

20 Mezei Gazdálkodás Könyve III. kötet 106. oldal. 388. paragrafus második fele.

21 Ma a Nagycenkkel átellenes határfalu: Deutschkreutz.

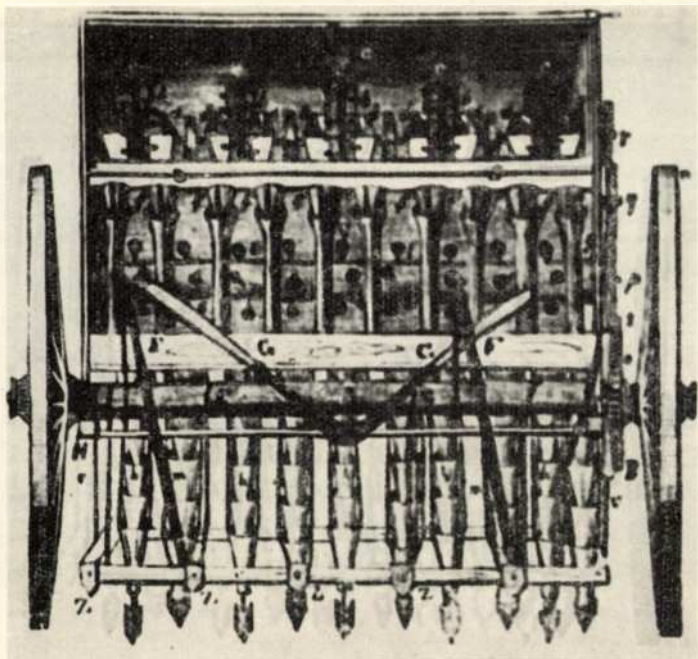
22 L. Földművelési Érdekeink 1874. január 19. szám 22. oldalt. Bokor nyolc bécsi érme közül sajnos nem sikerült megállapítanunk, hogy ezen a bécsi kiállításon melyiket kapta.



S ezzel Bokor vetőgépe elindult hódító útjára. Eddig különféle sorba-vető és szórva-vető gépek voltak használatban, a gazdaságok most egymás után szerezték meg a Bokor-rendszerű gépeket, úgyhogy az 1874. évi országos összeírás szerint a Bokor által, illetve az övé alapján készített vetőgépekből 7000 db volt már használatban Magyarországon.<sup>23</sup>

„Az övé alapján készített” vetőgépekről megint csak Wiener Moszkó árulja el, hogy a magyaróvári és a tótmegyeri gazdasági gépgyárak készítettek ilyeneket.<sup>24</sup>

Egy ilyen vetőgép nem volt olcsó, de azért a tehetősebb kisgazdák is megtudták szerezni. Nagy volt a keletje az ilyenfajta gépeknek, mert vetéskor só-



A Garret vetőgép. A Mezei Gazdaság Könyve, III. kötet. 283. kép

gor-rokon-koma mind ott sorakozott a parcella végében, várakozva, hogy a gép mielőbb az ő földjére kerüljön.<sup>25</sup>

Wiener Moszkó könyvében olvassuk még ezeket: „A Bokor féle gyárban Haward-féle hármes keretű boronák, mélyboronák (extirpátorok), kapáló ekék és művelők (kultivátorok), valamint angol gyártmányú szénagyűjtők is készítettek nagy mennyiségben.”<sup>26</sup>

23 L. Természet és Technika 1953. januári szám 45. oldal.

24 L. Wiener Moszkó I. kötet 290. oldal. Magyaróvárott akkor már Kühne dolgozott, Tótmegyeren Palm Ferdinánd. (Hajnik János — Bokor pártfogója, a későbbi cenki intéző — 1832-ben Tótmegyeren volt a Károlyi urodalomban.)

25 Öreg cenki gazdák közlése.

26 Magyar Czukoripar I. k. 265. oldal.

Szekereket és kocsikat is vasaltak itt. Csinálták és szerelték az akkori parádés járművek — a hintó, a cséza, a batár — vasalkatrészeit, a tengelyt s a legkényesebbet, a rugózatot. (Féderes kocsi!)

Az 1860. évi Gazdasági Lapok egy Bokor-féle hajtóműről közöl lelkes hangú tudósítást. Ábrát is hoz, s erről megállapíthatjuk, hogy a hajtómű tulajdonképpen „járgány”, egy olyan járgány, amelyet paraszti gazdaságokban még a két világháború között is használtak; két ló vagy két ökör járt körben egy hajtókerékkel s ezzel működtették a cséplőszerkezetet. Kiss Ignác gyöngyösapáti ispán — a cikk szerzője — pontos számításokat közöl a cséplés eredményéről. Kimutatja például, hogy „pontos ügyelet mellett a 20 kévés búzakereszt a kézi cséplés során 47 iccét adott, géppel csépelve pedig 60 iccét.” Gabonanemenként



A Bokor-féle vetőgép. Lex József tulajdona Nagycenken

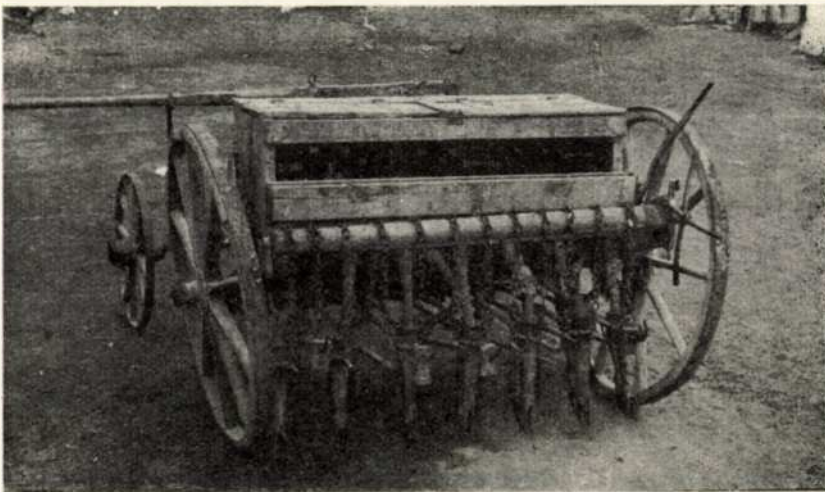
közli az eredményeket s pontos számításokkal kimutatja, hogy a járgánnyal való cséplés végeredményeként a tiszta haszon 633 Ft 88 kr-ral emelkedett. „Bokor úr új találmánya — írja — kiseded harmadfél száz holdasgazdaságunk emelésére valóságos Isten-áldás.”<sup>27</sup>

E nagy lelkesedés megértésére tudnunk kell, hogy a learatott gabonát akkoriban legtöbbször még hónapokig a szabad ég alatt „asztagokban” tárolták. „Cséphadaróval” vagy „vontató lovakkal” csépeltek, átlagosan 12–20 0/0 szemvesztéssel. A munka vontatottan ment, az őszi szántás-vetés miatt legfeljebb november végére, december elejére készültek el vele. Az így kicséplelt „szemes élet” bekerült a magtárakba, ahol volt ilyen, de mert legtöbbször nem volt, „elvermelték.” A föld alatt dohosodott, penészedett, rothadozott a gabona mindaddig, míg be nem álltak az alkalmas szeles napok, amikor is végre „szórásra” kerülhetett a sor.<sup>29</sup>

27 Gazdasági Lapok 1860. ápr. 19. szám. 242–243. oldal.

28 Mezei Gazdálkodás Könyve II. kötet 329. oldal. 1171. és 1172. paragrafusok.

Elgondolhatjuk, mit jelentett abban a világban egy olyan gép, amely ezt a hosszú, hónapokig tartó munkafolyamatot egy-két hétre, a kisebb gazdaságokban pedig egy-két napra rövidítette. 1853-ban jelent meg az első gőzcséplőgép<sup>29</sup>, s ezzel a nagybirtokok, a nagy urodalmak cséplési gondja megoldódott. Ám ott voltak a közép- és kisbirtokosok, akiknek nem tellett ilyen drága masinára. Ezekben a gazdaságokban csak valamiféle ló- vagy ökörvontatta erőmű jöhetett számításba. Kísérleteztek is sok mindenfélével, így malomkerék- és szélkerék-hajtással<sup>30</sup>; készültek a sokféle „mozgonyok, mozdonyok, mozványok, gépelyek”<sup>31</sup>, vagyis az egy-, két-, három-, négylovas, hatlovas járgányok, amelyek általában nem váltak be. Ez utóbbinál például az volt a baj, hogy a 6 lóra készült erőgépbe 1–12 lovat kellett befogni.<sup>32</sup> A négylovas angol Barrett- és Garrett-típusú mozgonyok ellen nem volt különösebb kifogás, de a kisebb gazdaságokban mégiscsak nagyon bizonyultak.<sup>33</sup> S akkor állt elő a cenki mester azzal a bizonyos kétlovas hajtóművel, a járgánnyal.



A Bokor-féle vetőgép. Lex József tulajdona Nagycenken

Hogy a maga nemében megint csak ez volt az első ilyen gép honunkban, bizonyítja a gyöngyösapáti ispán fentebb idézett cikkének lapalji jegyzete: „Tudtunkkal eddigelé kívülünk csak a cenki selyemfonoda működtet ilyennemű hajtóművet. K. I.”<sup>34</sup>

Bokor Nándor gazdasági gépei közismertek voltak, annál is inkább, mert a különféle hazai és külföldi kiállításokon egymás után nyerték el a díjakat.

29 Mezei Gazdálkodás Könyve II. kötet 336. oldal 1189. paragrafus. A 6 lőerős gépet Fehér Lajos hozta be Angliából Új-Becsére. Az emberek csodájára jártak.

30 Mezei Gazdálkodás Könyve II. kötet 339. oldal 1196. paragrafus.

31 A Mezei Gazdálkodás Könyve „mozdony”-nak nevezi e hajtóműveket, a többit a Faekétől a Hofherr gépig című mű 23. oldalán találtam meg.

32 L. a Faekétől a Hofherr gépig 223. oldal.

33 Mezei Gazdálkodás Könyve II. kötet 343. oldal 1203–1205. paragrafusok.

34 L. a Gazdasági Lapok 1860. ápr. 19. szám 243. oldalán.

E kitüntetések immár muzeális értékű érmeit a mester unokája, özv. Kőszegfalvi Rezsőné őrzi. Egy nagy ovális falra függesztett keretben látható a 32 db arany-, ezüst- és bronzérem.

A Földművelési Érdekeink 1874. évi januári száma felsorolja a kitüntetések, amelyeket Bokor 1873-ig kapott.<sup>35</sup> Ezt a felsorolást az alábbiakban kiegészítettük azoknak az érmeknek felirataival, amelyeknek azonosítása sikerült.

1. 1853. Bécs. 6 arany.
2. 1853. Pest. Ezüstérem. Felirata: „Bokor Ferdinándnak a Terménytárlati Választmány. 1853.”
3. 1855. Páris. Dicsérő okmány. Bronzérem, „Republique Francaise.” felirattal.
4. 1857. Nagy bronzérem. Bécs.
5. 1857. Pest. 100 Ft.<sup>36</sup>
6. 1859. Dicsérő okmány. Aranyérem: „Bokor Ferdinánd 409. sz. ekéjének.”
7. 1864. Kis-Czell. 3 db arany és dicsérő okmány.
8. 1866. Bécs. Bronzérem. „Land- und Forst-Wirtschaftliche Ausstellung in Wien. 1866.”
9. 1867. Kis-Czell. 1 db arany, 1 db ezüst tallér és dicsérő okmány.
10. 1868. Győr. 3 db ezüstérem és dicsérő okmány. Az érme felirata: „Az iparnak 1868.”
11. 1868. Kőszeg. Ezüstérem. „Vasvármegyei Gazdasági és Ipari egyesület.”
12. 1871. Miskolcz. Aranyérem. Három darab érem. „Borsodmegyei Gazdasági Kiállítás” vésettél.
13. 1873. Bécsi Világkiállítás. Ezüst serleg és 54 db 20 frankos új osztrák arany. Aranyérem! „Ehren Preis zur Wiener Weltausstellung 1873. von der freien Stadt Hamburg.” — Bronzérem: „Weltausstellung 1873. Wien. Dem Verdienste...” A felsorolás nem említi, de van egy díszoklevél is.

A Földművelési Érdekeink cikke éppen e 13. kitüntetéssel kapcsolatban íródott.<sup>37</sup> Bokor az ezüst serleggel, az érmekkel, a díszoklevéllel meg az 54 arannyal elnyerte a kiállítás egyik legértékesebb díját, az ún. „Hamburgi díjat.” A serleg felirata: „Hamburger Preis gestiftet v. d. Comité d. intern. Landw. Ausstellung. Hamburg. 1863.” — „Welt Ausstellung in Wien 1873. Ferdinand Bokor für Landw. Geräthe.”<sup>38</sup>

Érdekes, hogy a Földművelési Érdekeink fenti felsorolásából két kitüntetés kimaradt:

1. Az 1861-es évszámmal ellátott bronzérem. Felirata: „Honszeretet s egyetértésben van erő s isteni áldás. 1861. Országgyűlési Emlék.”
2. 1862-ben pedig Londonban tüntették ki. Az éremtábla közepén egy nagy címeralakú plakett látható, ennek közepén üveggel fedett téglalap alakú mélyedésben kézírással ez olvasható: „International Exhibition hold in London in MDCCCLXII. This is to certify that on honorable mention was award to Bokor N.” Alatta kisebb betűkkel még néhány szó, de már nem olvasható.<sup>39</sup>

Nem tudni, miért maradt ki a felsorolásból, hisz nagy dolog volt akkoriban ez a kitüntetés. Az egykorú Gazdasági Lapok így emlékezik meg róla: „... a londoni 1862. évi világkiállításon Vidacs, Gubics, Farkas és két czenki mester —

35 L. Földművelési Érdekeink 1874. január 19. szám 22. oldal.

36. Ezen a pesti kiállításon Bokorral együtt Felber és Mészáros cenki lakosok is kaptak kitüntetést. Csatkai Endre közlése.

37 A cikk írója, „H. I.”, tehát valószínűleg Hajnik János, a cenki urodalom intézője, Bokor felfedezője és pártfogója.

38 A serleg leányágon öröklődött. Eddig nem sikerült nyomára jutni.

39 Magyar szövege: „A Londonban 1862-ben tartott Nemzetközi Kiállítás. Ez a bizonyítéka annak, hogy egy kitüntető emlék ítélgett oda Bokor Nándornak.”

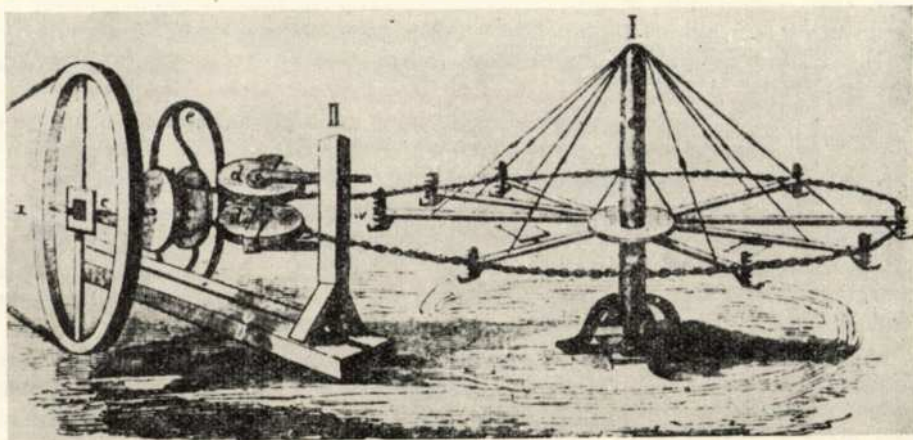
Bokor és Mészáros – is megjelentek készítményeikkel és mindegyik kitüntést kapott; a pestiek érmet, a czenkiek dicsérő oklevelet.”<sup>40</sup>

A fentiekben összeállítottuk azokat a kitüntéseket, amelyeket Bokor 1873-ig kapott. A jegyzékben foglaltak és az érmek azonosítása, sajnos, csak hét esetben sikerült. Tudni kell, hogy a képtáblára erősített érmeknek csak egyik fele látható s így a kiállítás helye és az évszám legtöbbször hiányzik. Az alábbiakban most az ilyen hiányos érmek feliratait közöljük:

1. Ezüst. „Bokor Nándor” vésettel. 2. Bronz. „Magyarországi Gazdasági Egyesület.” 3–4. Két ezüstérem, az egyik „Érdemérem”, a másikon „Jutalmul” felirat. 5. Bronz. „Érdemérem.”

Öt darab német medália:

1. Bronz. „Landwirtschaftliche Gesellschaft in Wien.” 2. Bronz. Koronázási jelenet felirat nélkül. 3. Franz Josef I. Kaiser von Österreich, König von Böhmen etc. apost. König von Ungarn.” 4. Bronz. „Austria.” 5. Bronz. „Ehrenpreis der k. u. k. Wirtschaft. Gesellschaft in Wien.”



Bokor N. hajtóműve, a járgány. A Gazdasági Lapok 1860. IV. 19-i számából

„Győrvidéki Gazdasági Egyesület” felirattal, de évszám nélkül három egyforma érmet találtunk. Lehet, hogy ezeket is 1868-ban kapta, de az is lehet, hogy egy későbbi kiállításon.

Végezetül megmaradt négy érem, amelyektől felirásaik alapján kétségtelen, hogy 1873 után szerezte őket.

1. „Az 1876. évi országos ipari-, termény- és állatkiállítás. Szeged.” Ezüst.
2. „Páris 1878. Mention Honorable.” Bronz.
3. és 4. „Székesfehérvári Országos Kiállítás. 1879.” Ezüst és bronz.

A cenki kovácmester első kitüntetését 1853-ban kapta, utána egy emberöltőn át úgyszólván megszakítás nélkül nyerte el a kiállítások díjait, mégpedig nemcsak Pesten vagy Kis-Czellben, hanem Bécsben, Párisban és Londonban is.

De hát ki volt az a Bokor Nándor? Születési adatait eddig nem sikerült

<sup>40</sup> Sevin Henrik a Faekétől a Hofherr gépig című könyvében (a 98. oldalon) a Gazdasági Lapokra hivatkozva közli közelebbi megjelölés nélkül.

megállapítani, csak annyit, hogy 1822–24 körül született.<sup>41</sup> Minden valószínűség szerint inaskodott valahol, majd a céntörvények értelmében vándorútra kelt. Feltételezhetjük, bejárta Németországot, tán messzebb tájakat is, a cenki legendák úgy tudják, hogy Angliában is járt, s hazatértében elakadt itt a nyugati végeken.

Az egyházi anyakönyvek szerint 1847-ben a „helység kovácsa” Páliban. 1849-ben még mindig ott tartózkodik.<sup>42</sup> 1852-ben azonban már cenki lakos. A Földművelési Érdekeink című lapból tudjuk, hogy „Bokor Nándor cenki gépész 1852-ben egyszerű falusi kovács Sopron mellett.”<sup>43</sup> Az első cenki bejegyzés dátuma 1853. szept. 13. Lakása: Kiscenk 34. sz. Foglalkozása „faber ferrarius”, azaz kovácsmester.<sup>44</sup> Nem tűnik ki, községi-e, uradalmi-e. A fentiek alapján azonban valószínű, hogy Kiscenk község kovácsa lehetett, s mint ilyen patkoltvasalt, javította a gépeket és baromorvoskodott, mert ez is hozzátartozott akkoriban a kovácsmesterséghez. Kissé tán furcsa ember volt, mert nemcsak javította a rossz masinákat, hanem mepróbált csinálni jobbakat. Épp akkortájt fabrikált egy vetőgépet, amelyet felvittek Bécsbe, s ott a mezőgazdasági kiállításon megkoszorúzták. „E buzgón törekvő iparosnak hivatottságát a cenki Széchenyi uradalom akkori felügyelője, Hajnik János felismervén, az 1853. év elején N. Czenken megtelepítette, hol Bokor azóta egy 10–12 segédet foglalkoztató gazd. gépgyárat alapított.”<sup>45</sup>

Így kezdődött Bokor pályafutása, de hogy méltányolni tudjuk azt a szerepet, amelyet a derék cenki mester országos viszonylatban is betöltött, előbb egy pillantást kell vetnünk Magyarország akkori mezőgazdasági állapotára.

A jobbágyfelszabadítás után a mezei gazdálkodás nagy, mondhatni forradalmi változásokon ment keresztül. A paraszt szabad volt ugyan, de elmaradt. A birtokosok nem számíthattak többé a robotra, a hosszú, a rövid fuvarra s egyéb jobbágyi szolgáltatásokra. Egykorú számítások szerint az eltörölt kézi robot 30 000 000 ingyenes gyalognapszám kiesését jelentette.<sup>46</sup>

A magyar mezőgazdaság válságba jutott. Egyes helyeken szinte katasztrofálissá vált a helyzet. „A vármegyei urasági birtokok nagy részük parlagon hever vagy csak félbe-szerbe műveltetik — olvassuk egy 1856. évi jelentésben — azért mert a régi jobbágy még pénzért sem megy el napszamba volt urának, mivel elsőbnek tartja a magáénak megmunkálását.”<sup>47</sup>

A paraszt tehát immár magának dolgozott, de faekével szántott és tuskével

41 Bokor a család szerint 1822-ben született, a halotti anyakönyv adatai szerint pedig 1824-ben. Születési helyét kerestük Marcaliban, Marcaltón és Páliban. Egyelőre legvalószínűbb Páli, de ott az 1726–1827. évi anyakönyvek elégték.

42 A páli anyakönyvekben 1847-ben egy kisleánya születése és halála, valamint első felesége halála van bejegyezve. Második házasságából 1849-ben itt születik Aloyzia nevű leánya.

43 L. a Földművelési Érdekeink 1874. január 19. sz. 22. oldal kezdősorait.

44 A gyermekek születési anyakönyvi adatai szerint Bokor az 1853., 1855., 1856., 1858. években kiscenki lakos volt. Kiscenken akkoriban két kovácsműhely volt, a községi és a majorban az uradalmi.

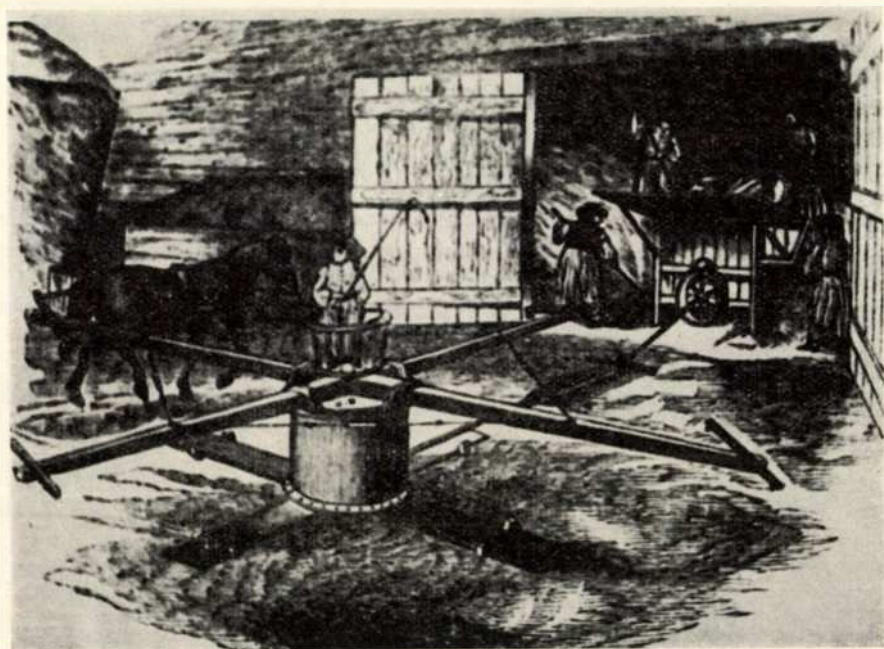
45 Földművelési Érdekeink 1874. január 19. sz. 22. oldal 3. bekezdése. Az üzemből dolgozó segédek száma a rokonok és a cenkiek visszaemlékezése szerint a 20–25-öt is elérte.

46 Lásd a Faekétől a Hofherr gépig 238. oldal.

47 Sevin Henrik idézi a 28. oldalon az Erdélyi Gazdasági Egylet 1856. évi havi füzeteiből.

boronált. Az uradalmakban sem volt külön világ, és azonfelül még a dolgozó munkáskezek is hiányoztak. Válságban volt a magyar mezőgazdaság, s ebből a válságból egyetlen kiútnak a gépesítés mutatkozott.

Földbirtokosaink hamar rádöbbenek erre, s a múlt század ötvenes éveiben teljes erővel megindult a gépesítés. Legjobbjaik egymás után hozták be a különféle gépeket külföldről, főként Angliából. Az 1856-ban kiadott Mezei Gazdaság Könyve e téren főként a jakabszállási, *czenki*, *németkeresztúri*, ercsi és verebi uradalmakat emeli ki.<sup>48</sup> Ebből a könyvből, ugyancsak Cenkről egy másik adat: „Tudtunkkal ekkorig hazánkban *ily aratógép Czenken és gróf Zichy Edmund ur sz. mihályi jószágán (Fehér megyében) van.*”<sup>49</sup> Felsorol a könyv né-



Cséplés járgánnyal. Mezei Gazdaság Könyve. II. kötet. 185. kép

hány jeles nevet is, köztük *Smalbonnes* és *Hajnik* nevét, akiknek „talpraesett vezérlete alatt a Garrett- és egyéb gépek alkalmazása a legkisebb nehézségekkel sem küzdött.”<sup>50</sup>

Smalbonnes — tudjuk — a németkeresztúri bérlő, Hajnik János pedig a nagyeceni Széchenyi hitbizomány jószágkormányzója, aki 1852-től 1864-ig töltötte be ezt a tisztelet.<sup>51</sup>

48 Mezei Gazdaság Könyve 3. kötet 106. oldal 388. paragrafus.

49 Mezei Gazdaság Könyve 4. kötet 427. oldal 1554. paragrafus. Aratógéppel tehát Cenken és Szent-Mihályon arattak először hazánkban.

50 Mezei Gazdaság Könyve 3. kötet 106. oldal 388. paragrafus.

51 Wiener Moszkó I. kötet 264. oldal.

„A nagy Széchenyi — olvassuk — kinek tevékenységét találóan e szavak jellemzik: — Minden közhasznú mozgalom, minden haladás, bármilyen természetű is lett legyen az ... közvetlenül vagy közvetve az ő szelleméből indult ki, — ... ezen időben Hajnik Jánost bízta meg nagycenki urodalmának vezetésével, mely alatt egyrészt a magyar gazdaság ujoncainak Mekkájává, másrészt pedig terjesztőjévé lett az akkoriban oly szükségessé vált *gazdasági eszközöknek és gépeknek.*”<sup>52</sup>

A „magyar Mekkával” kapcsolatban megtudjuk még, hogy „körülbelül 200 fiatalember látogatta akkoriban a Hajnik igazgatása alatt álló urodalmat, hogy ott mint gyakornokok egy évig a mezőgazdaságot gyakorlatilag tanulmányozzák: s ugyanezen célból küldtek oda a nagybirtokosok is számos fiatal gazdasztistat.”<sup>53</sup>

De nemcsak a gazdasztistekre volt gondja a cenki intézőnek. „A gazdasági gépek körül annyi érdemet szerzett Hajnik János úr kijelenté nekünk — írja a Gazdasági Lapok 1855-ben —, hogy ő Czenkre készségesen fölfogadna olyatén gazdasági felügyelő cselédeket, kik hozzá az országból bárhonnan azon czélből küldetnének, hogy ott a gazdasági gépekkel való elbánásban gyakorlatilag beoktassanak. Czenken mindennemű eszközök alkalmazásban lévén s azonfelül *igen jeles gazdasági gépek is készülnek...*”<sup>54</sup>

Nyilvánvalóan Bokorra céloz itt Hajnik János — a Döblingben élő Széchenyi István nagycenki urodalmának intézője —, a Bokor-féle gépgyárra, amely az ő segítségével valósult meg, vagy ahogy Wiener Moszkó írja: „az ő vezérlete alatt állítottatott fel Nagy-Czenken a *történelmi nimbussal körülvett Bokor Nándor-féle gazdasági gép- és eszközgyár.*”<sup>55</sup>

Az utóbbi időkben Bokor Nándorral és gépeivel kapcsolatban több téves közlemény jelent meg. Így pl. a Sopronvármegye 1936. szept. 30-i számában ez olvasható: „Az első vetőgépet a nagycenki cukorgvár gazd. gépgyára hozta forgalomba az 1850-es években.”<sup>56</sup> A Természet és Technika 1953 januári számában pedig ezt írja: „A Széchenyi urodalom rendezett be neki egy 10—12 segédet foglalkoztató gépgyárat, amelynek Bokor Nándor is tulajdonképpen bér munkása volt.” A továbbiakban pedig tudunkra adja: „Üzemét a magasrangú pártfogók eladták a konkurenciának, (a Kühne gépgyárnak) és a 20 éven keresztül verhetetlennek bizonyult Bokor-féle sorvetőgépeket nem gyártották tovább.”<sup>57</sup> E téves hírek annyira elterjedtek már, hogy legutóbb pl. a Kisalföld is ezek alapján méltatta Bokor Nándor érdemeit.<sup>58</sup> Vegyük sorra ezeket az állításokat!

A nagycenki cukorgvárnak csakugyan volt géplakatosrészlege, mint ahogy a Széchenyi hitbizománynak is voltak gépészkovácsai a kiscenki majorban. Ezek javították a hibás gépeket, és mert idejükből futotta s igyekezet is volt bennük, a behozott angol minták után újakat is készítettek. Bizonyosság erre Sevin Hen-

52 I. m. 264. oldal további sorai.

53 I. m. 264. oldal 3. jegyzet. A résztvevők egyike Szentirmay Elemér (Németh János), a „Csak egy kislány van a világon...” és sok egyéb dalunk szerzője.

54 A Faekétől a Hofherr gépig 50. oldala idézi a Gazdasági Lapok 1855. évfolyamából.

55 Wiener Moszkó I. kötet 264. oldal 4. jegyzet.

56 A cikk címe: Amikor még faekéket használtak Sopronmegyében. Tulajdonképpen beszámoló Szolnok Dezső hercegi központi igazgató előadásából.

57 A cikk címe: Az első magyar vetőgép készítője. Olvasható az 1953. évfolyam januári szám 45. oldalán.

58 Lásd az 1967. augusztus 24. számot.



rik könyve, amelyben Cenkről ezt olvassuk: „... igen jóhírű vetőgépek, ekék és boronák kerültek ki az idevaló Bokor, Felber és Mészáros műhelyeiből.”<sup>59</sup>

„Az 1857. évi Pesti Gazdasági Kiállításon Bokor 100 forintot nyert, s vele együtt Felber és Mészáros cenki lakosokat is megjutalmazták.”<sup>60</sup> Az 1862. évi londoni kiállításon pedig dicsérő oklevéllel tüntették ki Bokor és Mészáros cenki mestereket.<sup>61</sup>

A plébánia anyakönyvei alapján sikerült megállapítani, hogy Mészáros János annak idején – az ötvenes években – urodalmi kovács és baromorvos



Bokor N. kitüntetései

volt.<sup>62</sup> Felber János foglalkozásaként „faber ferrarius sodalis” bejegyzés olvasható, vagyis „társ-kovácsmester”, s így valószínűleg csendes társa lehetett Bokornak.<sup>63</sup>

59 A Faekétől a Hofherr gépig 52. oldal.

60 Csatai Endre szíves közlése. Lásd még a 36. jegyzetet.

61 A Faekétől a Hofherr gépig 98. oldal.

62 Lásd a nagycenki plébánia születési anyakönyvében az 1844. ápr. 24-én született Mária és az 1857-ben született Ida nevű leányának bejegyzését.

63 Lásd a nagycenki plébánia születési anyakönyve 1855. évi 32. tételét. Akkoriban Felber legényember volt s egy Krebs Tekla nevű hajadontól házasságon kívül született Mária nevű kisleányát jegyezték be az anyakönyvbe.

Ezek szerint tehát bizonyosra vehetjük, hogy nemcsak a grófi majorban, de a cukorgyár géplakatosműhelyeiben is csináltak vetőgépeket. Eddig tehát a Sopronvármegye állítása helyes, csak az nem igaz, hogy a cukorgyáriak csináltak volna az elsőt.

Ami pedig a Természet és Technika cikkét illeti: Bokor Nándor legfeljebb egy-két évig lehetett urodalmi kovács, vagy ahogy a cikk mondja „bérmunkás.”<sup>64</sup> A gyár megalapításától, 1853-tól kezdve önálló géplakatosmester volt, vagy ahogy ő szerette nevezni magát „gépész”, nem a szó mai értelmében, nem az az ember, aki a gépet kezeli, hanem az, aki a gépet csinálja.<sup>65</sup> Mindenesetre jó viszonyt tartott fenn a cukorgyárral, pártfogoltja volt az urodalomnak, készített nekik mindenféle gépet, javította is ezeket, újításokat végzett rajtuk, de nem volt bérmunkás, önálló iparosember volt, tisztességes géplakatosmester, aki a semmivel kezdte s „munkája gyümölcszeként már 1874-ben egy tisztességes lakóházat mondhatott magáénak s ezen felül pedig egy kis tőkét is szerzett.”<sup>66</sup>

Végül nem felel meg a valóságnak az sem, hogy „üzemét a magasrangú pártfogók eladták a konkurenciának”, nevezetesen a Kühne-féle gépgyárnak. A dolog másképpen történt.

A bécsi kiállításon sokan megcsodálták Bokor vetőgépét. Volt ezek között egy cseh-német mérnök; jóba keveredett Bokor Nándorral, elmagyaráztatta magának a vetőgép szerkezetét, Bokor még le is rajzolta neki, s nagy barátságban váltak el egymástól.<sup>67</sup>

Ez a mérnök aztán megjelent Magyarországon, megvette a jóhírű mosoni gépgyárat és gyártani kezdte a világhírű Kühne-féle vetőgépeket.

Egykorú öreg cenkiek, néhai jóbarátok, rokonok visszaemlékezései szerint a mérnök, akivel Bokor Nándor a bécsi világkiállításon összebarátkozott, Kühne Ede volt, a mosoni gépgyár megalapítója.<sup>68</sup> Bokor cenki üzemét gazdasági gépgyárnak nevezték, de valójában nem volt gyár. A szó mai értelmében nem tekinthető gyárnak: hatalmas műhely volt inkább, s nem gyári munkások dolgoztak benne, hanem mesterlegények serénykedtek az üllők, fujtatók, munkapadok mellett. Mesterlegények, akiknek ellátását, fizetését, munkaviszonyát még a céhvilág törvényei szabályozták, mert céhvilág volt még,<sup>69</sup> s így Bokor Nándor nem volt kapitalista gyártulajdonos, hanem maga is ott munkálkodott legényei között, aki — írja róla Hajnik cikke — „első volt a munka kezdetén és utolsó a szünetelésnél.”<sup>70</sup>

64 Amennyiben Bokor csakugyan az urodalom szolgálatában állott, akkor konvenció urodalmi alkalmazott volt. Bére: természetbeni lakás, föld- és kerthasználat, állattartás, gabona- tűzifajárandóság stb. és készpénz.

65 Hajnik cikke is „gépész”-nek titulálja a Földművelési Érdekeinkben. 1874. jan. 19. sz. 22. oldal.

66 Lásd uo. az utolsó előtti bekezdésben.

67 Valószínűleg az 1866. évi kiállításon történt, mert 1853-ban Kühne még csak 14 éves volt.

68 Néhai Nemeskéri Stodoni Gyula, a soproni reálgimnázium tanára közölte fentieket e sorok írójával. Édesapja Stodoni József fertőszentmiklósi gyógykovács s állatorvos annak idején segéde, sógora és barátja volt Bokornak. (Rajta kívül természetesen másoktól is hallottam.)

69 A céhrendszert az 1872. évi ipartörvény szüntette meg, az ipartestületek megalakulásáról csak 1884-ben hoztak törvényt.

70 L. Földművelési Érdekeink 1874. jan. 19. szám. 22. oldal.

Érthető ezek után, hogy Bokor gyára nem versenyezhetett Kühne gépgyárával. Bokoré céhvilágbeli üzem, Kühnéé már kapitalista gyár. Bokor munkatársai mesteremberek. Kühnéé bérmunkások. A cenki műhelyben többet számított a becsület és a hírnév, mint a haszon: a mosoni gyárban mindenképpel való volt a profit.

És mégsem ez a Kühne-féle gyár pecsételte meg „a történelmi nimbuszal körülvett” cenki gépgyár sorsát. Más volt a baj. Egyszerűen nem volt, aki átvegye Bokortól a gyárat. Sok minden sikerült az öreg mesternek, csak egy nem: nem sikerült maga helyett megfelelő utódot nevelnie.

Bokor Nándornak első felesége, Preszli Katalin és újszülött kisleánya 1847-ben meghaltak Páliban.<sup>71</sup> Wolfsbauer Katalinnal Sopronban 1849. január 28-án kötött második házasságából négy fia és négy leánya született.<sup>72</sup> A leányok férjhez mentek, és valamennyien elkerültek a faluból; a fiúk közül Nándor, István és Béla fiatalon elhunytak, János az utolsó gyermek, a család szemefénye, akiből apja gépészmérnököt akart nevelni, akit Bokor utódjának szánt, a családi visszaemlékezések szerint „bohém” ember volt, a kortanúk szerint pedig „nem volt belevaló”. Ilyenformán aztán nem váltódtak be a hozzáfűzött remények, s Bokor fiából nem lett kapitalista gyáros, hanem csemegekereskedő Devecserben.<sup>73</sup>

Az öreg Bokor a visszaemlékezések szerint jó kedélyű, jószívű, áldozatra kész ember volt; munkatársainak, mesterlegényeinek segítője, barátja: az eltűnő céhrendszer utolsó nagy mesterembere.

Élte alkonyán még egy nagy kitüntetésben részesült: az ipar terén szerzett érdemeiért 1885-ben az arany érdemkeresztet adományozta neki I. Ferenc József.<sup>74</sup> E kitüntetéssel kapcsolatban az alábbi érdekes s a korra nagyon jellemző cikk jelent meg a „Sopron” című napilap 1886. június 29-i számában.

„EGY KIHALLGATÁS A KIRÁLYNÁL.” — Bokor Nándor nagy-czenki műszerész és gazdasági-gépgyáros, ki az ipar terén szerzett érdemeiért a mult évben az arany érdemkeresztet kapta, f. hó 10-én kihallgatáson volt Bécsben Öfelségénél, hogy

71 A páli plébánia anyakönyvi adatai: 1. 1847. aug. 17. és született *Rozália* Bokor Ferdinánd „helység kovácsa” és Preszli Katicza leánya, meghalt 1847. szept. 24-én. 2. 1847. szept. 4-én *Preszli Katalin* Bokor Ferdinánd kovácmester neje meghalt. 3. 1849. okt. 23-án született *Aloyzia* Bokor Ferdinánd helybeli kovácmester és Wolfsbauer Katalin leánya. (Férjhezment Dautlich József vasgyároshoz Szombathelyen.)

72 A nagycenki plébánia anyakönyvi adatai: 4. 1853. szept. 13-án született *István* Bokor Nándor „faber ferrarius” és Wolfsbauer Katalin fia. Kiscenk 34. Meghalt 1854. febr. 18-án. 5. 1855. márc. 1. született *Helena* Bokor Nándor stb... leánya. Kiscenk 34. (Férjhez ment Wochutka Antal állomásfőnökhöz Mezölakon.) 6. 1856. júl. 19-én született *Anna* Bokor Nándor stb... leánya. Kiscenk 34. (Férjhez ment Kirschbaum Ferenc gazd. gépészhez Sárvárott.) 7. 1858. május 29-én született *Paula* Bokor Nándor stb... leánya Kiscenk 20. sz. sz. alatt. (Férjhez ment Schütz János sütőmesterhez Lövön.) 8. 1861. okt. 18-án született *Nándor* Bokor Nándor stb... fia. Nagycenk 41. sz. alatt. Meghalt 1872. május 16. 9.) 1863. márc. 22-én született *Adalbert* Bokor Nándor stb... fia Nagycenk 41. sz. Meghalt 1863. május 3. 10.) 1865. május 28-án *János* Bokor Nándor „faber ferrarius” és Catharina Wolfsbauer fia. Nagycenk 41. sz.

73 A rokonság közlése szerint János a devecseri üzletet is felszámolta és Kámonban élt mint magánzó haláláig.

74 Az „aranyéremkeresztet” katonai és poigári érdemek jutalmazására alapította I. Ferenc József. Jelvénye vörös zománcozott aranykereszt, kerek középpajzs-zsal, előlapján F. J. betűk, körülötte „Viribus Unitis” felirat és két egymásba kulcsolódó kéz, hátlapján: 1849.

a legmagasabb kegyet megköszönje. E kihallgatásról a következőket közölhetjük teljesen megbízható forrás után. Bokor Nándor a következőképpen terjesztette elő közlönetét: „Felséges császár és apostoli király! alattvalói hódolattal jelentem meg Felséged előtt, hogy a részemre adományozott arany érdemkeresztet megköszönjem. Szívem mélyéből köszönöm, Isten áldása szálljon Felségedre és felséges családjára!” Erre Ófelsége röviden ezt válaszolta: „Megérdemlette.” — s egyszersmind kérdező Bokortól, vajon volt-e Budapesten az orsz. kiállításán. Mire Bokor „igen”-nel felelően, még a következőképpen szólott a királyhoz: „Felséges császár és apostoli király! Minthogy ezen érdemkereszt holtom után vissza száll kezei közé, ennél fogva, hogy emléke legyen családomnak arról, hogy Ófelsége előtt megjelenhettem, kérem Felségedet, hogy ezen arcképekre (itt előmutatá a király és a királyné arcképét) családom számára neveiket aláírni kegyeskedjenek.” A király átvevő a két arcképet, azt monda, hogy el fogja küldeni Cenkre, mert a királyné jelenleg Münchenben van. Most Bokor azzal a kéréssel járult Ófelségéhez, hogy az ő ceruzájával írja alá a nevét. „Miért?” kérde a király. „Azért — válaszolt Bokor — mert én iskolagondnok vagyok Nagy-Czenken s ezt a ceruzát a cenki iskolának fogom ajándékozni, hogy vizsgakor mind a három osztályban 10 legjobb írógyermek a próbairásra ezzel a ceruzával írhasa a nevét.” Kivánsága azonnal teljesített. Végül Ófelsége azt kérdezvén: „hogyan mennek az üzletek?” s miután erre Bokor megfelelt, a király meghajtá fejét és a kihallgatás véget ért. De volt künn nagy csodálkozás, midőn meglátták, hogy Bokor Ófelségétől arcképet kapott. „Das ist doch etwas Grosses!” mondogatták többen, mert nem tudták, hogy Bokor magával vitte be az arcképet.”

Eddig a cikk s eddig az igazság. Ebből az igazságból aztán évtizedek folyamán egy anekdota keletkezett. Mondta-mesélgette egyik nemzedék a másiknak ezt a históriát, mesélgették-formálgatták a saját ízlésük szerint, s a végén a mese már úgy alakult, hogy nem is *érdemkeresztet* kapott Bokor mester, hanem sokkal különbet: a *Ferenc József renddel* tüntette ki a király.<sup>75</sup>

S Bokor tudta mi a kötelessége. Illendően ferenc-jóskába vágta magát és felutazott Bécsbe, hogy megköszönje a királynak a medáliát. Ófelsége dolgozószobájában fogadta a mestert. Elbeszélgettek erről-arról, főként azonban a vetőgépről, amlyet a király többször látott a kiállításokon s épen azért szerette volna tudni, hogy működik. Bokor magyarázta is, de papír is kellett hozzá meg ceruza is. Ófelsége a saját ceruzáját adta kezébe, s a cenki mester felvázolta és megértette a Monarchia fejével a vetőgép szerkezetét.

Vége a kihallgatásnak. Bokor már a Burg folyosóján ballag... oldalzsebéhez kap, ott a ceruza, Ferenc József ceruzája. Nem, ezt nem viheti el, ... a királyt nem lophatja meg. Nyomban megfordul, lépdél visszafelé, ... de ott a burgzsandár, keresztbe rakja az alabárdot: — Halt! Bokor magyaráz, mutogatja a ceruzát, de a testőr nem enged. Megpróbálja félretolni az alabárdot, de a német „szapperlottozik”, s jön már a sarokból a másik burgzsandár is. Nagy a lárma, s már-már verekedéssé fajul a dolog, amikor nyílik az ajtó és megjelenik a császár őfelsége: Was ist das?

Magyarázkodás. A császár mosolyogva engedi be a becsületes lakatosmestert, s a végén megajándékozza a ceruzával: — Tegye el emlékebe!

Bokor népszerűségének fokmérője ez az anekdota. A nép arról az emberről mesélget, tréfálgozik és legtöbbször arról csinál anekdotát, akit szeret, akit becsül. A históriát persze átformálja a saját vágyai szerint, nem az alázatoskodó Bokort örökíti meg, hanem azt, aki a királyt oktatja, aki a burgzsandárokkal is szembezáll a becsületéért. Szeret persze kissé nagyítani, az arany érdemkeresztből Ferenc József rend lesz. S a ceruzából? Az egyik változat szerint

75 A „Ferenc József rend” magasabb kitüntetés. Öt fokozata van.

Bokor egy egész tucatot kapott a császártól, egy másik szerint pedig aranytokja, arany hegyvédője volt annak a híres-nevezetes ceruzának.<sup>76</sup>

Mert az volt. Bokor Nándor, a nagycenki iskola gondnoka évenként többször is meglátogatta az osztályokat, s ilyenkor magával vitte a ceruzát. A cenki iskolában az volt valamikor a legnagyobb kitüntetés, ha valaki írhatott Ferenc Jóska ceruzájával.

Még él egy ember — Rokop Ferenc asztalosmester —, aki ma is büszkén emlegeti, hogy ő irt valaha Ferenc Jóska ceruzájával.

Bokor Nándor 26 éven át volt a nagycenki iskola gondnoka. Ez a tisztség nem merült ki abban, hogy hébe-hóba meglátogatta az osztályokat, anyagilag is támogatta az iskolát. Nagy része van abban, hogy 1857-ben emeletet húztak



Bokor Nándor sírja  
a nagycenki temetőben

az iskolára,<sup>77</sup> 1888-ban pedig megnyitották a harmadik tantermet.<sup>78</sup> Nem kis dolog, hogy a múlt század közepén már emeletes iskolája volt Nagycenknek!

Tolnay Gábor plébános 1000 forintos alapítványt tett, hogy annak kamataiból könyvek és ruhák vásároltassanak a gyermekek számára, ehhez az alapítványhoz Lunkányi János, Széchenyi jószágkormányzója 200 Ft-tal, Bokor

76 A közölt anekdota keletkezésében valószínűleg nagy szerepe volt Gantner Antal, azaz Bukófalvi Saláta György írónak. Cenki származású lévén, sokszor meglátogatta faluját. E sorok írója tőle hallotta a történetet.

77 Dr. Szántó Antal: „A nagycenki plébánia történetének vázlata” című összeállítás 23. oldalát. (A továbbiakban: Plébánia történet.)

78 Plébánia történet 33—34. oldal.

pedig 20 Ft-tal járult hozzá.<sup>79</sup> Az összeg nem nagy, de ne felejtjük, a falu lakosságából egyedül Bokor adott.

Az iskolaszéknek megalakulásától, 1869-től haláláig tagja volt. Halála után a testület ekképpen rendelkezett: „... az elhunyt Bokor Nándor 26 éven át teljesített önfeláldozóan működött gondnoksága jegyzőkönyvben örökítesse meg; arcképe festessék meg és az egyik tanteremben függesszék ki.”<sup>80</sup>

Sajnos, arckép helyett csak fényképre futotta, s ez volt kifüggesztve a tanteremben az iskolának 1948-ban bekövetkezett államosításáig.

A falu közéletében is nagy szerepet játszott. Az 1889-ben megalakult Önkéntes Tűzoltó Egyesületnek alapítója és parancsnoka volt. Szíviügye a falu szépítése, a fásítás. A tereken az utcákon sok-sok fát ültetett el. Emberei a fák gyökérzete alá egy-egy pint bort vagy pálinkát is beástak. A cénkiek nagy élvezettel vágták ki ezeket a fákat s itták meg az itókat Bokor Nándor túlvilági egészségére.<sup>81</sup>

Szépek voltak a lánchidjai. A Széchenyi jubileumok alkalmával egyik-másik idősebb akadémikus még ma is keresi őket. E kecses ívelésű kis vashidak a Lánchíd mintájára készültek. A Széchenyi téren volt egy, az Iskola utcában — a mai 5. sz. ház előtt — egy másik. Két nagyobb a kastélyból kivezető gyalogutakon s egy harmadik az ún. „kertészkerthben”. Ez az utolsó az 1940-es évek végén is még állt.<sup>82</sup>

A Széchenyi szobor előtt a Széchenyi címer emblémáival díszített kétszárnyú kovácsoltvas ajtót a tér modernizálása során távolították el. A templomban az áldozató-rács az ő alkotása. Bokor-émlék a sekrestye csengő is.<sup>83</sup>

Az 1864-ben felszentelt új templomra 1863-ban tették fel a keresztet, amelyet ugyancsak ő készített, és legénye, a peresztegi születésű Rokop István, szerelt fel a torony csúcsára.<sup>84</sup> A régi templom keresztjéből pedig megcsinálta a saját sírkeresztjét.

A nagyecenki plébánia halotti anyakönyve szeieint Bokor Nándor magánzó 1896. január 28-án halt meg agyszélhűdésben, 72 éves korában.<sup>85</sup> A „magánzó,” megjelölés arra enged következtetni, hogy élete utolsó éveiben már nem dolgozott rendszeresen. Halála hírért már csak egyetlen soproni lap — a Soproni Hírlap — közölte, az is csak a gyászjelentést hozta, amelyet özvegye adott ki.<sup>86</sup>

Földi maradványait Széchenyi sírkápolnája mellett temették el, hűségese öreglegénye, Rokop István állította fel azt a bizonyos sírkeresztet, amelyet az öreg templom keresztjéből kovácsolt magának, s ugyancsak ő szerelte fel a kerítést is.<sup>87</sup>

79 Uo. 34. oldal. Az alapítványhoz tartozott még az a 2000 ft, amit a vasútépítéskor az iskolai földekből kisajátított területért kaptak. Tolnay plébános alapítványáról megemlékszik a „Sopron” című napilap 1886. június 19. száma.

80 Uo. 32. oldal.

81 Kisdíák korában Pölcz Lajos bácsi e sorok íróját is megkínálta egy korty itallal.

82 Próbáltam megmenteni, de hiába: reggelre eltűnt a híd.

83 Felirata: „Készítette Bokor Katalin és leánya Aloyzia 1863. október.” A kovácsoltvas szerkezeten a felírás: — Bokor Nándor 1863. —

84 Lásd „Tolnay Antal feljegyzései Széchenyi haláláról s a régi és az új cenki templomról” SSz 1960. 2. szám. 187. oldal.

85 L. a nagyecenki plébánia halotti anyakönyvének 1896. január 28-i bejegyzését.

86 L. a Soproni Hírlap 1896. január 29-i számát.

87 L. a már idézett SSz. 1960. 2. sz. 187. oldal.

Alig egy éve pihent a föld alatt a híres cenki géplakatosmester, amikor egy hirdetés jelent meg a Köztelek 1897. február 20. számában.<sup>88</sup> Így szólt:

Az első sorvetőgépet Magyarországon  
KÜHNE E.

legrégibb gazdasági gépgyára készíté  
1856 MOSONBAN 1856

Az eddigli eladás több mint 17.000 darab.

Bokor dicsőségének kisajátítása tehát már a múlt században megkezdődött! Ez a reklám azt állítja, hogy Kühnéék csinálták az első vetőgépet Magyarországon!

Az eddig előadottakból kitűnik, hogy a Bokor-féle vetőgép és ugyanúgy a cenki eke vagy járgány nem új találmány. Tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy Bokor és a korabeli mesterek a különféle mezőgazdasági gépeket külföldi minták után készítették, tehetségük szerint javították rajtuk, s igyekeztek átalakítani azokat a hazai követelményeknek. Bokor vetőgépéről tudjuk, hogy egy Garrett típusú angol gép után készült. Ennek a vetőgépnek nemcsak ábráját, hanem „szerkezeti rajzát”<sup>89</sup> is közli a Mezei Gazdaság Könyve. Ezt a rajzot bármikor össze lehet hasonlítani egy még meglévő Bokor-féle vetőgép szerkezetével, s ugyanúgy egy Bokor-fajta egy Kühne-géppel. Így aztán a szakemberek ma is megállapíthatják, hogy mit újított Bokor a Garrett-gépen s azt is, hogy mennyiben utánzata a Kühne-féle sorvetőgép a cenki sorvetőgépnek. Tehát dönteni lehetne vagy esetleg vitatkozni arról, hogy újított-e vagy sem Bokor a Garrett-gépen és arról is, hogy Kühne gépe eredeti-e vagy sem. Egyről azonban – *Bokor elsőségéről* – még csak vitatkozni sem lehet. A Földművelési Erdekeink című lap és Wiener Moszkó könyve – az egyik 1874-ben, a másik 1902-ben, a lap a reklámozás előtt, a könyv a reklámozás után – egyöntetűen tanúsítják, hogy a cenki mester sorvetőgépét mint a Monarchiában az elsőt az 1853. évi bécsi vilákiállításán megkoszorúzták, s hogy ott elnyerte az első díjat.

Mindezeken túl még egy hibája is van ennek a reklámnak. Kühne Ede, aki 1839-ben született, csak 1862-ben lett vezetője a mosoni *Pabst és Kraus-féle mezőgazdasági gépműhelynek* és csak 1869-ben a tulajdonosa, így tehát az 1856-ban gyártott gépekhez még semmi köze sincs, annál inkább sem, mert akkor még csak 17 éves volt.<sup>90</sup>

A családi visszaemlékezések szerint Kühnéék és Bokorék jó viszonyban voltak. A „szabad verseny” korában azonban az ilyesmi nem okozott gátlásokat, s alig múlt el egy év a nagy cenki mester temetése után, a reklámhír megjelent.<sup>91</sup>

Sírja megvan a cenki temetőben: a vaskereszt és a vaskerítés. A kereszt alján valaha aranybetűs felírás ragyogott. Lemosta az idő. Jobbról is, balról is porcelánképek voltak a vasba illesztve, Bokor Nándor és feleségének fényképei. 1950-ben egy kődobás törte össze Bokorné képét, rá pár hónapra Bokor fotográfiaja is eltűnt.<sup>92</sup>

Ma már csak egy felirat nélküli, elhanyagolt sír emlékeztet Bokor Nándorra. Pedig többet érdemelne, sokkal többet!

„A történelmi nimbuszal körülvett gazdasági gép- és eszközgyár” európai hírű volt valaha, s Bokor Nándor, az egyszerű magyar géplakatos, a Bécsben, Párisban, Londonban kapott kitüntetésekkel világhírnevet szerzett a magyar

88 L. a Köztelek 1897. febr. 20. számában a 253. oldalon.

89 L. a Mezei Gazdaság Könyve III. kötet 107. oldalán a 284. ábrát.

90 Kühne életrajzi adatait l. a Révay, ill. az Új Idők Lexikonában.

91 Kühne 1895-ben cégtársul fogadta fiát, Károlyt, így lehetséges, hogy az ügybuzgó fiatal gyárigazgató műve volt ez az 1897-ben megjelent reklám.

92 Bokorné porcelánképének cserepeit megtaláltuk. S mintha megéreztek volna, utána lefényképeztük az épen maradt Bokor Nándor fotográfiait. Így most megvan a kép és Bokorné dirib-darabokból összeragasztott arcképe.

A rendelkezésemre bocsátott adatokért ezúton mondok köszönetet elsősorban Csatkai Endrének, továbbá Radnóczy Ernőnek és Hegedűs Ferencnek, az anyakönyvekért: Kováts Ferenc, András atya, Czuppon Sándor, Lukács Imre és a marcali plébános uraknak s végül a sok-sok felvilágosításért Rokop Ferenc, Bene Mihály, Sobor Ferenc, Lex József és a többi cenki lakosoknak.

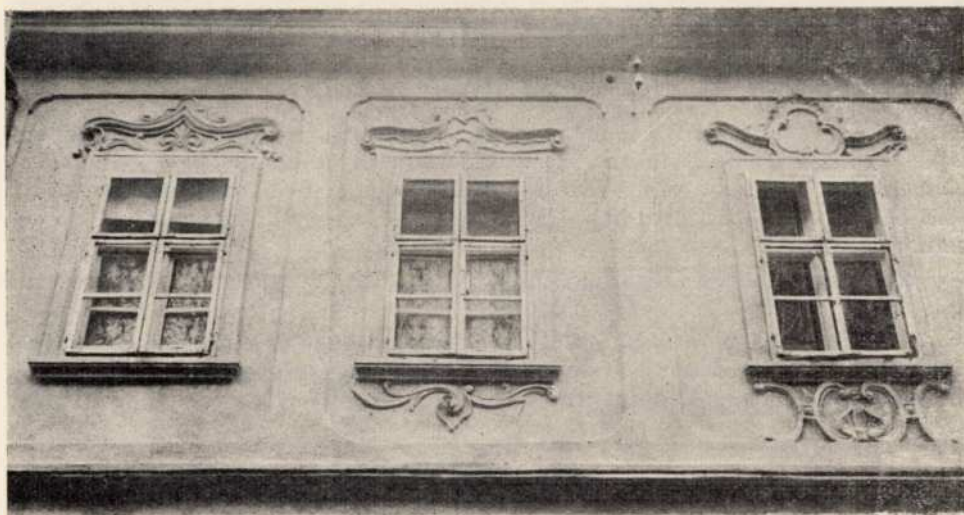
mezőgazdasági gépiparnak. Hírnév vagy nimbusz ... szép dolog, de csak kisebbik része Bokor érdemeinek.

A magyar mezőgazdaság 1848 után válságba jutott. A gazdálkodás elmaradt volt, az urodalmak munkáshiánnyal küszködtek. E nehéz helyzetben egyetlen kiútnak a gépesítés mutatkozott, s Bokor Nándor megcsinálta a parasztnak a vasekét meg a vasfogú boronát, az egész magyar mezőgazdaságnak pedig a gépeket ... a szénagyújtót, a kapálót, a járgányt meg a vetőgépet.

Ő segítette át a magyar parasztságot s a magyar földbirtokos osztályt a nagy válságon, az ő gépei segítségével kezdődött meg hazánkban a korszerű mezőgazdálkodás.

Emlékét Nagycenken egy utca őrzi. Nagycenk község képviselőtestülete 1943-ban Hegedűs Ferenc indítványára az ONCSA telepet Bokor Nándor utcának nevezte el.

Sírfeliratának aranybetűit elmosta az idő. A mai nemzedék már alig emlékszik reá, amit tud róla, azt is rosszul tudja. Épp azért kell felújítanunk emlékét, nem szabad elfelejtenünk a cenki géplakatost, akinek gépeit egész Európa csodálta, a gyárost, akiből nem lett kizsákmányoló kapitalista. Ezért becsüljük őt ma is, s ezért kell ápolnunk és megőriznünk emlékét!



A Hátsó kapu 3. sz. ház rokokódíszes ablaksora



## Stingl Vince „sopronyi nemtelen plebejus”, a herendi gyár alapítója

Írta: Mihalik Sándor

Emléke csupán mint „cseh mester”, valami „*Stingl J.* nevű egyén” rögződött a szakirodalomban, amíg negyed századdal ezelőtt *Révhelyi Elemér* a tatai kerámiagyártásokról szóló művével váratlanul és izgalmasan vissza nem idézte homályba veszett alakját, a majolika készítésében kifejtett munkálkodását, a köedény megvalósítása során tragikus bukással végződött tatai küzdelmeit.

Kutatóink ennek alapján foglalkozni kezdtek vele és a *Stingl*-kérdés csakhamar a kerámiai kutatások központi problémájává nőtt. A herendi gyár fennállása 125 évesnek vélt ünnepi fordulóján már sikerült igazolni, hogy legnagyobb kerámiai gyárunkat nem az alapítóként tisztelt *Fischer Mór*, hanem a hányatott életű „sopronyi születésű, nemtelen”, vagyis nem nemesi, hanem a „közrendbéli egyszerű plebejus *Stingl*” létesítette kerek másfél évtizeddel a *Fischer*-féle, 1839-es alapításnak hirdetett idő előtt.

Főleg levéltári adatok segítségével jelölték meg azt az utat, amelyen *Stingl* a herendi egyszerű fazekas műhelyéből felnőtt köedénygyártó üzeméig, és sejtetni kezdték, hogy a porcelán készítéséig is eljutott. Az írásos adalékok egymáshoz illesztésével készített képet most a további kutatások során gyűjtött levéltári anyag közreadásával, ezenkívül korabeli hírlapok és emlékezőések híradásainak adataival kísérjük kiegészíteni, teljesebbé tenni, mert a jelek feltételezni engedik, hogy *Stingl* nem csupán sorsüldözött volt, hanem a magyar kerámia történetének nagy érdemű alakja is: a később világhírűvé nőtt herendi porcelánkészítés legelső kísérletezője és magvetője.

Egyik kortársa leírást készített herendi műhelyében végzett munkásságáról, és tőle szerzett értesüléseit is közreadta. Iparkodtunk ezekbe is bepillantani, mert a tárgyi emlékek, gyártmányok, kísérleti gyártási próbálkozások eddigi teljes hiánya és ismeretlensége miatt jelenleg e nyomtatott dokumentumok a hitelt érdemlő igazolói, hogy a herendi gyár valóban a *Fischer* által hirdetett alapítás előtt létesült: a Herenden 1825-ben meglepedett *Stingl* a fazekas munkák készítése után műhelyét köedénygyárrá fejlesztette, majd — még *Fischer* Herendre érkezése előtt, de legkésőbb már 1837-ben — felfejlődött és eljutott, elért a valódi porcelán készítéséhez és azok „báját oda vitte, hogy a kiegészített edények féláltal látszók, égőfényűek, színre is hasonlók a bécsi porcelánhoz”.<sup>1</sup>

1 Munkánkat hasznosan segítette dr. *Csatkai Endre* Kossuth-díjas művészettörténész a *Stingl* családra vonatkozó egyes levéltári adalékok közlésre való átengedésével. Köszönettel tartozunk *Katona Imrének*, az Iparművészeti Múzeum kerámia osztálya vezetőjének a *Stingl*-re vonatkozó hírlap- és folyóiratanyag felkutatásáért és figyelmünknek ezekre való felhívásáért, valamint a *Stingl* korai készítményeiként tévesen közölt kerámiák szép cikkeiben való helytálló meghatározásaiért. Nem mulaszthatjuk el hálánkat kifejezni dr. *Pfeiffer János* kanonoknak, kitűnő veszprémi történészünknek, aki — miként azelőtt — most is előzékenységgel és fáradhatatlan szorgalommal kutatta tovább, tárta fel a *Stingl*-adatokat.

## I.

A cseh földről Magyarországra származó *Stingl*-család legrégebb ismert sarja az a *Christoph Stingl*, aki a XVIII. század első felében még a történeti Csehország Hätzenren községében élt. Ennek *Gáspár* fia már a cseh föld legnyugatibb sarkában fekvő Egerbe — a régi cseh nevén Chebnek nevezett városba — került. A múlt hangulatát és középkori jellegét őrző város éppen az ő ott-tartózkodása idején, a XVIII. sz. 40-es éveinek elején, a hadak vonulásának országútjává vált: 1742 és 1745 között kétszer is elfoglalták a francia seregek. A megbolygatott élet *Stingl Gáspárt* arra ösztökélte, hogy vándorútra kelt, és biztonságot nyújtó, nyugalmas tájat keresett magának. Ennek során került Sopronba, ahol 1744-ben a város tanácsától engedélyt kapott a rézművesség gyakorlására és a végleges letelepedésre<sup>2</sup>

Az 1766. és 1767. évi összeírások szerint<sup>3</sup> mesterünk a *Hochholzer Mátyás* tulajdonában lévő 386. számú házban lakik, és az egy szobából, konyhából és kamrából álló bérleményéért 43 forintot fizet.<sup>4</sup> Három évtizeden át folytatott munkálkodás után súlyos betegen *Gabriel János Keresztély* és *Buchholz Lajos* felkért tanúk jelenlétében 1773. március 4-én végrendelezik:

A Krisztus vére és halála által drágán megváltott lelkét a mennyei Atya kegyelmébe ajánlja, testét a maga idejében katolikus szertartás szerint a földbe helyezni rendeli. A helybeni városi kórháznak és menhelynek együtt 3, a Szent Mihály plébániatemplomnak 1, a dominikánus szerzetesrendnek 1 és szent misére 2 frt-ot hagyományoz. Vér szerinti öt gyermekének (*Anna Maria Russin*, *Elizabeta Kusselin*, *Magdaléna Meichlingerin*, *Leopold* és *Katarina* számára) egyenként 100 frt atyai vagyont hagyományoz, amelyet a három első férjezett leány kézhez kap: *Anna Maria Russin* 200 frt-hoz jut, és emiatt személyesen tartozik a jövődöbéli örökségből 100 frt-ot együtt kezelni. A két utolsó gyermek részét pedig özvegye mint általános örököse, azok keresztény nevelésére és táplálására fordítja. Mindazt, ami még van és létezik, szeretett hitvesének, *Christine Stingl*nek hagyja, akit általános örökösének tesz meg azért is, hogy minden adósságot ebből elégítsen ki. Végül az ügyvéd szolgálataért 2 frt-ot hagy.<sup>5</sup> A végrendelező mester rövidesen, március 16-án elhunyt. Felesége özvegyi jogon még 1780-ban is folytatja elhalt ura egykori mesterségét.<sup>6</sup> Segítségül — és az immár családi mesterségnek számító rézművesség fenntartása érdekében — az elhunyt *Stingl Gáspár* mester egyetlen fiát, a szintén rézművészetet tanult *Lipót*ot e célból a katonaságtól meg kellett szabadítani. 1780. december 20-án Bécsben *Heinrich Gottfried* — *Fischer Ádám* szolgálatra alkalmas férfi állítása és 36 frt 37 krajcár felszerelési pénz letétele ellenében — hozzá is járult *Lipót* elbocsátásához és elrendelte, hogy a 2. tábori tüzérségi regiment ezredtől 1780. december 18-tól kezdve szolgálaton és díjazáson kívül helyeztesék.<sup>7</sup>

2 Sopron városi tanács 1744. évi jkv. 254. sz. (Csatai E.)

3 A Soproni Állami Levéltár Sopron városi részében: Beschreibung der Hausgrunde und Classification der Häuser, wie auch Profession von Jahre 1766/1767. 329—30.

4 *Thirring Gusztáv* Sopron házai és háztulajdonosai 1734—1939 műve szerint (Sopron, 1941, 58. 1.) ez a ház a Várkerületen az 52. számú épület volt.

5 Az eredetivel azonos, 1773. június 21-én készített másolata: Soproni Városi Levéltár: Acta iudicaria fasc. XIV. nr. 53.

6 Sopron város levéltára: Fog. jegyzőkönyv, 1780. 192. lap.

7 Sopron Áll. Lvt.: Sopron város: Acta iudiciaria a. 1780. fasc. XIV. Nr. 53.

Mindezek után 1781-ben Sopron város polgárjogát is megkapja.<sup>8</sup>

Annak ellenére, hogy mint rézművest iktatták a polgárok sorába, túllépte tevékenységének kijelölt és engedélyezett területét, s 1781-ben ezüst kelyhet merészelt készíteni. Az ötvösök panaszára hivatalosan figyelmeztetik és utasítják, hogy ilyesmiktől a jövőben tartózkodjék.<sup>9</sup>

Rézművesi munkásságáról csupán az az egyetlen értesülésünk, hogy 1807-



Stingl Vince arcképe 1840 körül. Sajószentpéter m. t. Kárász Judit felvétele

<sup>8</sup> Sopron városi tanács jkv. 1781. 200. végzés.

<sup>9</sup> Sopron városi tanácsi jkv. 1781. évi 398. végzés. (Csatka E.)

ben 45 frt-ot kap a várostól tűzben aranyozott zászlócsúcsért.<sup>10</sup> E nem sokat mondó adat ellenére mégis ügyes, foglalkoztatott és jól kereső mester lehetett, mert 10 év összekuporgatott pénzéből előbb egy üveges boltház részét, majd ezután egy egész házat vásárolt.

Amíg szorgos munkálkodással öregbíti a család becsületét, kishúgában feltör a *Stingl*ek családjában időnként károsan mutatkozó könnyűvérűség és könnyelműség: 1792 augusztus 22-én kelt levelében *Meichlinger János* varasdi ötvös Sopron város tanácsától kéri, hajtsanak be *Stingl Lipót*on 24 frt 21 karjcart, mert ily értékben lopott tőle ezüstöt és más tárgyat *Kata* nevű testvére. Az akkor éppen házrészt vásárló *Stingl Lipót*nak nem lett volna teher a húga által okozott kár megtérítése, mégis elutasítja, mert *Katának* nincsen öröksége már nála. Emiatt tulajdon anyja adósságait is ő fizette ki. Húga nyolc héttel ezelőtt érkezett haza Bécsből lerongyolódva. 24 frt-on teljesen felruházta, de újból elszökött.<sup>11</sup>

A soproni *Stingl* család gazdaságilag és vagyoniilag *Stingl Lipót* szakadatlan szorgalmával és fáradhatatlan munkásságával erősödött meg és lendült fel. Annak ellenére, hogy 1786-tól 20 éven belül 11 gyermek születésekor kelepelt nála a gólya, már 1791-re anyagilag annyira megerősödött, hogy addigi bér-lakásai után végre tulajdonává vált saját házrészbe költözhetek. Családi ottho-náról az első tájékoztatást az 1791. augusztus 22-én történt vételt rögzítő hiva-talos feljegyzés nyújtja, amely szerint a város helyettes polgármestere és al-jegyzője előtt *Horváth Lipót* üvegesmester a maga és *Anna Mária* felesége ne-vében kijelenti, hogy miután a szomszédok elővételi jogukról lemondtak, a Várkerületen *Edlmoser József* és *Novotny József* háza melletti épület egy ré-szét, amely utcára néző boltból, az ehhez csatlakozó szobából (a bástyával szem-ben), a mellette található konyhából, kamrából, valamint fél pincéből és a felső emeleten egy utcára néző szobából és a várárokra néző szobából áll. 1860 frt-ért és 1 dukátért *Stingl Lipót* polgári rézöntő mesternek és *Katalin* feleségének azzal a feltétellel adja el, hogy 60 frt foglalót és dukátot, valamint az 500 frt-ot azonnal, a maradék 1300 frt-ot a jövő évi Szt. György napig készpénzben ki-fizetik.<sup>12</sup>

Két év múlva szomszédsági kötekedés miatt hozott ítéletből további részle-teket tudunk erről a házról, illetőleg lakrészről: 1793. szeptember 9-én *Kamper Jakab* és *Wohlmuth Gottlieb* városi bírósági kiküldöttek *Ringer József* városi építőmesterrel együtt megjelentek *Novotny József* városi szíjgyártónál (akinek a várároknban egy épülete van), mert *Stingl Lipót* városi rézöntő szomszédját azzal vádolja, hogy azt a két ablakát, amelyek a *Stingl*-udvarra néznek, erősza-kosan beépítette.

A szemle nyilvánvalóvá tette, hogy a felső emeleten a *Novotny*-ablakot — ami a *Stingl*-udvarba néz, és amely 1 láb 9 zoll magas és széles — *Stingl* épí-tette.

A *Stingl*-házrész előző tulajdonosa, *Horváth Lipót* és a *Novotny*-ház felső emeletének előző lakója, *Marton Pál* esküvel bizonyították, hogy a *Novotny*-ház felső emeletén még látható ablak általa létesített azzal, hogy ha bármikor ő vagy utódja építeni akarnak, újból beépíthető. Az alsó emeleten található ablakra a következő igazság tételét: építése miatt a *Novotny*-háztól nem any-

10 Sopron város tanácsa jkv. 1807. évi 2097 sz. végzés. (Csatka E.)

11 Sopron város levéltára Protocollum iudiciale 1791. 369. l. (Csatka E.)

12 Sopron Áll. Lvt.: Sopron város Fassions-Protocoll 1782—1792.

nyira a világosságot (mivel ezenkívül vannak udvari ablakok), inkább a levegő-járatot vették el. Ezért a két beépített ablak továbbra is úgy maradhat, de *Stingl* mestert arra kötelezik, hogy a felső és az alsó ablak elé épített falra saját költségén szellőztetőt építtessen.<sup>13</sup> Noha ez – az egykor a 109. számot viselt – ház a második világháború végén a Sopron városát ért pusztulás áldozatává vált, emlékezetes marad a város és a magyar művészi ipar történetében, mert 1796 május havában ebben született *Stingl Lipót* rézműves mesternek az a *Vince Ferenc* fia, aki három évtized múlva a magyar művészi élet legnagyobb fellegvárává nőtt herendi kerámiagyárat alapította.

Az első házrész vásárlása után röpké öt év alatt e családi otthon kereteit *Stingl*ék kinőtették, és ezért 1796-ban új házat vásároltak. Az adásvételi szerző-



A mai Lenin körút 1944/45-ben lebombázott házai. Balról az első kétemeletes ház helyén állt *Stingl* Vince szülőháza

déses irat 1796. augusztus 1-én kelt és a következőket mondja: *Stark Károly* örökösei (*Stark Károly*, *Semmelweis Katalin* született *Stark* lány és a még hajadon *Stark Charlotte*) a várostól vett tulajdon házukat, amely a *Fritz Frigyes* „Arany angyal” és *Stark Dániel* „Fehér ló” vendéglője között fekszik, *Stingl*-nek és feleségének örök áron, visszavonhatatlanul 8500 frt-ért és 12 dukátért eladták. A vevők 1796. augusztus 1-től veszik át a házat a tűzveszély, az adók és a kamatok vonatkozásában is. A Fehér ló vendéglő melletti sarkot a vevő és utódai kötik össze úgy, hogy nem építhetik kijebb, mert az a vendéglő számára hátrányos volna. Mind a vevők, mind utódaik kötelesek a házat megtartani olyan értelemben, hogy azt sem egészében vagy részeiben vendéglőnek sohasem

13 Soproni Áll. Lvt.: Sopron város. Acta iudiciaria a. 1793. fasc. XVIII. Nr. 292.

fogják eladni vagy elcserélni. Ellenkező esetben igazságszolgáltatásképpen 4 frt 30 kr-ral számított 1000 dukátot kötelesek az eladónak vagy örökösének bírságként fizetni. A vevők, amint a Fehér ló vendéglő udvarának hátsó részében az azelőtt katonaszobának nevezett omladékot felépítik, saját udvarukban panasz és beavatkozás nélkül szellőztető ablakot engednek csinálni. A ház vételárának kiegyenlítése olyképp történik, hogy 1797 újévkor 2000 frt-ot, ugyanannak az évnek Szt. György napján szintén 2000 frt-ot és végül 1798 újév napján a többi hátralékot fizetik.<sup>14</sup>

Ez a *Stark* családtól vásárolt ház átvészelte Sopron pusztulását és részben átépített, egy részében ósdiságában maradt állapotában napjainkban a Várkerület 53-as számot viseli. A *Stingl* család ebben lelt végleges otthonra. A beköltözéskor *Stingl Lipót Vince* fia 2 1/2 hónapos volt már. Ez is bizonyítéka, hogy *Stingl Vince* nem az új családi házban, hanem még abban az otthonban született, amely a Várkerület egykori 109-es számú házában volt.

A gazdasági rendezettség és a révbe érkezés után *Stingl Lipót* lassanként a rézművesség gyakorlása helyett különböző szenvedélyeinek kezdett élni. Egyik ilyenről 1802-ben értesülünk, amikor egy tűznél *Stingl* mester egy robot-fuvarost fordított ostornyéllal úgy halántékon ütött, hogy az elájult. *Kremb János Mihály* lakompaki jószárkormányzó be is panaszolja a verekedő mestert a soproni városi tanácsnál:

„Ha az emberszeretethez mérjük és a körülményeket kutatjuk, hogy a keletkező tűznél segíteni kell menni, ez nem ok arra, hogy egy másik emberrel barbár módon bánjunk — így egy bajból kettő lesz —, mivel a szegény lakompaki *Ignatz Haintz* nemrég gyógyult fel betegségéből, még nem volt teljesen egészséges és a veszélyes ütésbe bele is halhatott volna, akkor aztán jobb lett volna, ha *Stingl* úr vadász szenvedélyét egy nyolcágú szarvason vezeti le.”<sup>15</sup>

*Stingl Lipót* vadász szenvedélye akkora volt, hogy 1804. november 1-től három évre bérbe vette Sopron szabad királyi városától a vadászati jogot a mai Magyarfalvának nevezett harkai városi erdőben. Ennek alapján egyedül élhetett ott a vadászati joggal és saját költségén ör- és vadászként bizonyos személyeket alkalmazhatott.<sup>16</sup>

Az erdők, rétek fái és virágai elcsalták *Stingl Lipót*ot a rézműves szerszámoktól. Sőt mesterségének földadására vezették. 1804. december 14-én *Ernst Ignác* polgármester és *Pettkó József* aljegyző előtt feleségével együtt nyilatkozatot tesz, hogy előre haladott koruk és szemgyengeségük miatt elhatározták: a rézöntő *Mátyás* fiukat a foglalkozásában mesterré teszik. A maguk részéről a vendéglők közti, *Stark Dániel* melletti házukban a bejárattól jobbra az udvari felső emeleten az egy szobából, kamrából és konyhából álló lakrészt a hozzá tartozó fáskamrával és udvarhasználati résszel 700 frt értékű összegben jöendő birtokul és tulajdonul azzal adják át, hogy testvéreivel efelől kiegyezzenek.<sup>17</sup>

A szülők számítása nem vált be, mert *Stingl Mátyás* még apja életében, 20 éves korában, 1806-ban meghalt. Egy év múlva az apa is halott. A legidősebb *Stingl* árva (az ifjabb *Lipót*) ekkor még csak 15 éves volt, *Stingl Vince* pedig csupán 11.

14 Sopron Áll. Lvt.: Sopron városi Fassions-Protocoll. 1796/1799. pag. 112. punct. 1499.

15 Sopron Áll. Lvt.: Sopron város: Acta iudiciaria a. 1802. fasc. XXII. Nr. 543.

16 Sopron Áll. Lvt.: Sopron város: Acta polit.-oac.a. 1804. fasc. XXV. Nr. 6. 648.

17 Sopron Áll. Lvt.: Sopron város: Acta polit.-oec.a. 1804. fasc. XIX. Nr. 4163 és Fassions-Protocoll a. 1803—1806, 430—431.

## II.

*Stingl* édesanyja, midőn őt 1807-ben az 52 éves korában elhunyt *Stingl Lipót* özvegyen hagyta, a 26 éves házasságuk alatt született és 11-ről 6 főre csökkent gyermekeséggel kenyérkereső nélkül maradt magára. Növelte a bajt, hogy az akkor 13 434 frt-ra értékelt soproni családi ház 1808-ban kigyulladt és a lángok jelentékeny pusztítást végeztek. A zöldség- és gyümölcs árusításából élő családjánya a házrészek eladására kényszerült, majd – 47. életéve ellenére – 1810 novemberében férjhez ment a mindössze 24 éves *Mayer János* rézműves legényhez. Az új házasság a *Stingl* gyermekekkel együtt Pápára költöztek.

*Stingl-Mayerné* reményeit, terveit meghiúsította, hogy második férje 1811 februárjában elhunyt és újra megözvegyült. Sürgőssé vált tehát, hogy a tengernyi gonddal küzdő családfenntartó anyán a nagyobb gyermekek önállósításával könnyítsenek. Ennek érdekében az ifjabb *Stingl Lipót*, mint legidősebb gyerek, visszatért Pápára és állandó letelepedését, valamint a megélhetését elősegítő célja érdekében tevékenykedni kezdett. Ezzel kapcsolatban 1813. július 24-én a soproni árvák ügyeit intéző bizottság azzal a kérelmével foglalkozik, amelyben előadja, hogy kártyafestő mester és külföldön már meg is házasodott; 24 éves és a bemutatott bizonylat szerint Pápa városában kártyagyárat (eine Karten Fabrique) létesített. Ezek alapján kéri, hogy iparának üzemeltetése érdekében a 448 frt 51 krajcárból álló apai örökrész-jussát utalják ki és fizessék meg. Kérelmét továbbterjesztik a városi tanácshoz, javasolva, hogy örökrésze kifizetéséhez szerezzék be édesanyja beleegyezését is.

Két nap múlva véglegesen döntenek ügyében, és úgy rendelkeznek, hogy *Stingl Lipót* pápai kártyafestőnek az apai örökrészét ki lehet fizetni.<sup>18</sup>

Látszólag sima, világos és tiszta ügyben intézkedtek az illetékesek. Nem is sejtették, hogy *Stingl Lipót* furfangosan félrevezette őket. Ugyanis megtévesztés céljából szemrebbenés nélkül azt állította, hogy a 24. életévét már elérte, holott ennél két évvel fiatalabb volt. hiszen a soproni anyakönyvek pontosan feljegyezték: 1791 július havában született és keresztelték meg.

Miután *Stingl Lipótnak* ilyen mesterkedéssel sikerült apai örökrészehez hozzájutnia, egy év múlva maga *Stingl Vince* tesz kísérletet, hogy bátyja módszerét megismételve, ő is idő előtt hozzájuthasson a soproni árvák pénztárában letétként kezelt apai örökségéhez. 1814. július 6-án tárgyalja a soproni árvaszék „az eddig árva *Stingl Vince* pápai kártyafestő legény” kérelmét, aki „saját bevallása szerint” 20 éves és a pápai gróf *Esterházy Miklós* uradalom prefektusának az iratokhoz csatolt bizonylatával hírül adta, hogy mint kártyafestő mester megkapta az engedélyt a Pápa városában való letelepedésre, és a polgárok sorába is felvették. Ezért ezek alapján azt kéri, hogy apai örökét fizessék ki neki.<sup>19</sup>

Próbálkozása be is vált. Állításait az árvaszéki bizottság nem kontrollálta, így nem értesültek arról, hogy csupán 18 éves. Ezért a Sopron városi tanács 1814. évi jegyzőkönyvének 677. lapján, július 11-én kelt 2174 sz. alatti végzésével „mivel hiteltérdemlően igazolták” a dolgokat, hozzájárult, hogy *Stingl Vince* pápai kártyafestő a soproni árvák pénztárából az édesapja után járó örökségi részét megkapja.<sup>20</sup>

18 Sopron All. Lvt.: Sopron városi Pupillar Commissions Protocoll a. 1813. pag. 68. nr. 83. és pag. 70–71, Nr. 83.

19 Uo. Anno 1814, 49. lap, 56. sz.

20 *Csatkai Endre* szíves közlése.

Igazolva látjuk tehát, hogy *Vince* és *Lipót* nevű bátyja is „kártyatsínyálással” foglalkoztak.

Hogy a herendi kerámiagyár alapítója és a herendi porcelán első kísérletezője pályáját egykor mint kártyafestő kezdte, bizonyítékát a Pápai Közlöny 1891. évi karácsonyi számában „A herendi porcellán gyár”-ról írt cikkében is megtaláljuk,<sup>21</sup> amely szintén a kártyafestésben jelölte meg *Stingl Vince* egykori pápai tevékenységét.

*Stingl Vincének* tehát valóban ez volt a kenyérkereső foglalkozása. Emellett szórakozásból, anyagi jövedelmet nem hozó társadalmi tevékenységéről is tudunk adalékokat szerezni. Ugyanis 1818. június 15-én Pápa város tanácsa engedélyt ad „*Stingl Vintzének* mint a Becsületes Német Forma Ruhás Polgárság egyik muzsikussának” „hiteles Bizonyosság tévő Levél” adassék, „hogy magát ezen Pápa városába mindig józanon és jámborul viselte légyen”. Olyanfajta szereplések lehettek ezek, mint amelyek egyike volt *Stingl* pápai működését megelőzően 1812. február 4-én az, hogy a pápai kőedénygyár szabadalomban részesítésekor *Winter Mátyás* akkori tualjdonost a polgári őrsereg egyenruhába öltözött török-muzsika („janicsár”) zenekarának játékával köszöntötték.

A *Frankenburg Adolf* szerkesztésében Pesten kiadott *Életképek* 1845-ben megjelent III. kötetében<sup>22</sup> is hasonló híradásra bukkanunk: „Tegnap szép napra virradtunk, Álmainkból zene rázott fel, a pápai polgári Őrhad két zászlóaljja vonult a vár udvarára” gróf *Esterházy Károly* tiszteletére.<sup>23</sup>

A pápai őrhad — amelyben *Stingl Vince* muzsikusszerepet kapott — a polgárok önként alakított testülete volt, a lakosság személyes és vagyonbiztonságát, valamint a város rendjét és nyugalomát igyekezett biztosítani. Díszbe öltözött csapatai emelték az ünnepségek fényét, a magasrangú méltóságok lakása előtt őrséget álltak. Tagjai a katonaság fokozataival egyenlő rangúak voltak, azonban csupán helyi szolgálatot végeztek, díjazásban nem részesültek.<sup>24</sup>

Ezért történt, hogy anyagi jövedelmet és a megélhetést nem biztosító társadalmi munkája mellett valójában kártyafestéssel kereste kenyerét a Pápan végleg megtelepedni szándékozó *Stingl Vince*. Minthogy a Pápai Közlöny 1891-ben közreadott cikke<sup>25</sup> mint „pápai kártyafestő, majd ugyanott bögrefestő”-re emlékszik vissza rá, ilyképp — ha ezt a bögrefestői munkásságát tényleg ebben az első és nem a későbbi második pápai tartózkodása időszakában fejtette ki —, feltehetően már korai ifjúságában sikerült reábukkannunk *Stingl*nek a kerámia iránti érdeklődése kezdő láncszemére is. Annak a szenvedélyének az első lángjára, amely azután nyomorúságok és csapások ellenére mindvégig olthatatlanul lobogott benne. Amikor *Stingl* pápai tevékenységét feladja, és 1819-ben az elözevegült *Schlögl Györgyné* majolika-gyárában Tatán bukkan elő, majd ott a

21 Pápai Közlöny, I. évf. 1891. 24. sz. (dec. 25), 3. oldal.

22 1845. 841. lapon a Belföldi Levelezések rovatban közreadott, Pápan július 20-án kelt tudósításban.

23 Az *Életképek* IV. kötete (ugyancsak 1845) 113. oldalán említik, hogy „*Esterházy Károly* mint a pápai polgár őrsereg főparancsnoka rendezé az első magyar polgári élhadat, maga minden polgári ünnepélynél polgári egyenruhában, mint a fényes termekben is, atillában jelenvén meg”.

24 1839-ben *Mayer Györgyöt*, a pápai kőedénygyár új tulajdonosát, midőn részére a gyártási szabadalom elnyerése céljából Bizonyosság Levelet állítanak ki, a városi tanács „az itteni Fegyveres Polgári Katonáság egyik Csapatjának Őr-nagyja”-ként említi.

25 Első évfolyam, 1891. 24. sz. (Dec. 25.) 3. old.



gyártást a kőedénykészítésre állítja át, úgy látszik tényleg lehettek már némi előző tapasztalatai a művészi kerámiagyártás terén.

1822-ben annyira magabiztossá válik, hogy a gyár bérletére és vezetésére is vállalkozik. Anyagi megszorítottságában a 18. életévét elért öccsét, *Stingl Nepomuk Jánost* is társul veszi, hogy annak még árvaszéki letétben kezelt, 448 frt-ot kitevő apai örökrészéhez hozzájuthasson, és azt tatai kőedénygyárába gyümölcsözőleg befektesse.

Ennek érdekében az árvaszéki gondozott *Stingl Nepomuk János* és özvegy édesanyja Sopron város tanácsához s az árvák ügyeit intéző bizottsághoz együttesen kérelmet nyújt be, hogy a még szükséges évek elegetedésével *Nepomuk*



Sopron, Lenin körút 53. Eredeti állapot  
Csatnai Endre felvétele 1930

Jánost nagykorúsítsák, mentesítsék a gyámságuk alól, és a kőedénygyár üzemeltetéséhez szükséges apai örökrészt fizessék ki a részére.

Érdekes, hogy a *Stingl* család sarjai – most már harmadszor is – ugyanazzal a megtévesztő ügyeskedéssel éltek, mint amikor először *Lipót*, majd *Vince* folyamodott az apai örökség érdekében. 1813-ban *Lipót*, majd 1814-ben *Vince* idősebbnek tüntette fel életkorát, most, 1822-ben, az 1804-ben született *Nepomuk János* is három évvel idősebbnek mondta magát, hogy így biztosítsa öröksége hamarabb történő kiutalását. Az árvák gyám bizottsága jóhiszeműen, ez alkalommal is gyanútlanul, csupán azt az iratot vizsgálta, amelyben *Stingl János* saját kezű aláírásával erősítette és igazolta, hogy bátyja tatai kőedénygyárába betársult. Megértőleg elfogadta az özvegy azon érvelését is, hogy az örökség

kiutalásával a *Stingl* fivérek által kedvezően megindított kőedény-gyártás fel-  
lendülést hoz az ő és két gyermeke életébe.<sup>26</sup>

*Stingl Vince* további keserves munkájával bizonyos fejlődést ért el. Erre utal, hogy 1824 derekán az új tatai kerámiagyárnak szintén ő a vezetője, sőt a munkájában bizakodó *Fischer Mózes Áron* még közös vállalkozásba is lép vele. Ez a társas viszony azonban gyűlölködésbe csap át. A tőkét adó társa égbekiáltó károkozónak, tudatlannak nevezi, majd vádaskodásaival eléri, hogy az uradalom 1824. november 6-án kiadott rendelkezése *Stingl* Tatáról – a műszaki segítségül vele dolgozott testvérével együtt<sup>27</sup> – távozásra kényszeríti. A tatai majolika- és kőedénygyártásba ölt ötévi munkássága ezzel megsemmisült, ezenkívül eladósodott, anyagilag tönkrement.

Mivel őt és bátyját külön-külön egyformán kártyafestőnek mondják a források, a Magyar Nemzeti Múzeum 1963-ban megvásárolta azt a gyümölcstartó kőedény talpastálat, amelynek épületdíszje hihetőleg az egykori nevezetes tatai kilátótoronnyal azonos. Talán ennek, a ma már feledésbe merült, még a múlt században lebontott nevezetességnek a képe öröklődött meg ezen a tálon. Festői megoldása nem szokványos, hanem éppen a kártyafestés jellegében és stílusában került kivitelre. Így nem erőltetett feltételezni, hogy maga *Stingl Vince*, a tatai kőedénykészítés akkori vezetője és irányítója, az egykori kártyafestő ragadta meg az eszetet, és a kilátótorony megfestésével izesztette, egyénítette a tatai készítményeket, növelte azok lokális érdekességeit.<sup>28</sup>

### III.

Tatáról való „kiűzése” után egy évig nyomát sem találjuk *Stingl*nek.

Az első hírt végre annak a kötelező levélnek a révén kapjuk, amellyel elismeri, hogy a Bakony közepén lévő Kislőd plebánosától, *Stökel Domokostól* 1825. november 1-én 1730 frt kölcsönt vett fel.

Ez a legjelentékenyebb összeg, amelyhez *Stingl* valaha is hozzájutott. Életét hosszabb időre rendező, munkájának alapot, támaszt és biztonságot ígérő ösztöndíjnak vélte. A Szentgálon élő nagyszámú fazekas példájára úgy dönt, hogy az akkor még óriási kiterjedésű helység Herendnek nevezett külterületi pusztájában, a Veszprémet a Bakonnyal összekötő főútvonalnál telepszik le.

A veszprémi állami levéltár 1826. évi adatai szerint „*Vincentius Stingl* *figulus vel amphorarius in possessione Herend*” tényleg Herenden dolgozik a kerámiamesterségben. Igazolja ezt a császári királyi „Hercog Hessen Homburgi 19. gyalogregiment” parancsnokságának az öccse apai hagyatéka ügyében 1826-ban írt levele is, amely *Stingl Vincét* „*Geschierrmacher in Herend Weszprimer Comitate*”-nek nevezi, valamint a Sopron város tanácsa 1826. október 10–11-i közgyűlési feljegyzései és az ezzel kapcsolatos vármegyei írások, amelyek „*Herendi Stingl Vintze Fazekas*”-nak mondják.

E fazekasműhely létesítése csupán kezdeti cél volt. Főleg arra szolgált, hogy

26 Soproni Áll. Lvt.: Soproni városi tanácsai jkv. 1822. aug. 16. (2629), valamint a soproni Árvák Bizottságának jegyzőkönyvei 1822. október 16. és október 31. (138., 139., 146. oldal, 106. sz.)

27 *Révhegyi Elemér*: A tatai majolika története, Budapest, 1941. 32. és 87. lap.

28 Leltári száma: Magyar Nemzeti Múzeum 1963. 1. Újkori Osztály. Tálrészének pereme áttört és sárgára festett. Közepén primitív rajzú festett kép, előterében bő ujjú vörös mentében, hosszú hegyes süvegben bajuszos férfialak. A képet néhány leveles virágdísz keretezi; talprésze sötétbarnára mázolt. Talpába ütve: TOTIS jegy. Magassága 19,5, szélessége 27,5 centiméter.

a Tatáról való kényszerű eljövetele után valahol végre megkapaszkodhassék, reményei, terve megvalósítására újra indulhasson.

Herendi kis műhelyét rövid idő alatt köedénykészítő gyárrá fejlesztte. Létezésének bizonyítója az a Veszprémben 1827. augusztus 3-án írt Chartabianca, amelyben „*Vinzenz Stingl* Steinguth Geschir Fabrik In Herend” saját kezű aláírásával *Tarródy Lajos* táblabíró előtt írásban elismeri, hogy *Szmodics János* veszprémi kanonoktól – a „Herenden felállított Portzelán Fabrikám szükségei kipótlására s ahhoz kívántató szükséges szerek megszerzésére” – 200 váltóforintot kölcsön vett, s „különös hypoteca” gyanánt „az általam felállított Fabrikát s abban található szereket és készítményeket és egyéb vagyonimat is”, „a tisztelt Ur választása szerént leköti.”<sup>29</sup>

*Stingl* anyagi megszorítottságának korai jele, hogy *Szmodics* 200 forintján kívül még *Kolozsváry Sándor* és *Külley János* kanonok 100, 150 frt-os apró kölcsöneire is rákényszerült. E helyzetében az a különös, hogy 1827 közepén azzal veszi fel a kölcsönt, hogy már gyára van. Ezen felül 1828. november 3-án egy személyes herendi fabrikáját nagyobb kiterjedésben Városlődre áttelepíteni és a püspökséggel létesítendő másodvállalkozás kezébe szándékozik adni. Mégis: gyárának az 1828-as országos összeírásban nyoma sincs, abban csupán olyan egyszerű fazekasként (figulus) emlékeznek meg róla, mint aki egész éven át segítség nélkül egymaga dolgozik.<sup>30</sup>

A nagy tervezgetésekből nehezen alakul ki kézzelfogható, mert nem sikerült a terheit könnyítő, terveit elősegítő enyhülést nyernie. Sőt gondjai még sokasodtak, helyzete is nehezült: nemcsak a kanonok-kölcsönök kamatait hajtják be rajta, hanem a vagyonára adósságait is betáblázták. Nagy bajban van a veszprémi püspökségtől elhordott földek és anyagok miatt, mert a fizetendő hátralék már 1084 frt 24 krajcárra nőtt. Ezt olyképp reméli rendezni, hogy 1829 szeptemberében 400 frt megfizetését ígéri, a többire 1830 február elejéig haladékokot kér.

Herendről Városlődre való költözésének meghíusulása, nyomasztó anyagi helyzete mégsem szegi kedvét. Úgy határoz, hogy sorsát, jövőjét, munkáját végleg Herendhez köti. Valószínűen 1829 tavaszán nőül veszi *Paur* herendi „birka gazda” leányát. Ezzel a soproni *Stingl* család Herendre is elágazott, *Stingl* ott-hont, családi támaszt nyert ott társtalanságában.

Fivéreitől messze került. Kártyafestő fivére – adósságai miatt – már egy évtizede nyom nélkül eltűnt. Öccse külföldön katonáskodott, és apai – anyai jussát, melyet a tatai, valamint a herendi vállalkozásba ölt bele, reménytelenül elvesztett. Csupán egy testvére élt a közelben, Pápán, a *Hefner József* női szabóhoz férjhez ment *Stingl Katalin*.<sup>31</sup> Rendezett anyagi helyzetben éltek, ezért *Stingl Vincén* is 1836-tól több alkalommal tudtak kölcsönök nyújtásával segíteni.

Másik leánytestvére, *Maria*, 1820. augusztus 7-én Pápán esküdött és Győrbe ment *Müller Henrik* Instrumentorum Mathematicorum Confector, „Zeuchschmidt”-hez; *Aloysia* nevű testvére, akit egy *Frei* nevű egyén vett nőül, Sümeg–Rendeken (a mai Ajkarendeken) élt.

29 Az adóslevélnek ez a másolata 7 évvel később, 1834 február havában készült. Lehetséges, hogy a Steingut Fabrik helyett ezért szerepel a szövegben már a „Portzelán Fabrikám”.

30 Az Országos Levéltár nádori irattári részében az 1828-as Országos összeírás „Praedium Herend” adózóinak felsorolásában rögtön az első, *Vincentius Stengel* névvel.

#### IV.

*Stingl*nek az akkori Szentgál község Herendpuszta nevű külterületi részén való letelepedésében lényeges indoka volt, hogy a kis kőedénygyárához szükséges anyagok nagy részét a  $\frac{3}{4}$  óra alatt elérhető kislódi és városlódi térségekből szerezhetette be. A veszprémi püspökség birtokában lévő föld-, homok- és tűzifaféleségeket a pápai kőedénygyár akkor már évtizednél is több idő óta hordta és használta üzemeltetéséhez. Éppen abból az időből, amikor *Stingl* a Herenden maradás, az ottani végleges megtelepedés mellett dönt, fennmaradt a veszprémi püspökség gazdasági főigazgatósága rendelkezései sorában a *Kováts János* kislódi ispánhoz intézett 1829. március 31-én kelt rendelet, amely szerint *Vinter Mátyás* fabrikánsnak „ha eleget tett már, ezután is adhatók 300 mérő fejr homok 12 xr (krajcár)-jával. Kövér föld, amennyi kell 30 xr-ral”.<sup>31</sup> Másfél hónap múlva (június 15-én) pedig „az illető Ispány értesítettik, hogy *Vinter Mátyás* pápai edény fabricással megújított a Contractus melly szerént a kövér földnek mérejét 30 xr., a homokföldnek mérejét pedig 12 kr. megfizetni köteles legyen, nemkülönben értvén a materialékat az edénynek kiegészésére 100 öl hasáb bükkfát, 5 fl. 12 xr. v. czéd. és 50 öl durungfát 3 fl. xr-val v. czéd. által venni tartozzon”.<sup>32</sup>

Ezekre azért kellett felfigyelnünk, mert nemcsak *Vinter* pápai gyáranak voltak nyersanyag bázisai a városlódi földek és anyagok, hanem *Stingl* is ezekre támaszkodva üzemeltette herendi gyárát, készítette gyártmányait. A Herenden felhasznált anyag mennyiségére a pápai gyár kontraktusában feltüntetett árak alapján némileg abból következtethetünk, hogy *Stingl* a Városlódról elhordott föld és egyéb anyagért 1828–1829-ben már 1000 forintot meghaladó összeggel tartozott a veszprémi püspökségnek.

De nemcsak az eladósodás és a nyomorúság kötötte őt Herendhez, hanem az, amiről később a Pesti Hírlap 1842. február 3-i száma így emlékezik meg: „Herend veszprémmegyei helység közelében már 14 éve porcellán anyag fedeztetett fel.”

Ennek jelentőségét *Stingl* azonnal felfogta. Elesettsége, földhözragadtsága ellenére felgyült előtte kőedénygyára herendi, magyar porcelánt készítő üzemmé való felfejlesztésének reménysége, az eddigi bukásait és sanyarúságait feledtető siker lehetőség.

*Stingl* ettől kezdve herendi kis gyárában szüntelen kísérleteket tett porcelán készítésére, de 11 év próbálkozásai csupán tökéletlen sárga-szürke színű, idomtalan s hólyagos anyagú készítményekre vezettek.<sup>33</sup>

Ha az 1842. évi híradás „ezelőtt 14 évvel” időpontja alapján kíséreljük megállapítani, mikor is kezdett herendi porcelán-kísérleteibe, akkor — úgy hisszük — az 1828-tól az 1831-ig terjedő évek jöhetnek számításba, mint olyan idő, amelyben Herend közelében porcelánföldre bukkantak és megindulhattak porcelán-próbálkozásai. A fazekasműhelyként alapított, majd kőedénygyártásra alakított *Stingl*-üzem eszerint a harmincas évek fordulóján formálódhatott porcelán-kísérletezési gyárrá.

31 *Katalin, Antonia* és *Ferenc* nevű gyermekei a pápai plébánia keresztelési anyakönyvei szerint 1828, 1829 és 1830-ban születtek. Közülük *Antonia* 1846. január 20-án *Stingl Vince* jelenlétében Városlódon *Sommerbauer Jánossal* kötött házasságot.

32 Veszprémi Püspökség Gazdasági Levéltára. 1829. évi főigazgatósági rendeletek (249. sz.).

33 Uo., 1829. június 15-én, a 465. sz. alatt.

34 Pesti Hírlap, 1842. február 3. (80. lap.)

Amíg *Stingl* a porcelánkészítés magasztos céljaitól lelkesülten nagy dolgok felé tör, ugyanakkor komoly anyagi gondok béklyóiban vergődik, mert adósságait képtelen megfizetni. *Szmodics* kanonok 1834-ben beperli. Egy éven át nyúzzák, szorítják, és mivel fizetni nem bír, 1834. december 29-én bírói eljárás során herendi házát „kielégítési fundusul” azzal kényszerül átadni, hogy ha „mai alól irt naphoz egy Esztendeig és egy napig” adósságának nem tud eleget tenni, vagy nem akarna, házát a hitelező árverésen eladhatja, és annak árából magát kielégítheti. Ennek és „a birtok elesmérése jeléül” házának kulcsát *Rosos Antal* végrehajtó *Zombori Lippay Sándor* uradalmi fiskális kezébe adta.

Amiként a veszprémi püspökségnek és a veszprémi kanonokoknak nem tud fizetni, törleszteni, hasonlóan képtelen öccsének — még 1835-ben is — azt az apai és anyai jussát visszafizetni, amelyet 1823–1825-ben használt fel tatai és herendi céljaira. Amikor Veszprém megye 1835. február 23-i ülése „*Stingl Vintze* Megyebéli Herend Helységben lakozó Gerentser”-hez az összeg beszedéséért a főbíró kiküldi, *Cseresnyés István* főszolgabíró és *Rosos* járásbeli esküdt az jelenti, hogy *Stingl* gerentsér 1834. december 29-én a veszprémi püspökség és a kanonokok részére adóssági perekben „3 x exiqualtatván”, már akkor herendi házában egyebe nem lévén, az tőle elvétellett. Ennek alapján Veszprém megye 1835 március elején értesíti Sopron tanácsát, hogy „*Stingl Vincének* éppen semminémű vagyona, melyből a kívánt summa beszédethetett volna, nem található”.

Szerencsétlen öccse már évek hosszú sora óta iparkodott szabadulni a katonaságtól. Ennek lehetőségét meg is adták azzal a feltétellel, ha maga helyére mást állít. De minthogy bátyja képtelen volt erre pénzt adni, sőt még öccse apai és anyai jussa is elolvadt a kezén, éppen abban az idő tájban, amikor bátyja herendi házában kulcsát elszedik, további sinylődése elkerülése céljából megszökik és örökre elbujdosik.

Érdekes, hogy a *Szmodics*-féle pereskedés során az iratok 1835-ben *Stingl* ekként nevezik: „Herendi Fabrikáns”, „Herendi Árendáns és portzellán Fabrikáns”, „Herendi Porzellán Fábrikás”, „Herendi lakos s Fabrikáns”. Ő magát 1837-ben „Inhaber von Steingut-Fabriku zu Herend”-nek titulálja abban a kérvényében, amelyben Sopron város tanácsától kéri, hogy a Kecsepaták völgyében imitt-amott szabadon heverő kovaköveket összegyűjthesse és szabadon elvihesse.

## V.

Lapozzuk fel mi is a korabeli régi hírlapok betűrengetegeibe temetett és rejtőző beszámolókat, a szemtanúk, kortársak, a késői visszaemlékezők leírásait a herendi gyár kezdeti küzdelmeiről, *Stingl* harcairól, társai törekvéseiről, nehéz munkájáról, a fazekak készítésétől a köedénygyártáson át első porcelánpróbálkozásáig, a herendi porcelán készítéséhez való eljutásáig.

A legértékesebb tájékoztatás a Budapesti Látogatók Lapja 1891. december 20-i számában (IV. Évfolyam, 12. szám, 23–26 old.) magyar, francia és német nyelven közreadott és a Pápai Közlöny I. évfolyamának 1891. évi karácsonyi számában megjelent „A herendi porcellángyár” című cikk. Érdekes, hogy ezek éppen *Stingl*-nek *Fischer* által a herendi gyárból való kitúrása ötvenedik évfordulóján jelentek meg. A két cikk részbeni szövegazonossága arra vall, hogy mindkettő azonos szerző tolla alól került ki. A gyár történetét és helyzetét ismerő, az ügyekbe és mesterkedésekbe beavatott névtelen szerző segítségével végre feltárul előttünk Herend titka:

„A harmincas évek közepe-táján kezdett a herendi gyár ösmerté lenni s 1839-ben vett nagyobb terjedelmet, munkakört, midőn végre hosszas vajúdás után sikerült türethető porcellánt csinálni.”

„Az edénykészítést a mostani gyár helyén *Stingel Vince* pápai kártyafestő, majd ugyanott bögrefestő kezdette meg valami *Paffmann* nevű mintázóval tár-sulva, kikhez a Szepességről egy *Pullmann* nevű edényes csatlakozott.”

„Termékük ónmázás fehéredény volt, s miután anyagilag nem jövedelme-zett, kísérleteket tettek a porcellán előállítására. Évekig sikertelenül fáradtak, míg végre *Paffmann* unszolására Csehországból hozattak anyagot és mázt s mellyel mégis könnyebben boldogultak.”

Ezzel — a porcelángyártás küszöbére érkezve — lezárult az a keservekkel teli első munkaszakasz, amelyet a Pesti Hírlap 1842. február 3-i számában, a 80—81. oldalon közreadott „Vidéki levéltárca” („Honi művészet”) című névtelen cikkben a következőképpen írnak le: „Herend veszprémmegyei helység köze-lében már 14 évvel porcellán anyag fedezettett fel s azóta szüntelen tétettek kísérletek porcellán készítésére; de ezek 11 év lefolyta alatt csak tökéletlen sárga szürke színű idomtalan s hólyagos anyagu készítményekre vezettek.”

Érdemes a cikk további részleteit is átmenteni, mert amikor rámutatunk a nyersanyagok részben Herend környezetében, részint Vas és Sopron megyék-ben való könnyű beszerzésének lehetőségére az építési anyagok olcsóságára, a gyártmányok kiégetéséhez szükséges tűzifa bőségére, egy ottani gyár hasznára, azonkívül a munkálatokhoz szükséges óriási és nehéz teendőkre, közvetve tu-lajdonképpen a *Stingl*-gyár elé tornyosult feladatokat, heroikus küzdelmeket idézik és vázolják, ezenkívül arról is hírt adnak, hogy Veszprém megye rendei — ha anyagilag nem is támogatták — mégis büszke reménységekkel éveken át kísérték figyelemmel, egy porcelángyár létesítésének óhajlásával a herendi por-celánkészítési törekvéseket.

„Ha tekintetbe vesszük — mondja a cikk —, hogy itt egy földnem magában a helységben (Herenden), két jegedék kőnem innét egy óra negyednyire, más két anyagnem egy órányira, továbbá egy más földnem ismét Fejér-bányavirág pedig Vas és Soprony megyékben található; ha tekintetbe vesszük, hogy itt a tűzifának, melly e műterméknél főként szükséges, ölet 5 váltóforinton vehetni, s hogy az építési szerezket szintén nagyon jutányos áron kaphatni, például 1000 db téglát 9 váltóforinton, egy mérő meszet 24 váltókrárcaron; ha továbbá egy itteni gyárnak hasznait felhozni akarván, nem feledjük, hogy kies tájon és ha-zánk egyik legélénkebb országutja melletti fekvésénél fogva helyben tetemes áru-kelésre számíthat, s egyéb kedvező körülményeket nem is említünk; való-ban sajnos lenne, ha mi mind ezek mellett mégis, más országok példájára mellyek porcellán készítésre szinte csak nyers anyaggal bírnak, e részben ki-elégítő készítményeket nem volnánk képesek előállítani.”

„A természet dus ugyan adományokban, noha bőségszarvát mindenütt ki-önté felettünk: de ezek sehol sem élvezhetők azonnal; s ezáltal csak javunkat kívánata, mert munkásság- és szorgalomra serkent bennünket; a nyers anyagot, melyet nyújt, munkás kezeknek kell megtisztítani, s feszített erőnek megviz-szálni, felhívja a találékony észet, hogy a másunnan szerzett anyagot szinte alkal-massá tegye s mindkettőt összekösse, mert csak így élvezhetjük azon örömet, hogy a kemény kő egy, tarka szinekkel s aranynyal ékesített átlátszó edényé változzék s a természettől vett szikrát adó keménységűt ismét visszanyerje. Az olvasztó kemenyeczének, melly a kődarabot hiány és folt nélkül kiadja, még a szinék jóságát, a festés finomságát s a simítókemencze pontos és el nem mu-lasztható szemmel tartás által elérhető igazi kiégését kell bevárnia; ez ismét

ugy a munkásoknál, mint az edénydarabokban s ezekhez szükséges minták a lokokban szigorú pontosságot kíván, valamint az anyagok kellő keverésében ismét a malmok pontos működése, ezt pedig a kölyűé föltételezi, mi ismét hengerétől s az iszapok elégséges felolvasztásától függ; mind ezeket pedig az építés pontos minőségének és még sok egyéb ismeretek — s készülteknek kell megelőzni. Igen természetes tehát, hogy e megye rendeinek éveken át táplált s mindig élénkebbé vált azon óhajta, miszerint egy porcellángyár létrejöttét szerették volna szemlélni, gyakorlati ismeretekkel s a szükségesség módokkal bíró egyed hiánya miatt sokáig nem teljesült.”

A nyomorúságos körülmények, mostoha adottságok ellenére *Stingl*nek mégis sikerült herendi gyárában porcelánt is készíteni. És még azokban az időkben, amikor sem *Fischer Mór*, sem a Pápáról átkerült *Mayer János* nem tette be lábát az ő herendi műhelyébe. *Fischer* csak 1839 közepén bukkant fel Herenden, 1837 és 1838-ban még mint „a gyár fogalmához nem is értő”-nek, az ő „kezén veszteglett” bérletként a pápai nagy kőedénygyár, amelyben nagyobb anyagi haszon érdekében „csak edényt és sokat akart gerentséltetni”, „mitsém ügyelvén annak kelleti jóságára”.<sup>35</sup>

Nemcsak a herendi gyár alapítása, hanem annak kőedénygyárból a porcelán készítésére alkalmas felfejlesztése, az első porcelánpróbák, a massa porcelánná való kiégetéseink elsősége, dicsősége mind *Stingl* érdeme. A megbecsülés is személyét illeti, mert mindezekkel a herendi gyárnak *Fischer Mór* által 1839-ben vélt és hirdettet alapítását évekkel megelőzte.

Mindezt cáfolhatatlanul bizonyítja *Pap Gábor* ügyvédnek a „Hasznos Mulatságok”-ban 1837. július 12-én közreadott cikke.<sup>36</sup> Híradásából következőképpen látszik, nemcsak hallott *Stingl* munkájáról, hanem őt személyesen is ismerte. Az állítja, hogy *Stingl* a bécsi porcellángyártól került Magyarországra és „Herenden Veszprémből Pápára vezető országutban kicsinben kőedény égetéssel foglalatoskodott, s a közben azt tapasztalta, hogy a porcellán mázhoz megkívántató kőből hegysorok vagynak, s Herenden több lakházak abból vagynak épülve. Ő bár kiskörü és szegény, mégis tapogatólódásaival a porcellán több alkotó részeit is kinyomozván, feltette magában hogyha sikertelenül is kárával próbához fog. — Áldozott valóban mivel első próbája, az égető edények (Kasten) összeolvadása miatt füstbe ment; — annyit mégis látott, hogy a csomókba olvadott égető edények közül kitünő porcellán darabok valószínű porcellánok legyenek. Másodszori próbáját oda vitte, hogy a kiégett edények fél általlátások, égő fényűek, a sütést kiállók, szerfelett erősek és, színre is hasonlók a Bécsi porcellánhoz, s a gyáros állítása szerint, ha egy égető kemenczének felállításával pártfogoltatnék, a legszebb porcellánt állítaná a világ eleibe.”

35 *J(ózsa) F(erenc)* váltó és közjogi ügyvédnek a Társalkodó 1842. évi 74. számában írt cikke szerint (296. lap). Szavahihetőségét azonban megingatják a Budapesti Híradónak 1844. július 9-i és 1845. május 15-i számaiban megjelent híradások: Veszprém 1845. május 5-én tartott évnegyedes közgyűlésén tárgyalta azt az értesítést, amellyel Inspruck városa tudatja Veszprém megyével, hogy *Józsa Ferenc*, aki itthon hamis vádlásokat vármegyénk ellen és hamis nemesi levelet a maga részére gyártogatott, jelenleg az említett város börtönében tartatik hamis levelek gyártása miatt.

36 *Pap Gábor*: A porcellánt Magyar, Magyarországon találta fel (*Hasznos Mulatságok*). A néhai *Kultsár István* által alapított és özvegye, *Perger Anna Mária* által folytatott „Hazai s külföldi Tudósítások”-hoz toldalékol Pesten kiadott *Hasznos Mulatságok* 1837. évi, Második Félészetendő 1837. július 12-én Pesten megjelent 4. számában a 30. és 31. oldalon.

Ime 1837-ben Herenden minden készen van. Csupán egy égető kemencével kellett volna őt pártfogolni. *Stingl* melletti társadalmi kiállásra, anyagi támaszokra, megsegítésre lett volna szükség, mert kevés volt, mitsem lendített a megyei rendeknek az az éveken át táplált és egyre élénkebb óhajta, hogy egy porcelángyár létrejöttét szerették volna szemlélni.

A lezajlott események mutatják, hogy főleg a gyakorlati ismeretekkel és a szükséges segédmódokkal bíró egyén hiánya miatt nem teljesült sokáig *Stingl* álma. Ha anyagi támogatásban részesül, kölcsönökhöz jut és rendezettebb pénzügyi helyzet teremthető volna, maga *Stingl* is mindent meg tudott volna valósítani. Amikor elért éppen a beteljesedés küszöbéhez, pénztelensége, meddő anyagi helyzete miatt 15 évi herendi munkásságának minden gyümölcse a pápai kőedénygyár bérletéből kikopott *Fischer* ölébe hullott. Elbukásának drámáját a Pápai Közlöny 1891. évi 24. számában találjuk leírva: „Midőn hire ment sikerüknek, *Fischer Mór* tatai ló- és gubacskereskedő ajánlkozott, hogy hajlandó vállalatukhoz a szükséges tőkével járulni, ha őt is társul veszik. *Stingl* örömmel vette az ajánlatot, annyival is inkább, mert a hosszas és költséges kísérletek csekély vagyonát máris fölemésztették. *Fischer* közbenjárása kölcsön alakjában történt s mivel *Stingl* a kölcsön lejáratakor nem tudta visszafizetni, a kicsiny telep egészen *Fischer* tulajdonába jutott.”<sup>37</sup>

---

37 A herendi porcelángyár *Stingl Vincével* kapcsolatos első szakasza 1840. június 28-ával zárul. 1840. július 18-án *Emilia* leánya még Herenden születik, de rövidre rá távozni kényszerülnek. *Stingl Pápara* telepszik át és *Katalin* nevű húga családjánál próbálja az egyre újabb csapásokkal sújtott életét talpraállítani. 1841. április 30-án meghal a felesége és 1842. január 16-án *Emilia* leánykája is. A húga otthonában menedéket találni reménykedő *Stingl* békesség helyett viperafészekre lelt. Sógora *Hefner József* „*Nimeth Szabó*” éppen ezekben az időkben „illetlen magaviseletűvé”, még a gyermekei táplálását is veszélyeztető pazarlóvá vált. *Stingl* húga emiatt otthagya, 1842 derekán tőle eltávozott. A fáradt, csalódott, letört, mindenéből kisémmizett *Stingl* tengődő életében 1846-ban még egyszer felvillant a reménység sugara. *Katalin* húgának *Antónia* leánya 1846. január 20-án *Városlődön* kötött házasságának tanúja *Stingl Vince*, akinek sikerült az ottani és éppen ezekben az időkben újjáépülő porcelángyárnál ismét szerephez jutnia. A kemence sikertelen abróncsolása miatt 1847-ben azonban innen is elbocsátják. Élete sorsa ettől kezdve bizonytalan. Ellentmondó legendák szerint a szabadságharcban való „rebellis” viselkedéséért felelőségre vonták, Bécsbe rendelték, de útközben Győr tájékán agyonverték. Az egyetlen hiteles adatot *Károly fiának* az 1865-ben *Tatán* kötött házasságát igazoló iratban találjuk, amely szerint az ifjú férj édesapja az akkor már elhunyt *Stingl Vince* kocsmáros volt. Az egykor nagy álmokat szőtt és azok megvalósításáért a herendi gyárat alapító *Stingl* tehát elismerések és jutalom helyett élete alkonyán kocsmárosként tengődött.



## Sopron építésze a 19. században

Írta: Winkler Gábor

A 19. század a kapitalizmus kialakulásának kora hazánkban, történelmi eseményekben és politikai mozgalmakban gazdag. Politikai életét elsősorban a reformkor mozgalmi, a szabadságharc és bukása, függetlenségi törekvések és a kiegyezés eseményei jellemzik.

A század kultúrája és művészeti törekvései szerteágazók, irányzatai sokrétűek és ellentmondásokról terhesek. Építésze: a preromantika, klasszicizmus, romantika és az eklektika csak formajegyeiben önálló építészeti irányok, egymástól el nem választhatók. A kor építészeti jelenségeit indokolt az ismert stílusformák egymással való összefüggésében, egységes szemlélet alapján, együtt vizsgálni.<sup>1</sup>

Sopron városi fejlődésének gazdasági, politikai és kulturális mozgatóerőit lényegében a vázolt folyamatok határozzák meg. A város fejlődése bizonyos mértékben mégis önálló, sokban különbözik az általános magyar fejlődés irányvonalától. Így, ellentétben többi városunkkal, Sopronban a szabadságharcot követő években a leggyorsabb a fejlődés üteme, a kiegyezést követő években pedig lassul. A 19. században a gazdasági és politikai téren megtett út egészében mégis nagy, a város fejlődése, a városias növekedés üteme jelentős.

A város lakossága egy évszázad alatt közel megháromszorozódott: a lélekszám 12 578-ról<sup>2</sup> 33 473-ra<sup>3</sup> emelkedett, a házak száma 810-ről<sup>4</sup> 1837-re<sup>5</sup>, a lakások száma pedig 2835-ről<sup>6</sup> 6731-re<sup>7</sup> nőtt. Az építetők száma jelentősen megnövekedett, körük pedig kitágult. A 17–18. századhoz képest lényegesen megváltozott az építető réteg közötti számbeli arány. Ez a változás a 19. század társadalmi és gazdasági fejlődésének eredménye, érdemes valamivel részletesebben megvizsgálunk.

### *Építetők a 19. században*

Az elmúlt évszázadok építőtevékenységét általában a magánépítetők határozták meg. A 19. század elején a magánépítkezések mellett egyre nagyobb jelentőséget kapnak az állam, a megye és város, közigazgatási, politikai és gazdasági szervek építkezései. Az építetők sora társadalmi szervezetekkel, kulturális intézményekkel, egyesületekkel és alapítványokkal gazdagodott. A közületi építetők számának és jelentőségének megnövekedésével a korábbi időkkel

1 A 19. század építészetének általános értékelésével Török László tanulmánya foglalkozik: *A historizmus építésze Sopronban* (Soproni Szemle, 1968. 3.).

2 Thirring Gusztáv: 100 év előtti Sopron (Soproni Szemle kiadványa: 1957. 19. l.).

3 Molnár József: Várostartótnét dióhéjban (Soproni Szemle, 1963. 2. 120. l.).

4 Heimler Károly: Sopron topográfiája (Sopron, 1936).

5 Uo.

6 Thirring Gusztáv: 100 év előtti Sopron (Soproni Szemle kiadványa, 1957. 19. l.).

7 Heimler Károly: Sopron topográfiája (Sopron, 1936).

szemben bizonyos új vonások is megmutatkoztak az építkezésben. Ezek közül csak néhányat kívánunk kiemelni.

Az állami, megyei és városi építkezések költségeinek egészét vagy bizonyos részét az állam fedezte, így az épületek kialakításába erősen beleavatkozhatott. A tervek felülvizsgálásához jó nevű, országos tekintélyű szakembereket vontak be, és előfordult, hogy a terveket tanácsukra módosították is.<sup>8</sup> Ez a jelenség inkább a század első évtizedeire jellemző, később általánossá vált a gyakorlat, hogy a nagyobb állami építkezéseket nem helybeli, soproni, hanem általában fővárosi építészekre bízták. Erre a kérdésre a kor soproni építészeinek felsorolásánál még vissza fogunk térni.

A kollektív építetők tapasztalatlansága és bizonytalansága, a felelős építetők között fennálló véleményeltérések gyakran hosszú vitákra, alaptalan huzavonákra vezettek. A város tanácsa nagyvonalúbb építetőknek bizonyult. Nagyobb volt a függetlensége, már összetételénél fogva is, hiszen a tanácstagok maguk is jelentős magánépítetőként szerepeltek. Így építészeti kultúrájuk is szélesebb körű, igényeik is megalapozottabbak voltak.

Bár az egyházi építetők jelentősége a 19. században csökkent (Sopronban a barokk kor is viszonylag kevés ilyen célú épületet emelt), a század második felében mégis jelentős számban szerepeltek az építetők között. Az egyházi szervezetek a templom- és zárdaépítés mellett kulturális jellegű épületek, iskolák, szeretetházak építésében is részt vállaltak. A katolikus orsolyiták és „szürkék” rendje, az evangélikus egyház és a zsidó egyházközösség egyaránt építetett. Kapcsolataik és anyagi erejük alapján az igényes és tapasztalt építetők közé soroljuk őket.

A magánépítetők jelentőségüket az állami, megyei és városi építkezések megnövekedése ellenére sem veszítették el, de a 18. századhoz képest közöttük bizonyos számszerű és jelentőségbeli változás mutatható ki. A főúri és közép-nemesi építetők száma a barokk építészethez képest csökken.<sup>9</sup> Ki kell azonban emelnünk, hogy a számszerű csökkenés ellenére Sopron 19. századának építészete nem képzelhető el a főúri mecénások, elsősorban a Széchenyi család építőtevékenysége nélkül. Jelentőségük a város szempontjából csak a század második felében csökkent.

A 19. század legjelentősebb magánépítő rétegét az ipari és kereskedelmi tőkével rendelkező családok képviselik.

A soproni ipar és kereskedelem nagyobb arányú fejlődésének akadályai ismertek,<sup>10</sup> mégis jelentős annak az iparos és kereskedő rétegnek a gazdasági ereje, amely a 19. század elején a kisiparos és kereskedő rétegből kiemelkedik és megindul a kapitalista fejlődés útján. (A gyártulajdonosok közül: Rupprecht János, Hillebrand Vince, a Seltenhofer család, Zetl család stb.; a kereskedők: Lenck Samu, Flandorfer Ignác, Hofer Péter, a Russ család stb.) A két csoporton belül a kereskedő családok, ezen belül is a mezőgazdasági termékekkel (bor, búza), ill. fűszer- és gyarmatáruval kereskedők gazdasági ereje a jelentősebb,

8 A vármegyeháza (ma Járási Tanács épülete) építésének változatos történetét Zádor Anna írja le: Zádor Anna és Rados Jenő: A klasszicizmus építészete Magyarországon (Budapest, 1943. 171. l.).

9 Winkler Gábor: Városi lakóházak Sopron barokk építészetében (Soproni Szemle, 1965. 2. 43—45. l.).

10 Mollay Károly: A Vármegye történeti vázlata 1848-ig (Sopron és környéke műemlékei, Budapest, 1953. 85—91. l.).

nevük szerepel a leggyakrabban az építetők között. Ez a réteg lényegében német műveltségű, kapcsolata az osztrák fővárossal mind gazdasági, mind kulturális téren igen szoros. Fontos megjegyeznünk, hogy építkezéseik egy részét csupán tőkebefektetés és nem egyéni igényeik kielégítése céljából kezdeményezték. A bérházépítés már a 19. század elején jelentős, fontossága a város lakosságának növekedésével a század ötvenes éveiben tovább nőtt és a század végéig kamatozó befektetésnek bizonyult. A város patrícius rétege továbbra is jelentős ház- és telektulajdonnal rendelkezik, szerepe a város vezetésében nem csökken. A patrícius családok egy része a köztisztviselői pálya felé, másik része pedig értelmiségi állásba kerül, és mint ilyen Sopronban továbbra is jelentős építető réteget képvisel. Gazdasági téren azonban a kapitalista nagyiparos és nagykereskedő réteg mellett visszaszorul, sőt a 19. század ötvenes éveitől politikai hatalmát is megosztja velük.<sup>11</sup> Kultúrája, műveltsége magas színvonalú, kapcsolatai széles körűek.

A városi kispolgárság, kézműiparral foglalkozó iparosok és a külvárosban élő parasztréteg számbeli aránya nagy, jelentősége csak a század végén csökken. Építési igényük kevésbé jelentős. Általában ők a külvárosi földszintes lakóházak építetői.

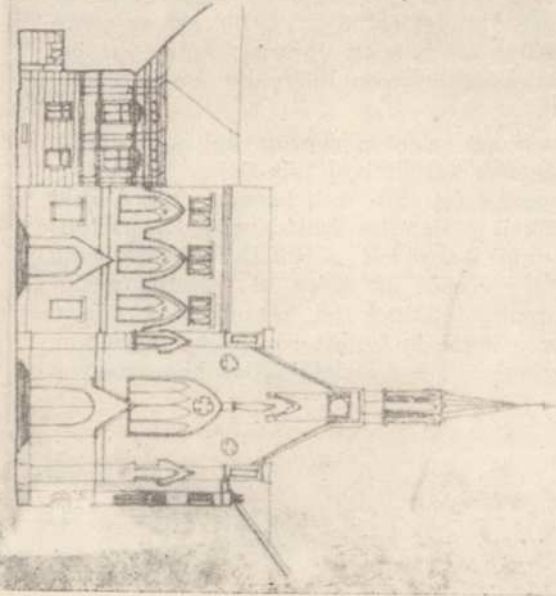
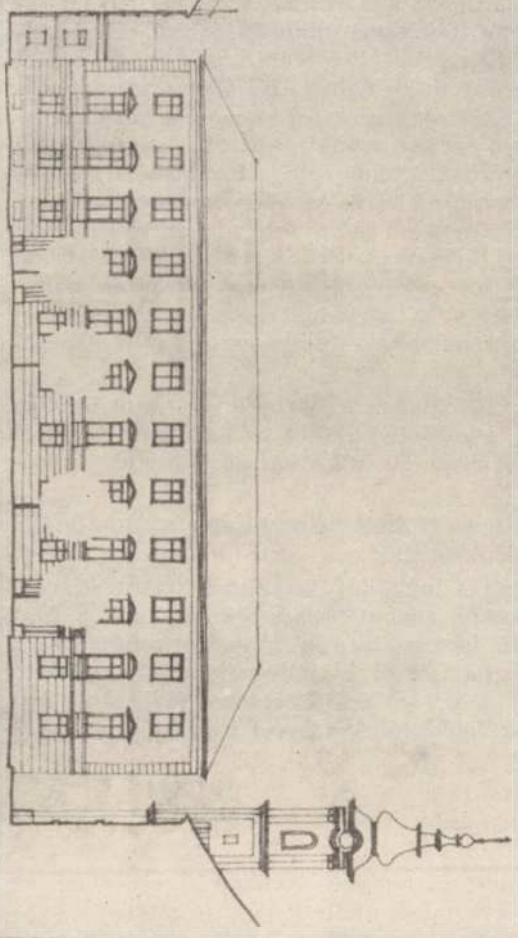
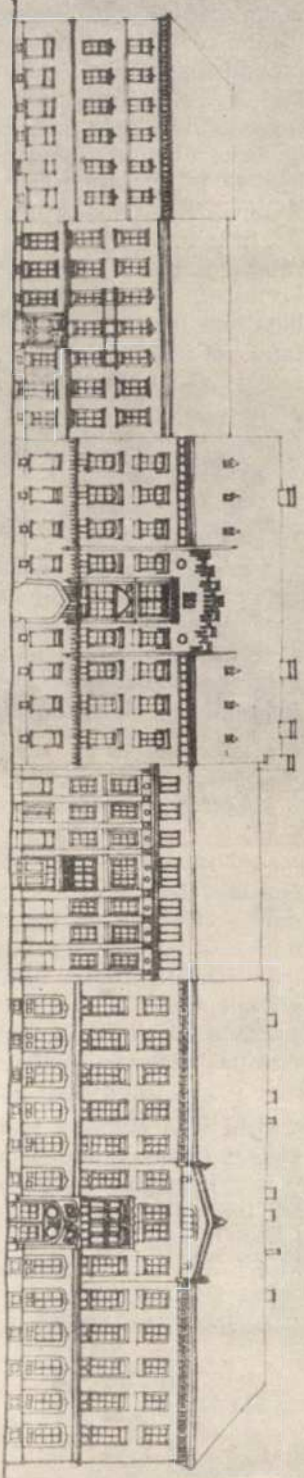
A város plebejusrétege, az alakuló és erősödő városi proletariátus önálló építési igényrel a 19. században sem léphetett fel.

Foglaljuk össze röviden a Sopronban működő 19. századi építőmesterek, építészek és építészdinasztiák legfontosabb adatait! Ezen belül szólunk a soproni építészek szakmai kapcsolatairól, iskolázottságuk jellemző vonásairól, a soproni historizmust alakító építészeti hatásokról és jellegzetességeit kialakító helyi hagyományairól. Vizsgálatunkat a soproni építőszervezet jellegzetes fejlődésének és fokozatos átalakulásának figyelembevételével végezzük.

### *Építészek a 19. századi Sopronban*

A 19. század első évtizedeinek építő és tervező tevékenysége jórészt az építőcéh keretei között zajlik. Az építőcéh tagjai mellett nagy jelentőséget kapnak a városban az Esterházy család udvari építészei, a hercegi építészhivatalnokok is. Az utóbbiak közül kiemeljük a barokk építészetből a klasszicizmusba való átmenet fontos egyéniségét, Ringer Józsefet (1753 ? –1833), aki az evangélikus templom megépítésével a klasszicizáló barokk építészet közép-európai jelentőségű alkotását hozza létre. A templom nagyvonalú téralkotása a klasszicizmus jellegzetes térformálása felé mutat.

A soproni klasszicizmus kialakulása két jelentős soproni építészdinasztia, a Hild és a Handler család munkásságának kezdeteivel esik össze. Munkásságukkal kapcsolatban néhány fontos megjegyzést előre kell bocsátanunk. A Hild család Klattauból (Klatovy, Csehszlovákia), a Handler család pedig Kismartonból települt Sopronba. A Hild család munkássága két, a Handler családé pedig három alkotó generáció munkássága, lényegében az egész 19. századot végigkíséri. Jelentős alkotásaik jórészt Sopronban épülnek fel, bennük a 19. század egyes stílusirányzatai, a klasszicizmus, a korai és fejlett romantika szervesen, jellegzetes átmenetekkel alakulnak egymásból, és részletalakításukban nagyon



korán elérkeznek az eklektika jellegzetességeihez. Művészetük viszonylag egyseges, belső fejlődés eredménye, alkotásaik jellegzetesen soproni alkotások.

A Hild család első tagja Hild Vencel (—1834), 1813-ban kapott polgárjogot. Munkásságát a bécsi későbarokk, klasszicista építészet hatása jellemzi, legfontosabb alkotása, a soproni volt Megyeháza épülete. Fia, Hild Ferdinánd<sup>12</sup> a klasszicizmusból a romantikába való átmenet jellegzetes képviselője (—1875), munkássága a sajátos klasszicista-romantikus bérháztípus kialakításával nyer jelentőséget. Hild György jelentősége kisebb, kevés önálló alkotását tartjuk számon. Kérdéses, hogy lakóházát, a Kőfaragó tér 3. sz. házat ő tervezte-e; mindenesetre a kor stílusirányzatainak jellegzetes megnyilvánulása: rendszerében klasszicista, részleteiben a romantika formái mellett reneszánszra utaló részletalakítást találunk. A Hild család építész tagjai jól ismerték koruk építéstechnikáját; szerteágazó, sokrétű munkásságukat számtalan épület, épületátalakítás, sok megvalósult és megvalósulatlan terv jelzi. Alkotásaikat szakirodalmunk a magyar építészet kiemelkedő alkotásai után, a jó átlagba sorolja; a Handler család, elsősorban Handler Nándor egyénisége a 19. század második harmadának élvonalába tartozik.

A család első soproni tagja, Handler Jakab (1765—) 1803-ban jut polgárjoghoz Sopronban. Fennmaradt alkotásai — többnyire emeletes lakóházak<sup>13</sup> — jellegzetes koraklasszicista épületek, részletformálásuk nem mentes bizonyos provinciális jellemvonásoktól.

Handler József (1796—1881) Handler Jakab fia volt, szakmai ismereteit minden bizonnyal apjánál szerezte meg. Tervező munkássága lényegében 1835-től 1855-ig, fiának, Handler Nándornak a vállalkozásba való belépéséig terjed. Építészeti felfogását megfelelően megalapozott szakmai ismerete mellett üzleti érzék és szervező-képesség jellemzi. Bár tervei részletformálásukban romantikusak, alapvetésben nem szakítanak a klasszicista hagyományokkal.<sup>14</sup> Tehetsége, művészete nem emeli a kezdődő romantika magyar átlaga fölé.

A század legjelentősebb építész egyénisége Handler Nándor (1836—1888).<sup>15</sup> Handler József fia, munkássága majdnem élete végéig apja építési vállalkozásához kapcsolódik. A fejlett romantika képviselőjeként indul pályáján, első alkotásai magas színvonalú szakmai iskolázottságra vallanak, bár tanulmányainak helye tisztázatlan. Alkotásaiban meghatározza a soproni romantika jellegzetes formanyelvét, amely szerkesztés belső fejlődés során sajátos eklektikus formáláshoz vezet. Tehetséges, alkotó épí-

12 Hild Ferdinánd tervei alapján készültek a Petőfi tér 2. sz. 1840, a Színház u. 33. sz. 1848, Lenin krt. 79. sz. stb. lakóépületek.

13 Handler Jakab építette a Rákóczi u. 47. sz. lakóépületet 1815-ben; valószínűleg a Lenin krt. 63. sz. és 70. sz. házak is az ő tervei alapján épültek.

14 Handler József alkotásai a Szt. György u. 11. sz. 1851, a Színház u. 8. sz. 1852, 30. sz. 1854, Széchenyi tér 15. sz. 1854. lakóépületek mellett a volt Evangélikus Árvaház (Halász u. 9. sz. 1858) épülete.

15 Handler Ferdinánd legfontosabb tervei: Színház u. 22. (1852), Színház u. 11. sz. (1855), Széchenyi tér 20. (1855), Széchenyi tér 21. (1855), Széchenyi tér 19. (1856), Szt. György u. 24. (1859), Lenin krt. 74. (1860), Lenin krt. 56. (1861), Lenin krt. 77. (1868), Lenin krt. 56. (1861), Lenin krt. 77. (1868), Lenin krt. 96. (1876), Lenin krt. 62. (1883) lakóépületek, Russ János magánpalotája (Rákóczi u. 3. 1879.), Széchenyi Gimnázium (1856), Orsolya téri templom, zárda, iskola (1862), Irgalmas Nővérek temploma (1887) stb. épületek.

1. ábra. Jellegzetes városi terek Sopronban a 19. század folyamán. Fent: a Széchenyi tér északi térfala. (Széchenyi tér 17—21.) Balra lent: A Széchenyi tér keresztmetszete a Széchenyi palotával (1. szám) és az akácfasorral. Jobbra lent: az Orsolya tér keresztmetszete a templommal

tész, széles körű szakmai műveltsége mellett munkáiban helyi építészeti hagyományokra is támaszkodik. Tömeg- és téralkotása, alaprajzainak szervezése, felület- és részletalakítása egyaránt igényes, mértéktartó és eredeti.

A 19. század második felében a Sopron részére tervező építészek száma megnő: már a század elején a helyi mesterek mellett több – főleg hercegi építészvitalnok – munkásságáról számolhatunk be: a régi kaszinó átalakítási terveit a bécsi Löszl Ferenc készíti, a színház megvalósításával kapcsolatban Löszl mellett Stampf Ferenc hercegi építész is készített terveket. 1862–63-ban a bécsi Förster Lajos építi az evangélikus templom tornyát.

A 19. század utolsó évtizedeinek rohamosan növekvő számú állami építkezései egyre több bécsi és budapesti építész munkásságát kötik hosszabb-rövidebb ideig Sopronhoz. Jó nevű, országsszerte foglalkoztatott és elismert építészekkel találkozunk: a bécsi Hinträger Mór tervezi az új városházát és a Pannónia szállót, a budapesti Hausmann Alajos tervei alapján a Felsőbb Leánygimnázium, Alpár Ignác tervei szerint pedig a Honvéd főreáliskola épül. A felsorolt építészek a hazai, ill. európai építészet gyorsan változó, szélsőséges ízlésirányzataihoz igazodnak; soproni alkotásaik igényességben és eredetiségben nem érik el saját, máshol megvalósult épületeik színvonalát.

Az állami építkezéseken kívül magánépítkezéseken is szép számmal dolgoznak nem helyi építészek. Közülük két építész, Hofer Ottó és Schöne Lajos munkássága érdemel említést.

Mindkettőjüknek Bécsben volt tervező irodája, Sopronban azonban szinte állandóan építettek. Hofer Ottó (1847— )<sup>16</sup> tanulmányait Bécsben és Stuttgartban folytatta, Hasenauer mellett a Burgtheater tervezésén dolgozott. Alkotásait általában a bécsi eklektika klasszicizáló hangvétele jellemzi, formálása mentes a későeklektika formai tobzódásaitól. Schöne Lajos<sup>17</sup> legfontosabb soproni alkotásában, a Russ-villa kertjének szárnyának architektúrájában hasonló jellemvonások jelentkeznek.

A 19. század utolsó évtizedeinek építési feladatai közül a jelentősebbek jó részét nem helyi építészek rajzasztalán születtek meg. Handler Nándor halálával – aki apja mellett szinte kizárólag tervezési munkával foglalkozott – a tervező építész típusa hosszabb időre eltűnt Sopronból. A 19. század utolsó éveinek helyi mesterei általában építési vállalkozók, akik tervezéssel is foglalkoznak. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a 19. század az előző évszázadoknál sokszorta nagyobb mennyiségű építési feladat megoldását követelte. A nagy képzettségű, tehetséges építőművészek száma nem növekedett az építési feladatokkal arányosan. A feladatok mennyisége és jelentősége azonban alkotót követelt. A 19. század megteremtette az építész elterjedt segédeszközét, a mintakönyvet, kész alaprajzi megoldásokkal, építészeti részletekkel, formai példákkal. Ezek a mintakönyvek alkalmasnak bizonyultak arra, hogy segítségükkel kisebb tehetségű, átlagos képzettségű építészek is viszonylag jelentős

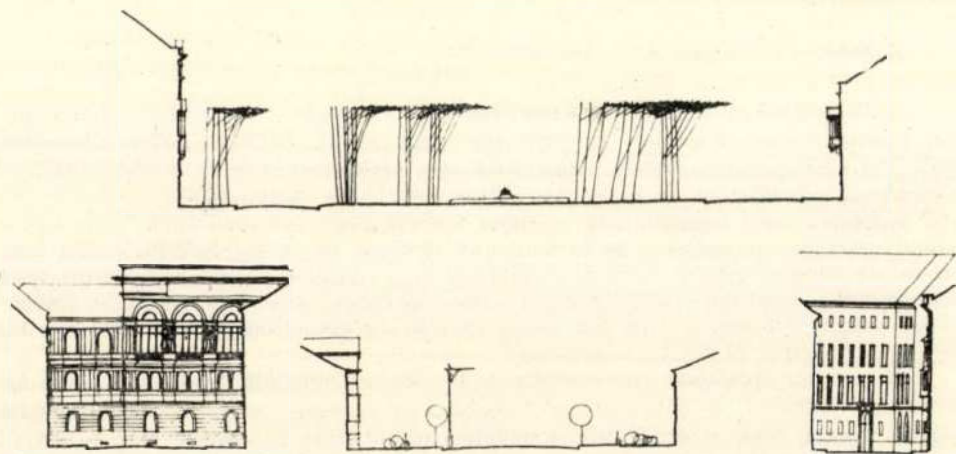
<sup>16</sup> Hofer Ottó tervezte a Lenin krt. 96. sz. (ún.: Lenck-ház) homlokzatát, Lenck Emil villáját (ma Liszt Ferenc Múzeum, Május 1. tér, 1890), a Lenck-sírboltot az evangélikus temetőben, Lenck Kálmán villáját (Kossuth Lajos u. 21. 1890 körül), a Flandorfer család villáját (Kossuth u. 10.). Hofer Ottó ismert bécsi alkotásai a Stadtarchiv bővítése, a Neues Spital (Grosse Mohrweg 9. sz.), Pallavicini-palota lépcsőháza stb.

<sup>17</sup> Schöne Lajos Russ János villájának bővítése mellett (Rákóczi u. 3. sz., 1893) a Széchenyi tér 14. sz. és a Színház utcai iskola terveit készítette. Legfontosabb bécsi alkotása a 18. kerületi gótikus formákat alkalmazó evangélikus templom (1896–98).

méretű épületeket tervezzenek és kivitelezzenek. Ez a módszer maga után vonta az építészet átlagszínvonalának csökkenését.

Jellemző a nagy számú és gyakran azonos építészeti feladat megoldására az is, hogy egyes épületeket újra meg újra megépítettek, bevált tervek többször felhasználtak, ill. adaptáltak. Csupán egy példát hozunk fel: az Erdészeti és Faipari Egyetem (volt Honvéd főreáliskola) terveit több helyen — így pl. Temesváron is — megvalósították.

A Schármár család idősebb tagja, Schármár János<sup>18</sup> 1869-ben telepedett le Sopronban, a szlovákiai Koskából származik (1840—1933). Épületein a reneszánsz elemek dominálnak, fegyelmezett, igényes szervezésű épületei alapján a magyar koraeklektika átlagos színvonalán mozog. Fia, Schármár Károly későeklektikus munkássága már a szecesszió irányzataival keveredik, nem mentes formai ellentmondásoktól.



2. ábra. Jellegzetes utcakeresztmetszetek Sopronban a 19. század folyamán.  
Fent: Május 1. tér. Balra lent: Köztársaság utca a volt kaszinó (Művelődési ház) épületével. Középen a Kossuth utca előkertés beépítéssel. Jobbra lent: a Szent György utca

Schneider Márton 1874-ben került Sopronba. Zürichben tanult, Grazban és Bécsben dolgozott. Munkáin a német és németalföldi reneszánsz formai jegyei jelentkeznek.<sup>19</sup> Középületek mellett ipari épületek tervezésében és kivitelezésében is részt vett. A város léptékét figyelmen kívül hagyó tömegformálása, a történelmi formák és részletek sokfélesége munkásságát nem emeli a kor átlagába. — Ullein József<sup>20</sup> (1859—1915) szintén Bécsben szerezte szakmai ismereteit, többek között Hansen tanítványa volt. A historizmus utolsó szakaszának jellegzetes képviselője.

18 Schármár János terve alapján épülnek a katolikus gimnázium (ma Erdészeti Technikum, Szt. György u. 1874.), a neológ zsinagóga (Templom u. 1874) stb. épületek.

19 Schneider Márton tervezi a Tiszti Leányiskola (ma Ruhagyár, 1884), a Lenin krt. 59. (volt Hitelbank), a Zárgyár (1893) és a Serfőzde és Malátagyár Rt. (1895) épületeit.

20 Ullein József több lakóházat tervezett (Köztársaság u. 11. sz. stb., az ő terve alapján épült a volt Kereskedelmi és Iparkamara épülete is (1904).

Külön tanulmányba kívánkozik a Stornó család tagjainak munkássága. Műemlékhelyreállításai, restaurálási munkái a historizmus jellegzetes történet és technikai szemléletét — a purizmus gondolatának megvalósítását — tükrözik. Munkásságuk színezi — egyes esetekben befolyásolja is — a kor helyi építészeti ízlésének alakulását. Id. Stornó Ferenc (1821—1907) munkásságát a panonhalmi apátság restaurálása során végzett munkája alapján szakirodalmunk tárgyalja és bírálja. Stornó Kálmán (1858—1934) a bécsi akadémián tanult, szemléletét szintén erősen befolyásolta a purizmus elmélete. Munkásságuk valószínűleg elősegítette, hogy a gótika formái a város historikus építészetében egészen a századfordulóig továbbéltek.

A városi főmérnök tisztjét betöltő Hasenauer Márton (1800—1856), Hasenauer Ágost és Wälder József (1862—1913) munkásságára a későbbiekben még kitérünk.

### *A soproni építőipar a 19. században*<sup>21</sup>

A 19. század építésze ugrásszerűen megnövekedett számú építési feladattal találta magát szemben: az építőipar nagyarányú fejlődése elkerülhetetlen volt. Az építőipar erősödését Sopronban is a szakmunkások és segédmunkások számának növekedése, a szakágak differenciálódása jellemezte.

Adataink ezzel kapcsolatban egyelőre szórványosak és pontatlanok: 1823-ban a kőművesszakmában összesen 48 fő dolgozott, 1900-ban 98. A cserépfedők száma 7-ről 27-re, az üvegeseké 6-ról 8-ra, a szobafestők és a mázolóknak száma pedig 5-ről 35-re emelkedett e közel háromnegyed évszázadnyi időközben. Adataink szerint az ácsmeszterek száma 1828-ban 5, 1900-ban pedig 15 volt. Az épület-lakatosipar 1900-ban 122 főt, a bádgosipar 21 főt foglalkoztatott.

A soproni építőipar szervezetére a 19. század második felében a lassú átalakulás jellemző: a céhszervezet fokozatosan elveszti jelentőségét,<sup>22</sup> feladata egyre inkább csak a szakmunkás nevelés marad. Bár formailag még a század második harmadában is fennáll, keretein belül kapitalista jellegű építési vállalkozások fejlődnek ki. Ilyen építési vállalkozás volt Handler József építőmester vállalata is. Az 1900-as népszámlálás adatai szerint Sopronban a századforduló idején három harminc főnél több dolgozót foglalkoztató vállalat működött, a legnagyobb építési vállalat a rendelkezésre álló adatok szerint 62 szakemberrel dolgozott.

Az építőanyagipar fejlődésére vonatkozólag néhány adatot ragadunk ki.

A század első felének építőanyagiparáról az 1847-ben megtartott Iparkiállítás ismertetője ad — számszerűleg talán némileg pontatlan, de — igen érdekes képet. 1847-ben öt téглаégető kemence működött a városban, termelése összesen négy és fél millió téгла; 1867-ben nyolc téглаégető volt. Bár ez a szám a századfordulóig nem is változott, a termelt téglák száma már 1867-ben megközelítette a 20 milliót. A téглаgyártás 1900-ban közel 200 munkást foglalkoztatott. A mészégetés is jelentős szerepet kap a 19. században. A század negyvenes éveitől kezdve a soproni mészégetők fedezték a város egész építőmész szükségletét; 1867-ben már hat kemencében égették a meszet. Megőrizte jelentőségét a soproni kőfaragó ipar is. Nyersanyagát a környék-

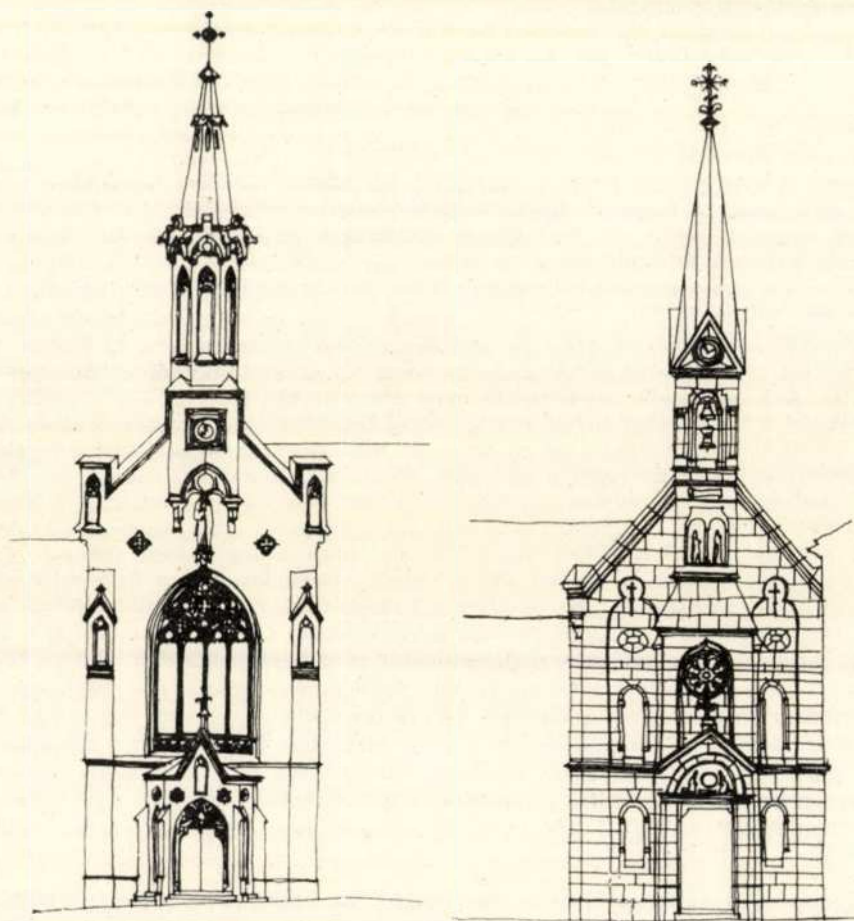
21 Adatainkat Thirring Gusztáv: 100 év előtti Sopron, (Sopron, 1957), Thirring Gusztáv: Adatok Sopron 112 év előtti gazdasági helyzetének ismeretéhez (Soproni Szemle 1940. 6. 305. 1.) tanulmányok mellett az 1900-as népszámlálás adataiból vettük.

22 Winkler Elemér: A soproni céhek története a XV—XIX. században (Sopron, 1921).



beli bányák: a margitbányai és a fertőrákosi kőbányák adták. Ha az 1847. ipari kiállítás ismertetőjének adatai a valóságnak megfelelnek, akkor a három soproni kőfaragó műhelyben évente 28 000 köbláb (kb. 900 m<sup>3</sup>) követ dolgoztak fel. Az asztalosipar a 19. század utolsó éveiben 57 szakmunkást foglalkoztatott. A századforduló idején, ha nem is nagy számban, foglalkoznak már a gipszégetés mellett Sopronban cementgyártással és cementáru termékek előállításával is (3, ill. 4 fő).

A vázolt fejlődés nem volt egyenletes, a kiegyezés után üteme csökkent. A szakemberek számbeli növekedését nem követte mindig a szakmai színvonal emelkedése. A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara 1863–65. évi jelentése az építőipar szakmai színvonalának csökkenését a kisigényű építetők építési szükségletének növekedésében látja: „az olcsóbb kiállítás kerestetik.”<sup>23</sup>



3. ábra. Templomhomlokzatok. I. Balra az Orsolya téri templom (1862–3), jobbra az Irgalmas nővérek temploma (1887, Handler Ferdinánd)

23 A Soproni Kereskedelmi és Iparkamara jelentése, 1863–65.

## Új anyagok és épületszerkezetek a 19. században

A 19. századnak számtalan új építőanyag (öntöttvas és acél, beton, vasbeton) felfedezését, ill. az építőiparban való alkalmazását köszönhetjük: a fejlődő gyáripár egyre korszerűbb anyagokkal és nagy sorozatban gyártott épületszerkezetekkel, a kor építéstudománya pedig sok új technológiai eljárással, méretezési módszerrel bővítette az építés lehetőségeit. Századunk építéskritikája súlyosan elmarasztalja a 19. század – ezen belül is a század második felének – építészetét, mivel véleménye szerint az új anyagokban és szerkezetekben rejlő építészeti lehetőségeket nem aknáztá ki. Ezzel a váddal nem kívánunk itt szembe szállni, csupán azt vizsgáljuk meg röviden, hol és mikor jelentkeznek Sopronban ezek az új anyagok és szerkezetek először, és milyen módon befolyásolták az építészeti formálást.

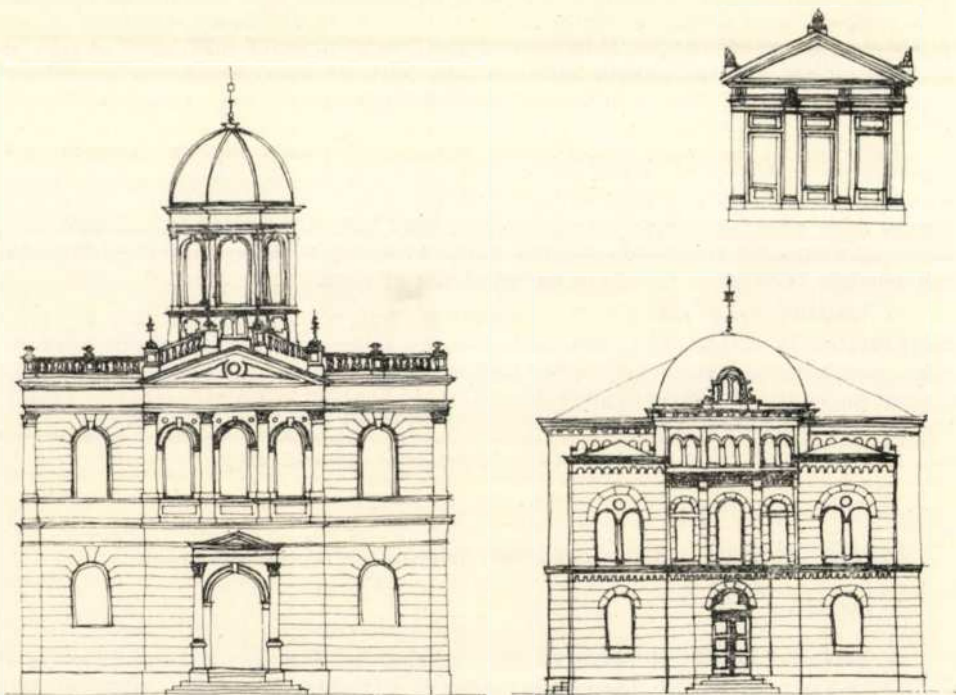
A függőleges tartószerkezetek anyaga továbbra is a falazott téglá és kőszerkezet marad. Öntöttvas oszlopot általában ritkán és kevésbé igényes helyeken alkalmaznak (pl. a Lenin krt. 77. sz. lakóház második emeleti függőfolyosóján, amely igen karcsú acéloszlop, dór oszlopot utánoz). A térlefedés és a nyílászáthidalás szerkezetei között a hengerelt folytacél gerenda használata a század hatvanas éveiben nagyon gyorsan elterjedt, és a 19. század végén az acélgerendák közötti boltozott téglafödém igényesebb épületeknél s nagyobb fesztávolságok mellett általánossá vált. (Acélgerendát először szintén a Lenin krt. 77. épületén alkalmazott az építész, Handler Ferdinánd.) Jelentős fesztávok áthidalására a 19. század végén acél rácsos tartót is alkalmaztak, bár általában faszkerkezettel kombinálva (Liszt Ferenc Kultúrház, volt Kaszinó nagytermének födeme, 1872).

A nyílászáró szerkezetek nagy részének anyaga továbbra is a fa marad, ipari épületeknél azonban elterjedten alkalmazzák a sajtolt acélprofilból készült szerkezeteket is. A külső kifelé, belső befelé nyíló ablakszerkezeteket is egyre gyakrabban váltják fel a külső-belső befelé nyíló szerkezetek. A század ötvenes éveiben terjed el ez az új ablakkonstrukció, amely lehetővé teszi, hogy az ablakfelület a homlokzat síkjától visszalépjen és ezzel a nyílások plasztikája mélyüljön. (Lenin krt. 72. sz. 1862. homlokzati síkra helyezett, kifelé nyíló külső szárnyal, Lenin krt. 77. homlokzati síkból visszalépő, nagyobb plasztikájú ablakai, befelé nyíló szárnyakkal.) Az üzletek portáljai általában fából készülnek, kialakításuk legtöbbször igényes. (Lenin krt. üzleti portáljai, pl. Lenin krt. 74.) A homlokzatvakolat mellett új homlokzatburkoló anyagokat is alkalmaznak: elterjed a vakolatlanul maradó téglafal (Mező u. 25. 1874. téglából kialakított építészeti tagozatai), továbbá a téglaburkolat (Május 1 téri József Attila Gimnázium 1886. téglaburkolata) és a kerámiaburkolat (Lenin krt. 62. sz. ház kerámia burkolata 1883-ból, Handler Nándor tervezésében). A 19. század soproni építészetének bizonyos rangot ad, hogy a homlokzati tagozatok legnagyobb része még a század végén is kőből készült, a követ ritkábban helyettesítik a románcement vagy gipsz vakolattal kialakított tagozatok (Köztársaság u. 1. vakolatból készült ablakkeretezései stb.). A gótikus és reneszánsz díszítőelemek általában gipszhabarccsal, ritkábban égetett agyagból készülnek; az ornamentikát általában kisebb táblákból alakítják.

Forradalmi változást hoz a 19. század az épületgépészetben: vívmányai Sopronban viszonylag igen gyorsan elterjednek. A lakóházak és középületek gépészeti berendezéseinek száma és színvonala megnövekszik (szennyvízvezetés 1868-tól, gázvilágítás 1866-tól, vízvezeték 1872-től stb.). Központi fűtést lakóházakban ebben az időben még nem alkalmaznak, de az 1893-ban épült Pannónia Szálló központi fűtésű. Korszerűsödnek a higiéniai berendezések is (fürdőszoba, ún. „szagtalan árnyékszék”, WC-k már 1873-ban készülnek).

## Építést szabályozó rendeletek Sopronban

A 19. század építészetének fontos jellemvonása, hogy az építést a városok egyre inkább adminisztratív ellenőrzés alá vonták. Ez az általános jelenség Sopronban igen korán jelentkezett – hatása lépten-nyomon kimutatható –, ezért nagy figyelmet érdemel. A 19. század első jelentősebb építést szabályozó rendelete 1828-ban lépett életbe.<sup>24</sup> Több más magyar városhoz hasonlóan ekkor tiltották meg Sopronban az épületek lefedésénél az éghető anyagok alkalmazását. 1836-ban a városi tanács kibővített ülése elfogadta a 31 pontból álló Építési Szabályzat tervezetét.<sup>25</sup> A Szabályzat az építéssel kapcsolatos műszaki, tűz-



4. ábra. Templomhomlokzatok. II. Balra a neológ zsinagóga (Templom utca, 1874. tervezte Schármár János, a második világháborúban elpusztult). Jobbra fent az evangélikus temető csarnoka (1886), jobbra lent a ortodox zsinagóga (Papret, 1891, tervezte Schiller János)

biztonsági, balesetvédelmi szempontokat – részben még ma is helytálló és korszerű formában – rögzíti.

A Szabályzat legfontosabb intézkedése a Szépitő Bizottság (Bau- und Verschönerungscomission) létrehozása volt, amellyel a város fejlődésének, az építés

<sup>24</sup> Statut betreffs der in Zukunft mit Ziegeldachungen versehenen Gebäude (Sopron, 1828. január 7.).

<sup>25</sup> Bau-Statut der königlichen Freistadt Oedenburg (Sopron, 1837. január 5.) Mindkét szabályzat 1852-ben jelent meg nyomtatásban.

ellenőrzésének hatékony formáját teremtették meg. (A Szépitő Bizottság létrehozása minden bizonnyal pesti mintára történt, maga az Építési Szabályzat azonban három évvel megelőzte a pesti szabályzat életbe lépését.) A Szépitő Bizottság feladatát a Szabályzat az ellenőrzés mellett városrendezési elképzelések előterjesztésében, ill. megvalósításában jelölte meg. A tervek sorsáról az Építési Bizottság döntött. A benyújtott tervek elbírálásánál szakmai és esztétikai szempontok mellett következetesen figyelembe vették a városképi elképzeléseket is, a tervek egy részét városképi megfontolásból módosították, ill. áttervezették. A Bizottság a terv szerinti kivitelt is rendszeresen ellenőrizte.

A városszerkezet tervszerű fejlesztése terén állított célkitűzések megvalósításával a Bizottság adós maradt. Ennek okát elsősorban az általános városrendezési terv hiányában kereshetjük. A város fejlődését a 19. században nem szabályozta rendezési terv, csupán egyes utcák szabályozására, ill. új utcák megnyitására születtek tervek. A külvárosok szabályozására Hasenauer Ágost készített tervet 1880 körül. Az új városháza építésével kapcsolatban 1889-ben több városrendezési elképzelés is született, megvalósításukra — mint arra később részletesebben is kitérünk — nem kerülhetett sor.

Egységes, az egész városra érvényes rendezési terv csak 1905-ben készült, szerzője Wälder József városi főmérnök volt. A terv lényeges vonásaiban a historizmus korának városrendezési alapelveit tükrözi. A 19. század városfejlődésének legnagyobb hibája, hogy elmaradt a belső városmag és a több irányban fejlődő város többi területeit összekapcsoló közlekedési hálózat kialakítása, bár a historizmus több, önmagában jelentős színvonalú városképi együttest hozott létre.

A továbbiakban röviden összefoglaljuk, milyen fejlődést hozott a városszerkezetben a historizmus, hol alakultak ki jellegzetes új városképi együttesek. Ezen belül szólnunk kell arról, hogyan egészítette ki Sopronban a historizmus a meglévő városképet, általában milyen építészeti szemlélet alapján formálódtak a historizmus alkotásai a meglévő városképi együttesben. Vizsgálatunkat fejlődési irányokra bontva, városrészenként tesszük meg.

### *Sopron fejlődése a historizmusban, jellegzetes új téregyüttesek*

#### *1. Belváros*

A várfallal körülvett belváros városszerkezete Sopronban lényegében már a középkorban kialakult. Lényeges alaprajzi változást a barokk építészet sem hozott, a városias beépítés formájában azonban a 18. század utolsó szakaszában bizonyos léptéknövekedés indult meg. Ez a léptéknövekedés a város fejlődésének jellemző vonása, amely a város arculatának érezhető változását, átalakulását eredményezte. Hangsúlyozzuk, hogy ez az átalakulás természetes folyamat, s nem vezet okvetlenül és minden esetben a beépítés harmóniájának szétrombolásához. A város fejlődése sohasem csak mennyiségi folyamat, a beépített területek növekedése mellett általában a már meglévő beépítés is változik, bonyolódik és ennek kapcsán léptékében is növekszik. Fontos ezt a tényt már most előrebocsátani, hiszen a 19. század építészetét Sopronban is gyakran éri az a vád, hogy a város korábbi léptékvilágát figyelmen kívül hagyó arányaival a város, ezen belül a belváros meglévő harmóniáját megbontotta. A belváros 19. századi építészeti emlékeit vizsgálva, ezt a kérdést különös figyelemmel kell értékelnünk.

A belváros beépítését elemezve ki kell emelni, hogy a városias beépítés léptékének növekedése már a barokk építészet utolsó periódusában, a klasszi-

cizáló későbarokkban megindul. A Templom utca 1. kolostorépület, majd a Szt. György u. 1. sz. ház, a Neugebäude megépítésével és a Szt. György u. 3. sz. ház átépítésével már a 18. század végén a korábbi beépítéstől nagyságrendjében eltérő építészeti együttesek jöttek létre a belvárosban. Az utóbbi két négyszintes épület, lényegében meghatározta a Szt. György utca további beépítésének léptékét és módját, és így a 19. században Sopron egyik legzártabb, legvárosiasabb beépítésű utcája jött létre, amelynek jellegét a második világháborúban elpusztult épületek hiánya sem befolyásolja döntően (2. ábra).

Az ívesen forduló utca 19. században átalakult térfalának jellege egységes. A beépítés az utca szűk arányait mindvégig szemmel tartotta, a 19. század közepén épült lakóépületek (volt 2. sz., 11. sz., 24. sz.) mellett a század végén épült iskolaépület (9. sz.) magas homlokzatának formálása is mérsékelt plasztikájú. A 19. században a fokozott építőtevékenység a belvárosban egyre gyakrabban kényszerült meglévő épületek bontására, ill. átalakítására. A beépítés — ahogy azt a Szt. György utca példája is bizonyítja — általában a régebbi telekhatárokat és a meglévő utcavonalat tartotta, a beépítés magassága a korábbi beépítéssel szemben azonban minden esetben magasabb volt.

Kisebb mértékű, de lényegében hasonló a belváros másik, hosszú, íves utcájának, a Templom utcának átalakulása a 19. században. Az utcának a Beloianisz tér felé eső első szakasza ebben az időben lényegében változatlan maradt, csupán lezárása gazdagodott az 1830-as években épült megyeháza portikusának motívumával. Az utcakép szempontjából fontos volt az evangélikus templom tornyának megépítése 1863-ban. A többszörösen görbülő utca inflexiós pontjába helyezett torony mindkét irányból közeledve kedvezően egészíti ki az utcaképet és biztosítja annak egységes hatását. Lényegében a 19. században épült be az utca déli szakasza a Fegyvertár utcától a Széchenyi térig. A beépítés, lakóépületek (az elpusztult 24. sz., a 23. sz., 25. sz., 27. sz.) és iskola („reáliskola”) a barokk beépítésnél nagyobb léptékű, a léptékváltás azonban harmonikus, az utcakép egységes. A 19. század végén megépült neológ zsinagóga épülete az utcakép alakításában lényegesen nem vett részt. A Templom utca 3. sz. épület, bár reneszánsz elemeket alkalmazó architektúrája önmagában nem kedvező, összhatásában mégsem rontja az utca képét. A Kolostor utca és Új utca beépítése a vizsgált időszakban szinte nem változott.

Lényeges változás a 19. században a belváros két terének, a „Főtérnek” (Beloianisz tér) és az Orsolya térnek beépítésében történt. A Beloianisz tér nyugati térfala a 19. század harmincas éveiben a megyeháza épületével nyerte el mai formáját. A portikusszal tagolt épület két lebontott ház helyén, lényegében az északi térfal barokk beépítésének párkánymagasságához igazodva épült meg. A megyeháza megépítésével a tér zártsága fokozódott, de a teret körülvevő épületek összhangja nem szenvedett csorbát. A 19. század utolsó évtizedében — a lebontott barokk városháza helyén — épült új városháza szerepe a tér szempontjából közel sem ennyire kedvező.

Vizsgáljuk meg ezt a kérdést valamivel részletesebben! Két, korábban már tárgyalt jelenségre hivatkozunk. Az egyik a város szerkezetének fejlesztése, a várfallal körülvett városmag és a fejlődő város többi területei funkcionális és esztétikai egységének kialakítására való törekvés, amely a 19. században Európa minden nagyobb városában észlelhető volt. A másik a város meglévő szerkezetén belüli átalakulás és fejlődés, nagyobb lépték, korszerűbb városközpont kialakítása szükségességének kérdése. E két törekvés tette időszerűvé a 19. század utolsó negyedében Sopronban az új városháza megépítésének gondolatát. A terv megvalósítása céljából tervpályázatot írtak ki. A pályázat nyertes tervei mindkét feladat megvalósítására adtak javaslatokat. A második, ill. harmadik díjas tervek lényegében bécsi minta alapján a várfalak lebontásával a Ringhez hasonló radiális városszerkezetet kívántak kialakítani, és körütszervezéssel a belváros és a külváros szerves kapcsolatát megvalósítani.

A körútrendszer felvetése — ha elkésve is — helyes és korszerű gondolat volt, a javasolt megoldások azonban a történelmi városkép megőrzése szempontjából nagy áldozattal jártak volna. A tervek megvalósítását gazdasági kihatásai is irreálissá tették. A kivitelezett első díjas terv lényegében kompromisszum, ez magyarázza hibáit. Végleg lemondott arról, hogy korszerű városszerkezet kialakításával modern városközpontot hozzon létre, de nem mondott le azokról az igényekről, amelyeket a 19. század második felének városi élete ezzel a fontos közigazgatási centrummal szemben támasztott. Ezeknek az igényeknek a kielégítésére a rendelkezésre álló terület szűknek bizonyult. Az új városháza épülete léptékben megtöri a meglévő belváros léptékrendszerét, merev, nagyméretű tömbje szervesen és esetlegesen kapcsolódik környezetéhez. Ezeket a hátrányokat még fokozzák az épület részletformálásának bizonytalanságai és hibái is, amelyekről a továbbiakban még szólni fogunk. Érdemes még megjegyeznünk, hogy a városháza megépítésével továbbra sem zárultak le azok a törekvések, amelyek az új városközpont kialakítását és a Várkerülettel való kapcsolatának megoldását célozták. 1895 körül ismét terv készült a városháza környékének a rendezésére, amelyben a Stornó-ház lebontásával kívántak megfelelő térbeli kapcsolatot létrehozni a Várkerülettel.<sup>26</sup> A város gazdasági életének alakulása ezeknek a törekvéseknek a megvalósítását a századforduló után még inkább irreálissá tette.

Kedvezőbbben alakult az Orsolya tér beépítése a historizmusban. A tér a 17. század közepén épült be, térfalát barokk iskola, a templom és zárdaépület mellett barokk lakóépületek alkották. Az 1860-as években az iskolát, templomot és a zárdaépületet lebontották és helyükre hasonló rendeltetéssel új épületeket emeltek. A barokk beépítés térrányairól korabeli ábrázolások hiányában nem sokat tudunk, az új beépítés azonban az épületkomplexum engedélyezési terveihez mellékelt helyszínrajz tanúsága szerint kisebb változtatások mellett megtartotta a régi beépítés vonalát. Meg kell jegyeznünk, hogy a helyszínrajz<sup>27</sup> alapján a korábbi barokk templomnak az új templom háborúban elpusztult háromíves, oromzatos kapuépítményéhez hasonló előépítménye szintén ki lépett a tér beépítési kontúrjából. Az új beépítés, amely lényegében a tér déli és délkeleti oldalát érintette, a tér arányait nyújtottabbá, feszítettebbé tette (1. ábra). A három épületből álló épülecsoport lényegében egységes kialakítású, részleteiben értékes, összhatásában kedvező. A templom homlokzata a tér uralkodó motívuma, de kedvező lezárást ad a betorkolló utcáknak is. A 19. század végén az iskola épületét további axisokkal bővítették, amely a tér zártságát fokozta. A tér összhangját és zártságát a második világháború pusztításai meg bontották.<sup>28</sup>

### „Várkerület”

Igen fontos a 19. század építőtevékenysége a belső várfal övének (ún.: Várkerület) beépítése szempontjából. Ismert, hogy a várfal vonalát követve a „Várkerület” külső körének beépítése már igen korán, a középkorban megindult. A 18. század utolsó évtizedeiben elkezdődött a betöltött várarak területén a

26 Stornó Miksa: A soproni várostorony alaki változásai (Soproni Szemle, 1957. 1—2. 103. l.).

27 Lt. Fasc. XXIV. Nr. 5555/1862.

28 Az Orsolya tér a régi építési vonal betartásával az elmúlt években újra beépült.

várfal vonalának a beépítése is. A 19. század lényegében ezt a beépítést erőteljes ütemben folytatta és ezzel az egész városszerkezet alakulását meghatározta.

(Már érintettük azt a ténytet, hogy a várak betöltésével és a várfal lebontásával kialakítható körútrendszer gondolatát — elkésve — a 19. század végén fogalmazták meg a városháza megépítésére kiírt pályázat kapcsán.<sup>29</sup> A 19. század végére azonban lényegében kialakult már a belső várfal övének jellegzetes beépítése, amely ennek a gondolatnak a megvalósulását lehetetlenné tette.)

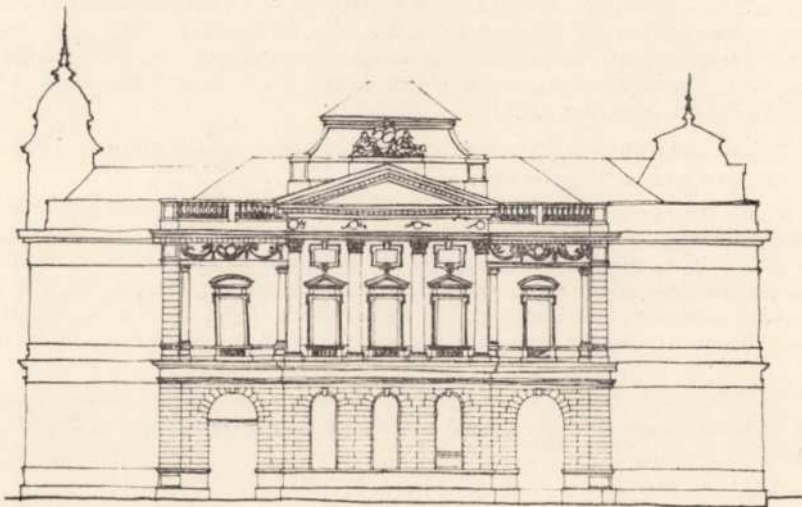
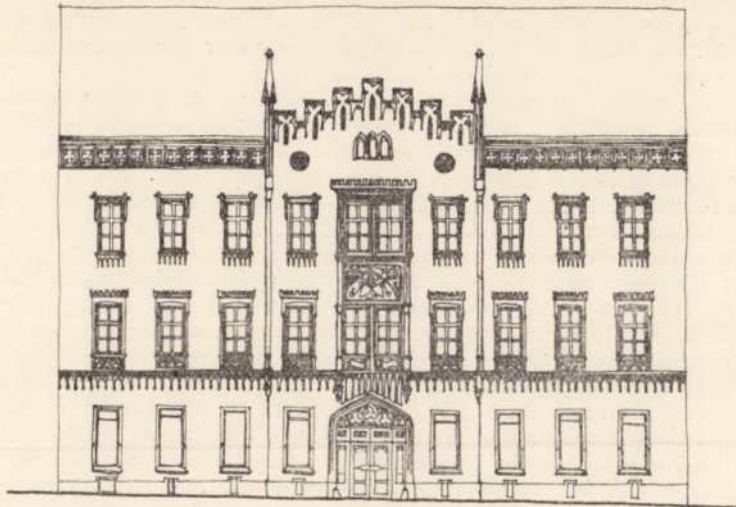
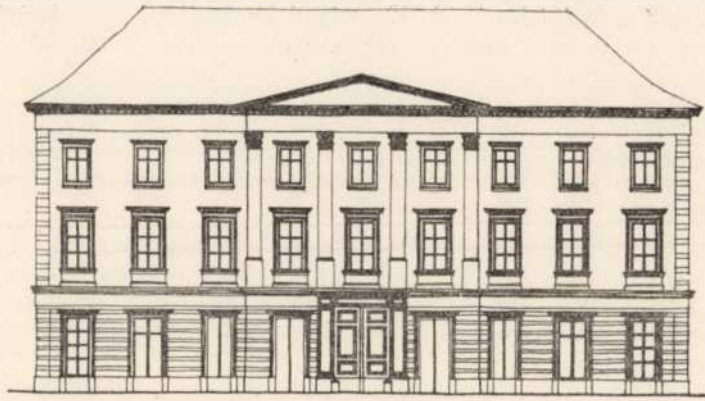
Melyek a 19. századi beépítés jellegzetességei? Vizsgálatunkat a Lenin körút első szakaszával (ún.: Kisvárkerület) kezdjük, majd néhány szóban jellemezzük a Lenin körút keleti része, a Széchenyi tér, Petőfi tér, Színház utca és Ógabona tér által alkotott térsorozat egyes szakaszait és egymáshoz való viszonyukat.

A „Kisvárkerület” északi térfalának jellegét a 18. század barokk beépítése meghatározta, historizmusban épült lakóépületei (Major köz 1. sz., Lenin krt. 15. sz., 23. sz., 27. sz.) ehhez a beépítéshez tudatosan igazodnak. A „Kisvárkerület” déli térfala lényegében teljesen a 19. században alakult ki, nagyrészt kétszintes lakóépületekkel (Lenin krt. 10. sz., 14. sz., 16. sz. 20. sz.) A „Kisvárkerület” arányainál fogva viszonylag zárt, egységes. A Lenin körút keleti szakaszának téaránya már a „Kisvárkerület” hossz- és keresztmetszeti arányaihoz viszonyítva is sokkal határozatlanabb. A nyugati térfal beépítése a 19. század kezdetétől folyamatosan fejlődött és emelet-ráépítések, telekösszevonások során városias jellege mindinkább kidomborodott. A térfal esztétikáját növeli az enyhén forduló, beépítési vonal adta mozgalmas hatás. (A beépítés legjellegzetesebb és legérdekesebb épületei a 19. század utolsó harmadában épült lakóépületek: Lenin krt. 52., 54., 56., 62., 72., 74., 96.) Az utcakép középső, barokk épületekből álló része a második világháború alatt elpusztult. A térfal déli szakaszának beépítése az északi szakaszhoz viszonyítva nagyobb léptékű (Lenin krt. 98., 104., 106., 110., 116.), a 19. század első és második harmadában nyerte el mai jellegét. A „Várkerület” keleti oldalának beépítése a nyugati oldal térfalához képest kevésbé egységes. A keleti oldal a középkor végétől folyamatosan épült be; a viszonylag nagyszámú korábbi, kétszintes beépítéshez a 19. század első felének építészete alkalmazkodott (Lenin krt. 43., 51., 63.), a 19. század ötvenes éveitől kezdve azonban a beépítés rendszertelenül, szinte kivétel nélkül háromszintes épületekkel történt (Lenin krt. 49.), a század utolsó éveiben pedig a beépítés egyre rapszodikusabb lett: Hitelbank (Lenin krt. 59.), Pannónia Szálló (Lenin krt. 75.). Hasonlóan igen kedvezőtlen a Lenin krt. 65. sz. lakóépület szerepe is, amely részletformáiban és arányrendszerében a historizmus utolsó szakaszának számtalan negatív vonását egyesíti magában. (Az elpusztult barokk lakóházak helyén létrejött hézag a belső várfal öve keleti oldalának rendszertelen beépítéséből származó kedvezőtlen utcaképi hatást tovább rontotta és a Lenin körútnak ezt a részét a városkép egyik legkritikusabb és leg-problematicusabb pontjává tette.)

A Lenin körúthoz délen szögben csatlakozik a historizmus korának legjelentősebb téralkotója Sopronban: a Széchenyi tér.

A térnek csupán déli házsora alakult ki a 19. század előtt, rövid keleti és nyugati térfalát az 1850-es években befejezett Széchenyi palota (Széchenyi tér 1—2.), ill. az 1850-es évek végén átalakított Széchenyi tér 15. számú épület zárja le, északi oldala pedig a század derekától kezdve épült be (Széchenyi tér 17., 18., 19., 20., 21.) és a térfal végleges formáját a Kaszinó (Liszt Ferenc Kultúrház) épületének megépítésével 1872-ben nyerte el. Az így kialakult tér aránya (1. ábra) hangsúlyozottan hosszanti

<sup>29</sup> Tompos Ernő: A XIX. század építészete Sopronban (Soproni Szemle 1965. 3. 282. l.).





jellegű — rövidebb és hosszabb oldalak aránya 1 : 4 —, s bár a Kaszinó tömege a zárt sorú beépítést megszakítja, zárt hatású. A tér délkeleti sarkán álló későbarokk templom — már elhelyezésénél fogva sem — uralkodó motívuma a térnek. A tér így — bár épületei önmagukban jelentős és jellegzetes alkotások — lényegében egyforma súlyú épületek egymás mellé sorolásából áll. Alaprajzának hosszanti jellegét korábban faszor hangszúlyozta, két rövidebb végfalának egyformán hangsúlyos lezárása mégis bizonyos statikus nyugalmat biztosított a térnek. A beépítés — bár a korábbi barokk templomépület mellett — magában foglalja a 19. század építészetének szerteágazó formai törekvéseit (klasszicizmus, romantika, eklektika), mégis egységes és harmonikus. A tér sajátos hangulatát csupán a 20. század elején épült Postapalota épülete befolyásolja, amely a tér 19. században kialakult léptékrendszerét nem vette figyelembe, indokolatlanul súlyos tömegével a tér statikus nyugalmaát megzavarta.

A Széchenyi térhez a Kaszinó és a Széchenyi tér 15. épület által leszűkített északnyugati sarkán kapcsolódik a Petőfi tér.

Városias, zárt jellege korábban — a 19. század 40-es éveiben — a színház megépítésével alakult ki, amelyet a már említett Széchenyi tér 15. északkeleti és a Kaszinó nyugati homlokzata egészített ki. A tér meghatározó eleme azonban a tengelybe állított színház maradt, amely későbarokk és klasszicista épületekkel együtt (a régi Kaszinó: Petőfi tér 3., későbarokk és a Petőfi tér 1., ill. Színház u. 33. klasszicista épülete) meghatározta a tér jellegzetes klasszicista arculatát. A Petőfi tér 7. (Nemzeti Bank) és a Petőfi tér 8. (festőterem) 19. század végén emelt épületei a tér arányait kevésbé befolyásolták; a tér klasszicista jellegét a Petőfi tér 3., ill. a színház épületének 19. század végi, ill. 20. század eleji átalakítása változtatta meg.

A színháznak a váróvbe való elhelyezése, amely a várarok területét két keskeny utcára tagolta, a 18. század utolsó éveiben megindult folyamat folytatása volt; már ekkor megkezdtek a belső várfal és az Ógabona tér külső ház-sora közötti terület beépítését. Ennek során a 19. században kialakult a Színház utca mai arculata. Az Ógabona tér az új beépítéssel elvesztette korábbi, hosszanti jellegét.

A Színház utca beépítése kevés kivétellel 19. századi, így mai képét a historizmus formálása szabja meg. Az ívesen hajló utca beépítése városias; egyes szakaszain a magas beépítés következtében túlzottan szűk, más pontjain pedig a korábbi — kizárólag földszintes — beépítés és a 19. század két-három szintes beépítésének váltakozása az utcaképek befejezetlen hatást ad. (Klasszicista a 18., 19., 21., 33. sz. ház, a 19. század közepén épült a Színház u. 11., 17., 22., 30., a század végén pedig a 12., 14., 16., 23., 25. sz. ház.) A Színház utcai általános iskola szimmetrikus tömege (1890 körül) az utcára merőlegesen nyert elhelyezést, előtte tér alakult ki.

Az Ógabona tér jellegét szintén a 19. század határozta meg; jellegzetes motívuma a két, egymással szembeállított, tömegében a klasszicizmusra utaló, oromzatos romantikus épület (Színház u. 6., 1861. és Színház u. 8. 1852.).

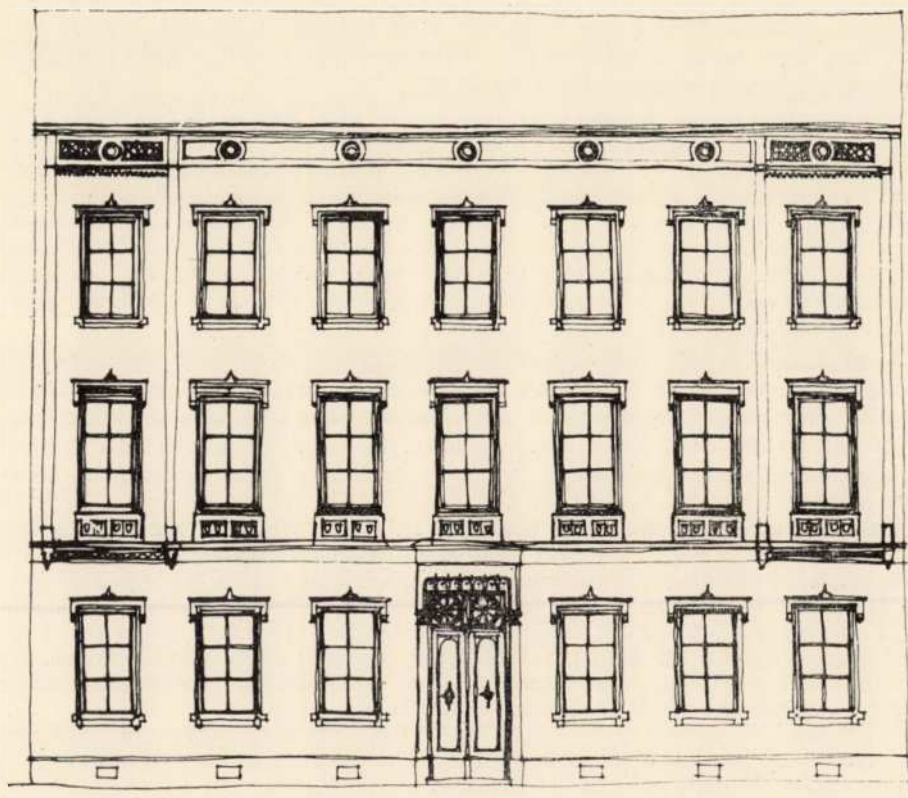
### A külvárosok

A város belső magjának, a belvárosnak és a belső várfal övének az előbbieken jellemzett fejlődése és átalakulása mellett röviden össze kell foglalunk a külváros 19. századi beépítésének legfontosabb jellegzetességeit. Ismét az átfogó városrendezési terv hiányára kell elsősorban utalnunk. A külváros fejlőd-

5. ábra. Középrizalittal tagolt homlokzatok. Fent: Lenin körút 79. (1840. körül klasszicista); a közepén: Széchenyi tér 19 (1856 romantikus).  
Lent: a Russ villa (zeneiskola 1893, eklektikus) Homlokzat

dése a korábban már beépült területek irányában lényegében szervesen és esetlegesen folyt a 19. században is. Vizsgálatunk szempontjából csupán három fejlődési irányt emeltünk ki: röviden megvizsgáljuk a városon áthaladó kelet-nyugati irányú út keleti és nyugati szakaszának beépítése mellett a város dél-nyugati és déli részének alakulását.

A Győr-bécsi országút keleti szakaszának beépítése korábban, a 18. század első felében megindult: kétszintes barokk épületeinek arányához a 19. század beépítése jórészt alkalmazkodott. Beépültek az ívesen forduló Ötvös utca és Magyar utca hé-



6. ábra. A Színház u. 11. sz. ház két szélén oldalrizálittal tagolt homlokzata. (1855)

zagtelkei, átalakították a barokk épületek egy részét (Ötvös u. 3., 7., 11., 17., Magyar u. 2., 4., 6., 9., 12., 17., 18., 20.). Megépül a Mórincz Zsigmond utca déli térfala (4., 6., 8., 10.) és megkezdődik a Kőfaragó tér körülépítése (1., 3.). A vizsgált terület, a Magyar kapu környéke lényegében már a 19. század második harmadában elnyerte mai formáját.

A Győr-bécsi út nyugati szakasza, amely a Lackner Kristóf utcát és környékét foglalja magába, később, a század utolsó éveiben épült ki. Az 1897-ben megnyitott utca délnyugati térfalát két jelentős középület, a Kereskedelmi és Iparkamara és a Törvényszék nagytömegű épületei alkotják, másik oldalán többszintes lakóházak épültek (6., 8.).

Lényegesen nagyobb területet érint a város déli és délnyugati terjeszkedése. A város délnyugati része, az Újteleki külváros a 18—19. század fordulóján indul fejlődésnek. Lényegében a 18. század határozza meg az Újteleki utca földszintes jellegét, a 19. századi beépítés általában szintén egyszintes (Újteleki u. 37., 39.), de épületek kétszintes lakóépületek is (6., 7., 8., 10.).

A Rákóczi utca beépítési vonala már korábban kialakult, de az utcaképet itt elsősorban ugyancsak a 19. század építészete alakította ki. A derékszögben megtört utca beépítése ennek ellenére nem egységes. A Széchenyi tér felé eső szakasz a 19. század 60-as éveiben alakult ki, háromszintes, városias házakkal (Rákóczi u. 1., 2., 3. és a Széchenyi tér 15. sz. sarokház); a középső szakasz alacsonyabb, általában kétszintes épületei nagyobb részt a század első felében épültek (Rákóczi u. 29., 39., 47.). Súlyos léptéktörést okoz a volt Tiszti Leánynevelő Intézet 1883-ban épült tömbje, amelyet a 19. század elején még további épületrésszel bővítettek. A harmadik, észak-dél irányú utcaszakasz a 19. század közepétől épült be, a két- és háromszintes beépítés 12., 14., 49., 51.) az előbbinél kedvezőbb és egységesebb utcaképet ad.

A 19. század közepén indul meg intenzíven a várostól délre eső, erdős-dombos vidéknek, a Lővereknek a beépítése, és ezzel kialakult a város lazán beépített kert- és üdülónegyede (Felsőlőverek). Fokozatosan beépül a belváros és a Lőverek közötti terület, a Rák patak folyamatos beboltozásával (1880—1890) kialakul a kelet-nyugat irányú Május 1 tér (Hosszúszori árok), ettől délre a Csengery utca, ill. a Béke út. A „Győri indóház” felépítése után 1873-ban megnyitják a Köztársaság utcát (v. Erzsébet utca).

A Köztársaság utca igen rövid idő alatt épült meg (1875—1890); kevés kivétellel két, ill. háromszintes, a historizmus utolsó szakaszának reneszánsz és barokk formajegyeket alkalmazó épületek szegélyezik (Köztársaság u. 1., 2., 3., 5., 11., 14., 16., 18. és a földszintes 21., 23.). Az utca északi lezárását biztosító Liszt Ferenc Kultúrház (volt Kaszinó) épületével együtt egyike a legjellegzetesebb eklektikus utcáknak Sopronban (2. ábra).

A 19. század utolsó negyedére jellemző a Május 1. tér beépítése is. A tér tengelyét a beboltozott patak határozta meg. A térfalat alkotó épületek jórészt két, ill. háromszintesek (Május 1. tér 4., 9., 11., 17., 18., 20., 35., 37.). Több jelentős középület is épült itt: a József Attila Leánygimnázium, a GySEV igazgatósági épülete és a második világháborúban elpusztult Tanítóképző Intézet épülete. A tér aránya 1 : 9, a viszonylag magas és részben zárt sorú beépítés ellenére is inkább széles fasor hatását kelti (2. ábra).

A Csengery utca hosszú, általában zárt sorú, kétszintes beépítéssel (Csengery u. 37., 39.). Az Alsólőver utca lazább beépítésű, többnyire földszintes házakkal (Alsólőver u. 1., 3., 13. stb.).

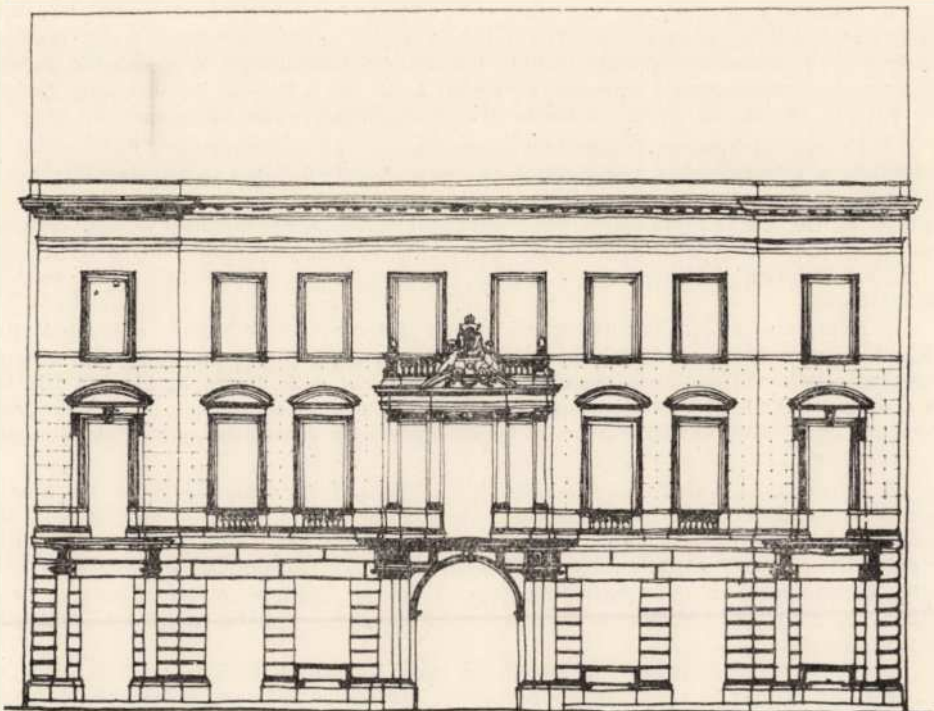
A 19. század közepén, lényegében az akkori város beépített területein kívül megépül a Sopron—bécsújhelyi vasút fogadóépülete, amely a város fejlődésének további irányt szab.

Az állomás határozta meg a Kossuth Lajos utca (Indóház utca) vezetését is, beépítésének kialakítása mégis a 19. század utolsó felének bizonyos tudatos városrendezési törekvését tükrözi. A viszonylag széles utca légtérének arányait jórészt szabadon álló, egy-, ill. kétszintes, előkertes beépítés határozza meg (Kossuth Lajos u. 8., 9., 10., 11., 14., 16., 20., 21.). Hasonló hatású — bár lényegesen nagyobb léptékű — a budapesti Népköztársaság útjának beépítése az út Millenniumi emlékü felé eső szakaszán (1870 körül) (2. ábra). A Kossuth utca töréspontjában, a Táncsics utca és Ferenczi János utca találkozásánál a Kossuth utca térséggé szélesedik, de sem az 1836-ban épült Fürdőház, sem a Ferenczi János utca és Táncsics utca sarkán felépült iskola, zárda és templomépület komplexuma nem bizonyult elégnek ahhoz, hogy a városnak ezen a pontján hangsúlyos városképi együttest hozzon létre.

Földszintes, de zárt sorú a Jókai utca és Mező utca. Felhívjuk a figyelmet a Mező utca nyugati falának beépítésére: a megközelítőleg egységes párkánymagasságú, ön-

magukban plasztikus kialakítású épületekből álló utcakép egyhangú; a 19. század utolsó fele városképfőmáló hatásának egyik negatív példája Sopronban. A Wesselényi utca, Vadász utca, Táncsics Mihály utca egy- és kétszintes beépítése szintén 19. századi eredetű.

A város külső területein, az utcarendszerhez kevésbé alkalmazkodva alakultak ki a különböző, katonai célokat szolgáló épületegyüttesek, kaszárnyák, katonai kórház stb. Ezeknek a lazán beépített, nagy területeken létrejött építészeti együtteseknek még ma is csupán lényegtelen szerepük van a városkép kialakításában.



7. ábra. Lenin körút 98. (Lenck-ház). Elpusztult a világháborúban. (1944) Oldalrizalitokkal és középrizalittal tagolt homlokzat. Tervezte: Hofer Ottó

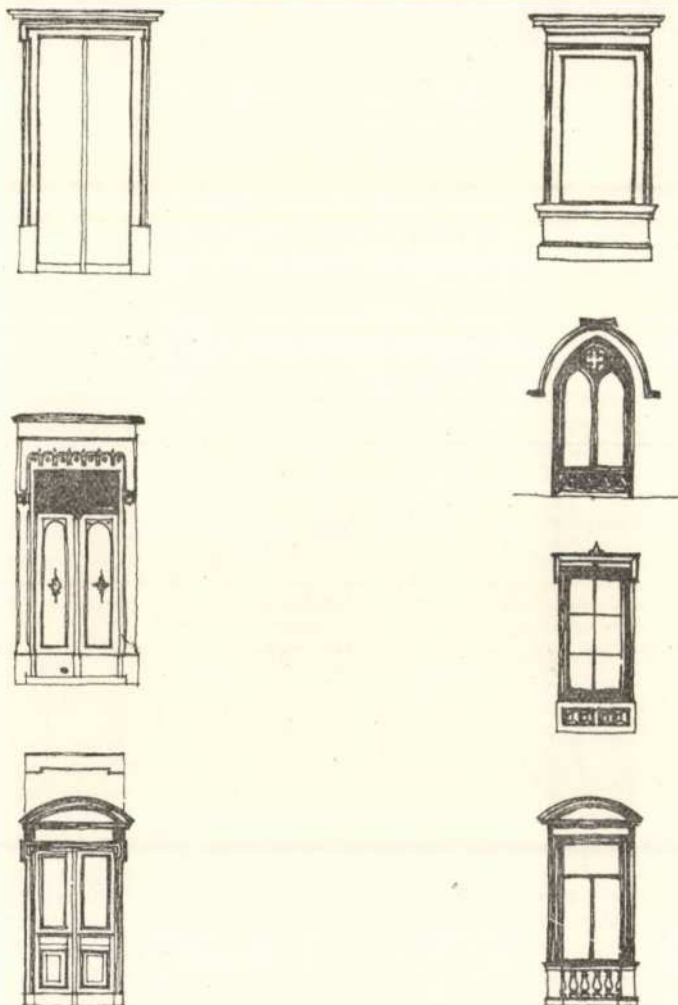
### *Építési feladatok a 19. században Sopronban*

#### *Egyházi épületek*

A 19. század első felében Magyarországon általában jelentős számú egyházi épület létesült. Sopron ebben a tekintetben kivétel, hiszen a 19. század építészeti emlékei kivétel nélkül a század második feléből származnak.

A 19. század második felében mind a katolikus, mind az evangélikus egyháznak és a zsidó egyháznak jelentős, viszonylag nagy számú és szerteágazó feladatot kellett megvalósítani. Ezeket az épületeket a historizmus jegyében oldották meg. Bár ezen emlékek bővebb ismertetése nem e tanulmány feladata, röviden mégis jellemezni kívánjuk a legfontosabbakat.

A legjelentősebb emlék az Orsolyiták temploma, zárda- és iskolaépülete (1862, Handler Ferdinánd). A templom egyhajós, háromszakaszos belső terét a nyolcszög öt oldalával záródó szentély zárja, kétoldalt oldalkápolnával. Homlokzatát — nagyméretű mérműves ablak felett — oromzat és az oromzat felett karcsú, nyolcszög alaprajzú torony koronázza (3. ábra). A templom gótikus formálású részletei igényesek.



8. ábra. A 19. század építészetének tipikus nyílászorúkeretei Sopronban. Balról fentről lefelé: klasszicista ajtókeretelés: Lenin körút 79. Romantikus ajtókeretelés: Színház u. 11. Eklektikus ajtókeretelés. Május 1. tér. Liszt Ferenc Múzeum. Jobbról fentről lefelé: klasszicista ablakkeretelés: Lenin körút 79. Romantikus ablakkeretelések: Orsolya tér 2. (1964) Színház uca 11. (1855). Eklektikus ablakkeretelés: Lenin körút 98. sz. (1890. körül)

Az Irgalmas Nővérek Táncsics Mihály utcai temploma<sup>30</sup> (1886, Handler Ferdinánd) részletformálását a templom alapját képező neoromán kápolna határozza meg (1866, Handler Ferdinánd). Bár a homlokzat lényegesen tagoltabb, mint az Orsolya téri templomé, jellege és arányai az előbbivel szembevetendő hasonlóságot mutatnak (3. ábra). A két templom alaprajza különböző: az Irgalmas Nővérek temploma az Orsolya téri templommal szemben háromhajós, keresztházás belső tere északnyugati oldalán apszissal bővül. A hajók szokatlanul szélesek. A két templomot összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy az Irgalmas Nővérek templomának sem homlokzatformálása, sem téralakítása nem közelíti meg az Orsolyiták templomának formai biztonságát, eredetiségét és ötletgazdagságát.

Az elpusztult neológ zsinagóga tervein építészként Schármár János neve szerepel (1871). Szabadon álló, tömege zárt, részletformálásában a reneszánsz építészet elemeit alkalmazták. A homlokzatot jóarányú kupolás toronyépítmény koronázta (4. ábra). Belső tere egységes volt, csupán kisméretű karzat osztotta. — Az orthodox zsidó templom a század utolsó évtizedében, 1891-ben épült, a tervező Schiller János. Felületét vakolt lizénák, ívsoros párkány és félköríves ablakkeretezések között homlokzati burkolótégla borítja. Tömege a neológ zsinagógáénál összetettebb, de kevésbé kiegyensúlyozott, részletformálása igénytelenebb (4. ábra).

Az új templomépületek mellett két barokk templom kap ebben a korban különálló toronyépítményt. Az evangélikus templom romantizáló (neoromán) tornyának jelentőségét bevezető cikkünk méltatta (1862—63, Förster Lajos); a Szt. György templom építője, Spach Ferdinánd reneszánsz formaelemekből válogatott (1882).

Két — a 19. század második felében épült — emlék klasszicizáló ízü architektúrájára szeretnénk felhívni a figyelmet. Az evangélikus templom sekrestyéje a klasszicizáló későbarokk templom bővítése, földszintes homlokzatának szimmetriáját a párkány fölé emelkedő, egyszerű timpanon hangsúlyozza. Csupán a párkány képszikében, a két-két lizéna felett megjelenő rozetta utal az építés korára (1854, Handler József). — Az evangélikus temető szimmetrikusan elhelyezett két egyszerű, zárt, timpanonos tömege<sup>31</sup> (1886, Schneider Márton) a görög templomépítészet sajátos késői utánérzése. (Kár, hogy a timpanonok akrotériái az idők folyamán elpusztultak.)

Nem tartozik szorosan az egyházi emlékek közé, de bizonyos építészettörténeti analógiák alapján is itt érdemel említést a Lenck család síremléke az evangélikus temetőben (1890 körül, Hofer Ottó).

Az egyszerű tömegű, központos felépítésű sírbolt a római S. Pietro in Montorio kolostor udvarában épült kis, kerek templomépülettel, Bramante Tempiojával mutat hasonlóságot (1502). A reneszánsz példakép kisméretű rotonda, kőalaprajzú belső magját 16 római dór oszlop veszi körül; a földszint felett pedig magas tamburos gömbkupola koronázza. Hofer Ottó annyiban tért el Bramante kompozíciójától, hogy a centrális épületnek egy-egy oszlopos, timpanonos portikuszépítménnyel enyhén hangsúlyozott tengelyt adott; a portikusz az oszlopos körüljárót megszakítja. Hofer eltért a tizenhatos osztástól és a tágabb tizenkettes osztást választotta. Az épületet a földszint felett háromrészes dór főpárkány koronázza, ezen balusztrád és tömör attikafal váltja egymást. A tambur viszonylag tömör, a koronázó párkány kisebb kiülésű, kevésbé plasztikus, mint a római mintaképé. A földszinti, ívesen hajló ablakok keretezése és a portikusz kialakítása igényes. A síremlék belső tere kisméretű, erősen feszített arányú centrális tér. A tér belső architektúrája mértéktartó.

### *Középületek*

A 19. században Sopronban nagy számú és jelentős középület megépítése jelzi a város politikai, gazdasági és kulturális életének fejlődését. Jellemző vonása ennek a fejlődésnek, hogy a vizsgált kort megelőző századok középületei-

30 Lt. Fasc. XXIV. 9771/1886.

31 Lt. Fasc. XXIV. 8736/1886.

ből igen kevés és csak átalakított formában maradt fenn. A gyors városiasodás, a gazdasági és kulturális élet fejlődése új épülettípusokat követelt, a korábbi épületek pedig sem méreteikben, sem elrendezésükben nem feleltek már meg a megnövekedett igényeknek.

#### a) A közigazgatás épületei

A vármegyeháza épülete 1828–1832, az új városháza épülete pedig 1893–96 között épült. Mindkét épület a belváros főterén, a mai Beloiannisz téren kapott helyet. Az épületek városképi szerepét az előző fejezetben már részletesen tárgyaltuk; ezt most alaprajzi elrendezésükre, tömegformálásukra és homlokzati kialakításukra vonatkozóan elgészítjük ki.

A volt vármegyeháza ma a Járási Tanács székháza, a tér és a várfal közötti, viszonylag szűk területen helyezkedik el. Tervezője, Hild Vencel a helyiségeket az utcai szárnyban háromtraktusos, középfolyosós, az udvari szárnyakon egytraktusos, függőfolyosós elrendezésben, belső udvar köré csoportosította. Figyelemre méltó az épület háromhajós, boltozott előcsarnoka. A zárt sorú beépítés L alakban követi a tér vonalát, a klasszicista homlokzatot nagyvonalú, jó hatású portikusz tagolja.

Belső udvar köré szerveződik a 19. század utolsó éveiben megépült városháza is (Hinträger Móric terve). A szabadon álló épület oldalfolyosós, főtengelyében az első emeleten nagyteremmel. Lépcsőháza egyszerű kialakítású, a háromkarú lépcsőt toszkán oszlopok támasztják alá. A városháza nagy, négyszög alaprajzú tömbjét középső és sarokrizalitok tagolják. Az építész reneszánsz formák között válogatott: a földszint kisplasztikájú, kváderezett, az első emelet egyenes, a második emelet íves záródású ikerablakait egyszerű osztópárkány választja el. A nagytermet magában foglaló középrizalitot lizénák tagolják. A kétrészes, állókonzolos főpárkány felett a német reneszánszból ismert, festői hatásra törekvő, nagyplasztikájú meredek oromzatok s a szertelen formálású menzardtetők az épület tömegét indokolatlanul megbontják.

A volt Törvényszék<sup>33</sup> épülete 1896-ban épült: jellegzetes tömegformálása és belső tereinek nagyvonalú sorolása a soproni historizmus emlékeinek átlaga fölé emeli.

A nagyszabású épületkomplexum homlokzata a Lackner Kristóf utcára néz. Az épület tagolt, az utca felől két szélső és egy középső, előrenyúló szárnyal; a középső rész első emeletén nagyterem helyezkedik el. A szélső szárnyak alacsonyabbak, igazodnak az utca párkánymagasságához. Az épület alaprajza több belső udvar köré szerveződik. Rendkívül igényes a lépcsőház kialakítása: nagyméretű festett tükörboltozata két rövidebb oldalán karesű, magas dór oszlopokon nyugszik. A lépcsőkarokat „T” alakban alakították ki: az épület tervezőjének, Wagner Gyulának a soproni historizmus egyetlen nagyvonalú lépcsőkompozícióját köszönhetjük.

#### b) Kulturális, oktatási és sportlétesítmények

A 19. század második harmadában a pesti Nemzeti Színház megvalósításával egy időben vidéken is több jelentős színház építését kezdik el: közöttük a soproni színházét. A színház megépítésével kapcsolatosan több terv készült, amelyek közül Löszl Ferenc elgondolása valósult meg.

Alaprajza egyszerű volt, előcsarnok-rendszere, főlépcsője, nézőtere jól kapcsolódott egymáshoz. Az épületet a 20. század elején gyökeresen átépítették. Az átépítés a klasszicizáló színház tömegét, homlokzatait és belső terét megfosztotta jellegzetes egyszerű hatásától.

Megjegyezzük, hogy a színház hibájául felrótt fogyatékoságokat az átépítéssel sem tudták kiküszöbölni (érkező és távozó közönség forgalma, kellő méretű előcsarnok hiánya, mellékhelyiségek és kiegészítő helyiségek elégtelensége stb.).

Nem tisztázott még ma sem kellőképpen, kinek a tervei alapján épült 1872-ben az új soproni Kaszinó épülete.<sup>33</sup> Tudjuk, hogy tervpályázati kiírás előzte meg, amelyen Kolbenheyer Ferenc terve nyert első díjat. Bár valószínűleg ez a terv képezte a megépült Kaszinó alaprajzának és tömegének alapkonceptcióját, a kivitel során a tervezett épület lényegesen megváltozott. Tisztázatlan Wächter bécsi építész szerepe az épület tervezésében.

A Kaszinó tömegkapcsolata és homlokzati rendszere a Magyar Tudományos Akadémia tömeg- és homlokzati elrendezését követi, főhomlokzatáról azonban hiányzik a bejárat motívuma (2. ábra). Az épület megközelítése az igen szűk Liszt Ferenc utcából történt.<sup>34</sup> A kisméretű előcsarnok szűkös méretei, a főlépcső kedvezőtlen elhelyezése azt bizonyítja, hogy a tervező vagy tervezők nem tudtak kellőképpen megbirkózni a trapézalakú telek adta nehézségekkel. Az első emeleten kialakított kis-, és nagyterem arányai kedvezőek, belső térének kialakítása rendkívül igényes volt. A belső kétszintes architektúrát körbefutó galéria osztotta, a 14×23 m méretű teret díszes kialakítású tükörboltozat fedte. A mennyezet stukkódíszítése a második világháború alatt annyira megrongálódott, hogy kijavítása lehetetlennek bizonyult.

A 19. század építészeti emlékei között jelentős számú oktatási épületet találunk.

Az evangélikus líceum (ma Berzsényi Gimnázium) épülete a 19. század első harmadában épült. Az egyszerű, háromszintes épület földszintjén a klasszicizmusra jellemző íves ablakok, egyenes záródású kapu, első és második emeletén pedig szerény keretezésű ablakok helyezkedtek el. Az épületet 1871 körül Handler Ferdinánd terve alapján bővítették, 1893-ban pedig Schneider Márton nagyrészt átépítette. Az átépítés során megtartották az épület klasszicizáló jellegét. A tantermek szintenként nagyméretű zsbongókra nyílnak, amelyekhez két oldalt teljes szélességben háromkarú lépcsők csatlakoznak.

Az 1850-es évek végén két jelentős iskolaépületet létesítettek Sopronban. Az Evangélikus Tanítóképző Intézet épülete a háborúban elpusztult: zárt tömege, timpanonnal koronázott, enyhe rizalitja még a klasszicizmusra utal, részletformálásában, arányaiban már gotizáló hatást érzünk (Handler József). A Reáliskola (ma Széchenyi Gimnázium) részletformáival szakít a klasszicizmussal (1857); építész, Handler Ferdinánd az angol gótika formakincséből merít. A zárt sorban épült, „L” alakú saroképület belső udvart fog közre. Alaprajzi rendszere kéttraktusos, oldalfolyosós. Az Orsolya-rend 1862-ben épült iskolája (Handler Ferdinánd) 1883-ban további axisokkal bővült, amely az iskolaépület egyébként is szűken méretezett közlekedőtereit erősen túlterhelte. Az épület igazodik a már tárgyalt templomépület gotizáló jellegéhez: mértéktartó, kispasztikájú, kőből faragott tagozatai egységes homlokzati rendszert alakítanak ki. A 19. század végén épül Sopronban a Tiszti Leányiskola (ma Ruhagyár) és a Felsőbb Leányiskola (ma József Attila Gimnázium). A Tiszti Leányiskola terveit a kiviteli tervek aláírása szerint Schneider Márton készítette. A háromszintes, hosszú épület homlokzatát hangsúlyos lezárású rizalitok tagolják. A kedvezőtlenül

33 Csatkai Endre: Ki építette a soproni Liszt Ferenc Művelődési Házat? (Soproni Szemle 1967. 283. lap).

34 Winkler Oszkár: Sopron művelődési középületeiről (Soproni Szemle, 1958. 1. 7. 1.).



nagytömegű épületet a századforduló táján további axisokkal bővítették. A Felsőbb Leányiskola tervezője Hausmann Alajos.<sup>35</sup> Az U-alaprajzú beépítés csupán fő nézőpontjából, a Május 1. térről ad kedvező képet. A főhomlokzat jellege erősen vertikális.

Ezzel kapcsolatban érdemes a historizmus középületeinek jellegzetes tömegkompozíciós módszereiről néhány szót szólni. A középületek rendeltetésükből kifolyólag legtöbbször nagyobb belmagasságú díszterem kialakítását is megkövetelték. A historizmus építészete a barokk kastélyépítészet megszokott motívumához nyúlt vissza, amikor a dísztermet az épület tengelyébe helyezte és a nagyobb belmagasságból adódó magasabb középső épülettömeggel az épület tömegét megbontotta és szimmetriáját kihangsúlyozta. Ezt a megoldást széles körben, gyakran és szívesen alkalmazták. Ilyen a Színház utcai iskola Schöne Lajos által tervezett épületének a tömege is. (Az iskola 1883-ban épült.) Kétszintes épületeknél ez a tömegséma minden nagyobb nehézség nélkül megvalósítható volt, három szint esetén azonban az építész formai megalkuvásokra kényszerült. Így a már tárgyalt Kaszinó épületének díszterme csupán homlokzatiilag indokolható kétszintes ablakrendszert kap, az építész az oldal szárnyak belmagasságából adódó alacsonyabb ablakok motívumát a nagyterem előtt is végigvitte, s csupán ezek felett alakította ki a nagyterem méretei által megkövetelt nagyobb ablakfelületeket, ami azt a valóságnak meg nem felelő hatást kelti, mintha a nagyterem a harmadik szinten helyezkedne el (2. ábra). Hausmann a Felsőbb Leányiskola háromszintes épületénél — ismerve a megoldásban rejlő ellentmondást — szakított a megszokott sémával. Lemondott a középső épületrész tömegének kiemeléséről és a díszterem által megkövetelt nagyobb belmagasságot az egész első emeleten végigvitte. Bár a harmadik szint belmagassága viszonylag alacsony, az épület magassági méretei megnöttek, az épület erősen vertikális jelleget kapott. A Szt. György utcai katolikus gimnázium (ma Erdészeti Technikum) zárt sorban épült, homlokzatát enyhe kiülésű középrizalit tagolja. A homlokzat arányai és az építészeti részletek az épületet a korai eklektika mértéktartó irányzatának figyelemre méltó emlékévé teszik (1874, Schármár János).

A 19. században fellendülő testnevelési kultúra új feladatokat ad az építészetnek is.

Sopronban 1869-ben felépül az első tornacsarnok (Mechle Ferenc). Az eredetileg csupán tornatermet és néhány kisméretű kiegészítő helyiséget tartalmazó épületet elkészülte után hamarosan további termekkel bővítették. A nagy tornaterem magas tetős tömegét két oromfalas, magasabb épületszárny veszi közre. A homlokzat tagolása kispasztikájú, egyszerű, vakolt architektúráját íves lezárású ikerablakok, fejezet nélküli lizénák és ívsoros párkány határozza meg.

### c) Az üzleti élet épületei

A város élénk gazdasági élete, a nagy- és kiskereskedelem virágzása az üzletek megszorodásához vezetett, bár a 19. század soproni építészetéből még hiányoznak a nagyobb üzletházak, áruházak és raktárházak épületei. Az üzletek minden esetben lakóépületek földszintjén kaptak helyet. A kirakatfelület növelésének igénye a kirakati portálok gyakori átalakítását hozta magával, amely magában hordozta a homlokzat jellegének önkényes és indokolatlan megbontását (Lenin krt. 56., 62., 72., 74., 79.). — A város nagyszámú bankja általában nem önálló épületben működött. A Nemzeti Bank (1906) és a Kereskedelmi és Iparkamara épületei (1904, Ullein József) már a 20. században épültek, a historizmus utolsó, elkésett alkotásai.

#### d) Szállodák, éttermek, vendéglők

A 19. század második harmadában a fővárosban megindult jelentős számú és színvonalú szállodaépítkezéseket Sopron csak a század végén követte a Pannónia szálló megépítésével (1893, Hinträger Móric).

Az épület alaprajzi rendszere nem tér el a 19. században épült szállodák megszokott beosztásától. A négyszintes épület széles utcai homlokzatát kis kiülésű oldalrizalitok és oromzatos középrizalit osztja. A vendéglők közül Isepp János vendéglőjének belső kialakítására (1858) hívjuk fel a figyelmet, a kávéházak közül pedig a Színház u. 6., Handler Ferdinánd által tervezett épület jellegzetesen egyszerű homlokzatalakítását emeljük ki (1861). Megemlítjük, hogy a historizmus étterem- és kávéházbelsőiből Sopronban nagyon kevés maradt fent.

#### e) A közlekedés létesítményei

A 19. században Sopron városa is bekapcsolódott a magyar vasúthálózatba. A vasúti fogadóépületek kialakítása (Déli vasút 1860 körül, GySEV pályaudvar<sup>36</sup> 1884.) a kor vidéki állomásépületeinek igényét tükrözi, az épületek részletképzése sem emelkedik az átlagszínvonal fölé. A század utolsó évében megindult villamosforgalom részére épült villamosszín csarnoképületét a teljesség kedvéért említjük meg.<sup>37</sup>

#### f) Ipari épületek

A soproni ipar fejlődésének akadályairól már volt szó. Az ismert nehézségek ellenére több ipari üzem jött létre a 19. században Sopronban. Egy részük részvénytársaság formájában rövid idő alatt, egységes koncepcióval létesült. Sopron ipari épületeinek fejlődése még részletes feldolgozásra vár, itt csupán néhány nagy ipari létesítmény felsorolását adjuk.

A Zárgyár 1893-ban épült, Schneider Márton tervei alapján. Ugyancsak ő tervezte a Soproni Serfőzde és Malátagyár Rt. új gyárépületeit.<sup>38</sup> Említésre méltó az utóbbi terv komplex jellege. A telep főzőépületeket, tároló és magtárépületeket foglalt magában, de megtervezésre kerültek a kiegészítő és szociális létesítmények, irodák, szolgálati lakások, kávéház is. Az ipari építészet — bár leegyszerűsített formában — már alkalmazza a kor jellegzetes formaelemeit.

#### g) Mérnöki létesítmények

A városiasodás, a közlekedés és az ipar fejlődése következtében a mérnöki létesítmények jelentősége is tovább nő. A soproni közművek kiépítésével kapcsolatban patakokat boltoznak be, de számos mérnöki feladatot ad a gáz- (1866), és vízhálózat (1892-től) kiépítése is. Különös figyelmet érdemelnek az 1867-ben készült tervek a Híd utcai híd építéséhez. A vasszerkezetű híd gótikus részformálást<sup>39</sup> mutat.

36 Lt. Fasc. XXIV. 8507/1884.

37 Képe korabeli fényképeken látható (Soproni Szemle 1962. 2. 105. l.).

38 Kölkedi István: Az első Soproni Serfőzde és Malátagyár Rt története (Soproni Szemle, 1961. 1. 5.)

39 Híd utca: Ikva patak vasszerkezetű híd építési iratai, rajzai (1867).

## h) *Parkok, közkertek*

Utcaképi vizsgálatunk során már kitértünk a 19. századi Sopron park- és kertépítészetének jelentőségére. A teljesség kedvéért röviden felsoroljuk néhány jellegzetes emléket, azzal a megjegyzéssel, hogy a részletes feldolgozás gondos kutató munkát igényel. A kor legjelentősebb kertépítészeti emléke az egykori Neuhoftól, 1898-tól Erzsébet kert elnevezéssel. A park már a 18. század második felében a város tulajdonába került, kiépítése folyamatosan történt. A 19. század első felében kialakításában még a francia barokk kertépítészet hatása érezhető; a 40-es évektől kezdve fokozatosan angol-parkká rendezik át. Az időpont nem véletlen, egybeesik a város művészi életében, így az építészetben is a romantikus szemlélet kialakulásával és elterjedésével. A Széchenyi tér növényzetének jellegzetes kialakításáról szóltunk már. A Május 1. tér parkosítása a század végén indul meg és a 20. század elején nyeri el mai, szökőkúttal, emlékművekkel és gazdag növényzettel tarkított alakját. (2. ábra) Igényes díszkertet alakítanak ki néhány városi magánpalota körül is, ezekről később szólnunk.

## *Lakóépületek*

A 19. században az egyházi és középületekhez viszonyítva is nagy számban épülnek lakóépületek Sopronban. A lakóépületek egy része földszintes családi ház, ezeknek értékelését röviden érintjük. Vizsgálatunk szempontjából a legfontosabbak a zárt sorban épült bérházak. A század második felében több jelentős szabadon álló polgári ház, ún. „villa” is épül. Jellegzetes soproni háztípusnak számítanak a század második felében kialakuló városi nyaralók, a „lőverek”. Vizsgálatunkat szemléletünknek megfelelően egységesen, az egész 19. századra vonatkoztatva végezzük, az ún. klasszicista, romantikus, ill. eklektikus lakóházakat egymástól megkülönböztető jellemvonások mellett a hangsúlyt igyekezünk a közös jellegzetességek kidomborítására helyezni. Az elmondottak indokolják a feldolgozás módját is: a lakóházakat nem soroljuk típusokba, hanem a homlokzati, alaprajzi és részletmegoldások jellegzetes alapformáit elemezzük.

### a) *Földszintes lakóházak*

A földszintes lakóépületek alaprajzi rendszere lényegében az egész 19. században változatlan maradt: polgári, ill. paraszti lakóinak életkörülményei viszonylag egyszerű alaprajzi megoldásokat követelnek. A lakók egymástól eltérő gazdasági lehetőségei nem az alaprajz szervezésének bonyolításában, hanem a helyiségek számának növekedésében jelentkeztek. Utcai frontjuk egy- vagy kéttraktusos, az épületek legtöbbször udvari szárnyal bővülnek. A homlokzat kialakítása általában egyforma axisok egymás mellé sorolásából áll (a Színház u. 20. klasszicizáló, a Magyar u. 20. gotizáló, a Köztársaság út 21. reneszánsz elemeket felhasználó egyszerű homlokzatai). A földszintes lakóépületek homlokzatának hangsúlyosabb tagolásával általában csak néhány igényesebb lakóépületnél (Jókai u. 18., Kurz Endre polgármester háza) találkozunk. Az egyes axisokon belül a részletek kialakítása: ablakkeretezés, szemöldökpárkány, övpárkány stb. legtöbbször egyszerű, kisplasztikájú. A kapu általában nem alkot külön motívumot, kialakítása, keretezése az ablakokhoz hasonló; kevés kivétellel a homlokzat egyik szélső axisában nyer elhelyezést.

## b) Emeletes, zárt sorú lakóépületek

Az állandóan lakáshiánnyal küzdő városban a 19. században nagy számban épültek bérházak; szinte kivétel nélkül zárt sorban, többszintes megoldásban. A bérház fogalma azonban nem új, már a 18. században viszonylag több bérházat találunk Sopronban. A lakóházak alaprajzi rendszerét nagyban befolyásolta a meglévő telekosztás, amely a belvárosban általában szűk, a „Várkerületen” változó, a külvárosokban pedig viszonylag tágabb volt. A telekosztás mellett a meglévő utcahálózat tanulmányunkban korábban részletezett jellegzetességei azok, amelyek legfőképpen meghatározták a 19. században a lakóházak beépítésének jellegét és ezen belül a lakóházak alaprajzát is. A vizsgált korban, a város különböző részein jellegzetes beépítési típusok, alaprajzi rendszerek alakultak ki, amelyek a század folyamán részletmegoldásukban módosultak, lényegében azonban változatlanok maradtak. Vázoljuk fel röviden ezek közül a legjellegzetesebbeket!

A belváros területén épült, viszonylag kevés számú lakóház általában a korábbi, barokk beépítéshez hasonlóan belseudvaros, az utcai szárny két-, az udvari szárnyak egymenetesek. A belső udvarok az alkalmazott nagyobb traktusszélességek következtében szűkebbek, a beépítés magassága pedig — a barokk lakóházakhoz képest — megnő, így a 19. századi beépítés a belvárosban legtöbb esetben a barokknál szűfoltabb.

A „Várkerület” belső — várfalhoz csatlakozó — részének beépítése két jellegzetes alaprajzi típust is létrehozott. A Színház utca és Széchenyi tér belváros felé eső utcatorán nagyobb telekosztás mellett tágas belső udvaros beépítés alakult ki. Gyakran tágas kocsibehajtót vagy a belső udvarra átmenő széles földszinti bejáratot adnak. A lépcsőház az áthajtó egyik oldalán helyezkedik el. Érdekes kivétel a Színház u. 33. alaprajzi elrendezése, ahol az igen széles földszinti bejárat tengelyében, az épület tömegéből kiemelve az udvari traktus mögött nyert elhelyezést a háromkarú lépcsőrendszer. Érdekes megjegyezni, hogy az általában kedvelt függőfolyosós megoldást a soproni historizmus sem itt, sem máshol nem alkalmazza szívesen. A nagyobb lakóházaknál két, három vagy több lépcsőházat is építenek. (A Széchenyi tér 14. sz. lakóház négy lépcsőházzal rendelkezik.) A lakóépületek utcai traktusában elhelyezkedő lakószobák általában nagyméretűek, a barokk építészetből ismert térsorolást, hangsúlyos emeleti díszterem kialakítását azonban hiába keressük.

A Lenin krt. északi oldalának szűk telekosztása rendkívül érdekes beépítési és alaprajzi formát alakított ki. A mély telek az utcavonaltól a várfalig teljesen beépített, hosszú földszinti bejárata általában igen kisméretű világítódudvarba torkollik. A földszinten legtöbbször üzletek és raktárak helyezkednek el, az emeleti lakások mellékhelyiségei pedig a kis udvarról kapnak megvilágítást. A lépcsőház természetes megvilágítását legtöbbször ugyancsak a világítódudvar felől biztosítják (Lenin krt. 72., 74.).

A Színház utca és Ógabona tér között kialakult beépítés a viszonylag keskeny, de két utcára néző telkeken háromtraktusos lakóépületeket hozott létre. A lépcsőházat az épület magjában, a középső traktusban helyezik el, amely megvilágítását kis belső udvarról (Színház u. 30.) vagy felülről, a tetőn kialakított felülvilágítón keresztül (Színház u. 22.) kapja. A mellékhelyiségek szintén a középső traktusban helyezkednek el.

A század utolsó évtizedeiben a kocsiáthajtás lehetőségét általában már nem adják meg. A Köztársaság utca, Május 1. tér beépítésénél lemondanak az udvar körülépítéséről is, ezzel szemben szélesítik az utcai szárny két traktusának méretét vagy három traktust alkalmaznak. Az épület kontúrjából általában csak a lépcsőház, ritkábban egy-egy rövid udvari oldalszárny lép ki. Ezzel a típussal lényegében létrejött a belseudvaros beépítéssel szemben a keretes beépítés (Május 1. tér, Köztársaság

utca, Rákóczi utca által határolt tömb). A város más területein általában a felsorolt alaprajzi típusokat alkalmazzák.

A beépítés és az alaprajzi típusok felsorolásakor már utaltunk a kapubejárat és a lépcsőház elhelyezésére. Most néhány szóban vázoljuk a lépcsőház kialakításának s a kapubejárat és a lépcsőház kapcsolásának legfontosabb megoldásait.

A 19. század első felében az egyenes két-, de legtöbb esetben háromkarú, gerendával gyámoltított lépcsőrendszer alkalmazása terjedt el. A lépcsőket alátámasztó gerendák és a pihenők terhet vastos, négyzet-alaprajzú pillérek hordják (Hátsó kapu 8.). Ezt a lépcsőrendszert a klasszicizáló lakóépületekben majdnem mindenütt megtaláljuk, de a romantikus építészeti is alkalmazza (Széchenyi tér 15.). Elterjedt a kapubejárat és a lépcsőházi tér között ívvel, oszloppal keretezett átjáró kialakítása (Móricz Zsigmond u. 10. sz.). Ezt a megoldást a klasszicista lakóépületeken kívül romantikus lakóépületek kapubejárataiban is megtaláljuk (Lenin krt. 23., Lenin krt. 49.). Az íves lépcsőt a 19. század második felének építészete gyakran és szívesen alkalmazza: a lépcsőfokokat általában orsófal gyámoltítja (Templom u. 25.), ritkán íves szegélygerenda (Rákóczi u. 3.), bár elterjedt a konzolos, ún. lebegő lépcső alkalmazása is. A félköríves alaprajzú lépcsőkarok szélességi méretei a század utolsó negyedében nagyobbak, a lépcsőházak kialakítása tágasabb, nagyvonalúbb (Köztársaság u. 11. sz.).

Szólnunk kell végül a kapualj kialakításáról is. A klasszicizmus építészetének pesti példáihoz hasonló, összetett terű kapubejáratok a soproni historizmus építészetéből hiányoznak.

A kapubejáró egy tér, lefedése általában dongaboltozat (Színház u. 33. sz.), ritkábban gótikus keresztboltozat (Széchenyi tér 19. sz.) vagy cseh-süvegboltozat (Rákóczi u. 3. sz.). A kapubejárát belső architektúráját legtöbbször egyszerű, kisplasztikájú lizénaosztás jellemzi. A Széchenyi tér 19. sz. ház gazdag, csücsíves, plasztikusan formált kapubejárata, a Rákóczi u. 3. sz. lakóház fa-falburkolatú áthajtója, a Rákóczi u. 14. kanelurázott, dór oszlopokkal szegélyezett bejárata a viszonylag kis számú, érdekes megoldások közé tartozik.

A beépítési formák a homlokzatok arányait is meghatározzák, a homlokzat szélességi méretei pedig a homlokzatok tagolását, a homlokzat kialakításának módját is befolyásolják. A homlokzatok jellegzetes alaptípusait vizsgálva két részre osztjuk azokat. Külön tárgyaljuk a kisebb fronthosszúságú — általában 2–5 axisos — és a hosszabb, 5-nél több tengelyes homlokzatok megoldásának alaptípusait. Példáinkat általában nem a kétszintes, hanem a nagyobb számban előforduló háromszintes homlokzatok közül vesszük.

Mindkét alaptípusra jellemzők a homlokzatok vízszintes tagolásával kapcsolatos megállapításaink: a földszint felett nagyobb plasztikájú, az emeletek között kisebb kiülési övpárkányt alkalmaznak, utóbbit általában a második emelet ablakönyöklőinek magasságában. Így — bár az első és második emelet belmagassága rendszerint azonos — a tagolt homlokfelületek arányában az első emelet kap nagyobb jelentőséget. Megjegyezzük, hogy néhány példánkon az első emelet helyett a második emelet a hangsúlyosabb kiképzésű: Lenin krt. 54. sz. és Köztársaság u. 3. sz. lakóház homlokzata.

Az épületet lezáró főpárkány az övpárkány kialakításánál minden esetben nagyobb plasztikájú: nagykiülésű két- ill. háromrészes klasszikus vagy egyéni formálású, gótizáló.

A kis fronthosszúságú homlokzatokon a függőleges tagolás általában elmarad (Szt. György u. 24. sz. 1858, Lenin krt. 62. 1883, Színház u. 16.), a homlokzatot csupán az ablaknyílások bontják. Lizénatagolással néhány klasszicista lakóházon (Lenin krt. 88., 1816, Rákóczi u. 39. 1816.) találkozunk. Az épület középtengelyét enyhe középizált kialakításával több esetben hangsúlyozzák (Rákóczi u. 39.: 2+1+2, klasszi-

cista, Színház u. 17.: 2+1+2 romantikus, Lenin krt. 77.: 2+1+2 és Lenin krt. 54.: 1+z+1 eklektikus hamlokzata).

A hosszabb homlokzatokat általában függőlegesen tagolják, bár a függőleges tagolás egyes nagyobb frontosszúságú épületeknél is elmarad (Lenin krt. 10. sz. 1851. klasszicista, Templom u. 27. sz. 1864. romantikus és Rákóczi u. 3. sz. 1879. eklektikus homlokzata), a tagolatlan homlokzatfelületeket néhány esetben zárt erkély élénkíti (Színház u. 22. sz. első emeleti és Május 1. tér 9. második emeleti zárt erkélyei). A nagyobb frontosszúságú épületek jó részénél a középrizalit hangsúlyozza a homlokzat főtenegyét. A lizénákkal tagolt, oromzattal koronázott kis kiülésű középrizalit a klasszicizmus jellegzetes homlokzati motívuma (Hátsó kapu 8.: 2+3+2 1835, Petőfi tér 2.: 5+3+5, 1840 körül, Lenin krt. 79.: 3+3+3 1841, Színház u. 33.: 3+3+3, 1848.). Hangsúlyoznunk kell, ez a homlokzati rendszer az egész 19. század építészetének egyik igen fontos alaptípusa maradt (5. ábra), csupán a homlokzati váz arányai és a homlokzat formaelemei változnak (Lenin krt. 49.: 3+3+3, 1850, Széchenyi tér 19.: 3+3+3 1856, Széchenyi tér 21.: 5+3+5, 1860 körül gótizáló formákkal, Köztársaság u. 3.: 2+3+2, 1875 körül, Lenin krt. 65.: 2+3+2 1890 körül reneszánsz és a Köztársaság u. 1.: 2+3+2, barokk formaelemekkel, tengelyében kétszintes zárterkéllyel). A 19. század 50-es éveiben a gótizáló formák megjelenésével párhuzamosan elterjed az enyhe kiülésű sarokrizalit alkalmazása (Színház u. 11.: 1+6+1, 1854.) (6. ábra). A sarokrizalitot — főleg hosszabb homlokzatú épületeknél — középrizalittal együtt is alkalmazzák. (Széchenyi tér 15.: 1+3+3+3+1, 1849, romantikus, Köztársaság u. 5.: 1+3+1+3+1, Lenin krt. 98.: 1+2+2+2+1, (7. ábra), 1880 körüli eklektikus homlokzatai).

Röviden érintjük a soproni historizmus részletképzésének kérdését. A homlokzatok architektonikus elemeinek, a kapuk és ablakok keretezésének, a lizénák, féloszlopok, öv és főpárkányok kialakításainak jellegzetességeiről a soproni historizmus irodalma több írásban is foglalkozik; bevezető tanulmányunk ezt a kérdést szintén több vonatkozásban megvilágítja.<sup>40</sup> Néhány jellegzetes nyilástípust ábrán szemléltetünk (8. ábra): a 19. század soproni építésze formanyelvének részletes feldolgozása további felméréseket, gondos kutatómunkát érdemel. A formai analógiák megvilágításához részletesen fel kell dolgoznunk a század igen terjedelmes szakirodalmát, építészeti folyóiratok és mintakönyvek részletanyagát is.

### c) Városi magánpaloták

A 19. században épült nagy számú bérház mellett kisebb számban, de a bérházaknál általában magasabb művészi igényvel, városi paloták is épültek Sopronban. Ezekkel kapcsolatban annyit jegyzünk meg, hogy az építetők, gazdag nemesi és polgári családok, a szorosabban vett lakóigény mellett tudatos reprezentációs igényvel is felléptek. A 19. század soproni építészetének egyik legjelentősebb alkotását, a Széchenyi palotát szakirodalmunk részletesen ismerteti (1. ábra). A Széchenyi család palotája mellett két emléket, a század utolsó harmadában épült Russ-házat (Rákóczi u. 3. 1879.) és Lenck Emil villáját (Május 1. tér, 1890.) emeljük ki.

Russ János bornagykereskedő palotáját (ma Állami Zeneiskola) Handler Ferdinánd tervezte,<sup>41</sup> a téglalap alaprajzú, zárt tömegű épülethez nyugati oldalán 1893-ban Schöne Lajos épített újabb szárnyat.<sup>42</sup> A lakóépület magját építészeti igényesen

40 Török László: A historizmus építésze Sopronban (Soproni Szemle 1968. 3.).

41 Lt. Fasc. XXIV. 8191/1879.

42 Lt. Fasc. XXIV. 9233/1893.

formált lépcsőház adja. Az ívesen forduló lépcsőt három oldaláról folyosórendszer veszi körül. A gazdag, korintosi fejezetű pilaszterekkel tagolt lépcsőház térarányai erősen feszítettek, a stukkós mennyezetű belső architektúra ellenére bizonyos szűkösséget érzünk. A földszinti, kazettás famennyezetű nagyteremre való rávezetés sem eléggé hangsúlyozott. Az építész, Handler Ferdiánd számtalan városi bérház megépítése után itt találkozott először a 19. század utolsó harmada nagypolgárának fokozott reprezentációs igényével; a gazdag kialakítású enteriőrök mellett a terek sorolásában és az alaprajz arányaiban még érezhető az építész elfogódottsága. A Handler-féle szárny homlokzatának arányai a francia reneszánsz építészettel mutatnak rokonságot (Május 1. tér felé néző homlokzat). A későbbi, Schöne által tervezett rész lizénákkal tagolt, timpanonnal koronázott középrizalitos homlokzata a bécsi akadémikus historizmus klasszikus forma- és arányrendszerét tükrözi (5. ábra). Az épület körüli, szobrokkal díszített, hangulatos park ma elhanyagolt állapotban van.

A Russ-házhoz hasonlóan Lenck Emil villájának architektúráját is a bécsi eklektika klasszicizmussal rokon vonásai határozzák meg. Építész, Hofer Ottó zárt tömegű, szabadon álló épületet tervezett.<sup>43</sup> A lakóház alaprajza üvegtetővel fedett átrium köré szerveződik; a lakószobák sorát érdekes megoldású, acélvázazs télikert gazdagítja. A keleti homlokzat négyoszlopos portikusza és a nyugati, timpanonnal zárt, kis kiüléssű középrizalitos homlokzat arányaiban a klasszicizmusra utal. Meg kell jegyeznünk, hogy a télikert érdekes tömege lazán és szervesen kapcsolódik a zárt főtömeghez; a déli homlokzat íves lezárású, volutás, kőkosárral koronázott középrizalitja nincs összhangban az épület klasszikusan egyszerű és tiszta architektúrájával. Az épület körüli park kialakítása igényes.

A két magánpalota mellett a 90-es években több ún. „villa” épült a Kossuth Lajos utcában is (Lenck Kálmán villája, Kossuth Lajos u. 21. sz.,<sup>44</sup> Flandorfer Ignác villája, Kossuth Lajos u. 10., mindkettő Hofer Ottó terve), ezek sem egészükben, sem részletképzésükben nem közelítik meg az előbb ismertett lakóházak színvonalát és művészi ökonómiáját.

#### d) Nyaralóépületek a Lőverekben

A várost körülvevő dombok északi lejtőin, a Lőverekben – a soproni polgárok kertjeiben – létesített nyaralóépületek legtöbbször csupán egy vagy két lakószobát, verandát és konyhát foglalt magába, utóbbit néha külön épületben helyezték el. A nyaralók kialakítása a rendeltetéshez alkalmazkodik, lényegesen szerényebb, mint a városi lakóházaké, bár építőik itt is gyakran alkalmazták a középkor építészeti formáit.

\*

Az elmondottak Sopron város egy évszázadának építészeti emlékeit kívánják összefoglalni. Száz év már egy város életében is hosszú idő, és ez különösen érezhető a 19. század építészetének feldolgozásánál.

A 19. század építésze építészettörténetünk egyik legvitatottabb periódusa. Korunk építészkritikája részben kedvezőtlenül ítéli meg e kor építészetét: első sorban azt rója fel hibájaként, hogy „saját formanyelvet nem tudott kialakítani”. E tanulmányunk nem az volt a célja, hogy ezzel a váddal szembeszálljon. Kétségtelen, hogy korunk ítélete túlságosan egyoldalú, sőt egyes esetekben bizonyos tárgyi ismeretek hiányára enged következtetni. Tanulmányomban a vizsgálat

43 Lt. Fasc. XXIV. 8984/1890.

44 Lt. Fasc. XXIV. 8730/1886.

alapjainak kibővítésére törekedtem, a szorosabban vett építészettörténeti értékelés, a „formanyelv” vizsgálata mellett, egyes gazdasági, technikai, sőt szűken vett szakmai adottságok figyelembevételével a kor építészetének teljes keresztmetszetét adva, a megszabott kereteken belül.

E vizsgálatok is azt bizonyították, hogy a 19. század építésze, bár tagadhatatlanul ellentmondásoktól terhes, sok építészeti feladatot oldott meg, sokszor igen színvonalasan, formagazdagságában is izléselesen, és számos figyelemre méltó városképi együttest teremtett.

Századunk építészetét sok szál köti a 19. század építészetéhez. További vizsgálatok szükségesek ahhoz, hogy a 19. század építészetének emlékeit megfelelően értékelhessük, korunk viszonyát a 19. század építészetéhez reálisan megítélhessük – és ezzel korunk egyes jelenségeit jobban megérthessük.

#### *A 19. század soproni építészetének irodalma:*

Csatkai Endre: Három klasszicista építész (Neumayer Lőrinc, Ringer József, Handler Jakab) Sopron, 1942.

Zádor Anna és Rados Jenő: A klasszicizmus építésze Magyarországon. Budapest, 1943.

Csatkai Endre: Művészettörténeti áttekintés (Sopron és környéke műemlékei) Budapest 1956.

Tompos Ernő: Sopron romantikus épületei, Budapest, 1958.

Tompos Ernő: Eltűnt műemlékekről és a megmaradtak védelméről. Sopron, 1958.

Tompos Ernő: Handler Ferdinánd építész és családjának többi építész tagjai. Sopron, 1962.

Winkler Gábor: A soproni romantikus építészet, 1963. (Kézirat)

Tompos Ernő: A XIX. század építésze Sopronban. Sopron, 1965.

Moess Jenő: Bécsi műépítészek szerepe Sopronban a 19. század második felében. Sopron, 1968.

Török László: A historizmus építésze Sopronban. Sopron, 1968.

#### *Die Baukunst des 19-ten Jahrhunderts in Sopron*

Gábor Winkler

Die Abhandlung befasst sich mit den Baudenkmalern, die in Sopron im 19-ten Jahrhundert, in einer am meisten diskutierten Bauperiode entstanden sind. Die Architekturkritiker des 20-ten Jahrhunderts beurteilen die Baukunst des 19-ten Jahrhunderts – die des sog. Historismus – oft ungünstig. An erster Stelle wird beanstandet, dass diese Bauperiode nicht imstande war, eine eigene Formensprache zu schaffen. In der Wertung der Bauten dieses Zeitabschnittes werden nicht nur architektur-ästhetische Beziehungen behandelt, sondern auch die der wirtschaftlichen Verhältnisse und der diesbezüglichen technischen Fragen.

Der erste Teil der Abhandlung behandelt die gesellschaftlichen, wirtschaftlichen und künstlerischen Grundlagen und die lokalen Gegebenheiten, die beim Entstehen dieser Architektur bestimmend waren; der zweite Teil enthält eine Analyse der Entwicklung des Stadtbildes des 19-ten Jahrhunderts; im dritten Teil wird die architektonische Ausbildung der Bauten besprochen, sowie ihre bezeichnenden Besonderheiten.

Im 19-ten Jahrhundert stieg die Zahl vom Staat finanzierten Bauten; unter den privaten Bauherren erlangten die Familien, die über Industrie- und Handelskapital verfügten, das Übergewicht; ihre Bauten sind zum grössten Teil ertragsreiche Kapitalinvestitionen.

Am Anfang des 19-ten Jahrhunderts ist die Maurerzunft in Sopron noch lebenskräftig, unter den Baumeistern befinden sich aber neben Zunftmitgliedern auch Architekten (z. B. Josef Ringer), die im Dienst des Hauses Herzog Eszterházy standen. Die bedeutendsten Baumeisterdynastien waren Anfang des Jahrhunderts die Familien Hild und Handler. Wenzel Hild und Jakob Handler sind Vertreter des Klassizismus, Georg und Ferdinand Hild, ferner Josef Handler vertreten einen Übergang vom Klassizismus zur Romantik. Der bedeutendste Architekt war derzeit Ferdinand Handler; während sich die Werke seiner Vorgänger auf dem Niveau der



ungarischen Durchschnittsarchitekten bewegen, ist er einer der hervorragendsten Vertreter des ungarischen Historismus in der Provinz. Die Nachfolger sind wieder Baumeister, die neben der Ausführung von Bauten auch Baupläne entwerfen (Johann und Karl Schärmár, Martin Schneider, Josef Ullein, usw.). Neben den hiesigen Baumeistern haben in Sopron auch bekannte Wiener und Budapester Architekten gewirkt, so u. a. Moritz Hinträger, Ignaz Alpár und Alois Hausmann. Ihre Bauten in Sopron stehen aber nicht auf dem selben Niveau ihrer anderen Werke. Die Arbeiten der Wiener Architekten, Ludwig Förster, Otto Hofer und Ludwig Schöne zeigen teils romantische, teils klassische Züge. Die Mitglieder der Familie Storno beschäftigten sich mit Restaurierungen mittelalterlicher Gebäude, im Geiste des sog. Purismus.

Die an Bedeutung allmählich zunehmenden Bauaufgaben wurden seit Mitte des 19-ten Jahrhunderts schon von bedeutenden Baufirmen ausgeführt. Einige Angaben dienen zur Erläuterung der Entwicklung der Bau- und Baustoffindustrie der Stadt. Obwohl die neuen Baustoffe und Baukonstruktionen zu immer grösser werdender Bedeutung gelangen, wurden die darin enthaltenen neuen Möglichkeiten der Formgebung noch nicht erkannt.

Die Bautätigkeit im 19-ten Jahrhundert wird mehr und mehr von der städtischen Behörde überprüft. Die erste diesbezügliche Vorschrift von 1828 verordnet die Anwendung von Ziegeldachungen. Das Baustatut der Stadt stammt aus dem Jahre 1836. Viele Verordnungen, die dieses Statut enthält, haben noch heute Gültigkeit. Von weittragendster Bedeutung ist die im Statut vorgeschriebene Gründung einer „Bau- und Verschönerungs Commission“. Da zur Zeit ein allgemeiner Stadtregulierungsplan noch nicht vorhanden war, erzielte diese Kommission nur teilweise Erfolge zur Förderung der Stadtentwicklung.

Die Bautätigkeit des 19-ten Jahrhunderts spielt auch in der Gestaltung des Stadtbildes eine grosse Rolle. In der Innenstadt wurden durch Bebauungen der Grundstückslücken, durch Umbau und Neubau einige – charakteristische – städtebauliche Einheiten verwirklicht: das bedeutendste Ensemble entstand durch den Umbau des Ursuliner Platzes. Im 19-ten Jahrhundert wird das Gebiet entlang der Stadtmauer bebaut; unter anderen entstand zu dieser Zeit auch der Széchenyi Platz. Mit der Bebauung der Vorstädte konnte die nötige Verbindung zwischen der Innenstadt und der Vorstädte – ohne bewusste Regulierung – nicht zustande kommen. Die Entwicklung der Stadt vollzog sich in den Hauptrichtungen Ost, Süd und Südwest. So entstanden die Közlársáság Gasse, der Május 1 Platz, die Rákóczi Gasse und die Kosuth Strasse; die neuen Strassen schalten auch die Bahnhöfe in den Verkehr der Stadt ein.

Die Abhandlung gruppiert und wertet die im 19-ten Jahrhundert erbauten Gebäude auf Grund ihrer Funktion. Es werden die kirchlichen Bauten, die öffentlichen Gebäude und die Wohnhäuser behandelt.

Kirchliche Bauten entstanden überwiegend in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts: Kirche der Ursuliner, der Barmherzigen Schwestern, die Synagoge der orthodoxen, bzw. der neologen jüdischen Gemeinde. Ausser diesen werden auch andere Bauten der Kirchengemeinden besprochen.

Von den öffentlichen Gebäuden muss das ehemalige Komitatshaus, ferner das neue Rathaus erwähnt werden. Das Gerichtsgebäude besitzt ein grosszügiges Treppenhaus. Das Theatergebäude aus 1840 wurde Anfangs des 20-ten Jahrhunderts umgebaut; das ehemalige Kasinogebäude aus 1872 wird zurzeit erneuert. Obwohl beide Gebäude gut proportionierte Haupträume enthalten, wurde auf die Planung der Verkehrs- und Nebenräume weniger Sorgfalt angewandt. – Im weiteren werden auch die typischen Grundrisse, Fassaden und Einzelheiten der Schulen, Sportbauten, Hotels, usw. behandelt. Neben den Gebäuden der Industrie, des Verkehrs haben auch Ingenieurbauten, ferner die Leistungen des Gartenbaues ihre Bedeitung.

Obwohl der Grossteil der Wohnbauten eingeschossig war, gestalten sich die mehrgeschossigen Wohnbauten interessanter. Die Gesichtspunkte der Wertung waren Grundrisslösungen, Gestaltung der Treppenhäuser, der Toreinfahrten, ferner die Proportionen der Fassadenbildung, Detailformen, usw. Die Zahl der anspruchsvollen Wohnhäuser einiger Aristokraten und Grossbürger ist zwar verhältnismässig gering, doch ist ihr künstlerischer Wert bedeutend (z. B. die mehrstöckigen Paläste der Familie Széchenyi, der Familie Russ und die Villa der Familie Lenck). In der südlichen Gartenvorstadt – in den „Lövern“ – stehen noch heute Sommerhäuser mit mittelalterlichen Formen.

Die Abhandlung hat unter anderen auch den Zweck, die Aufmerksamkeit auf die Notwendigkeit weiterer Forschungen über die Entwicklung der Architektur des 19-ten Jahrhunderts in Sopron zu richten.



## HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

### Mi történt Balfon 1945. március 31-én?

Sopronnal és környékével, közelebbről Balf községgel 1936 nyarán ismerkedtem meg, mikor hosszú ideig tartó munkanélküliség után képességeimnek megfelelő munkakörben helyezkedhettem el. Később Balf-fürdőre küldtek el pihenni. Addig, 1936-ig ezt a szép tájat nem is ismertem.

Arra a három hétre, melyet 32 évvel ezelőtt a soproni tájakon töltöttem el, még ma is az emlékezés szeretetével gondolok. Nemcsak Sopronnak és Balfnak a szépségei bővültek el, de valósággal szerelmes lettem ebbe a tájba, ahová csaknem minden esztendőben visszatérek. Sopron műemlékeit elfeledni sohasem fogom.

Nyolc évvel később azután, 1944-ben, az „Új Európa” rendezése idején, egyik büntető munkásszázad tagjaként kényszer munkára Balf községbe deportáltak, s elmondhatom: életem legválságosabb szaka pergett le azon a területen, ahol valaha olyan boldog és megelégedett voltam.

\*

1945. április 4-én a magyarországi szovjet katonai parancsnokság a világ szabadságszerető népeinek jelentette, hogy Magyarország területéről az összes hitlerista csapatokat kiverték... Ezen a napon már 48 óra óta, súlyosan megsebesülve — a soproni térségben egy kivégzett büntető század megmenekült tagjaként — a kapuvári katonakórházban

feküdtem, s felszabadulásunkról mit sem tudtam.

Az akkori nagy események kis mozaikját szeretném elmondani: 1944. november 26-án az esti takarodó után, úgy 9 óra tájban a Budapestre tömörített munkaszolgálatosok ezreinek szállását feltűzött szuronyú kakastollas csendőrök zárták le. Reggel ébresztőkor sorakozót parancsoltak, s kihajtottak bennünket a Józsefvárosi pályaudvarra, ahol egy-egy vagonba 90—95 embert préseltek be. Ezek között voltam én is. Lezárt vagonokban, víz és élelem nélkül szállítottak bennünket nyugatra, még a legelemibb szükségletek elvégzésére sem nyitották ki az ajtókat.

A szerelvény Hegyeshalomnál elhagyta az ország határát, és — a mai napig sem tudjuk miért — az ebenfurti vasút vágányain visszakanyarodott magyar területre. Kb. egy heti utazás után a soproni teherpályaudvaron kiszállítottak bennünket, s a környékbeli volksbundisták útlegelése és a nyilasok gúnykíséréte mellett részben Fertőrákos, részben Balf községbe terelték a szállítmányt... Mint a rabszolgák: állati életre kényszerülve, éhezve-fázva, kirabolva végeztük itt az erődítési munkálatokat. A kiütéses tifusz, a végelgyengülés igen nagy pusztítást végzett közöttünk. A hideg téli hónapokban 25—40 haláleset volt naponta.

Azzal kapcsolatban, hogy a fasiszta német hadseregnek magyarországi utolsó

„hőstette” a balfi tömegkivégzés volt, figyelmet érdemelhet a magyar irodalom egyik legértékesebb egyéniségének: Szerb Antalnak a halála is, akinek a sorában később Sárközi György és Halász Gábor kiváló írónk is osztozott.

Szerb Antal 1944 jún. havában hívták be büntető munkaszolgálatra. Budapesten a zuglói Nürnberg utcában volt a körlet, ill. a szálláshely, innen jártak ki dolgozni a katonai élelmiszer raktárba, romeltakarításhoz stb. 1944. nov. 26-án este a munkaszolgálatos szállások bejáratait a csendőrök megszállták, ezzel a kora hajnalban kezdődő deportálás zavartalanságát biztosították. Ebben a hurokban maradt Szerb Antal is... Így került azután Fertőrákosra, majd Balfra.

Nem lehet meghatódottság nélkül olvasni azokat a leveleket, melyeket innen ír feleségének, Bálint Klárának. Ezekben az írásokban a derű és a bizakodás hangja mellett felcsendül sokszor a csüggedés is. Olykor reménykedik, hogy hamarosan vége lesz a háborúnak, s hazakerül szeretetei körébe.

E levelek valószínűleg csak csempészúton kerülhettek a címzettekhez, mert a levelezés tilos volt. De lehet az is, hogy sötét hajnalokon, amikor a munkahelyre meneteltünk, olykor a postaszekrénybe egy-egy levelet vagy levelező lapot — a nyilas őrk figyelmét kikerülve — be lehetett dobni. (Évekkel később a balfi postamesternő elmondotta, hogy 1944-ben a levélpostai küldemények irányítása közben sokszor talált olyan levelező lapokat, melyek Budapestre voltak címezve, s a deportáltak virágnyelven azt közölték a címzettekkel, hogy a „szép-séges Sopron közelében üdülünk, s olykor kirándulunk Balfra meg Fertőrákosra...” E sorok írója is ezt a levelezési módszert követte mindaddig, amíg a hozzátartozók „elérhetőek” voltak...

Ezeknek a leveleknek javarésze elért a címzettekhez, így Bálint Klárának a publikációból tudjuk, hogy Szerb Antalt életének utolsó heteiben mennyi kétség és aggodalom foglalkoztatta.

1944. dec. 5-i levelében Fertőrákosról még bizakodóan ír: „Elég jó dolgunk van... az itteniek nagyon kedvesek hozzánk... A munka nem nehéz... Kimondhatatlanul búsulok... oly messzire

kerültem mindenkitől, akit szeretek... De biztos vagyok abban, hogy nem is nagyon sokára viszontlátjuk egymást...”

(Többben is vallották, de magam is személy szerint éreztem, hogy a fertőrákosi lakosság sokkal emberségesebben viselkedett, mint a balfiak.)

1944. dec. 7-én, két nappal később már csüggedés vesz rajta erőt. „Fertőrákosra hoztak, egy szép kis faluba a Fertő tó partján. Ez a téli táborozás egyáltalában nem élvezetes... Lassanként belenyugszom a sorsomba, amely egyébként csupa kérdőjel e pillanatban... Édeseim, engedjétek most el a személyes és szívszerinti mondanivalókat... nagyon hiszek benne, hogy személyesen mondom majd el nem is nagyon sokára... Addig is, ó addig is...”

1944. dec. 15-én a balfi deportáltak között az a hír terjedt el, hogy Budapestről egy katonai autó érkezett két hivatalos személlyel, akik Szerb Antal megmentése, ill. kiadatása ügyében tárgyalnak a német katonai parancsnoksággal.

Később megtudtuk azt is, hogy Szerb Antal hazaszállítása nem sikerült, sőt amikor a budapesti autó eltávozott, kegyetlenül megverték.

Bálint Klára említett publikációjában írja, hogy Budapesten barátai és tisztelői mentőakciót szerveztek. Ennek eredményeként két haladó szellemű honvédtiszt: Görgey Guidó és Tassy Jenő katonai járművel és egy hamisított nyílt parancssal leutaztak Balfra, s a német parancsnokság Szerb Antalt kiadta és beleegyezett az elszállításába... De nem indultak vissza nyomban, ugyanis Szerb Antal ragaszkodott ahhoz, hogy Sárközi Györgyöt és Halász Gábort is hazavigyék. Az alkudozás nem sikerült, s az idő telt... Az őrség felfigyelt, újból átvizsgálták az okmányokat, kiderült a hamisítás s a két tiszt dolgavégezetlenül távozott vissza Budapestre.

Ez a sikertelen kísérlet végérvényesen a halál felé irányította sorsát. A költő ezt a csalódást már nem tudta elviselni. Balról 1944. dec. 16-ról keltezett utolsó levele már a halál árnyékát idézi:

„... Édeseim végtelenül szomorú vagyok... Az a hely, ahol most vagyunk Balf, átkozott hely és minden tekintetben nagyon rosszul megy nekünk...

nincs más reménységem, mint az, hogy a háborúnak nemsokára vége lesz; csak ez tartja bennem a lelket... Bízhatok benne Ti is, hogy nemsokára találkozunk és szeressétek szerencsétlen Tónitokat..."

Akik vele együtt voltak, feljegyezték, hogy halála napjáig, 1945. jan. 27-ig élete hogyan telt el. Mi, akik a közeli pajtában laktunk, de egymással kapcsolatot tartani nem tudtunk, úgy értesültünk, hogy Szilveszter éjjelén bajtársainak előadást tartott Shakespeare-ről és József Attiláról. Géniuszának ez volt az utolsó megnyilatkozása. Utána állapota egyre rosszabbodott, a táplálékot — aminek kalóriaértéke csaknem a nullával volt egyenértékű — szervezete már nem tudta megemészteni. Ujjai lefagytak, cipője sem volt, egy fapapucsban járt. Később sikerült a láger vezetőjét arra bírni, hogy zárt helyen, egy műhelyben dolgozzék, de ezt a viszonylag védett helyet elhagyta s kijelentette: „...köztetek akarok meghalni...”. Ettől kezdve lassan haldokolva feküdt a pajtában levő szalmapriccsen, minden munkára képtelenül... A nyilas suhancok ebben a szörnyű állapotában is megverték. Bajtársai ezért felöltöztették s kivitték a sánckokra, nehogy a nyilasok ismét tettelesen bántalmazzák. De leromlott szervezete, a fagy meg az éhezés végzett vele... Így halt meg a faszizmus tobzódása idején, alkotó készségének delelőjén a magyar irodalom egyik legkiválóbb értéke: Szerb Antal.

\*

Az ún. „betegpajták” zsúfoltak voltak, s ezek kiürítéséről, ill. meggritkításáról időnként az SS pribékek gondoskodtak olyképpen, hogy akit csak lábra lehetett állítani, mint a csordát: kihajtották a falu határába, ott lemeztelenítették és géppisztollyal agyonlőtték őket.

\*

1944 végén a német hadvezetőség már igen jól gyakorolta az ún. „tervszerű elszakadás”, majd „az előre elkészített állásokba való visszavonulás” műveletét. Sopron és Bécs védelmét Fertőrákos—Balf—Ágfalva—Hidégység vonalán akarta megszervezni. Itt gondolták megállítani az egyre jobban előretörő szovjet csapatokat. Ennek érdekében vezényelték a büntető munkásszázadokat az ország bel-

sejéből ezekre a területekre, s lázas ütemben készítették el velük a lövészárkokat és a tankcsapdákat.

A német katonai egységek a felszabadító szovjet csapatok közeledésének pusztá hírére már 1945 március utolsó napjaiban szinte pánikszerűen menekültek a soproni térségből, így Balról is. Nem kellett nagy katonai szakértelem annak megállapításához, hogy itt már nem veszik fel a harcot... Ennek ellenére a deportáltak ezreit menetkész állapotba helyezték, s március 28-án este a szovjet Rata-gépek támadása közben a nagy létszámú munkaszolgálatos csapatot elindították Németország felé. A kiütéses tífuszban szenvedőket, a lefagyott lábúakat orvosi ellátás, gyógyszer és ételmezés nélkül visszahagyták. Ezek között voltam én is. Azt hittük megmenekülünk, de mégsem...

1945. március 31-én, közvetlenül a húsvéti ünnepek küszöbén a Balf községből kivonuló utóvédék közül kivált egy szakasz SS pribék, akik a hazai nyilas csőcselékkel együtt körülfogtak bennünket, s századunkat — 180 embert — egy félig kiasott lövészárkba terelve géppisztolyból sortüzet zúdítottak ránk. Mindenki azonnal kiszenvedett, engem is négy golyótalálat ért. Egyedül az én sérülésem nem volt halálos. A vállam, karom, s mindkét lábam sérült meg. Ösztönösen a földre vettem magam, halott bajtársaimra esve, még a lélegzetemet is visszatartva... Öntudatom már alig-alig érzékelt. Mintha a ködön át láttam volna: néhány SS pribék a futóárok széléig jött. A halottakat vizsgálva ellenőrizték, hogy jó munkát végeztek-e...

Bizonyára megmozdulhattam, mert az egyik megszólalt:

— Ott, a sorban az utolsó még él.

— Melyik utolsó?

— Ott, az a kéksapkás.

Most egy pillanatra elhalgattak. Aztán felreccsent az első hangja:

— Nincsen munícióm, az utolsó golyómat is kilőttem.

A másik gyorsan válaszolt:

— Nem baj, adok...

Behunyt szemmel még hallom, hogy az ajándékba kapott töltényt behelyezi a géppisztoly závarzatába, s meghúzza szinte zajtalanul...

Irtózatoss érzés... Ez a lövés átszakítja a szájpaddlásomat, kitöri a fogaimat, az arcom több helyen ályukad, elvesztem az eszméletemet... Utána csend, bénító néma csend következett.

Úgy mondják, 90 perc telt el. Amikor vértócsában fekvé magamhoz tértem, a lövészárók szélén ismeretlen egyenruhájú katonák álltak, sapkájukon az ötágú csillag ragyogott... Megérkezett az első szovjet előörs...

Ezek a sok vihart látott harcosok is megborzadtak a kegyetlenségnek eme szörnyü látványán: 179 halott között egyetlen élő ember...

Az egyik felültetett, hogy el ne vérezem, a másik takaróját csusztatta alá, hogy ne fázzam meg a hideg márciusi földön. Majd a németek elől menekülő derék magyar honvédok segítségével ko-

csira tettek, s a kapuvári katonai kórházba szállítottak.

A szovjet felderítő előörs azután Sopron irányába vágatott el. Még láttam, amikor a szovjet gyalogság ütemesen, harcra készen rajvonalba felfejlődött, a nehéz tüzérség és a tankok bevonultak a soproni térségbe, ahonnan órákon belül kiverték a fasiszta egységeket. Csak napok múlva, a kórházi ágyon tudtam meg, hogy felszabadultam...

\*

A „Führer” soha egyetlen beszédében sem szünt meg hangoztatni: „A világtörténelem során, soha egyetlen nép sem küzdött olyan igaz ügyért, mint a németek...” Balfon megmutatták!...

Fenyő József



A balfi vértanú-emplékmü felavatása. 1968., V. 5.

## A soproni kéményseprő ipar múltjából

A kéményseprő ipar ugyan nagyon korán jelentkezik Sopron múltjában, mégis csak egy nagyobb újságcikk jelent meg róla Házi Jenő tollából<sup>1</sup>, az adatokat elszórt utalásokból kell egyelőre összeszedgetni az érdeklődőnek. 1594-ből ismeretes az általam megtalált legrégebb említés. A városban működő kéményseprő panaszt emel a tanácsnál, hogy olasz füstfaragók dolgoznak Sopronban; ő polgár, tehát adófizető, amazok nem. A tanács válasza: a számvevő azt veszi fel, aki neki legjobban megfelel. 1610-ben Vida (Veit) kéményseprő kéri a tanácstól, vegyék fel polgárnak; ígéri, hogy becsületes, szorgalmas lesz. A tanács hozzájárul, hogy a városban tevékenykedjék, a városházát ingyen kell ellátnia, ezzel szemben nem kell taksát fizetnie. Ha elutazik, egy napon túl nem maradhat el.<sup>2</sup>

A kérvényezőt akkor tehát nem vették fel ugyan polgárnak, de nyilván tudatában volt a városi vezetőség, milyen fontos a kéményseprő mesterség. Az 1680-ban kiadott tűzrendészeti szabályzat (Feuerordnung) e mestereknek nehéz szerepet juttat, nekik kellett a tűzfészket megközelíteni.<sup>3</sup> A 17. század második feléből két nevet ismerünk. Messnert, akinek halála után felesége, Margit vette át az ipart, aki 1682/3 körül halt meg, végrendelete szerint lakása elég díszes lehetett, a Szentlélek templomra két képet hagyott, több is volt még birtokában.<sup>4</sup> A másik mester működése átnyúlik a kurruckorba. 1711-ben jelenti a tanácsnak, hogy immár 30 éve dolgozik. Feder volt a neve, és utódjául Albertini Ker. Jánost ajánlja, aki valóban el is foglalja az ipart, sőt nemsokára egy Lang János nevű mesterrel egyidőben működik. A várost ugyanis két kerületre osztották. A

18. század közepén, 1748-ban a nyugati országrész mestereit Győrött újonnan alkotott céh egyesítette.<sup>5</sup> Sopron azonban még erősebb kapcsolatot tartott fenn Pozsonnyal, és 1767-től fogva e város céhébe iratkoztak a helybeli kéményseprők is. Talán önálló céh nem is létesült soha; a mesterek épp a közlekedési nehézségek miatt szívesebben tartoztak Pozsonyhoz, ahová postajárat volt, mint Győrhez, ahová csak rossz kocsitakon juthattak el.<sup>6</sup>

A 18. század vége felé két olasz mester működik: Riva Domonkos és Nessay Péter. Sajátságos, hogy ezt a foglalkozást mennyire elfoglalták az olaszok, így volt Kismartonban, Kőszegen, Pozsonyban is (Lorenzetti, Fontana stb.)

Ebben az időben karácsony első napján iratlan idők óta a kéményseprők tiszte volt a városi épületek kéményeinek és tűzhelyeinek gondos megvizsgálása tűzbiztonság szempontjából. A fontosságnak ünnepélyességgel adták meg a módját. („Der heutige Tag von undencklichen Zeiten her zur Besichtigung und Visitirung der Rauchfaenge und Herdstaette gewidmet ist” — mondja az 1768-as tanácsjegyzőkönyv; felvonult ez alkalommal a külső tanács (az ún. 24-esek) és a szószólók (Fürmender)<sup>7</sup>. Önérzet sugárzik arról az arcképről is, amely Vaghini Antal mestert ábrázolja puskával és vadászskutyájával, és amelyet nem éppen joggal Dorfmeisternek tulajdonítanak. (Hartner jelenlegi mester tulajdona) Vaghini már a belvárosban háztulajdonos, míg Nessay a Fövényveremben. Egy jókező asztalos rokokóasztalkán intarziában ábrázolt egy kéményseprőt, amint a Szt. Mihály templom közelében ballag, hátán létrával, kezében puská, oldalán

1 Soproni Hírlap. 1927. április 17. Házi: A soproni kéményseprő ipar múltjából.

2 Sopron monográfiája. II, 83. és 269. lap. Winkler: A soproni céhek története, Sopron. 1921. 11. lap. A második tételt azonban Winkler nem interpretálta helyesen, nem több mesterről volt szó, hanem csak egyről.

3 SSz 1966. 154. lap. Csatka: Az évszázados soproni tűzoltás.

4 Prot. iudicialium 1682/3. 241. lap. Csatka: Andre szíves közlése.

5 Házi Jenő id. cikke.

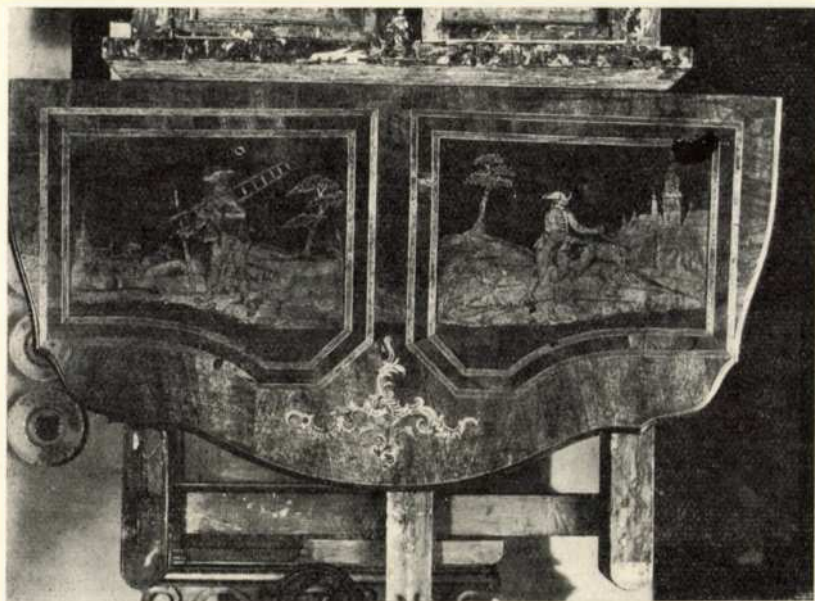
6 Fogalmazási jegyzőkönyv. 1769. 117. lap. Csatka: Andre szíves közlése.

7 Tanácsjegyzőkönyv. 1768. 299. lap.

kutya. Ugyanazon az asztallapon másik intarzia mészáros mutat, de háttérben a Tűztorony.<sup>8</sup>

1803-ban kialakítják a harmadik kerületet, a Várkerületet, amely akkoriban magába foglalta a Színház utcát is; Hartner Gottliebra bízták.<sup>9</sup> Az ipar többször örökösödés útján szállt apáról fiúra, esetleg vőre, vagy az özvegy új férjére. 1813-ból ismeretes a városi árszabás, konyhakémény tisztításáért egy ft az évi bér. Az 1828-ban végzett regionális

naptárnak nevezték; az értük kapott bakiszt ruhapénznek használták fel. Az ilyen naptár kb. 20×30 cm méretű, rikító színes nyomat volt egy vagy két kéményseprő ábrázolásával, akik a háztetőn életveszélyes körülmények közt tisztítják a kéményt, vagy tűzvész lángjait fojtják el. A legkorábbi ismert lapok azonban még színtelenek. Ami a verseket illeti, elég gyarlók. Művelődéstörténeti szempontból viszont nem érdektelenek. A soproni múzeum két igen korai példányt birtokol.



Rokokó-asztallap kéményseprő és mészáros ábrázolásával

összeírás szerint három-három mester és segéd látta el Sopront.<sup>10</sup>

Az idők folyamán kéményseprő-hagyományok alakultak ki. Ilyen volt az, hogy a legények újévi köszöntőt, nyomtatott és képes verset vittek házról házra. Mivel általános hiedelem, hogy a füstfaragó megjelenése jót jelent, az ilyen, naptárral is ellátott köszöntőt szerencsét hozó

Az egyiket Hartner legényei osztogatták, tehát legfeljebb a 19. század elejéről való, a kép fametszet, azonban a 18. századra vall. Két oszlopban helyezkedik el egy magyar és egy német vers, nem azonos tartalmúak. A magyar így hangzik:

„Uj esztendei köszöntés.  
E beállott drága szép új esztendőre  
Szerencsét és áldást kívánunk előre

<sup>8</sup> Az asztal a Storno család gyűjteményében. A család olasz ősei közt is volt kéményseprő és a Hartner családba beházasodván mindegyik Storno későbbben is segédvizsgát tett. Érdekes darabja még a gyűjteménynek az 1863-ból való facsillár agancsból és egy kéményseprő színezett alakjával. Jelzése S. T. F.

<sup>9</sup> Házi id. cikke.

<sup>10</sup> Winkler i. m. 11. lap.



Újesztendők köszöntés a 19. század elejéről. Liszt Ferenc Múzeum. Adorján A. felvétele

A mi igaz szívű JÓAKARÓINKnak!  
Minden házbirtokos kedves urainknak.  
Az ég védelmezze e város házait  
Ennek minden sorsú rendű lakosait  
Kár, veszély, tűz, romlás és más  
Csapásoktól, Árviztúl, égi tűz s földindu-  
lásoktól.  
E diszes városunk minden lakosai  
Kisebb, nagyobb, szegény, gazdag polgár-  
jai

11 Ilyen vers 1898-ból: „Ismét egy év, mely elmerült / A múltnak tengerén / Ismét egy új-  
évek derült / Sok biztató reménye. De hozzon is áldást, mosolyt / Minden ember fiának /  
Soh'se lássuk borúját / A boldogság napjának. S hű pártfogoljainkra kivált / Aradjon szerencse,  
boldogság / Legyen nekik itt a föld / Üdvösséges mennyország. Alázatos szolgál / A kémény-  
seprő legények Tschik Lőrincz kéményseprő mester úrnál. Sopron.” 1948-ból. Ez új esztendő  
legyen béke éve / Viruljon a mosoly, gondot félre téve / Munkáljon mindenki a lelkek béké-  
jén / Lobogjon a tűzhely, pipáljon a kémény.

12 Házi idézett cikke.

Az egész esztendő által egységben  
S telyes életekben legyenek épségben.  
Ne hallasson sirás, kiáltás, jajgatás,  
Ennek utzáiban, semmi nyomorgatás,  
Szeretet, békesség, öröm jövén elé  
Egymást csókolgassák ebben mindenfelé.  
Ezt kívánják azok a kormos emberek  
Kik kívül feketék, de belől fehérek  
Torony magasságú kémények seprői  
A tűz kigyulladás hív megelőzői.”<sup>11</sup>

Hartner János özvegyét id. Storno Fe-  
renc képzőművész vette nőül, így rá és  
családjára szállt az egyik kerület joga.  
1852-ben kialakult a negyedik kerület  
is.<sup>12</sup> 1854-ből való a Storno kerület legé-  
nyeinek újévi köszöntője, szintén két  
nyelven. A kép nyomtatás és kéményseprő  
ábrázol, háttérben várost látunk füst-  
töltő kéményekkel. A két vers azonos  
tartalmú. A magyar a következő:  
„Egy hosszú év megint homályba dült,  
Az új mindenkit új erőre int:  
S letűntén annak, ennek kezdetén  
Üdvözlettel jön a füstös legény.  
Mikint a dülővész ha megjelent,  
Sergünk sűrűve és segítve ment:  
Úgy óvja-meg kívánjuk ÖNÖKET  
Az ég minden veszélyek közepett.  
És mint reánk sötét kéményen át,  
Mosolygva küldi a nap sugarát,  
Olyan derült, olyan felhőtlen  
Legyen ÖNÖKNEK éte végtelen.  
Igaz, veszéllyel üzletünk rokon,  
Midőn lángtenger dül a házakon:  
De ám e rész kisebb lesz nekünk  
Önök kegyére ha emlékezünk.  
Beszéljenek bár, hozzá mi közünk!  
Politika nem a mi kenyerünk:  
Felhők felett él egy örök atya:  
Mindnyájunkon függ ör pillanata.”

Az első lap aláírása: „Hálaadó szolgál-  
jok/kéményseprő legények;” a Storno la-  
pon: „Alázatos tisztelő szolgáló kémény-  
seprő legények.” Az újabb korban a rit-  
mikusan hangzó aláírás divott: „Alázatos  
szolgái/Kéményseprő legények.”

1866-ban megalakult a Soproni Torna



és Tűzoltó Egyesület, a tűzoltásnál való jelentős feladat a tűzoltók feladata lett.<sup>13</sup> Erre célzott a Sopron c. lap 1886. IV. 10-i számában egy cikk, amikor a megyegyűlés a kéményseprődíjak felemelésével foglalkozott: „Újévi gratulációjukhoz ugyan vannak még fain képek, melyeken ők hozzák le emeletekről az égő csecs-emőket, de ez már anakroizmus, mert a fenséges feladatot most már mindenütt ugyszólván a magasabb lélekröptű tűzoltók végzik.”

Sopron ötödik kéményseprő kerületét a két Löver alkotta 1894-ben, először Tschik Lőrinc kapta meg a jogot. A céhek ekkor már kihunytak, helyettük az Országos Kéményseprő Egyesület alakult meg. A szakma kitanulása három évet igényelt. A vándorlás még a 19. sz. végén is divott. Tschik Lajos 1903 körül a németországi Glückstadtban elvégezte a kéményseprő szakiskolát, mint ott első magyar hallgató; még bécsi is csak egy volt ott vele egyidőben. Sok hasznos dolog mellett rajzot is tanítottak.<sup>14</sup>

A kéményseprők papucsot hordtak és ehhez ragaszkodtak a legdermesztőbb hidegben.<sup>15</sup> Ezt a lábbelit könnyen ledobhatták magukról a kémény megmászása előtt. A régi hagyományokhoz tartozott, hogy május 4-én, védőszentjük, Flórián névünnepeén reggel 9 órakor misére gyülekeztek a soproni Szt. Mihály templomban. Ilyenkor a vidéki mesterek is csatlakoztak hozzájuk. A misét hagyományosan a városplébános mondta.<sup>16</sup> Délben közös ebédet fogyasztottak el a Gambriusban, megtárgyalták közös ügyeiket, majd a délutánt tekejátékkal és egyéb szórakozással töltötték el. A jóra való segédek és inasok ekkor jutalomban részesítették.

Az öt soproni kerületet 1949. november



Újévi köszöntő. 1854. Liszt Ferenc Múzeum. Adorján A. felvétele

elsejével államosították, a várost nyolc kerületre osztva, dolgozóit az Állami Kéményseprő Vállalatba tömörítették. Jelenleg is nyolc kerület van, és a megelőző szolgálat mellett 10 kéményseprő végzi a város 28 107 kéményének szakszerű tisztítását.<sup>17</sup>

Szita Szabolcs

13 Csatka: A soproni harangöntés és tűzoltószerek gyártásának története. 1942. 17. lap.

14 Csik Ferenc kéményseprőmester szíves közlése.

15 Benczik János kéményseprő szíves közlése.

17 A városplébános hagyományos díjazása 10 koronás aranypénz volt, amelyet a Storno család adott.

18 Dely Ferenc kéményseprő szíves közlése.

## A nyelvoktatás helyzete Sopronban 1967 végén

Megállapítható, hogy városunkban régi hagyományai vannak az idegen nyelvoktatásnak. Nem beszélünk arról, hogy valaha gimnáziumainkban a legtöbb tárgyat latinul tanították, már a 18. században a szükséglet három francia nyelvű tananyag kiadását igényelte. A legelső 1727-ben jelent meg. *Pronunciatio linguae gallicae* volt a címe, a második magyarul, Thomas nevű nyelvoktató tollából, a harmadik Jaenich nevű ember munkája németül 1787-ben. Francia nyelvet a jezsuiták gimnáziumában tanultak a diákok, hiszen 1770 körül a nyelven többször színelőadásokat is tartottak. Ugyanitt, ebben az időben olaszra is oktatták a fiatalokat.<sup>1</sup>

A 19. század első felében számos nyelvoktató élt Sopronban, és főleg magániskolákban tanították a francia nyelvet.<sup>2</sup> A század második felében francia és angol nyelvtársaság is létezett és természetesen a városi, majd állami reáliskolában rendszeres tárgy volt a francia nyelv. Ezek a hagyományok a jelenben is serkentő hatással vannak és a nyelvoktatás két vonalon folyik, mégpedig iskolai és iskolán kívüli oktatás keretében.<sup>3</sup>

Az 1967-es évi eredmények kedvező képet adnak városunkról.

Az általános iskolákban az 5. osztálytól kezdődően kötelező az orosz nyelv tanulása. 3187 diák tanulja heti három órában. Három ált. iskolában: a Ferenczi János utcai, az Orsolya téri és a Május 1. téri iskolában orosz tagozatú osztályok nyíltak. A Ferenczi J. utcai iskolában valamennyi felső tagozatos, összesen 459, a Május 1. téri iskolában 137 tanuló, az Orsolya téri iskolában szintén minden felső tagozatos osztályban 408 gyermek

tanulja ún. „tagozatos osztályok”-ban az orosz nyelvet. Ezekben az iskolákban heti öt órában folyik az orosz nyelvű oktatás. Célja: az orosz nyelvtudás magasabb szintjének biztosítása, majd a legjobb tanulóknak a középiskola nyelvi osztályaiba irányítása.

Az ált. iskolai orosz nyelvi tudás fokozását szolgálják a nyelvi társalgási tanfolyamok, ahol az alapvető feladat: a beszédképesség fokozása, társalgási szintre emelése. Külön társalgási tanfolyamra 270 általános iskolás jár, 12 foglalkozási csoportban.

Lehetőség van arra is, hogy általános iskoláinkban társalgási tanfolyam keretében német nyelvet is tanulhassanak a diákok. Így 200 gyermek tanul német nyelvet 11 foglalkozási csoportban. Külön meg kell említeni, hogy a brennbergbányai és sopronbánfalvi ált. iskolában nemzetiségi nyelvként német nyelvet is tanulnak a gyermekek.

A város 8 középiskolájában minden tanuló kötelezően tanulja az orosz nyelvet. Itt a tanulók száma 2947, a nyelvoktató tanároké 32. A Berzsényi Dániel Gimnáziumban 108 tanuló jár speciális orosz nyelvi tagozatra, azaz: heti 5 órában tanulják ezt a nyelvet. A diákok írásbeli és szóbeli érettségi vizsgát is tesznek. Egyébként az orosz nyelv nem kötelező érettségi tantárgy. Több gimnáziumunkban ugyancsak ún. tagozatos osztályokban tanítanak nyugati nyelveket. A Széchenyi István Gimnáziumban német nyelv 68 tanulóval, angol nyelv 58 tanulóval, a Martos Flóra Gimnáziumban angol nyelvi tagozat működik 112 tanulóval, a József Attila Gimnázium speciális tagozatú osztályaiban 75 tanuló

1 SSz. 1961. 45. lap. Sopronvármegye, 1936. XII. 25. Csatka Endre cikkel.

2 Lásd a SSz-ben Verbényi László idevágó tanulmányait: 1941. 245. lap; 1955. 142. lap; 1955. 128. lap; 1959. 362. lap; továbbá Hammerl Lajos cikkét. 1966. 140. lap. 1967-ben Lefebvre Lajos francia iskola nyitására kér a városi tanácstól engedélyt. A város nem kifogásolja ennek létesítését, azonban az engedélyt nem ő, hanem a minisztérium adhatja meg. Tanácsjegyzőkönyv 2981. sz. végzés. Csatka Endre szíves közlése.

3 A francia-angol klub 1881. október 10-én alakult; olvasták szerepekre bontva Shakespeare, Molière, Corneille, Racine, Scribe stb. színdarabjait. Két évig olasz részleg is volt. 1898-ban a klub egy évi szünet után, amely a reáliskola igazgatójának, a francia származású, de 1848-as honvéd Salamin Leonak betegsége, majd elköltözése miatt következett be, újra indult. Sopron, 1898. X. 3. Csatka Endre szíves közlése.

francia nyelvet, 65 tanuló pedig olasz nyelvet tanul. Valamennyi gimnáziumban kötelező egyébként az orosz nyelven kívül egy választott nyugati nyelv tanulása is. Így német nyelvet 968, angol nyelvet 295, francia nyelvet 126, olasz nyelvet 17 diák tanul. A klasszikus latin nyelvet 196 középiskolás választotta. Tanfolyam keretében német nyelvet 35 középiskolás tanul.

A szakjellegű középiskolákban, mégpedig a Közgazdasági Szakközépiskolában, a Gépipari Technikumban, az Erdészeti Technikumban csak az orosz nyelv tanulása kötelező. Kivétel a Közgazdasági Technikum 4. osztálya, ahol a német nyelv tanulása kötelező.

Sajnos, a nyelvtanulást elősegítő és meggyorsító nyelvi laboratorium iskoláinkban hiányzik. Ennek legfőbb akadályja, hogy a berendezés rendkívül drága. De természetesen városunk nem maradhat el az ország többi iskolavárosától és meg kell keresni a jövőben annak lehetőségét, hogy legalább egy középiskolánk hozzá juthasson e felszereléshez.

A nyelvtanítás iskolán kívül a művelődési házakban, kultúrotthonokban folyik, de a TIT is megkezdte az elmúlt években a nyelvoktatást.

A TIT nyelviskolája harmadik éve működik; 1967-ben 175 beírt hallgatója volt, akik 10 tanulócsoporthoz, öt tanár vezetésével az angol, francia, német és eszperantó nyelvet tanulják. Egyéb nyelvek tanfolyamát is meghirdették, de ezekre kevés számú volt a jelentkező, és így e tanfolyamok nem indulhattak. Német nyelvből 12 hallgató az előírt szabály alapján nyelvvizsgát tett. A hallgatók zöme értelmiségi, több mint a fele nő.

Az *Ády Endre Művelődési Házban* 1967-ben eszperantó nyelvtanfolyam indult kezdők számára, féléves időtartammal, heti két órában, nyolc hallgatóval, továbbá német kezdő tanfolyam, féléves, 24 résztvevővel. Az angol és orosz nyelvi tanfolyamok iránt nem volt kellő érdeklődés.

*Liszt Ferenc Művelődési Ház.* Fennállása óta folyik nyelvoktatás. Különböző nyelvek oktatásával kísérleteztek, de csak a német nyelv oktatása maradt meg, mert egyéni szempontból ez hasznosítható legjobban a német nyelvterület közelsége miatt. 43 fő kezdő, középső és haladó csoportban, heti két-két órában nyert oktatást. Sajnos, a művelődési ház átépítése folytán a tanfolyam elhelyezése nem a legszerencsésebb a Petőfi téri ált. iskola egyik tantermében.

*Pedagógus Kultúrotthon.* A TIT keretében eszperantó tanfolyam nyílt meg 16 hallgatóval. A Pedagógus Szakszervezet pedig 10 hónapos levelező tanfolyamot nyitott 12 hallgatóval. Itt említjük meg, hogy az Orsolya téri ált. iskola növendékei közül 20 fővel kezdők tanfolyama nyílt, az Úttörő Házban pedig 15 úttörővel „eszperantó klub” működik.

*Pataki István Ifjúsági Ház.* A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulójának emlékezetére vállalták, hogy október 1-től orosz nyelvklubot hoznak létre. 14 taggal meg is kezdték működésüket. A klub tagjai a Széchenyi és Berzsényi Gimnázium, valamint a Közgazdasági Technikum diákjaiból kerültek ki. Tematikájuk nagyon érdekes és színes. A klub nyolchónapos tervvel dolgozik, heti 2 órai találkozó keretében.

**Lehelvári Vilmos**



# MEGEMLEKEZÉSEK

Rozsondai Károly  
1901 — 1967



*„Végzet avarját, ha fájva várod,  
Ne hullj le könnyedén, várj még falevél!  
Ezüst hurokon jön szép halálad  
És jaj! örökre eltemet majd a Tél!*

...  
*Mert jaj! engem is eltemet majd a Tél!”*

Amidőn ezeket a sorokat írta, még alig néhányan tudták róla, hogy titokban verselget. Majdnem negyed százada, még erőteljesebben duzzadón, tettvágytól fűtve a „szép halál” vízióját villantotta fel „Várj még, falevél!” című idézett versében — és költői látomásától megcsaltan, hosszas, gyötrelmes betegség után 1967 tele temette el...

Azon a karácsonyt váró december 23-án az iránta érzett szeretet, tisztelet és hála gyűjtötte a gyászolók százait koporsója köré. Pedig tán kevesen gondoltak arra, hogy sírja Sopron utóbbi, több évtizedes művelődéstörténetének egyik legjelesebb alakját zárta magába. S hogy ez nem a nekrológok szokványos szuperlatívusza vagy pusztán a hűséges tanítvány hálaérzet sugallta megnyilatkozása: kísérjük végig útján ezt a küzdelmes, de gazdag életet a brassói havasok aljától a soproni végállomásig!

1901. február 10-én az erdélyi Zajzonban született. Ősi evangélikus papi-tanítói családból származott. Atyai nagyapja, a székelyzsombori ev. lelkész Jénában orvosi tanulmányokat is folytatott, így nemcsak papja, hanem orvosa is volt falujának. Jókai „Minden poklokon keresztül” című regényéhez ő szolgáltatta az adatokat; a nagy magyar elbeszélő művének előszavában hivatkozik is erre.

Az apa, az egykori soproni teológus — lírai hangvételű prédikáció-gyűjteményét követően — 1902-ben kiadott verseskötetébe városunkban írt költeményeit is belefoglalta. Fiatalon hunyt el. 1907-ben bekövetkezett halálakor öt apró gyermeke — akik közül Károly volt a legidősebb — felnevelésének gondja szakadt özvegyére, az állami tanítónő édesanyjára. Nehéz anyagi helyzetükön csak az könnyített, hogy mindegyik gyermek kitűnően tanult, s így tanulmányi kedvezményekben részesülhettek.

Rozsondai Károly útja a zajzoni elemi iskola elvégzése után a gimnázium helyett így is csak a hosszúfalui polgári iskola zsákutcájába vezethetett. Mielőbbi megélhetést biztosító pályára kellett lépnie, ezért utána a kolozsvári állami tanítóképzőbe iratkozott, ahol 1919-ben tanítói oklevelet szerzett. Zajzon szomszédságában, Tatranagon kapott tanítói állást, ahová egy éven át sárban-fagyban gyalog járt át szülőfalujából.

1920 nyarán özvegy édesanyja az egész családdal Erdélyből Budapestre költözött, ahol a Császárfürdő mellett hosszú ideig osztoztak a menekült vagonlakók szomorú sorsában. Még azon az őszen öccsével együtt a budapesti Polgári-iskolai Tanárképző Főiskola hallgatója lett. Mindketten hivatást éreztek a nevelői pálya iránt, a szakmegválasztásában azonban más szempont is közrejátszott. Ahogyan mondani szokta: „A matematika, fizika, kémia tanulásához nem volt szükség méregdrága tankönyvekre, csak ész, egy kevés papír és ceruza kellett hozzá.” Főiskolai tanulmányait kitűnő eredménnyel fejezte be, s így lehetővé vált, hogy elvégezhesse a Pázmány Péter Tudományegyetem Apponyi Kollégiumát, ahol 1926-ban tanítóképző intézeti tanári diplomát szerzett.

Ekkor már — 1925. szeptember 1. óta — a soproni ev. tanítóképző intézet tanára. Ez az iskola, mely 1858-ban az ev. líceumból sarjadt, s amelynek vonzásköre évtizedeken át szinte az egész országra kiterjedt, nem kisebb egyéniségeket mint Kolbenheyér Mórt, a jeles műfordítót, Király József Pált, Grillparzer barátját és Pálffy Józsefet, a népoktatási törvény egyik bizottsági szakértőjét vallhatja alapítójának. Értelhető azonban, hogy ez a nagy múltú intézet — a korabeli gazdasági-társadalmi viszonyok közepette — a líceum mellett mostohagyermekként, a szegények iskolájaként szerepelt. Amolyan zsákutcának számított ez is sokunk számára, akiket — alighogy belekóstoltunk a líceum alsó osztályaiban a klasszikus művelődési anyag jó ízébe — a szegénység sodort legfőképpen a tanítóképzőbe.

Soha el nem múló halálával gondolunk Rozsondai Károlyra, aki ebben az intézetben — eredeti szakjának hosszú időre búcsút mondva — a pszichológia, logika, pedagógia, neveléstörténet tanáraként nemcsak nosztalgiánkat csillapította, hanem a „hivatalos” tananyag alapos kibővítésével élesztgette bennünk a hivatásérzet lángját: céltudatosan törekedett az általános és szakműveltség ötvözésének biztosítására, saját példájával láttatta meg az önképzés szép perspektíváit. Ingyen jegyeket szerzett növendékeinek a Frankenburg Irodalmi Kör estjeire, színházi előadásokra, hangversenyekre. Kiváló matematikusokra jellemző, kristálytisztá logikával felépített előadásai a legközömbösebb diákokat is elragadták. Növendékeitől sokat követelt, tantárgyi eredményei azonban mégis kiemelkedőek voltak, mert modern szellemű tanítási módszere valamiféle korai makarenkói „Követelek, mert tisztellek” elvre épült, amelynek hatása alól senki sem vonhatta ki magát. Könyvek tucatját hozta be egy-egy neveléstörténet-órájára, hogy ezzel is inspirálja hallgatóit az auktorok eredeti munkáinak tanulmányozására.

Afféle kései polihisztor volt, aki a természettudományok mellett rendkívül széles körű humánus műveltséggel is rendelkezett: egyaránt imponáló tájékozottságot mutatott az irodalomban, a történelemben, az esztétikában s a zenében éppúgy, mint Sopron közeleteinek, flórájának vagy faunájának ismeretében.

Akkoriban szokatlanul fiatalon, 1936. szeptember 1-én vette át a soproni tanítóképző intézet igazgatását a magyar tanítóképzés kiváló nesztorától, Hamar Gyulától. Cikkei, tanulmányai ekkor már sorra jelennek meg a Magyar Tanítóképzőben és más országos folyóiratokban s a helyi lapokban. 1937-ben adták ki Sümeghy József tanítóval közösen írt Sopronbánfalva című falumonográfiáját, amely a Magyar Falukutató Intézet 1935. évi országos pályázatán első díjat és Széchenyi-érmet nyert.

Különösen nagy érdeme, hogy saját helytörténeti, ill. folklór- kutatásaival már az 1930-as évek elején ilyen irányú tevékenységre sarkallta legjobb növendékeit is, akik közül aztán számosan mindmáig lelkes és eredményes munkásságot fejtenek ki nemzeti múltunk helyi hagyományainak, emlékeinek összegyűjtésében, megmentésében.

Rozsondai Károly számos társadalmi egyesületben tevékenykedett. Választmányi tagja volt — többek között — a Tanítóképző-intézeti Tanárok Országos Egyesületének, az Országos Ev. Tanáregyesületnek, a soproni Frankenburg Irodalmi Kör igazgató-tanácsának, a Természettudományi Társulatnak stb.

Igazgatói tisztségében az iskolák államosítása után is megmaradt. A soproni tanítóképző 1958-ban ünnepelte alapításának 100. évfordulóját, de ekkor már — 1957 őszén — megszűnt az intézet. Rozsondai Károly, a kiválóan képzett tanítóképző intézeti igazgató cseppet sem érezte „rangján alulinak”, hogy a megszűnt tanítóképző helyén létesült általános iskolát kell ezután vezetnie. A centenáris ünnepségek résztvevői, az ország minden részéből idesereglett idős és fiatal tanító-generáció tagjai — köztük Kossuth-díjas költő, főiskolai tanárok, magas tanügy-közigazgatási beosztásban lévők, dunántúli városok, falvak és alföldi tanyaközpontok „lámpásai” — kezükbe kaphatták Rozsondai Károlynak a 100 esztendő tanítóképző történetéről írt kítűnő tanulmányát, mely folyóiratunk 1958. évi 3. számában jelent meg.

Ezután már csak 3 esztendő volt hátra 60. életévének betöltéséig. Azoknak az embereknek a várakozásával tekintett 1961 augusztusában történt nyugdíjazása elébe, akik nem tétlen pihenésre rendezkednek be, hanem addig meg nem valósulhatott terveik teljesülését remélik a nyugalomba vonulás éveitől. Ismét matematikát taníthatott a dolgozók gimnáziumában, s valami határtalan öröm töltötte el, hogy eme legnehezebbnek kikiáltott tantárgy titkait milyen könnyedén képes feltárni azok előtt, akik számára a múltban oly kegyetlenül zárva maradtak a magasabb művelődéshez vezető kapuk... Nagy séták a Lövérekben s a környékbeli hegyekben... És papírra vetni életének fontosabb mozzanatait, élményeit... Verset írni, ha a felbuggyanó érzések ezt a kifejezési formát diktálják...

1962 tavaszán még sziporkázóan szellemes beszéddel nyitja meg a soproni ünnepi könyvhetet. Ugyanaz év nyarán vendégül láthatta Sopronban Áprily Lajost, akihez régóta baráti szálak fűzték. Nem a sznóbok kérdésével, hanem a reá mindig jellemző örömszerzés szándékával ismertette meg baráti körével a jeles költőt.

Aztán hamarosan már a halálra készülődés évei következtek. Kiváló képességű három gyermeke — tudós-utánpótlásunk reménysége — kiröppent már a családi fészekből. A „memento mori” első megnyilvánulásaként volt tanítványainak gondosan összekötte visszajuttatta az évtizedek során hozzá intézett leveleket. Verseiben is egyre több a ború. S amikor agyvérzésből lábadozik, kétségbeesést az a rémület fokozza: hátha nem tud többé olvasni, tehetetlen ujjai képesek lesznek-e még valaha írószerszámot szorítani. A nagy műveltségű, meleg szívű hitves a mártírok áldozatvállalásával támogatta utolsó sétáin. Kifogyhatatlan szeretettel és türelemmel állt mellette, mígnem a gyötrelmesen hosszú betegség után Rozsondai Károly szíve utolsót dobbant.

A sopronivá lett székelőtől, a középfokú tanítóképzés jeles alakjától, a város művelődéstörténetében négy évtizeden át oly eredményesen tevékenykedő pedagógustól egyik legismertebb versének utolsó soraival búcsúzzunk:

*„Rég volt. — Az első őszi nap. — Fenyvesed fogadott:  
ekkor falum üzent s nem voltam csüggedt, elhagytott,  
tarka lepke szállongott a szeptemberi fényben  
s éreztem: nem válunk el már soha, semmiképen!  
Azóta dajkáltad örömem, nyugtalanságom  
s lázas nap után enyhültem erdő-kőszáláson.*

*Hálásan omlok a híven hordozó rögökre  
és ittmaradok az életen túl is örökre,  
hová vetett a drága déli határról sorsom:  
oh légy áldott, minden hű hajlékok között, SOPRON!”*

Legyen az Ó emléke is áldott a soproniak szívében!

**Kelényi Ferenc**

## SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau  
Lokalhistorische Quartalschrift

### Aus dem Inhalt:

- Holl, Emmerich: Die Stadtmauern Ödenburgs  
Csenár, Johann: Maschinen- und Werkzeugfabrik von Ferdinand Bokor in Zinkendorf (Nagyecenk)  
Mihalik, Alexander: Winzens Stingl, der Gründer der Porzellanfabrik in Herend  
Winkler, Gabriel: Die Baukunst Ödenburgs im 19. Jahrhundert  
Fenyő, Josef: Was geschah am 31. März 1945 in Wolfs (Balf)?  
Szita, Szabolcs: Aus der Vergangenheit des Ödenburger Schornsteinfäger Gewerbes  
Lehelvári, Wilhelm: Die Lage des Sprachunterrichtes in Ödenburg 1967  
Kelényi, Franz: In Memoriam Karl Rozsonai (1901—1967)

### MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme ne haladja meg a 20 gépelt oldalt!
2. A dőlt szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkított szedést szaggatott aláhúzással jelezzék (a ritkítást csak szavaknál eszközölgék).
3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz = Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazunk.
4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.
5. A kiadó csak teljesen nyomásra kész kéziratokat fogad el és a korrektúrában eszközölt pótlások esetén a nyomda külön költségeit a szerző tiszteletdíjából levonja (A korhű helyesírást is pontosan jelöljük a kéziratokban).
6. Kérjük a munkatársakat, szíveskedjenek rövid német összefoglalót is adni

### OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Elfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Elfizetési díj évi 48 Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Elfizetési csekkszám: egyéni 61.280, közületi 61.066

(vagy átutalás az MNB 8. sz. fióknál vezetett egyszámlára).

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a szerkesztőségnél rendelhetők.

Levél cím: Soproni Szemle Szerkesztősége, Sopron Városi Tanács.

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

ARA: 16,—Ft

INDEX: 25 915